

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

GÜNTHER ANDERS

UMUTSUZSAM
BANA NE!
DEĞİLMİŞİM GİBİ DEVAM!

Günter Anders

Günlükler

Günther Anders, 1902'de Breslau'da doğdu, 1992'de Viyana'da öldü. (Anne-baba psikolog, Walter Benjamin kuzen, Hannah Arendt bir aralar eş.) Husserl'le doktora, Paris ve Berlin'de felsefi ve edebi uğraşlar, sanat tarihi öğrenimi, ABD'de sürgün yaşamı.

Günlüklerinde biyografisinin olmadığını, yaşamının fragmanlardan oluştuğunu vurgular. Tüm kesitlere tarihsel altüst oluşlar eşlik etmiştir. Daha yirmili yaşlarda yarattığı düşsel Molusya ülkesi ve Molusyalı figürleriyle totaliter, militarist, endüstriyel olguların ve rejim devlerinin bağrını hedef aldı. *İnsanın Eskimişliği*, yazarın fabrika işçiliğinden çevirmenliğe, sokak direnişçiliğinden filozofluğa uzanan yelpazedeki analizlerinin özetidir. Yapıtlarından birine yazdığı önsözde: “Bağlayıcı olmayan sıradışı gözlemlerin ve iyi perdahlanmış hicivlerin yazarı olarak görülmek istemediğini, aksine mücadele tezlerinin savunucusu olarak bilinmek istediğini, bu tezlerin en azından karşı atakları ve sıkıştırılmayı da hak ettiğini...” belirtir; şöyle devam eder: “Bundan önceki yazılarımı bu onurdan yoksun kıldılar, ödülleri verip halsiz bıraktılar.”

Önemli yapıtları: *İnsanın Eskimişliği* (İthaki Yayınları, 2017-2018), *Aydan Bakış*, *Her Yer Hiroşima*, *Molusya Katakombu*, *Kafirlikler*, *Dünyasız İnsan*, *Heidegger Üzerine*, *Kuleden Bakış*, *Duvardaki Yazı*, *Nükleer Tehdit*, *Biz Eichmann Çocukları*, *Vicdan İçin Off Limits*, *Kafka'dan Yana Kafka'ya Karşı* (İthaki Yayınları, 2017), *Köprüdeki Adam*, *Evrenbilimsel Humoreskler*, *Eskiden Aşk*.

Umutsuzsam Bana Ne! Değilmişim Gibi Devam! Günlükler
Die Schrift an der Wand, Tagebücher 1941-1966

Günther Anders

İthaki Yayınları - 1853

Yayıma Hazırlayan: Selçuk Aylar
Kapak Tasarım: Hamdi Akçay
Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: B. Elif Balkın
1. Baskı Mart 2021, İstanbul

ISBN: 978-625-7650-41-0

Sertifika No: 48625

© Herdem Belen-Hüseyin Ertürk 2021

© İthaki, 2021

© Verlag C.H.Beck oHG, Münih 1967

**Bu kitabın Türkçe yayım hakları Verlag C. H. Beck ile yapılan
sözleşme gereğince İthaki Yayınları'na aittir.**

İthaki™ Penguin Kitap - Kaset Bas. Yay. Paz. Tic. A.Ş.'nin tescilli markasıdır.
Caferağa Mah. Neşe Sok. 1907 Apt. No: 31 Moda, Kadıköy-İstanbul
Tel: (0216) 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34
editor@ithaki.com.tr – www.ithaki.com.tr – www.ilknokta.com

Kapak, İç Baskı: Deniz Ofset Matbaacılık
Maltepe Mah. Hastane Yolu Sok. No: 1/6, Zeytinburnu-İstanbul
Tel: (0212) 613 30 06 denizmatbaamucellir@gmail.com
Sertifika No: 48625

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Günther Anders

UMUTSUZSAM BANA NE!

DEĞİLMİŞİM GİBİ DEVAM!

Günlükler

 evirenler

Herdem Belen-Hüseyin Ertürk

İçindekiler

Çevirenlerin Önsözü.....	7
Tarihin ölü yıkayıcısı.....	13
Vertigo temporis	31
Yası tutulan gelecek	37
Geçmişten Notlar.....	73
Post festum	92
Notlar.....	118
Kavuşmak ve unutmak.....	122
Günümüzde Harabeler.....	243
Baskın	291
“Holocaust”tan Sonra	298
Ölüler diyarını ziyaret	339
Sonsöz.....	492

Çevirenlerin Önsözü

Elli yıl boyunca hep başkaları için gözlemlediğini, aldığı notları asla kendisi için yontmadığını vurgular Günther Anders. Bu bakış açısının sansürünü atlatmış, farklı tema başlıklarını altında destelenmiş, Hollywood'da temizlik işçiliği yaptığı dönemle başlayan, yirmi beş yılı kapsayan paragraflardan oluşan günlükler, öznelğe meraksız, kendini önemsemeyen, "Dünya'nın haline direnme düşüncesinin açıksözlü oksijeni" bir filozofun, sürgün yıllarından başlayıp elinin ayağının tutmadığı "morukluk günlerine" dek devam eden "zarif nezaketsizlikleri"dir bir anlamda. Yayımlamaya değer bulduğu Hiroşima/Nagasaki notları, Vietnam Savaşı'na ilişkin yazılar, "Kâfirlikler" ve "Eskiden Aşk" diğer derlemeleridir.

1933'te baltalanan normal seyrine bir daha dönememiş, on yedi yılı uzak, geri kalanı yakın sürgünde, lakin asla sızlanma barındırmayan, savaş sonrası hiçbir tavize yaslanmamış, mülkün - bir büyük burjuva ailenin torunudur Anders - ya da akademik kariyerin sözünün geçmediği, dolayısıyla rahatlıktan nasibini almamış bir yaşam. Özeti: "Salona biletsiz girdin. Gösterinin sıkıcı olduğunu da iddia edemezsin. Hal böyle iken gösteri sırasında biri karşına dikilip yoksulluk, yoksunluk ve hastalık şeklinde bir bedel talep ederse, rezalet çıkarma, sökül. Dünya'ya gelmiş olmak her şeye değer."

Marx'ın, dünyayı dönüştürmek yerine yorumlamakla yetinen filozoflara yönelttiği eleştiriden yüz otuz yıl sonra, uzak akrabası Anders, denklemi "asıl bu dönüşümü yorumlamak, dahası seyrini değiştirmek gibi bir amacımız olmalı" şeklinde

kurar. Tanıklık ettiği çağın sefaletini ve esaretini ortaya koyarken kişiliğiyle hep arka planda kalır; ne itiraf sevdası vardır “düşüşü notlarda” ne mahremin ifşası ne de dedikodu. Kendine dönük bakışı hep hayatı gözden kaçırmama, hep perde gerisini ortaya koymadır; yoğurmadığı, genleşmemiş hiçbir izdüşümü yazıya dökmez; savaş sonrası Avrupası’nın ruh hali bambaşka boyutlar kazanır onun günlüğünde.

Kitabın ‘Ölüler Diyarını Ziyaret’ başlıklı son bölümü, kendini en yoğun anlattığı sayfalardır. Nihayet biraz yakından görürüz, “aksi ve çekilmez” denen düşünürü; duygu hacmine tanıklık ederiz. Çıplaktır sanki içini dökerken; çarpıtmaz ama kalbini başıboş bırakır. Muhasebesinde zikzaksızdır yine de; çağın ipliğini pazara çıkarmayı ihmal etmez.

Günlüklerde, her zamanki tavizsiz üslubundan uzakta gönlünce tatile çıkmıştır âdeta Anders. Felsefe kaçaklığını sürdürür. Neden filozoflarca fazla edebi, ozanlarca fazla feylesof görüldüğünü daha iyi anlarız. Ne sanat yapmaya gönüllüdür ne de iç dünyasını gevelemeye:

“(...) Günlüğe düşüşüm notların, sadece beni değil tüm çağdaşlarımı ilgilendiren (ya da beni sırf bu yüzden ilgilendiren) çığır açan altüst oluşları ele almayla sınırlı kaldığının; dolayısıyla yazılanların, psikolojinin Augustinus’tan Freud’a uzanan yelpazesi babında psikolojik açıdan ilgi uyandırmayacak, albenisiz notlar olduğunun elbette farkındayım. Ne var ki yazdığım onca günlüğe rağmen ben de kendimi aslında pek öyle ilgilendirmedim; yaşamımın 1914’ten bu yana olan tüm dönemlerinde olup biten her şey o denli önemli ve tûyler ürperticiydi ki insanın kendi derinliklerini merakla kurcalamasına fırsat verecek gibi değildi, hatta bunun cazibesine dönüp bakılmazdı bile. Buna dönük bir iştah benlik değildi hiç. Hem bu denli felaket bolluğunda o tür bir uğraşı (teyzelerim yaşamlarının yarısını bununla geçirdi) yakışıksız olduğu kadar banal de buluyorum. Bilimselliği idareli kullanan analizcile-

rin, ‘sözcük dağarcıklarının çatal bıçak takımları’nın biçareliğine bakmadan egolarının bağırını deşip ortaya dökmeleri konusuna hele hiç girmeyelim. O şeylere benlik de denemez kaldı ki, çünkü sabahtan akşama dek, gizlisi saklısı kalmamış medya lapasından oluşan birbirinin aynısı yemlerini tıkmış halleri nedeniyle hiçbir zaman özel benlikler olma bahtiyarlığına ya da bedbahtlığına erişemeyecekler, yahut şu artık çoktan kabak tadı vermiş deyişle ‘kendilerini gerçekleştiremeyecekler’ (bir bilsek kimi, neyi ya da ne diye)! Postpsikanaliz dönemindeyiz, en azından başlamış olması gerekir bu dönemin. Benim günlüklerse gizli ruhsal süreçleri konu etmiyor asla. Arada bir kişiselmiş gibi gözükmesinin nedeni, her şeyden önce, günlüklerde tasvir ettiğim (özellikle de geride kalmış ya da olası felaketlerin sebebiyet verdiği) kişisel deneyim ve duyguların aslında kişisel olmadığı yani aslında çağımızda yaşayan herkesin keza hissedip duymasını beklediğiniz ya da zorunlu gördüğünüz şeyler olduğu gerçeğidir – hoş, öyle olmadığını, eskiden de öyle olmadığını biliyoruz.”

Herhangi bir çarpıklığı, sıradışı bir bakışı ya da vakayı vurgulamak istediğinde, neredeyse tüm yapıtlarında ayrı bir eksen oluşturan, yarattığı Molusya adlı kurgusal ülkeden mesellere ve figürlere havale eder meramını. “Hakikat doğrultusunda abartılar” için bulunmaz bir zemindir bu ülke; diktatörler, cahiller, aklievveler, bilgiler cirit atar orada. Günther Anders külliyyatının tuzudur Molusya.

Bu günlüklerde, statükonun çetin cevizliğini, insanoglunun akıl almaz körlüğünü, etimolojisini gözden kaçırmadığı ve hiç sevmediği “düzen” sözcüğünün yaşama nasıl musallat olduğunu bilerek - gemileri kalkış limanında yakanlardan da hazzetmez - bu durumla da kendi haliyle de hiç ilgilenmeden dünya ahvaline kafa tutarak yazmış yaşamış bir düşünürün dildeki hınzırlığına eşlik eden yalın düstur hemen her sayfada hissedilir: “Umutsuzsam bana ne! Değilmişim gibi devam!”

Günther Anders günlüklerinde eski ve yeni birkaç dilden kullandığı kelimeleri, farklı kavramlara ya da isimlere y klediğı farklı vurguları, ilave niteliğindeki düşünceleri vs belirtmek için birçok noktalama işaretine ba vurmu tur. Bu doğırtuda <> parantezi Türkçe edisyon-da da kullanılmıştır.

Yazarın "Post festum" başlıklı bölümdeki dipnotları, söz konusu bölümün sonundadır.

Charlotte'a

Tarihin ölü yıkayıcısı

LOS ANGELES

Mart 1941

Vita brevis?* Hayır, kimse beni hayatın kısa olduğuna inan-
dıramaz. Sıkıcı olduğundan falan değil, gerçekten hatırı sayı-
lır bir süreyi kapsadığı için uzun. En azından geriye doğru
sonsuz. <Benim> Breslau'da geçen çocukluğum, fosil çağının
derinliklerine uzanıyor. O zamanki adaşımla aynı kişi olduğ-
muz sadece birkaç saniyeliğine aklıma yatıyor. O çocuk, olsa
olsa atalarımın biridir. Öte yandan, Athenaeum Fragmanla-
rı örneğin, <henüz yayımlanmış> ve o zamandan günümüze
uzanan edebiyat okyanusuna karşın sanki daha kapağı açıl-
mamış gibi. Hayatın evi küçük olabilir. Dıştan bakınca öyledir.
Ama insan kendi dairesinin kapısından girip üç adım attıktan
sonra arkasını döndüğünde, kapının yerinde yeller esiyor ve
daire, sonsuzluğuyla uzayıp gidiyor önünde.

7 Mart

Enemy alien** ve unskilled worker*** olarak sınıflandırıldı-
ğım halde, iş buldum sonunda. Üstelik hayli 'odd'**** bir iş.

* Lat. Hayat kısa -yhn
İng. Düşman uyruklu -yhn
Vasıfsız işçi -yhn
Tuhaf -yhn

Tarihin ölü yıkayıcısı oldum resmen. Geçen haftadan beri HOLLYWOOD CUSTOM PALACE'ın temizlikçi takımına dahilim.

Buradaki 'custom' sözcüğünün gümrükle ilgisi yok, kostüm anlamına geliyor. Artık içinde günlerimi geçirdiğim bu on iki katlı kutu, <palas> yani, insanlığın tüm giysi geçmişinin bir müzesi, bir mühimmat deposu. Büyük film şirketlerinin kiralaması için zamanında atalarımızın ya da çağdaşlarımızın halen giydiği - onların kölelerine, ev ve süs hayvanlarına ait olanlar da dahil her şey var envanterde. Havva'nın taktığı (<opak balmumlu bez> ve <yırtık parça> olmak üzere iki ayrı versiyondaki) incir yaprağından SA çizmelerine varana dek. Sonuncular, burada diğer çağların ayakkabı takımıyla - ne soluk kesici bir iyimserlik - yan yana asılı duruyor bile anlayacağınız. Gören de der ki Yunan sandaletlerinin ve İmparatorluk zamanından kalma zırhlı süvari çizmelerinin kardeşleri bunlar, geçmişe ait yani. Bu çizmeleri cilalamam söylene, temizlik ekibinin acemi üyesi sıfatıyla, yapmam diyemezdim. Orijinallerinden kaç, birkaç yıl sonra da Dünya'nın öbür ucunda para karşılığı kopyalarını temizleme tehlikesiyle karşı karşıya kal, hayata bak. Neyse, bu işten birtakım şeyler, hatta tüm kıyafet felsefesinin en temel gerçeği bile öğrenilebilir: Meğer biz insanlar çıplaklığımızı, donup ölme korkusuyla değil, başka nedenlerle örtmüştük. Kıyafetlerin yardımı olmasaymış kendimizi önemli biriymiş gibi satamaz, hiyerarşiler oturtamaz, insanları cezbedemez, kimilerinin gözünü korkutamamışız. 'Kıyafet' denen fantastik buluşun sorumlusu ihtiyaçlar şüphesiz, ama fizyolojik olanlar en son sırada geliyor. Burada asılı gördüklerim arasında ısınma gereci olarak adlandırılabilir ya da salt ısıtmaya yarayan bir şey yok denecek kadar az. Neredeyse hepsi asalet, korku ve dalkavukluk aracı, yani sosyal gereçler. Bu gerçek, sekiz saatlik kursta, yani buradaki objeleri cilalar, fırçalar ya da kuruturken her gün kafama dank ediyor.

Doğrusu işe başlarken, sinemanın yalancı dünyası için kurulmuş bu taklit antikalar deposunun da aynı şekilde bütünüyle göz boyamadan ibaret olacağını sanıyordum. Hiç de öyle değilmiş. Her halükârda benim gözden geçirebildiğim numuneler, en dipteki ilige kadar tarihsel açıdan aslına sadık; Avrupa'daki etnografya müzelerinde, defalarca onarılmış, tozdan çürümüş ya da işe yaramaz hale gelmiş <orijinal örneklerden> daha sahici belki de kimbilir. Tarihe bu bağlılığın nedeni pek bir acayip. Kostümlerin tarihsel güvenilirliğinden sorumlu 'research staff'ın* büyük bölümü Avrupalı, çoğu Yahudi, Hitler'den kaçmış ve ancak Batı dünyasının bu sınırında soluklanabilmiş tarihçi ve arşivcilerden oluşuyor. Bu akademisyenler burada, hem de kendi araştırma alanlarında iş bulma şansına kavuştuklarında, çalışma ahlaklarını bir çırpıda terk edecek esneklikten yoksunlardı. İnsan ikinci ya da üçüncü yaşamında yeni şeyler öğrenemiyor pek. Hele hile yapmayı hiç öğrenemiyor. Sanırım ben de beceremezdim. Göttingen ve Sorbonne, bu Hollywood Custom Palace müstahdemlerinin iligine işlemiş sonuçta. Amiyane efendilere hizmet etmelerine ve prodüksiyonlarından hoşlanmayı zül sayacakları bir endüstrinin elemanı olmalarına karşın, karşı kıtada, temiz zannettikleri bilimin kadrosundayken edindikleri dürüstlük ve titizlikten vazgeçmeyi akıllarına bile getirmiyorlar. Şu <right or wrong – my country>"" şiarına, rezillikte ondan aşağı kalmayan <right or wrong – my company>"" denk düşüyor artık. Acaba içlerinde, sığınmacıyken elçiye döndüğünü, <kovulmuş>luğunu unutup onu daha dün pataklayıp sürenlerin mirasının korunup gözetilmesini üstlendiğini aklına getiren var mıdır? Bir teki dahi bunun ne denli gülünç ve ürkütücü olduğunu duyumsamış

* Araştırma ekibi –yhn
Günahıyla sevabıyla benim memleketim –yhn
Günahıyla sevabıyla benim şirketim –yhn

mıdır? Sanmam. Bildiğim, bu işten nemalananların asla böyle bir duyguya kapılmadıkları. Meseleye tersinden bakarsak, o akademik özen sayesinde onlara göre hava hoş. O halde yarın bir gün Hollywood'un berbat tarihi filmlerinde gladyatör, haçlı şövalyesi, kardinal, hafif süvari, jakoben ya da SS subayı rolünü oynayacak oyuncular, geceleri rahat uyuyabilir; kostümlerindeki tek bir düğmenin bile yanlış dikilmediğinden, pilili yakalarında fazladan tek kıvrımın olmadığından emin olabilirler. İşte benim iş yaşamım. Öbür taraftaysa birbirini boğazlayan milyonlarca insan.

11 Mart 1941

Hayır, şu kostümlerin <sadakati> meselesi tam yerine oturmadı. Bir kere, öyle bir çağda, en azından öyle bir ülkede yaşıyoruz ki günümüzde üretilen çoğu şey sanal çöp olarak dünyaya geliyor ve yalnızca en yeniler, hatta mümkünse yarının ürünleri ciddiye alınıyor. Geçmiş simgeledikleri halde burada bulunan kiralık eşya da bu kurala tabi. Onlar da rekabet edebilir durumda kalmak, müşteriye tatmin etmek ve köhnemiş antikalar olarak rafa kaldırılmanın önüne geçmek istiyorlarsa düşünülebilecek en son tasarımlarıyla sunulmak zorundalar. Sırtına asılı etikette taptaze bir doğum günü deklare etmeyen herhangi bir parçanın inandırıcılığından söz etmek ne mümkün. Antikçağ'ın kostümleri için bile geçerli bu, onlar bile en son kopyalarıyla hazır beklemeli, en tozlanmışları bile pırıl pırıl durmalı. Diyelim ki önemli bir prodüksiyon şirketinin, örneğin MGM'nin, önümüzdeki günlerde çekeceği bir Salambo filmi için Kartaca fil eyerlerine ihtiyacı var (bu yönde bir söylenti bir gün önce bütün katları dolaştı) - ayakkabı cilasıyla, 1930 yılından kalma üç fil eyerinin üzerinde (herhalde daha küçük firmalara kiralamak için yeterli oldukları düşünüldüğünden) çalışmam gerekti dün, ta ki eyerler hakikaten aynı

zamanda hem çok eski hem gıcır gıcır gözükene kadar - MGM gibi büyük bir şirkete, on iki yıllık, dolayısıyla eski püskü eski eserleri takdim etmek yakışık almazdı. MGM, bunu prestij meselesi yapar, belirlemiş olduğu 1935 yılından önce üretilmiş ürünleri geri çevirmek zorunda kalır (<that's the lowest date we could consider>),* hatta acil durumda New York'tan yeni eski eyerler ısmarlayıp, uçakla getirtirdi.

14 Mart 1941

L. ile sinemaya gittik dün akşam, embesil bir Madame Pompadour filmine, <kostümlerimizi> iş başında görmeyi istedik. Gurur duymaktan anlasaydık, <mallarımızla> gurur duyabilirdik, ne de olsa filmdeki tek <doğru> şey onlardı. Sonra da üzerinde durmaya değer iki noktayı konuştuk. Birincisi: Bu işin malzemesi hazır ürünler olduğu için burada söz konusu olan <ürünlerden imal edilmiş ürün>. Nasıl ki ekmekli muhallebiyi üreten fabrikatör ürünlerinde un yerine hazır pişmiş ekme kullanyorsa, prodüktör de kendi ürününün yapımında tarihin unundan ziyade eldeki hazır romanlardan yararlanır. Her ikisi de imalatına hazır ürünleri yumuşatarak, belli oranda yeniden malzemeye dönüştürerek başlar. Alışılmışın dışındaki bu prosedür, acaba tüm kültür endüstrisine mi özgüydü? İkinci olarak, tarih bilgilerinin yegâne kaynağı bu <ekmekli muhallebiler> olanlara - ki sayıları milyonları buluyor - değindik; derken böylesine devasa boyuttaki tahriflerin bir yandan da masif tarih parçaları oluşturmaları gibi bir paradokstan söz ettik, yani bu tarih çarpıtmaları olgusunu atlarsak, günümüz dünyasının gerçeğini ortaya çıkaramayacağımızdan. Son olarak dedik ki, belki de tarih oldum olası kendi kendini çarpıtmasının devamlılığıydı.

Kabul edebileceğimiz en erken tarih bu -yhn

Tarihin ve konfeksiyonun burada iç içe geçmişliğini, insan, sanıldığından daha çabuk kanıksıyor. Tüm parçaların, müzelerdeki gibi kaynak ülke ve çıkış dönemlerine göre düzenli sıralanmış olması, öte yandan mağazadaki gibi beden ve bel ölçülerini, yaka numaralarını içeren etiketler taşıması artık alıştığım bir durum. Yine, (tabii ki demir) askılarda güzelce yan yana dizili yağmacı-soyguncu şövalye zırhları ya da şemsiyeliğe benzer kutularda onluk yahut yirmilik desteler halinde kiralanmayı bekleyen Sparta mızrakları ve Polinezya'nın zehirli okları da öyle. Doğal karşılayamadığım (oysa bu branştan başka ne beklenir ki), geçmişte reel anlamda var olmuş şeyleri geçmeye bu kadar önem verilmesi. Ama buranın düsturu bu. Anlaşılan, şirketin envanteriyle kıyaslandığında, hakiki geçmişin cılız kaldığı izlenimi yaratılmak isteniyor. <İllerleme>ye inanan biri için Ortaçağ ya da Antikçağ'ın giysilerinin günümüzde üretilen taklitlerinin, o çağlardaki orijinallerinden daha iyi, daha büyük ve içerik yönünden daha zengin (hatta belki de daha Ortaçağ'a ait ve daha antik) olması gerektiği de doğal karşılanmalı elbette. En azından bu gördüklerim öyle. Örneğin <şövalyeler salonu>na şöyle bir göz attığımızda her biri diğerinden parlak, ferah mı ferah zırhlarla karşılaşırız. O kadar ki o eski şövalyeler (ufak tefektiler ne de olsa) içinde zorlanmadan saklambaç oynarlardı herhalde. Orijinal Ortaçağ böyle lüks mahfazaları ne bilsin tabii. O dönemin objeleri biz zamanelere ancak bugün yetişebildi; daha doğrusu Ortaçağ'ı makul düzeye biz zamaneler çıkardık. Örneğin dün olduğu gibi, beş adet Saksonya Hanedanı tacını ovalayıp parlatmayla görevlendirilmişsem (<10th Century, head size 11 1/2 to 15, made 39>)* - mütevazı gerçeklikte olduğundan ya da olabileceğinden dört tane daha fazla anlayacağınız, (bu arada bu

* 10. Yüzyıl, baş çevresi 11.5'a 15, üretim tarihi 39 -yhn

iş için evde bıçakları temizlemede kullandığım özel gümüş temizleme sabununun aynısını kullandım, bundan böyle sadece <tarih sabunu> diyeceğim ona) - ya da yarına üç adet <birbirinin aynı> Napolyon'u (<1812, Beresina, üstünde kar izleri dikili>) adamakıllı toparlama direktifi iletilmişse iyice yadırgamamak mümkün mü!

16 Mart 1941

Evet, bugün işimiz üç adet Napolyon'la. Birinciye ve ikincinin belden aşağısını yetiştirebilirim. Ne var ki üçüne de bakışım değişti gibi.

Üç Napolyon'un farklı ölçülerde, 2 numaranın 1 numaradan, 3 numaranın da 2 numaradan bir karış daha uzun olmasına bir şey demiyorum. Bir sonraki Napolyon rolünü oynayacak aktörün bacak uzunluğu ve göğüs çapı önceden bilinemeyeceğine göre depoda farklı bedenler bulundurmanın ticari avantajını da anlarım. Ama bunun bu üçlü için bir *raison d'être** olduğunu kabul etmiyorum. Bu çarpma işleminin arkasında büyük olasılıkla tamamen farklı bir şey yatıyor: Biz röprodüksiyon çağı çocuklarının, tek numuneyle karşılaştığında paniğe kapılması gerçeği. Bu arada günümüzün ürünleri karşısında bu panik pek gözlenmiyor, telaşa da gerek yok zaten. Çünkü bir A arabası ya da B bombardıman uçağı gördüğümüzde biliyoruz ki aynısından on ya da yüz ya da bin tane var. Gördüğümüz örnekler yok olsa bile, bu otomobil ya da uçak fikri var olmaya devam edecek. Oysa kafamızı çevirip geçmişe bir göz attığımızda öyle mi! Büyük bölümü ilk ve tek nüshalardan oluşan Iskenderiye Kütüphanesi'nin yanışı örneğinin – düşününce telaşa kapılıyoruz, bu kadar geç heyecanlanmanın ne anlamı varsa artık. Hele bir de o yangının istisna ya da talihsiz, sıradışı bir facia olmadığı, daha çok da tarihin

tamamının, tek nüshaları barındıran devasa bir İskenderiye Kütüphanesi'nden, daha doğrusu hiç durmaksızın kasıp kavuran ve bu tek nüshaları ister kitap ister yasa, kurum ya da insan, fark etmez, küle çeviren devasa bir yangından ibaret olduğu kafamıza dank etse, siz telaşı asıl o zaman görün. Tek bir Sezar! Düşünmesi bile korkunç! Tek bir Perikles! Yo hayır, bugün artık atalarımızla aynı riski alıp, Napolyon gibi vazgeçilmezliği su götürmez - take him or leave him - * bir objeyi, yakışık aldığı gibi seri halde, en azından bir koleksiyonunu üretip pazara fırlatmak yerine, solo bir parça olarak üretecek birinin çıkacağını aklım kesmiyor. Böyle bir hoppalığı düşününce dahi fenalaşıyorum. Şöyle bir gözünüzde canlandırın: O tek adet Napolyon'un başına, vaktinden önce, diyelim 1800'de ya da 1801'de bir iş gelseydi, 19. Yüzyıl tarihi kimbilir ne hallerde düşerdi! Gerçi tabii, adamımıza bir şey olmadı, onun için öngörülen görevi programa bağlı kalarak yerine getirdi. Çok şükür. İyi de bu neyi kanıtlar, kimsenin marifeti değil ki, atalarımızın vicdansızlığını da affettirmez. Böylece yeniden Beresina üniformalarına dönüyorum. Şimdi bizim pılı pırtı sarayımızın yönetimi, Napolyon'ları üçe çıkarmakla, bilerek ya da bilmeyerek eskinin insafsızlığıyla arasına masafe koyma ve işe yaramayacaksa da yedek parça bulundurma dürtüsüne yenik düşmüşse, bu motifi, ayıplamak ne demek, tam da gönlümden geçen şey olarak selamlarım.

17 Mart 1941

Bizim taklit malların en önemli özelliği kaliteleri elbette. Kıyaslarsak bu hayli reel ve masif parçaların yanında orijinaller çok uyduruk kalır herhalde. Bir de bütün bu sarayın gerçekliğini göz önüne aldığımızda, geçmişin sadece görüntüden ibaret bir güzellik âlemi olduğunu söylemek gerekiyor galiba. Şu

* İng. İster beğen ister beğenme -yhn

var ki gerçeklikle görüntü arasındaki bağıntının ters çevrilmesi meşru olsun ya da olmasın en azından şu kadarını sorabiliriz: Eskinin silahları, zırhları, kalkanları, bu bizdekiler kadar sağlam ve güvenilir olsaydı, acaba geride kalmış tüm tarih, özellikle savaş tarihi, tamamen farklı cereyan eder miydi? Bana öyle geliyor ki birçok savaşa, örneğin İkinci ve Üçüncü Kartaca Savaşı'na, yine İkinci ve Üçüncü Silezya Savaşı'na hiç gerek kalmazdı. Hiç değilse tarih bambaşka bir tempo yakalar, bin bir zahmetle elde ettiği, savaşlarla kazandığı konuma çok daha önce ulaşabilirdi. Sahiden, İlkçağ haddinden fazla eski usulde hareket etmiş, Ortaçağ ne feci bir Ortaçağ kafasıyla davranmış; yüzyıllar, ileri gidelim derken ne dehşet verici bir mıymıntılıkla sürünmüş, bize gelene, hedefe varana kadar yani.. Bu kadar değerli ve asla bir daha geri gelmeyecek onca zaman saçılıp savrulmuş, bu saatten sonra hesabını bile tutamayız. Diyelim ki merhametli bir Tanrı, Dünya tarihi oyununu baştan başlayarak, hiç değilse son iki bin yılı, yeniden oynamamıza izin verdi – acaba bu iki bin yıllık etaptan tek bir yüzyılda mezun olabilir miydik dersiniz? Lakin ne çare! Olmuş bitmiş bir kere. Bizim pılı pırtı sarayının elinden de bir şey gelmez artık.

20 Mart 1941

Bazı kostümlerse çok daha garip. Burada işleri ne, yani mevcudiyetlerini mazur gösterecek ticari değerleri var mı yok mu anlaşılmıyor. Dün örneğin on takım Karmelit rahibe getirdiler önüme (<big and very big sizes, made 1930>),* her birinin üzerinde bir karış toz, bütün günümü aldılar haliyle. Dövüp tozlarını silkelerken, acaba bu on adet, kimi dolgun kimi duba gibi Karmelit, hangi <historical picture>da** kullanılacak ya da günün birinde kendilerine sıra gelecek mi diye kafa yorup

* Büyük beden ve battal beden, üretim tarihi 1930 –yhn
Tarihi film –yhn

durdum. Galiba tümden abes sorulardı bunlar, en az bu on kostümün kendi kadar abes. Eşya âleminde de işsizler var anlayacağınız, hani lümpen proletarya desek olur. Kle olma, yani başkalarının yararına varlık gösterme lütfundan dahi mahrum kalmalarına rağmen başıboş var olup durmaya mahkûmlar. Bu tür keyifsiz yaratıklar - temizlediğim Karmelitler rnek sadece - günün birinde anlamsızlıktan telef olacaklar diye beklemek o kadar yersiz ki. Anlamsızlık, var olma ve hayatta kalma şansını harap eden bir şey olsaydı, bu yıkımın çoktan gerçekleşmiş olması gerekirdi. Aksine bu krallıkta, toplatma diye bir şey olmadığını, kostüm sarayının nüfusuna geçen birinin ya da bir şeylerin, geriye dönüş işini tümden unutmaması gerektiğini rahatlıkla söyleyebilirim. Benim Karmelitler de tıpkı daha şanslı, yani kullanılabilen kardeşleri gibi <kostüm sarayı>nın tunçtan yasasına tabi. Anlayacağınız - <sonsuzluk> tanımını buraya uygun düşerse - sonsuza dek buradalar. Günün birinde yepyeni on tanesi onlardan nöbeti devralırsa, ancak o zaman, tüm diğerk kumaşlarla aynı kaderi paylaşmalarına izin var. Gerçi buna dahi kefil olamam. Çünkü yeni gelen on tanenin gerçekten <başka> mı olacağı, yoksa neresinden baksak o on eski kostümle özdeş mi sayılacağı sorusuna, bu etin ontolojik soruya ancak ynetimdekiler yanıt verebilir.

İşte buranın dertleri, trajedileri, sorunları, umutları bunlar. Diğerk taraftan oralarda, okyanusun öte yanında, uzakta ama ne yazık ki gerçek, yüz binlercesi birbirini boğazlıyor.

21 Mart 1941

Yazdıklarımı okudum. Antikalarımızdan hiçbirinin eskimeye kalkışma özgürlüğünün olmadığını, asıl, her birinin up to date* yükümlülüğü taşıdığına ilişkin, on gün önceki iddiam, yerinde olmakla birlikte, gereğın sadece yarısı. Günden güne

* Güncel olma -yhn

daha da göz kamaştıran ve iyice arkaik bir görünüm alan ‘yeni’ kılıçlar üreten elektrikli şahmerdanlar ve Batı dünyası batmasın, insanlık mirası yerinde dursun, yo hatta - daha ne olsun - yükselsin diye uğraşan, dikiş makinelerinin başında ‘yeni’ kumaşlar dokuyan bir dizi Penelope dışında kadınlı erkekli bir başka çalışanlar sınıfı daha var. Çünkü aynı zamanda - işte burada mesele sahiden diyalektik olmaya başladı - gıcır gıcır her parça, eğer sahtelik ve güvenilmezlik duygusu yaratmak istemiyorsa, bir yandan da *hırpani* gözükme zorunda. Her kostüme daha başından, belli bir yıpranmışlık ekleniyor haliyle. Yeşil pas, çatlak, saçaklanmış yerler şeklinde verilen bu asli pejmürdeliği eksikse, hiçbir zırh, miğfer ya da hükümranlı robmantosunu bitmiş sayılmıyor. Yine de bu ilk donanım yetmiyor, uzun süre dayanan bir şey değil. Yıpranmışlık da aylar yıllar geçtikçe gösterişini yitiriyor, tabiri caizse, yıpranıyor diyelim. Hâl böyle olunca, tek işleri, zaruri paralanmışlığı durmadan konservelemek ve solmaya yüz tutan hasarların zinde kalabilmelerini sağlamak olan uzman kişiler çalıştırılmasına şaşmamak gerekiyor. Bu çalışmalar için özel bir salon var. Bu salona *objelerin makyaj odası* da denebilir (orada objelere <gençleştirmek> için değil <yaşlandırmak> için makyaj yapıldığını gözden kaçırmamak koşuluyla). Tabii orada çalışanlar başka bir isim kullanıyorlar, <conservation room>* diyorlar, bir ağız tadıyla ve gururla ki hem de. Anlayışla karşılanabilir bu. Ne de olsa listelerde <conservators> olarak geçiyorlar; özel uğraşları, Correggio’ların restorasyonu ya da zedelenmiş goblen köşelerinin yeniden dokunup onarılmasıyla aynı mertebedeymiş gibi. Ciddiyetimizi takınırsak, bu benzetmeyi ayakta tutmak zor elbette. Kafa karışıklığı yaratıyor çünkü. Bir kere bizim elemanlar hiçbir eğitim görmeden bu işi kotarabilirler, gerçek ‘conservator’lar** içinse böyle bir şey söz konusu

* Bakım ve koruma odası –yhn
Konservatör –yhn

bile olamaz. İkincisi, bizimkiler *diyalektik* bir iş beceriyorlar, defoları kurtarıyorlar, uzmanlarsa tabloları iyileştireboyuyorlar yahut goblen köşelerini sağlıklarına dokuyorlar; diyalektiğin adını bile duymamışlardır eminim. Keza bu <conservation room>a ilk girişimde gördüklerim şunlardı: Örücülerin fanatik yüz ifadesiyle, 'antika' çamaşırların (Romalıların lejyoner gömlekleri ya da benzer şeyler) üzerindeki solmuş kan lekelerini yenilemeye konsantre olmuş kadınlar (aralarında bir zamanların Bauhaus öğrencilerinin de olduğu söyleniyor) vardı. İşlemden geçmiş parçaları evlerdeki taze ütülenmiş gömlekler gibi titizlikle istifliyorlardı sonra da. Makyaj salonunun bir diğer köşesinde yaşlı beş bey, zırhların ve Etrüsk ya da Girit kalkanlarının üzerindeki epey aşınmış yapay yeşil pasları hayata döndürmeye uğraşıyorlardı. Alışlagelmişin dışındaki bu ressamlar topluluğunun başında, en gençleri olmasına karşın, Berlinli R. var. Daha beş yıl önce Kokoschka'nın, parlak bir gelecek vadeden, yetenekli öğrencisi idi. Ne parlak gelecek ama. R.'nin hastalıklı annesini Yirmili yılların Berlini'nde uzaktan tanıyordum. Bildim bileli oğlundan çok daha yetenekliydi. Birinci Dünya Savaşı'nda oğluna hamile kalmış, ondul bir kadın olarak doğurmuş, savaş sonrası tüberkülozlü haline rağmen yememiş içmemiş, biricik yavrusuna bir Rembrandt olabilme fırsatı yaratabilmek için didinmişti. Bütün o fedakârlıklar oğlunun God's own country'de* ustabaşı unvanıyla Romalıların kan lekelerinin ve pul pul olmuş yeşil pas izlerinin yenilenmesini denetlemesi içinmiş, bunu düşündükçe kusacakmış gibi oluyorum. Burada ant içiyorum, eskiden gelişigüzel kullandığımız, aptalca ve törensel 'hayatın anlamı' ifadesini bundan sonra darda kalmadıkça ağzıma almayacağım. Sic transit gloria mundi.** Yine de R.'nin yeşil paslardan sorumlu mevkiinin az da olsa parlak bir tarafı var. Bu iş özel

Tanrı'nın ülkesi –yhn

Lat. İşte böyle geçip gider dünyanın görkemi –yhn

yetenek gerektiriyor diye, silip süpürme işlerine bakan bana oranla, çok daha fazla kazanıyor. Bu arada ben de artık içimde yetkinleştim, hem de hiçbir nbilgim olmadığı halde. Kısacası R. sarayın elit takımından, en azından çalışanlar arasındaki elitlerden sayılıyor. Bunu da iyi kullanıyor. Bugün ğleden sonra, sırtımda bir sürü temizlik aleti, oflayarak, elektrikli süpürgenin metal hortumunu arkamdan sürüklerken, bu ressam kolonisinin yakınına düştüm. R. beni tanımadığını gösteren kötü bakışlar fırlattı, bu demekti ki ne olursa olsun, benim onu tanımamı istemiyordu. Belli ki emrindekilerin önünde, köken benzerliği nedeniyle benim gibi ayaktakımından biriyle tanışıklığını açık etmekten d kopuyordu. Zaten yeteri kadar alçalmış bu adamın üstüne gitmeye hevesli değildim, onu bu zevkten mahrum bırakmadım, temizliği neredeyse ayağının dibinde sürdürmeme karşın, yedi göbek yabancı gibi davrandım. İşte buranın sevinci tasası bunlar, öte taraftaysa yüz binler dur durak bilmeden birbirini doğruyor.

23 Mart 1941

şimdi eğer Roma'da, Floransa'da, Paris'te, Chartres'da, Nürnberg'de, Krakow'da her şey yerle bir olsa - pekâlâ mümkün bu - ve yerinde yeller esen bir Avrupa'nın tek tanığı olarak bu kostüm cephaneliği kalsa, bu şey, fiziksel açıdan en ufak bir değişiklik yaşamasa dahi, bir çırpıda komple bir başkalaşım geçirmez miydi? Palasımız yarın aniden karşımıza bir müze olup çıkmaz mıydı? Dikilip yapıştırılmış bu kiralık nesneler birdenbire, kendilerini eğitim emtiası olma hakkına sahip görmezler miydi? Hatta gerçek parçalar olma iddiasında bulunmazlar mıydı?

Evet, bu bile mümkün. Tarihi dokümanların oluşturduğu dünyanın, birbirlerinden hava geçirmez bir bölmeyle nihai biçimde ayrılmış iki sandığa, gerçeklerin ve sahtelerin, oriji-

nallerin ve taklitlerin sandığına ayrıışmış olduğunu düşünmek saflıkla açıklanabilir ancak. Sahte altın hep sahte kalacak diye bir şey yok ki. İnsanlık kendini bildi bileli sandıklar arasında sürekli bir gidip gelme olmuştur. İşte bu dalgalanma eskiden ya da çok eskiden nasıl idi ise bugün de öyle cereyan etmektedir. Tarih boyunca hep tekrarlandığını görüyoruz, üç misli aktarılmış ve on misli türetilmiş nesneler, hatta bildiğimiz kopya olan nesneler orijinallere dönüşmüştür. Aynen öyle: Dönüşmüştür. Buysa hep, o tür nesnelere dinî esaslara uygun bir rol modeli biçildiğinde gerçekleşmiştir. Peki bu rol onlara ne zaman biçilmiş? Taklidi oldukları idoller büsbütün arada kaynayıp gittiğinde, yani kaybolmakla kalmayıp aynı zamanda unutulduklarında. İşte ondan sonra (ve sırf birinci dereceden, yani asıllarının zaman itibarıyla en yakın komşuları olan kopyalar değil, ikinci ya da üçüncü dereceden taklitler de, hatta kimi zaman çok sonraki dönemlerden, şans eseri kurtulmuş, seri üretimin çıkardığı eşantyonlardan kalan tek numuneler) evet ancak ondan sonra kopyalar asıllarının yerine geçmiş, derken onlar orijinal *<olmuştur>*. 'Orijinaller kopya edilir' demek yetmez, *'kopya edilen böylelikle orijinalleşir'* de bir o kadar doğrudur. Bir şeyin orijinal olup olmadığı tarihin akışı içerisinde kendiliğinden karara bağlanıyor. Hayata gözlerini sahte ya da önemsiz şeyler olarak açan bazı heykel ya da vazolar, ancak yüzyıllar sonra açılıp saçılıp *<sahici>* olmuşlardır. Bunu, kendilerine örnek aldıkları (ki onların çoğu da bizzat taklitti) şeylerden daha uzun ömürlü olmalarına ve şahsen idole dönüşmelerine borçlular. Ebeveynin ölümü evladı saygınlıştırır. (Diğer taraftan şu da mümkün, sonradan sahicleşmiş herhangi bir yapıt, bakarsınız günün birinde, sözgelimi uzun zamandır kayıp orijinalinin ummadık biçimde bir altyapı inşaat işçisinin küreğine ya da bir balıkçı teknesinin ağına takılmasıyla yeniden eski düşük mertebesine çekilebilir). Neyse, Avrupa'daki yakıp yıkma hızlanarak sürdük-

çe, oradaki orijinaller sistematik biçimde yıkıntılar arasında kayboldukça, buradaki pirit malzeme bir o kadar çabuk, halis kültür hazinesine dönüşecek. Kimbilir. Sakın bizim kostüm sarayı en verimli yıllarını “gerçek numunelerin” bir sergisi, bir tür Louvre olarak yaşamasın? Hem de ben daha sağken? Bu tamamen Hitler’e bağlı. Avrupa’nın ne kadarına dokunmayacağına. Başlarında ‘cultural value’ öğretmenleri’, bizim kıyafet ahırının kapısının eşiğinde, saygılarını takınıp sessiz olmaları söylenen, kümeler halinde okul çocuğunu ve torunu şimdiden tasavvur edebiliyorum. Tıpkı çok eski bir tarihte, (Breslau’da mıydı yoksa Berlin’de mi?) ilk kez gittiğimiz bir antik eserler müzesinin girişinde çıt çıkarmadan bekleyişimiz gibi. İçeride bizi (tahminen Roma dönemi kopyalarının kırık alçı kalıpları olan) eski Yunan plastik sanat eserleri bekliyordu.

26 Mart 1941

Şimdiye dek yazdıklarımı okudum. Hâlâ yeterli değil. Yeniy-le eski arasındaki diyalektiğin hâlâ gözden kaçan yanları var. Şunu da eklemek gerekiyor çünkü (bu tarih paradokslarının ikisi de benim marifetim değil, tarihin kendi eseri), bu ülkede <good old progress>tan** daha eski, öte yandan geçmişten daha yeni bir şey yok. Demek istediğim, kaç kuşaktan beri haklı olarak ‘Yeni Dünya’larıyla gurur duymuş tipik Amerikalılar, eski Dünya’yla, örneğin Ortaçağ Avrupası’yla yeni yeni ilgilenmeye başladılar. İşte bu ikinci olgu önemli bu ülkede. ‘True Americans’*** için örneğin Metropolitan Müzesi tarafından satın alınmış eski bir yapıt, bizim anladığımızdan tamamen başka, çok daha somut bir anlamda <yeni alınmış>tır: Onlar için o, sadece yeni satın alınmış bir yapıt değil aynı za-

* Ing. Kültürel değerler –yhn
Şu bizim şaşmaz ilerleme –yhn
Gerçek Amerikalılar –yhn

manda <yeni satın alınmış bir geçmiş>tir. Eskiye bakışları duygusal olarak da bizimkinden farklı. Birçoklarının gözünde, bilmediği eskiler, kuşku uyandırıcı bir geçmiş âdeta, tıpkı bizim köylülere çok fazla modern buldukları yakın geleceğin kuşku-lu gelmesi gibi. Giotto röprodüksiyonlarını, hatta arkaik sanat eserlerini duvarına asan genç <intellectuals>* onlara göre hem muhafazakâr değiller hem düpedüz avangardistler, hatta hainler. Eskinin o güzel, yüzü geleceğe dönük öncü ruhuna ihanet etmekteler yani. Bilindiği gibi geçmişe ya da sözde geçmişe düşkünlük, Avrupa'da açıkça sağ siyasi çevrelerce geliştirildi. Burada öyle değil. Tam tersi. Bach öncesi müziğin plaklarını alıp dinleyen biri, buradaki anlayışa göre <too continental>,** <esoteric>,** <antidemokratik>, şüpheli bir Amerikalıdır, kısaca söylersek: <Pink>tir, yani komünistliğe bulaşmıştır. Geçenlerde, cebimde ara sıra mı yoksa her zaman mı el bombası taşıdığımı öğrenmek isteyen FBI görevlileri Hegel adında birinin (<what do you call him?>)**** kitaplarını okuyup okumadığımı sordular (çünkü <Logistics>te***** Hegel, Marx anlamına geliyordu, Marx ise Stalin'den şahsen rüşvet almış olmak demektir). Telemann'ın (<what do you call him?>) plaklarını dinleyip dinlemediğimi de sorabilirlerdi doğrusu. *Önceki günle ilgilenmek ihtilal hevesinin kanıtı sayılıyor.* Bu ülkenin anti-entelektüalizminin özgünlüğü, bu paradoksu anlamayan birinin kafasına asla dank etmeyecektir.

Hakiki eski bulgular karşısındaki tavırları, şu ıskarta mal-lara yaklaşımlarında da görülüyor. Bizim, sahte altın eskisi ıvır zıvırlar deyip geçeceğimiz şeylere, Amerikalılar salt bu gözle bakmıyor. Onlara göre bütün bunlar, aynı zamanda, en

Entelektüeller –yhn

Fazla Avrupalı –yhn

Ezoterik –yhn

Siz nasıl söylüyorsunuz? –yhn

***** Lojistik –yhn

azından *yepyeni bir geçmiş* demek. Ebeveynlerinin ve onların ebeveynlerinin haberdar olmadığı bir geçmiş. New York'la başlayan altı yıllık ikametim boyunca bazı şeyler değişti gerçi ve sağda solda mantar gibi Antique Shops* bitmeye başladı. Ancak bu dükkânlara günün birinde güvenilir, günlük, taze, eskinin artıklarından mal gönderecek gelişmiş bir 'geçmiş endüstrisi' yok henüz. Bu endüstrinin patlaması biraz zaman alacak. Popüler, yani ticari açıdan kârlı, yaygın modaya dönüşmek için halihazırdaki esoterik gustonun zamana, üstelik savaş sürüyorken daha da fazla zamana ihtiyacı var. Kısacası, geçmişte kalanın arifesindeyiz henüz bu ülkede. Burada eski malların bolluğu fırtınası koptuğunda, umarım ben çoktan eski Avrupa'ya dönmüş olurum. Eğer yerinde kalırsa tabii. Yeniden var olursa ya da.

4 Nisan 1941

Dün evine kadar eşlik ettiğim B.'ye, berbat bir işte çalışmamla ilgili olarak sinirli birkaç laf ettim.

"Yanlış kapıyı çaldınız," diye tersledi beni. Şaşkınlıkla yüzüne baktığımda: "Zerre anlayış beklemeyin benden," dedi. Sonra da açtı ağzını yumdu gözünü: "Doğru kadını seçen biri, tecrübe kazanma şansını heba eder. 'Kendi' mesleğini bulan, sadece kendinde kalır. Kendi ölçüsüne göre hazırlanmış tuşlarda çalan birinin parmakları yerinde sayar."

"Ya ne peki?"

"Aynen öyle, ya ne!" diye bağırdı. "Demem şu ki yalnızca uymayan, yalnızca sizin için biçilmiş kaftan olmayan, yalnızca şurası uzun burası kısa olan, yalnızca yanlış doğrudur! Yalnızca budur tecrübe kazandıran! Dünya sırf budur!" Alaycı bir tarzda söylememişti bunları. "Gerçekten de," diye devam etti, "hayatınıza yön verişinizde korkunç bir yanlışlık var. Neyin

peşindeydiniz şimdiye dek? Hep doğru olanın. Hep uygun olanın. Hep amaca ulaşmanın. Hatta kimi zaman da tesadüfen, amacınıza erişmenin talihsizliğini yaşıdınız. Şu kadında, şu arkadaşta, şu şeyde, şu işte. Sanki size göre ölçülüp biçilmiş, sırf sizin için hazır edilmiş gözükten, rasgele yaşam parçacıklarında. Ama bana sorarsanız dostum, bu epizotlar yaşamınızın en yanlış kısımlarıydı. Doğru olanlarsa sırf aradaki sıkıntılı dönemlerdi. Rastlantılarla dolup taşmış yıllardı. Çalıştığınız işlerden lanet okuduklarınızdı. Eğer birazcık deneyim kazanmışsanız, bunu zaman kaybı dediğiniz zamanlara borçlusunuz sadece.” Evinin önündeki yolu ziftleyen Meksikalıları gösterdi: “Şu insanların da <içsel eğilimleri> yok muydu dersiniz? Ne sanıyorsunuz, başka işlere uygun yetenekleri yok mu da, gelip burada South Los Angeles’ta sokakları ziftliyorlar? Onlara hitap edecek, belki de ‘becerilerine kalıp gibi oturan’ mesleklerde hayat bulacak bir ‘yeterlik’ duygusuna hiç sahip olmadıklarını mı düşünüyorsunuz? Ama işte görüyorsunuz, bu adamlar, ehli olmadıkları, kendilerine yaraşmayan, paylarına düşen işleri, kısacası yanlış olanı yapmak zorundalar. Peki kimin Dünya’dan haberi var dersiniz? Sizin mi onların mı?”

Vertigo temporis*

New York 1943

Batı'nın saçma sapan, gerçekdışı, gök mavisi ortamından New York'a geri döndüm. Şu bizim tayfa için 'geri' dönmenin anlamına bak: Göçmenlik sırasında tesadüfen yolumuzun düştüğü ve birkaç yıl açbiilaç yaşamış olduğumuz bir yere, yeniden gelip takılı kalmak. Fakat bu kentte anılarla dolu, hatta artık aramızda olmayanların anılarıyla dolu bazı köşeler ve evler ve kahveler ve sesler ve kokular olduğu için bu yapılar denizi benim memleketlerimden biri oldu. Evet <memleketlerim> – çoğul hâl. İlk üç gün, kavuşmayı kutlarcasına, defalarca hey diye bağırma hevesiyle, 120. Cadde'den başlayarak Manhattan'ı boydan boya geçip aşağıya Battery'ye kadar koşar adım gittim. Hasret giderme seslenişlerim tek yanlı kalıp, kentin kıyılarına çarparak kayboldu ama olsun: *Geri döndüğün yer, ibi patria.*** Kendini yerinde yurdunda hissedip hissetmemen hiç de sözümona <bene>ye*** bağlı değil.

Odun hırsız Paton, Molusya kentine yukarıdan bakan Galgenberg'e**** çıkarılmış, asılmayı beklerken, son anda firar etmeyi başarmış ve sınır boyunca uzanan ormanlık bölgeden geçerek Penx'e varmış. Bu pervasızca kaçışın üzerinden otuz yıl geçmiş, çoktan kanıksadığı sahte bir kimlikle,

Lat. Zamanın getirdiği baş dönmesi –yhn

Lat. Orası vatan[dır] –yhn

Lat. İy. "Ubi bene ibi patria", "Nerede iyiysen orası vatanındır" sözüne atıf –yhn

Darağacı tepesi, Alm. kelime oyunu –çn

itibara, aileye, servete kavuşmuş ve artık şakakları ağarmaya başlamışken, bir gün Molusyalı bir ajan tarafından fark edilerek Penx polisine ihbar edilmiş, ardından tutuklanıp eskortla Molusya'ya iade edilmiş. Böyle beklenmedik biçimde yurduna geri dönmüşken derhal aynı yere, otuz yıl önce son dakikalarını geçirdiği Galgenberg'e götürülmüş, infaz öncesi eksikler tamamlanırken de darağacının dibinde tam bir saat bekletilmiş. Bu bir saatin ona hiç bitmeyecekmiş gibi geldiği ya da tepesinde ilmik, ayaklarının altında akşam güneşinin kızılığında ısıldayan kent, öyle bekleyip dururken, paniğe kapıldığı sanılsın. Aksine, otuz yıl önce Dünya'dan son görüntü olarak aklına kazıdığı çatılar denizine bir kez daha tepeden baktığında, kavuşmanın yarattığı mutluluk ona öyle tatlı bir huzur vermiş ki, 'yenidenölmekzorundaolma' korkusu sarmamış hiç bedenini. En sonunda doğup büyüdüğü kentin tepelerinde ipte sallanırken, Paton'un yüzünde nurlu bir gülümseme belirlediğini aktaran cellat yamaklarına inanmamamız için hiçbir neden yok.

Ibi patria. Kendini yerinde yurdunda hissedip hissetmemen hiç de sözümona <bene>ye bağlı değil.

Yerinde yurdunda? Burada? Komik. Burada durmak imkânsız. <Oda Konçertosu>nun üçüncü ve son bölümünde Alban Berg, baştaki iki bölümün motiflerine yeniden dönmüş, onları rasgele birbirine dolayıp karıştırmıştır. Bununla neyi amaçladığı önemli değil, ancak yarattığı etki çok açık: Daha önce kurduğu ardışıklığı silip, bir yanılısama olduğunu gösterdiği zamansal düzenin foyasını ortaya çıkarmıştır bir bakıma. Artık <omnia simul>, her şey eşzamanlı.

Benim buradaki yaşamım artık o tür bir <son bölüm>. Tam yirmi beş yıl, yaşamımın evrelerini birbirine karıştırmayacak şekilde tertemiz yaşamayı bildim. Her yıla sui generis bir

dünya denk geliyordu. Çevrelerin, dostlukların, aşkların inci kolyesi hiç kopmamış, inci taneleri birbirine karışmamıştı. On dokuz yaşında, 21 yılında Freiburg'da öğrenciyken tanıdığım insanlar, daha sonra Berlin'de yakınlaştıklarımla, yine Berlin'dekiler Paris'tekilerle, onlar da New York'takilerle karışmamışlardı – kısacası, vitam, en azından vitalarımın sıralanışı rahatlıkla seçilebiliyordu.

Bitti artık. Kolye koptu. Düzenli bir dizilişten söz edemem bundan böyle. Yaşam kompozisyonumda tersine çevrilemeyecek bir sıralamayla dizilmiş motifler birbirine karıştı, şu anda hepsi darmadağın, her şey hic et nunc.* Bir ölümler ülkesini andırıyor âdeta. Öyle ya, ölümler ülkesinde de büyük olasılıkla böyle karmakarışık pinekliyorlardır. Yeni gitmiş acemiler, yüz yıl önce ölenler, iki bin yıldır orada yerleşik olanlar. Hem de yukarı dünyadaki kısa ikametleri sırasında öncekilere mi yoksa sonrakilere mi mensup olduklarını, atalardan mı yoksa torunların torunlarından mı sayılmaları gerektiğini merak bile etmeden; yukarıda bu tür bir öncelik ve peşpeşelik bulunduğunu hatırlamadan, bir *yukarı dünya* olduğunu dahi bilmeden. İşte benim şimdi yaşadığım böyle bir şey.

Dün akşam olup bitti her şey. Başıma geleceklerden habersiz, Broadway 96. Cadde'deki kafeye gittiğimde. Kafenin döner kapısından içeri girer girmez kalakaldım (daha ileri gidemedim): İçeriye bakmamla üçünü aynı anda fark etmem bir oldu. Solda pencerenin dibinde bir apple pie atıştıran, *Berlin'in 1930'undandı*. Benzi kül gibiydi gerçi, kendi baba-sıymış gibi duruyordu; ancak bu yüzü taşıyan başka birinin olması imkânsızdı. İki masa arkada Paris 1926'dan M., adı gurmeye çıkan. Önünde serves him right,** kafenin en ucuz yemeği <baked fish with beans.>*** Eski gurmelik günlerinde

* Lat. Burada ve şimdi –yhn.
İng. Ona müstahak –yhn
Fırında fasulyeli balık –yhn

olsa, tabaktakileri, yenilebilir madde olarak sınıflandırmazdı kesinlikle. Yan masada sigarasını gerginlikle tüttürense, herhalde yemek söylemeye parası yetmemişti, ağarmış saçlarına, sağ gözünde tike rağmen, kuşkuya yer yok, o da Freiburg, yani 1921'di. Gotik seminerinden, yaz sômentrinin hors de concours en sıradışı kızı. Adı da? Tabii ya <Nefertiti> diyorduk ona.

Sic transit gloria mundi? O da var. Ama yaşlanma diye bir şey olduğunu, tikleri, kartlaşma olgusunu ve ölümü keza, öğrenecek kadar zamanımız olmuştu ne de olsa. O an beni dehşete düşüren bunlar değildi. Bu üç kişinin, farklı yıllara ait oldukları halde aynı mekânı paylaşmaları, yan yana oturuyor olmalarıydı, tıpkı önceki ve sonraki ölülerin tek bir ölüler ülkesinde olmaları gibi. Dahası bu 'kafeterya-Orkus'ta kafamı biraz daha kaldırdığımda, önceki yüzyıl ya da binyıllardan iki kişi daha görmüş olmamdı. Biri, kel kafalı olmasına rağmen tanıdım, benim 1912 *Breslausu'ndan* sınıf arkadaşım - ya da öyle olsa gerekti - sırtması hiç değişmemişti; diğeriyle, 1921'deki *Cassirer'in derslerinde* - yine başka bir döneme ait - aynı sırayı paylaşmıştık. Asla birbirleriyle işi olmayacak, en azından benim hayatımda diyelim, bu beş hortlak bana fazla geldi haliyle. Oltamı daha uzağa atmaktan kaçındım. Avlanmanın sonu gelmeyecekti yoksa. Artık eski düzenimin son bulduğuna, <önce>nin ve <sonra>nın feshedildiğine dair daha fazla kanıt hakikaten ihtiyacım yoktu.

Bununla bitse iyiydi. Hortlakların her biri kendi başına oturup dursaydı, elmalı payını ya da kızarmış balığını solo eşleşeydi neyse. Ama ne gezer, kimin eli kimin cebinde belli değildi, A. C.'yi tanıyordu, B. D.'yi vesaire. Bir düşünsenize: Nihayetinde benim yaşam evrelerim olan ve nihayetinde nereden baksanız birbirleriyle kendiliğinden ilişkisi olamayacak bu insanlar, benim yokluğumda, bana, yani sahiplerine danışmaya bile gerek duymadan, bağlantı kurmaya cüret etmişlerdi. Örneğin Paris 1926 birden yerinden kalktı (gözlerime inana-

madım, ancak müdahale etmeye kalkışmadım, edecek halde değildim, kaskatı kesilmiş duruyordum), evet, Paris 1926 yerinden kalktı ve (tanımadığı, en azından benim yaşamımda tanımadığı, asla tanıyamayacağı) Nefertiti'yi hararetle selamladı. O da bunu gayet doğal karşıladı, hemen sırnaşıp berikinin kulağına bir şeyler fısıldadı, neydi bilemem – ancak dediğim gibi, benim geçmişlerim yaptı bunu, resmen iznimi almadan benimkiler kalkıştı bu küstahlığa. Bu denli inanılmaz bir diğer şey de (çünkü aralarında anlaşarak mı böyle yaptıkları ya da birbirlerini itici bulup bulmadıkları hiç önemli değildi, mesele birbirleriyle görüşüyor olmalarıydı) şuydu: Bir ikisi, örneğin Berlinliyle Hamburglu birbirlerine öyle bakışlar fırlatıyorlardı ki bundan her birinin diğerini cüzzamlı gibi gördüğü, tahminen Stalinist ya da Troçkist ya da Siyonist ya da ne bileyim işte buna benzer bir şey yerine koyduğu sonucunu çıkarabilirdiniz; kimin kimi neyle yaftaladığı ise önemli değil.

Yirmi dört saat önce oldu bu anlattıklarım. Sonunda kendimi nasıl dışarı attığımı hatırlamıyorum. Bildiğim tek şey, Broadway'e çıktığımda deniz tutmuş gibi bir duyguya kapıldığım ve şu sıralar <evim>in bulunduğu Columbus Circle'a kadarki 40 blokluk mesafeyi, kendime gelmek için yürüdüğüm. Ama şimdi, bir gün sonrasında dahi, bu 'vertigo temporis'i atlatmış değilim, hâlâ ayağımı bastığım her yer kayıyor sanki.

R. R.'yle karşılaştık. Söylediğine göre 1936'dan beri buradaymış, Brooklyn'de oturduğu için de yolu bu taraflara pek düşmüyormuş. Saçlarının neredeyse tamamı kırılmış. Ama Leonardesk gözler hiç değişmemiş. Yirmi yıl olmuş neredeyse görüşmeyeli, 1925'te vedalaşıp ayrılmıştık. Hayatta olduğundan bile haberim yoktu. Bu arada ne yaptığını, neler yaşadığını, 1933'teki sınavı verip veremediğini, <duruşunu>, şimdi kim olduğunu hiç bilmiyorum doğrusu. Neyi konuşacaktık

ki? Beş dakika sonra birbirimize düşman gözûyle bakmak (yirmi yıllık molanın ve onca Dünya tarihinin ardından pekâlâ mümkünü) istemediğimiz için hiçbir hassas konuya değinmedik. Duraksayarak <hani hatırlıyor musun> diye başladık, anlayacağınız 1925'te bıraktığımız yerden sürdürmeyi denedik; sözü o zamanki tanıdıklarımıza, o zamanki kitaplarımıza, yani tamamen masum şeylere getirmeye çalıştık, ısırap dolu birkaç dakikadan sonra dayanamadık, neredeyse sustuk diyebilirim. Buna rağmen oturduğumuz yerde mihlanmış gibi kaldık. O niye öyle kaldı bilmiyorum. Galiba benim varlığım 1925'in yitik dünyasını geri getiriyordu. Ama beni orada tutan şeyi gayet iyi biliyorum. 1925 yılına ait biriydi o, karşımda oturdukça, çoktan akıp gitmiş, 1925'ten bu yana olan zaman, *daha başlamamış* gibi çılgınca bir duyguya kapılıyordum. R. R.'yi tanıdığımda örneğin H.'ye (artık o da, keza yıllardır geçmişte kaldı) rastlamamıştım *henüz*. Bu geçmiş, R. R.'nin yüzüne baktıkça bir bakıma önümde duruyordu, yeni baştan kap-karanlık bir gelecekti *henüz*.

R. R., onun varlığında nasıl çılgınca bir baş dönmesi yaşadığımı, beni nasıl bir zaman sarmalına ittiğini bilemezdi kuşkusuz. Ama belki o da benim yüzümden aynı şeyi hissediyordu, benim başıma gelen onun da başına gelmiş olabilirdi. Hiç bilemeyeceğiz bunu. Sessiz randevumuzu tekrarlayacağımızı sanmıyorum çünkü. Yirmi yıl önce bir daha görüşmemek üzere vedalaşmışken, yeniden bir daha görüşmemek üzere vedalaştığımızda, üçüncü bir nihai vedanın üstesinden gelemeyeceğimiz kesinlikle belli olmuştu.

Yası tutulan gelecek

NEW YORK 1946

Boşlukları şimdiden dolduruyoruz.

Sensiz. Sen orada kalıyorsun.

Kulak ver, safları nasıl da sıklaştırıyoruz,
maksat tekerleme olsun:

Portakalı soydum

başucuma koydum.

Sen bu oyundan çık,

ben kalıyorum!

Ses çıkaran ve zinde kalan

aklıyla davranan sırf, sayılacak.

Yerli yerinde duracak Dünya her zaman.

Yokluğunu kim duyumsayacak?

Portakalı soydum

başucuma koydum.

Sen bu oyundan çık,

ben kalıyorum!

Her yatak çürüyecek elimizde.

Ayakkabın onda bunda.

Ah siz hastalar hepimizde

dert yaratırsınız sonunda.

Portakalı soydum

başucuma koydum.

Sen bu oyundan çık!

Öylece yatıyordu, belli ki uyuyor ve içten içe bir daha uyanmamayı umut ediyordu. Gaipten bir ses.

<Sen> diye mi hitap ediyordu yoksa <ben> diye mi yoksa ne <birinci> ne <ikinci tekil şahısla> mı; dinliyor muydu sırf yoksa kendi kendine konuşuyor da kendi sözlerini mi yineliyordu, artık hatırlamaz herhalde. Ama uyanık birinin lehçesi-ne tercüme edildiğinde konuşmalar aşağı yukarı şöyleydi:

“Var olmak nasıl bir şey biliyorsun.” “Biliyorum,” diye yineledi.

“Biliyorsun madem, bildiğini ne diye her gün yeniden öğreniyorsun? Her gün yeni korkular, yeni acılar ve her gün yeni güçlüklerle.” Yineledi, “Evet ne diye?”

“Çünkü yeni tanıdığın her şeyde karşına bildiğin bir şey çıkacaktır öyle değil mi? Daima zaten bildiğin bir şey olarak. Daima <var olmak böyle bir şey işte> şeklinde.” “Öyle,” diye yineledi. Bu ikna sözleriyle gardı düştü, daha da derin bir uykuya daldı, bu kez hiç sesi çıkmadı.

Saatler sonra geri döndüğünde (yoksa günler sonra mıydı?) acaba yine sırf bir ağrı cehennemine mi gözlerini açmıştı? Eski ölüm korkusu da birlikte uyanmıştı. Gecenin gerçeklerini ise unutmuştu.

Üç gündür bir hastane odasıdayım. Burada olmanın ne anlam geldiğini bilmek için, bize reva gördükleri sürenin bir ânı bile yeter. Cömertliklerine diyecek yok doğrusu.

Dünya’daki geçici varlığımızla ebediyen varoluş arasındaki uçurum hep sonsuz genişlikte kabul edilmiştir. Ama sınırlı varoluşumuz ile hiç olmamışlık arasındaki uçurumla karşılaştırıldığında, birincisi quantité nègligeable* kalır. Ayrıca şimdiye dek, kendisine sonsuz uzun yaşamak ister misin diye sorulduğunda doğrudan ve duraksamadan evet diyen birine rastlama-

dım. Ölmekten herkes korkmuştur gerçi. Hatta bazılarını bu korku öldürmüştür. Ancak sonsuza dek yaşamak bambaşka bir şeydir. Pozitif bir bakışla ölümlü yaşamının yerine koymayı dilediği şeyi gerçekten tahayyül etmeye kalkışan bile olmamıştır.

Sonsuza dek yaşamama izin verilmiş dahi olsa, o sonsuzluğumda ben de korkudan ölmez miydim, bilmiyorum doğrusu. Ölüm korkusundan değil gerçi. Ama ölümsüz biri olarak da neredeyse bir ölümlü kadar korkunç bir biçimde sınırlanmış olurdum: Yani tam da hep *ben* kalmaya mahkûm: Asla bir başkası olamayacak, tesadüfi nasılsam öyle bir ben işte.” Ölümlü ya da ölümsüz – *olmak* her koşulda *ben* *olmaktır*, o yüzden de *kaçırmaya* çıkar, tüm diğer olası biçimlenmeleri *kaçırmaya*. Ebedileştirmeye kaçınılmaz kılınan rastlantısallığın, ister istemez mahkûm olduğumuz, bir ömürle sınırlı kalan geçici rastlantısallıktan daha dayanılmaz olmayacağını kim bilebilir? Ebediyen kendimin hücrelerine hapsedilmiş olabileceğimi, hiçbir istifa, kovulma ya da şikâyet şansımın bulunmadığını düşündükçe soğuk terler basıyor. Taşlaşmış belirlenmişlik.

Bir varmış bir yokmuş. Bir çocuk tarafından çizilmiş bir daire varmış. Deneysel bir figürün tüm kötü yanlarını ve yamukluklarını taşımasına karşın tahtadan silinmeye karşı şiddetle direniyormuş. Kibrinin cezasını çeksin diye hayatını sonsuza dek bir sonradan görme olarak Platonik formlar sosyetesinde geçirmeye, ayrıca bu hayatın her ânında, köşelerinin ve çıkıntılarının gülünçlüğü ve utancıyla yerin dibine geçmeye, ama yine de asla ölememeye, dünya ahret ölememeye mahkûm edilmiş, amin.

* Yazarın Recherches Philosophiques'te yayımlanan “Phatologie de la Liberté” başlığını taşıyan makalesine gönderme, 1936, s. 33.

Kriz sonrası. Nasıl da mühürlenmiş bir izolasyondur ağrının beni hapsettiği! Hastanede başka yataklar olduğundan, başka odaların varlığından, sokaktan, New York'tan, Dünya'dan, dün akşam altıdan bugün sabah beşe dek hepsinden habersizdim. Yanı başımdaki adamdan, benden daha fazla hırpaladıkları ve benim gibi inleyip bağırarak adamdan da habersizdim.

Bütün gece birlikte bağırarak anlayacağınız. Yo, eşzamanlı. Birbirimizin bir metre ötesindeydik, ancak aramızdaki mesafe, iki sabit yıldızın birbirine uzaklığından daha genişti. İki eziyet toplanınca hiçbir şey etmiyordu. İki ses bir duo yapmıyordu. Sadece dıştan bakan, sadece sağlıklı biri, sadece nöbetçi hemşire için iki sesliydi bağırıtımız.

Savaş meydanlarında aynı şeyin olup bitmediğini kim bilebilir? Binlerce insanın bağırarak, kimsenin bir diğerini duymadığı, öyle ki uzakta yakında başka canlı yokmuş gibi, herkesin <beden> denilen acının hapisanesinde kapalı kaldığı. Acaba milyarlarca canlıyla tüm Dünya, böyle acıyla birbirinden izole edilmişlerin savaş meydanıdır denemez mi?

Kendi acı çeken başkasına acıyamaz. Sağlıklıların tekelinde merhamet, seyredenin lüksüdür.

Derken bu izolasyonu yaran acayip bir şey oldu. Şafak vaktiydi. Saat beş ya da altıydı. Bir ses ulaştı bana. Hatta benim ya da <bizim> ağrıdan bağırmanın yanında pek cılız bir sestiydi. Uzaklardan geliyordu hatta, başka bir odadan. Belki de başka bir kattan.

Acının ses geçirmez duvarı delinecekse, sesin yüksekliğinin bir önemi kalmıyor anlaşılır. Bir seslenmeyi işitip işitmemeniz karşdakine, onun çağrı gücüne bağlı. Bir çocuğun minicik sızlanışydı duyduğum. Galiba ameliyattan çıkmıştı. Bu ağlamaklı perişan ses, tüm dünyaya bir sesleniş gibiydi, en azından yardım edebilecek herkesin dünyasına, bütün yetişkinlere, dolayısıyla bana da.

Bu acıklı ses, bana ulaşmak için bir çatlak bulan ilk şeydi.

Yanımdaki yatakta yatan yaşlı adamın durumu da farklı değildi. Kulak kabarttığım anda onun inlemesini de duydum. (Öte yandan odaya birden sessizlik hâkim olmuşken, henüz fark ettim inlediğimi ve anlaşılan yanı başımda keza inleyen bir başkasının da bulunduğunu.) İlk defa kafamı yana çevirdim, bir metre ötemde saatlerdir bağırıp duran adama ilk defa baktım. Yaşlı bir Meksikalının yüzüydü gördüğüm, kahverengi değil de acaip griydi. O da benim varlığımı aynı anda fark etmiş gibiydi. Bir yağ kütlesi gibi yatıyordu ama dikkat kesilmişti, aynı şeye kulak kabarttığımızı hemen anladık. Yine aynı şey sayesinde, acının yarattığı aynı korkunç yalnızlaşmadan çıkıp yeniden doğmuş olduğumuzu da fark ettik. Bir şekilde birbirimizi selamladık, elbette sessizce, konuşmaya ne benim ne onun takati vardı. Ama dilsizler de selamlaşabiliyor bir şekilde. Özellikle de yarı baygın halimiz bizi birbirimize yakınlaştırdı. Gözleri <ne kadar da zavallıyız, daha da çaresiz olanlara yardım edemeyecek kadar çaresiziz işte> der gibiydi. Karşılıklı tek kelime dahi etmemişken dayanışma içindeydik.

Ah, sadece sessizliğimiz boyuncaydı bu dayanışma. Öğleye doğru böyle güzel başlamış dostluğumuzu birkaç sözcükle hareketlendirmek istedi haliyle. Ne söyledi bilmiyorum, çünkü İspanyolca konuşuyordu. İspanyolca bilmediğim yönündeki açıklamamı anlayıp anlamadığını da bilmiyorum. Ancak benim İngilizce yanıtlarımın onu incittiği açıktı, kendisini aldatığımı düşünüyordu. Sözle gösterilip onaylanmayan dayanışma, ölüme mahkûm. Kuşku içinde duvara döndü yüzünü, hâlâ da öyle yatıyor. Dostluğumuz geçmişte kaldı.

Bu ihtiyar, nasıl da direniyor ölüme. Oysa aralıksız acı çekiyor, herhalde ilerlemiş kanserden muzdarip. Bir şey yiyemiyor artık. Sağ eli hastaneye yatırılırken de yokmuş. Akrabası yok gibi. Belli ki arkadaşı da. Tek ziyaretçisi, aceleyle, iri adımlarla yatağının başına gelip onunla İspanyolca dua eden ve yine aceleyle çekip giden bir din adamı. Ama ihtiyar ondan hiç hoş-

lanmıyor, daha doğrusu korkuyor. Galiba onun şahsında bir elçi, bir cehennem habercisi görüyor. Kendisini - kimin kanına girmiş ya da ne suç işlemişse - cehennemin beklediğinden emin. Elçiyi başından savmak için yarım kolunu kaldırdığında odadaki herkes sözleşmiş gibi yüzünü duvara dönüyor. Elden yoksun bu savunmanın boşunallığı Şeytan'a da fazla gelirdi herhalde.

Derin bir soluk alıyoruz. Ziyaretçi birkaç dakika önce gitti; kol yorganın altında; ihtiyar uyuyor. Ama acı dolu yüzü bile - yüz yaşındaki bir İnk'a'nın mumyalanmış başı gibi görünüyor - onu bekleyen şeyin korkusuyla gerilmiş. Yüzündeki bronzdan çizgilere vuran ikinci güneşi de kâr etmiyor.

Aslında ölmeyi arzu etmeli. Yaşamın ona acıdan başka bir şey sunduğu yok artık. Yatakta yatan şey bir insan değil, onun adını taşıyan bir ağrı bohçası. Çocukken sadece *kendi dünyası*-nın değil, Dünya'nın *kendisinin* de bir keder deryası olduğunu öğrenmiştir kuşkusuz; buna karşın seve seve ölmek aklına bile gelmiyor. Bunun nedeni bir yandan da bu gözyaşı deryasından çok daha beterinin olduğunu, kıyaslandığında, buranın halinin o kadar da fena olmadığını, öbür tarafta onu, bu dünyada başına gelenden daha dehşetli bir şeyin beklediğini <bilmesi>. O yüzden *with claws and nails** direniyor bu dert diyarını terk etmemek için ya da ne kadar geç olsa iyidir diyerek. Bir acı yumağı olarak sürdürüyor yaşamını haliyle.

Ara sıra yarım saat süreyle inliyor ne var ki sesi zor duyuluyor. Sona doğru düzenli olarak, anlaşılmaz bir nakarat mırıldanıyor. Tercüme ettirdiğim bu İspanyolca nakarat, ihtiyarın derdinin ne olduğunu fena halde anlatıyor: <*I don't want to get somewhere else*>, <başka bir yere gitmek istemiyorum>. Sadece bu bile onu ürkütüyor demek ki. Sırf yolculuğun *başka bir yere* olduğu, hayatın başka yerde devam ettiği düşüncesi, aşınası olmadığı bu yolculuğun ya da bilmediği yaban ellerin

tasavvuru. Kimbilir, belki cennete gidebilme ihtimali dahi işi-
ne gelmiyordur, çünkü oranın da yabancı. Halini, şu ünlü
<Partir, c'est mourir un peu>den* çok <Mourir, c'est partir
beaucoup>” anlatıyor asıl.

Korkularının ne denli yersiz olduğunu anlayıp ferahlama
fırsatına asla kavuşamayacak.

Hayatın ölümden sonra sürmesi olasılığı genelde avutucu
bulunur. Bunun tersi doğru olamaz mı? Asıl biz inançsızlar
değil miyiz, avunmuş, en azından gönül rahatlığıyla ve insana
yaraşır biçimde ölebilen? Yani kayırılanlar? Öyle ya, vakit gel-
diğinde bizi kimsenin taciz etmeyeceğini, ölünce gitmek zo-
runda kalacağımız bir yerlerin olmadığını bilmenin huzuruyla
ayaklarımızı rahatça uzatacağımız düşünülürse.

Benim buluşum değil. Budizmden daha saygın bir örnek
arasak bulamayız. Buda, çömezlerine, tüm dünya cenderele-
rinden kurtulmayı salık verirken - buna her türlü dogma, her
türlü inanç, her tür metafizik, dinsel ya da teolojik tutukluk
dahildi - Dünya'dan ve yargılardan arınma tekniği öğretisi-
yle, reenkarnasyon zincirini kesmekten, yani gerçekten ölmeyi
mümkün kılmaktan başka bir amaç taşımıyordu.

Gerçi o teknik de korkunun diktesiydi ama ölüm korku-
su değildi mesele. Aksine, asla ölememe yani <ölümsüzlük>
korkusuydu. Amacına kurtulmuş bir yaşamla değil yaşamdan
kurtularak varmayı ümit ediyordu.

Herhangi bir enkarnasyona kapılma korkusunu aklım al-
mıyor doğrusu. Tarihsel önkoşulları beni ilgilendirmez. Ölüm
korkusu olmaması bir yana, ondan da beter bir korku, o yüz-
den önemsiyorum. Öyle olmasaydı Buda, yaşamı ölebilme
amacına adayabilir miydi?

Biz doğuştan inançsızların işi ne kolaymış! Sadece ölüm
korkusunu bilmek ne büyük lüks! Yaşamımızı, ömür boyu

Fr. Gitmek biraz da ölmektir -çn

Fr. Ölmek tamamen gitmektir -çn

süren engelleme tekniğiyle ve ölümden sonraki var olmaya hazırlanmayla çarçur etmemiş olmak ne büyük ayrıcalık! Ne cehennem korkusu işkencesi çekmiş olmak ne tuhaf bir şekle bürünme korkusu! Tuzumuz kuru, ölüm geldiğinde (belki de şu anda just around the corner* bekliyordur) sahiden yalnızca ve yalnızca kendisi olduğu konusunda ona güvenebilmek, başka bir firmanın, mesela <araf ve cehennem> firmasının çırağı falan olmadığını bilmek gibisi yok. Ancak ölüme güvenen biri doğru dürüst yaşayabilir. Yoksa öyle yaşamadık mı?

Doğru. Hepten eziyetsiz ve korkusuz kalmak bizim de har-cımız değil. Özellikle tam kapı kapanırken bu dünyadaki şansımızı, bu bir kerelik şansı iyi değerlendiremediğimiz kanısına vardığımızda. Ancak (biliyorum, bağışlanamaz bir cüretkârlık âdeta, en azından vicdan azabı meraklılarının kulağına öyle geliyordur) bizim de kendimizi kurtaramadığımız bu korkular, daima geriye dönük korkular; sırf pişmanlıklar, sırf geçmiş-i hatırlama, sırf kaçırdıklarımıza hayıflanma. Bunlar nedir ki oysa? Ömürlerini cehennem korkusuyla geçiren milyonlarca acınası haldeki kişinin yanında biz inançsızlar kesinlikle yeryüzünün en şanslılarıyız. Hem de olası bir mükâfata da olası bir cezaya da hazırlıksız olduğumuz halde. En son ânımızda bile avantajlıyız, çünkü o anda da biliyoruz ki ister hergelelik etmiş olalım ister evliyalık, ertesi gün bu farkların anlamı kalmayacak, en azından bedel ödemeyeceğiz; yani azaplarımız ve endişelerimiz de, bunlar hak edilmiş vicdan azapları ve haklı endişeler olsalar da temizinden ve kesinlikle ölüp gitmiş olacaklar, tıpkı bizim gibi. Amin.

Bu sabah uyandığımda ihtiyarın yatağında başka biri yatıyordu. Saç baş dağınık, açık renk gözler. Ölesiye yorgun bir törenselle bana kendini McK olarak tanıttı. Bir lskoç. Demin hemşire, gezgin vaiz olduğunu söyledi. Onu yüksek sesle se-

* Eli kulağında -yhn

lamladık, kısmen, biz uyurken götürülen selefine sabitlenmiş düşüncelerimizi bastırmak için kısmen de bacağına kırık olduğunu aktardığı için. Bu bize henüz Dünya’da sağlığın soyunun tükenmediğini gösteriyordu. Bir kırık nedir ki, hastalıktan sayılmaz,* şans dileği değil mi. Sonuçta işi espiye döktük. Tabii o ciddiyetini bozmadı.

Yeni gelen hastanın yattığı yatak, hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davranıyor.

McK’nin selefinden bu âna dek kimse söz etmedi. Kafalar onunla meşgul olduğu halde - tabii herkesin yaklaşımı farklıydı - bir daha asla sözünün geçmeyeceğini sezinliyorum. Ben de onu düşündüm. Onun yerine ben rahatlamıştım. Önünde uzandıkça fiilen içinde dolandığı cehennem, ardında kaldı artık.

Şunları deseydi ya ölüm:

Sevin ölümlü olduğuna. Ve peşimden gel
korkusuzca. Uyumanı işaret ediyorum, bırak
kendini. Görevli gelmedim, kimsenin
hizmetinde değilim, seni berbat yerlere
sürüklemem. Ne bir ceza, ne bir hüküm,
ne bir sınav bekler seni,
ne de buradaki gibi, yabancı bir ev, içinde
alışması pek bir zor yabancı bir yatakla.

Bugün herkes suskun. Yeni gelen hasta, yaşlı Meksikalının halefi, uyuyor şu anda. Ama bu sabah beni epey korkutan bir şey oldu. Öbür hastalar da korktular keza.

Dört buçuğa doğru - daha karanlıktı denebilir - cılız biri kalktı yatağından, üstünde önlüğe benzer gülünç bir hasta geceliği, örttüğünden çoğunu gösteren; derken döşegün altına elini attı, bir şey çıkardı (bir mum artığıydı, yakınca anladım,

* “Boynun bacağına kırılırsın”, Almancada başarı ve şans dileme tümcesi—çn

bu kadar eski bir şeyi Amerika'da hiç görmedim, nereden bulmuştu acaba?), yüzüme tuttu ve dikkatle inceledi. Uyuyormuş gibi yaptım ancak gözüm üzerindeydi, pek tekin gelmemişti bana. Teftiş sona erince arkasını döndü, üç gün önce tutturulmuş kırık bacağını bir aksesuarıymış gibi arkasından sürükledi, bir sonraki yatağa geçti, aynı denetime orada da devam etti. Tüm salonu turladıktan sonra - ne amaçladığı ya da tatmin olup olmadığı kolayca anlaşılmıyordu - ortaya geçti, birkaç saniye yere baktı (herhalde bir dua okudu) ve birden açık havadaymış gibi etkileyici bir sesle bağırdı: “Kardeşler, uyanın!”

“Uyanığım ben,” diye seslendim, en az onun kadar yüksek bir sesle, aklını başına toplaması için.

“Hayır kardeş,” diye yanıtladı. “Değilsin! Çünkü bu gidişle torunlarımızdan biri son insan olacak!”

“Kardeş” hitabından ve anlamsız beyandan daha da şaşırtıcı olan, cümleyi başlattığı “çünkü” sözcüğüydü. Hiç değilse elindeki yanan mumu kenara koyduğunu, bu arada diğerlerinin kımıldadığını görüp rahatlamıştım.

Pencere kenarındaki yataktan “Susun!” diye bir ses yükseldi.

McK transta değildi, sanmıyorum. Benim seslenmemi de şimdikini de duymuştu. Kendi tarzında bilinci yeterince açtık hatta, sözcüğü hemen kendi amaçları için kullanacak kadar. “Evet susun,” diye devam etti çünkü. “Sükûnete vakitlice kavuşacaksınız. Hepiniz. Nitekim şimdiden görebiliyorum, nasıl da uzanıp yatıyor.”

“Nitekim,” diye yineledim, onu gülünç duruma düşürmek için.

4. yataktan bir bağırtı: “Sen de yat uyu!”

Ancak başarılı olamadık. Üçüncü bir kişi bize rakip çıktı, hem de anında zaferini ilan etti. “Kimi görüyorsun ki?” diye sordu, yakaran bir ses tonuyla. Sesin sahibi Oklahomalı bir çiftçiydi. Alay etmediği ve sorusundaki içtenlik açıktı. Belki

de McK'yi tanıyordu, en azından vaaz veren sesteki otoritesini seçebiliyordu. Yarı doğrulmuş halde, ağzı açık, McK'nin yanıtını beklediğini fark ettiğimde anladım, hiç kuşku yoktu, kendini mesaja ya da halisünasyona hazırlamıştı. Parmağını dudağına götürerek sessiz olmamı tembihledi. Freedom of Religion* dokunulmazdır. Böylece McK'nin statüsü kesinlik kazanmıştı.

Durumun kendi lehine dönmesi McK'yi şaşırtmamıştı. Bunu program dahilinde bir düzenleme olarak kabullendi. Derken yeniden konuşmasına döndü. Şimdi artık, gürültü, dikkatsizlik ya da ilgisizlik var diyemezdi. Benden şikâyetçi olması için de bir neden yoktu. Bu arada vaazı şöyleydi:

“Torunlarımızdan biri son insan oluyor, anlayacağınız. Nasıl yatıp uyduğunu şimdiden görüyorum. Onunla birlikte herkes ölecek. Sadece kendi çocukları, torunları ve onların torunları değil; ayrıca biz de, bizim anne babalarımız ve atalarımız da. Bu ikinci ölümleri olacak. Ama bu seferki nihai bir ölüm.”

(“Amin!” diye seslendi Oklahomalı çiftçi.)

“Borazanlar çalmayacak,” diye sürdürdü vaiz, “gök kararmayacak, düşen yıldırımla boydan boya yırtılan bir perde olmayacak. Bu kez öyle olmayacak. İnsanlığın sonu gelmiş olduğundan, Dünya'nın hiçbir takviminde bu gün yer almayacak. Yeni bir takvim başlamayacak. Yıllar sükûnetle geçmeye devam edecek. Soyu tükenmiş bir tür bile olamayacağız. Çünkü bizi hatırlayacak kimse yoksa, daha önce de kimse olmamış demektir, o halde sözünü etmeye de değmez.”

(Bu kez “Amin” sesinin yükseldiği yatak sayısı üçe çıkmıştı.)

“Savaşlar savaşılmamış, barış umut edilmemiş, tarla sürülmemiş, un öğütülmemiş olacak; çocuklar doğurulmamış, ölümler ölünmemiş, işkenceler görölmemiş, avutulanlar avu-

duğumuz gelişigüzel durumda donakalmıştık. Tıpkı iki bin yıl önce gafil avlanan ve lav selinin böldüğü jestlerini tamamlamaya o gün bu gündür fırsat bulamamış Pompeililer gibi. En azından ben hiç kımıldamadım, diğer yataklardan da hiçbir hışırtı duyulmadı. Bu felç ne kadar sürdü bilmiyorum. Belki çok kısaydı. Ama zaman *durmuştu* işte; durdu mu da sonsuz gibi görünür zaman.

İtiraf etmeliyim ki yaşamımda, vaizin sesini tekrar duyduğum andaki kadar rahatlamışlığım nadirdir. Bütün yataklardan hışırtılar duyuldu, ben de doğruldum. İçimi bir minnet duygusu kapladı, tıpkı ilk gençliğimde beden eğitimi derslerindeki yirmi dakikalık sıkı saygı duruşundan sonra hain öğretmenimiz “Rahat” diye bağırıp da bir anlığına kendini sevdirdiğinde olduğu gibi. Evet, McK yeniden konuşmaya başlamıştı. Ama sadece, konuşuyor diye rahatlamıştık. Belki vurgularında bir ton daha insancaydı. Belki de dehşete kapılmamızı değil ağlamamızı istiyordu. Ne var ki ağzından çıkan hiçbir söz, sessizlik öncesi söylediklerinden daha teselli edici değildi. Doğrusu sadece bir anlığına rahatlayabilmiştik.

“Evet kardeşler, durum nedir?” diye sordu çünkü. “Sizler, o son insanın babaları ve kardeşleri, görebiliyor musunuz onu, sonuncuyu?” Uzunca bir süre bekledi.

“Evet.” Oklahomalının itaatkâr sesi geldi nihayet.

“Çünkü refakat edip uğurladığımız, *senin* oğlun ya da *senin* kardeşindi, *sizin* oğlunuz ya da *sizin* kardeşinizdi. Demin yatıp uyuduğunu gördüğümüz kişi *sizin* oğlunuzdu.” Son bir kez mola verdi, kesinlikle iyi tartılmış bir mola. “Oldu bitti işte,” diye bitirdi, vakur bir ses tonuyla, “şimdi unuttu bizi artık, kendi *de* unutuldu, yapayalnız yatıp uyuduğu için arkasından ağlayanı yok. O yüzden onu *şimdiden* analım. Şimdiden ağlayalım ona, sonra ağlayacak kimsesi olmayacak.”

Bu son sözleri izleyen “Amin!”e katılmayan olmadı. Ben dahil. Ben de kederlenmişim. Ama beni daha beter keder-

lendiren, hatta korkutan, sızlananların verdiği konser ve o an yükselen ağlamaklı tiz seslerdi. Daha önce böyle bir şey yaşamamıştım. Şimdi anlıyorum - L. Hemşire biraz önce aydınlattı beni - “that’s one of those things that happens”,* söylediğine göre “revival meetings”*** türü bir şeydi patlak veren. Tek farkla ki teselliye ya da merhamete yer yoktu. Yeniden doğmuşların değil, kıyamet sonrası yatıp kalmak için uzanmadan önce son bir kez isyan eden ölülerin konseriydi.

Birden kapı açıldı, koridorun göz kamaştırıcı ışığı içeri doldu. Eşikte, güçlü kuvvetli nöbetçi hemşirenin silueti belirdi, ellerini beline koymuştu. Hemşire Angelica, McK’yi belki de önceden tanıyordu. Fırsat bulduğumda soracağım. Her halükârda durumu ilk bakışta kavradı. Yapması gerekeni biliyordu. Ondan başka kimse de bunu akıl edemezdi. Sadece erkek çocuklara özgü yüksek perdeden, parsiyel sesleri olmayan bir diskantla bir şarkı tutturdu. Herkesin bildiği, herkesi cezbeden bir kilise şarkısıydı. Kulaklarıma inanamadım, daha birkaç ölçü geçmeden McK’nin keskin tenor sesi karıştı araya, sonra bir bas, derken sesler ardı ardına geldi. Bir gürültü karmaşası göz açıp kapayıncaya kadar nasıl da seslerin berrak akışına dönüşecek bir düzene girdi, hiç tekin gelmedi bana, bu işte bir sihir vardı. Ama güzelliğine diyecek yoktu. İkinci dörtlüğe geçildiğinde, seslerimiz mükemmel bir ittifakla yükselip alçalıyordu, bizim basların iki oktav üstünde Angelica hemşirenin vox angelicası*** salınıyordu, bir o yanda bir bu yanda çınlayarak, şarkıyı söylerken dolaşmaya başlamıştı nitekim ya da dolaşarak şarkı söylemeye ve daha şarkı esnasında veya tam da o sırada şarkı söylediği için, McK’yi yatağına geri götürmeyi becermişti - o da bir uyurgezer gibi gitti peşinden - üstelik kaşla göz arasında nefis bir hileyle Oklahomalı çiftçiye

Böyle şeyler hep olur –yhn

İnancı yaymak için düzenlenen toplantılar –yhn

Lat. Melek gibi ses –yhn

damlasını da damlatmıştı, çiftçinin her zamanki gibi şiddetle direnmesine aldırış etmeden. İkinci dörtlüğün sonunda, melexi varlık, erkeklere karşı muharebeyi kazanmıştı, sağlam ve sakın duruşuyla yeniden kapının eşiğinde gördük onu, son dörtlüğü orada durduğu yerden söyledi.

Angelica hemşirenin bu beklenmedik olayın bahsini açacağını düşünüyordum. Oysa o ne yaptı, “Hi folks,” diye seslendi, “you know what?” Bu gece ikizlerimiz oldu. Erkek. Üçer kilo.” Sonra işaret parmağını kaldırdı ve fısıldayarak: “Duydunuz mu?”

Bir sürü duvarın ötesinden minnacık bir viyaklama geldi.

“Sizin seslerden hallice ha?”

“Pretty sweet,”** dedi biri.

“Bence de,” deyip dışarı çıktı.

Angelica hemşireye bayılıyorum. O durumda yapılabilecek en dâhice şeyi yapmıştı. Çıkan korku yangınına bir anda set çekmişti sahiden de. Meleklerle özgü bir ses ve yılan kurnazlığının yanı sıra bir mareşalin cevvalliğine ve okul çağındaki bir kız çocuğunun canlılığına sahipti. Herkesçe seviliyor, herkesin hayallerinde o var, dert edilecek bir şey yok doğrusu, şikayetçi olduğu söylenemez, bu durum hoşuna gidiyor hatta; kabullenip dalgasını geçtiği gibi, kullanıyor da statüsünü. Bir kadına dört dörtlük bir ilanı aşk daha nasıl olur.

Ancak mesele daha ciddi. Gerçekten ciddi. Hemşirenin korkunun için için yanan korunu tamamen söndürdüğü yargısına varmak gülünç olurdu. Böyle bir beklentiye yer yok. Angelica hemşire, sorunu hallettiği kanısındaysa, bu onun ne kadar ilahi ve ne kadar dünyevi olursa olsun, çocuk kalmışlığını ve şeytani rakibini tam anlamıyla küçümsediğini gösterir. Tam bir yargıya varacak kadar tanımıyorum onu elbette. Bugünkü oyundan haberli idi ise gözümüze kum atmaya çalıştı. Başaramadı bunu.

Selam millet, biliyor musunuz... -yhn

Çok tatlı -yhn

Bu yaşadığımız şeyden sonra burada yeni bir takvimin başladığı tartışılmaz. Her ne kadar herkes öğleden önce tekrar uyumuş ya da uyuma numarası yapmış da olsa. Kimse konuyu açmadı. McK'ye davranışları da değişmedi; hiçbirimiz yaptıklarına içerlemiş değiliz, onu suçlayan ya da ondan çekinen de yok. Ancak dediğim gibi, olaydan sonra salondaki atmosfer değişti. Artık radyo açık değil örneğin. Doktor, güleç yüzüyle düğmesini çevirdiğinde beklemediği bir toplu protestoyla karşılaştı ve hemen kapatmak zorunda kaldı. Şu anda, on beş dakikadır hayallere dalmış Oklahomalı dışında, hepimiz suskun yatıyoruz. Her birimiz diğerlerinin de “konuyu” kafasından atamadığını biliyor.

O günden sonra “Oklahomalının” durumu kötüleşmeye başladı. Sayıklamalar, uzun süren baygınlık nöbetleri.

Birkaç gün önce not ettiklerim ne kadar çarpık ne kadar da yarım yamalakmış: Sözde korkudan kurtulmuştuk.

Artık muzdarip olduğumuz şey, eski tarz bir cehennem korkusu değil gerçi. Bizim Meksikalıya ölmeyi cehenneme çeviren korkuyla aynı şey değil bu. Başımıza gelebilecek bir şeyin ya da ölümden sonraki hayatımızın verdiği korku da değil. Dünya için endişeleniyoruz açıkçası.

Ünlü <Après nous le déluge>* deyiminin içerdiği sinizm, çocuklarının gözünde devasa idi. Huzur dolu, ne kıskanılacak zamanlarmış onlar, rahatlıkla sinik olunabiliyormuş. Bugünkü kriterlerle değerlendirecek, hayli zararsız bir deyimdi o. Kimse, Dünya'nın tümünün başına bir şey gelebileceğinden, hatta bir 'déluge' olabileceği önkoşulundan yola çıkmıyordu. Kastedilen şey, kişisel felaketlerle, örneğin iflaslarla sınırlıydı. Puro tiryakisi K. Amca, bu deyişi severek kullanırdı. Aynen öyle, kıskanılacak zamanlardı. Bugün esaslı sinik bir zamana,

* Fr. Benden sonra tufan —çn

kozmik kayıtsızlığın metaforlarının öç aldığı ve kelime anlamlarını geri istediği bir döneme sürüklenmiş bulunuyoruz. Bize bugün korku salan şey, gerçekten batma olasılığı, er ya da geç her şeyin sahiden *bitebileceği* düşüncesi. Bir firmanın şubesi-nin ya da ailemizin, yahut senin benim değil, ömrümüzün ardından kapı kapandığında arkamızda bıraktığımız şeylerin de, Dünya'nın da <batması>, buraların <batması>.

Meksikalı, Dünya denen evi ardında bırakmaya karşı boş yere ayak direrken, onu korkutan şeyler yolun karanlıkları ve cehennem ateşinin tehdidiydi. *Başına* geleceklerden korkuyordu. Oysa bizim eşikten ürkme nedenimiz, *evin başına* bir şey gelebileceği endişesi, hem de her an. Bir de kilerde saatli bombanın yerini tutacak bir şeyin istiflenmiş durduğunu, hat-ta büyük ihtimalle bu şeyin saatli bomba olduğunu bildiğimiz-den. Özellikle de o anda yolculuğa çıkmaya ya da bu felaketi önlemeye omuz veremedi yola koyulmaya katlanamadığı-mızdan.

Hayır, ölmekten korkmuyoruz (cehennem konusunu da geçelim), geride kalacaklar için endişeleniyoruz.

Molusya'da Mendozza adında yaşlı bir adam varmış. Aslında hayattan bıktığı halde, ölmeye bir türlü yanaşmıyormuş. Gece gündüz, iyi terbiye veremediği oğulları için endişeleniyormuş. Gün yokmuş ki ölmesi durumunda işe yaramaz oğullarının kalkışacağı düşüncesizlikleri aklına getirmesin ve huzuru kaçmasın. Bu durum onda ölecek takat de bırakmıyormuş. "Dert adamı mezara götürür, hayırsız evlat tabut çivisi-dir derler, inanmayın, kocakarı masalından başka bir şey değil bu," diyormuş. "Aksine onlar yüzünden hayata tutunuyoruz, ölümümüzü sabote edenler onlar." Gerçekten de yaşlı adam, bu arada kendi de yaşlanmış olan en küçük oğlunu defnettiği, nihayet defnedebildiği gün ruhunu teslim edebilmiş ancak.

Bizimki buna benzer bir korku. Tek farkla ki bizim korkumuz daha büyük. Mendozza şanslıydı, çünkü onun endi-

şesi oğulları yüzündendi bir tek. Oysa biz - McK yerden göğe haklıydı - babalar ve oğullar, geçmiş ve gelecek, bütün tarih; olmuş, olan ve olacak her şeyin toptan varlığı için endişe duyuyorduk. Çünkü eğer yıldırım düşerse, geçmişimizin en karanlık köşelerine kadar ulaşacak, İbrahim'le Hesiodos'u da yakıp kül edecek, McK'yi de, bu salonda yatan seni de beni de, bu şehirdeki, bu kıtadaki, Dünyamızdaki herkesi. McK'nin kehaneti de doğrulanacak: "Atalarımız doğmamış, ölümlerini bile görmemiş olacaklar. Amin."

Bu sabah Oklahomalının yatağı boştu. O sırada derin bir uykudaydık demek ki. McK üç kez, belki daha da fazla yerinden doğruldu, ısrarla, doğru görüp görmediğinden emin olmak istedi. Artık emin.

Krom somya çıplak. Döşek bile yok. Aradaki boşluk sinir bozucu görünüyor. Yerine hemen biri gelsin istiyoruz.

Demin W. H. gelmişti ziyaretime. Ona, McK'nin not aldığım vaazını okuyunca, gülerek şunları söyledi: "Gelecek zamanda tamamlanmışlığın şu şeytaniliği, hiç mi dikkatini çekmedi? Şu <olmuş olacak> ya da <olmamış olacak>, örneğin. Yahu bir yerlerden okumuş düpedüz, pek yeni bir şey olmadığını fark etmedin mi? Süleyman'ın Özdeyişleri bunlar, anonim. Üstelik zamanına göre epey cüretkâr. Şaşırtıcı derecede nihilistçe."

Sözde onu benden ayıran eğitim dünyasına karşın kendimi "şu adama", uyuyan McK'ye ne kadar da yakın hissediyorum.

Hıristiyanlığın bir dizi başkalaşım boyunca, nasıl olup da Dünya'nın hep iyiye gittiği ve hep yükseldiği yolundaki iyimser görüşle barışmayı becerdiğini anlamak isteyen, kaçınılmaz biçimde, Yeniçağ'ın en ikircikli dönemlerinden biriyle haşır neşir olacaktır. Bugünkü dert deryasının dünkünden <daha iyi> ya da <daha üst düzeyde> olabileceği ya da günümüzün, kesinlikle

kârlı bir geçmişler birikiminden oluştuğu fikri, ilk Hıristiyanların beklentilerinin suratına inen bir yumruk gibi. Onlar için zaman, insanlığın (belki bir parça kendi çabasıyla da tırmanarak) üzerinde durup ad infinitum* yükseğe çıktığı bir yürüyen merdiven değildi; aksine eğer (en iyi olasılıkla) <dolmamışsa>, olsa olsa bir ayak boyunda, uçuşuma doğru sarkmış, kendisi de dökülmeye başlamış bir son çıkıntıydı zaman. Mecaz bir yana: Zaman <ivedilikle> <had safhada>ydı, o halde bir *mühletti*.

Dert deryasının terfi edemeyeceği, gittikçe daralan çemberin mühlet denen şeyin dahilinde olduğu, bugünkü Dünya'nın dünkü Dünya'dan daha az ömürlü olması dolayısıyla, dünküne oranla esasen daha fazla tehdit altında bulunduğu – tüm bunlar, apokaliptik durumda kendiliğinden anlaşılır şeylerdi.

Hayır, <mühlet> kavramından <ilerleme>ye geçmek – düz yolda mümkün değildi bu. Ancak ilk Hıristiyanlık, zamanı <mühlet> olarak anladığı için, içine apokaliptik korku işlemiş, seküler ilerleme düşüncesini hâlâ benimsememiş, dahası bir sürü çağı atladıklarını ya da o çağlar tarafından atlandıklarını bilmeyen, zamanımıza sürüklenmiş, tamamen asenkron, soyları tükenmiş Hıristiyanlar, anlayacağınız McK gibi kaçıklar, hiç hesapta yokken, bugünkü durumla şaşılacak kadar senkronizeler. <Henüz>leri kısa devre yaparak en güncel <çoktan>a dönüyor. Ne de olsa söyledikleri, zamanların sonunu konu ettikleri için - ne denli eğitilmiş olurlarsa olsunlar - bu son düşüncesini erteleyenlerden ya da W. H. gibi <Dünya'nın Sonu> kavramının tarihçesiyle ilgilenenlerden daha fazla fet-hediyor kalbimizi. Ne var ki bu eski vaizler de turnayı gözünden vuramıyor. Tersine, tam da bu yüzden tehlikeliler. Şöyle ki bugün vadesi gelmiş bir meseleden söz ediyor *görünüyorlar*, ama bugün yeri gelmiş bir mantaliteyi yarattıkları yok. Çünkü intiharcı bir teslimiyeti salık veriyorlar. İşte bu yüzden şu sıra gerekli şeyi, felaketle mücadeleyle baltalıyorlar.

Gerçekten de yüzyıllardan bu yana apokaliptik duyguları ilk olarak (belki de mutlak biçimde son olarak) bizler taşıyoruz. Her durumda, ilerlemenin hep daha yükseğe çıkan ve hiç son bulmayan yürüyen merdiveninde herhangi bir (her defasında en üstteki) basamakta durduklarından emin olan babalarımızın, dede ve büyük dedelerimizin iyimserliğini adamakıllı kaybettik. Onlar kendi dönemlerini her defasında *had safhada* zaman olarak görürlerken, bugün zaman mutlak anlamda *<had safhada>*. *<Had safhada>* ifadesinin anlamı daha radikal dönüşmezdi – ve bu dönüşümle, tarih bilincinin en keskin açığı değişikliklerinden biri gerçekleşti. Ama bu, tarih felsefesi bağlamında kimi ilgilendirebilir ki? Vaziyet *<had safhada>*ysa tarih felsefesiyle uğraşmaya zaman mı kalır?

Açık denizde hem kalkış hem varış limanına eşit uzaklıktayken, yolculardan A. ambarda bir şeyin tutuştuğunu fark etmiş. Geminin pamuk yüklü olduğunu bildiği için de alevlerin akşama doğru her yanı sarmasının kaçınılmaz olduğunu düşünmüş. Kamarasına girmiş, arkadaşlarını çağırmış, onlarla son bir kez hoşça sohbet etmiş. Sonra da dikkatlerin dağıldığı bir anda aradan sıyrılıp suya atlamış. Akşamüstü gerçekleşecek, doğal olmayan, zoraki ölümden kurtulmakmış arzusu. Günümüzde *<doğal ölüm>* denen şey, bu suya atlayıştan farksız bence.

Belki de gemi açık denizde yanıp kül oldu.

Yalnız şu da olasılık dahilinde: Mürettebat ve yolcular el ele verip yangını kontrol altına almayı ya da söndürmeyi başarmış olabilirler; yani A.'nın boşu boşuna derinliklere atladığı söylenebilir.

Gemi yanmış olsun diyelim. Ancak fazladan tek bir el daha, yani A.'nın eli olsaydı ve tulumbayı kullansaydı belki de yangın söndürülebilecek ve bir sonraki limana varılabilecekti diye düşünmekse en beteri.

Nasıl iddiasız, nasıl hamaratça oradan oraya koşturuyorlar, apokaliptik çağın cahilleri şu doktorlar, hemşireler, temizlikçi kadınlar. Hamaratlıkları korkunç bir ikna gücü içeriyor. İnsan yalancı çıkmış olma duygusuyla yerin dibine geçiyor. Onları seyredince, evrensel sonun yaklaştığı düşüncesi ahmakça bir kuruntudan başka bir şey değilmiş gibi görünüyor. Davranışlarıyla ortaya koydukları argümana uzun soluklu bir direnme kimin harcı?

<Cahil> sözcüğünün bugünkü anlamı nereden gelmiş olursa olsun, ben, kavramı felsefi anlamda kullanıyorum, hatta düpedüz tarih felsefesi kategorisiymiş gibi. <Cahil> denince - tüm zamanların tüm insanların çoğunluğunu oluşturuyorlar - bundan, (kendi dönemlerine ait oldukları, hatta - başka çareleri yok - damgalarını vurdukları halde) esas itibarıyla, tarihi tarih olarak kabullenmeye ayak direyenleri anlıyorum. Bu cahillerin, tarihi gerçekten *yapanlarca*, yani egemen sınıfı temsil edenlerce çoğu kere önü açılan ya da yaratılan arızası, doğum tarihlerinin olumsuzluğunun getirip onları koyduğu tesadüfi tarih katını en naif biçimde apriori saymalarında yatıyor. Aynı naifliği kendilerini ya da doğum yerlerini apriori kabul ederlerken de ortaya koyarlar. “Bir insan nasıl Frankfurtlu olmaz!”a “Bir insan nasıl günümüzün insanı olmaz!” denk geliyor. Tabii bu onların, söz konusu bugünlerini tanıdıkları gibi bir anlama gelmiyor; yaptıkları sadece, bugünü asıl Dünya, Dünya’nın asıl doğal hali saymak; bir de bu bugünlerini yaşarken, sanki bugün hemzemin bir şeymiş gibi bir tavır sergilemek. Görünürdeki anlamında Dünya’nın dün, önceki gün, ondan önceki gün, bugünkünden farklı olduğu gerçeğinden haberleri var aslında. Ancak nihayetinde bu gerçek yine de biraz gücendirmiş onları. Ayrıca bundan da önemli bir gerçeği, Dünya’nın yarın ya da öbür gün, bugünkünden farklı olmakla kalmayıp hiç var olmayabileceğini kestirmekse onların bo-

yunu büsbütün aşan bir şey. Değiştirilebilirlik olgusu ile tek uzlaşıları, Dünya'nın daha iyiye gittiği biçimindeki lütufları. Ancak dediğim gibi - bu arada bunun da bir lütuf olduğunu belirtmeliyim - küçük burjuvazinin ilerleme fikri karşısında sergilediği duruşların izi sürüldüğünde, umutlandırarak olanlar kadar kızdıracak yanlara da rastlanacaktır.

Cahili tutucu olarak nitelemek, onu gereğinden fazla onurlandırmak olurdu. Ne de olsa tutucu, tarihe bakışında pozitif bir tavır benimsemiştir: Değişiklik olasılığını hesaba katar, bununla birlikte, olanı (hiç değilse kendi iktidarının konumunu) sonuna dek korumak ister haliyle, oysa cahil, olanı eo ipso* ebedi sanır.

Gerçeklik tarafından çürütüldüğünde ise bunu kabullenmek yerine, metafiziksel bir alınganlıkla meydana terk eder, tıpkı kendini beğenmiş ağabeyleri, filozof havalarındaki sistematikçiler gibi. Bu da genellikle daracık ve sabit dünyasının kabuğuna çekilmesiyle ya da hayli dar kapsamlı ve değişmeyen bir uğraşa el atmasıyla olur.

Çekildiği kabuğunda değişikliğe maruz kalmayacağını umduğu gibi, bulunduğu yeri bir tür <apotropaion>," büyü bir savunma aracı olarak görür.

Londra'da T'nin kaldığı pansiyonun sahibi, bombardımanı haber veren sirenler her çaldığında, bodruma inmek yerine, ayaklı kocaman saatini 72 saat sonrasına kurup, karşısına geçer, sarkacın ritmik hareketinin saniye saniye onayladığı yetmiş iki saatlik güvencenin koruması altında sükûnetle, saldırının bitmesini beklermiş.

Ta ki günün birinde saatiyle birlikte, çöken binanın enkazı altında kalıncaya dek.

*

* Lat. Kendiliğinden -yhn
Yun. Musibetsavar -yhn

Ne kadar normaller! Ne kadar anlamsız normal!

Aklen normalliğin ve normal davranış biçimlerinin sadece normal bir dünyada <anlamı> olabilir de ondan. Yollarına güvenilir bir dünyada; gidilsin gidilmesin, tasvip edilsin edilmesin, yolların önceden kestirilebildiği ve bilindiği. Böyle güvenilir bir dünyanın yokluğunda buna rağmen (bu eksiklik kavranamadığı ya da sırf inat olsun diye kabullenilemediği için) gündelik işler peşinde normal yaşamaya kalkışmak, insanın kendi yıkımını getiren bir provokasyondur. Tıpkı I'nın babasının 33 Martı'nın üçüncü pazarı, Gestapo'dan kaçması o gün henüz mümkünken, pazartesi günü gaz faturasını ödeyeceği tahsildarı bekleyip bu kaçıışı savsaklaması gibi.

1933'te nisbeten istisnai olan, günümüzde Dünya ölçeğinde bir durum. Bu işten kaçış yok. Herkes ahiretle birlikte pazartesi günü gelecek gaz tahsildarını bekliyor sanki.

Ne kadar gayretliler! Ne kadar sorumluluk düşkünüler! Sağlıkları da pek yerinde!

Bazı fikirler vardır, barındırdıkları gerçeği <sabit fikre> dönüştüklerinde ifşa ederler ancak ve aşırılıkları nedeniyle tüm diğer fikirleri ruhun dışına itme hakkına sahiptirler. <Son> ya da <sonuncu> fikirleri bu kategoriye dahildir. Pek sağlıklıların defosu, <sabit fikir>lerinin olmayışıdır. Bir fikir <sabit fikir> olmaya hak kazandığında bile bu fikre bağlanamazlar veya bu fikir tarafından belirlenemezler. Bu defoyu <cesaret> olarak nitelemek gülünç doğrusu. Cesaret gibi görünebilir ama söz konusu şey ahlaki konsantrasyon becerisi noksanlığıdır sonuçta.

Insan, doktorların, hemşirelerin, temizlikçi kadınların, ziyaretçilerin koşuşturmasını izlediğinde; konuşmaları - fısıltıyla olanları bile - dinlediğinde, hepsinin kahraman olarak kalmak, hiçbir şey üzerinde düşünmemek, hiçbir şeyden söz

etmemek için aralarında gizlice anlaştığına kalıbını basar. Ne çarpık bir kuşku. Dilsizin suskunluğu övülür mü? Danışıklı hareket etmelerine ya da bir düşünceyi akıllarından çıkarmalarına gerek yok; pek öyle kafaya bir şey takacak yetenekte değiller çünkü.

Rastlantı sonucu yan yana yataklara düştüğümüz McK ile aramda gizli bir yakınlık varmış hissine kapılmamda şaşılacak şey yok. Ne de olsa benim dışımda, sabit fikirden yakasını kurtaramayan bir o var. Hemen her gün yatağımla onun yatağı arasındaki uçurumu aşmaya yeltendim. <Konu hakkında> konuşmak istiyordum onunla. Bahaneler, girizgâhlar her defasında hazırды. Ama hep son anda irkilip geri durdum. Söze başlamak için arkama her dönüşümde - iri kemikli Protestan yüzü çıkıyordu karşıma aklıma kısa süre önce tertiplediği maskeli balo geliyor, kafam karışıyordu; sonrasında ise ortak bir konuşma zemini bulabileceğim düşüncesi resmen budalaca geliyordu bana.

Derken gene de cesaretimi topladım biraz önce. Büyük bir iştahla ve minnet duygusuyla konunun üzerine atılır sanıyordum. Yanılmışım.

Sessiz bir itirazla kafasını oynattı.

“Kendinizi iyi hissetmiyor musunuz?”

“Yo çok iyiyim. Sağ olun.”

Yerime dönmek üzereydim ki telaşla sağına soluna baktı, parmağını dudağına götürüp bu konuda konuşma izni olmadığını fısıldadı.

“Hemşire mi yasakladı?”

“O yasaklamaz. O şarkı söyler sadece.”

“Dr. L. mi?”

“O da değil.”

“Peki ya kim?”

Yüzüne, artık kalıcılık kazanmış, tahtadan oyulmuş bir hüznün yerleşmiş olmasına karşın, tüm maharetini ortaya koydu-

ğu saniyelik bir iskambil hilesini sergiliyormuşçasına, bir an muzipçe gülümsedi. Ardından parmağıyla tavanı işaret etti: “Yukarıdaki.”

Önce anlamadım. Bir süre sonra ancak, “Haa anlaşıldı,” dedim.

Zavallı! Hangi çelişkilerin ortasında kalmış. Tanrı tarafından, bilmediği bir dilde konuşmakla görevlendirildiğini düşünürken ve bu görevi yerine getirmeye başlamışken, çenesini kapaması söyleniyor, hem de onu elçi tayin eden tarafından.

“Sizi o mu uyardı?” diye sordum.

Kafa salladı.

İçime doğmuştu. Usulca: “Oklahoma mı?” dedim.

Hareketsizce tavana baktı ve bir kez daha kafa salladı.

Meseleyi kavramıştım. Oklahomalının ölümü bir işaretti. Onun ölümünden kendisini sorumlu tutuyordu. <Sonuncu>yu konu alan vaazından ötürü.

Bu kez de ben tavanı gösterdim. “Ama görev de size – oradan gelmemiş miydi?”

Önce bir süre daha hareketsiz kaldı. Sonra yavaşça omuzlarını kaldırdı. Kuşkudan kıvranıyordu. Söylemek istediği şeyi açıktan açığa ifade edemiyordu. En sonunda, “Ben nereden bileyim?” dedi. “O sırada sesi kimin taklit ettiğini biliyor muyum ki?” Kötülüğün sahibinin adını vermedi. “Başka kimin sesini taklit etmek istiyordur acaba?”

Bu tür sorulara verecek yanıt bulamıyorum.

“Belki de,” diye devam etti, bu arada yeniden tavanı gösterdi, “belki de O yollamıştır onu. SESİNİ taklit etmesi için talimatı O vermiştir. Beni sınamak istemiştir, ONUN sesiyle sahte sesi ayırt edebiliyor muyum diye.” Sonra da boyun eğen bir el kol hareketiyle: “Veremedim sınavı işte.”

Donup kaldım. Tasavvur ettiği şey katışıksız bir teolojik düşünceydi. Ters olmasına tersti gerçi, ne var ki diğer düşüncelerin de terslikte aşağı kalır yanları yoktu. Alık birinin sırf

kendine eziyet etmesi sayesinde bu denli yaratıcılık kazanmasını ve düşünce gücünü sırf absürdlükle bu denli hareketlendirebilmiş olmasını trajik buluyorum. Ancak söyledikleri zekice tasarlanmış izlenimi verse de huzursuzluğunun sahiciliği su götürmezdi.

Derken “*Sen ne düşünüyorsun kardeş?*” diye sordu. Bakışları bir itiraz ve karşı argüman dileniyordu. “*Sence de mümkün mü bu?*”

“*Yani O, şeyin sesini mi kullandı?*” Bu Şeytan fikrini sırf tekrarlamak dahi vicdanımı sızlattı ve ağızımda kötü bir tat bıraktı.

Kafa salladı ve hevesle bana baktı.

Kurnaz Tanrı savını, sözünü etmeye bile değmeyecek kadar anlamsız bulduğumu yüzüne söyleyemedim sonuçta. Öte yandan teologluğa soyunup lehte ya da aleyhte argüman düşünüp bulmak bana göre değildi. Merhamet duygusuyla dürüstlük kapıştı. Her iki olasılığı tartıyormuş gibi yaptım. İş, teolojik savını olanak dışı gördüğümü söylercesine sessizce kafa sallamama vardı. Bundan fazlasını yapamazdım.

Ne var ki yetmedi bu. Kafa sallamam onu ikna etmemiş, rahatsızlığım yüz ifademe yansımış olacak ki birden kaşlarını çattı, yüzündeki rica ve merak kayboldu, anlamsız bakışlarla kısaca “*I don’t trust you,*” dedi. Sonra da arkasını döndü.

Onunla bir kez daha konuşmayı deneyeceğimi pek sanmıyorum.

*

Dr. R. akşam vizitesine yanında, biri Fransız, biri İngiliz iki meslektaşını getirdi. Dördüncü birini beklerlerken aralarında şöyle bir konuşma geçti:

“*Troublant,*” dedi Parisli. (Herhalde Dr. R. “*How do you*

Ing. Sana güvenmiyorum –yhn

Fr. Rahatsız edici –yhn

like America?” diye sormuştu.) “Mekânın değil de zamanın içinden uçup geçmişim gibi bir duyguya kapıldım. Hem de geriye doğru.”

“Geriye mi?” Dr. R. kendi Fransızcasından kuşku duydu galiba.

“Evet geriye. Hiç vuku bulmamış bir geçmişe de olsa. Belki de Jules Verne’e.”

Dr. R. yardım isteyen gözlerle İngiliz’e baktı.

O da tercüme etti, “Fransız meslektaşımın gözlemlerini o kadar da çelişkili bulmadığımı söylemeliyim. Örneğin, ilerleme kavramının otomatizmine hâlâ inanmanın anlamı var mı?”

“Fantastik bir geri kalmışlık,” diye tırmandırdı Fransız doktor. “Hele de tüm kıtanın böyle olduğunu düşününce.”

“Her köşesinde Spengler” kokan bir hava soluyorsun - burası hariç diyelim - bunu yadsıyacak değilsiniz herhalde,” dedi İngiliz, Dr. R.’ye dönerek.

“Hayalet gibi,” diye tamamladı Fransız.

Amerikalı çaresizce bir berikine bir ötekine baktı. “Hayalet gibi mi, neden ama?” diye sordu.

“Simplement,” çünkü roller değişti.”

Dr. R. anlayamadı. “Kimlerden söz ediyorsunuz?”

“Sanırım Parisli meslektaşım,” diye çevirdi İngiliz, “günümüzde hayalet rolünü, yüz ya da yüz elli yıl öncesinden farklı olarak başkalarının üstlendiğini söylemek istiyor. Önceden ölümlerin, hayaletliğe soyunduğunu ve sağlar âleminde şaşkın şaşkın dolandığını, bugünse yaşayanların yolunu şaşırp ölümler âlemine daldığını.”

“Excellent,” diye yorumladı Parisli.

İng. Amerika’yı nasıl buldunuz? -yhn

Oswald Spengler, Alman felsefe ve kültür tarihçisi, yazar [1880-1936]
En önemli yapıtı *Batı’nın Çöküşü*’dür. Orada çizgisel bir tarih gelişimine karşı çıkmıştır. Nazilere göz kırpmışlığıyla da bilinir. -çn

Fr. Çok açık -yhn

İng. Mükemmel -yhn

İngiliz ekledi: “Ayrıca bu hayalet rolünü oynayanların milyonları bulduğu bir gerçek. Bu ise bugünkü durumu ne normalleştiriyor ne iç açıcı kılıyor. Yoksa sizce öyle değil mi Dr. R.?”

Dr. R. ipin ucunu kaçırmıştı artık. “Bu bir European conspiracy,” dedi, yüzünde yorgun bir gülümsemeyle. “Siz ikiniz aranızda anlaşmışsınız.”

İki Avrupalı önce birbirlerine sonra bana kederli bir bakış fırlattılar. “Siz buna komplo mu diyorsunuz!” diye kafasını iki yana salladı Fransız. “Aynı kaderi paylaşmaktaydık sadece, aslında o esnada bunun bilincinde değildik. Ancak itişip kakıştığımızdan beri ve aynı gemi kazasının kurbanları olduğumuzu fark ettiğimizden beri, meseleyi pekâlâ kavramış bulunuyoruz.” Ardından bir miktar aşağılama da içeren sözlerini tamamlarken, bu koşuda Amerika diskalifiye olup felakete sürüklenmiş gibi: “Sizse şimdiye dek hiç anlamadınız meseleyi, filikadayız sizse hâlâ keyif çatıyorsunuz.”

Sitemin içeriğini değil ama sesteki aşağılama tonunu anlayan Dr. R. nezaketinden olacak, süt dökmüş kedi ifadesi takındı.

“Ayrıca siz de,” diye sürdürdü Fransız, artık tutabilene aşk olsundu, bu kez Londralıyı hedef aldı, “Siz de hâlâ au courant” değilsiniz.”

“Mümkündür.”

“Demin Spengler’den söz ettiniz. Cidden hâlâ Spengler’in çağında yaşadığımızı düşünüyor musunuz?”

“Kesinlikle.”

“Tamam, Spengler’in, ilerleme inancının iyimserliğini ilk sarsanlardan, en azından bu yönde gerçek bir başarı elde edenlerden olduğunu asla yadsımıyorum.”

“Hem sadece biz entelektüellerin değil, milyonlarca başka insanın nezdinde de.”

“Kuşkusuz. Ne var ki...

“Ne var ki?”

“Ne var ki artık da o da aşılmıştır. Hayır, hayır, tabii ki ilerleme anlamında değil <aşılmıştır> deyişim, bilakis zıt anlamda. 1920’den bu yana gidişat dolu dizgin, ha, yokuş aşağı elbette. Bugünkü sorunla kıyaslandığında onunkiler âdeta romantikti. Spengler yalnızca yükselişe ilişkin kuşkular taşıyordu. Bizse devam edip edemeyeceğimizi dahi bilmiyoruz artık. Bu devam etme ister ‘ileri gitme’ ister ‘yerinde sayma’, ister ‘geriye gitme’ olsun, sonuçta fark etmiyor.”

Londralı kafasını iki yana salladı. “Henüz o noktaya gelmedik,” dedi anlamsız bir yüz ifadesiyle. ‘Biz’le ‘biz Britanyalılar’ mı demek istedi, yoksa ‘biz insanlar’ mı, anlaşılamadı.

“Yo bilakis!” diye itiraz etti Fransız. “O noktaya geldik. Bugün çaresizsek, haksız sayılmayız. Üstelik bir aralar olduğu gibi ne bir felsefe yüzünden ne şöyle ya da böyle kuşku uyardırması gereken bir yorum yüzünden. Tam tersine, kuşkuya hiç yer bırakmayacak bir şey; *var olan* ve hazır bekleyen bir ürün yüzünden. Üstelik bu ürün, yorumu ipelemeyecek kadar masif; yoruma hiç gelemeyecek kadar da net.”

Kısa bir sessizlik oldu, ben de bastım “amin”i. Üçü de ürktü. Belli ki aralarında konuşmaktan biz hastaları tamamen unutmışlardı. Soru sorarcasına bana baktıklarında saflığa vurdum. Ama McK tuttu benim “amin”i yineledi, oysa mışıl mışıl uyuyordu. Kaçırır mı, onu tahrik eden bir sözcüktü, mezarda bile tepki verirdi. Derken huzursuzlandı. Bu zincirleme etki doktorların rahatını bozdu, sohbete dışarıda devam etmek üzere odadan çıktılar. Konuşmalar orada da bitmedi.

Dün geceyi epey karmaşık düşüncelerle geçirdim. Ölüm korkusunun insanın “doğasında” olması anlaşılır bir şeydir, denir. Doğrusu bana hiç de öyle anlaşılır gelmiyor. Tersî geçerli. Her halükârda bu iddiada, hayli şaşırtıcı bir isnat gizli.

Doğuştan ölümlü olduğumuza göre, ölmek istemeyişimiz, fiili varoluşumuza (ölümlü olanına) denk düşmeyen bir varoluş hakkını (yani ölümsüzlüğü) talep etmenin doğamızda olduğu anlamına gelir haliyle. Demek ki doğal yapımıza doğuştan razı değiliz. Doğuştan var olan bir şey demek ki kendimizi doğamıza uymayan bir ölçütle değerlendirmemiz. Vaka bu olsa gerek. Hatta büyük olasılıkla öyle. Bu gayet doğaldır demek doğru mu peki?

Kendimizi <var olarak> hissedince ne oluyor? <Sınırlı var olarak> duyumsuyor muyuz peki? Örneğin çocukken durum ne âlemdeydi? Yaşıyor olmanın nasıl bir tadı vardı o zamanlar? Varoluşumuzu fanilik olarak algılıyor muyduk sahiden? Sonu olan bir yaşamı gerçekten kanıksamış mıydık? Yoksa <aslında ölümsüz> olarak mı görüyorduk kendimizi?

Galiba hiçbirini. Kendimizi *var olarak* hissediyorduk, hayat-taydık işte. O kadar. Tabii bu <o kadar>, akademik dile tercüme edildiğinde, henüz başka seçenek olmadığı, zıt olasılığın henüz sôkûn etmediği, varoluşumuzun ne ölümsüzlük ne ölümlü olma tadı verdiği, ne geçicilik ne de sonsuzluk ifade ettiği anlamına geliyor. Öyleydi, var olmak kesinlikle açıklama gerektir-miyordu. Varoluş duygusunun mutlak olumluluğu dolayısıyla, var olunamayabileceği düşüncesine daha baştan kapılar kapan-mıştı. O kadar ki varoluşumuz ebediymiş gibiydi. “Tanrılar ölmekten anlamaz” (Molusya atasözü). Başka türlü ifade edersek: Varoluşumuz belli ölçüde bir <negatif apriori>ydi – demek istediğim, var olmama anlayışını boşa çıkardığı için <olanaksız-lığın önkoşulu> işlevi görüyordu. Ölmek diye bir şey var mıydı, o zamanlar bunu düşünmek ne mümkün.

Bir aralar hiç *olmamış* olduğumu bir an bile aklıma getir-mediyim için de sanırım, yaşam benim gözümde sonsuzdu. Anımsamadan kastım, pozitif biçimde geriye doğru sonsuz-luğa uzanabilirmiş olması gibi bir şey değil elbette. Sadece, anımsamanın henüz olmamışlığın alanını açıklıkla belirleyen

sınıra hiçbir zaman dayanmadığını anlatıyorum. Vaktiyle hiç Dünya'da olmadığını geç kavırıyorsun ve ağır bir şok geçiriyorsun. Günün birinde artık olmayacağını kavradığındaki kadar derin bir şok bence. O ânı net anımsadığımı düşünüyorum: Annem bana çok önceleri ölmüş aile büyüklerinin fotoğraflarını gösteriyordu. (Karlsbad'lı bir saray fotoğrafçısı çekmiş, yaşadığım şok o kadar içime oturmuş ki bu da aklımda kalmış). Arada öylesine, "Sen henüz Dünya'da yoktun o zamanlar," deyivermişti. Hiçbir art düşünce gütmeden. Ama sanki ayaklarımın altından zemini çekip almıştı. O günden sonra merakla kolladığım <ölü> ifadesi, bana öncelikle henüz olmadığım; benim ölü olduğum (yani henüz ölü olduğum) zamanı anlatıyordu, yoksa öyle büyüklerimizin ölüp gitmiş oldukları bir zamanı değil. - Ölümle tanışmam böyle oldu. Şaşıracak bir şey yok. Annem, benim ölmüş olacağım dönemden fotoğraflar ya da ölüm sonrası belgeler gösterecek değildi ya. Lakin yaşamın geriye doğru olan sınırını keşfetmeme rağmen 'varoluş' ifadesinin gözümde <sonu olan> bir içerik kazandığını anımsamıyorum. Galiba böyle bir şey beklenemezdi de, çünkü gelecek, sınırlarını açık etmemiştir henüz ve ileriye doğru hâlâ sonsuzluğa uzanıyordu.

Yo, belki de tam sonsuzluğa değildi, bir sınırı vardı herhalde. Ama bu, ölümün belirlediği bir sınır değildi. İleriye-doğru-yaşamak ve ileriye-doğru-düşünmek hep en kestirme ve en yakındaki, şu toptan <yarın> da denen geleceğe ilişkindi. Tam da böyle olduğu için, bu <yarın>ın sınırı çabucak bulanıklaşıp puslandığından, tam da beklentiler kısa erimli olduklarından, bu beklentiler ve onlarla birlikte düşünceler, ölümün apaçık sınır çizgisine asla temas edemiyorlardı. Sisli manzara sınırsızmış, açık görüş mesafesinden de sınırsızmış izlenimi uyandırıyor. Ama bu sırf, siste görüş alanının ufuktan önce son bulmasından kaynaklanıyor. Kısacası: Yaşam sonsuz değildi ama ufuksuzdu.

Ameliyat sonrası.

İlaçların etkisi geçmeye başladı, kasvet artıyor. Hatları git-tikçe belirginleşmeye başlamış ağrı, bana, sanki anestezinin etkisi sürerken de narkozun dokunamadığı, belki de hiç do-kunulamayan derin bir katmanda, boğuk bir şiddetle azgınlı-ğını aralıksız sürdürmüş gibi geldi. Bir anlamda, algılanması güç bir tarzda.

Çelişkili bir saptama. <Bilinçsizce> ifadesi çelişkiyi çöz-mez. Sadece adını koyar.

Semptom yine de açıklanamayacak gibi değil. Sanıyorum ağrı, *atipik* biçimde var olmayı sürdürmüştü, yani özgün duyu niteliğinde bir <ağrı> biçiminde gerçekleşmemişti. Asıl zara-rı gören organizmaysa onu gerçek anlamda da <fark etmişti> şimdi tabii, hatta olmadık bir tehdit ve sarsılma biçiminde, ama işte dediğim gibi <ağrı niteliğinde> değildi.

Önceden de defalarca fark etmişimdir, ağrı, dayanılabildiği sürece, özgün duyu olma özelliğiyle tutunabiliyor. Bizzat bu ifade bile ağrıyla duyu niteliğinin aynı düzleme ait olduğunu varsayması itibarıyla tartışmaya açık. Aksine denebilir ki du-yuların aktardığı izlenimler belli bir yoğunluğun üzerine çık-tıklarında ağrıya dönüşürler; özgün duyu özelliklerinden nitel anlamın da ötesinde ayrılırlar sonuçta.

Beri taraftan, ağrının kendi de bir sınıra, maksimum yo-ğunluğa ulaşabilir veya ötesine geçebilir. O durumda kendi ağrı karakteri de keza çökecek biçimde tümünden sarsıntıya dö-nüşür, tıpkı duyların aşırı boyutlara vardığında alabora olup ağrıya dönüşerek yerle bir olması gibi.

Algı psikolojisinin bu olguları ele aldığını pek sanmı-yorum. <Eşik sorunlarıyla> ilgilenmişse de bu <henüz his-sedilmeyenin> <hissedilir> hale geldiği (Leibniz'in <petite perception>u*) eşikle sınırlı kalmıştır. Niteliğin ağrıya döndü-ğü *ikinci eşik*, büsbütün üstü kapalı biçimde ve nadiren ele

alınmış; ama felsefi açıdan belki de en ilginç olan üçüncü eşiğe asla değinilmemiştir. Söz konusu eşik, uyarımın çok artıp olağandışı hâl aldığı, artık özgün (ağrı) niteliğiyle kaydedilemediği, organizmanın bir tür özgünlük sonrası genel hâl olarak ortaya çıktığı durumlarda aşılır salt. Çok küçük uyarımlara <bilinçaltı> diyorsak, çok büyüklerine (yalın bir <uyarım>dan çok daha başka bir şeydir ve tepki göstermekle ya da ayırdında olmakla altından kalkılamaz) <bilinçüstü> adını vermekte sakınca yok. Üstesinden gelinemeyecek ve <yanıtlanabilir> olmaktan çıkmış böyle bir duruma iyi örnek baygınlıktır. Etkin bir ayırdına varma boykotudur baygınlık. Dayanılabılır ağrıya “sahibizdir” daha; yani onu bizimle bütünleşmemiş bir şey olarak teşhis edebiliriz henüz. Oysa aşırı ölçüdeki ağrının ayırt edici özelliği bize <el koyması>dır. Acı çekerken acıyla öylesine kaynaşırız ki, kendimizi, o da mümkünse tabii, sırf acıdan ibaret hissederiz. Ameliyattan sonraki on iki saat boyunca yatakta yatan şey, ağrısı <olan> ben değildim, katışıksız ağrıydı. Daha yeni yeni sancı duyuyorum, yani <kendime gelmeye> başlamışken, yani düzelmeye başlamışken ancak.

Hiç kuşkusuz, karakteristik algı verileri ve aşırı olmayan (dolayısıyla <tipik ağrı> biçiminde ortaya çıkan) duyumsamalar narkozla örtbas edilebilir. Ama organizmanın hasar görmesiyle oluşan somut travmalar öyle mi? Onlara bir şey yapılamıyor. Maruz kaldığım kesip biçme işlemi sırasında acıyı hissetmemekle birlikte şoke edici etkisinden kurtulamamışım ki, sancı dolu zor anlar geçirdim. Yalnız sancıya neyin yol açtığını ne doğru dürüst çıkarabildim ne teşhis edebildim. Bunun fazladan yarattığı kafa karışıklığı da cabası. Tanımlanabilir bir nedeni yoktu ama aşırı derecede acı çekiyordum.

Bu arada artık o berbat şoku atlattım ya, kendime geldim ve yara (sadece kapladığı yerin gittikçe daralması bile yetiyor) benden bir parça olmayı bıraktı ya, ağrı ağrı gibi artmaya başladı böylece: Yani kendine has özelliğiyle. Yani bir anlamda

şiddetini artırıyor gibi. Artmasının, aynı zamanda ayırt edilebilirliğinin artmasının, iyileşmeyi gösterdiği kuruntusuna kapılıyorum. Öncesinde aşırı ağrı gözümü almışken, şimdi yavaş yavaş görmeye başlıyorum.

Dünden beri dışarıdayım artık.

Hastanedeki ikametim bir yalanla bitti. Öyle birden nereden aklıma geldi, anlamış değilim. Galiba diğerlerinden önce taburcu olmayı biraz da dayanışmanın ihlali olarak görmüştüm. Herkese veda edip McK'nin yatağının başına gittim.

Öğle yemeğini kaşıklıyordu. Yüzündeki ıstırap son seferkinden de fazlaydı. Oklahoma'nın ölümünün suçlusu olduğu yolundaki yargısı iyice pekişmişti artık. Bir defa her şeyden önce bir kuşkuyu uzun süre ayakta tutmak onun boyunu aşardı. Dahası sabit fikir haline getirmeden bir düşünceye varması mümkün değildi. Yalanı gerektiren de bu durumdu.

Geçtiiren bir ses tonuyla Dr. K.'nin ona da Oklahoma konusunu açıp açmadığını sordum.

Elindeki kaşık titremeye başladı. Korkudan gözleri büyüdü. "Ne?" diye sordu ister istemez, "Haber var mı bundan?"

Var gücümle kafamı iki yana salladım.

Ne var ki kavrayamadı. "Siz mi öttünüz ona?" (Amerikanca "Did you sing?" deniyor).

"Bilakis, olur mu hiç öyle şey!" Kuşkularından sıyrılıp başka türlü düşünmesi için uğraşmanın anlamı yok gibiydi. "Aksine! Dr. K., Oklahoma'nın acaip çetin ceviz çıktığını söyledi."

"Ya?"

"Sonra doktorların, Oklahoma'nın bu kadar dayanmasına şaşırdıklarını anlattı. Çok daha önceden bekliyorlarmış ölümünü." Hepsini uydurmuştum.

Fısıldayarak, "Bir kez daha söyler misiniz!" dedi.

Söylediklerimi başka sözcüklerle tekrarladım.

Yemeğini telaşla kaşıklamaya başladı.

“Rahatladınız mı?” diye sordum.

Henüz tatmin olmamıştı. Sabit fikirden kurtulup kendini toparlaması o kadar kolay değildi.

“Her şey gönlünüzce olsun,” deyip gitmek istedim.

“Bir dakika!” diye ısrar etti.

Durdum ve bekledim.

“Size de teşekkür ederim bu arada,” diye mırıldandı sonra da, gözünü çorba kâsesine dikerek.

“Rica ederim. Bunu boş yere dert etmenize üzıldüm ben de.”

“Her işte bir hayır vardır,” dedi anlamsızca. Yanılgısı Tanrı’nın kesinlikle dalga geçmek için ona bahşettiği bir armağanmış gibi. Ardından ilk kez kafasını kaldırıp bana bakarak: “Beni mutlu ettin, kardeş!”

“Buna sevindim.”

Bu arada amacıma da ulaşmıştım hani, sohbet gerçekleşmişti. Her ne kadar asıl gözüme kestirdiğim konu hakkında olmasa da. Kurnaz bir gülümsemeyle baktı yüzüme ve yukarıyı işaret etti: “Öyleyse beni kandırmamış o desene.”

Sorarcasına başparmağımla tavanı gösterdim.

“Aynen öyle,” dedi. Neşesi yerine geldi, yataktan fırlamak ister gibiydi. “O halde hemen kaldığım yerden devam edebilirim.”

İlk anda anlamadım. Sonra birden “Ha öyle mi,” dedim, ardından: “Elbette.” El salladım ve çıktım. Vaazını kastediyormuş.

Geride kalanlar büyük olasılıkla bu sabah gün ağarırken McK’nin “Kardeşler uyanın!” sözleriyle gözlerini açtılar. Dün benim yattığım hasta yatağında kimbilir kim vardı, zoraki aminleri üstlenen. Torunlarımızdan birinin “sonuncu” olacağını, o uykuya daldığında borazanların ötmeyeceğini, göğün kararmayacağını, hiçbir yıldırımın perdeyi yırtmayacağını öğrendiğinde dehşet içinde kalmıştır. Nesli tükenmiş bir tür bile

olmayacağız: Çünkü bizi hatırlayacak kimse yoksa, daha önce de kimse olmamıştır, öylelikle sözünü etmeye de değmezdi.

Yo, halefime gıpta etmiyorum. Artık benim yerime Angelica Hemşire'yi beğenecek ve vox angelicasını dinleyecek olmasını bile kıskanmıyorum. Meleksi görünümüne rağmen, tam da bu yüzden, o görünümü belleğimden sileceğim. Çünkü acilen yapılacak bir şey varsa o da bir <sonuncu> olmasını önlemek ve onun adına duyulan endişe kadar onun için peşinen dökülecek gözyaşlarını da gereksiz kılmak.

Geçmişten Notlar

15 Ağustos 1944

“Orada yedi bin kişi ölmüş” dedi.

Biz insanların kendi dengimiz bile olamadığı gerçeği... Oturduğumuz yerden düğmeye basarak binlerce insanı yok edebiliyoruz. Normalde sayıları telaffuz ettiğimizde ne kastettiğimizi belli ölçüde idrak edebiliyoruz. Ama hangi iç dünya <yedi bin> diye nitelenen edimin ve <yedi bin> ifadesinin altından kalkabilir ki? Hangi pişmanlık yedi bini içine alabilecek kapasitededir? Falanca kent ölüm korkusuyla yaşıyor demesi kolay. Bu korkunun niceliğini avuçlarının arasına alabilecek olan var mı?

Kendi benliğimizle aynı hizaya gelememişiz. Eylemlerimiz onları hissedemeyeceğimiz kadar büyük. Becerilerimiz çeşitli hacimler, farklı kapasiteler barındırıyor. <Benlik bütünlüğü> diye bir şeyden söz etmenin âlemi yok artık, lafûgûzaftan başka bir şey değil.

Sorun yok mu peki kendi benliğimizle aynı çizgiyi tutturamayışımızda? Kendimizle örtüşme yönünde çaba göstermemiz gerekmez mi? Karıştırdığımız haltları yanı sıra algılayıp hissetmemiz? Başka deyişle duygularımızın kapasitesini artırmamız doğru olmaz mı? Demem şu ki bu çağda ödevimiz, ahlaka dayanan bir düş gücü yaratmaktır.

<Hareket ettiren, hareket ettirilenden büyüktür> şeklindeki klasik formülün hiçbir geçerliği kalmadı. Günümüzde hangi üretici ürettiklerinin boyutu ve etkileriyle boy ölçüşebilir ki? Artık Aristoteles'le ters düşen şu şema geçerlidir: <Hareket ettirilen hareket edenden büyüktür.> İlerleme nerede kaldı mı diyorsunuz? Ürünlerimizle biz üreticiler arasındaki mesafeden başka nedir ki ilerleme?

Çıplak algımız, bugünkü Dünya'yı kavramaya yetmediği, yiyebileceğimiz haltların boyutunun muazzamlığı, daha doğrusu garabeti karşısında miyop kaldığı ve devasa olanı ucubelikten arındırdığı için, saçmaymış gibi gözükse de bir <fantezi> varyantı olup çıkmakta. Dünya'nın, kendi algıladıkları gibi olduğunu zannedenler fantastik bir düş görmektedirler, çünkü meseleyi azımsamaktadırlar. Haliyle sadece abartanlar değil, azımsayanlar da hayal âleminde.

İçinde bulunduğumuz devasa koşulların gerçeği, gelişigüzel, yani çıplak gözle ayırt edilemeyeceği için, düş gücüyle rötüş yapmamız en doğrusudur. Çağın gerektirdiği düş gücünün bugüne kadar bu kavramdan anladığımız şeyle, yani gerçekliği <coşkulu bir ruh haliyle> aşkınlaştırmakla, gerçekdışı şeyler tasavvur ya da masal karakterleri tahayyül etmekle hiç ilgisi kalmadı. Bu devirde fantezi kavramını Böcklinvari kullanmayı sürdüren biri gülünç olmaktan kurtulamaz. Günümüzde düş kurmak, çağımızın efektif fantastik gerçeğine ayak uydurmak, bu gerçekliği gerektiği gibi algılayıp kavramaktır. Fantezinin nesnesi, yani fantastik gerçekliğin kendi fantastik olduğu için, fantezi, deneysel bilginin metodu görevi görmeli; gerçeklikteki devasılığı algılamaya yarayan duyu organı yerine geçmeli, göz

misali bedenden bir parça olmasa da gözün kifayetsizliğini de taşımayan, yani miyopluktan uzak bir gereç olmalıdır. Tıpkı teleskopun görme yetimizi ışkartaya çıkarmayıp, tam tersine, kullanıldığı yerlerde bakışımıza ve ayırt edişimize adamakıllı fırsat yaratması gibi d ş gücü de algımızı gereksizleştirmek şöyle dursun, bilakis ona işlerlik ve etkinlik kazandırır. Hiç değilse kendi yarattığımız ve yol açtığımız şeyleri d şleyebilecek durumda olmalıyız. Diğer <devasalıkların> tasavvurunu, Tanrı'nın ve Evren'in sonsuzluğu tartışmasını rafa kaldırmaya d nden razıyım; böylesi bir dönemde metafiziğe bulaşmayı münasebetsizlik, teolojiyle uğraşmayı ise Tanrı'ya ve kutsal değerlere hakaret sayarım. Buna karşın biz insanların karıştırabileceği ve fiilen karıştırdığı haltların ölçüsüzlüğü, daha doğrusu işlediğimiz ağır suçların devasalığı fikrinden vazgeçmeye hiç ama hiç niyetli değilim. Ah şu yedi bin sayısı.

17 AĞustos

 nerdiğim şey mümkün mü, tartışılır doğrusu. Belki de boşuna bir çaba olmaktan öteye gidemez. Belki de - Kant'ın, aklın kendi sınırlarına toslaması nitelemesine benzer biçimde - göz açıp kapayınca kadar d ş gücümüzün ve duygularımızın sınırlarına toslayacağız. Yedi bin ölüyü tasavvur etmeliyim öyle mi? Bir fıçı suyu bir bardağa doldurmaya çalışmaktan farkı ne bunun? Duyguların oylumu esnek mi yoksa? Acil durumlarda kapasitesinin üstünde şeyleri kapsayacak niteliktedir belki de ne dersiniz?

18 AĞustos

Acaba diyorum, ruhu perişan iki kişinin, ruhu perişan bir kişiden daha fazla olmama olasılığı var mı? Hatta hakikat mi? Binlerce kişinin çektiği acının çoğalıp birikmediği, binle ar-

pılmış acı olamadığı doğru mu? Bir anlamda acıları toplamaya çalışmanın saçmalık olduğu? Aritmetik alışkanlıkların yersiz kullanımı mı, ekmek ya da kitap sayfası yahut gün saymaya alışmışların rutini mi bu işlem? Yoksa aslında boyut hep aynı mı kalıyor, doğa günahların yekûnunu hasıraltı ettiği için mi miktarların toplanacağı bir merkez ve merci yok? Çekilen acıların ve eziyetlerin - mantar gibi yerden bitseler de - <bir> olmaktan çıkamadıkları, hiçbir yerde bir araya gelemedikleri için ne kadar toplansalar da birden fazla etmedikleri gerçeği ya? Sayılabilirliğin sınırını saptamak ne muazzam bir fırsat! Şu <ilkel> denen topluluklar örneğin, malumunuz, kendilerinden beş savaşıyı düşman saflarından beş savaşıyla toplamayı, yani toplamanın sonucunu on savaşı olarak bulmayı akıl etmekten âcizlerdi. Ne kadar yerinde bir akıl fukaralığı, ne de olsa bu on savaşı tek bir öbek, yani bir yekûn oluşturmak uğruna ahirette bile bir araya gelmezdi; en fazla birbirlerini haklamak için çarpışıyorlardı. İlkelerin elmalarla armutları toplamayı becerememelerine âcizlik diyemeyiz o halde. Aksi-ne bizim becerimizi zaaf olarak görmeli; beşle beşi topladığımızda akla aykırı davranıp bazı nitelikleri göz ardı ediyoruz çünkü.

Benzer şey bu meselede de geçerli olsa ne muazzam bir perspektife kavuşurduk! Milyonların çektiği cefanın ifadesi olan, Dünya'daki milyonlarca ağızdan çıkan sızlanma hiç sayılıp toplanamasa, sayılmasına gerek kalmasa, toplanmasına izin olmasa... Dünya'daki tüm acıların toplamı böyle devasa olmasa! Bu devasa miktar, benim kendi acılarımdan dahi az olsa! Keşke sadece ben, yani sayan, haksız ve yersiz toplama işlemi yapan ben sadece, bu sayıyı şişirip böyle astronomik bir rakama ulaşıydım demek ne şeytani bir avuntu! Bu temanın ardına düşmeli.

Yo hayır, bu fırsatın ve bu avuntunun peşine düşmekten vazgeç! Geri dön, uğraşma böyle şeytani bir seçenikle! Eziyet artı eziyetin ya da dert artı derdin hiçbir yerde birleşmediği gerçek bile olsa ve böylelikle suçların sayısı toplamda hasıraltı edilse bile ahlaki açıdan bizi zerrece ilgilendirmemeli bu. Ödevlerimize, yanı sıra kaçınmamız gereken şeylere bakınca, 'toplanmazlık' seçeneği semtimize dahi uğramamalı. Ahlaki açıdan, katledilmiş iki insan katledilmiş bir insandan fazladır; ahlaki açıdan yakılmış bin kişi *bin kişidir*. Sayacaksın!

29 Ağustos

Sayacak ve sayarken unutmayacaksın. Toplamın üstüne eklediğin her 'bir', kendi içinde sayılamaz niceliktedir. Bir kişi mi yakıldı? O halde bin kişi yakıldı. O bir kişinin anılarındaki sonsuz sayıda hazne, iç içe odalar da kül oldu. Umutları ve yanından hiç eksik etmediği sevdiklerinin fotoğrafları yakıldı. Konuştuğu dil, duydukları, yürüyüşü ateşe verildi. İlk ölüyü <bir> diye sayma hakkın var mı dolayısıyla? İkinciye <iki> deme hakkın? Bininciye <bin>? Nedir yapman gereken? Saymak ne büyük bir işkence değil mi, her bir ölünün sayısız ve sayılmaz olduğu aşikârken! Yine de denemeliyiz saymayı.

Ara not 1948

Bu sabah Avrupa'dan bir mektup aldım. Bugün dahi henüz bilinmeyen, savaş sırasındaki çok sayıda kanlı eylemden söz ediyor. Dayanamadım okurken, aniden yarıda kestim, hiç başıma gelmemişti böyle bir şey. Koza ördüm etrafıma, kalakaldım öylece, bir savunma mekanizmasıydı. Benim gibi birine de fazla geldi. Aralıksız yaşanan dehşetle ve Dünya'nın bitmeyen sefaletiyle ağzına kadar dolu ruhumda bardak taşı. Kant,

aklın sınırlarının eleştirisini kaleme almıştı. İç dünyanın da sınırları var keza. On litre sıvıyı bir litrelik kap almıyor işte.

Avrupa'daki bazılarının, bir çırpıda mahkûm ettiğimiz yaklaşımları, ne kadar anlaşılır bir tavrıymış. Gördüklerini <görmezlikten geldikleri>, olup bitenleri algılamayı reddedip gözlerini kapadıkları iddiası, bu kısırlılıkla ayakta kalabilir mi? Belki de bu insanların, en azından çoğunun, gözlerini kapatması bile *gerekmiyordu*. Devasa realite onların gözlerine ulaşmıyordu çünkü. Çünkü gözleri bu realiteyle tıka basa *doluydu*. Öte yandan, bu sınırlılık bizi teskin etmeli mi?

9 Eylül 1944

Rüya gördüm. Yüz ifadesini seçemediğim bir adam. Çenesi göğsüne düşmüştü ve iri, kaskatı eliyle yüzünü kapamıştı. Tanımadığım biri, bu adamın gözlerindeki hüznü kastederek, 'onunla muhatap olmasan iyi olur' gibi bir şeyler söyledi; tüm bakışlardan kaçıyor, herhangi bir insanla göz göze gelmek istemiyormuş; melankolik olması bir yana, içine kapanık, hüznünü saklamaya çalışan biriymiş. Taciz edenleri boşta kalan sol eliyle yumrukladığı da oluyormuş. Taşlaşmış gibiydi sanki. Kötürüm bir yardım ya da sadaka jestiyle bir canlıdan çok bir Rodin heykelini, 'Calais'li Yurttaşlar'dan birini andırıyordu. Bu arada bana eskiden böyle biçare olmadığı, herkesin gönülünü yapmaya çalışan, güleryüzlü bir insan olduğu söylendi yine birileri tarafından. Sonrasında, neden bilmiyorum, ben de elimle yüzümü saklamaya çalıştım. Galiba ona çıplak gözle bakmaktan utanmıştım, hani körlerin yüzüne bakmaktan utanırsınız ya, öyle işte. Her şeye rağmen üç adım atıp karşısına dikildiğimi ve burada böyle ne yaptığımı sorduğumu hatırlıyorum.

Elinden çıktı sesi: "Sayıyorum," sonra da "Haliyle sen de sayacaksın; gayet tabii sayacaksın," dedi.

“Neyi sayacağım?”

“Gücümüzü,” diye yanıtladı.

“Gücümüzü mü?”

“Evet, ilk önce gücümüzü. Herhangi bir eylem ya da öne-riyle, herhangi bir yardımla ya da birinin derdine ortak olma çabasıyla neleri başarabileceğimizi yani.”

Kendisine kulak vermeye çalıştım.

“Sayıyor musun?” diye sordu birkaç saniye sonra.

Kafa salladım.

Sol eliyle kes der gibi bir işaret yaparak “Tamam, bitti,” diye buyurdu.

“Bu kadar mı?” diye sordum şaşkınlıkla.

“Şimdi de biz insanların icadı aygıtlardan bir tekinin bir anda kaç kişi yok edebileceğini say. Haydi, başla bakalım!”

Tekrar saymaya başladım.

Bu defa uzunca bir süre sesi çıkmadı. Derken “Sayıyorsun değil mi?” diye sordu.

Sayıyordum.

Galiba beni sonsuza dek saymaya mahkûm etme niyetin-deydi, sorusunu yineledi: “Sayıyor musun?”

Saymayı sürdürdüm. Aradan ne kadar zaman geçti hatırlamıyorum. Karşımdaki bir kez daha o otoriter “sayıyor musun?” sorusunu sormak yerine omuz silkip “bu kadar yeter” dediğinde yıldırım çarpmışa döndüm. “Ama daha doğru dü-rüst ilerleyemedim,” diye itiraz ettim.

“Tabii ki ilerleyemezsin!” dedi, aşağılayan bir tonda.

“Neden tabii ki ilerleyemez mişim?”

“Çünkü asla o kadar ileri gidecek kapasitede değiliz. Hiçbir zaman da olmayacağız. Yine de epey yol katettin; sınırı arkan-da bıraktın çünkü. Artık daha çoğunu ya da daha azını ayırt edemeyeceğin sayı-bölgesinde bulunuyorsun; yani saymaya ara vermesen de (elbette canının istediği kadar saymaya devam edebilirsin) demin eriştiğin sayıdan (kaçı geldiğin beni

hiç ilgilendirmiyor) daha yüksek olarak algılayacağın herhangi bir sayıyla karşılaşmayacaksın. Anlayacağın dostum, elimizdeki gereçlerin yardımıyla yiyeceğimiz haltların altından kalkmak harcımız değil artık. İnsanoğlu, kendinden de küçüktür çünkü.”

Sözünü bitirdi. Bekledim. Bu kadarla kalacağı aklıma yatmıyordu; en azından nasihat ya da bir ipucu vermeden beni başından savmaz diye düşündüm. Lakin bekleyişim boşunaydı. Benim varlığımı unutmuş gibiydi, konuşmamızdan önceki donuk hâline dönmüştü. Rüyamın geri kalan kısmını hatırlamıyorum. Rüya görmeye devam ettim mi, onu bile bilmiyorum.

11 Eylül

Ürünlerimizin ve düşünce tarzlarımızın değişim temposuna oranla duygularımızın evrimi nasıl da akıl almaz bir yavaşlıkla seyrediyor! Düşünen yanımızla değil hisseden yanımızla alabildiğine yabancıyız Dünya’ya; bir anlamda tarihsel momente uyumsuz varlıklarız. Bir çırpıda binlerce insanı öldürme kapasitemizi kullanmadaki gayretkeşliğimize bakarsak, sahip olduğumuz yegâne duygusal teçhizatımız iş işten geçtikten sonra devreye soktuğumuz ‘mini pişmanlık’; atalarımızın belki de tek bir insanı öldürdüklerinde hissettikleri ve tutukluğa yol açan bir mekanizmayı işletmesi sayesinde bir sonraki cinayeti önleyici türden bir pişmanlık. Lakin işte şu 7000 insanın hayatına mal olan türden cürümler söz konusuysa ne işe yarar ki bu cılız miras? Bu boyutta suçlarda pişmanlık duygusu denen şeyin kılını kıpırdatmayışına şaşırmanın âlemi var mı? Napolyon ta o zamanlarda, esirgemediği bir arsızlıkla, ufak tefek suçların tersine büyük boyutlu caniliklerde faillerin, uykularının kaçmaması gibi bir avantaja sahip olduklarını söylememiş miydi? Burada geçerli norm, <İnsanın fütursuzluğu arttıkça

kabahatleri de büyür> değil, şudur: <Suç büyüdükçe çekince azalır, dolayısıyla pişmanlık duymak bir o kadar zorlaşır.>

Başka sözcüklerle ifade edersek: Sadece d   gücümüzü genişletmeyi, salt, bize hükmeden ya da hükmettiğimiz yaşamın ufkunu layıkıyla tasavvur etmeyi değil, aynı zamanda metodik bir biçimde *hissetme* yetimizin hacmini artırmayı da   renmeliyiz.

Akademik ek, Mayıs 1949

Beş yıl önce yukarıda okuduklarınızı yazdığımda Kant'ın nasıl bir kararlılıkla <insanın kendisiyle aynı hizada olmadığına> (elbette farklı sözcüklerle) işaret ettiğine dair kafa yormu  değildim. <Y celiğin Analitiği>nde sahiden de <kendimizden büyük olduğumuz; kendi dengimiz olmadığımız> olgusunu i lemi tir.

Kant'ın, <yüce> olarak nitelediği <yalnızca tasavvuru bile tüm duyu ölçütlerini açan bir ruhsal kapasiteye işaret eden>  eylerdir. Şöyle ki <imgelem> (yani çok sayıda ya da büyük bir şeyi tek bir çerçevede, *tek bir  emada toplama* [comprehendere]) <bir çırpıda maksimuma eri ir>, oysa <apprehension>, yani akıl, düşünme sonsuza kadar da sürse <zorlanmaz>.

Obje ne denli büyükse kotarılan, apprehension'la,  uvalayan 'comprehension' arasındaki oransızlık artar. Imgelemin <eriştiği üst sınırı> genişletme performansı <d  er>.

Öte yandan, çok büyük ya da <devasa> olanın yarattığı <isteksizliğe> rağmen algının <patetik bir hazza> gömüldüğünü belirtir Kant. Bu da demektir ki devasa ya da sonsuz olanı kavramadaki yetersizliğimize rağmen - ya da tam da bu yüzden - <yüce> olan bizi yükseğe çıkarır. < a kınlık hazla ilişkilidir. Peki bu hazzın kaynağı nedir?>

Duyusal  uvallama olgusu ve yetersizliğimizin verdiği sı-

kıntı (diye yanıtlar Kant), <kendi de aşkın> olan kapasitemize işaret eder; aşkın bir ölçüte sahibiz ve bu ölçütle kıyaslayınca kendimizi yetersiz addetmekteyiz. Çuvallamanın belirgin biçimde görünür kıldığı bu durumsa hazzı yaratır.

Dolayısıyla imgelem performansımızdaki yetersizliğin ölçütünün bizzat kendimiz olduğunu söyler Kant. Çuvallayanlar olarak bu ölçütün dengi değildir. Bu, aynı zamanda herhangi bir şeye <yüce> gözûyle bakıp hayranlık duyduğumuzda, daima kendimize de hayran olduğumuz anlamına gelir; hatta meşrudur bu hayranlık. Sadece <hileyle>, el altından yer değişikliğiyle 'yücelik' objenin bir niteliği olarak gözûkür.

Başarısızım ve başarısızlığımı hissediyorum. Başka türlü bunu başarısızlık olarak algılamam mümkün olmadığı için de doğaüstü bir ölçüte sahibim, dolayısıyla bizzat aşkın bir varlığım. Bu saptamanın <insanın kendiyile aynı hizaya gelmemişliğinin> teorisi olduğu tartışılmaz.

İşte bu teorinin bugün içinde bulunduğumuz durumda işe yaramaz oluşu hiç işimize yaramıyor. Çünkü birincisi, devasa boyutları nedeniyle hayal gücümüzü aşan <şeyler>, Kant açısından <fikirler>di, bizim açımızdansa insan edimleri ya da insanın ürettiği nesneler. İkincisi, <ölçüsüz olan> yüce değil, aksine azman, çirkin ve korkunç. Yani ahlaki anlamda asla kavrayamayacağımız, dizginsiz katliamlar. Üçüncüsü, çağımızda önümüzde duran ve şöyle ya da böyle aşmamız gereken uçurum <akıl>la <hayal gücü> arasında değil, <edim>le hayal gücü arasında. Bizler açısından kavranamaz olan meselenin (örneğin binlerce, milyonlarca insanın katledilmesi), Kantçı anlamda bir <sonsuzluk> ya da <devasalık> fikriyle hiç ilgisi yok.

Kant hayal gücümüzden sınırlarının ötesinde bir performans talep etmekten geri durmayışımızla gurur duymamız gerektiği kanısındaydı. Nitekim bu talepteki ısrarımızı, hatta özellikle de boşa çıkması gerçeğini doğaüstü bir ölçüte sahip

olmamızın göstergesi olarak değerlendirmişti. Oysa biz zamanların böylesi bir kıvancın yanından bile geçmemesi gerekir. Kapasitelerimiz arasındaki uçurum neyi görünür kılar sa kıl-sın, bu metafiziksel ya da antropolojik sorun şu içinde bulunduğumuz çağda bizi zerrece ilgilendirmemeli. Asıl mesele söz konusu uçurumun hangi sonuçlara yol açtığıdır. Bu sonuçlarınsa doğaüstü olanla hiçbir ilgisinin olmadığı apaçık. Meğ er ki devasa korkunçluğu da <doğaüstü> olarak niteleyelim. Ka-dir olduğumuz kötülöklere hayal gücümüzle ket vuramayacağımız gerçeğı, her halükârda sıradışı felaketlerin, bir anlamda düpedüz cehennemin habercisi. Ad libitum* suç işlemeye devam edeceğimiz, kötölükte sınır tanımayacağımız anlamına gelir. (Yargımızı daha da netleştirelim: Kepazelik, hayal gücüne sahip varlıklar olarak ürettiğimiz ya da sebep olduğumuz ucubeliğı akabinde idrak edemeyişimizde değil, bu süreçte ya da öncesinde hayal gücümüz ortalıkta görünmediğı için hiç zorlanmadan korkunç şeyler üretebilmemiz ve her haltı yi-yebilmemiz yatıyor.)

Hayır, Kant'ın yaptığı gibi hayal gücümüzün çuvalldamasını avutucu bir mazeret olarak değerlendirip selamlayamayız ha-kikaten. Elimizdeki cehennemî araçların sınırsızlığına set çek-menin bir yolu var mı bilmiyorum. Varsa eğer, bunun yalnızca, söz ettiğimiz çuvalldamayı nihai bir durum olarak kabullenme-yip üzerine gitmeye, yani hayal gücümüzü genişletmeye - öyle ki yiyeceğimiz haltların boyutlarını dehşet içinde kalarak ön-görebilecek çapta olmalı - yönelik bir çabadan geçtiğı kesin.

Bu çabaya dair büyük umutlar taşıdığımı söyleyemem. Bek-lemediğimiz bir sonuç elde etsek, bu çaba sonuç verse, hem de istisnalar değil, bütün insanlık bu adımı atsa dahi canavarlığın sürmesinin önüne geçileceğinin garantisi yok. Bir tek - kimse-

* Lat. Canı istendiğinde, doğaçlama -yhn

nin bilerek kötölük yapmayacağını varsayan - Sokratik düşün-
cenin temsilcileri haklı olsalardı, tehlikenin gerçek anlamda
ortadan kalkması mümkün olabilirdi. O varsayımınsa ayakları
yere basmıyor.

Öte yandan tıpkı iyimserlik gibi mutlaka sakınmamız ge-
reken bir başka şeyse daha baştan, düş gücümüzün ufkunu
genişletme gayretlerimizin bir şey getirmeyeceğini düşünüp
olan bitene seyirci kalmaktır. Dev kötölükler yapabilme kud-
retimizin tekerine taş koymak istiyorsak ne yapıp edip düş
gücümüzün kapasitesini artırmaya çalışmalıyız. Aksi takdirde
kendimizi - Dünya'yı mahvetme potansiyelimiz her gün arttı-
ğından, başka deyişle emrimize amade teknolojinin ilerlemesi
hiç durmadığından - mutlak olana, yani apokaliptik bir sona
hazırlamamız gerekecek. Ne var ki tam da böyle bir sona hiç
hazırlıklı değiliz; tasavvur gücümüzü kesinlikle aşan bir şey
varsa o da gelecekteki hiçlik, yani nihai bir son ihtimali fikri.

Umut var mı sizce?

27 Kasım 1947, New York

Müsveddelerimi düzenlerken dikkatimi çekti. Neredeyse elli
yaşına varmışım, <aşk> başlığı altında yazdıklarım sadece bir
pasajdan ibaret. Son iki yüzyılda yaşamış yazarlardan hangisi-
nin başına böyle bir şey gelebilirdi? Ama benimki istisnai vaka
değil, tam anlamıyla bir kuşak sorunu.

28 Kasım

Geçtiğimiz yüzyılda toplumun ve edebiyatın ana temasının
aşk olmasının başlıca nedeni, <aşk>ın <ikame kurtuluş> işle-
vi görmesiydi. Gerek Hristiyanlığın dünyevileşmiş hâli gerek
natüralizm, dinsel anlamda bir <kurtuluş>u devre dışı bırak-
tığı için; ayrıca ekonomik bireycilik (Comte ve farklı sosyalist

akımların umut ettiği) <birlik yoluyla kurtuluş> düşüncesiyle çeliştiğinden, devir, aynı zamanda hem Kudas ayini benzeri hem kişisel hem de dünyevi bir şeyi gerektiriyordu. Daha çelişkili bir önkoşulu arasanız bulamazsınız. Yalnızca aşk karşıları bu ihtiyacı; aşk kurumlardan, gündelik hayattan, yalnızlıktan, <kurtarırdı>; özeldi, iki insandan fazlasına ihtiyaç yoktu; dünyeviliğin vücuda gelmiş hâli olduğuysa açıklama gerektirmiyordu. Erotizm, doğaüstü bir mevkiye terfi ettirildi; kızışma, tutku unvanını aldı; sevişme, <unio mystica>ya' evrildi. (Tarihsel açıdan hayli ilginç bir süreç; çünkü tutkuyu, kösnüllük; <unio mystica>yı ise cinsellik olarak yorumlayan Barok dönemin, <zıddı.>. Isolde, Bernini'nin Azize Teresas'ının ters çevrilmiş hâliydi)

Bugünse kutsallaştırılmış aşk kavramından çok uzaktayız. Aşk uğruna canına kıyma fikrine bir hayli yabancıyız artık. Lakin aşk için ölmenin melodisi biz zamanelerin de ruhuna işliyor hâlâ. Karşısına çıkarabileceğimiz bir şey yok; <Tristan>la ya da onun kuşağı için yaptıklarıyla kıyaslanabilecek herhangi bir özelliğe sahip değiliz çünkü.

Elli, yetmiş beş ya da yüz yıl öncesinin insanların aşkı baş köşeye oturtup felsefe ya da din mertebesine çıkarmalarıyla alay ederken işin kolayına kaçıyoruz. Aşkın felsefesiyle uzaktan yakından ilişkimiz yok... minimum bir anlayışın dahi yokluğunu kastediyorum. Dile getirdiğimiz ya da getirmediğimiz bakış açılarımızda aşkı es geçtik. Küçük çapta da olsa en azından belli bir işlevi olan yan tema olarak bile bütünde yer bulamıyor. Dolayısıyla insanlar aşktan nasıl nasipleneceklerini ve hayatlarında onu nasıl hep var edeceklerini bilmedikleri bir evredeler; üstelik bu sorundan kaçış da yok. Böylesine atlanmış, <boş> bırakılmış segmentleri her koşulda “özgürlükler”le aynı kefeye koymak hantallığın göstergesi. Bir şeye kafa yormamak <özgürlük> de değildir tutsaklık da, aksine düpedüz

* Lat. Mistik birleşme -yhn

ihmalkârlıktır. Ayrıca bu tür es geçmeler - tıpkı <ölüm>ün ve <şiddet>in görmezden gelinmesi gibi - baştan sona yanılmalıdır nihayetinde. Biz aşkı devre dışı bırakabiliriz ama o bizi kolay kolay iskalamayacaktır.

28 Kasım

Dünya'daki gelişmelerin, yıkımların, alınan kararların, yarına dair hedeflerin, büyük oranda bizim kuşağın özel hayatını karanlıkta ya da soluksuz bıraktığı yolundaki yargı kestirme, hat-ta çarpık. Özel hayatımız devam ediyordu, hâlâ devam ediyor. Ayrıca karşıt söylem, yani aşk hayatımızın, tam da Dünya'da yaşanan yıkım nedeniyle kişinin varolmak için tutunabileceği tek şey olma... hayır son yüzyıldaki gibi <varlık nedeni> ya da bizi <yukarı çeken ebedi dişilik> gibi bir şey değil, daha ziyade her şeye rağmen elimizde kalmış bir parça hayat sevin-cinin son güvencesi olma statüsü yakaladığını düşünmek de bir o kadar meşru değil mi? Hakikaten çoğu kez, tam da bu mahvolmuş hâliyle Dünya'nın, aşk duygusunun ya da gönül ilişkilerinin kurumlara kaynaştırılmasının ve âşıkların toplu-ma eklenebilmesinin önünü kapatmasıyla, özel hayat tepeden tırnağa özel (= privé de tout) olabilme şansına kavuştu. Tıpkı Kierkegaard'ın belirttiği üzere, Hristiyanlığın ahlaki açıdan aşağılayıp dışladığı erotizmin özellikle de bu yüzden <başlı başına> bir alan, <büyülü> bir şey hâline gelmiş olması gibi.

Öte yandan bizim kuşaktan bazılarının, kendilerini <mesele>ye yani özel yaşamın dışındaki şeylere fiilen adama-ları nedeniyle, aşkta ve diğer insan-insan ilişkilerinde (yon-tulmamış demeyelim ama) daha ihmalkâr, daha hantal, daha esprisiz, daha kaba hâle geldiğini yadsıyamayız. Şövalyesiz şö-valyelik, saraysız nezaket, salonsuz zarafet, nesnel dayanaksız saygı nereye kadar; piyeste bile tutmaz. Ne yazık ki tutmaz. Yine benzer şekilde bizi dolandırıp boş zamanımızı, özel ya-

şamın diğer kaynaklarını ve önceliklerini elimizden alan bir dünyada, mahrem alanımızdaki duygularımızın, tutkularımızın zarafeti de güdükleşecektir.

30 Kasım

Belli ki pek yakında çoğumuz inceliklere karşı duyarsızlaşacağız; üstelik sadece banal, örneğin can sıkıntısından doğmuş olanlara değil, her türden inceliğe yabancılaşıp köreleceğiz. Cüret edilemeyen, cüret edilmesi akıldan dahi geçirilemeyen şeylere ilişkin duyarlıklar yiter gider. Ahlaki disiplinin insanları daima nezaketsiz kıldığını yadsıyanlar tarih bilincinden yoksundur. Tartışılmaz keskin bakışına rağmen, Tertullianus bile Helenistik dünya karşıtlığıyla neler kaybettiğini göremeyecek - ve ardından sarsılmayacak - kadar miyoptu. İncelikli davranışları en fazla sergileyenlerimiz bile ninelerinin yanında barbar kalırlardı herhalde. O nineler ki onyıllar boyunca ruhlarının parmak alıştırma ve melankolilerinin etüt çalışmasına bir gün bile ara vermeme lüksüne sahiptiler.

1 Aralık

Özel hayatın kötürümleşmesini sırf kayıp olarak mı görmeli hakikaten? Son yüz elli-iki yüz yılın insanları özel ilişkilerindeki kırılmanın bedelini ağır ödemediler mi? Maskaralığın sınırında bir yaklaşımla aşka fazlaca anlam yükleyip patetikleştirerek, bugün âdeta egzotik diyebileceğimiz bir sırnaşıklıkla külfetine katlanmadılar mı? Bizler, bu Rousseaucu itiraf çılgınlığının tortularına bulaşmamış ilk torunlar değil miyiz? Başkalarının yaşamına girmeyi ve ruhsal lekeler bırakmadan çıkmayı öğrenmiş usturuplu ilk kuşak? *Lucinde*'den* J. Wassermann'ın yazdıklarına dek uzanan çoğu roman bizlerin gözünde çok sa-

Friedrich Schlegel'in bir aşk romanı, 1799 -Çn

tan hastalık öyküleri türü şeyler ya da alenen <kültür değeri> olarak kabul edilmiş müstehcenlik belgeleri değil mi? Son yüz-
yılın aşk, hasret ve eziyet arşivinden oluşan arkaplanı düşü-
nürsek, bizler dramatik olmaktan hayli uzaktayız. İncelikten
bihaber olmamıza rağmen takdire şayan bir ketumluğumuz
var. Fransız ve Rus roman figürlerinden daha ketum olmamız
bir yana, Alman ve İskandinav edebiyatının dünya görüşü sa-
hibi kahramanlarından daha temkinli ve mesafeliyiz. Hebbel'in
Gyges'i, Wagner'in *Tristan*'ı - Ibsen'in ya da Strindberg'in yarat-
tıkları da şöyle dursun - metafiziksel ya da ahlaki anlamda şiş-
kin bir itiraf saplantısından muzdarip değiller miydi? Gereğin-
den fazla, <cemiyet dedikoduları> sinmemiş miydi üzerlerine?
Psikanalize ne demeli ayrıca; sahneye konmuş - oynayanı top-
lum, seyreden topluluk - yılışık bir oyun işleviyle kullanılmadı
mı en azından? 1900'lerde doğmuş bizim kuşağın temsilcile-
rinden, 19. Yüzyıl'daki anlamıyla itiraf heveslisi, teşhir delisi ya
da dedikodu müptelası olmaya yanaşacak birileri çıkar mı diye
soruyorum kendime. Bir sürü akranımı getiriyorum gözümün
önüne. Rousseau'nun torunu olmaya aday çok az kişi var ekip-
te. Otobiyografik roman yazmış hemen hiç kimse yok; <yaşa-
dıklarını> aktarma ya da aşkı hiç değilse tema etma meraklısı
olabilecek birini de göremiyorum. Üstelik bu kuşak sadece
yazdıklarında değil, yaşam pratiklerinde, insan ilişkilerinde de,
yani kadın-erkek ya da âşık-sevgili (<âşık>-<sevgili> gibi Rilke
iş, ritüellere özgü sözcüklerin burada kulağa böyle, <edepsiz>
gelmesi söylediğimi pekiştiriyor) arasında geçenlerde de ölçü-
lü olmayı, sakınmayı bildi. Bu arada çoğu, dostluklarında, en
yakın ilişkilerinde bile kendilerine dönüklük anlamında ağzı
sıkı ve özenli idi. Şu <iç dünya> denen şeyle ilgilenecek biri çı-
kar mı aramızdan, bilmiyorum. Kavramın kendisi bile köhnedi
artık. Ruhumuzun ağzını aramak, anahtar deliğinden iç dün-
yamızın odalarını gözetlemek bizim kuşağın yapacağı iş değil.
Bilmediğimiz meşguliyetler bunlar.

Artık anahtar deliği de yok zaten, çünkü anahtarlara ihtiyaç kalmadı; ne diye anahtarlara ihtiyaç olsun ki, günümüzde kapı diye bir şey hak getire; kapılar yok, çünkü eski zamanların karanlık odalarının diğer odalardan hiç farkı kalmadı artık.

Eskinin göz korkutan tabularının çoğu sahiden etkisini yitirdi. Artık var olmayan kapılardaki artık var olmayan anahtar deliklerinden içeri baksak görüp göreceğimiz, albenisiz, muntazam bir şekilde ortalıkta duran tinsel öteberidir.

Yalnızca toplumun o ürkütücü tabularını kabullenen, tüm sarsılmışlığıyla benliğinin bir parçasını bu tabularla örtüşmeyen bir karanlık oda olarak gören birinin kapıya, bu kapıyı kilitleyecek anahtara ve içeriyi gözetleyeceği anahtar deliğine ihtiyacı vardır. İnsan <iç dünyasını> kilitlemez; tam tersine kilitlenen yer <iç dünya> olur çıkar. Tabu, ruhun mimarıdır. Dahası vicdan (anlamına gelen conscientia), bilinç (anlamına gelen conscientia) olur. Augustinus ta o devirde bunu biliyordu; günah bulma peşindeki bakışlarıyla ruhunun kubbesini araladığında belleğin kovuklarının nasıl biçimlenip saydamlaştığını betimlemişti. Ruhumuza ilgisizliğimiz ya da eksik <iç dünyamız> (olumlarsak: Ketumluğumuz, kibirden uzaklığımız, meraksızlığımız) doğrudan tabuların yıkılmasıyla ilintili. Tabunun mayasıyla yoğrulmuş ruhun soykütüğü üzerine bir araştırma hiç fena olmazdı doğrusu... günümüzde hiç yankı uyandırmazdı gerçi böyle bir şey, çünkü psikoloji ve etik birbirlerinden nihai anlamda koptular. En fazla bazen etik, <psikolojik açıdan temellendiriliyor>. Ama ruhun ahlaktan peydahlanmış olabileceği düşüncesi çağımızda pek kavranabilecek gibi durmuyor.

19 Ocak

Benim kuşağımdan (<ifade zenginleri> olsun <tutuklar> olsun) hiç kimse talihsizliğin zarafetinden yararlanma cüreti gös-

termiyor; ruhundaki pireyi deve yapmak gibi bir lükse meyleden yok. Bir iki kuşak öncekilerin habire, gerçek (ya da sadece olası) ve sonraya saklanan <maceraları>/<yaşanmışlıkları> doldurmayı pek sevdiği, şu <cefanın istiflendiği kilerler>den nemalanmayı düşünen de görmüyorum.

<Maceralar>/<yaşanmışlıklar>. Bugün artık bunları can sıkıntısından öç alma girişimleri olarak görüyoruz sırf. Ayrıca bizlerin can sıkıntısı gibi bir derdi yok. Dünya'nın şu hâli yeterince gerilim ve heyecan yaratıyor hepimizde. <Kendimize gelmek> için <macera>dansa uzun bir aradan sonra şöyle biraz sıkılma şansı yakalamak daha anlamlı olacak sanki. Yo, hayır maceradan uzak durmaya çalışıyoruz. Sözcüğün kendisi bile zanlı. Sözcüklerin tarihini anlatacak olsak sağ yanına bir haç konulacak kavramlardan. Hayat yetiyor doğrusu. Sunduklarına da sakındıklarına da razıyız. Son bulan, çekip giden şeyler de şöyle dursun.

Eskiden <macera> dedikleri içerikler günümüzde de yaşıyor kuşkusuz. Lakin mutsuz evlilikler, yürümeyen ilişkiler, sadakatsizlikler ne denli sık rastlanan vakalarsa da sonuçta hep <ampirik özel durumlar> olarak kalıyorlar. Sadakatsizliği tema etmek, hatta başkalarının olası ya da gerçekleşmiş <aldatmalar>ını (1800'den 1930'lara kadar olduğu gibi) toplumsal yaşamın, sohbetlerin, gerilimlerin elzem tuzu olarak görmek çoktan yabancı olduğu bir şey. Bu tür olayların, günah çıkarmaların, söylentilerin (edebiyatta ve tiyatrodaki) keyif verici maddeler olarak sunulabilmesini ya da tüketilebilmesini kavramakta zorlanıyoruz bugünlerde. Bizden önceki kuşağın perspektifinden bakıldığında başkalarının bu hâllerine şaşılacak derecede ilgisiziz. Bilmek, tecrübe etmek istediklerimizin seçiminde katıksız <pragmatik> tercihlerimiz rol oynuyor. Yardım etme ya da uzak durma amacıyla da olsa bilmemiz gerekenden daha fazlasını bilmek, bizlerin gözünde pasif boşboğazlık, dahası altından kalkılamayacak bir ruh

yükü demek. Kendi yaşamları söz konusu olduğunda kuşağımın kayda değer kişilikleri, akıl almaz bir dar kafalılık, sadakat ve suskunluk sergiliyorlar.

Lakin - işte bu da meselenin tarihsel anlamda yeni tarafı galiba - ne dar kafalılıkları önyargı içeriyor ne sadakatlerinde tabu korkusu var. Bu kuşağa ait olmasam bu durumu ben de kavrayamazdım herhalde.

Post festum*

1962

*Vita** değil, vitae****

Bir <vita> isteğin beni zor durumda bıraktı. Vitam olmadı benim. Hatırlamakta zorlanıyorum. Sığınmacılarda bunu arama. Tarihsel akışın önüne katıp kovaladığı bizler, tekil bir kavram olan <yaşam> konusunda ihanete uğradık.

İtirazını duyar gibiyim: Hiçbir yaşam tekil değildir, diyor-sun; kimsenin <vita>sı yoktur ki; parçalanıp tek tek dönemlere ayrılmamış yaşamöyküsü mü var; <yaşam> denince bu dağılıp birbirinden kopmuş dönemlerin oluşturduğu birliği anlıyoruz aslında; ayrıca yaşamın farklı evrelere bölünmüş olması belleği tahrip etmez ki. Haklısın. Ne var ki olağan durumlarda bir evreden diğerine geçiş, arka plandaki ya da çerçeveyi oluşturan bir çevrenin varlığında gerçekleşir. Bu çevre, değişse bile değişmez olarak algılanır. İşte ortamın bu aynılığı, genellikle yaşamın farklı dönemleri arasındaki bağı kurar.

Ama yaşam bütünlüğünün bu önkoşulu, biz ortamdan ortama itilmişlere çok görüldü. Bizim yaşamımızın evrelerini birbirinden ayıran yarıklar, genelde yaşam kesitlerinin sınırlarını belirleyen yarıklardan çok daha derin. Öylesine derin ki artık evrelerin *tek bir* yaşama aidiyeti, hissedilemez, hatta

Lat. Her şey olup bittikten sonra -yhn

Lat. Yaşam -yhn

Lat. Yaşamlar -yhn

objektif açıdan kuşkulu hale geldi. Tırtıl olarak başlayan, kışı koza olarak geçiren ve şimdi karşımızda kanat çırpıp dolaşan kelebeğin özyaşamöyküsü dahi bir bakıma *tek bir tane* sayılabilir. Bu bakışla aynı şey bir köpek için söylenemez.

Eh, bir yaşamöykümüzün olmayışı, yaşamımızın yetersiz malzemeden ibaret olduğu anlamına gelmiyor elbette. Zamanında beni temsil etmiş ya da omuzlarına alıp farklı mekân ve zamanlardan geçerek buraya ve şimdiye taşımış tüm figürleri etrafıma toptasam ve karşılaştığım tüm <faits divers>i* önüme yığsam, bunların miktarı ve sayısı, içeriği zengin bir yaşamı mümkün kılmaya dahi yeterdi. Ne var ki buradan bir <vita> çıkmazdı. Olsa olsa <vitae>, yaşamın çoğul hali çıkardı sadece.

<Sadece> diyorum. Burada aritmetiğin hükmü yok çünkü. Çoğul <vitae> tek bir vitadan fazla olacak diye bir şey yok. İstersine, bizim gibi çokluğa mahkûm edilmişlere geçmiş i hiç yaşamamışız gibi gelir sıklıkla ya da en fazla o an ne yaşıyorsak onu biliriz. Tamamınaysa hâkim değiliz artık. Geniş, zamansal boyutları kavrayıp toparlama yetimizi çoktan yitirdik. Bu hali-mizle, tek bildikleri, dinledikleri senfoninin alkış isteyen son kısmına (hatta çoğu kez başka senfonilerde final de olabilecek taktilara da) el şaklatmak olan müzik cahillerine benziyoruz. Bir farkla, bizim dumura uğramışlığımız onlarınkine oranla daha mazur görülebilir. Çünkü bizim ardımızda bıraktığımız, bir senfoni bütünü değil, sadece bir sürü dönemin peşpeşe dizilmiş hali ya da olsa olsa çok bölümlü bir süit.

Boylece seni çekmek istediğim noktaya geldim.

Bir süitin de bir senfoni kadar kolay hatırlanabileceğini varsaymak (senin yaptığın gibi) ya da mecazı bir yana bırakırsak; yaşamın her türlü-sünün sonrasındaki hatırlama edimi aynı şekilde işler ya da işlemek zorundadır demek bir önyargıdır. Tıpkı fizikte bir cismin görünürlüğünün sadece ışık yayma gücüne ya da gözlemcinin göz keskinliğine değil aynı

zamanda içinde bulunduğu ortamın yapısına ve türüne de bağılı olması gibi, hatırlanması gereken bir nesnenin hatırlanabilirliği de tek başına o nesnenin parlaklık derecesine ya da hatırlayanın bellek gücüne değıl, aynı zamanda içinde yer aldığı yaşam sürecinin özelliklerine de bağılıdır. Son göç dalgasının patlak vermesinden önceki kuşakların, yani (bir kerelik) hayatlarını, doğup büyüdükleri yerlerde geçiren dedelerimiz ve ninelerimizin gözünde Dünya bir *im ormanı* demektir. Her bir işaret hayatlarının belli bir gün ya da saatine göndermeydi. Hatırlamak gibi bir dertleri yoktu. Her şey onların bir şeyleri hatırlamasına hizmet ediyordu, 'memoria'nın' inisiyatifine ve zahmetine gerek kalmıyordu. Dünyalarında yer alan şeyler, onlara çoğu şeyi çıklatıyordu. Sanırım, o zamanlardaki anımsamanın bugünkünden esaslı biçimde farklı olduğu savı sana garip gelecektir. Öyle ya, sen psikologların yanında öğrenim gördün. Onlar sadece (sözde tarihi açıdan nötr) bir hatırlama (türü) biliyorlar. Anlayacağın, kavramlar tarihiyle benzeşen, dönüşen ruhsal zenginlikler ve performanslar tarihi diye bir şeyin de olduğundan habersizler; psikolojinin de çalışmalarını bir tarih bilimi olarak sürdürmesi gerektiğini göremiyorlar. Benzer şekilde farkında olmadan bana tavsiye ettiğın <Recherches des temps perdus>" ile karşılaştırıldığında, babalarımızın <Recherches du temps perdu>" olma uğraşı o zamanki tüm zorluklara rağmen çocuk oyuncağı sayılır. Bunun nedeni sadece, babalarımızın ellerinde, özetleyip toparlayacak tek bir yaşam olması ya da dünyalarının gereken imleri barındırması; buna karşın bizimse ardımızda birçok yaşam bırakmamız ve üstelik bugünkü dünyanın önceki dünyalarımızı çağrıştıracak öğeleri içermemesi yüzünden, bu yaşamları kendi çabamızla gözümüzde canlandırmak zorunda oluşumuz değıl: O zaman

* Lat. Bellek -yhn
Fr. Kayıp zamanların izinde -çn
Fr. Kayıp zamanın izinde -çn

kotarılması gereken şeyle bugünkü arasındaki fark, çoğul ve tekil arasındaki farkla sınırlanırsa hatırlama işinin üstesinden gelinebilir belki. Ama mesele bu değil işte. Bizlerin durumunda birden fazla yaşamın söz konusu olması sırf öyle sayısal bir olgu değil. Aksine bir yandan da yaşamımızın izlediği yolun fazlasıyla özel bir *krokisinin* olması sonucunu doğuruyor. Öyle ki bu kroki hatırlamayı, zorlaştırıyor ne kelime, düpedüz olanaksız kılıyor. Demek istediğim, çok sayıda yaşamın hakından gelmek zorunda kalan birinin hayatının akışı, ortalama bir vitanın nehir yatağından farklı seyreder. Aşağı yukarı, Ren'inkiyle karşılaştırıldığında, Mozel'in izlediği yolun farklılıklar göstermesi gibi: Mozel kavislidir, kıvrımları çoktur, yer yer labirente dönüşür.

Bir anlamda senin için bile geçerli bu. Kısa süre önce bana, savaş sırasında yaşadıklarını şaşılacak kadar seyrek anımsadığını anlatmıştın. Bu seyrekliliğin o yılları aklına getirmek istememenle ilgisi yok yalnızca - o zamanki yorumumuz buydu - bir başka nedeni de, düz bir çizgide geçmişi hedefleyen anımsamayla aradıklarını asla *bulamayacak* olmandır. Çünkü o yıllar yaşamının <gövde>sinden ayrılıp tamamen bilinmeyen yönlerle sapmışlardır ve artık bir anlamda bu gövdenin görüşü açısında değillerdir.

Sürgün yıllarının ardından ülkelerinin yolunu tutmuş, tanıdığım Fransız göçmenlerden bazılarının, eskiden yaşadıkları, (diğer geri dönülen bölgelerle kıyaslandığında) olduğu gibi ve sağlam kalmış Paris'e döndükten sonra başlarına gelen de bu durumun benzeriydi. Sürgün dönemi (ki devam ettiği süre boyunca yaşamlarının belki de en yoğun geçen, belirleyici kısmını oluşturuyordu) unutulmaya, deyim yerindeyse büzülüp küçülmeye yüz tutmuştu. Yuvaya dönmüş bazılarında, aranağme sürgünün açtığı yaralar hiç iz bırakmadan kapandı gitti. Anlayacağın, aradaki zaman, bir tür <temps perdu>,*

şimdi hiçbir <recherche>* ile yeniden keşfedemeyecekleri bir zaman parçası oldu çıktı.

Yine de bu dönüş vakaları büyük önem taşıyor, en azından (benim gibi geri dönmüş olanların sayısı hayli düşük olduğundan) biz sığınmacı göçmenler için. İşin belirleyici yanı, yaşamımızın (hatırlanamayan) bir aranağmeyle bölünmüş olması değil, bu yaşamın dağılıp parçalara ayrılmasının kesinlik kazanması. Bu demektir ki ikinci yaşam birincinin, üçüncü de ikincinin görüş açısından çıktı. Her seferinde arkamızda bıraktığımız şey bir <dönemeç>ti, geriye bakışı - neredeyse fiziksel açıdan, diyecektim - imkânsız kılan bir *bükülmeydi*.

<Sapma>, <açı>, <bükülme> – bunlar, <zaman>ı anlattığımızda kulağımızın alışık olmadığı terimler.¹ Sonuçta hepimize, zamana (tek boyutlu ve dümdüz akan) bir ırmak gözüyle bakılabilir, yo hatta öyle bakılması gerekir diye öğretiler. Bunu öğrendiğimiz sıralarda zamanın ırmak yatağının, Ren'inkini değil de Mozel'inkini andırdığı fikri bize herhalde garip geldi. Katışksız bir önyargı. Bir yaşamöyküsündeki kopuş ister çarpıcı bir dönüşümle gerçekleşsin ister Kristal Gece** yüzünden; eğer devam eden yaşam, dayatmayla, ağzına kadar bütünüyle yeni içeriklerle doluyorsa, eğer içerikler <önce> denen zamana atıfta bulunmuyorsa, işte o zaman bu yeni içeriklerle emzirilip doyurulmuş zaman dilimi kendisinden önceki dönemin uzantısı olarak değil de, şimdiye kadarki yoldan öyle ya da böyle keskin bir açıyla sapan yeni yol olarak, hatta neredeyse <bölünmeyle> oluşmuş, kendi kafası ve kuyruğu olan yeni bir organizma olarak algılanır.

Başka deyişle yazgımız, sürüklendiğimiz her dünyadan bir sonrakine kovulmak olduğundan ve kendimizi hep, eskilerle ilgisi olmayan yeni içeriklerle besleme yükümlülüğü taşıdığı-

Fr. Araştırma –yhn

Kristallnacht: Yahudilere ait evlere, sinagoglara ve işyerlerine kanlı ve ölümcül saldırıların düzenlendiği gece, 9-10Kasım 1938 –çn

mız için, şimdi artık (farklı dünyalarla eşleşmiş) zamanlar birbirlerinin çaprazında. Her kırılmadan sonra öncesindeki yaşam parçası gözükmez oldu. Bir sonraki durağım New York'a vardıktan sonra Paris'i hayal meyal hatırlıyordum; Viyana'da yaşamaya başladığımdan beri de Los Angeles'ta her sabah yolunu tuttuğum atölye, belleğimin karanlık bir köşesinde duruyor, yan yana çalıştığım insanların adı aklımda değil artık, yüzlerini gözümün önüne getiremiyorum. Zaman düzleminde görüş açısı dışına çıkmak mekândakinden daha da zor; zaman periskopu henüz icat edilmedi.

Yaşamımızın her bir etabı için geçerli olan, bütünü için evleviyetle geçerlidir. Yaşamın kavisli krokisi, *kavramanın* önünde etkili bir *engel* oluşturuyor, kırılmaların sayıca çokluğu, izlediği yolu büsbütün anlaşılmaz kılıyor.

Istisnai vaka: Almanya'dayken uzaktan tanıdığım Bay K.'ye Kaliforniya'da rastladığımda yetmişini bulmuştu ve arında bir *odyssee** bırakmıştı, onu Berlin'den Paris'e, oradan Lizbon'a, oradan Şanghay'a ve en son Los Angeles'a savuran. Halini şöyle tanımlayabiliriz: Geride bıraktığı vitalarının varlığını bilmiyor değildi ancak ayrıntıları anımsamıyordu. Buna ilişkin bir şey öğrenmek istediğimizde ona babasının ya da dedesinin yaşamından detaylar sormuşuz gibi tepki veriyordu, yani kabaca ve belirsiz. Hep yarıda kesme zorunluluğunun üstesinden geldiğinden ve hep dört ayak üstüne düştüğünden *palingenesis*** hali ona doğal geliyordu, bu artık öylesine rutini olmuştu ki, takındığı incinmezlik yüz ifadesiyle, gömleğinin cebinde, sonsuz yaşamı garanti eden ölümsüzlük sigortası poliçesi taşıdığı izlenimi veriyordu. Aklını başına topladığında, kendisindeki bu ölümsüzlük kanaatinin <deli saçması> olduğunu teslim ediyordu gerçi ama o zaman dahi bunu bilmesinin hiç umurunda olmadığını, değil yaşama duygusunun,

Alm. Uzun, arayışlarla dolu yolculuk –yhn

Yun. Yeniden doğma –yhn

verdiği kararların bile bundan etkilenmediğini eklemeyi edemiyordu. Başka deyişle yeniden doğma işi bunca zaman yolunda gitmişken bunun hep böyle sürmeyeceğini, hoş ya da nahoş, bir gün gelip sökmeyeceğini aklına dahi getirmiyordu. K.'nin, vitalarının çokluğuna tepkisi keskin, neredeyse hastalıklı bir istisnai vaka oluşturuyor elbette. Ama tam da istisnai vakalar olağan vakaları aydınlatırlar. Benim durumum için de geçerli bu.

Yirmi yıl önce Kansas'ta müzisyen bir palyaço görmüştüm. Üç yerinden düğümlemiş tubasının ağızlığını sanki dürbünmüş gibi gözüne tutuyor, enstrümanın huni şeklindeki ağzını aya doğru çeviriyor, yapmacık bir çaresizlikle dolambaçlı boru düzenliğini yarıp geçmeye çabalıyordu. Sonunda da seyredenlere dönüp omuzlarını silkerek gökte yeni ay olduğunu söylüyordu. Rıcanı kırmayıp yaşamımın tümüne göz atmayı denesem, gayretimin sonucunda ben de bundan fazlasını elde edemezdim.

Kayıp var olma kanıtı

Her birimiz, ancak başkaları tarafından var olarak kabul edilip ilgi gördüğünde, kendini kuşkuya yer bırakmayacak biçimde var hisseder. Kartezyen <cogito ergo sum>dan farklı olarak, yaşamın içinde somut geçerlilik taşıyan var oluş kanıtı, <cogitor ergo sum> – <düşünülüyorum, öyleyse varım> şeklinde ifade edilmeli aslında. <Aslında> diyorum, çünkü bu tümcenin altına imzasını atanların (yani herkesin) onu söze dökmek gibi bir dertleri yok. Bunu yapmamalarının nedeni, tümcenin gerçekliğinin açıkça ifade edilmeyi gerektirmeyecek denli kendiliğinden anlaşılır olması. Tıpkı diğer bazı gerçekler gibi bu da pek tanınmamasını, kabul görüyor oluşunun evrenselliğine borçlu.

Sürgündeyken hatırlandığımız söylenemez. Bir süre şu va-

roluş kanıtının korkunç bir varyantı söz konusuydu gerçi, takip altındaydık çünkü. <Peşimdelere> yargısından da son bir <demek ki varım> çıkar, takipçiler de bizi düşünüyor öyle ya, her ne kadar bundan sonra olmayalım diye olsa da. Neyse, çok geçmeden bu minimum tasdik edilme rezaleti de bitti ve sonra rastlantı bizi nereye sürüklediyse artık, milyonların arasına karıştık, bizi havagazı gören milyonların – işte böylece havagazı *olduk çıktık*. İçimizde, herhangi bir kentin herhangi bir köşesinde bir gün kalakalıp çevredeki ses ve gürültüleri sırf başkalarına yönelikmiş gibi hissettiğini keşfetmemiş, kısacası *artık var olmadığını* tecrübe etmemiş tek bir kişi bile yoktur herhalde. Sürgündeki intiharlar bu varlık yitiminin altını çiziyorlar yalnızca. Kendini asmış ya da taşıtların önüne atmış ve çöp olarak toplanıp götürülmüş olanlar, daha ip ya da tekerlek devreye girmeden dünyasızlıktan ve sosyal açlıktan çoktan ölmüşlerdi.

Aramızdan çoklarının var oluş kanıtını - keza onlar da, bu kanıtı her gün yeni baştan tüketmezlerse yaşayamayacaklarını düşünüyorlardı - bir an önce yeniden edinmeye pek meraklı oluşunda şaşılacak bir şey yok. Birçoğu, vaktiyle bir kere ulaşılmış kıyının oluşturduğu rastlantıyı, ikinci bir yurt yazısına dönüştürmek için sabırsızlanıyordu. Bu yeni ülkenin onları taşıyıp taşıyamayacağına ve taşımaya niyeti olup olmadığına bakmadan onları <taşımalarını> ve tanımasını, dış kapının mandalı muamelesine maruz kalıp yabancılar polisi tarafından parmakla sayılmak yerine gerçekten *sayılmayı* istiyorlardı. Çokları bir an önce sığınmacılıktan çıkıp göçmen statüsüne geçmeye ve böylece yeniden var olmaya can atıyordu kısacası. Bu işin heveslilerini, sadakatsiz ya da tertipçi deyip geçiştirmek haksızlık olurdu. Yalnızca doktrinerler, o an başına iş gelmiş sıradanların bir günden diğerine, yaşadıkları olağanüstü talihsizlik kadar büyüklük göstermelerini ve talihsizliği <alt etmelerini> beklerler. Hiçbir insan, uzun süre öylesine <fazla-

lık> olmaya dayanacak yapıda değildir. Belki üzücü ya da rezil bir saptama gibi görülecektir, ama bir düzeneğin bünyesinde kendilerinden salt verilen görevleri yerine getirmeleri istenerek aşağılamaya uğramış olanların yaşamı bile çıplak bir işlevsizlikle yaşamaya mahkûm edilmişlerinkinden daha katlanılır.

Ancak ben sana bu heveslilerden değil, <meslekten göçmenler> topluluğundan söz edeceğim, yani külfeti ağır <fazlalık olma>yı kendilerine bizzat reva görenlerden, hatta uzak diyarlar kollarını açarak onları beklemiş olsaydı dahi bu yazgıyı tercih edecek olanlardan.

Yanlış anlama. Gözüme kestirdiklerim öyle (ister yenilgileri yüzünden ister yenilgiye rağmen, hiç fark etmez), *davalarına kök salmış <siyasiler> ve davaları ya da umutları coğrafi açıdan nötr olduğundan başka yere dikilmeye ne ihtiyacı ne hali kalmış olanlar değil bir tek.*

Uyum yeteneği bulunmayanları ve esneklikten yoksun olanları, taşralılıkları ya da dar kafalı sığılıkları yabancı ülkelere ayak uydurmaya engel oluşturanları da kastetmiyorum keza. O kadar da basit değildi (o zamanki perişanlığımızı konu alan şimdiki doktora çalışmalarındaki dangalakça ifadeyle söylersek) <sığınmacı göçmenliğin sosyopsikolojik sorunları>. Aksine tam da aramızdaki <Heilbronn'lular> (onları nitelemekte kullandığımız bu terimi hangi adaptasyon dehasından devralmıştık bilmiyorum), yani küçük burjuvalar ve kasabalılardı, çekincesizce gurbetin boynuna atılan, iki hafta geçmeden Paris'in yerlisiymiş ya da doğma büyüme New Yorkluymuş gibi caka satan - her durumda biz Berlinliler ya da biz Viyanalılardan çok daha çabuk - <biz> deyince <biz Parisliler> ya da <biz New Yorklular> anlayan. Beni ilgilendirenler daha çok üçüncü bir grup. Dil bilmelerine, seyahatlere alışkın, geniş ufuklu ve esnek olmalarına karşın ihtiyatı elden bırakmayanlar; oradaki bayağılığa yenik düşmeyi ve bir çırpıda Fransızlığa ya da Amerikalılığa soyunmayı bayağı buldukları

için böyle davrananlar. Doğal ortam çilekeşi bu adamların çoğunun, siyasi bir felaketin kurbanı olmaları nedeniyle makul bir çıkarımda bulunmaları yani aynı şekilde şöyle ya da böyle politize olup bir gruba katılmaları o kadar anlaşılır bir şey ki. Bu, belli ölçüde, artık tamamen boşlukta sallanmadıklarını ve bir ülkeye değil de bir kader ortaklığına aidiyetlerini ifade etmekle birlikte, salt sığınmacı statüsünde kalmada gösterdikleri ayak diremeyi, bir tek söz konusu politizasyona borçlu oldukları anlamına gelmez.

Yeniden el üstünde tutuluyor olma duygusu ve bir çevreye katılabilme ayrıcalığı; sonradan görme geçinenlerden esirgenen veya olsa olsa ancak onur kırıcı bir bekleme süresinden sonra lütfedilen bu ayrıcalık, çilekeşlerin gözünde ayrıcalıktan sayılmıyordu. Kendiliklerinden dikkate almadılar o tür bir şeyi. Kendi rızalarıyla hiç kimseydiler. Öyle yaşamaya devam ettiler. Bu yeni dünyayı gönüllü olarak kendi doğal çevreleri haline getirmeyi, içine rahatça yerleşmeyi, bu dünyayla özdeşleşmeyi, orada kendilerini kanıtlamayı, sözü dinlenir biri olmayı, hatta itibar görmeyi istemediler.

Sürgün döneminde karşılaştığım yüzlerce sosyal çevre fakiri arasında, dünyadan böyle elini eteğini çekmiş olmanın bedelinin fahişliğinden yakınan tek bir kişiye dahi rastladığımı hatırlamıyorum. Oysa bu bedeli hemen hemen hepimiz ödemiştik.

Neydi bu bedel?

Sonradan yaşanan ergenlik ve bu ergenliğin onurunun korunması

Yetişkinlikti. Dervişlik insanı yetişkin yapmıyor. Sırf karakterin güçlü oluşuyla ya da biyolojik olgunlukla da yetişkin olunmuyor. Bilakis yetişkinlik, bir yanıla da hep bir sosyal statüdür. Bu statüye ancak belli bir dünyaya ait olan; onun <yollarını> bilen; o dünya içinde belli bir bağımsızlığa sahip; o dünyanın

yetkin, deneyimli, güvenilir bulduğu ve yararlandığı; kendisine atfedilen bu itibar *nedeniyle* onu takdir edenler için taşıdığı sorumluluğu günlük alışkanlığı haline getirmiş biri kavuşup vâkıf olabilir.² <Var olma kanıtı> için geçerli olan, yetişkinlik kavramı için de geçerlidir: O da bize başkaları tarafından sağlanır, sosyal partnerler olmaksızın yol alamaz. Hiç kimsenin var saymadığı, yabancılar, maceracılar, anarşistler ya da ermişler, yetişkin olma şansından mahrumdurlar, tıpkı kendi başına hareket edemeyen büsbütün bağımlı biri gibi.

Yabancı olarak kalmayı programı haline getirmiş bizlerin, bundan hepten nasibini alacağı besbelliydi. Ama lütfen bunu da yanlış anlama, en azından bir kusurun itirafı işte deyip geçme. Lehte ve aleyhtenin hesabı o kadar da basit değil. Yetişkinliğin her koşulda bir erdem olduğundan emin miyiz? <Yetişkin> nitelemesini, insanların zaaflarını ve başkalarına bağımlılıklarını tanıyan, <Dünya'nın yollarının> nereye çıktığını bilen ve bu bildiklerini aktifliklerine ya da pasifliklerine dayanak alan - imajlarına bu da dahil muhtemelen - birileri için kullanıyorsak, bu aynı zamanda onların kendilerinden de başkalarından da <imkânsız> asla istemediklerini ve yine ilkelere sadakat diye bir şey bilmediklerini anlatır. İlkeler onların gözünde daima dikkafalılık ve çocuksuluk ifade eder. Yetişkinlik ve kayıtsız şartsızlık: Bu ikisini aynı tarhta açarken gördüğümü hiç hatırlamıyorum.

Ödediğimiz bedelin yetişkinlik oluşu, ebedi gençlik fırsatı yakaladığımız anlamına gelmiyor elbette. Vazgeçme durumunun yarattığı zorluktan gerçek bir genç kalma meziyeti elde etmeyi çok az kişi, sadece hayata en bağlılar ve en atılganlar becerebildi. Genç değildik; büyümemiştik, o kadar. Gençler *henüz büyümemişken*, bizler *hâlâ büyümemiştik*, hatta biyografik oryantasyonsuzluğun en berbat varyasyonlarındaysa *artık büyümüş değildik*. Bazı yüzlere, üstelik aynı hızla, ürküten bir tempoyla, aynı anda hem kocamışlık hem delikanlılık ifade-

si yerleşiyordu. Bu yüzlerde, ileriye dönük gelişmeyle geriye dönük olan, üstünlük sağlama peşinde başabaş güreşiyordu sanki. <İhtiyar delikanlı> tanımı birden yerine oturuyordu. Gerçekten de gençlikten payımıza düşen onun en berbat kısmıydı. Geçiciliğin <chambre garnies>sinde* kiracı olduğumuzdan, gündelik yaşantımızı bir aranağme olarak gördüğümüzden, yaşamımızı uzak geleceğe önhazırlık biçiminde düzenlediğimizden, zoraki bohemliğimizi sürdürürken kıt kanaat geçindiğimizden, bizi çevreleyen gerçekliği kendi dünyamız olarak tanımayı ve o dünyanın içinde aktif biçimde yer almayı reddettiğimizden, gerek dışarıdan bakıldığında gerek bizim açımızdan bütünüyle geçersiz bir hayata, henüz olgunlaşmamış insanların hayat tarzına benzemesi dolayısıyla <ergenlik> denebilecek bir duruma razı olmuştuk. Bir farkla ki bizim örneğimizde aslolan <uzamış ergenlik>ti ya da - en sık görülen buydu - (çoktan geçilmiş) bir ergenliğe gerilemeydi yahut nihayetinde (geçmişteki yaşamı geçerli, aktüel yaşamı da bir tür gölge oyunu olarak değerlendirenlerde) bir <sonradan ergenlik>ti.

Fakat ergenlik, ne denli akla yatkın görünürse görünsün, son derece dikkat gerektiren bir terim. Bu terimi, tanımladığı gerilemenin onurunu kurtaracak argümanı da birlikte sunarsam kullanabilirim ancak. Üstelik bu hayatı yaşamış ve ona tanıklık edebilecek olanların sayısının günden güne azaldığını göz önüne alırsak, bu daha bir ivedilikle yapılmalı. Aksi halde itibarı iadede geç kalınabilir. Öte yandan o zamanki yaşantımızın karalanması gitgide sevilen bir uğraş olmaya başladı. Ne var ki çok da zor değil bu iade-i itibar. Yılışık bir asimilasyon ve sözünü ettiğim gerileme dışında üçüncü bir seçenek bulunmadığı yolundaki basit açıklama yeterli. Demem şu ki tam da o sıralar korkunç biçimde küçük düşürülmüş ve bu yetmiyormuş gibi bir de kendi kendilerini küçük düşürme tehli-

kesiyle karşı karşıya kalan bu insanlar için en azından kararı kendilerinin veremediği bir konuda her şey çok açıktı. Başka türlü ifade edecek olursak: Kararlı duruşumuz nedeniyle tercihimizi <ergenlik>ten yana kullanmakla, haddinden fazla özveride bulunmuştuk. Bunu kolektif bir toyluğun göstergesi olarak değerlendirmek zırvalamaktır. Ayrıca o yüksek bedeli boşuna ödemediğimiz kesin. Yaşamlarının ikinci ya da üçüncü <geçerli> perdesini duraksamaksızın sahneye koyacak kadar akıllı olanlar, yani Paris'e, Şanghay'a, Oslo'ya, Karakas'a ya da rüzgâr nereye savurduysa artık, bir güzel kurulup yerleşenlerle aramızdaki fark ortadaydı. Onlar bu yüzden unutkanlığa ya da skandalı önemsiz bir epizoda indirgemeye ahlaken yatkın hale gelirken, biz <büyümemişler> bu tür inkârlara karşı şerbetliydik. Akıp giden yılları geçerli saymak yerine, verilen arayı ara kabul edip sonuna dek dayandığımız için; <yerimizde saydığımız>, yani <olayın> gerçekleştiği anda takılıp kaldığımız ve yeni ortamın gündelik konuşmalarına katılmayıp, ilk günden tonunu ayarladığımız öfke çığlığını, ister duyulsun ister duyulmasın atmaya devam ettiğimiz için, uğradığımız aşağılamayı unutarak aşağılamaya ya da <ötedeki> iktidarı bir şey yerine koymaya - bu uzlaşma demek olurdu - yol açacak ayartmalara direnç göstermekle kalmadık, onları ayartma olarak bile algılamadık.

(Aramızdaki Yahudilerin - yani benim de dahil olduğum grubun - özellikle ahlaklı davranmak için zorlanması dahi gerekmiyordu. Bizimki daha da elverişli bir fırsattı. Devre dışı bırakıldığımızdan her tür hizaya gelme ihtimali ortadan kalkmıştı. İttifak seçeneğine düşmanın kendisi meydan vermemişti. Yaşamın o zorluğuyla karşılaştırılınca erdemin lafı mı olurdu, o yüzden her şeye karşın aykırı denebilecek kadar iyi durumdaydık.)

Yüzlercemizi bu <geçersiz yaşam>ın tam ortasından, bir bakıma <geçersiz yerler>den ölüm çekip aldı, hem de çoğumuzu

çok erken yaşta (iç açıcı olmayan koşullarımız göz önüne alındığında hiç şaşırtıcı değil). Burada hiç değilse bir anlığına, o adamları ve kadınları saygıyla anmak istiyorum. Nedenine gelince, bir yanda tamamen yenilmiş ve geçersiz biri olarak yanlış yerde ölmenin hiç imrenilecek yanı olmaması³ var, öte yanda o zamanki tanıkların hatırlama gücündeki zayıflama (nedenini biliyorsun) ya da bazı tanıkların artık hayatta olmaması. Ama her şeyden önce çoğu kez bu ölümler çok garipti. Ölmek üzere olan çoklarının alışılmadık biçimde kolayına gelmişti ölmek: Alçaltıcı şekilde kolayına gelmişti desek yeridir. Paris'te ölüm döşeginde ziyaret ettiğim bir kadının, yaklaşan ölümünü kasdederek *<Bu sayılmaz, bu resmen rol icabı bir ölüm>* dediğini duydum. Sürgünde, ölüm görmeye meraklılar, cenaze töreni tantanası, çiçekli anma konuşmaları ve benzeri şeyler olmadığına göre bu sözlerle sadece şunu demek istemiş olabilir: Bu yaşam gerçekdışı. O halde bitişi de bu gerçekdışılığın pasından payına düşeni almış ve kemirilmiştir. Demek ki bu ölüm *<Geçerli bir ölüm>* değil. Kısacası *<Geçerli bir ölümü bile bize çok gördüler.>* Ancak yerinde yurdunda sahiden ölebilirsin.

Uzakta olan değiştirilemez

Geçiş döneminde ısrarla sürdürdüğümüz inatçılığın altında bazen de âdeta sihirli diyebileceğim bir gerekçe yatıyordu. En azından bugünkü bakışımla bana öyle geliyor ki sanki *faute de mieux*, * yani gerçek bir eylem seçeneğinin bulunmayışı nedeniyle, yaşamımızın geçersizliğini koruyarak bir şeyleri *uzaktan etkilemeyi* umut etmiştik. Kendimize vurduğumuz geçicilik ve geçersizlik damgasını, diğer kıtada öfkeden çılgına dönmüş terör rejimine de vurabilmeyi diliyorduk. Kendi varlığımızı bilerek tasfiyeyle, öbür taraftaki celladın iktidarını da tasfiye etmeyi denemiştik sanki. Bu feshetme gayreti kendi kendimi-

Fr. Seçeneksizlik; zorunlu hallerde -çn

zi kandırmayla sonuçlandı elbette. Quartier-Latin'daki bir otele çatı katında yan odada kalan o sıralar pekâlâ yetişkin bir sendikacıyı hatırlıyorum örneğin. 33 Martı'nda kıl payı kaçıp kurtulmuştu. Röhm Darbesi* gerçekleştiğinde bir yıldan fazla olmuştu yan yana ikametimiz, ama yanında getirdiği gariban işi bavulunu o güne dek boşaltmamıştı (ya da Penelopevari bir titizlikle hep seyahate hazır halde tutmuştu); öteberisini dola- ba yerleştirmeyi, boş bavulu yatağın altına itmeyi ve böylece sembolik bir kesinlik yaratmayı utanılacak şey, yo hatta ağır ihanet sayıyordu herhalde. Buna bir de Fransızca okuyamadığı için ötedeki gelişmeleri yeterince izleyememesi eklenince... Bu sonuncu etken, zamanın onun için aslında artık <akmama- sında> epey rol oynuyordu.

Derken Röhm Darbesi'nin haberi geldi. Soluk soluğa kapı kapı dolaşan ve radyodan duyduğu zaten aşırı abartılmış haberi kapı kapı daha da abartan biri odasından içeri seslenerek ona dehşeti aktarmıştı. Aradan beş dakika geçmemişti ki zavallı, topladığı (ya da hâlâ toplu duran) bavulunu almış, karşıma dikilmişti. Suratı kıpkırmızı kesilmişti, ona göre çoktan bitmesi gereken bu geçici durum nihayet ve gerçekten son bulmuştu. Zafer kazanmış gibi bir edayla <artık gitme vaktinin geldiğini, kaldığı yerden devam edeceğini> söylemeye ve bana onunla birlikte dönüp dönmeyeceğimi sormaya gelmişti. İhtiyatlı yaklaşımımı, kavrayış kıtlığının ve teslimiyetçiliğin tipik göstergesi olarak niteleyip kaale almamış, kafa sallamıştı. Geçerli yaşamının kopup kesintiye uğradığı güne geri dönebileceğine gözü kapalı inanıyordu besbelli. Gayet tabii gidemeyecekti, gayet tabii gidemeyip *kaldı*. Bir o kadar doğal olan

Uzun Bıçaklar Gecesi (Almanca: Nacht der langen Messer ya da Röhm-Putsch / Röhm Darbesi), 30 Haziran 1934'ü 1 Temmuz 1934'e bağlayan gece gerçekleştirilen, Adolf Hitler'in pek çok üst düzey SA mensubunun öldürülmesini emrettiği ve en az 85 kişinin SS subayları tarafından katledildiği gecenin adıdır. -çn

bir başka şey de o günden sonra odamın kapısını açmaması ve tesadüfen koridorda karşılaştığımızda, nefret dolu bakışlarla bana <onun dönüşünü sabote etmiş olmamı> (anlaşılan o böyle yorumlamıştı) asla bağışlamayacağını ima etmesiydi. (O düşmanlıktan eser kalmadı artık. İki buçuk yıl sonra İspanya'da bir yerlerde ölüp gitti. Hiç değilse son nefesinde bildik takipçilerini yeniden gördüğü için <kaldığı yerden devam etme> fırsatını buldu. Anısına ve sadakat sembolü, hiç boşaltılmamış bavuluna saygıyla.)

Haksızlık etmeyelim. Bitişik komşumun tavrını çığlıkla ya da tuhaflıkla açıklayamayız. Bu adama (ve böylece kendimize) karşı adil olmak istiyorsak, *uzakta olanın psikolojisinin*, (kendi dünyasında) var olanların psikolojisinden tamamen farklı olduğunu ve özlemin (eski sorumluluklara duyulan da dahil) *zaman kavramıyla özel bir ilişkisinin bulunduğunu* kafamızda berraklaştırmamız gerekiyor. Başka yerde olanın (görmeyen) gözüyle, *uzaktaki değiştirilemez özelliktedir*, böylelikle de değişmez; zamanın boyunduruğunda değildir. <Dost ne kadar uzaktaysa o kadar yavaş yaşlanır> (Molusya atasözü). Hatta sonuçta ölümsüzlük düşüncesini bile aklımıza sokan yitiklik tir (yani artık hayatta olmayanların yitikliği). Diyeceğim, uzakta olan ve geri dönmeyi ümit edenin düşündüğü ya da beklediği hiçbir zaman, yalnızca mekân kavramı içindeki bir yere dönüş değildir, aynı şekilde daima (çoktan düşşelleşmiş) bir zaman kavramı içindeki yere dönüştür. Böyle bir şeyin, yapısal açıdan tutucular için geçerliliği de ortada zaten. Amerika'da, 1900'lerin başında oraya göçmüş Alman kökenliler tanıdım, yirmili yılların sonunda sıra özlemine dayanamayıp büyüdükleri yeri ziyarete gitmişler, o kadar gazete okumalarına ve tüm <bilgilerine> rağmen, umdukları Wilhelm Dönemi Almanyası'nı bulamayınca kendilerini kandırılmış hissedip süklüm püklüm Amerika'ya geri dönmüşlerdi, yurt özlemleri de ıslah olmuş vaziyette tabii. Bu tür bir kuruntuya karşı biz <oradan gelmiş

düşmanlar> da en az onlar kadar korunmasızdık. Yaşadıkları devri lanetleyen, lağvedileceğini ümit eden ve yeni döneme geçiş hazırlıklarına katılan yan komşum gibiler de buna dahil-di. Çünkü daha önümüzde duruyor dedikleri bu yeni döneme geçiş için en azından sıçrama tahtası olarak bir de şu eski, lanetlenesi zaman gerekiyordu. Ortadan kalkması için hayat boyu ter döktükleri şu eski zaman. Yeni dönem umutlarını nasıl yitirmedilerse ve <dönüp dolaşıp> taze tuttularsa, yeniyelken açacakları eski sıçrama tahtasını da öyle gözden yitirmediler, onsuz yapamadılar, <dönüp dolaşıp> yeniden bulmayı umdular ve aynısına dönebileceklerine inandılar. Eski bir umuda veda etmek, <geleceğin geride kalmış> olabileceğini itiraf edebilmek, yeni bir şimdiki zamanın yeni bir <yeni gelecek> ve yeni bir sıçrama tahtası tasarlamayı zorunlu kılabilceğini teslim etmek, sadece zekâyla olacak şey değil, bunun için cesaret de gerekiyor. Kendini haksız bulma cesareti; onyılları alan çabaları ve riskleri (böylece bir anlamda kendini de) heba olmuş görebilme cesareti; korkak ya da hain olarak karalanmayı göze alma cesareti; en iyi ihtimalle öncekinden daha komple bir dünyasızlığa katlanabilme cesareti. Bütün bir hayatı muhalif olarak yaşamak ve akıntıya karşı yüzmek zorun zoru; bir de hem akıntıya karşı yüzmek hem ona karşı yüzenlerle yüzmek ve bizzat bu yalnızlaşmada bile kayıtsız biri olup çıkmamak ya da saf değiştirmemek var ki bu öyle kolay kolay kimsenin harcı değil. Ayrılma kararı verebilenlerden bazılarının, uzaklaşırken gösterdikleri aşırı beceriksizlik kesinlikle şaşırtmamalı bizi. Bu kopuşu gerçekleştirecek gücü denkleştirmişlerdi ama başka bir kıyıya ulaşmak için büyük bir hamle yapamayacak kadar bitkin düşmüşlerdi. Öyle ki kendilerini melankolinin ya da intiharın derin çukurunda buldular. Tökezleyip karşı kamplardan birine düştüler ya da. Tabii orada şantaj yaparcasına artırılmış bir ikamet ücreti ödediklerinde kalmalarına izin vardı ancak. Başka deyişle propa-

gandaya alet olup suistimal edilmeye ses çıkarmadıklarında. Bazıları sahiden yanaştı buna, sanırım o şekilde kendilerine asgari oranda bir süreklilik, en azından görünürde böyle bir asgari oran, yani eski belirledikleri hedefi (kuşkusuz öndeki artı-eksi işareti değişmişti) yaşatma olanağı bahşedilmişti.

Görüyorsun: Onurunu korumanın zorlukları vardı. Aslında bıçak sırtındaydık, attığımız her adımda, baştan beri dengesiz yaşamımızın son dayanağından da olabilirdik. Bu durumun akıl almazlığını kafanda berraklaştırırsan, sürgün yaşamımıza yönelik belli eleştirileri neden sineye çekemediğimizi anlarsın. Asla kendi başına karar veremeyen, hele Hitler döneminde bunu rüyasında bile göremeyen bir sürü tipin, bizim o zamanki yaşamımız hakkında ahlak yargıçlığı taslaması, hakikaten âdet haline gelmiş benziyor. Dahası, organize ahmaklıkların tamamına aktif katılmalarına rağmen falan değil, tam da o yüzden, yani o ahmaklıklara <sadece katıldıkları> için kendilerinde bu yetkiyi görüyorlar. Bu <sadece>de ısrar etmeye bayılıyorlar; kendilerinde kusur bulmamalarının nedeni, tam da ahmaklıkların sorumluluğunu hiçbir zaman üstlenmeyecek kadar uyanık olmaları.

Biz de defalarca yanlış, akılsızca ve zarar verici davranışlarda bulunduk. Akılla hareket eden örnek biriyle karşılaştırıldığımızda yetersiz kaldığımız ortada. Ama en azından insanlık onurumuzu bir parça koruyabilmişiz ki aptallıklarımızı başkalarının etkisi altında kalmadan yaptık. Bizzat dert ettiğimiz çekinceler yüzünden, sonuçlarına katlanmamız gerektiğinin bilincinde olarak ve de. Boşunaydı gerçi, lakin altını çizmek gerekir. Daha geçenlerde bir bakan çıkıp, sürgüne zorlanmış tanınmış birini kastederek, Hitler döneminde gitmeyip ülkede kalmış olanların ne yaptığını herkes biliyor yollu laflar etmedi mi? Bir de o sıralar sürgündekilerin nasıl yaşadığını sormayı denese hiç fena olmazdı. Merâk ediyorsa bu satırları okuyup biraz bilgi edinebilir.

<Ergenliğe gerileme>mizin yarattığı sıkıntıyı pek dert etmediğimizi söylemiştim. Yo, aslında âdeta fark etmediğimiz bir şeydi. Niye böyle olmuştu peki?

Üç nedenle.

Birincisi, mekanik bir nedenle: Süreklilik kazanınca, alışkanlıkların lüks olduğu haller ve doğaçlama yaşam da alışkanlığa dönüşüyor ve tıpkı diğer alışkanlıklar gibi çabucak kendine yer edinip artık göze çarpmaz oluyor.

İkincisi, ahlaki bir nedenle: Kendimizle dahası bir de <ikinci ergenliğimiz> gibi böylesine incelikli bir psikolojik sorunla - haşır neşir olmayı yersiz ve yakışıksız bir güç israfı olarak görürdük. Tersten bakarsak: Başka dertlerimiz vardı, daha büyük, daha yaraşır, daha değerli - kişisel olmayan dertler. Halledilecek ne işimiz olursa olsun; o sırada nerede takılırsak takılalım, ister bekleme salonlarında, ister valilikte, ister kiralık oda arayışında; bu <sorunlarımız> hiçbir zaman bizim sorunlarımız değildi. Aklımız hep başka yerde, memlekette ne olup bittiğindeydi; belki tam da o sırada kaçma riskini göze alan birilerinde ya da belki Gestapo zindanlarında bağırان ya da yerde cansız yatan birilerinde. Onları ve her şeyden önce de insan haklarının maruz kaldığı felaketin - kendimizi o durumun avangard kurbanları olarak görüyorduk - Dünya çapında boyutlar alabileceğini, insanın nefesini daraltan bu ihtimali, düşünmeden edemiyorduk.

Gerçekten böyle miydi? Yoksa aslında her şey biraz farklı mıydı dersin?

Galiba biraz farklıydı. Böylelikle sonuncu nedene geliyorum. Sonuçta üçüncü bir çeşit dert daha vardı ve bu derdin kumaşı farklıydı. <İnce> psikolojik sorunlar gibi gönül rahatlığıyla geçiştirilip bir yana itilecek türden değildi.

İlkel bir dert olan geçinme derdinden söz ediyorum. Hepimiz (istisnaların sözünü etmeye bile değmez) öncelikle asgari geçim için gereken şeylerin peşine düşmek zorundaydık. Yatacak yer, çalışma izni, para, yemek kuponları, kaçak iş, en önemlisi de (oturma izni denen) yaşama izni şeklinde sayabiliriz bunları. Bu yaşama iznini kovalama işi (çoğunlukla koridorlarda beklemekten ibaretti) ümitsizdi, çünkü yağmurdan kaçmıştık, lakin bizi güneşli hava değil yine yağmur bekliyordu (yani bir işsizlik dünyasından diğerlerine gelmiştik). Bazı durumlarda son derece iyi düşünülmüş bir eziyet sarmalıyla karşı karşıyaydık: İş peşinde koşmak yasaktı, cezası büyüktü (gerisin geri sınıra yollanmak). Bu da bir anlamda bizi resmi yollardan yasaları çiğnemeye zorladıklarının ifadesiydi. Yani kaçak çalışmak zorundaydık, öyle yapmasak, güçlkle karnımızı doyurabilmemize yarayacak üç kuruş bir yana, oturma izni için istenen daha büyük miktarda parayı da kazanamayacaktık. Diğer bir deyişle: Resmi olarak ödenmesi talep edilen miktarların kazanılması yine resmi olarak yasaktı.⁴ Kısaca: Sözünü ettiğim ilkel sıkıntı, en azından sürgünün ilk yıllarında öyle aşırı boyutlarda ve öyle sinir bozucuydu ki diğer sıkıntılarla girdiği yarışların çoğunu açık ara önde bitirdi.

Bu da demekti ki gündelik tasalar bizi <ince sorunlara> karşı körleştirmekle kalmadı, asıl ve daha önemli sorunları görmemizi de engelledi - hem de öyle ara sıra değil - onları da lüks sayıp bir kenara itmemize yol açtı. O kadar sık oluyordu ki sağa sola koşturmaktan bitap düştüğümüz ve - hayır bilemedin, uyku değil, tam tersi - *uykusuzluk yüzü göremediğimiz*. Oysa asıl dertlerimizle layıkıyla ilgilenebilmek için uykusuz kalmaya o kadar ihtiyacımız vardı ki. <İhtirasa takat mi kaldı> der bir Molusya atasözü.

<İhtirasa takat mi kaldı> – Bu, maruz kaldığımız alçalmanın dip noktasını anlatıyor. Kendi gerçek sorunlarıyla haşır neşir olacak, dahası onları dert edecek kadar zamanı ve gücü

bulamayan birinin, sorunları üzerindeki hak iddiası da, dertleri üzerindeki hak iddiası da gaspedilmiştir. İşte bu noktada, haklardan mahrum bırakılma, katıksız bir yüzkarasına dönüşmeye başlar. Elbette bu sözlerle, böyle bir utançla yaşamak zorunda kalanları mahkûm etmiyorum; çünkü utanç çok nadir hallerde suçun sonucudur.⁵ Benzer şekilde, bizimle aynı dertlerden muzdaripken yalancı dertlerin adamı olan kişilerin düştüğü acıklı hallere tanıklık ettiğim anlar vardı. Örneğin vazgeçilmez olduğu kadar aptalca da denebilecek bazı belgeleri cebe indiremedikleri için çöküş yaşayan, öte yandan tesadüfen bir yerlerden düşürdükleri bu belgeler yüzünden soytarıca şamata yapanları gördüm – sözün kısası: Beş para etmez sefaletimize yaklaşımımızı gören, hiç başka derdimiz yok sanırdı. Hiç öbür kıtadaki kanlı cinayetleri duymamış ya da İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşan kara bulutlarını görmemiş gibiydik.

<Yalan yanlış gözyaşları> başlığını taşıyan Molusya kroniği (hem de oh olmuş der gibi bir vurguyla – bu da iyi kotarılmış bir komployu akla getiriyor ister istemez), Mo adında bir mahkûmun boynunun vurulmasını beklerken ayakkabısındaki çivi yüzünden korkunç ızdırap çektiğini, duyduğu acının ona ölüm korkusunu unutturduğunu, idamına ramak kala bu işkenceden kurtarıldığını, bunun üzerine boynunu kılıcın altına yüzünde bir gülümsemeyle uzattığını rivayet eder.

Bu haince öykü bir anlamda bizim de öykümüzdü. Hakkaten başka sorunlar gündemdeyken, <ayakkabı çivisi> sorununun bizi de çılgına çevirdiği çok olmuştur. Biz de az <yalan yanlış gözyaşı> dökmedik. Duygusal şizofreniyle başa çıkabilmek, sıkı disiplin ve titiz ayırım gücü ister. Aynı anda ortaya çıkan, tamamen farklı türde ve farklı basamakta iki sıkıntıyı eşzamanlı çekmek, her ikisini de eşzamanlı taşıma lüksüne sahip olmak, her ikisinden de gözünü ayırmamak ve buna rağmen birbirinden ayrı tutmayı bilmek; kimden, ne zaman, nerede öğrenecektik bunu? Bu güçlüğü üstesinden gelebi-

lenlerin, örneğin işbölümünün zorunluluğunu kavrayıp bir derdi gündüze, diğerini geceye havale edebilenlerin - onlardan birazdan söz edeceğim - sayısı yok denecek kadar azdı.

Her şeye rağmen: Tam da o <kötü gözle bakılan sıkıntıların> kahrolası deneyimini iyi ki yaşamışım diyorum. Tam da bir yüzkarası dönem olması nedeniyle. En azından, kendi deneyimlerini ancak onları günümüzün genele mal olmuş deneyimleri olarak görebildiğinde ilgiye değer bulan biri için; anılarını ancak öylelikle bugünün dünyasında bir şeyler keşledebilmeyi umduğu takdirde seferber eden, kişiliğini bunun için masaya yatıran ve nihayetinde günümüz insanlığının başlıca ahlaki sefilliklerini görmezden gelmeyi bencilce bir sorumsuzluk olarak algılayan biri – böyle biri için o yüzkarasını yaşamışlık, paha biçilmez bir deneyim.

Dünya'yı sarmış o felaket günlerinde yüzünü olan bitene çevirmesinin engellendiğini, onun yerine en şahsi ekmeğini en şahsi gözyaşlarıyla yemeye mahkûm edilmiş olduğunu asla görmeyip dehşete kapılmayan biri, şimdiki cehennemî güç odaklarını tanımaktan bihaberdir; günümüzün esas rezaletini kaçırmıştır. Çünkü bu rezalet, bizlerin - bununla yeryüzündeki milyonları kastediyorum - Dünyamızın başlıca sefaletlerini duygusal açıdan paylaşmasının sistematik olarak önlenmesinde yatıyor. <Yalan yanlış gözyaşları> dökmek için zora koşuyoruz. Önemsize ve banale dökülüyor gözyaşları; böylelikle onları hak edecek, hatta hak edecek de laf mı, gözyaşlarımız üzerinde tekeli olanlara ağlama gücümüz, vaktimiz ve hakkımız elimizden alınıyor. Yüz yıl önce <yanlış bilinç> kepezeliği, Marx'ın içini karartmıştı. Ama günümüzün yanlış duygularıyla kıyaslayınca o yanlış dünya görüşü kepezeliği, insan onuruna ne kadar da yaraşır kalıyor.

Öylesi bir utancın orta yerinde acemilik, elbette utanılacak bir şey değil. Tıpkı o utancı birebir yaşamış olmanın yararlık ya da erdem ifade etmemesi gibi. Öte yandan ne yaparsın ki

bu yüzkarası bugünkü insanlığın esas sefaleti. O yüzdendir ki bu sefaletin derinden sarsmadığı şanslı insanlar, aynı zamanda günümüzün milyonlarca insanına ilişkin makul bir yorum yapma hakkına da sahip değildir. Tersinden bakarsak, bu hak (ve böylece bugünkü insanlık adına konuşabilmenin cüz'i olanağı) yalnızca, baştan sona haksızlık olan o rezaleti birebir yaşamış olanlara ait. Bu yanıyları o tür bir deneyim bakarsın fırsata da dönüşür. Kimbilir! <Bakarsın> ve <kimbilir>.⁶

Kem kûm ederek yaşamak

O haldeki bir yaşamın, *konusmamız* açısından vahim sonuçlar doğurması kaçınılmazdı. İnsanın genel tanımının (λόγον ἔχειν),* biz sürgündekiler için de geçerli olduğunu pek öyle çekincesiz iddia edemeyiz doğrusu. Yeni, hatta onun için hükmü olmayan bir dünyada her şeye baştan başlamak, dahası bu başlangıcı da ikide bir yinelemek zorunda kalan biri, yalnızca bir ülkeden diğerine değil, aynı zamanda bir dilden diğerine sürüklenir. Onun kendini birdenbire düzeyinin birkaç kat altında bir ortamda bulması demektir bu. Üstelik hem boş konuşan açısından hem dile hâkim biri açısından böyledir⁷. Dahası bu ilkelleşme bumerang gibidir. Kem kûm eden, nihayetinde, bunun nedenleri üzerinde kafa yormaya ve o nedenleri göz önünde tutmaya zamanı olmayan bir çevre tarafından alt kademedeki konuşmasına göre sınıflandırılır. Bu süreç yalnızca ıstırap verici ve onur kırıcı olmakla kalmaz, aynı zamanda vahimdir de. Hiç kimse, hâkim olmadığı, en iyi ihtimalle sadece kusursuz papağanlık yaptığı dillerde yıllarca düşüp kalkamaz, er ya da geç konuşmasındaki basitliğe kurban gider. Nasıl ifade edersen öyle olursun. Konuşan varlık olarak (artık ya da henüz) beceremediğimiz ayrımlar, çok geçmeden duyusal ya da ahlaki yanlarımız için de anlam taşımamaya başlar. Bu tür durumlara düşen herkes için geçerli olan, biz göçmenler açısından da geçerliydi. Kurtulup sürgüne

* Yun. "Logon ekhein", "akıl sahibi olma" –yhn

geldiğimiz ilk andan itibaren yeni bir tehlikeyle yüz yüzedik, konuşmanın alt düzeyine alçalma ve kekeleyip duran biri haline gelme ihtimali vardı. Çoğumuz gerçekten de öyle olduk, üstelik her iki dilde birden. Öyle ki daha Fransızcamızı, İngilizcemizi ya da İspanyolcamızı öğrenmeden Almancamız lime lime olup dökülmeye başladı, hem de çoğu durumda hiç belli etmeden, yavaşça. O yüzden, yetişkinliğimiz konusunda olduğu gibi buradaki zayıfatı da pek fark edemedik. Hatta tek başlarına yabancı bir ülkenin herhangi bir köşesine savrulma talihsizliğini yaşayanlar, dillerinin artık hasar görmüş olduğunu konuşarak anlama şansına dahi sahip değillerdi.

Yine de - bilinçli şizofreni yeteneği olanlara geliyorum böylece tehlikenin farkına varanlar oldu, umarsız kendilerini savunanlar, kendilerine her iki tarafta da çok görülen anadillerine balıklama atlayan ve Almanca yazabilmek için her fırsatta ortadan kaybolmayı alışkanlık haline getiren, hatta yazmayı ilk kez deneyenler. Bunu hayata geçirebilenlerin böyle yapmalarının nedeni sırf, yabancı dil öğrenme konusunda esneklikten yoksun olmaları ya da Almanca yazmakla yurt özlemlerini bir parça giderebilmeleri değildi. *Yazdıklarını* sadece (bütünyle meşru bir <sadece> kuşkusuz) karşı kıta, en azından karşı kıtanın yarını için öngörmeleri de değildi sırf. - Bir diğer önemli neden de kem kûm ederek yaşamının onursuzluğuna dayanamamalarıydı. Çünkü dil, ellerindeki tek araçtı. Onun yardımıyla fiziksel çöküşten olmasa da dibe yuvarlanmanın son etabından korunuyorlardı. Gaspedilemeyen tek mülkleriydil dil, tek yerleri yurtları ve savunup korumasını bildiklerinde, gururlarının tamamen kırıldığı durumlarda dahi *hâkim oldukları* ve (her ne kadar sadece kendilerinin fark edeceği biçimdeyse de) nereye ait olduklarını gösteren tek şeydi. Malum, kamplarda bile yazarlar çıktı, hatta şiirle uğraşanlar. Alman diline de işkence eden o paralı uşakların ya da işkencecilerin kurbanı olmadan önce, gazete kâğıtlarına ya da kendileri-

ni numaralayan kâğıtların arka yüzlerine Almanca dörtlükler yazma girişimlerinde bulunmuşlardı. Bu dörtlüklerin günün birinde dışarıya ulaşacağına asla ihtimal vermemişlerdi. İşte onların kardeşleriydik bizler, şüphesiz tarif edilemeyecek kadar şanslı kardeşleri.

Bu sözünü ettiklerimden daha sıradışı dil tutkunları ve yazarlar görölmemiştir herhalde. Dahası <hommes de lettres>* özgü yaşam tarzını bu denli az andıran başka bir yaşam tarzına rastlamak da zor. Ne de olsa herkes gibi onlar da sabahtan akşama dek asgari geçim için gereken şeylerin peşine düşmek zorundaydılar. Elllerinde sabun ya da salam, çaresiz, kapı kapı dolaşıp duruyorlardı (tabii bu iş için gerekli evrakın lütfuna ermişlerse). Bu arada bir tek, tesadüfen, kendileriyle aynı sıkıntıyı paylaşan birinin kapısını çalmışlarsa, onları anlayan birileri çıkıyordu. Öte yandan o birileri de yatacak yer karşılığı Almanca dersi vererek, evlere temizliğe giderek, kaçak çalışarak ya da ev yapımı reçellerini satarak geçindikleri için müşteri olmaktan uzaktılar. İşte o zamanın tesadüfi edebiyatçıları buluşması böyleydi. Aslında sözcüklerle uğraşmaya hiç ama hiç vaktimiz yoktu. Bir tek uykumuzdan kıstığımızda, başka bir deyişle, gündüzün ve gecenin yer değiştirmesini, gündüzün diliyle gecenin dilinin yer değişikliğine çevirdiğimizde fırsat buluyorduk buna. Öylelikle gece dili sayesinde yaşamımızın sürekliliğini sağladık, telaş yüklü gündüz saatlerinin, sineye çekilmesi gereken doku yırtıklarından başka bir şey olmadığına kanaat getirmeye vardırırdık işi.

Bu koşullar altında bazıları yazar oldu. Kimbilir belki koşullar o kadar da kötü değildi. Sıkça, yazı masasında değil, dizlerimizin üzerinde, hiç kimseye hitap etmeksizin, sıkboğaz eden editörler için değil, daima yarının editörlerine, kitaplık rafları için değil, hep çekmeceler ya da bavullar için yazmak – ne öğretici yıllardı onlar! Geleceği belirsiz müsveddeleri elimizden

* Fr. Edebiyatla uğraşanlar –yhn

kapacaklarına dair en ufak bir söz çalınmamıştı kulağımıza. Bu konuda kim, nerede, ne söyleyebilirdi ya da yazdıklarımız <halihazırda> bitecek gibi miydi (ne zamana?) peki ya <gider> miydi (nereye gider miydi?) – bu sorular bize uzak kaldı. Yazdıklarına kimsenin ihtiyacı var mı ya da kimin için yazıyorsun diye sorabilme şansını yakalayabilmek ne kadar imrenilecek bir durum! Yazdıkların içinde bir şeye benzemeyeni kırpma, tıkağında kaldırıp atmak ve öylece sırt çantanda çizmelerine ya da ekmeğe yer açmak gibisi var mı! İyi kurgulanmamış bir eseri, bir yerlerde unutulup kalan ve herhangi bir merciin ahmakça el koyduğu bavulla birlikte nihai olarak yitirmek ve böylece yazım hatalarının yüzüne vurulmasından kurtulmak ne büyük bahtiyarlık! Kuşkusuz o sefalette birçok şey kaybolup gitti. Aralarında başarılı olarak niteleyebileceklerimiz de vardı. Birçoğumuz da yarı yolda kaldı. Bazıları buna rağmen tesadüfen de olsa yolun kenarına yığılıp kalmadı, aksine hayata yeniden tutunabildi. Bu tesadüfen arta kalanlardan üçü ya da dördü bugün hani derler ya <yazabiliyorsa> eğer, ulaşmak istedikleri kulaklara gerçekten ulaşan tonu tutturabiliyorlarsa; hedefledikleri noktaya isabet edecek sözcüğü yakalayabiliyorlarsa; resmetmeyi gerekli gördükleri bağlam için tek geçerli sentaksı oluşturabiliyorlarsa; bu ustalıklarını, böylesine uzun ve hiçbir şanslarının bulunmadığı bir öğrenme döneminden geçmiş olmalarına borçlular. Bu arada, yazdıklarımızı bazı insanların anısına ithaf ettiğimizi belirtmeliyim. Ama galiba hiç kimse ithaflarımızı asıl ustamız, sürgün yoksulluğunun o tatlı zamanı kadar hak edemez.

Notlar

1. Her ne kadar bu terimler mekân kavramının dilinden alınmış olsalar da, temel vakıa, yani *yön değişikliği*, verili bir türselliktir. Yön değiştirme ya da başka bir yöne itilme olasılığı (ister güç ister zayıflık olsun) hayata ait bir şeydir hâsılı. İşte sırf bu yüzden, söz konusu süreç gerek zamansal gerek mekânsal boyutta gerçekleşebilir.

2. Bu nedenle <yetişkinlik> denen eğitim idealinin günümüzde genel anlamda körelmesi epey akla yakın olasılık. Galiba tarihsel kavramlar olan <ekonomik bağımsızlık> ve <otarşi>den kopuk düşünülmesi zor. Aygıtlarla kaplanmış Dünya, vicdanı, karar verebilme yetisini ve uzmanlaşmamış yeterliği şart koşmadığı, sırf titiz bir özel performans ve işletmeye üst düzey uyum beklediği için <yetişkinler> işine yaramaz. Hani olmasalar da olurdu denebilir. Bu, <totaliter dünya> için olduğu kadar, bizim refah dünyamız, başka deyişle <yumuşak terör>ün konformizm dünyası için de geçerlidir. <Yetişkin vidalar> ya da <yetişkin emekliler> <ahşap demirden>dir.* Geçmişte, acımasız bir askeri <yetişkin> olarak adlandırıp övmek nasıl kimsenin aklına gelmediyse, bugün de hiç kimse bir işletmenin elemanına böyle bir yakıştırma yapmayı düşünmez. Kuşkusuz *bizim* üstümüzden atamadığımız toyluk, bugün yaygın olandan çok farklıydı. Ergenlikten *çıkamadıysak*, bu bir vida gibi ya da avantacı olarak tamamen sisteme eklenlenmişliğimizden değil, aksine herhangi bir eklenlenmeye ayak diremiş olduğumuzdandır. Sözünü ettiğimiz

Kendi içinde çelişkili olmayı anlatır. Yun. "Sideroxylon", Türkçe "Demir ağacı" -yhn

idealin çöküşünün başka bir nedeni de vardı ayrıca: Dünyamızın, daha doğrusu, üretim tarzlarımızın, ürün modellerimizin ve taleplerimizin baş döndürücü hızdaki dönüşüm temposu. Güncelliği sürekli takip eden genç yaştakilerin her şeyi daha iyi bilmesi, başka deyişle deneyimsiz olma korkusuyla gittikçe yeni paniklere kapılan ileri yaştakilerden <daha deneyimli> olması, bu dönüşüm temposunun getirdiği bir şey. Roller hızla değişiyor. Yaşlıların gençlerden öğrenmesi, hatta çoğu kez öğrenmek zorunda kalması, istisna olmaktan çıktı artık.

3. Ölme biçimimizle çağımızın gerçek çocuklarıydık, bunu da belirtmeliyim. Tüm cephe aidiyetlerinin tersine, dönemi-mizin belirleyici nitelikte bir sefaleti varsa o da milyonlarca insanın, (tabii öldükleri yerler saptanabilirse) yanlış mezar-larda yatmasıdır. Geride kalanların hiçbir zaman arayıp bula-mayacakları yanlış yerlerdeki mezarlarda. Paris'in ulaşımı zor kenar mahallelerinden birinin mezarlığında yatan, <geçerli ölüm>ünden edilmiş o kadın, külü Amerika'nın güneyinde, bir tütün diyarında ayak altında duran babam, Pireneler'deki bir fundalıkta kaçaklığı noktalanan Walter Benjamin – bir adada balta girmemiş ormanda çürüyen Amerikan askerleri-nin, bedenleri Kafkasya toprağına karışmış Alman gençleri-nin, Breslau'da, bu arada yenilenmiş asfaltın altında kemikleri kalmış Kırgız çocuklarının çağdaşları onlar.

4. Her şeye rağmen binlercemizin, bitmek tükenmek bil-meyen bir enerjiyle imkânsız gerçekleştirmesi ya da bunu sürdürdürebilmesi, bugünün gözüyle kavranabilir bir şey değil. O sıralar her başarı, istisnanın ta kendisi olarak görülüyordu. Bolca istisna çıkmış belli ki. Kafka bunun, kuralın çiğnenme-sinin idari olarak planlandığı bir kural olduğuna hükmederdi herhalde. Haksız da sayılmazdı hani.

5. Utanca maruz kalanlar örneğin, potansiyel çöp olarak toplama kamplarına yollanan ve geride kalan günlerini yok edilmeyi bekleyerek geçiren insanlardı. O utancın yanında

bizim yaşadığımızı ayrıcalığın hası denir. Hakikaten hâlâ hayatta olanlar, hak etmediklerini düşündükleri bu ayrıcalığı bir başka yüzkarası olarak duyumsuyorlar. Bir tür, tesadüfen gaz odalarını boylamamışların hicap dolu topluluğundan söz edilebilir.

6. İnsan için yüzkarasından daha kötü bir yanlış olmamasına karşın, yüzkarasını tecrübe etmekten daha fazla <tecrübe> tanımını hak edecek bir tecrübe zor bulunur. Nedenine gelince - <karşın> çok eğri durdu - tecrübe ettiğimiz şey, bizim açımızdan ne denli az makulse tecrübe o denli *gerçektir*. Olumlu olanın görülmez kaldığından söz etmiyorum sırf (örneğin hastalıkla karşılaştırıldığında bize makul gelen sağlık); bir kere her şeyden önce - <talihin güçlüğü> budur bize kalıp gibi oturan ya da kendi ölçülerimize uydurduğumuz şeylerin ve koşulların, Dünya'ya rast gelme şansını elimizden aldıklarını, bu da demektir ki bilakis tecrübeden ettiklerini, vurgulamak istiyorum. Bize özel yapılmış ayakkabı, taşı toprağı tanımamızı engeller. Gerçek tecrübe *adaequatio** (res** ve intellectus'un*** ya da Güneş'in ve <Güneş'e uygun göz>ün ya da insanın ve konforlu dünyasının) değil, aksine tam da *inadaequatio***** nedeniyle, onun, *collisio*'su***** şeklinde somutlaşır. Oradaki bize yabancı şey, yabancı olma *sıfatıyla*, bize hiç makul gelmeyecek biçimde gücünü ve gerçekliğini gösterir. Sub specie***** tecrübe diye bilinen şey şudur esasen: *Asıl doğrusu, yanlış olandır*. O yüzden hem de teknik sayesinde doğayı ve Dünya'yı tanıma çağındayız diye düşünmenin tek bir dayanağı dahi yoktur. Aksine ne denli tabiat bilgisi şart koşarsa koşsun, teknoloji, hedonist bir tarzda yaşamı bize konforlu yani uyarlı kılma ve

Lat. Mütakabiliyet –yhn

Lat. Şey –yhn

Lat. Zihin –yhn

Lat. Yetersizlik –yhn

***** Lat. Çarpışma, çatışma –yhn

***** Lat. Bakış açısı itibarıyla –yhn

onunla srtmeyi en aza indirme peşinde olduğu için bizi tecrübeye ihtiyaı kalmamılara, böylelikle tecrübe yoksununa, böylelikle de tecrübe iktidarsızına çevirir. Bu etik açıdan da geçerli olduğu için ahlaken en uygunsuz şeyi, yüzkarasını yaşamak, tecrübelerin en gerçek olanıdır denebilir.

7. Iin dikkat çekici yanı, emek vererek kendine has bir jargon ve tartışılmaz bir dil düzeyi gelitirenlerin, o güne dek dile vasat biçimde ilime dışında bir şey yapmamış olanlara - buna yazarlar da dahil - oranla yabancı dile, en azından yabancı dil konuşmaya yaklaımlarındaki tutukluktu. Diğerleri, er ya da geç ikinci ya da üçüncü bir dilde kaynatacak kadar, (<yetenek> denen o) avantaj sağlayan karakter defosuna sahipken, Thomas Mann ya da Brecht gibileri kendi düzeylerinin altına inmeye ya da eveleyip geveleyerek konuşmaya o kadar gnlszlerdi ki. Bir o kadar dikkat çekici olan da *uluslararası dilin* anslı malikleri müzisyenlerin gittikleri yere bir çırpıda uyum sağlamaları ve ancak çok azının, hurdaya çıkmış bir tavırla tarasının ivesine bağlı biz yazarlar gibi <meslekten göçmenler> olarak kalmakta diretmesiydi.

Kavuşmak ve unutmak

AVRUPAYA DÖNÜŞ 1950

Uykusunda bağırdığında çocuğunuz,
kimi şikâyet ediyor dersiniz?
Açlığınız ve yokluğunuz
başka yerden mi geldi de
kar olup yağdı başınıza?
Adını söyleyin duyayım.
Soğuktan titrediğinizde karanlıkta
kimden soruyorsunuz hesabını?
Kim sardı bu belayı başınıza
ve *kim* çağırdı karanlığı?
Adını söyleyin duyayım.
Tamtakırsa mutfağınız ve yatağınız
yargı önüne çıkarın suçluyu!
Kime verdiniz erkeklerinizi?
Kim kandırdı sizi şan şöhret vaadiyle
ve eve döneceklerine dair?
Söyleyin adını duyayım.
Duyduğum tek şey: <Dün dündür>
Böyle söyleyen gününü görür
Bugün sadece hasat zamanıdır.
Kim saçtı dersiniz kara tohumları?
Susmayın, adını söyleyin ekenin!

(1945)

Güvertede, Nisan

Sabahın beş buçuğu. Sular: Yeşil dalga sırtları. Ufukta koyu bir çizgi. That's Europe,* diyorlar. İnanasım gelmedi. Hâlâ da inanmıyorum. Avrupa'nın hâlâ yerinde durduğundan yıllardır emin değilmişim gibi bir duyguya kapıldım. Çizginin adı ne, hiç umurumda değil (<Cherbourg> olduğunu söylediler). Benim gözümde <Avrupa>.

Güvertede, Nisan

Sabah sekiz. İlk yıkıntılar.

Demek buradasınız, ah, on beş yıl önce tahmin edilenler,
yerinizde duruyordunuz
laf anlamaz ve her şeyden habersizce
henüz ev ve kule ve sokak olarak.
Şimdiyse bu halinize alışmışsınız epeydir.
Artık hiçbir duvar hatırlamaz taşıdığı ambarı.

Southampton, Nisan

Demek yuvaya dönmek böyle oluyor: Anne babanın naaşlarını ardında, uzaklarda bırakıp; daha önce hiç görmediğin bir kentin enkazını eşelemek; daha önce hiç gelmediğin bir ülkenin bir kentinde dolaşmak; senin olmayan bir geçmişin kalıntılarını selamlamak. Ama yine de yuvadasın. Amerika'dan gelen birinin gözünde İngiltere'nin çoktan Avrupa olması bir yana, suçsuz insanların yok yere öldüğü her yerde yuvandasın da ondan. Yoksa daha yeni, daha şimdi gelip, bu enkazın ortasında ayak altında dolaşıyor olman yüzünden ne diye utanasın artık bu yıkımı kanıksamış olanlardan.

İşte yine buradayız. Place Michel. Sonra Rue Vavin. Derken Eau de Javel* kokusu. Ama hayır, algı, hasretle ve onun iz-düşümü olan görüntülerle rekabet edebilecek gibi değil. <İşin özünü> hasret, özellikle de yıllardır hastalığa varan haliyle hasret tasarladı; algının sunduklarıysa öyle gereksiz, öyle fazla ki. Üstelik fazlasıyla rastlantısal. Bir kere ayrıntıları hiç dikkate almamalı. Aslında tek bir bakış, ilk bakış yetiyor. Neye yöneltirirse yöneltilsin, bu ilk bakış, hasretin artık inanmak istemediği şeyi bütünüyle gözler önüne seriyor: *Hepsi olduğu gibi duruyor...* insan ancak kendi gözleriyle gördüğünde inanıyor buna. Bir tek bu doğrulansın istiyor; tek tek <şeyler>i merak etmiyor; bir turist gibi orayı burayı görmeyi düşünmüyor. Hemen ikinci bakışta bu <hepsi> sözcüğü, yerli yerinde olanların bolluğunda batıp gitti. Bu varlığını sürdürenler, bir ara kendi gerçekliklerinden kuşku duyan birilerinin olduğunu hiç ama hiç duymamışlardı. Gerçekten de ilk bakıştan (Gare du Nord'da, üzerinde CAFE TABAK yazan markizi gördükten) sonra diğer her şeyi kafamdan atabilirdim. Bu sokaklarda eskisi gibi dolanırken, bu kadar kısa sürede yer eden bu düşüncesizlik, bu dalgınlık tam bir rezalet. Sadece arada bir irkilip (ve her defasında <ilk kez>) fısıldamalar: <Duydun mu? Geldik işte gerçekten.> Bu mutlu irkilme anlarında bir yandan da yürüyor, sokaklara sapıyor, metroya biniyoruz – öyle bir pervasızlıkla ki on beş yıl aradan sonra değil de sanki bir günlük turdan dönmüşüz gibi. Pont Michel'de durdum ve ruhumun her yanını kurcaladım, gerekli mutluluk duygusunu, hiç değilse beklenebilecek bir yadırgamayı bulurum diye. Ne gezer, olsa olsa yadırgamayışımı yadırgamışımdır. – Öte yandan sadece bir an dönüp arkada kalan on beş yıla bakmak istediğimde, beceremiyorum. Burada olmak o kadar doğal, buradaki

her şey o kadar yekpare ki on beş yıla, o genişlikteki Amerika aranağmesine yer kalmıyor. Daha ne olduğunu anlayamadan baktık ki o zamanla bu zaman bitişip kaynamış. Öbür kıtadan akılda kalan, en iyi ihtimalle buruşturulup minicik boyuta indirilmiş bir resim belki de. Olup biteni, ters çevrilmiş bir opera dürbününden bakıp da hatırlıyormuş duygusuna kapılıyor insan. Peki bu tür bir şeye <anı> denebilir mi? Aslında sadece orada bulunduğunu biliyorsun, bunu çıkarmak zor değil; ama ne zamandı (amma da yaptım, ne zamanmış diyelim asıl), hissetmek çok zor. Buradaki her şeyin varlığı, o zamanlar-burada-olmakla şimdi-burada-olmayı törpüleyip, tarihselliği olmayan tek bir zamana çeviriyor.

Kısacası ikimiz de tam umarhaneliğiz. Dalga geçmiyorum. Amneziden mustarip oluşumuz bir yana, çünkü yakın geçmişimizi, dolayısıyla kendimizi unuttuk, aynı zamanda birden pozitif beceriler de edindik. Durup dururken, oradayken asla aklımıza gelmemiş bir sürü şeyi yeniden bilir olduk. Dil geri geliyor, sokak adları tepemizde uçuşuyor, otobüslerin numaraları dilimizin ucunda... oysa öte kıtadaki telefon numaralarımızı ezberimizden söyleyebilmek için ne zahmetler çekiyoruz... Hem <bizim> de nereden çıktı? New York'taki adaşlarımızın telefon numaraları demek istiyorum; biz burada on beş yıl gençleşmiş olarak geçmişin yasak kırlarında dolaşırken, onlar orada gürültülü daktilolarının başına oturmuş uzaktaki Avrupa'yı gözlerinde canlandırmaya çalışıyorlar.

Cité'deki çiçek pazarından Notre Dame'ın ön kısmına çıktık, oradan - bense galiba muğlak bir yuvaya dönmüş olma duygusu içindeyim - Quai ile Rue St. Jacques'ın kesiştiği köşedeki otele geldik. Yirmili yıllarda iki yıl boyunca oturduğum bu sokağa 33 Martı'nda (daha o zamandan bir iç sıkıntısıyla) yeniden yolum düşmüştü. Doğrudan tabelaya, <Hôtel> yazısına baktım, bildim bileli <o> harfi yerinde yoktu, inceltme işareti o desteksiz haliyle, evi olmayan bir çatı olarak yıllara

meydan okumuştı. Tabii ki <o> hâlâ yoktu (daha doğrusu *şimdi de* demeliyim, içinde bulunduğumuz zamanın durgun sularında hâlâ diye bir şey yok). Ama eksik <o>yu gördükten sonra birden sakinleştim; anladım ki Paris buradaydı, kalkışa hazırdım, seslendim: Kimse kalmasın!

Paris, Nisan

<Yasaklanmış>ın verdiği duygu. Galiba tüm trajik motifler gibi kavuşmak da tabu korkusu denen şeyle gizli bir ilişki içinde. Her önüne bir parça <bir zamanlar> çıkışında zamanın ırzına geçmek, geçmişle enest değil mi bu diye sormadan edemiyor insan. Kutsal Kitap'ın diliyle söylersek, oğlak anasının sütünde pişmiş olmuyor mu?

Paris, Nisan

Louvre'da tesadüfen, Flaman bir ressamın yaptığı imzasız, “Yitik Oğulun Dönüşü” tablosunu gördüm. Sol kanattaki “Yolculuğa Çıkış” kısmında çitle çevrili evin hemen arkasında orman başlıyor. Sağ kanatta ev aynı şekilde kalmış gerçi, ama çit artık yok, ormandaki ağaçlar da kesilmiş ve geniş yeni bir yol açılmış. Oğul durmuş, yüzünde anlamaz karanlık bakışlar, gözünü, yokluğunda meydana gelmiş değişikliğe, yok olmuş ormana dikmiş.

Resim tamamen gerçek.

Çünkü eski çağlarda evine dönen birini şaşkınlığa uğratan, kendi yokluğunda değişmiş olan şeylerdi daima. Ormanın kesilmiş ağaçları, yerinde yeller esen çit, yeni yol. Değişiklik o durumdaki birini sadece ürkütmeyle kalmaz, aynı zamanda kızdırırdı da. Utanç verici ve olmaması gereken bir şeymiş gibi.

Bu hiddetin ne gülünecek ne anlaşılmas bir tarafı var, al-

tında yatan şey, bir denklem, hatalı ama <Logique du cœur>e⁷ göre tamamıyla tutarlı bir denklem: *Baba ocağıyla geçmişin, önceki-zamanla önceki-yaşamın denklemi*, daha doğrusu onların “zaman” ve “mekân” dalları biçiminde çatallaşmamış baştaki bütünlüğü.

Önceki zaman değiştirilemez: Öyleyse onunla bütünleşmiş önceki yaşam da değiştirilemez: Öte yandan önceki zaman “geçip gitmiştir”: O halde önceki yaşam da geçip gitmiştir; yeniden şimdiki zaman olma olanağını yitirmiştir. Uzakta olanın gözünde.

Derken ailenin kayıp oğlu döner ve önceki yaşam yeniden bir ‘şimdi’ye dönüşür. Bu yeteri kadar sersemletici zaten. Geçmişle karşılaşmaya hazırlıklı olmayan yüreğin mantığına indirilmiş bir darbe. Bununla kalsa iyi. Ona şimdiki zaman olarak dayatılan şey, geçmiş değil *değiştirilmiş geçmişti*. Cüretkârlığın bu kadarı da fazlaydı artık. Yürek mi dayanırdı buna? İsyan etmişti nitekim. Eskinin yerinde yeni bir yolun olmasına kayıp oğul (yolun varlığına rağmen) inanmak istemiyordu: Ormanın yok edilmişliğini yadsıyor, yerinde olması ve yerinde durması gereken çitin yokluğunu kabullenmeyi kızgınlıkla reddediyordu.

Ama *bizim* portremiz, bu kayıp oğlun resmi değil. Bizi tasvir etmesi için yüzün küçük bir açığı değişikliğiyle yana çevrilmesi gerekiyor... Küçük ama belirleyici bir yön değişikliği. Yitik oğlun karanlık, anlamaz, hiddetli denebilecek gözleri olduğu gibi kalabilir; ancak değişmiş olana, var olmayan ormana değil, hâlâ varlığını sürdürene, eskisi gibi kalmış eve bakmalıydı. *Bizi sarsan, değişmiş olan değil aynı kalan şeyler*.

Gerçi biz de her eski sokak lambasının, aşına olduğumuz her binanın, o zamandan kalan her dükkân tabelasının önünde dikilip, <demek bu da duruyor hâlâ?> diyoruz. Ama rahatlamış bir ses tonuyla değil, derin bir yabancılıkla söylüyoruz

bunu, sanki tam da kalıcı olan yasakmış, olanaksızmış, akıl almazmış gibi.

Biliyorum, esaslı yanlış anlamalara yol açabilir söylediklerim. Duyan da sanır ki her şeyi, harap olmuş, taş taş üstünde kalmamış bir halde görmeyi istiyorduk. Üstelik Avrupa'da çöken her ev diğer kıtadaki bizlerin rüyalarının üstüne çullanmışken. Ne mi demek istiyorum? Kendilerini ilgilendiren bir mesele değilmiş gibi kıyameti atlatan rasgele şeylerin utanmazlığını kastediyorum; çenelerini tutup ölümlerden tek keli-meyle söz etmemelerini.

Örneğin bugün öğleden önce Boulangerie N.'nin önüne gittim; on dört yıl önce orada Walter B.'yle son kez sohbet etmiştik. Aynı gün öğleden sonra ben Paris'ten ayrıldım. Dört yıl sonra Walter, Hitler'in tuzağına düşmüş, bir daha da kendisinden haber alamamıştık. Bugün aynı camekânın önündeydim ve pastane hiç ama hiçbir şey olmamış gibi davranıyordu. 'Petit pain'leri* ve 'brioche'larıyla...** daha doğrusu sandalyeleri ve yoldan geçenleriyle sanki tüm sokak, hatta ağaçlar ve gökyüzü bile rol yapıyordu, bir nebze dahi utanmadan. Can-sız oluşlarını mazeret olarak öne sürüyorlardı. Pastanenin sembolü olan, bir ayçöreği formunda kesilmiş sac levhanın rüzgârdan çıkardığı sesler, Walter'in sözlerine karışmıştı, şimdi aynı lehva aynı tondaki seslerle benim düşüncelerimi bölüyordu. Böyle bir şeye nasıl cüret edebiliyor? Ne hakla hâlâ var olmaya kalkışabiliyor? Yerinde kalmış olmak da neyin nesi? Bu ayrıcalık nereden geliyor?

Mutlak bir gelişigüzeelliğin emaresi olarak, Dünya ruhunun yarattığı tümenden bir adaletsizliğin delili olarak tepede asılı duruyor. Kurban gitmediği için ürkütüyor asıl.

Fr. Küçük ekmek -yhn

Fr. Bir tür Fransız çöreği -yhn

Bizi Avrupa'dan attıklarında kimliğimiz doğranmıştı, yaşadığımız önceki zamanı geçersizleştirmişlerdi. Öylelikle o yok edilen zamana ait önceki dünyamız da birlikte yok olmuştu sanki. Sık sık, bombaların yaptığıının sadece, bizim yüreklerimiz için zaten çoktan bir *demolition accomplie** sayılanı, bir daha yerle bir etmek anlamına geldiği duygusuna (bunun intikam hevesiyle hiç ilgisi yoktu) kapılıyorduk. Önceki zamana ait her şeyin değişmiş olacağı varsayımı, *posthum*** sürgün yaşamımızın önkoşulu haline gelmişti. Bu önkoşulu gerçekten öğrendikten sonra, genel yıkımdan payını almamış bir şeyin varlığından haberdar olduğumuzda inanasımız gelmiyordu; çok gerilerde, önceki zamanın önceki dünyasında, doğduğumuz evin hâlâ sağlam kaldığını anlattıklarındaysa, gerçekdışı diyorduk. Sonrasında olsa olsa *biliyorduk* söyleneni, bir anlığına biliyorduk belki; ama inanmayı, yüreğimizle anlamayı sanırım asla beceremedik. Uzakta olduğumuz ve hiçbir şeyi gözlerimizle görmediğimiz sürece de kendimizi artık görülecek bir şey kalmadığına sahiden inandırabiliyorduk.

Şimdi ise buradayız ve çoğu şey yerinde duruyor. Çok şükür, hakikaten çok şükür. Ama bizim gözümüzde hepsi sanki yeniden dirilmişler, hortlak, hatta kalın kafalı hortlaklar gibiler: Bizi huzursuz edenin ne olduğunu bilmiyorlar çünkü, hatta belli ki var oluşlarında dert edecek bir şey olmadığından çok eminler. Bizse onlara, tıpkı Birinci Dünya Savaşı'nda çoktan öldüğü sanılan, ama geri dönen ve birden kapının eşiğinde belirip saf saf "İşte geldiim" diye seslenen ve arkalarında yıllar sürmüş ölümlerini bıraktıklarını kestiremeyen askerlere bakar gibi bakıyoruz.

Fr. Komple yıkım –*çn*

Lat. Ölüm sonrası –*yh*

Cité'de bir evin sıvasına kazınmış: <Ge... Yahudi>. Eksik <ber> harflerinin olması gereken yerde sıva yoktu, üzerine ateş edilmişti sanki. - Dilekleri yerine geldi, yazıt tamamen kazınabilir duvardan. - Dileğin altında Göppingenli L. N. yazıyor. Şimdi nelerle meşgulsün acaba L. N., hâlâ kazımaya devam mı?

Paris, Tuileries parkında bir bank, Nisan

Bu kadar güzelliğe rağmen tedirgin eden bir şey varsa, o da kent mimarisinin, gücü temsil eden görkemi ile bu ihtişama ev sahipliği yapan gücün, Dünya politikası açısından bakarsak, ikincilliği arasındaki uçurum. Her yanda hayata geçirilmiş (örneğin bu kısımda Louvre Avlusu'ndan Etoil'e uzanan) simetri, bizi Dünya'nın ana eksenini üzerinde bulunduğumuza inandırmaya çalışıyor. Hile. Hilekâr ortada olmasa da hile. Ben her halûkârda debdebe ile bugün temsil edilen şey arasındaki uyumsuzluğu unutmak için boşuna çaba sarf ediyorum. <Tarihsel açıdan kızdırılmış> hissediyorum kendimi. Bu kızgınlık içimdeki hazzı öldürüyor... Bu da sanat zevki denen şeyin yalnızca estetik meselesi olmadığını, aksine bilince yerleşik olması gerektiğini, duyulara hitap eden şeyin gerçek de olması gerektiğini gösteriyor.

Paris, Jardin du Luxembourg

İnsan o sırada bulunduğu yaşam katına yönelik belli, doğrudan bir duygu taşıyor taşımasına gerçi: Kırk sekiz yılı altta bırakmış olmak otuzların katında durmaya benzemiyor. Ama yalnızca, pencereden, aşağılarda kalan çatılara bir göz atıldığında yaş basamağı duygusu gerçek anlamda açıklığa kavuşuyor.

On beş yıl önce bir parçası olduğum ortama geri döndü-

ğüm için bu on beş yılın görüntüsü kararmış durumda. Kaç yaşımdayım doğrudan hissedemiyorum bunu. Bin bir güçlkle kafamda berraklaştırmaya çalışıyorum, Lüksemburg Bahçesi'nde 'petites filles" gezdiren genç annelerin, bildiğimiz gibi... pardon o zamanki diyecektim, anneler olmadığını; daha çok o zamanki petites filles olduklarını. Bir anlığına bunu kavradığımda (daha uzun süre beceremiyorum) tüm Dünya'yı kaçırdığım duygusuna kapılıyorum. Park ve diğer yapılar, başka yerde geçirdiğim yıllarımın gerçekliğini geçerli saymıyorlar sanki.

Paris, Nisan

Farklı kökenden bir sürü insanla sohbet ettim. Şimdi de deniz tutmasına benzer bir duygu taşıyorum. Sanırım bunun nedeni konuştuğum kişilerin çoğunun, kendilerinin savaşı kazanan mı yoksa kaybeden taraftan mı olduğunu bilememesi; yani onların da *ne sıfatla* konuşup davranacaklarını kestirememeleri. Öte yandan savaşın kazanılmasında en azından payları olan Résistance Savaşçıları'nın hatırı sayılır bir kısmı kendilerini yenilmiş hissediyor. Neyin daha çok moral bozduğunu söylemek epey zor: Direktifle gelinen pazarlık masasına pes etmiş biri olarak mı oturmak yoksa galip biri olarak mı?

Paris, Nisan

Takıldığım her yerde budalaca bir *taşralılık* gözlemliyorum hep. Ama züppelikleri aşikâr L. ve E. de aynı doğrultuda yorumlar yaptılar. Nasıl bir şey bu?

Yüz yıl önce biri bir başkente gidince, o sıralar kentin küçük olup olmaması da önemli değildi, kendini Dünya'nın merkezinde sanıyordu. Bilinç bu merkezin etrafına bir dai-

re çiziyor, *bu daire* Dünya'nın ufku haline geliyordu. Duygu, jeomerkezciliğe denk düşüyordu. *Başkent, Dünya'da değil de Dünya başkentin etrafındaydı.* Dünya'nın büyük kısmı, kayda <Dünya> olarak bile geçmiyordu. Viyana'da örneğin, Kongo diye bir ülkenin varlığının esamesi okunmazdı. Diğer çekim merkezlerinin gücü de (ne de olsa eskiden beri çok sayıda başkent vardı) fazla hissedilmiyordu. Birbirlerinden çok uzaktaydılar; stillerinin kendine haslığı fazlasıyla bağlayıcıydı.

Ancak Dünya bugün artık küçüldüğünden, çok belirgin bir küresel duyguya sahibiz. Dünya'nın her yanının kendini belli etmesi duygusuna. Bu (seyahatlerle iyice güçlenen) temel duygu, <büyük kent anlayışı>nın farklı anlama hürünmesi sonucunu doğurdu. *Artık büyük kentler, Yerküre'nin yüzeyinde farklı yerlere dağılmış olarak durmaktalar* sanki, hiçbir çekim merkezi değil, hiçbir bir koordinat sisteminde sıfır noktası olamıyor, çünkü (kendi de odak noktasız) bugünkü Dünya tam da, bir bütün olarak onların zemini biçiminde algılanmakta.

Ayrıca şu da var ki *büyük kentler de birbirini taşralaştırmakta:* Günümüzde özellikle de böyle yan yana durdukları, kendilerini diğerleriyle sürekli karşılaştırabildikleri için her biri diğerinin arkasından topallıyor gibi. New York, Paris'in sürrealizmine yetişmeye çalışıyor, Paris, Amerikan politikasına. Kentlerin avangardlarıysa ikide bir ikametgâhlarını değiştiriyorlar, çünkü nerede yaşarlarsa yaşasınlar kendilerini geriye düşmüş konumda görüyorlar.

Ama günümüzde artık eski dönemlerin başkentleri asıl, Dünya'nın başka yerlerine oranla daha taşralı bir görüntü sergiliyorlar. Bir ölçüde Paris, Kansas'tan daha bir taşra. Nedeni de mimarisi ve resmi yapılarıyla bugün hâlâ odak noktası (tekil) olma iddiasını taşıyormuş gibi görünmesi.

Parisli kadınların cazibelerinden eser kalmamış. Bu, artık zenginler dışında kimsenin bir şey alacak durumda olmamasından kaynaklanmıyor sırf; nihayetinde midinetler öteden beri bir çaput parçasından neler yaratmıyorlar ki. Havalı değil Parisli kadınlar artık, 'albenilerini taşıyamıyorlar.' Boyalı dudaklar da Amerika'yla karşılaştıınca yok denecek kadar az. Belli ki son on yıl, buradaki kadın tipini değiştirmiş. İşgal güçleri için çekici gözükmekten kaçınma çabası, Résistance Dönemi'nde durumun ciddiyeti, var olan sefalet tüm bunlar ve kuşkusuz bazı başka nedenler, kadınların tavrında ve görünümünde köklü değişiklikler yaratmış.

Koku aynı bildiğimiz koku: Çamaşır suyu, inci çiçeği, Bleues ordinaires,* pisuar ve kızartma kokusu karışımı bir şey. Gare du Nord'dan dışarı adımımızı atar atmaz aldı bu kokuyu burnumuz. Kokuların insanlar kadar fani olmaması tam bir rezalet; insanlar yok artık çünkü. Kentte dolandım, her köşesi, ölmüş birilerini anlattı. Yo hayır, hiçbir köşesi söz etmedi onlardan demem gerekir. Ölüler konuşmadığı için de utanç silinmiş durumda.

Tesadüfen, on yedi yıl önce her gün tüm haklardan yoksun halimizle cartes d'identité** ya da benzeri bir şey için kapısında saatlerce, çoğu zaman da boşuna ayakta dikildiğimiz Préfecture'ün*** önünden geçtim. Şimdi artık bir belgem var. Hem de ne belge. Beni her türlü zahmetten kurtaran ve her kapıyı açan bir kâğıt parçası. İçeri girmek, o zamanki adaşımı dışarı çıkarıp şöyle mükellef bir yemeğe davet etmek istiyorum. Bugünkü ben olarak onun uğradığı aşağılamalarla hiç karşılaşmayacağım için kendisinden öyle utanıyorum ki.

Fr. Gauloises sigara markası için kullanılan söz -çn

Fr. Kimlik -yhn

Fr. Yerel yönetim birimi -yhn

İşte Almancaya geldik yine.

Kısa ilk izlenim: Sürpriz. <Baksana Almanca konuşuyorlar.> Ama bir sonraki izlenim: <Küstahlık resmen>. Peki neden?

On yedi yıllık uzaklık boyunca Alman dili bizim için kişisel bir şiveye dönüşmüştü. Sadece yazı dili ve en özel ilişkilerin ağzıydı. Dünya'nın (ve onunla ilişki içindeki bizlerin) kullandığı dil başkaydı. İkidillilik, yaşamımızın doğal ruh haline dönüşüp pekişmişti. Çevremizdeki insanların bir kısmına siz, bir kısmına sen diye hitap etmemize benzer biçimde ve benzer doğallıkta kendileriyle İngilizce konuştuğumuz bir kesim ve Almanca konuştuğumuz çok küçük bir kesim vardı. Bu *dil şizofrenisi* öyle yer etmiş ki demin benimle Almanca konuştuklarında, yanımdaki L. ile özel sohbetim sırasında farkında olmadan İngilizceye kaymışım. Yani dış dünya tarafından zaptedilmemiş <diğer> dile.

Zürih, Mayıs

Dış dünyanın Almancayı <da> konuşma <küstahlığına> karşı ne kadar da çabuk köreliyor insan. Yirmi dört saatlik bir sürenin ardından şimdi artık garipsediğim tek şey (lehçe kısmını saymazsak) yeni kelime haznesi. Nazilerin kullandığı sözler, dar geçitleri aşıp buralara kadar sızmış. Yıllardır okurken rastladığım, radyo spikerlerinin yapmacık iddialı ses tonundan da bildiğim, ancak avanakça gündelik dilin kıymıkları şeklinde ilk kez karşıma çıkan yeni türetilmiş sözcükler. Biz geriye dönenlerin konuştuğu dil bugünkülere demode geliyordur belki de. İki kez, mısralarla konuşmuşum gibi baktılar bana. On yedi yıllık dil değişimini kaçırdık. Üstelik biz o zamanlar diğerlerinden daha <gelişkin> olduğumuz için bugünkü konuşma tarzımızın kulağa modası geçmiş gibi gelmesi de kaçınılmaz.

Zürih, Mayıs

Buradaki ilk gecemizin sabahında, günün ilk saatleriyle birlikte, duyularımız kendine gelmeye başladı. Akustik bir sis parçalanmıştı. Kulaklarımızın alıştığı, aynı anda uğuldayan beş ayrı radyo yerine şimdi artık hep ayırt edilebilen, sessizliğin belirgin örtüsüne karşı güçlü bir profili olan şeyler duyuyorduk. Seslenen bir çocuk. Uzaklaşan bir taşıt. Bir testere. Hepsini müzik dinler gibi dinliyorduk. Hayır, sessizlik duyulabilir olanın yokluğu demek değil. Dinlendirici olan, izlenimin *kavranabilir* olması; katışıksız ve olduğu gibi arka plandan ayrılması.

Trende, Mayıs

Trendeki birinden dinledim. Bir kulübeden dürbünüyle, sarp bir yamaca tırmanmakta olan bir dağcıyı izlemiş. Dağcı birden çaresizce çırpınmaya başlamış, uçmak için kanat çırpın birini andırıyormuş, derken uçuşunun derinliklerinde kaybolmuş. Saniyeler sonra ancak, hayli cılız ama anlaşılabilen, kulübeye kadar ulaşan bir imdat cılgılığı duyulmuş. Felsefenin yüksekliklerinden hizamıza gelip kulağımızda çınlayan seçmeler, bu gecikmiş cılgılığa benzemiyor mu?

Viyana, Mayıs

Sağlam bir yeri kaldıysa, durağım burası. İşte <geri döndüm.> Ama sanki yabancı olmaya alışmışlıktan, yıllar süren sürgün yaşamının alışkanlıklarından hemen kurtulamazmışım gibi, daha önce hiç yaşamadığım bir ülkeye geri döndüm.

Viyana, Mayıs

On yıllık aylaklıktan ve yaban ellerdeki her türlü <sığıntılıktan> sonra bu sabah çocukluğumda uyandım:

İçindeki Bechstein piyanosu, parlak avizesi, süs eşyası ve biblolarla dolu dolabı, altın kenarlıklı meyveleri, ortalıkta duran bakırtaşı sütunu ve yüksek, süslü çalışma masasıyla 1885'in kentsoylu ortamının havasını verir gibi görünmeye çalışan, yo hayır, *düpedüz öyle olan...* bir evde, otuz beş yıl önce ölen anneannemin evine tıpa tıp benzeyen bir evde. Üstelik Hitler'i ve Dünya Savaşı'nı yaşamışlık sonrası. Hemen oracıkta <sıgıntı> hayatıma geri dönmek istedim birden. Bu zamana dek olan hayatımı yadsır gibi oldum bir anda. Son kırk yılımla zdeşliğim, yani kendimle zdeşliğim sinsice sorgulanır duruma düşmüştü.

Bana en tyler ürpertici gelen de hiçbir anlamı olmayan, bakırtaşından yapılmış stundu. Kırk yıl önce bu sütunun örnek modeli ya da ikizi önünde durup "Bu ne işe yarıyor?" diye sormuş ve aldığım yanıt karşısında afallamıştım: "Yavru-cuğum bu sanat." Yaşamımın yazılı mahsullerini demek şimdi bu salonda iyice elden geçirip değerlendireceğim. Öyle olsun. Ancak her bölümü bu sütunla karşılaştıracığım. Aynı onun gibi boşta duran, nedensiz ve onun taşıdığı anlamda <sırf sanat> olan her şey çöp sepetini boylayacak.

Ev sahibimiz, laf aılmışken, bir rastlantı sonucu geldiğimiz bu evin, arileştirme öncesinde kime ait olduğunu söylediğinde şaşırmadım. Gerçekten de anneannemin çok yakın dostları H. ailesininmiş ev. Anneannemin bu yazı masasını kullanmış olması - çünkü H.'leri o kadar sık ziyaret ederdi ki - mümkün ne kelime çok akla yakın.

İnsanın yerine yurduna... savrulması ne garip.

Viyana, Mayıs

<Gloriette>ten aşağı, parka, çiçek bahçesine, saraya ve ufka uzanan kente doğru baktığımda, kendimi teleskop başında-ki bir astronom gibi hissediyorum. Astronom, sadece mekânı

görmez, aynı zamanda geride kalmış zamanı da izler. Yeni ışı-
yormuş sanılan ışık kaynakları çoktan sönmüştür çünkü.

Viyana, Mayıs

Öte kıtadaki son yıllarımda günden güne artan bir korkunun
verdiği sıkıntıyı yaşadım. On beş yıl kapalı kalmış yazma ey-
lemiyle Almancamın bir tür nevi <şahsıma> münhasır bir dile
dönüştüğünü düşünüyordum. Geri dönüş nedenlerim arasın-
da bu korku en ön sıradaydı. Yaşayan dili yeniden soğurmanın
zamanı gelmişti.

Eh artık buradayım ve beni çevreleyen capcanlı bir dil: Yani
bir lehçe. Tableau.* Haliyle yazma işinden büsbütün çekinir
oldum. En beylik ifade bile (örneğin biraz önceki <büsbütün>
hangi durumda beylik, hangi kesim için beylik?) şimdi
bana yapmacık geliyor; bir sayfalık yazılmış metnin kesifliği,
yırtılıp atılmış malzemenin yanında goblen gibi duruyor.

Viyana, Mayıs

İki gündür, öte kıtadan getirdiğim yarım kalmış edebi çalışma-
ları düzenlemekle uğraşıyorum. Olmuyor.

<Esin perisini susturmak> – düzenleme işine girdiğimden
beri bu deyiş yakamı bırakmıyor. Korkarım biz sürgündeki şa-
irler, geri dönerek esin perimizi susturduk.

<Uzaklık>tı esin perimizin adı. Üstelik bize dostça davran-
madığı da kesin. Yapılması gerekenleri ve meseleleri, eksiksiz
bir kurguyla bilincimizde açığa çıkarabilmeyi öğrendiysek,
ona borçluyuz. Gürlemeyi bellediysek, onun, yani saçmalama
ustamızın, - seslendiğimiz kulaklara asla ulaşamayacak da ol-
sak - sesimizi yükseltme gereğini kafamıza sokması sayesinde-
dir. Ustası olduğumuz enstrümanı bize bahşeden odur. Dahası

* Fr. Can sıkıcı durum anlamında, “bir bu eksikti” –yhn

artık özelliğimiz sayılan nefes tekniğini, ses gücünü ve ahenk rengini ondan aldık.

Şimdiyse artık buradayız. En azından gürlemeksizin ve trombon çalmaksızın kimbilir belki de bir pikolo flüt sesiyle erişebileceğimiz insanlar arasındayız. Lakin çalmayı bildiğimiz tek enstrüman trombon işte. Yarı işlenmiş halleriyle öte kıtadan birlikte getirdiğimiz tüm kısımları trombon için bestelemişiz. Pikolo flüt için değil.

Ne yapacağız peki onları? Burada durduk yerde trombon üflemenin âlemi yoksa da hepsini trombon için yazılmış haliyle bırakıp öyle mi tamamlayalım? Bunu becerebilir miyiz? Hâlâ uzaktayız, hâlâ <ötedeyiz> diye zorbalıkla kendimizi kandırmamız gerekiyor resmen, iyi beste yapmak için. Hâlâ özlemini duyalım diye buraların, bulunduğumuz yerin yani. Yahu, hâlâ oradaymışız numarası yapmak için mi kalkıp buralara geldik?

Yoksa başta trombon için yazılmış kısımlar üzerinde daha alçakgönüllü enstrümanlara göre değişiklik yapmayı mı denecek? Olanaksız bu.

Öte yandan yeniden konuşmayı öğrenmek ve öte kıtada on beş yıl boyunca hazırladığımız her şeyi toptan kaldırıp atmak çok mu kolay sanki?

Viyana, Mayıs

Schönbrunn. Pürüzsüz gürgen. Kimsesiz bir bank. Bitmek bilmeyen leylak ve sarı salkım koruları. Columbus Avenue'nün bağırtı çağırtısından ve çöpünden sonra ferahlık veren şeyler hepsi. Ama bu mutluluk şimdiden kendi hayal kırıklığını içinde taşıyor mu? Gece gündüz, zannetmekten başka bir şeyden ibaret olmayan on yedi yıllık uzaklıktan sonra bu tür bir rahatlama, böyle bir ânin varlığı ne kadar doğru?

Burnuma hile kokusu geliyor. Anımsayışım gaspedilmek

isteniyor. Son yıllardaki, o tahmin edilemeyecek sabırsızlığı anımsayışım.

Odyseus, Kalypso'nun yanındayken çifte dikkat göstermek zorundaydı. Bir yandan İthaka'nın anısını kalbinde yaşatmaya devam etmeliydi, diğer yandan maceralı yolculuğunu aklında taze tutmalıydı.

Viyana, Mayıs

On yedi yaşımdan bu yana ilk kez piyanolu bir odada kalıyorum, tuşlara da o günden sonra ilk kez bugün dokundum.

Güvensiz parmaklarla başladım. Sonra aradan onca yaş geçmemiş gibi, 1919'un fazlasıyla biçare makam değişikliğine kaydım hemen... Geçen zamanda edindiğim müzik deneyimimce çoktan arka plana itilmiş ve bugünkü zevkime haşın biçimde kafa tutan bir tarza.

Ama şimdi kalkıp da, böyle tuşların başına oturmuşken, o zamanki çalış stiline yeniden <hatırladım> dersem çarpıtmış olurum. Bu yaşadığım, tüm bellek ve hatırlama performanslarından daha kıdemli, belirleyici niteliğiyle eşsiz bir seyir. Öyle bir süreç ki, onsuz, daha sonraki, sadece resmeden edimiyle hatırlama belki de hiç mümkün olmazdı: Yani gerçek anlamda bir *geriye doğru gömülmeden...* görünümüne değil, o zamanki duruma gömülmeden söz ediyorum. Uzun yıllar süren piyano perhizi sırasında bir başka müzikal gelişim daha oldu hayatımda gerçi, ama bu tamamen kaydedip kavramaya yönelik içerikteydi; her ne kadar yoğun ve özlü bir gelişim de olsa motorîğe hiçbir yararı olmadı. Berlioz'dan günümüze dek uzanan müzikle içli dışlıyım ama parmaklarım hiç orali değil. Yani kendimle zerre kadar senkronize değilim. Anlamayla çalma arasındaki uçurumun yabancı bir dile aktif hâkimiyetle pasif hâkimiyet arasındaki uçurumdan aşağı kalır yanı yok. Bu uçurumun farkına varınca insan utancından yerin dibine geçiyor.

Tuşların başında yeniden o zamanki ergen doğaçlamacı olmak sonuçta öylesine eziyet vericiydi ki piyanonun kapağını bundan böyle hiç açmamaya karar verdim.

Viyana, Mayıs

1938'de *gaspa uğramış* Yahudilerin konusu geçti yine; ama *çalınmış* Yahudilerden söz eden yok. Varsa da ancak L.'ye temizliğe gelen kadının dün söylediği tarzda. “Düşünsenize bir doktor bey, müdür Cohn'un kitaplığı ve küçük piyanosu öyle başıboş duruyordu. Evde de kimsecikler yok.”

Yani acıma duygusu vardı var olmasına, lakin sahipsiz eşyayaydı. Benimsediği emir <öldürmeyeceksin> ya da <çalmayacaksın>dan ziyade <mülkün elinden sahibini almayacaksın yoksa kimsesiz onca eşya ne yapar?>dı.

Temizlikçi kadına bu açıklaması üzerine laf arasında, sürgünde on beş yıl her tür mülkten yoksun yaşamak pekâlâ mümkündü, dediğimde kuşkuyla baktı. Daha biraz önce içinde acıma duygusu varken (her ne kadar sadece toplama kamplarına götürülenlerin terk edilmiş mobilyaları için de olsa) birden o da, bizde bir gariplik olduğu izlenimine kapıldı.

Molusya masalındaki adamın haline benziyor halimiz. Eşkıyanın soyup giysilerinin de yarısına el koyduğu birisi, yarı çıplak, bir sonraki köye vardığında gülümseyerek, “Ne önemi var canım, gömleksiz de idare ederiz,” demiş. Bu yorumuyla şüpheleri o kadar üzerine çekmiş ki köylüler, “Haydutlar haksız sayılmaz, bu adama iyi bir ders gerekiyormuş,” deyip, onu köyün dışına kadar kovalamışlar.

Evet, bu mesel buradakilerin düşünme biçimini anlatıyor. *Birisi talihsizlik yaşamışsa demek ki hak etmiştir.* Ayrıca bizden, hiç üşenmeden o zamanlar yitirdiğimiz mülklerimizden peşine düşmemizi bekliyorlar, ne beklemesi resmen talep edi-

yorlar. Mülkiyetin kutsallığı bunu gerektiriyor çünkü. L.'nin temizlikçisinin bizden beklediği de buydu.

Ben de soruyla karşılık verdim, “Zaten enkaz altında olan bir ülkede lafını etmeye değmeyecek şeylerin peşine mi düşeyim?” Ancak ona göre bu yanıt sadece, onun kutsal saydığı prensiplere bir saldırıydı. Tabii bu arada bu avı başarıyla sonuçlandırmamız da işlerine gelmiyor. Çünkü örneğin Dr. N. gibi biri çıkıp da onca zahmet ve koşturmadan sonra, kaybettiği evine yeniden kavuştuğunda, göstermiş olduğu beceri ve hırsla, gerek mülküne el konulması işine gerek kendisine kuşkuyla yaklaşılmasının ne denli haklı olduğunu ortaya koymuş oluyor.

Gerçekten nefret edebilmek. Yirmi yıl önce, 1930'da, her birimiz bunu yadsır ve reddederdik.

Çünkü nefrete layık şeylerin tek kişinin işi olmadığından emindik, o yüzden de verili koşullara karşı akılla değil yürekle mücadele etmeyi budalalık sayardık. Yürekerimizi umuda saklamıştık. Nefret etmeye hakkımızın olduğu tek şey vardı bizce, o da insanın bir şeyden tüm ruhu ve yüreğiyle nefret etmesi düşüncesi idi. Yirmi yıl önce, 1930'da.

Kısa süre sonra, 1933'ten başlayarak, on yıldan uzun süren bir zaman boyunca nefretin gece gündüz yaşamımızın bir parçası olacağını nereden bilecektik? Nefretin tek gıdamız olacağını, tek yuvamız, sürgün yerinden sürgün yerine yanımızda sürüklediğimiz, gaspedilemeyen tek mülkümüz, biricik gücümüz, bizi ayakta tutan tek ateş, onurumuzun son parçası, hatta görevimiz haline geleceğini. Çünkü yaşadığımız rezaleti, yani cinayeti ve alçalmayı asla unutmamaya ve bunu uyarı olarak bizden sonrakilere saklamaya ahdetmişken, bu andımıza nefretimizi de dahil etmiştik: Nefret düşmanı bizleri, böy-

le nefret etmek ve nefretle yaşamak zorunda bırakanları asla unutmayacaktık.

Sonra, 1945'te, nefret edilesi şey çöktü. Nasıl dediğimizde bile bu, nefretimiz açısından kötü ve ani bir düşüşü ifade etmişti. Aslına bakarsak kötülük kendiliğinden son bulmamıştı; ülkede olduğunu umduğumuz daha iyi güçler tarafından da altı oyulmamıştı; aksine dışarıdan masif bir güç kullanımı gerekmişti. İşte o zaman nefretimiz iki arada bir derede kaldı. Uzunca bir süre bir halef bekledi, nöbeti devralacak bir duygu, sevinç örneğın ya da matem, bilemedin bağışlama. O da olmadı, daha iyi bir şeye dair merak ya da umut. Yeri ve zamanıydı çünkü. Gerçek bir başlangıcın vereceğı sevinme duygusundan medet umdu ya da. Ne var ki boşuna bekledi nefretimiz. Derken çaresizleşti, yaşamaya devam etme yükümlülüğü taşıyor muydu yoksa herhangi bir halef bulamadan (çünkü artık dayanacak takati kalmamıştı) çekilmesinde bir sorun yok muydu, bilemedi.

Çoklarındaki nefretin saltanatını terk ettiğı söylenemez. Tüm olan biten, daha çok yavaşça bir saplanıp kalmaydı; tutkuyu ayakta tutma yeteneksizliğıydi; ta ki günün birinde tüm izler sahiden silinene dek (bu da ancak sonradan anlaşılıyordu hep ve şaşırtıcıydı). Diğer bazıları, nefretlerine öylesine alışmışlardı ki nefret idollerini yitirince paniğe kapıldılar. Zehir bağımlısı insanların zehir bulamadıklarında yaptıkları gibi, ellerine geçen, düşkünlüklerini dindirecek her şeyi gözlerini kırpmadan denemeye vardırırdılar işi. Yedek düşmanlar buldular. Nefretsiz yapamayacak duruma gelmişlerdi çünkü. Nihayetinde üçüncü bir grup daha vardı, bıkip usanmak bilmeyen, en sadıkları (belki de bazılarına göre en rahatına düşkünler) nefret objelerini asla değıştirmeyi düşünmeyenler yani. Nefretlerine alışmış olmaları bir yana, aynı zamanda bu tiksınmelelerinin yeri doldurulamayacak eski idollerine kafayı takmışlardı hepten. Çoktan ölmüş olan Hitler ve Himmler tayfası karşı-

sında duydukları, günlük taze dehşet olmadan yaşayamazlardı. Nefretleriyle bu idollerin peşinden koşmaya devam ettiler; <cansız bir geçmişe doğru> demek üzereydim tam; ama bütünüyle yanlış olurdu bu ek. Öyle ki tutkuları tam da nefret ettikleri şeyin ortadan kalktığını kabullenemeyişlerinde yatıyordu. Sıkı dindarların taptıkları ilahları ebedileştirmeleri ya da yeniden diriltmeleri gibi, adamakıllı nefret duyanlar da kötü ruhları ebedileştiriyorlar. Bu yaptıkları onlara o kadar olağan geliyor ki ayırdına varmaları çok zor. Anlaşılmaz buldukları, bunun tam tersi. Nasıl oluyor da katliamlara ve canilere duydukları nefreti yarıda bırakabilen insanlar çıkıyordu. Dıştan bakan biri için, kaçık odun kömürü işçilerinden farksız bu nefret sürdürenlerin, nefret idollerinin beyaz küllerini tekrar tekrar küreyip, duygularının sönmeye yüz tutmuş kor ateşinin önüne azık olarak atmaktan geri durmamalarına tanık olmak kaygı vericiydi. Peki hiç mi haklı yanları yoktu? Yaptıkları, aynı şeylerin yarın da olabileceği yolunda bizi uyarmak mıydı yoksa? Dünyü unutan yarını da unuttur.

Sürgündeki on iki yılımız nefretle geçti. Nefret etmeyi becerebilmiştik. Nefretimizi ayakta tutan şeyin ne olduğunun sorulması durumunda yanıtımız hazır: Uzaklığımız.

Alçaklığın başlangıcına, birçoğumuz, en azından bizzat maruz kalarak tanık olmuştuk. Sadece başlangıcına işte, çünkü paçayı kurtarabilmiştik. Ondan sonra da orada yoktuk. Geride kalanlar açısından o ilk manzara, 1933'ün manzarası, sonradan olup bitenlerin yoğunluğu ve enkazı altında kalmıştı: Nazi rejiminin yalancı altın çağının, savaşın, zaferlerin, bozgunun, istilanın, çöküşün. Oysa biz uzaktakilerin gözünde ilk dönemin o şoke edici manzarası baştaki eski halini korumuştur. O ilk, akıldan silinmez izlenimle karşılaştırdıkça, duyduğumuz (ama işte o kadar, ancak duyduğumuz) sonraki tüm gelişmeler bizim için gerçeklikten uzaktı. <Gerçek> saydıklarımızsa ilk izlenimin lütfundan başka bir şey değillerdi. O ilk

dehşet manzarasının devamı ve sonuçları biçiminde algılayışımızdan ötürü öyleydiler.

1933'ün baştaki o manzarasına, bizim sürgün görüntülerimiz de dahildi. Sürgün devam ettiği için belli anlamda <başlangıcın> da bir türlü sonu gelmedi bizim açımızdan. İşte o başlangıca takılıp kalmıştık.

Derken Almanya'nın çöküşü gerçekleşti. Tabii sadece aldığımız habere göre; bizzat tanık olmadığımız, yalnızca duyduğumuz, sonra da <bildiğimiz> bir şey olarak. Perişan, cılız bir şey bu sadece bilme, her tür birebir deneyimin fersah fersah gerisinde. Bu <sadece bilme>nin, bizim hâlâ - tüm hücrelerimizde hissettiğimiz - sürülmüş birileri olduğumuz gerçeğiyle yarışa girmesi çok zor. Sürgün devam ettiğine göre <logique du coeur>den hareketle basit bir çıkarımda bulunursak, sürgünün nedeni olan şey de hâlâ duruyordu. "Hâlâ acı çekiyorum – demek ki o, bana acı veren kişi de hâlâ orada" ya da "hâlâ uzaktayım – o halde o oradaki hâlâ yerinde" yahut "yaramın sızısı geçmedi, darp edeni unutamıyor – o halde onun ölmüş olduğuna inanmıyorum."

Elbette sürgün yüreklerindeki bu <o halde>ler yüksek sesle dile getirilmedi hiçbir zaman. Ama dile getirilselerdi böyle ifade edilirdi.

Yine de döndük işte, işte yine buradayız. Bu yanlış <o halde>lerle yüklü ve şu <passion demodée>* ile dolu olarak. Buradakiler için hiç anlaşılır bir şey değil bu. Bizim ne diye böylesine kızgınlık taşıyan laflar ettiğimize cidden anlam veremiyorlar. Düşmanlıklarına son vermek zorunda kaldıkları (çünkü hayat devam ediyordu, dost düşman yan yana, birlikte ve iç içe) bir beş yılı geride bırakmışlardı. Hatta bu beş yıldan önce bile, Hitler'in boyunduruğu altındayken de, öyle ya da böyle bir modus convivendi** bulmak zorundaydılar,

Fr. Modası geçmiş tutku –yhn

Lat. Birlikte yaşama pratiği –yhn

gitgide bir şeylere bulaşmak (hem de özel bir gayret <göstermeksizin>), işin içinde olmak zorundaydılar (açık bir ihanette bulunmaksızın hem de). Çünkü tam da hiç bulaşmamak ve onlardan olmamak, büyük sıkıntı yaratabilir hatta bazen ölümle sonuçlanabilirdi. Burada bulunmayışımız nedeniyle, saflardaki netliği belirsizleştiren bu durumu biz yaşamadık. Dış düşman cepheleleri ve sınırlar oluşturarak insani ile alçakça arasındaki ülke içi sınırları tanınmaz hale getiren savaşı da yaşamadık keza. Bu sınır çizgisinin payına, bombardımanlar zamanında tamamen silinmek düştü. Çünkü bombalar kim olduğuna bakmaksızın, <iyi>yi <kötü>yü ayırmaksızın herkesi tehdit ve yok ettiklerinden, bu ölümcül tehdidi düşman olarak görmemek, hatta müttefik olarak karşılamak için gayriinsani ve doğaüstü bir ahlaki soyutlama gücü gerekiyordu. Kaç kişi becerebildi bunu, bilmiyorum. Her halükârda bunu yapabilenlere hayran olmamak elde değil. Yapamayanlar içinse insanlık hali demek gerekiyor.

Şurası çok açık, bomba yağmuru altında yaşamak zorunda kalanların nefreti, doğrudan ölüm getiren şeye konsantre olmak durumundaydı; iki nefret objesi tek bir yürekte yan yana barınamayacağı için de gerçek suçlulara, Hitler ve destekçilerine duyulan baştaki asıl nefret sürüp gidemezdi. Muhtemelen alevler içindeki Berlin, Dresden ya da Köln'deki birileri, tepelerine neden bomba yağdığını, bu işi başlarına açanın aslında kim olduğunu iyi biliyordu. Böylesine kuru kuruya bilme ne kadar da etkisiz ve gerçeklikten uzak. İnsan yüreği sadece doğrudan olana bakar, asla çok eskide, geçmişte kalmış bir sebebi dikkate almaz. *Nedensellik kalbe yabancıdır*. Öylelikle caniler unutuldu. İşledikleri suçların yol açtığı korkunç sonuçların enkazı altında kaldılar bir bakıma.

Bizler, uzakta olduğumuz için darbe almadık. Bize ulaşamadılar bile. Bu arada <biz> derken, tesadüfen arta kalan küçücük bir azınlığı kastediyorum. Ezici çoğunluk suskun çünkü,

yollarda ölüp gitmiş o insanlar konuşamaz artık. Bizler, canını kurtarmış az sayıda kişi, gerçek nefreti, işin asıl nedenine ve suçlulara olan nefreti, sonuna dek sürdürmeyi ve yaşatmayı becerbildiysek de, bu sadakat konusunu abartmanın anlamı yok. Bizim nefretimiz neredeyse lüks sayılırdı. Aklımızı çecek yanlış nefret duygularıyla kafamız karışmadan bu lüksü sürdürebildik. Gerçeği elden bırakmama ve sadık kalma gibi bir şansımız vardı. Harabeye çevrilmiş Almanya'da *kalanlarsa* böyle bir şanstın yoksundu.

Oysa yine de söylediklerim, zorlayıcı güç yüzünden asıl nefretlerinden saptırılan bu insanların hatırı için eski tutkumuzu köreltmemiz gerektiği anlamına gelmiyor. Aksine bu tutkuyu onlarda da yeşertmemiz gerekiyor. Bugün dahi. Dahası asıl bugün. Yakılıp yıkılmış kentlerin üstündeki toz bulutları yeni yeni dağılmaya başlamışken, nefret edilen eski düşmanın dirilişini gören biri, afallamışlığıyla, nefret takıntımızın, ne kadar katıymış gibi gözükse de bir efor, sadakat ve sağduyu örneği olduğunu, ayrıca düne olan eski kızgınlıklarını koruyup kolayarak, yarının yararına bugüne taşımış birilerinin varlığının fena bir şey olmadığını teslim edecektir.

Viyana, Haziran

Her şeye zamanın yanlış açısından bakıp o yüzden haksız yargıda bulunuyor olmayalım?

Buralara yeni ayak basmış ve ortalıktaki enkazla ilk kez yüz yüze gelmiş bizim gibiler için *bu gördüklerimiz*, Hitler ve savaş sonrası Avrupası'nı ifade ediyor. Kıtayı çöküş günlerinden artık ayırmış olan zaman dilimini kabullenemiyoruz; sık sık gözden geçiriyoruz bunu ve artık unutulmaya yüz tutmuş felaket buradakilerin yüzlerinden okunsun istiyoruz hep. Oysa şu anda penceremin dibindeki meyve bahçesinde oynayan, artık küçük bir adam olmuş beş yaşındaki velet, Hitler'in adını henüz hiç ya da o zamandan bu yana bir daha duymamıştır.

Hasretle gerçeklik arasındaki ilişki tamamen tepetaklak olmuş durumda. Yıllardır karşı kıtada, sıcak Manhattan gecelerinde, <Wirtshaus zum Hirschen>* girdi rüyalarım, bahçesinin önündeki koca at arabası bir de. Çaresiz kalmış bir sefa pezevengi olarak yazdığım bir şiirde, kestane ağaçlarının altında içilen kırmızı şarabı hayal ettim.

Şimdi hepsi elimin altında. Ama böyle de var olunmaz ki.

Güneşte parlayan her bir yaprağa varana dek hayali kurulmuş görüntü, ne büyük bir gayretin eseri idi. Yıllar süren düşlerin yoğunluğu öylesine artmıştı ki şimdi hiçbir zahmete katlanmam gerekmez burnumun dibine dayanmış gerçeklik çok mat geliyor. Yokluğum boyunca anımsamada mükemmelliği gözettim, zorlayarak. Şimdi ise gerçeklik, özlemdeki orijinal görüntülerin kopyası gibi. *Gerçeklik görüntünün gölgesi olmuş durumda!* Varlığı su götürmez bahçe masası, şiirin gölgesinde kaldı! Bu ne sefalet! Bu ne üçkâğıt!

Viyana, Temmuz

Kitapçıları dolaştım; bir kafede oturup, burada çıkan dergilere göz attım. Almanya'dan tek bir dergi ya da kitap yok. Metternich'in gözcüleri, sanki yine sınırları tutmuşlar da hiçbir şeytani yayını ülkeye sokmuyorlar. Çoğu Viyanalının, günümüzdeki küresel sorunlardan haberi yok.

Basında Dünya'yı hâlâ <ucu bucağı olmayan Dünya> olarak adlandırıyorlar. Bununla kendi dünyalarının ne kadar dar olduğunu gösteriyorlar; daha doğrusu <sınırları daralmış> Dünya'dan ne kadar uzak olduklarını. Bugünkü Dünya'yı Dünya yapan artık (<genişlik> anlamında) <büyük> olması, Ekvator'la Çin'in komşu olması örneğin. Bazıları bunu

* Bir lokanta adı -çn

<biliyor> gözüküyor gerçi; ancak bu bilgi çok azında bir Dünya ve yaşam anlayışına dönüşmüş durumda. O kadar geride kalmışlar ki başka insanlara bakışlarında bile tutucular. Mizah dergilerine bakıyorsun, Amerikalı siyahların adı <Afrikalı zenci>. Sanki söz konusu olanlar, Venedik ya da İspanya üzerinden gelip beyaz halkın arasına karışmış Mağripliler. Karikatüristler de Çinlileri, onyıllar öncesinde kalmış örgülü saçlarıyla çizmeye yeminli gibiler.

Kuşkusuz tarihsel açıdan gayet anlaşılabilir anakronizmler bunlar. Diğer Avrupa ülkelerinin halkları, emperyalistliğe soyunup Dünya çapında gezginliğe girişirken, Avusturya donanmasız ve sömürsüz bir ülke olarak kaldı. Öylelikle halkın düşünce yapısı da büyük keşiflerden ve kolonilerin kuruluşundan önceki dönemin Avrupası'ndaki halini korudu. İngiltere'nin, Portekiz'in, İspanya'nın, Fransa'nın gençleri, <Dünya görmek> için denizlere açılırken, Avusturyalı genç, kayak turuna çıkıyordu. Böylelikle az çok <dışarı çıkmış> da olsa pazar akşamı gerisin geri Ottakring'e evine dönüyordu. Avusturyalı entelektüellerin alaycılığına konu olan <sumper>* dar kafalılığı, büyük ölçüde coğrafi konumun ve ülkenin dış politikalarının bir sonucu.

Dış Dünya'ya kapalılık, uzunca bir dönem, özellikle 19. Yüzyıl'da, 'meşrutiyet' nedeniyle psikolojik açıdan o kadar doğal bir şeydi ki bugün hayata geçirilen izolasyonu anormal bulan çok az kişi vardır herhalde. Bir insan, bazı kitapları okumamış olduğunu ya da o kitapların piyasada satılmadığını nereden bilecek ki, daha söz konusu kitapların varlığından bile haberi yoksa. Belli bazı düşünsel akımların tezgâhından geçmemiş olduğunu nasıl anlayacak ki, geçmişteki ya da güncel akımlardan hiç haberdar olmamışsa ya da Dünya'da bir aralar böyle akımların bulunduğunu bilmiyorsa. Hele kendi gibi, kapı komşuları da böyle şeyleri duymamışlarsa hiç.

* Avusturya'da bağnaz ve zevksiz kişiler için kullanılan niteleme –çn

Ama yine de bir açıdan Viyana, Dünya'nın merkezi. Ne de olsa başka zaman pek içli dışlı olmayan galipler, <mağlubun mekânında buluşur.> Dünya'daki film prodüksiyonu ne âlemde, bu Viyana'dan ve belki bir de Berlin'den başka bir yerde anlaşılabilir mi? Amerikan, İtalyan, Macar, Fransız, Rus, İngiliz film yapımcıları... burada hepsine rastlıyorsun. Viyana'dan başka nerede sabahları bu kadar, tüm Dünya'yı yansıtan, yığınla gazete satışa çıkıyor? Şüphesiz bu avuç içi kadar yer, ütopik ve iki sınır arasında bir bölge. Fakat pano-raması müthiş!

Viyana, Temmuz

Schönbrunn'dayım. Bankta otururken, N. adında alt kademe-den bir devlet memuruyla bir konuşma geçti aramızda. Kırk yaşlarında, müzmin bekâr, üst orta tabakadan, lise mezunu. Benim buralı olmadığımı anlayınca, kendiliğinden anlatmaya başladı. Birkaç kez, zamanımı alıp almadığını sormasına kar-şın, konuştukça ayrıntılara girdi. Üç tümcede vakayı aktarı-yorum:

Kentin bombalandığı günlerden birinde, annesini kay-betme talihsizliğini yaşamış. İlerlemiş yaşı nedeniyle. Bir at arabası tutup, annesinin cenazesini kent dışına götürmüş ve orada defnetmiş.

Uzun uzadıya anlattıkları bu üç tümceyle özetlenebilir. Bir tek, annesinin ölümünün onun açısından epey sıkıntılı bir durum yarattığını eklemek gerekiyor. Çünkü komşuları, an-nesini toprağa verdiği günden başlayarak, N.'ye söylemedik-lerini bırakmamışlar. Burun kıvrarak ve aşağılayarak davranır olmuşlar. İçlerinden bazılarının bu tavrı hâlâ sürdürdüğü gün gibi aşikâr.

Neden ve hangi ruh haliyle böyle davrandıklarını ortaya

çıkarmak istiyorum şimdi. Ama öncelikle şunu belirtmeliyim N., bu işte kendisinin de kabahati olduğunu reddetmiyor aslında... hiç kendine güveni olmayan haline bakılırsa sırf varlığının bile başkalarının yargısını meşrulaştırdığını düşünen bir insan olduğu hissini uyandırıyor. Öte yandan hiç tanımadığı halde bana bu kadar açılmasının, benim ağzımdan çıkacak bir takdir sözcüğü, en azından farklı bir yorum bekliyor olmasından kaynaklandığı izlenimine kapıldım.

Soruna, komşularının onu neden dışladığına gelince:

Birincisi, büyük olasılıkla ilk baştaki o tepki ona değil, annesineydi. Belki de yaşlı kadının hâlâ *hayatta olmasına* bozuluyorlardı. Ekonomik açıdan kârlı olmayan bir şeyin varlığının gereksiz olduğu yönündeki berbat nazi doktrininin, tam da o kuşatmalar sırasındaki umutsuzlukta son parlak günlerini yaşadığını düşünmemizi gerektirecek pek çok neden var. Yaşlı kadın, onlar için zaten gereksiz <fazladan bir boğaz>dı, bir yükü.

Ama adamın komşuları, aynı zamanda (bu da ikinci neden), o cehennemde bir yetişkinin hâlâ bir annesinin *olmasını* absürd buluyorlardı. N. evli değildi, çevresinde ana kuzusu olarak biliniyordu tahminen. Onun, bombardıman ya da kurşun yağmuru altındayken annesine akıl danışması ya da ona sığınması komşuların gözünde katlanılır şey değildi muhtemelen.

Üçüncüsü, yaşlı kadın sağken bile onların sinirini bozuyordu sonuçta. Ama onun varlığından ve henüz N.'nin başında <oluşundan> çok, komşuları şimdi asıl kahreden şey, kadının *doğal* ölümle yaşamını yitirmesiydi... utanmadan kalkıp ölmesiydi. Kızgınlıklarının acısını artık ondan çıkaramazlardı. Ancak bir insanı sadece suç değil, aynı zamanda *başına gelenler* suçlu kıldığı için, suçlu artık N.'ydi. Ortalık sakat kalmış ve enkazla üstü kapanmış insanlarla doluyken, tutup annesini

koyu bir barış dönemindeki gibi ebedi uykusuna uğurlama münasebetsizliği, komşularının ona iyice gücenmesine yol açmıştı haliyle. Açlıkla cebelleştığımız günlerde, bir komşumuzun mutfak penceresinden gelen tas kebabı kokusunun bizde yarattığı gücenikliğin aynısı. Bir şekilde, diye kalpsizliğin mantığıyla bir sonuca vardılar, bir şekilde N. dayanışmayı bozmuş sayılır; onlarda olmayan bir şeyi gizlice bir kenara koymuştu demek ki. Evinde, onlara hiç sözünü etmediği, hiç göstermediği, dışarıdaki cehennemden etkilenmeyen korunaklı bir odası olmasındı? Şiddete maruz kalıp ölmenin önünü alan ve doğal ölümün rıza göstereceği bir ikametgâh?

Dördüncüsü: Dediğim gibi N. Bey, kansız cenazeyi bir beygirin çektiği arabaya taşıtmıştı. Cenazenin arabaya yüklenişini gözleriyle görmüşlerdi. Hem de ne zaman? Mermi yağmurunun bir süreliğine dindiği, kendi ölümlerini evlerinin bahçesine apar topar, yarım yamalak gömdükleri aralardan birinde. N.'nin onların yaptığını yapmaması, üstelik sürüden ayrılması; sokağa çıkmanın neredeyse olanaksız olduğu, at arabasının adının geçmediği, atların mitolojik varlıklar sayıldığı (yardım edecek birilerini bulmak da şöyle dursun) bir zamanda, böyle bir günde hem de, kalkıp cenaze töreni düzenleyebilmesi, sergilediği başına buyrukluğun üstüne tüy dikmişti. Kimbilir saman altından ne sular yürütüyordu, kimbilir ne kirli ilişkileri vardı, mutlaka her şey elinin altındaydı.

Annesini defnedebiliyor diye birini kıskanmak, <normal zamanlar>da saçma gelebilir. Ancak N., komşularının tepkisini basit bir ifadeyle özetlerken pek de haksız sayılmazdı: “Kıskanıyorlar işte, ne olacak.” (Şunu da söylemeliyim, biraz da saptırarak, bu sözlerine dayanışma dilenen bakışlar ekledi, benden onay koparmak için: “Yahudileri de böyle çekemiyorlardı işte.” İşler iyice sarpa sarımasın diye kafa salladım çaresiz.)

Aslına bakılırsa annesinin cenaze törenine duyulan kıskançlığın N.'ye tuhaf gelmemesi bir skandal. Sanki değişmesi zor hezeyanların, büsbütün köklü toplumsal dönüşümler sırasında da, olağan zamanlardakinden hiç farkının olmaması doğal bir şeymiş gibi. Haklıdır belki de kimbilir. Kıskançlık denen kavramın da umurunda değildir herhalde zaten, hafta arasına mı denk gelir artık yoksa kıyamete mi, konusu peynir ekmek midir yoksa bir annenin defin töreni mi, hiç fark etmez. Acaba diyorum, tüm korkunç olayların asıl cehennemî yanları, tam da olayla ona gösterilen duygusal tepkiler arasındaki ürkütücü uçurumda yatıyor olmasın?

N.'nin davranışının ve dürtülerinin bende uyandırdığı izlenim, katışıksız bir hayranlık değil. Ama bunun neden böyle olduğunu açıklamadan önce, yanlış anlamaya meydan bırakmayacak biçimde buraya yazıyorum: Alevler altındaki kentte onun araba, at ve faytoncu peşine düşmesi sadece kararlılığın ve sıradışı bir organizasyon yeteneğinin değil, aynı zamanda gerçek bir kahramanlığın göstergesiydi.

Neden kahramanca davrandığıysa ayrı konu. Mesele sadece annesine derin hürmetinden ya da bir ölüye duyduğu saygıdan ibaret olsaydı, yergiye yer yoktu. Ama benim gibi, N.'nin nasıl ürkek olduğuna ve el etek öptüğüne, durmadan (hatta bir tanıdığı bulvarın ta öbür ucunda belirdiğinde dahi, hemen peşin peşin) aralıksız selam veren ve teşekkür eden haline, ruhuna işlemiş bir özür dileme jesti şeklindeki çarpık tavrına tanık olan biri, onun Antigone'nin soyundan gelmediğini hemen anlar. Saçma gibi gözükse de, bu adamın kahra-

manlığını peydahlayan şey korkaklığıydı, en azından acziydi.

Mermi yağmurundan ya da alevlerden ödü patlasaydı normaldi. Ben kendim ateş altında kalmadığım için ve o bu korkuyu yendiği için diyecek sözüm olmazdı pek. Oysa başka bir şey karşısındaki *korkusu daha büyüktü*. Ölüm korkusunu hiç saydıran bu korku, *örfe karşı gelme* korkusuydu. Sohbet sırasında alnında biriken terleri silip harfi harfine şunları söyledi: “Tabii bilseydim o zamanlar insanların yakınlarını evlerinin bahçesine gömmesinin ayıp bir şey olmaktan çıktığını, hiç o zahmete girer miydim?” (Ardından ‘telafisi imkânsız zarar’ jesti.) “Ne oldu peki?” diye beceriksizce üstünü örtmeye çalıştığı bir pişmanlıkla devam etti işte o an anladım, neden komşuları için o kadar da haksız sayılmazlar, dediğini - “Ne oldu şimdi? Evimin müzik salonunun tavanını tamir ettirecek param kalmadı. İstedikleri miktarı bir bilseniz!”

Hayır, Antigone’nin torunu değildi. Devrilmiş ağaçlarla dolu alevler içinde kalmış yollardan güçbela geçerek oradan oraya koşturması Antigone’nin yaptığı gibi bir ölüye karşı son görevini yerine getirmek için değildi, *medeni davranış uğruna hiç değildi; aksine derdi örfe aykırı davranmamaktı sadece*. Gösterdiği kahramanlığın nedeni, kalın kafalılığıydı, *genelin* yaptığı bir şeyi savsaklamadaki yeteneksizliğiydi düpedüz. (O zamanlar *genelin* artık öyle yapmadığını bilmiyor olması da talihsizlikti.) Geleneği ortadan kaldıran özel durumlar olabileceğini henüz kavramamıştı. Sonra da sözünü tamamlarken, konuyla sıkı bir ilgisi varmış gibi (ona göre konuyla sıkı bir ilgisi vardı gerçekten), “Bir düşünsenize doktor bey, kuşatma başladığında yemek odamızda bir çatlak vardı. Eğer kitaplarımızın bulunduğu oda olmasaydı, doktor bey, yemeğimizi yatak odasında yemek zorunda kalacaktık.” Sonra yeniden alnındaki terleri sildi: “Bizim gibilere reva mı bu?”

Belki de vakaya daha hoşgörölü yaklaşmak mümkün. İnsanların içine itildikleri bazı durumlar, mutlak anlamıyla zora koşmalar, düpedüz çetrefil, sıradan bir insanın ruhen altından kalkamayacağı kadar çetrefil belki. O açıdan bakarsak, bu N. Bey resmen bir Don Quijote idi. *Negatif bir Don Quijote idi ama. Yeldeğirmenleriyle onları ordu sanıp savaşıyor değil de ordularını yeldeğirmeni sanan.* N. yakılıp yıkılan bir kentte, yangınları ve bombaları, bunlar gündelik yaşamda karşısına çıkan engellermiş gibi algılamıştı. Onun için doğru ve gerçek olan, *herkesin bir şeylerle uğraştığı, daha doğrusu uğraşmasının gerektiği bir dünyaydı.* Bu dünyayla karşılaştınca, değil Dünya tarihi, kıyamet bile geçersiz, inanılması zor, gerçekdışı bir aranağmeydi.

Ama onun gözünde geleneklerin dünyası, yegâne gerçek dünya olduğu için aynı zamanda yegâne resmi dünyaydı, o yüzden <aranağmeyi>, yani içine düştüğü *felaket ortamını, sadece onu ilgilendiren bir vaka*, neredeyse hüküm olmayan bir rüya gibi algılıyor; kendine (<bizim gibilere>) ve asıl geleneğe karşı duyması gereken sorumluluğa verilmiş bir *ara* gibi yani. Ancak bu ara, moral bozucu ve rezalet bir şey, bunu <hak etmediler ki>, Dünya'yı kızdıracak hiçbir şey yapmadılar ki. Tarihin akışına, özel bir alışverişte centilmenlik dışı davranış gösteren karşı taraf gözûyle bakıyor yani, hem de ne olur ne olmaz deyip hiç niyetlenmedikleri bir alışverişte. “Biz de mi bundan nasibimizi alacaktık,” diye serzenişte bulundu kafa sallayarak, “halbuki ne kadar da uslu durduk. Hiç ama hiç kimseyi öfkeliendirecek bir şey yapmadık.”

Kalkarken, “Peki ya annenizin mezarının nerede olduğunu biliyor musunuz şimdi?” diye sordum.

“İşte asıl mesele de bu ya,” diye homurdanıp, elindeki çubukla yerdeki çakıllı toprağı eşeledi. “Ama yakınlarına köpek

ölüsü muamelesi yapıp evlerinin bahçesine öylece gömen o adiler var ya, *onlar* biliyor ölülerinin yattığı yerleri.”

Ayrıldım oradan. Ama kulaklarımda hâlâ o sözler çınlıyor: “Kıskanıyorlar işte, ne olacak.”

Viyana, Ağustos

Hayır, taşra denemez buraya. Taşralılıktan çok daha umutsuz bir vakıa. Küçük bir yerleşim yeri ne denli ücra bir köşede, ne denli ufak olursa olsun, çekim merkezinin neresi olduğunu asla unutmaz, Paris’in mi Roma’nın mı, *nerenin taşrası* olduğunu bilir. Ne denli anakronik olursa olsun, belli bir güncellikle ve yaşayan belli bir modelle karşılaştırıldığında, asla <her açıdan anakronik>, asla sürekli anakronik değildir. Bu da o yere belirli bir yön, hatta bir çehre kazandırır.

Alanının büyüklüğü, nüfusu ve görkemli mimarisiyle Viyana, bugün dahi bir güç ve kültür merkezinin çizgilerini taşıyor. <Taşra> tanımlaması, daha çok da şimdi *kent nerenin taşrası*, sorusu, Viyanalıların çok zoruna gidiyor. Şapkalarındaki dağ keçisi kılından yapılmış süslerle ve oduncu ceketleriyle Viyana’nın Viyana değil de Steiermark ve Kaernten bölgesince ilhak edilmiş bir semt olduğu duygusu uyandıran taşralılar da aynı tepkiyi veriyor üstelik.

Evet: *Nerenin taşrası?*

Bu soruya <taşra> sözcüğünün anlamını genişleterek yanıt verebiliriz ancak. Denebilir ki Viyana, katışıksız tarihsel anlamda bir taşra: *Çok gerilerde kalmış kendi parlak geçmişi- nin taşrası*. Boy ölçüştüğü, geçmişteki Viyana. Onun çekimine kaptırıyor kendini, dış görünüşüyle ona öykünüyor, tıpkı Brüksel’in Paris’e öykünmesi gibi. Bugün bu kentte şaşıla operalar sahneleniyorsa, bunun nedeni *Viyana’nın ne pahasına olursa olsun Viyana’dan geri kalmak istememesidir*.

Şaşılacak bir yanı yok bunun. Daha kırk yıl önce kendi

kozmopolit ve başlı başına çekim merkezi olan bir kent, başka bir çekim alanının yörüngesine girmekte idmansızdır haliyle. <Alıcı> rolüne soyunmakta, Dünya'ya bu yolla dahil olmakta zorlanır; en azından bu konuda herhangi bir küçük kentten ya da ülkeden daha acemidir.

Meseleyi zorlaştıran bir şey daha var. İlhak girişimi sırasında Avusturya, <taşra>, belli bir taşra olmayı, başka tarafa savrulmayı denedi bir kere. Hazin bir sonu oldu bu denemenin. Almanya'yla aradaki köprüler siyasal nedenlerle neredeyse tamamen atıldığı için de taşradan geriye bir çeşit kör nokta kaldı.

Viyana'nın oryantasyonsuzluğunun bir başka nedeni de kentin, tam da kötü denebilecek bir zamanda, hors de discussion* Dünya merkezi diye bir şeyin kalmadığı sırada önemini kaybetmiş olması. Kentin (ve ülkenin) kültürel-coğrafi konumunun <ne> olduğu gerçekte sürüncemede kalıyor. Viyana'nınsa bu konuda yapabileceği bir şey yok.

Viyana, Ağustos

Kahlenberg'e gittik. Daha Zürih'teyken, işitme duyumuzun kendini toparladığını hissediyorduk. Bu toparlanma o günden bu yana devam ediyor. Aynı şekilde gözlerimiz, tüm duyu organlarımız da <derin bir nefes almışa> benziyor. Nedeni çok basit, önlerine çıkan hiçbir şey *algıdan kaçabilecek kadar büyük değil*. Kendi başına duran bir ev; çitle çevrilmiş bir bahçe; kulesinin etrafına kümelenmiş yekpare bir köy; Viyana bile, bu yükseklikten bakıldığında derli toplu *bir kent* olarak gözüküyor. Bunlar gözlerimize tatil yaptıran şeyler. Buradaki <figürler> kendiliğinden, <fon>dan ayrı bir profil sergiler, öne çıkar ve bizi karşılarken, New York'ta <easy to look at>** bir

Fr. Tartışma dışı -çn

İng. Göze hoş görünen -yhn

silueti arka plandan çekip almak esaslı bir performans gerektiriyordu. Sürekli değişen ışıkların balta girmemiş ormanında kırmızıyı ya da yeşili, yayalar ya da sürücüler için olan sinyalleri açıkça ayırabilmek her seferinde yorucuydu. Buradaki biçimler, eskinin biçimleri, ne kadar rahatlatıcı. Külfetsizlikleri ne çabuk belli ediyor kendini: Bir kere en başta duyular için rahatlık sağlıyorlar.

Elbette ötedeki kıtada, asıl tam da orada, uygarlığın büyük bölümü yaşamı kolaylaştırmaktan oluşuyor. İyi de *kimin* için kolaylaştırıyor? Artık yürümeye gerek yok, otomobil var; hesap yapmak gerekmiyor, hesap makinesinin kolunu çevirmek yeterli. Peki ama bu konfor sonuçta insanların yararına olmaktan çok, işlerin tıkrında gitmesi için değil mi? Her durumda bu konfor sayesinde insan bedeninin fonksiyonları azalmıyor. Lüzumsuz kılınıyor sadece. Bu yüzden duyuların gümeye gittiğini hiç kimse hissetmiyor. Tek bir görüş alanında elli tane ışıklı reklam; tek bir salonda elli tane gürültülü daktilo; tek bir kafeteryada elli çeşit koku varken. Yo, gözün de kulağın da burnun da işi <kolaylaşmıyor> öyle pek. Daha ziyade bakımsızlıktan telef olup gidiyorlar.

Buradaki ortamsa hem göz hem kulak için biçilmiş kaftan. Şimdilik nesneler de evler de köyler de duyuların ölçüsüne göre düzenlenmiş haldeler. Klavyenin ellere göre yapılmış olması gibi. <Kullanışlılar> yani, duyulara gereçlik yapıyorlar... oysa öte kıtada algılar ya karmakarışık kalıyorlar ya da örneğin sürücülerde olduğu gibi aralıksız üstesinden gelinmeleri ve hizmetlerine koşulması gerekiyor. Orada algılar, gereç değil, makine.

Buradaki ince işlerin, insancıl sanatların yarattığı şaheserler olduğunu düşünmek saçmalamak olurdu. Ölçüsüzlüğün üretimi, makul ve ölçülü olandan çok daha zahmetli, bir o kadar da yapay. Nihayetinde biz insanlar, insanlara çalışıyoruz; dolayısıyla el, göz gibi (birlikte ve birbirleri için gelişmiş

ve karşılıklı uyumları oturmuş) organların sahibi bizlerin ilk önce sadece *tek bir* ölçü kullanması doğaldır. Şaşırtıcı olan tam tersine, iki performansın, <üretme>nin ve <algılama>nın birbirinden bu kadar uzak olabilmesi; duyularımızı ve kavrayışımızı aşan şeyler üretebilmemiz ya da tersinden söylersek, hiç üretemeyeceğimiz şeyleri aklımızın alması. *Homo faber** ve *homo percipiens*** *tek tek her insanda birbirine yabancı kalmış durumdadır.* Yabancılaşmanın bir alt türü bu ve gariptir ki Marx'ın ilk yapıtlarından bu yana yabancılaşmayı konu alan literatürde hep ihmal edilmiş.

Elbette bu uyumsuzluğun Amerika'yla ilgisi yok. Sadece endüstriyel üretimin gösterdiği gelişmeden kaynaklanıyor. Buralarda, duyu organlarına kalıp gibi oturan nesnelerden varsa, başlıca nedeni bu nesnelerin *hâlâ* olmasıdır. <Duyular> uğruna teknoloji düşmanlığı yapıyor gibiyim.

Wienerwald, Ağustos

Devam ediyorum. Öte kıtada objelerin kavranabilirliğini engelleyen - ister köprüler olsun, ister şirketler, ister kentler, ister politika, söz konusu olan her neyse - hemen hepsinin çok büyük olmasıydı. Öyle ki hepsinin duyularca bir bütün olarak fark edilmemesi olanaksızdı. Oradaki nesneler ve durumlar *algüstü*.

Böyle bir terim yok aslında, çünkü psikoloji meseleyi savsaklamakta.

<Algüstü uyarım> kavramıyla, algılayabilme sınırının berisinde değil de ötesindeki uyarımı anlatmak istiyorum. Ötesinde, çünkü insan (belki de her canlı) *iki bariyer* arasındadır, algısının *iki eşiği* vardır; (psikolojinin ele aldığı) en küçük uyarımların insana ulaşabilme yolunda aşamadığı eşik; bir de

Lat. Alet yapan ve kullanan insan –yhn

Lat. Algılayan, idrak eden insan –yhn

ardındaki, göze çok büyük gözükten şeylerin, algılanabilir büyüklüğün çok ötesinde kaldığı ikinci eşik.

Bu ikinci eşik ardındaki büyük şey öyle zorunlu olarak <yükselen> (bu haliyle hiç değilse <düpedüz büyük> olma fikrini hissedilir biçimde ortaya koyan) bir şey değil. Aksine bildiğimiz, geniş yer tutan, kapsamlı şeyler: Alabildiğine büyümüş kent, alabildiğine karmaşıklaşmış ekonomi ağı, alabildiğine irileşmiş konglomera, transcendens proportionem humanam,* her biri parçalara ayrıldığında duyularla algılanabilir nitelikte, ancak bir bütün olarak duyumsanıp kavranamayan, yani perişan bir anlamda, <doğaüstü> objeler.

Şimdi bu açıklamadan sonra, günümüz Amerikalısı'nın doğaüstü bir gündelik hayat yaşadığını söylersem, yanlış anlamalara yol açmam. Ayrıca boyunu (ve gözlerini ve ruhunu da) çoktan aşmış bu hayatın içinde soluklanabilmek için insani koşullardan gelen özel objelere, yani sanat yapıtlarına ihtiyaç duyması o kadar anlaşılır bir durum ki. Sanat ona hijyen için, ayarını ve dengesini yeniden sağlayabilmesi için gerekli. Geçtiğimiz yüzyıldaki Avrupalı, gündelik yaşamın sıradanlığından sıyrılmak için sanat alanında <yüksek> ve aşırı boyutlarda yapıtlar ortaya koyarken, gündelik yaşamının iğrenç doğaüstü yanlarından kendisine gına gelmiş avangard Amerikalı, çoktan <küçük obje>, rustik bir şeyler ve <antika> avına çıkmış durumda; yani duyulara kalıp gibi oturan şeylerin peşinde. O sayede duyularını iyileştirmeyi ummakta.

Doğrusu büyük sanat yapıtlarının sırtından, gündelik yaşamın dışına çıkmaya çalışmak onlara artık anlamsız geliyor. Günlük sıradan futbol maçının ve hoparlörlerin yanında, en muhteşem opera binası dahi çelimsiz kalıyor; her gün gördükleri Wallstreet gökdelenlerinin arasında yanlışlıkla yıkılmadan kalmış kilise de göğe değil elli katlı komşusunun onuncu katına uzanıyor sadece. Devasa ve <doğaüstü>, Amerikalılar

Lat. İnsan boyutlarını aşan -yhn

için sıradanlaştı artık. Şimdi onlar için tam da duyusal açıdan *elle tutulabilir* objeler, 19. Yüzyıl'da aşırı boyutu temsil eden şeylerin oynadığı (sanat) rolü(nü) üstlenebilir bunun da hakiki Helenizmle hiç ilgisi yok. Ölçülülüğe özerk bir alan, yani sanat, ayrıldığı anda, ister istemez kültürün ölüm çanları çalmaya başlar.

Viyana, Ağustos

Burada Hietzing'de kulağa ve göze makul gelenler, bizzat gündelik şeylerin kendileri. Ağaç, ev, meyve tezgâhı. Boşuna değil burada sanata, Manhattan'ın keşmekeşine oranla daha az ilgi duymamız. Bulunduğumuz yerde sokaklarda sallana sallana yürümek, müzelerdeki izole yapıtların önünde dikilmekten daha mutluluk verici.

(Bu arada, bu sokakların kendileri çoktan müzelik olmuş olmasın? Günümüz dünyasında müzelik?)

Goisern, Ağustos

Bir ırmak. Arkasında çam ağaçlarıyla kaplı dik yamaçlar. İkinci güneşi. Irmağa girip yüzdük.

Yine huzursuzlandık: Kaç yaşındayız acaba?

İleri yaşlarda, çocukluktaki sahnelerin yeniden çıkageldiği söylenir. Bu dürtü sırası, tersine çevrilebilir gibi geldi bana; daha doğrusu tersine dönmüş gibi. Şu anda çocukluğumun dünyasına, dağlara, çam ağaçlarına, ırmaklara geri dönmüşken, ikide bir, bir anlığına da olsa tarif edilemeyecek kadar yaşlı gözüküyorum.

Bir o kadar da sık, olmayacak kadar genç. Galiba geri döndüğümü sık sık unuttuğumdan ve öylesine *burada* bulunduğumu zannettiğimden olacak (<hâlâ buradayım> değil, <yeniden buradayım> da değil). Böylesi anlarda, yüzüne vuran ikinci

güneşle mest olup, kendini ırmağın sularına bırakmış ve az ilerisinde yükselen dağları seyreden biri, taş çatlasa yirmi yaşındadır.

Goisern, Ağustos

Takmış takıştırmış armut ağaçlarından geçilmeyen bir yamaçtan yukarı tırmandık. Yolumuzun üzerinde ısıt ısıt çiçek tarhları, rengârenk kaymaktaşları, ahır pencerelerinden başlarını uzatmış taylor. Çiftliklerin biraz yukarısında kuzukulağı da gördük.

On yedi yıllık sürgün boyunca bu armut ağaçlarını, çiçek tarhlarını, taylor, kuzukulağını <sayıklamıştım>. On yedi yıl boyunca bu saydıklarımın sesime kulak verdikleri ve adlarını sırtlarına geçirip vücuda geldikleri duygusuna kapılmıştım. Platon'un *Philebos*'taki tezi, her şeyin adı <yaradılıştan> neyse odur ve adı da kendi gibidir biçimindeki bu absürd tez, bir yerden sonra bana hiç tuhaf gelmemeye başlamıştı. Üstelik gözümün önüne getirmeye çalıştığım tüm bu adları yüksek sesle telaffuz etmek hem meşru hem akıllıcaydı. Hiçbiri yoktu çünkü. Oysa benim için günlük taylorın kadar gerekliydi.

Ama şimdi, şimdi armutlar sahiden tepemde sallanıyorken; kuzukulağının tadı gençliğimde yediğimin aynısıyken; kaymaktaşları gözümü alıyorken ve karşımda sahiden çenesini ahırın penceresine sürten bir taylor varken – adlarını ne diye hâlâ yüksek sesle söylüyorum? Aklıma ne diye mısralar geliyor? Yoksa yaşamım boyunca kuşkuyla yaklaştığım bir şeye mi kapılıyorum? Rilke'nin *Methiye*'sini kastediyorum.

Ağzımdan çıkan sözcükler kimin işine yarayacak? Benim mi? Artık ihtiyacım yok. Hepsinin gerçeği yanı başımda. Yerlerine sözcükleri koymama gerek kalmadı. Armut ağacı mı taylor? Yoksa taylor mı? Yoksa çiçek tarhı mı? Armut ağacının neyine gerek ad? Taylor, namı ne yapacak? Tarrowın benim uyağıma ihtiyacı

mı var? Varlıklarına ve göz önünde olmalarına karşın onlara methiyeler düzmek, bir bakıma *nesnelere arka çıkmak* olarak yorumlanamaz mı? Saydıklarım, <sözcüklerin kurtarıcılığına> (bu ifade Rilke'nin, şiir yazmasına bulduğu mazeretti) ne diye tenezzül etsinler ki?

Armut ağacı bir ada <sahip> değil. Yaprakları ve meyveleri var. Ona iliştiirdiğimiz adı bilmiyor. Bilse de ona seslenmemi nereden duyacak.

Öyleyse buradan şu sonucu çıkar: Şiirden şarkıdan uzak dur. Halihazırdaki şeylerin karşısında her dörtlük münasebetsizlik olurdu.

Tarhı selamlama merasimi de münasebetsiz bence. Selamımı almadığına göre. Kuzukulağıyla senli benli olmak da öyle, karşıdakinin varlığından haberi mi var sanki. Taya, benim uyaklar çok gerekiyormuş gibi tavırlar takınmak da keza. Döndün, daha ne istiyorsun? Hem kendini de kandırma. Kavuşma anında dilin sadece iktidarı değil, hakları da ortadan kalkar.

Sesler

Kaktüsler ve rüzgârda uçuşan kumlar arasında
<çiy> hecesi çiy bahşeder
ve önünde bir yonca tarlası belirir,
içinde yalınayak bir köylü kadınlı.
Derken <oluk> lafı çıkar ağzından
- ne nemli sözcüktür oluk -
bakmışsın kupkuru akçaağaç yaprakları
suya kapılıp sürüklenmekte uzağa.
Sonra <ıslak saplar> diye fısıldarsın
- ne şiirdir ıslak saplar -
Yo, böyle beter bir sürgünde,
sesler yeter de artar.

Ne kadar uzakta olsak da
her seda bir şarkıdır bize
sözcüğün içinde saklı ses
cisimlerin ağzından dökülmüşse.
Gelin haberciyi onurlandıralım,
yokmuş gibi cisimlerin önemi artık.
Söz çünkü tüm ölülerin sözcüsü
ve de son portresidir.

Kaliforniya 1939

Viyana, Ağustos

Gezintim sırasında, geçen gün N.'yle tanıştığım yere gittim. Aynı bankta otururken buldum onu. Her gün geliyor belli ki. Bir şeyler anlatmaya çok hevesliydi. Bu kez Dr. R. diye birinden söz etti (doktor unvanını atlamadı). Alman ordusunun Rusya seferi sırasında elde ettiği bir zafer sonrasında bayrak asmadığı, en azından vaktinde asmadığı için N.'yi Gestapo'ya gammazlamış. "Aslında," diye özellikle vurguladı, "Dr. R.'nin adımının yanlış olduğu söylenemez." ("Adım" dedi yapılan şeye.) "Ama meselenin sarpa sarmasına ramak kalmıştı resmen. Kardeşimin eşinin son andaki müdahalesi olmasaydı, yeminle beyan etmeseydi zafer haberi geldiğinde öd sancısıyla kıvrandığımı ve çıkıp bayrak asacak durumda olmadığımı... yalan da değildi zaten..."

Bunları anlatırken halinde en ufak bir güceniklik belirtisi yoktu. Bir buzul yarığına düşmüş ve güçlkle kurtulmuş biri gibi söz ediyordu yaşadıklarından. Benden beklediği öfke değil takdir ve hayranlıktı; "başına ne işler gelmiş birine" duyulan türden bir hayranlık. Dinlemem bile yetmişti anlaşılan ona bu duyguyu vermeye. Benzer şeyleri yaşamış hemşehrilerinin desteğini alması çok zor, alkış da şöyle dursun.

Merkezde evi olan bir kadınla sohbet ettik. Kendisine “Londra’nın ya da Rotterdam’ın yanında Viyana’nın bombalanması hiç kalır, Almanya’daki ya da Polonya’daki kentleri saymıyorum bile,” dediğimde işkillenerek yüzüme baktı; işkillenerek ve alınganlıkla. Ona bir şeyi çok görüyormuşum, elinden almaya çalıştığım bir şey varmış gibi, evinin hasar görmüş olması aldığı bir onur unvanıymış da ben onu bu unvandan etmek istiyormuşum gibi.

Başka kentlerin de aynı şekilde hedef alındığını, hatta yerle bir olduklarını bilmiyordu, bilmek istememesine bilmemek denirse elbette. Anlaşılan bombaların isabet ettiği tüm o kentlerin sakinleri, bir tek kendi kentlerinin buna maruz kaldığını düşünüyor. Her halûkârda hasarlı her eve, tek hasarlı ev olmuş gibi bakılıyor burada. Sahiplerince yani.

Kısacası L. Hanım, Londra, Varşova, Rotterdam gerçeğini dikkate almaya hiç yanaşmadı. Yabancılar duyduğu güvensizlikle kaplı yüzü “Aman, iyi ki yabancı kent isimleri biliyorsunuz!” der gibiydi. Oğlu ise hakikati hemen kabullendi; ancak afallamaya en fazla bir anlık zamanım oldu. Bir çırpıda açıklama geldi, vallahi bravo dedirtecek (demin olguları kabullenmeyen annenin de anında alkışını alan) bir cümle: “Hak ettiler bunu,” dedi. “Peki niye hak ettiler sizce?” diye sordum. Beni bir sonraki şaşkınlıkla başbaşa bırakan bir yanıt verdi. Pencereye doğru eliyle geniş bir daire çizdi, (geri çekilen nazilerin yakıp yıktığı elbette) binaları işaret eden bir el kol hareketi yaptı. Jestine yorum eklemeyi ise gereksiz gördü. Ama söze dökecek olursak: “Bunu yapanlara Varşova da müstahak Rotterdam da.” Başka deyişle kendi bulunduğu kentteki enkaz onun açısından o kadar ön planda, o kadar aslolandı ki, bu duruma zamansal olarak da öncelik atfetmişti. Onlar bizim evlerimizi yakıp yıktıkları için Varşova ya da Londra o hale geldi.

Yanlış düşünmenin kalıpları üzerinde <kafa yorup onları gözden geçirmek> kolay değil. Bilinen yanlış düşünce kalıplarından 'post hoc ergo propter hoc'u' anlayabilmek bile belli bir efor gerektiriyor. Konuşmada geçen, <önce>nin ve <sonra>nın yerlerinin pişkince değiştirildiği son şekli kavramak içinse çok daha fazla efor sarf etmek gerekiyor. Ayrıca şöyle bir ifade de eklenebilir: 'Proximum; ergo primum est, bana en yakın olan hangisiyse zamansal öncelik de ondadır.' Lakin buranın insanların nasıl düşündüğünü kavrayabilmek için bu ters çevrilmiş şekli iyi anlamak gerekiyor.

Her ne kadar bu tersine çevirmenin *bilinçli bir hile* olmadığına bilsek de bu, delikanlının <hiç suçunun olmadığı> anlamına gelmez. Hile hiledir, yo hatta iki hileyle karşı karşıyayız: İkincisinin marifeti ilkinin bilinçsizliğin sırtına yıkmasında. Hatalı düşüncenin sahibi, başka bir alanda yeterince hünerli. Makine mühendisliği bölümünde öğrenci. Yıkıntılar hakkındaki çıkarımlarının bu denli kafa karıştırıcı olmasını, bilmezliğin nerede avantaj sağlayacağını bilecek kadar uyanık ve <bilinçsiz> kalmanın ne zaman işe yarayacağını hükme bağlayacak kadar da temkinli olmasıyla açıklayabiliriz. Kimse benden delikanlıyı, <bilinçsiz>likle damgalayıp temize çıkarmamı beklemesin.

Bu tür ters çevirme argümanlarına ilk kez denk gelmiyorum. Şu <kolektif suç> sorununa bağlı olarak her yerde karşımıza çıkıyor.

Bu meseleye nasıl yaklaşılsa yaklaşılsın (bana sorarsanız, ifadenin kendisi bile çarpık) - üstelik sorun, daha ufukta belirir belirmez - verilen yanıt hep aynı. Hep kendi çektikleri sefaletle gönderme yapıyorlar. Zaman itibarıyla bu sefaletin öncesinde yer alması şöyle dursun, nihayetinde sefaletin asıl nedeni olan cinayetler bununla açıklanabilir ve mazur gösterilebilirmiş gibi.

Lat. Bundan sonra, o halde bu yüzden -yhn

Buradaki palaslardan birinde bir <edebiyat akşamı>na katıldım dün. Kurum bağlamış yıkıntılardan henüz iki adım uzaklaşmışken bir bakıyorsun görkemli salonlara ayak basmışsın. Tavanlar ve duvarların tamamı mitolojik memeler, alegorik baldırlar, imparatorluğa ait madalyalar, hayal ürünü rölyefler ve süs oyuklarıyla kaplı. Burayı inşa eden kimse, ‘horror vacui’ denen şeyden epey çekmiş anlaşılan. Büyük ihtimalle 135 yıl önce Napolyon’a karşı elde edilen zaferi dans edip tepineyerek kutladıkları bu salonlardan birinde bugün, sadece en ön sırayı paylaşan ve herhalde toplumun yanlışlıkla arta kalmış, son püskülü oturuyor. <Tout Vienne>” rolünde, şiirler dinliyorlar. Savaş, hiç olmamış gibi atlandığına, Hitler dönemi de yok sayıldığına göre, daha eskiye gitmenin gereği yok artık. Varılan yer 1912 diyelim.

Programda - bu şekliyle duyurulmamıştı elbette - çoktan unutulup gitmiş bir tefrika yazarının Altenberg taklitçiliği var. Belli cazibe kalıntıları ne denli göze çarpsa da hepsi önemsiz şeyler. Bir kabare şarkıcısı, imalı gülüşüyle seslendirdi hepsini. Kinayeli sözleri anlamayan yok gerçekten aralarında. Buradaki herkes *aileden sayılır* ne de olsa. Şu kırk yıl önceki hayaletler hem tefrikacıyla hem tefrikada kol gezen figürlerle içli dışlıymış besbelli. Bu hayaletler birbirleriyle de görüşüyor olsalar gerek.

Bu geçmişe hiçbir zaman ortaklık etmemiş biri olarak, bu hayalet topluluğu arasında boğulacak gibi olmamda şaşılacak şey yok. Ancak zamanında bu ortamı tanıma fırsatı bulmuş olan L. de ürkek bakışlar fırlattı bana. *Tahrip olmuş olan değil, sağlam kalmış olan korkutuyor açıkçası.*

Lat. Boşluk korkusu –yhn

Fr. Tüm Viyana [eşrafı] –çn

Fidelio'yu izledik. Ateşli alkışlar ve bağırtilar, sırf seyirci gibi davranan insanlar can sıkıcıydı. Yaşamlarını, dünya görüşlerini ve işledikleri suçları da vestiyere bırakıp gelmişlerdi. Eserin konusuyla kendi deneyimleri arasında bir köprü kurmak hiçbirinin aklına gelmedi. Kahramanın, keyfi bir haksızlığa maruz kalmış birini kurtaran bir kadın... yani daha kısa süre önce diktatörün gözûyle baktıkları, diktatörün polisine ispiyonladıkları, hatta diktatörün kullandığı silahlarla bizzat mağdur ettikleri tüm insanların kız kardeşi olduğunu görmüyorlar.

Özgürlük galip gelirse eğer,
özgürlük, ah, şarkı söylemeyi bırakır.

Hatta ikinci bölümdeki olağanüstü kuartetteki gibi özgürlüğün sesi tutsaklığın sesiyle birleştğinde herkes galiptir artık. Kapanan perdenin önünde el ele eğilirler, bravoların sonu gelmez.

Aynı şey, mahkûmlar korosuna gösterilen tepki için de geçerli. Bu koroların keyif verici yanını görüyorlar sırf. Eskiden beri aşinası oldukları, o güzelim eski zamanlarda dinledikleri parçalar olduğu için bunlar, opera duvarlarının dışında olup biten sahnelere, toplama ve ölüm kamplarına kaymadı hiçbirinin aklı.

Bunun suçunu sadece seyirciye yüklemek yersiz. Rejisör bağlantı kurmayı olanaksız hale getirmek için elinden geleni yapmıştı. Umarım bu, sinsiliğinin değil kayıtsızlığının ürünüdür. Bir kere, sefaleti pitoresk bir tarzda süsleyip püslediği dahi söylenemez. Bu sahneler için gerekli, önceden sentetik olarak üretilmiş hırpanilik, eserin genel anlamda çökmesiyle arada kaynayıp gitti. Bu aksaklığı lehlerine çevirmeyi bilmişler. Her halûkârda, benim gençliğimdeki *Fidelio*'nun kostümleriyle karşılaştırıldığında, hapishane giysilerinin kalitesinde tam bir reformdan söz edilebilir. Bağırarak bir sefaletten eser

yok; tersine tutsaklar, uzun süre mahrum kaldıkları Güneşi selamlamak için gösterişsizce ve öyle bir sevimlilikle çıktılar ki sahneye.

Ancak asıl fiyasko, sefalet alametlerinin bu gösterişsizliği idi. Bu durum, o şekilde giydirilmiş olanları - kurbanların ortaklıkta bu halde dolaştığı mı vardı - gerçekdışı kılmıştı. Bu kostümler aracılığıyla, seyircileri, bu tür tutsakların sadece opera figürleri olduğuna inandırmaya çalışıyorlardı. Tek dürüst çözüm, tutsakları herkesin fark edebileceği biçimde son toplama kamplılar olarak giydirip sahneye çıkarmak olabilirdi.

Şu var ki rejinin derdi aslen, seyirciyi, asla bu tür varlıkların olmadığına inandırmaktı. Akla, rejisörün, “Şükür, çok şükür, günümüzde bu tür fantastik keyfilik kurbanlarının canlandırılmasında sadece hayal gücüne ihtiyacımız var. Bale hocası, gösterin yaratıcılığınızı! Kostüm tasarımcısı, istediğinizi yapmakta serbestsiniz! Yalnız, ciddiyetimizi bozmadan!” demiş olabileceği geliyor. Saydıklarım da ikiletmemişler. Koreografa gelince, zindanı boylamışların tek dertlerinin asimetri olduğunu yutturmaya çalışmış bize, her halükârda insafli davranıp onların bu dertlerine derman da olmuş. Açlığın ve körlüğün dengede tutulmasını sağlamış. Açlıktan adım atamaz halde olanların hepsi kötürümlerle eşleşmişti. Kostüm tasarımcısıysa o zavallıları göz kamaştırıcı bir renklilikten korumuş, zarifçe tüm gömleklerin tüm tonlarını sembolik bir griye yakınlıştırmış, çorapların renklerine de hoş ayrıntılar kazandırmış.

Başka bir deyişle, sergiledikleri şey *negatif bir bale gösterisiydi*, bir tür ‘disgraced’ insanların, hor görülmüşlerin, hakarete uğramışların, cazibesi kalmamışların balesiydi.

Sitemkâr, sinik ya da grotesk etkiler yaratmak hedeflenseydi yahut operanın maskesi düşürülmeye çalışılsaydı, ‘negatif bale’ye de razı olunabilirdi hiç kuşkusuz. Sefaletle tül etekler giydirip dans ettirmek bile gerekemeyebilirdi. Gerçeğin başı-

mızdan savamayacağımız içerikleriyle, henüz bakımlı ve ideolojik bir nitelik kazanmış sanat tarzları arasındaki çelişki açıklıkla ortaya konsaydı yeterdi. Brecht'in *Mahagonny* adlı yapıtında amacından hiç sapmadan yaptığı gibi örneğin. Çünkü seyrettiğimiz *Fidelio*'daysa buna benzer bir şey amaçlanmamıştı elbette.

Acaba Beethoven'ın aklından da böyle şeyler geçmemiş midir diye düşünmeye değer. O sahnelerde *tarz olarak balenin saçmalığını gözler önüne sermeyi istemiş* olması uzak ihtimal değil.

Gerçi bu varsayımı belgeleyecek kanıt yoktur herhalde. Üstelik *Fidelio*'dan birkaç yıl önce (*Prometheus'un Mahlukları*'yla) baleyle uğraştığını biliyorum. Ama öte yandan onca geleneksel sihirli librettoyu dikkate almamışken, bildik *kozmetik unsurların* değil de *mahzen karakterlerinin* yer aldığı bir metni görünce kaçırmaması rastlantıyla açıklanamaz. Denebilir ki opera dünyasında normalde *doğaüstü figürlerin* cirit attığı bir zamanda *Fidelio*'da <doğaaltı> olanın, yani genelde gözlerden uzak, kimsenin haberdar olmadığı mağdurların sahneye konması, kültür tarihi açısından olay sayılır.

Dediğim gibi gösteride bunların hiçbirinden eser yoktu. Rejinin yaptığı, Beethoven'ın balenin yerine geçirdiği şeyi *yeniden baleye dönüştürmek* olmuş. Gayet naifçe yapmışlar bunu, ne de olsa *Fidelio* <bir opera>ydı ve operaların hâlâ kendine göre <yasaları> vardı ve beklentilere yanıt vermek gerekiyordu. Öylelikle sefalet <süslenmiş>, hor görülenler <yükselme>nin aleti haline gelmiş, açlar da sanat açlığını doyurmada kullanılmış.

Vay be, bundan daha hayalperest sanat içeriği mi bulacağız, zindanlar bile bir fildişi kulenin iç dekoru yapıp harcanmış, bizzat keyfilğin kurbanlarını bile işin kaymağı olarak görüp tadını çıkarmak mümkün. Daha ne olsun!

Kendi kendime soruyorum: Yanlış anlaşılıyorsa, <sadece> alkışa yol açıyorsa, suç, en azından kısmen, *Fidelio*'nun kendisinde değil mi? Sanat türü olarak opera, bu opera eserinin <mesaj>ıyla çelişmiyor mu?

Fidelio, sonradan bana, üçüncü *Leonore Uvertürü*'nün sulandırılmışı gibi geldi. Çok uğraştım ama uvertürmüş gibi dinleyemedim onu da. Sanki asıl eser oymuş gibi gözükte gözümde, eserin ana fikri, daha derişik versiyonu gibiydi. Finalden hemen önce çalındığı için de bu duygum hepten güçlendi. Esere bu şekilde yerleştirilmiş haliyle, görüntüler âlemine izinsiz ve zorla sokulmuş bir fikir izlenimi uyandırdı. Operanın sözûmona asıl finali de Leonore'nin heybetinin ağırlığı altında ezilip gitti.

Yeterince görkemli değil diye bir kilise kubbesinin üstüne kilisenin tüm duvarlarını oturtmak kimin aklına gelir? Esere *Leonore Uvertürü*'nü ekleyerek birileri (ya da bu geleneği başlatarak Gustav Mahler) tam da bunu yapmış.

<Sulandırma> fazlasıyla mat bir sözcük. *Fidelio* daha çok da uvertürde dile getirilen <tezin> yanlış bir lehçeye aktarılması olarak nitelenebilir. Uvertür tezi, opera haliyle anekdot olup çıkıyor. Çok alaca bulaca, çok masalsı, çok fazla rastlantıyla dolu. Düsturlar içi boş biçimlere dönüşüyor, özgürlüğün ve keyfiliğin diyalektiği acınacak bir diyalog halini alıyor. Her şey çift cinsiyetli olup çıkıyor. *Prensipler şarkı söylerse durum çift cinsiyetlidir çünkü*. Şarkı söyleyen prensipleri bağlayıcı olarak görmüyor diye seyirciye sitem etmenin âlemi var mı peki? En fazla çift cinsiyetli olansa başroldeki figür. Çünkü *Beethoven'da Kantçı anlamda <birey> olan, operada <erkek rolündeki kadına> dönüşür*. Bununla söylemek istediğim şu:

<Bağımlı> değil de gerekliyse, yani <özgürlük> ifade ettikçe, *Beethoven'da* ana figür insandır. <Serbest> biri olarak

<tenselliğin> dünyasına ait değildir; Kantçı anlamda <aşkındır> yani. <Doğaüstü> varlık olarak cinslerüstü de olması anlaşılır bir şey. Gerçekten de Leonore, Isolde değildir, aşk uğruna ölmek ona ters gelir, göze aldığı sadakat uğruna ölümdür. Librettoda böyle <Kantvari> bir kahraman yer aldığı içindir ki Beethoven onun cazibesine bu denli kapılmıştır.

Ancak bir tür olarak sanat, tüm haşinliğiyle, böyle bir şeyin karşısındadır. Çünkü opera tensel anlamda herhangi bir iletişim aracı olmakla kalmaz sadece, tensellik alanında gelmiş geçmiş en karakteristik sanat biçimidir. Opera sanatında her figür bir kulak ve göz zevkidir. En alegorik opera figürleri bile cismanilikten patlayacak haldedir. Bu figürler arasında utangaçlık alegorisi olsaydı, utanmazlık sergilemek ve üstelik kimden utandığını da gözler önüne sermek zorunda kalırdı.

İşte aşkın Kantvari <birey>, sahnede Leonore rolünde kısacası. <Aşkınlığı>nın, cinsiyetsizliğinin, erkekle dişi arasında salınan bir eşeylik izlenimi uyandırması, erkek rolündeki kadın, kahraman içöğlanı, en iyi olasılıkla bir amazon rolü görüntüsü vermesi âdeta kaçınılmaz oluyor. *Fidelio*'nun bıraktığı bu etkilerse yanıltıcıdır resmen. Amazon etkisi yaratması da öyle. Rumuz <Fidelio>dan da anlaşılacağı gibi, bir amazonun öncelikle <sadakat> timsali olması absürdlük.

Kant'ın opera diline çevrilmesiyle oluşan bu absürdlük, ne yazık ki yumuşatılmamış, aksine ısrarla vurgulanmış. Çünkü Marcelline, Leonore'nin tensellik dışı oluşunu dişilik dışı, bunu ise erkeklik olarak yorumlayıp daha başta ona sırılsıklam âşık olunca, bu ince ruhluluktan bihaber haliyle Leonore'nin anlamını en başta absürd biçimde tahrif eder.

Viyana, Ekim

Aslında *Fidelio* sadece, dinî oratoryolara benzer bir ahlaki oratoryo biçiminde düşünülebilirdi. Tür olarak <oratoryo>,

değindiğimiz güçlüklerin hiçbirinin tehdidi altında değildir. Dinî oratoryoda bir şehidin, hatta çarmıhtaki İsa'nın bile sızlanması sağlanabilir; operadaysa bu olmaz. Leonore'yi özgürlüğün sesi olarak bir oratoryoda dinlemek... kontra ses olarak da şirretlik ve koro halinde mahkûmlar; böyle bir şeyin muhteşemliğine diyecek olmazdı doğrusu.

Dinî bir tarafı bulunmayan oratoryonun Beethoven'ın zamanında olanaksızlığı biçimindeki itiraz, bana inandırıcı gelmiyor. Haydn'ın *Mevsimler*'de yaptığı dünyevi oratoryodan başka bir şey miydi?

Viyana, Ekim

Ne var ki *Fidelio* yanlış anlaşılıyor, yani sadece alkışlanıyorsa, herkes tarafından alkışlanabiliyorsa üstelik, bunun nedenini içeriklerde aramak gerekir. Özgürlük ve tutsaklık arasındaki mücadele gerçekten de öylesine belirsizlik içindedir ki kimsenin alkışını esirgemesi gerekmiyor. Leonore'nin savaştığı kötülüğün motifleri, hedefleri ve beklentileri hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Yine Florestan'ın, kurbanın yani, neyin uğraşını verdiği, neden zindanda yattığı ve neden aniden yok olması gerektiği konusunda da bilgimiz yok. Ahlaki olan tamamıyla negatif kalıyor yani. Sadece haksız yere tutsak olduğunu öğreniyoruz; neyi <adil> saydığını, hayatını ne tür bir özgürlüğe adadığını pozitif açıdan anlamıyoruz. *Eser hiçbir ön hazırlığı sahneye koymadan alegorik öykünün ortasından - hani neredeyse ikinci ya da üçüncü perdede - başlıyor; işlenen ve cezalandırılan suçla değil de ceza vakasıyla.*

Bu söylediklerimden, *Fidelio*'nun konusu yokmuş şeklinde bir anlam çıkarılabilir kuşkusuz. Açık ki saçma bir iddia olurdu bu. Konunun çok önemli şeyler etrafında döndüğünü, bu opera eserinin, bireye nesne muamelesi yapılmasına karşı bir veto olduğunu, insan haklarını kutsallaştıran bir yanı

bulundugunu ve keyfilige duyulan hiddeti savundugunu biliyoruz cunkü. Ancak opera giris kisimindan yoksun basladigi ve özgürlüğün yalnızca fikrini işlediği içindir ki muğlaklığını korumaktadır. Evet diyenler belli bir şeye evet demediğinden de oyun herkesin evet diyebileceği özelliktedir.

Elbette bu belirsizlik siyasi açıdan gerekliydi. Kamuflaysız bir özgürlük yapıtı olanak dışıydı o zamanlar. Her durumda, böyle kamufle edilmiş de olsa, özgürlüğü konu alan bir yapıtı herhangi bir 'sihirli' librettoya tercih edip operaya model almak az şey değildi doğrusu. Bu kamuflejın opera eserini zararsız hale getirdiği de bir o kadar gerçektir. *Hitler iktidardayken de oynanıp alkışlanabiliyordu, tıpkı eskiden ya da günümüzde olduğu gibi.* Hatta Beethoven'ın yaşadığı dönemde de zararsızdı. 1814'te Viyana'da buluşan Franz, III. Friedrich Wilhelm ve Aleksander, Avrupa esaretinin bir nevi garantörleri bu üç monark için Metternich'in de onayı alınarak kuşkusuz, opera galası olarak hem de *Fidelio*'yu programa almak riskliydi. İyi ama, bu üç monarkın eserin konusunu anlamalarına ihtimal verilmemişken, günümüz insanlarından çok daha derin bir kavrayış beklemenin âlemi var mı?

Viyana, Ekim

Hemen not ettim; mantıktan uzak bir diyalogun eğrisini el verdiği ölçüde çıkarmaya çalışıp aynen yazdım.

Köşe başında, Schönbrunn parkındaki banktan tanıdığım N.'ye rastladım. Yolumuz aynı olduğu için bana eşlik etti. Evinin dibinde onu biri selamladı, hem de dikkat çekici biçimde ve abartılı olarak. N. de yine abartılı biçimde selama karşılık verdi, ben de şapkamı çıkardım. Anladığım kadarıyla birbirlerine karşılıklı saygılı davranmalarını gerektirecek bir neden vardı; bir sırrı paylaşıyorlardı ya da. "Eski bir dostunuz mu?" diye sordum.

N. telaşla dış kapıyı açtı, beni loş apartman boşluğuna bu-
yur edip kapıyı içeriden kilitledi. “Dr. R. bu işte,” diye fısılda-
dı.

“Ne demek ‘işte’?” diye sordum. İsim yabancı gelmişti.

“Amma yaptınız doktor. Geçenlerde söz etmişim ya size
ondan, bayrak asmadığım için beni makamlara bildirmişti
hani?” (<Şikâyet etti> değil de <bildirmişti> dedi.)

O an jeton düştü. “Onu mu selamladınız? O gammazı mı?”

Sağ elini kaldırıp, kullandığım ifadenin önüne geçmeye
çalıştı. Kafa sallayıp hoşgörülü bir tonda “Siz daha yenisiniz
burada doktor,” dedi.

“Bunun konuyla ne ilgisi var?”

“Doktor, hele bir seneniz geçsin burada.”

“O neden?”

“O zaman bu tür ifadelerin bir çuval inciri berbat ettiğini
anlayacaksınız.”

“Hangi ifadelerin?”

“Bilmiyormuş gibi yapmayın.”

“Gammazı mı kastediyorsunuz?”

“Şşşt!”

“Neyi berbat ediyormuş bu ifadeler?”

“Her şeyi.”

Hiçbir şey anlamadım. İş yokuşa sürmemek için “İyi peki,”
deyip bıraktım. “Gördüğüm kadarıyla ona kırgın değilsiniz.
Nedeni nedir?”

Yanıtı hazırды: “Aradan yedi yıl geçtikten sonra kırgınlığı
bırakmak gerekir çünkü.”

“Gerekir,” diye yineledim. “Bunun böyle olduğundan emin
misiniz peki?” Bana derin bir bakış fırlattı ve yanıtladı: “O da
bana kırgın değil ki.”

<O> dediği gammazdı.

İlk anda doğru duyup duymadığımdan emin olamadım.
“O?” diye sordum. “O ne diye kırgın olacaktı ki?” Sonra bir-

den kuşkuya kapıldım: “Yoksa ödeştiniz mi? Siz de onu mu yaftaladınız bir şekilde?”

“Ben mi?” diye kafasını iki yana salladı. “Yo doktor, beni tanıyamamışsınız!” Ardından, kibirden geçilmeyen üzüntülü bir ses tonuyla kozunu kullandı: “Hıristiyanlığa daha da yakışmayan bir davranışta mı bulunayım yani?”

Bu sorunun abesliği bir anlığına sersemletici bir etki yarattı bende. Tekrar etmekten başka bir şey gelmedi elimden. “İyi ama, selama bu şekilde karşılık vermeniz,” diye mırıldandım.

“Evet’in evet, ‘hayır’ın hayır olsun,” diye aktardı. Bu arada takatsiz kalmış eli kararlılık ve karakter numarası yapmak için havada gitti geldi. Herhalde şunu demek istiyordu: Onursuzluksa sonuna kadar. Tam onursuzluk o halde.

Sesim çıkmadı.

“Sizce de öyle değil mi?”

“Ama böyle bir selamlama,” deyip yanıt vermekten kaçındım, “bu, nereden baksanız kırgın olmamanın ötesinde bir şey. Onu kibarca görmezlikten gelemez miydiniz?”

“Hayır,” diye yumuşak bir yanıt verdi. “O kadarı da fazla.”

“Nedenmiş o?”

“Bakın doktor, Dr. R. Bey ve ben yıllardır tanışıyoruz. Hatta onyıllardır. Hitler’den önce gerçekten çok nazik bir insandı. Tam bir centilmendi. Şimdi yine öyle.”

Lakin arada öyle değildi.

Uzatmamak gerektiğini anladım. Çabucak veda ettim. Eve gidip aramızda geçen konuşmayı kâğıda döktüm. Şimdi özetliyorum:

Düşmanını temize çıkarıyor. Şöyle ki

(1) Kendisine haksızlık etmiş insanların arasında yaşamaktan korkuyor. Onlara karşı haklı konumda yani ve bu haklılıkla onların huzurunu kaçıracığını düşünüyor.

(2) Büyük olasılıkla, belli etmese de bugün hâlâ o zamanki ihmalkârlığını suç olarak görüyor.

N.'nin onursuzluğu bence ilginç, çünkü ne unutmak gibi bir şeyden ne öylesine bağışlamaktan kaynaklanıyor, aksine üçüncü bir nedende, alışlagelmiş ahlak şemalarında görül-meyen bir edimde yatıyor. Bir 'gerçekdışılaştırma'da. N., R.'nin ihbarcılığını ve bu ihbarın gerçekleştiği, gerçekleşmesinin mümkün olduğu dönemi sonuçlarından arındırmış ve ahla-ki açıdan gerçekdışı kılmış bence. R. yüzünden zarar görme-miş olması tamamen tesadüfken ve bu ihbarcılığı o yönüyle bana anlatmasına bakılırsa unutmadığı halde, olan biteni artık ihbarcılık şeklinde değerlendirmiyor, duygusal ve ahlaki bir vaka olarak kafasından silmiş. Gerçekten de sohbet sırasında, kin ya da kızgınlık duyduğuna yönelik en ufak bir belirti yok-tu. Gösterdiği tek tahammülsüzlük, kendisine, ona ters gelen bir tutum yakıştırır gibi olduğum için *banaydı*.

Tavrının en berbat tarafı, yaptığını (galiba kendine karşı da ve 'bona fide'") <bağışlama> ya da <insan sevgisi> olarak nitelemesiydi... kalpazanlıktan başka bir şey değildi bu elbet-te. Hristiyanlıktaki bağışlamanın anlamı, başkalarının suç-u nu inkâr etmek değil, kendi suçunu da bilerek başkasına taş atmaya kalkışmamaktır.

Geriye dönenlerden biri çıkıp da çoktan arileştirilmiş evinin üzerinde mülkiyet hakkını kabul ettirmeye kalktı mı, bir hid-det alevi yükseliyor. Birincisi, ev yasal yollardan alınmadı mı (örneğin açık artırmada)? İkincisi, eve bu kadar para harcan-mış, onarım ve tadilat yapılmışken, eskisiyle bir benzerliği ol-duğu söylenebilir mi? Üstelik bir evde geçirilen on iki yıl, bir dolu anısıyla bir hayat demek, artık hiçbir önemi kalmamış

satın alma usulüyle kıyaslanıp hiçe sayılabilir mi? Eski sahiplerinin ev üstünde tekrar hak iddia etmesi ürkütücü gelmiyor mu, ölülerin hortlayıp haklarını aramasına benzemiyor mu bu?

Bu hortlak vakalarına yaklaşım da yeterince ürkütücü boyutlarda. Mülklerin iadesinin gerçekten sağlandığı hallerde, hâlâ yaşıyor olma cüretini göstermiş eski sahipler, bir bakıma hayatta kaldıkları için de cezalandırılıyorlar. Evin ikinci sahiplerine, aradan geçen zaman zarfında yaptıkları değişiklikler ve yenilikler için tazminat ödemek zorunda kaldıklarına rastlıyoruz örneğin... hukuki açıdan tam bir saçmalık elbette. Biri soyulup elbiseleri gaspedilsin; hırsız elbiseyi terziye verip kendi ölçülerine uydursun, asıl sahibi de elbiseye tekrar sahip olma hakkına kavuşabilmek için terzi masraflarını üstlenmek zorunda kalsın. Üstelik bu türden bir geri alma girişimi bile çoğu kez başarısız kalıyor: Bittabi evin <ikinci> sahibi kıran kırana bir mücadeleye girişiyor, hakları için olmasa da evi için, ama mücadelenin her şeyden önce Yahudilere karşı olduğu kesin. O nedenle başvurmadığı yöntem kalmıyor bir anlamda. Civardaki herkese, fırıncıya, terziye, kunduracıya, <evin ilk sahibi>nin güvenilmezliği ve ahlakının beş para etmezliği yolunda tanıklık yapmaları için rüşvet vermeyi deniyor örneğin. Böyle tanıklar bulmak hiç de zor değil. Bazıları için yıllardır harekete geçiremediği Yahudi karşıtı güdülerini dizginlemeyip koyverebilme fırsatı, bulunmaz nimet. Bu tür tatminlerin kolay kolay ele geçmediği böyle bir zamanda, sorulduğunda hiç ikiletmiyorlar.

Geri dönenler ne yapsalar yanlış. Hakları için başvuruda bulunmayan kişiye hemen şüpheli gözüyle bakılıyor; böyle biri ya korkağın tekidir ya sakıncalı bir durumu vardır yahut mülkünü umursamadığı için komünisttir. Lakin yine de haklarını aramaya kalkan Yahudilerse hırsızdan farksızdır. Bu tür insanların gözünün yaşına bakmayıp istimlak etmeye gelince

– “Yani doktor, elinizi vicdanınıza koyun, Hitler haksız mıydı ama?”

Halkın iki gruba bölündüğünü ve her grubun yukarıda dile getirdiğim görüşlerden birini savunduğunu düşünmek naiflik olurdu. Bir görüşü savunan hiç sıkılmadan diğerini de savunabiliyor. İki görüşün birbirine ters düşmesi kimseyi rahatsız etmiyor. Çelişkiye dikkat çekince, bu da yine <marifet>ten başka bir şey olmuyor.

Viyana, Ekim

Sıla özlemi de gezip duruyor. Bizden bir durak önde. New York'taki bir Newsreel salonunda, İngiltere'den bir sokak görüntüsü kavrayıverdi beni, yurt özlemi açlığım ayırım yapmıyordu, hem de İngiltere'ye hiç gitmediğim halde görüntüyü sıladan bir parça gibi algılamıştım. Ama akabinde Londra'dan gelmiş bir haftaya bakış filminde perdede Paris görüldüğünde soluğum kesilmişti birden, <Paris> benim hayatımın birçok yılı demekti. Derken Paris'e döndüm, Gare de l'est'de bir İsviçre treninin vagonundaki Almanca yazılar gözüme çarpınca hemen yola devam etme isteğine kapıldım. Ancak burada Viyana'da da bu iş bitmedi. Dün Berlin'den bir film seyredip dinledim, filmdeki kapıcı, kırk yıl önce anneannemi ziyaretimde rastladığım kapıcı ya da onun babası gibi konuşuyordu. Daha neler varmış diye duyduğum ürküntü dayanılır gibi değildi. Yurt özlemi daha nereye kadar ve daha ne kadar benden önde gidecek? Berlin'de olsaydım dahi sonu gelmezdi. Berlin doğumlu değildim ne de olsa.

Viyana, Ekim

T.'ye davetliydim bugün. L. adında biri de oradaydı, mimar, Yahudi kökenli, ailesini Auschwitz'te kaybetmiş. İlk önce kamplarda, sonra sürgünde geçen başıboş göçebeliliğin ardın-

dan 1948'de Viyana'ya dönmüş. Dünya'nın her köşesindeki oturma izinlerinin, ülkelere giriş çıkışlarda yaşanan eziyetlerle başa çıkmanın kompetanı olup çıkmış. Onun ağzından aktarıyorum:

"Üç hafta önce benim teknik ressamlardan Huber geldi odama; otuzlu yaşlarda olduğunu sandığım, güvenilir biri, birkaç dakikamı alıp alamayacağını sordu. Avusturyalı bir grup teknisyenle Avustralya'ya göçmek istiyormuş, oradaki büyük bir sitenin projesinde çalışabilme olanağı varmış. 'Gözünüz aydın,' dedim. 'Veda etmeye geldiniz desenize.'

Omuzlarını silkti. 'Belki bana bir akıl verirsiniz, diye düşündüm.'

'Buyrun.'

Ağzındaki baklayı çıkarmıyordu bir türlü. Sonunda 'Bana yurtdışına çıkış izni vermiyorlar,' dedi.

'Niye vermiyorlar peki?'

Yine duraksadı. Bu kez biraz daha uzun sürdü. Derken yutkunarak: '46 yılında hüküm giydim de.'"

Sessizlik.

Mimar bize döndü, "Yalnız şunu bilmenizde yarar var," dedi, "o sıralar sadece, naziliği su götürmeyenler, suç işlemiş olanlar yargılanıp hüküm giydiler. Dehşete kapıldım anlayacağınız. Bu Huber'in yaptığı dangalaklık, akıl danışmak için bula bula beni mi buldu, hem de ne utanmaz arlanmaz bir davranış diye düşünmedim ilk anda. Kolundan tutup dışarı atmak da gelmedi aklıma.

Dehşete kapıldığımı gördü tabii. Pek öyle çıtkırıldım olmadı için de cesaretlendi. Beni kayırır bir ses tonuyla - aynen öyle, kendi tarzında bir uysallıkla - 'Korkmayın Doktor, sizi yemem,' dedi. Sonra da geçiştirerek: 'Sadece belli bir gruba dahilim işte.' <Sadece> ve <işte> sözcüklerini kullandı bir güzel. Sonra da neredeyse eğlenerek: 'Yahudilere ait bir villanın icabına baktık anlayacağınız.'"

“İşte!” diye tekrarladı davetlilerden biri.

“Ha, şunu da unutmayın,” diye sürdürdü konuşmasını mimar, “iki yıldır yanımda çalışıyordu. Hayli işe yarar bir elemandı. Kafası çalışıyordu, çizim tahtasında çok becerikliydi, iriyarı, iri kemikli biriydi, suratı köyden gelmiş bir ilahiyat öğrencisini andırıyordu. Sol ayağını sürüyerek yürürdü. Bu da bende güven uyandırmıştı, bilmiyorum neden. Antipatik bulmuyordum kendisini anlayacağınız. Ara sıra fıkra da anlatırdık birbirimize. Ama o anda birden *onlardan* biri olmuştu. Meğerse hep öyleymiş.

Karşımda öylece duruyordu. Baktı ki biraz teselliye ihtiyacım var, ‘Ama Doktor,’ diyerek keyfimi yerine getirmeye çalıştı, ‘emir kuluyduk biz, isteyerek yapmadık. Anlayın ama işte.’ Beklemeye başladı.

Epey bir süre sessiz kaldı. Bekleyişinin bir şey getirmeyeceğini hissedince de sanki ben <ha öyle mi> demişim gibi davrandı. ‘Şanssızlık hiç yakamı bırakmadığı için de,’ diye tamamladı çünkü, ‘sonradan teşhis edebildikleri tek kişi bendim. Şundan tanıldılar.’ Bunu söylerken de alnındaki yara izini gösterdi. Sonra bir sandalye çekti, meseleyi hepten basitleştirmek için, ‘İzin var mı?’ diye sordu ve oturdu.

O arada hiç değilse düşünebilecek kadar kafamı toparlayabilmişim. Ya tutup dışarı atacaktım hemen ya da konuşacaktım kendisiyle. Konuşmayı tercih ettim.

‘Şimdi *ben* size akıl hocalığı yapayım istiyorsunuz öyle mi?’ Sanırım anlamsız bir yüz ifadesiyle söyledim bunu. ‘Hem de ben?’

‘Benden hatırlınaslığınızı esirgemezseniz doktor.’ Aynen öyle, <hatırlınas> dedi. Bu söz hiç hasar görmeden çıktı ağzından.

‘Benim Yahudi olduğumu bildiğinizi farz ediyorum,’ dedim.

‘Biliyorum.’ Ardından kafa salladı, bunun ne önemi var der

gibi. Sonra sözüne devam etti: ‘Duyduğuma göre siz çok gezip tozmuşsunuz Doktor. Düşündüm de...’

‘Gezip tozmuşum,’ diye tekrarladım.

‘O yüzden bu işlerden anlarsınız diye tahmin ettim... yani böyle durumlarda kime başvurmak gerekir diye. O yüzden cüret ettim...’

‘Hiç kuşkunuz olmasın,’ deyip kestim sözünü, ‘bu işlerden anlıyorum biraz.’

‘Ben de öyle düşünmüştüm.’

‘Sizin sayenizde,’ dedim.

‘Nasıl yani?’

‘Sizin sayenizde dedim. Kim kimi seyahate postaladı?’ Huber’in bu retorik soruyu hemen anladığını sanmıyorum doğrusu. Kaşlarını çatı nihayetinde.

‘Bal gibi anlıyorsunuz beni,’ dedim. ‘Benden yardım beklemeyin.’

Anlamaz gözlerle başparmağını göğsüne götürdü.

‘On yıl boyunca beni onca sıkıntıya sokup öğrenmek zorunda bıraktığınız şeyi şimdi size hızlandırılmış bir kursta öğreteceğimi sanıyorsunuz öyle mi?’ diye devam ettim.

Ben bunları söylerken o kafasını yavaşça iki yana sallamaya başlamıştı. ‘Yani gerçekten benim yaptığımı mı düşünüyorsunuz?’

‘Kim yaptı peki?’

‘Sizi kovalayan ben miydim sizce?’

Çok açık konuşmuştu. Yanıt vermedim. Birkaç saniye hiç konuşmadan durduk öyle. Şimdi sizler onun ezilip dağılması için böyle sustuğumu düşünebilirsiniz. Böyle yaparak onu sonunda dışarı atabilmeyi ümit ettiğimi ya da. Bilemiyorum. Sanırım meselenin altından kalkabilecek durumda değildim. Aklıma o an hiçbir şey gelmedi.

Ona gelince. Belli ki bir şeyler geçiriyordu içinden. Yüzünde birden, bu iriyarı, iri kemikli adama hiç gitmeyen bir çare-

sizlik belirdi. Tekrar kafa salladı, ancak bu kez bir şeyi kabul etmemek için değil, inanmadığı bir şeyler olduğu için. Ama neydi bu bilmiyorum. Birkaç kez ağzını açmak istedi, yalvarır gibi ve umarsız bir yüz ifadesiyle.

‘Ama doktor!’ diye seslendi sonunda, kocaman elinin tersiyle alnındaki terleri silerek. ‘Ama ben o zaman on yedi yaşındaydım daha!’”

*

Dr. L. bize döndü. “On yedi” diye tekrarladı, kafamıza iyice sokmak istercesine. Bu sözcüğü henüz hazmedemediği belliydi. Derken yerinden kalktı, biraz dolandı, sonra da durup koltuğun kolçağına dayandı.

“Ağzından bu <on yedi> sözcüğü çıkmadan önce Huber’e karşı hiçbir insani duygu taşı mıyordum. Benim gözümde <öyle olan> biriydi, şimdi de bir şey değişmiş değil. Tutup dışarı atmayı isterdim ama infiale kapılmıştım, kollarımda derman kalmamıştı. <On yedi> lafı da çare olmamıştı elbette. Aksine bir kez daha dehşete düşmeme yol açmıştı. <On yedi> hiç aklıma gelmezdi. Ne var ki SA üyesi birinin karşısında oturuyor olmanın verdiği kızgınlık da geçmişti. Yüzüne baktım, onda on yedi yaşındaki birini görebilmeyi çok isterdim. Neden bilmiyorum. Herhalde bu şekilde onun suçsuzluğuna da kanaat getirebilmeyi umuyordum. On yedi yaşındaki birinden eser yoktu tabii ki. Tam tersine ne kadar yaşlı gözüküyor diye geçirdim içimden. Ne kadar yıpranmış. Kırka merdiven dayamıştır kesin. Ama sonra bu mümkün değil dedim, hesaplama ya başladım.

‘Bana niye öyle bakıyorsunuz?’ diye sordu.

‘Demek on yedi,’ dedim. ‘O halde şimdi otuz yaşındasınız.’

‘Yirmi dokuz.’

‘Demek istiyorsunuz ki on yedi ile yirmi dokuz arasında çok şey olup bitti.’

Kafa salladı.

Başımla ayağını işaret ettim. 'Stalingrad falan mı?'

'Tobruk.'

'Hepsi aynı. Bir sonucu da bu işte.'

'O zamanların mı?'

'Evet, o on yedi olduğunuz zamanların.'

'O da bir sonuçtu bir bakıma.'

'Peki siz hâlâ o musunuz?'

'On yedi yaşındaki mi?'

Kafa salladım.

Omuzlarını kaldırdı.

'Tam bilmiyorsunuz yani öyle mi?'

'Ama benim sorumlu olmadığımı gördünüz işte. Hâlâ peşimi bırakmadığını da. Siz de yine bununla yaftalıyorsunuz beni.'

Burada biraz haklıydı galiba.

'Bu kadar örselenmiş yirmi dokuz yaşında biri sizce de günahının bedelini ödemeye devam etmeli değil mi? On yedi yaşında birinin yediği halt yüzünden. Hem de emir almışken.'

Aniden iki kişi oldu anlayacağınız. Belki de gerçekten çift kişiydi, on yedi yaşındaki ve şimdiki. Yanıt vermedim.

'Gerçekten öyle mi düşünüyorsunuz?'

'Öyle kolayca hayır'la geçiştirilebilecek bir şey değil bu,' dedim kaygıyla. 'Çok kişi bedel ödedi. Bedel ödemek denebilirse buna tabii. Tamamen masumları kastediyorum anlayacağınız. Kız kardeşlerimi örneğin. Canlarına kıydığınız kız kardeşlerimi. Hiçbir şey olmamış gibi davranmalıyız şimdi sizlere öyle mi? Ölenler peki? Onları geri getirebilir miyiz?'

Soru soran gözlerle baktı.

'Auschwitz'tekileri örneğin,' dedim.

'Haa.'

'Şimdi gelmiş, her şeyi unutamıyor ve günahlarınızın affını diliyorsunuz... yo, derdiniz günahlarınızı affettirmek de

değil gerçi, hiç ihtiyacınız yok buna anlaşılan. Ama bir çözüm önermemi istiyorsunuz Huber.'

Evet, durup dururken adıyla seslendim ona. <Bey> demeden. Nasıl oldu anlayamadım. Hemen şaşırdığımı hatırlıyorum şimdi, çünkü daha önce asla böyle hitap etmemiştim. Azar işin içine girdi mi aradaki mesafe kalkıyor işte. Böyle durumlarda yapacak bir şey yok. Aslında bir an önce kapıyı gösterseydim daha iyi olurdu. Hassas konular bunlar çünkü. <Auschwitz> lafını da asla onun önünde sarf etmemeliydim, en azından o şekilde söylememeliydim. Boş bulunup ona adıyla hitap ettiğim için de o an hemen bu samimiyeti kullanacağından, <bakın gördünüz mü> türünden tepkiler vereceğinden o kadar emindim ki. Ama ya yeterince uyanık davranamadı ya da ne bileyim, bir parça dürüstlük kalmış demek ki içinde. Gerçekten meseleyi anlayamıyordum artık.

'Doktor,' diye söze başladı oysa, güvensizlik yaratmayan bir ses tonuyla, 'sizinle açık konuşmak istiyorum. Yargılama başlamadan çok daha önce, o on yedi yaşındakinden eser kalmamıştı. Öyle uzun süre de yatmadım içeride. O süre zarfında da canlanmadı. On yedi yaşındakini kastediyorum. Ne de olsa gece gündüz onu düşünecek durumda değildim. Çok uzakta kalmıştı çünkü. Demek istiyorum ki o zamanlarla... aldığım <ceza> arasında bir bağlantı kurmak öyle her zaman mümkün değildi. Zaten çok daha kötüsünü görmüştüm bu arada. Savaşta yani. Cezasız kaldı çoğu. Ne yapalım. Geride kaldı. Tekrar özgürlüğüme kavuştuğumda on yedi yaşındaki yine görünürde yoktu.' Göğsünü gösterdi. 'Şuramda hiç hissetmedim onu en azından. Ne demek istediğimi anlıyorsunuz değil mi?'

Kafa salladım.

'Ta ki şu evrak avı başlayana dek. Avustralya meselesini yoluna koymak için oradan oraya koşturup duruyordum. İşte ondan sonra çıktı saklandığı yerden o on yedi yaşındaki.'

Anlamamıştım.

‘Açıklayayım. En yüksek makama çıktığımda oldu. On yedi yaşındakini gömülü bulunduğu yerden çıkardılar.’

‘Hâlâ anlamış değilim.’

‘Şimdi Doktor, ben yurtdışına çıkış izni için bir merciden diğerine postalanıyorum ya. En üst merci kim dersiniz?’

Hiçbir bilgim yoktu.

‘O zamanlardan birisi. 38 yılından yani.’ Baktı ben hâlâ anlamıyorum:

‘Yani benim o zamanki komutanlarımdan birisi. Yüksek rütbeli bir SA subayı.’

Aşağılayıcı bir yüz ifadesi takındı. Bense sustum.

‘Diyeceğim, işinizi iyi yapmamışsınız,’ diye sürdürdü konuşmasını Huber, kısa bir aradan sonra, ‘kimi oturtmuşsunuz masanın başına baksanıza.’ <Siz> derken, hepimizi kastediyordu, Hitler’e karşı mücadele eden ve galip gelen ama bu galibiyetin ellerinden kayıp gitmesine karşı bir şey yapamayan herkesi. Beni de keza. Hepimizi bir kefeye koyup dalga geçiyordu.

‘Görev dağıtımı benim yetki alanım değil,’ dedim, mümkün olduğunca donuk bir sesle. ‘İyi de siz ne diye yakınıyorsunuz? Böyle birini bulmuşsunuz, şansınız daha ne kadar yaver gidebilirdi ki.’

‘Ben de öyle düşünmüştüm. Ne var ki köprülerin altından çok sular akmış.’

‘Gerçekten mi?’

‘Adamımız eski bildiğimiz adam olmaktan çıkmış... her halükârda belli bazı durumlarda öyle değil artık. Benim vaka-
da örneğin. Makam odasına girdiğimde baktım sakın, saygı-
değer bir bey, önünde dosyalar, favoriler Franz Josef’inki gibi. Derken yakından bakınca, aheste saray müşavirimiz tanıdık geldi birden. Ama daha kimmiş bu diyemeden, cin çarpmışa döndüm. Bir, elimi kaldırıp heil Hitler demediğim kaldı, o an

çıkardım onu nereden tanıdığımı ve kim olduğunu. Eskiden duyduğum korkunun aynısını yaşadım, çok ama çok pervasızdı bizlere karşı; sizin düşündüğünüz şey ancak ondan sonra geldi aklıma: <Dört ayak üstüne düştüm resmen> dedim. <Bugüne bugün eski dostuz ne de olsa> diye, bir de <Koşturmacanın sonu geldi artık> diye düşündüm. Karşısına geçmiş, muzaffer bir edayla sırtıp duruyorum. Kafasını kaldırıp baktı, o an bende sırtımdan eser kalmadı, saçları biraz kırışmış, dediğim gibi biraz saray müşaviri kılıklı olmuş ama eski bildiğimiz halini koruyor, tıpkı eskisi gibi, aynı gözler; ne bir kırma var ne bir bakış, göz değil cisim aslında, gördüğü falan yok denebilir, olsa olsa karşıdakinin içinden geçip giden bakışlar için gerekli ona. Beni tanıdığını hissettim, meseleden önceden haberi olmuştu belki de, başvurum nedeniyle... ama hiç orali değildi, kendini başka biriymiş gibi göstermeye kararlıydı ve dediğim gibi, coşkumun üstüne bir bardak su içebilirdim. Kimbilir belki de benimkine benzer vakalar daha önce de olmuştur. Onun için sıradan meselelerdir bunlar belki de. Derken işte iyice yüzüme baktı, adımı, doğum tarihim, nüfusa kayıtlı olduğum yeri falan sordu, hiç tanımadığı birine sorar gibi. Bana hiç ama hiç tanımadığı biri gibi muamele ederek, yanılmış olabileceğim duygusuna kapılacağımı ümit etti herhalde. Ne muhteşem bir yurttaşlık örneği.'

Huber'in anlattıkları bunlar. Bitirince bekledi, sanırım benim ağzımdan da alçaklığı ya da <ihanet>i aşağılayan sözler çıkacağını düşündü. Lakin bir nazi eskisinin başka bir nazi eskisini bir Yahudinin karşısına, benim karşıma geçip yerin dibine sokması fazlaydı benim için; aynı telden çalma yavanlığına düşmedim. Ayrıca saray müşavirinin yan çizmesine ilişkin olarak da hiddete kapılmadım. Duygularımı daha iyi şeylere saklamayı tercih ederim. Ahlaki olanı gözetirken hâlâ tepesi atan biriyim aslında, ne yazık ki, istihkakımı çoktan

doldurdum halbuki, daha fazlası beklenmesin benden, sakın kalabilmeyi isterdim doğrusu; ama dediğim gibi heyecanımı başka kaynaklardan toparlıyorum. Anlayacağınız aynı şeyleri tekrarlamaya yanaşmadım, sadece ‘Siz de pes edip oyuna ortak oldunuz öyle mi?’ diye sordum.

‘Başta evet. Soru üstüne soru sordu, o kadar ki araya girmek mümkün değildi. Eskiden de öyleydi. Bir tek sözcük seçiminde daha bir saray müşaviri gibiydi. Beş dakika sonra, ben tam mülakat başlıyor derken sandalyesini geriye çekip: <Hakkınızdaki dava, ne olduğunu biliyorsunuz, üzgünüm, yapacak bir şey yok, sağdaki kapıdan lütfen> demez mi? Sonra da seslendi: <Sıradaki gelsin!>

‘Ee, mesele kapandı mı böylece?’

‘Evet kapandı,’ diye yanıtladı Huber. ‘Tabii ki o an tutup gırtlığına yapışasım geldi. Ne var ki insan zamanla olgunlaşıyor işte.’

‘Hiç mi bir şey söylemediniz?’

‘Sonradan. Merdivenlerden inerken. Sokakta. Açtım ağzımı yumdum gözümü. Ne var ki o bunları duymadı. Saray müşaviri bey! diye bağırdım suratına, o zamanlar 38 yılında resmi unvanınız başkaydı, daha fiyakalıydı. Benim o zamanlar kaç yaşında olduğumu biliyor musunuz? On yedi. Siz peki? Kırk falandınız. En fazla kırk beş. Kocaman adamdınız yani. *Kim kimi SA’ya soktu? Cevap verin lütfen! Kim kimi kandırıp etti? Emirleri kim kime verdi? Ben mi size verdim? Yoksa siz mi bana? Ne diye yargılandım? Hem de kimin yüzünden? Ya. Anladınız mı şimdi! Bir de kalkmış diyorsunuz ki üzgünüm, yapacak bir şey yok. Buna benzer şeyler söyledim ya da ne bileyim, bağırdım ona, demedik laf bırakmadım, ama işte ne var ki demin de dediğim gibi, sokakta... derken insanların dönüp bana baktığını fark ettim, sustum ve bitti dedim kendi kendime. İlişkilerden de hayır yok. Yolculuk da Avustralya işi de suya düştü. Sonra da işte size geldim.’”*

Mimar L. sustu ve alnındaki terleri sildi. Sonra da “Evet, siz ne diyorsunuz tüm bunlara?” diye sordu. “Tam da benim ona yardım edebileceğim fikri absürd bir şeydi. Peki ya yarın bir başkası çıkıp gelse, haltları on yedi yaşında yemiş biri, bir II. Huber, ama bu kez yerine getirebileceğim bir istekte bulunsa. Ne yapmalı dersiniz? Yardım etmeli mi? Bir sakıncası olur mu ya da ben yardım eder miyim acaba? Ne yapsan yanlış. Hiçbir şey yapmasan yine yanlış. Yanılıyor muyum?”

Davetlilerden kimse yanıt vermedi.

Birden bağırmaya başladı: “Size bir şey söyleyeyim mi? Burama geldi artık! Aynen öyle, burama geldi! Bir insanın kolay kolay hazmedebileceği bir şey değil bu! Kafaya koydum, gideceğim buralardan! Aynen öyle, ikinci sürgün! Çok çok uzağa! Bu işlerin başıma gelmeyeceği bir yerlere! Avustralya bile olur!”

Huber’in sinik bir insan olduğunu sanmıyorum. Öylesine sıradan biri bence, tarihin akışı tarafından hırpalanmış sadece ve herkes gibi, çıkarları söz konusu olduğunda titizliği elden bırakan biri. Kalkıp da bir Yahudiye akıl danışmaya gelmişse, bu rezilliğinden değil, ahlaki zevksizliğinden. Sinirlerine hâkim olamamasında da samimiyetsizlik yok. Her ne kadar kuşkuyla yaklaşılması anlaşılır bir şeyse de. Vasatlık çaresizliğe engel değil, düzeysizlik de samimiyetsizlik anlamına gelmez. Üstelik Huber’in çaresizliğine yol açan şey için de pekâlâ müstahaktı denebilir. Otuz yaşında birinin on yedi yaşındayken baskı altında yaptığı şeyin sonuçlarına katlanıp katlanmaması gerektiği sorusu geçerliliğini koruyor, <mağdur>a hangi insani mertebeyi yakıştırırsak yakıştıralım, hiç fark etmez.

Huber’in sorusu yanıtsız kalıyor elbette. Sürgünden dönmüş olanın <perdeyi> kapatan ahlaki sorusu da keza. Benim kâğıda döktüklerim, nottan ibaret. Ama sadece not tutmak bile bence önemli, çünkü yarın öbür gün burada içinde bulun-

duğumuz vaziyetin yarattığı bütün bu korkunç saçmalıklar ya unutulacak ya da inkâr edilecek.

Viyana, Ekim

Her an unutma tehlikesi var, oysa bir an bile unutmamalı.

Şöyle bir düşünürsek, yöre halkının, dünün saldırganlarıyla dünün mağdurlarından oluştuğu, tek tek insanların yüzüne bakarak hangi gruba dahil olduklarını anlamanın mümkün olmadığı; metroda yan yana oturdukları, hatta birbirlerine yer verdikleri; bir zamanlar SA elemanı, şimdi garson olan birinin, dünün toplama kampı tutsağı, şimdi müşteri olan birine, “en içten teşekkürlerimi sunarım sayın Doktor” dediği; dayacı yemiş olanın dayak atana günlük hasılatı teslim ettiği ve gizlice sözleşmiş gibi, gündelik ilişkilerde kimsenin kimseye o kritik yıllardan söz etmediği bu ortamda ortaya ne çıkar bilinmez – yani bütün bunları düşününce insan berbat hissediyor kendini. Ama dediğim gibi, bir an bile unutmamalı olan biteni. Bugün içinde bulunduğumuz durum, son on iki yılın kanlı vahametiyle dalga geçiyor, onu geçersiz kılıp bir piyese çeviriyor; eh o piyes de gösterimden kalktı, çünkü şimdi başka bir oyun sergileniyor.

Bu tertip yüzünden de bugün kimseyi suçlamamak gerekiyor. İnsanlar yaşamaya devam etmek istiyorlarsa bu durum belki de kaçınılmaz. Felaketin hemen sonrasında bazı şeyler mümkündü belki. Oysa bugün çok geç artık.

Kıran kırana mücadele etmiş iki futbol takımının maçtan sonra sarmaş dolaş olması ne de olsa anlaşılır. Ama buralarda yaşanan şey, sadece sportmence mücadele etmiş adamların bir araya gelmesi değil nihayetinde. Aklıma hep şu eski efsane geliyor. İblis’in Tanrı’nın bir anlık dikkatsizliğinden faydalanaarak son boruyu çaldığı, mezarlıklarda ve savaş meydanlarında karman çorman gömülü olan, iyiler kötüler, kim varsa artık

hepsinin ahiretteki patırtıya uyanıp, apar topar gaiplerden çıkarak kademe kademe ayrılıp, şehit mertebesinde olanlar bu yana, günahkârlar şu yana diye sıraya dizildiği, İblis'in olan biteni yattığı yerden seyredip hiç istifini bozmadığı... ta ki Tanrı'nın kıpırdadığını duyana dek; sonra da zil takıp oynayarak denemeyi yarıda kestiği; ortalıktaki iyiler, kötüler, herkesin, hiç itiraz etmeden nasıl da hemen yerlerine döndüğü ve nasıl da yeniden birkaç bin yıllığına hiçbir şey olmamış gibi mezarlıklarında ve savaş meydanlarında alt alta üst üste uzandığı.

Evet, sanki hiçbir şey olmamış gibi. Tek fark şimdi burada işin içinde olanların ölü değil diri olmaları ve anlaşılan o ki diriler, meselenin prensipte o türden genel provalarla sınırlı kalacağından, gerçek temsillerin hiçbir zaman sahneye konulmayacağından adları gibi eminler.

Viyana, Ekim

Yine maval dinledim - bu kez bir garsondan - şimdi artık barış zamanıymış, küskünlükler bir yana bırakılmalıymış... Sadece laf kalabalığı olsa iyi, aynı zamanda utanmazca. *Tek bir tarafın* sorumlu olduğu onca kıyımdan sonra <karşılıklı> bağışlanacak şeyin ne olduğunu tarif edebilecek biri varsa çıksın. Aslında kimsenin <bağışlanıp mazur görülme> gibi bir derdi yok. Dert ettikleri şey af. Onun da yeri burası değil, resmi gazete.

<Bağışlama> sözcüğüyle anlatılmak istenen ne? Ne de olsa bağışlamanın iki tarafı var: Bir tarafta pişman olan ve karşısındakı bağışlayan.

İnsanın insanla ilişkisinde, insani yanı olan birinin pişman olmayan birini bağışlaması mümkün; onun, suçu asla işlememiş olabileceğini düşünüp ona göre davranması yani. Bağışlamak budur herhalde. Bu temelde bir yaklaşım - ki bence

mümkündür - bazen yararlıdır da: Karşıdakinin pişmanlığına ebelik hizmetinde bulunur. İki insan arasındaki ilişkide.

Ancak kolektif boyutta bu olmaz. Bir topluluğun, kendi haksızlığını kabullenmeyen diğer bir topluluğa bağışlama önerisinde bulunması son derece ahmakça bir durumu anlatır. Bu işlemin taraflarının aslında *kim* olduğu dahi muğlaktır. *Çoğul pardon abestir*. Nasıl kolektif bir pişmanlık yoksa, kolektif bir bağışlama da olmaz... hele pişman tarafın bulunmadığı bir kolektif bağışlama hiç olmaz. Hayır, milyonların işbirliği yapıp suça ortak olduğu bu tür durumlardan çıkış için iki yol vardır. Eğitim ve unutmak. Ancak ikincisi daha rahat bir yol olduğu için - yürümeye bile gerek yok, akıntıya kapılınsa yeterli çünkü - tercih edildi. Şimdi içinde bulunduğumuz ortam, bu yolun sonu bir bakıma.

Viyana, Ekim

Bir dergide <bağışlama sorunu> ele alınmış, üstelik hem yapmacık hem art niyetli bir tarzda. Ne karışım ama! Dergiye bakılırsa bazıları bir Hıristiyanlık erdemi olan bağışlamayı öğrenememiş bir türlü; anlaşılan bundan haberleri bile yokmuş hiç. Makalenin yazarı, söz konusu kötü adamın kim olduğunu belirtmeye bile gerek duymamış, kimsenin kulağına <gayrihıristiyan>ı fısıldamak gerekmediğini, herkesin kendiliğinden “Yakalayın Yahudiye kaçmasın!” diye bağırmaya meraklı olduğunu biliyor çünkü.

Başka deyişle: Altı milyon Yahudinin öldürülmesinden sonra, hatta bağışlama tartışmasında bile, Yahudileri yine günah keçisi olarak göstermeye yeltenebiliyorlar; şimdi de tesadüfen sağ kalmış, tesadüfen kökü kazınmamış Yahudileri kurban seçtiler. Saldırganın bir suçu yok - o hatırlamıyordur bile belki cinayetlerini - suçlu, saldırıya uğrayan: Yediği darbeleri, saldırıyı ve dayak yiyenleri unutamıyor çünkü.

Dünkü mesele üzerine kafa yordum biraz, hem de bambaşka bir yol izleyerek. Diyeceğim, bağışlamanın doğru olup olmadığı sorusu çok gereksiz. Bir kere en başta, söz konusu vahşetin boyutları her türlü dş gücünü aşıyor. Bir azizin tinsel dş gücünü de aşardı. Gazlanarak zehirlenmiş birkaç milyon insanı sadece <kavramaya> dahi yetecek kapasitede bir insan yüreği olabileceğinden kuşkuluyum. <Kavrayamadığın> bir şeyi ise bağışlayamazsın. Mümkün değil bu, çünkü bağışlayacak olan önce cürmü (ona <olup bitmemiş> gzyle bakıp da kaldırıp bir kenara atmak için) failin elinden teslim almak, hiç değilse devralmak zorundadır. Çünkü bağışlamak suçu slenmeye iştirakten başka bir şey değildir. Söze dökülse şöyle olurdu: “Senin insan olarak yaptığın şeyi ben de bir insan olarak yapabilirdim.” Bağışlama istek kipinde kendini karşıdakiyle zdeşleştirmedir. İstek kipinde özdeşleştirme olmaksızın affedip mazur görme gerekdişidir. Ne var ki olup bitenle kendimi istek kipinde dahi özdeşleştirmeyi reddediyorum. Reddetmeydim dahi, öldürülmüş milyonları yalnızca telaffuz edebilirim, kavramam mümkün değil. Hatta çoğu kez, olup bitenden tiksinnmem dahi zor, çünkü kavrayabilmem söz konusu değil. Korkarım bu nedenle katliam genel anlamda unutulacak ve kendi azametinin altında kalacak.

Viyana, Kasım

Dn yazdıklarımı K.'ye okudum. K. burayı terk etmemiş olduğu halde ne kadar kalınabilecekse o kadar temiz kalmış biriydi. Düşüncesini belirtti:

“Suçu işleyenler de ne yaptıklarını kavramıyorlardı; dağ gibi yığılmış l bedenleri bu yönüyle görebilecek durumda değillerdi; yani <ne yaptıklarının farkında değillerdi>. Bu

<ne yaptıklarının farkında değiller> yeteri kadar bir bağışlanma nedeni olmuştur.”

Ne halt yemiş olduklarının onların kafasına da dank etmediğini ve bu durumun değişmediğini ben de kabul ettim. “Ancak,” diye sürdürdüm, “bu hadsiz hesapsız zulmün onların içine oturduğu söylenemez; bilakis bu durumdan memnundular bence ve bilinçli biçimde, çekincelerinin icabına bakma aracı olarak kullandılar. Otuz insanı bir ambara kapatıp yakan biri, peşinden rahatlıkla yirmi kişiye daha aynı şeyi yapabilir. <Farkı mı var sanki? İşimizi tam yapaalım> diye düşünecektir. Bir pişmanlık virtüözü için bile fark etmeyecektir otuz kişinin mi yoksa elli kişinin mi kanına girmiş olduğu. Çünkü vicdan iki kere ikinin kaç ettiğinden habersizdir, vicdan sayı saymayı bilmez. Geride ellere hâlâ yapacak çok iş kalsa bile maksimum suça öyle çabucak erişilir ki. Vicdanım rahat değil dedirtecek şeyler yapmayagörsün biri, artık <vicdanı rahat olup> birkaç cinayet daha ekleyebilir suçlarına. Ahlaki sismografin ibresi sonuna dayanmış zaten, daha fazla oynamaz yerinden. İşte suç artık artmıyor gibi gözüküyüğü içindir ki cinayetlerin çoğalmasına hizmet eden ruhsat çıkmıştır. Gel gör ki daha fazla öldürdükçe suçluluk duygusunun aynı seviyede kalması şöyle dursun, ölü sayısı arttıkça cinayet, cinayet olma özelliğini yitirdi; <iş>e dönüştü. En fazla, iş olduğu için işte, hatta pis iş olduğu için sevilmiyordu.

Tek bir kişiyi öldürmek (yeni cinayetler eklenmezse) herhalde her failin uykularını kaçırırdı, iki cinayet için de söylenebilir bu. Ama boğazlanmış yüz kişi için pişmanlık duymak mümkün değildir; sayı arttıkça da tasa azalır, yeniden huzura kavuşulur. Kitle katliamı yapan kişi ise artık alinteriyle çalışıp didinen, hani neredeyse iyi bir insan olur çıkar tekrardan.”

Buradaki yerel gazetelerden birinde okuduğum bir haberde <Cherbourg> ismi geçiyordu. Skandala bak: Daha altı ay bile olmadı, adının <Cherbourg> olduğunu öğrendiğim bir çizgi belirmişti ufukta, o vakit Cherbourg benim için Avrupa demekti.

Ya şimdi? Yaban ellerde, ulaşamayacak kadar uzak bir diyardaki bir liman kentinden başka bir şey değil.

Arileştirmedeki en büyük rezaletlerden biri Yahudi jargonuna yapılanlar.

<Eizes> (<öğütler> demek) ve <mezie> (<kelepir mallar>ı anlatır) yörede sıkça kullanılıyor. Oysa buradaki, hayatta kalmış az sayıda Yahudi, bu sözcükleri ağızına almayı pek istemez.

Öldürülenlerin lehçesine el koyma işi, hava kuvvetlerindeki genç subaylarla başlamış. Bu subaylar, hayattaki bütün kazıkları yemiş, okul ve ölüm tehlikesi dışında bir şey tanımamışlardı. Ölüme mahkûm edilmiş olduklarını kavradıkları için onlar da kendilerini Donjuanizm ve sinizmlle cezalandırdılar. Bir tür haydut aristokrasisi oluşturdular denebilir. Her türden aristokratın yaptığı gibi kendi soğuk kelime hazineleriyle konuşmayı zarafet göstergesi sayıyorlardı. Hiçbir şeyi zerrece iplemedikleri bir zamanda tam da Yahudi jargonunu dillerine dolamalarının başta gelen nedeni bu jargona bir tek mizah dergilerinden aşina olmaları. O dergilerde söz konusu jargon <battı balık yan gider> yaklaşımının timsaliydi. Böylelikle gizlice ve galiba hem kendilerine hem birbirlerine, Hitler'in Yahudi politikasına sırt çevirdiklerini kanıtlama peşindeydiler. İnsancılıkla alakası yoktu tabii bunun. Gaz fırınlarının bacaları tüterken kimileri saat ve ayakkabılara, onlarsa dile el koymuştu.

Magazin dergilerinde sık sık <Uzak Dünya>, <Engin Dünya> gibi ifadeler yer alıyor. Avusturyalılar, bunun bir yabancı üzerinde neden anakronizm etkisi yaptığını anlamakta zorlanacaktır. Ancak Amerikalılar ya da Britanyalılar için artık <uzak ülke> kavramı yok. Çünkü her <uzak> köşeye ya da her <uzak> topluluğa zahmetsizce ulaşabilirler. İster telefonla olsun ister gerçek anlamda; pasaportlarının geçer akçe olduğunu da unutmamak gerekiyor. Dünya bir tek pasaportu para etmeyenlere <uzak>; erişemedikleri mesafe pasaportlarının değersizliğiyle doğru orantılı.

Son savaşta yüz binlerce Amerikalı Uzakdoğu'daydı. Rastladıklarımın hiçbirinin aklına bana kaptan palavraları atmak gelmedi.

Uzaklık ve uzaklık duygusu kavramlarının (özlem, serüven merakı, Gauguinizm) yok olması, insanın duygu tarihinde yeni bir aşama oluşturuyor.

Duyguların tarihinde bu ilerlemiş konuma henüz ulaşmadıkları için Avusturyalıları eleştirmek yersiz tabii. Kaldı ki bizlere anakronik gelen özellikleri de bu değil, daha ziyade her yere gidebilen bazılarında ölmeye yüz tutmuş uzaklık duygusunun, Avusturyalılarda henüz hiç yer etmemiş olması. Ottakring'li delikanlılar Hindistan'a gitmeye hevesli değil henüz. İngiliz gençlerininse artık böyle bir özlemi yok.

İspanyolların, İngilizlerin, Hollandalıların (kısacası denizci, sömürgeci, sömürücü, denizaşırı imparatorluklar kurmuş halkların) geçirdiği mantalite dönüşümünü Avusturyalılar yaşamadı hiç. <Egzotik> kavramı, onlara en fazla 19. Yüzyıl'a kadar bilinen biçimiyle bir şey ifade ediyor. <Egzotik> hâlâ Yakındoğu'ya özgü bir şey sayılıyor. Viyana'nın bir zamanlar oraya açılan bir kapı olduğu gerçek. Eskiden <yabancı insanların> geldiği yer olarak bilinen Konstantinopol, Avusturyalı-

lar için hâlâ Orient'in parıltısına sahip. Bizse kenti bir içdeniz bölgesi olan Akdeniz'de bir yer olarak görüyoruz.

Oysa Viyana eskiden ve zamanımızda da uzunca bir süre - çok renkliydi, bir dolu yabancıya ev sahipliği yapıyordu. Kısmen Balkanlar'ın yakın olması kısmen de Monarşi'nin çokulusluluğu dolayısıyla. Bu hayatın renkliliğiyle (artık sadece menü kartlarında kalmış parıltısıyla) karşılaştırılınca diğer bazı başkentlerdeki, örneğin Berlin'deki hayat, renksiz kalıyordu bile denebilir. Ancak Avusturya *hâlâ renkli*ken ulus devletler de filolarıyla, Dünya pazarlarını ele geçirmeleriyle, kolonileştirmelerle, göçlerle vesaire eşsiz bir renk yelpazesine kavuştular. Öyle ki Viyana'yı, hatta en renkli dönemindeki Viyana'yı, sonradan bir taşra kentine çevirdiler. Paris'te Çinhindi'nden gelmiş binlerce kişi öğrenim görürken (kimbilir belki de artık böyle değildir, çünkü Fransa'nın sömürgecilik dönemi kapanmak üzere), burada hâlâ - bu türden bir çizime birkaç gün önce buradaki mizah dergilerinden birinde rastladım - Çinliler, kırk yıl öncesinde kalmış saç örgüleriyle resmediliyorlar. New York'ta yüz binlerce 'coloured people',* <people> olarak yaşarken, buradaki gezgin sirklerde çalışan siyahi biri, İspanya, Venedik ya da Bizans üzerinden yolu buralara düşmüş bir Mağripliymiş gibi, hâlâ <zenci> olarak görülüyor. Saçma gelecek ama günümüzde Viyana, tam da sokakta sadece Avrupalılara rastlandığı için - ve başka kıtaların ahalileriyle sıkı fıkı olma da çoktan Avrupalı imajının ve kavramının parçası sayıldığı için - Avrupa'ya ait olmayan bir kent izlenimi uyandırıyor âdeta.

Viyana, Kasım

Hiç ama hiçbir yerde buradaki kadar <Doktor Bey> unvanı ile hitap edilmemişti bana. Oysa gerçekten doktora yaptığımı

İng. Beyaz olmayan kişiler -yhn

bilen yok içlerinde. Tam da - en azından insan ilişkilerinde - demokratik Amerika'dan geldiğimiz için unvanların abartılı önemsenişi özellikle dikkatimizi çekiyor.

“Önceden de böyleydi” diyorlar. İmparatorluk döneminin <hiçbir işlevi kalmamış artıkları.> Kimbilir. Lakin <hiçbir işlevi kalmamış artık> ifadesi hiçbir şey anlatmıyor, örneğin apan-disin varlığını da açıklayamıyor bu ifade. Tam da bir artığın sadece artık olduğu *halde* hâlâ dayanması, koşulları ortadan kalkıp ütöpik hale gelmesine rağmen *hâlâ* süregeliyor olması açıklama gerektiriyor.

Bu nezaketin varlık koşulları da, başka deyişle feodal efendi-serf ilişkisi ile memurluk ve aristokrasi mertebelerinden saraya dek uzanıp yükselen piramit de yok artık. Sonuçta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dünyası çökeli otuz yıldan fazla oldu. Geçen zamanda sosyal demokrasi ve nasyonal sosyalizm, çok daha farklı insan-insan ilişkilerini kısmen şart koştular, kısmen de etkin biçimde gerçekleştirdiler... son on yılda yaşananların, toplama kamplarının, sığınakların ve benzeri şeylerin doğurduğu davranış formları da şöyle dursun. İşte bu saydıklarımın, İmparatorluğun son kalıntılarını da ortadan kaldırmış olması gerektiğini düşünüyor insan. Oysa kaldırmamışlar. Peki neden? Acaba *hâlâ mı* böyle kibar herkes? Yoksa yine *yeniden mi*?

Sanıyorum yine yeniden. Yıllar boyunca bu kibarlıktan eser yoktu diye anlattılar bana. Peki bunun temelleri neye dayanıyor?

Korkuya ve kuruntuya mı? Geçmişte kalmış şeyler için sorgulanma korkusu olamaz: Pek kimse önemsemiyor artık bunu. Sakın yarından duyulan korku olmasın?

Toplumun büyük bir kesimine, tarihin akışından gına gelmiş. Sakin bir hayat sürmek istiyorlar. Nasıl, hangi yollardan, hangi araçlarla, bu bile sorulmasın istiyorlar. Mümkün olsa, görünmezlik miğferi takıp o sayede burada kalacak ama pren-

sipte tarihin akışının görüş alanı dışına çıkacaklar. Sütten ağzı yanmamış tek bir kişi yok gibi. Şöyle ya da böyle bir tercih yapıp da şansı yaver gitmiş birine rastlamak zor. Bir kez daha tercihte bulunma riskine girenlerin sayısı her zamankinden daha az. *Teorisiz şüphe* Avusturyalıların bir özelliği idi zaten. Ülkenin aczi bunu daha bir pekiştiriyor.

Ne olacağını bilemezsin. Yarının ne getireceğini bilemezsin. Yarın kimin hükmedeceğini, şimdilik kalkıp kime biraz cüretkârlık edebileceğini asla bilemezsin. Gündelik ilişkilerde şu anlama geliyor bu: Öylesine bir öğle yemeğine çıkıp gelmiş müşterinin yarın bir gün nüfuzlu biri olup olmayacağını nereden bilebilirsin ki. O halde ilgilenip yakınlık göstermeli, yarına dönük bir gerekçe uğruna. Apolitiklik de revaçta, yarın bir gün geçmişte apolitik olduğunu kanıtlamak için. *Kibarlığın, güvensizliğin ruhundan yeniden doğuşu*.

Bu (bahanelerini karşılıklı olarak sundukları) bahanecilik oyununun tam da nesilden nesile aktarılmış nezaket kalıplarıyla vuku bulması pek şaşırtıcı değil. Korku ve güvensizlik, yeni olumlu görgü kalıpları bulamayacak kadar <yaratıcılık>tan yoksundur zaten.

Modası geçmiş olana yeniden el atılarak ek bir başarı da elde edildiği, üstü örtülen Hitler aranağmesi gerçekliği hükümsüz kılındığı içindir ki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu zamanının tarzları şeref veriyorlar aslen.

Viyana, Kasım

Nihayet bambaşka bir etki yaratan, üstelik avutucu ve yüreklendirici bir haber.

Sözünü ettiğim vakayı tesadüfen dinledim. Bana bunu anlatan F. Hanım, bir sohbet sırasında laf arasında konuyu açtığı için de tûrünün tek örneği olmama olasılığı güçlü. Şöyle ki:

F. Hanım, - <safkan Yahudi>, Yahudi olmayan biriyle evli

bütün o süre boyunca burada kalmayı başarabilmiş. 43 ilkbaharı'nda dört Yahudi kadınla birlikte mermi sandığı üreten bir fabrikaya tıkılmış. Sonbaharda kentte gündüz vakti de bombardıman başlayınca, işçilere, hava saldırısına karşı yapılmış sığınaklara geçmeleri talimatı verilmiş; Yahudi kadınlara ise sığınaklara girme yasağı getirilmiş. Bunun üzerine, daha bir-iki gün geçmişken, bütün personel, bu beş kadınla ilgili uygulamaya son verilmezse bir sonraki gün sığınaklara inmeceğini deklare etmiş. Hemen ertesi gün yasak kalkmış.

Terör döneminde de ceza almadan protesto etmek ve şartlar öne sürmek, hatta bu şartları kabul ettirmek mümkünmüş. Hem de Yahudilerin sistematik olarak yok edildiği bir dönemde. Birkaç Yahudi kadın yararına hem de. Nasyonal sosyalizmle tüm sahte dayanışmaya aykırı olarak o kadınlarla dayanışma içinde olmak insanların içlerinden gelmiş pekâlâ.

Olay şu yüzden de etkileyici ve hayranlık uyandırıcı; olağanüstü davranış izafe edilecek olan tek kişi değil, işin içinde bütün ekip var... bu ekibe nazi partisi üyeleri de dahilmiş. Ancak (diye ekledi F. Hanım) beş Yahudi kadına ara sıra pis işleri yaptırmaktan ötesine yetmemiş güçleri.

Buna benzer olaylarla ilgili aktarımları derlemeli. Onurlu davranış örnekleri olarak. Zulme ortak olmamak hiçbir koşul altında mümkün değildi diye açıklama yapıp öylelikle kendilerini temize çıkaranlara karşı kanıt olarak. F. Hanım'ın öyküsü, yüreklilik gösterenlere, diktatörlüğün bıraktığı az sayıdaki dar yarıklara baltayı vurma fırsatlarının pekâlâ çıktığına dair enfes bir örnek.

Viyana, Kasım

Öte kıtada, Amerika'da bulunduğum on dört yıl boyunca, Avrupa'daki son yurdum olan Paris'i özlemediğim tek bir gün bile olmamıştır herhalde. Birinin Fransa'ya gideceğini - ki son

yıllarda sık sık oluyordu - duyduğum zaman sanki hiç iyileşmeyen bir yaraya dokunmuşlar gibi acı veriyordu bana bu.

Dün Dr. N., Sorbonne'daki bir sempozyuma katılacağından söz etti. Her zamanki reaksiyonumu bekledim. Acıyı. Nafile. Bu arada Paris'e gitmiş olduğum için iltihap kurumuş ve yara iyileşmişti açıkçası.

Dr. N.'ye kıskançça bir yanıt vermek yerine, New York'taki Public Library'de izine rastladığım, <Morbus Helveticus> (yani yurt özlemi hastalığı) üzerine eski bir inceleme yazısının konusunu açtım. Yazıda, hastalığın ölümcül olabileceğinden söz ediliyordu. Ama çabucak iyileşme sağlanabilirmiş, yeter ki hasta çok kısa süreliğine de olsa düşkünlüğünün ereği olan yere götürülsün. Kısacası bu saptama doğrulanmıştı.

Daha frapan bir doğrulama: Amerika'ya göç edenler arasında, birkaç yıl geçmeden, yurt özlemine dayanamayıp <old country>lerini* ziyaret edenler olmuş hep, hâlâ var böyleleri. Çok azı sonradan bu ziyareti tekrarlama ihtiyacı duymuş. Anlaşılan iyileşmişler. Rivayet odur ki ülkelerine geleli daha birkaç gün olmuşken, bu kez <new country>lerine** <yurt özelemleri>nin depreşmesiyle geri dönenler olmuş.

Viyana, Kasım

Burada Hietzing'de şimdiye dek konuştuğum hiç kimse nazi değildi. Ironi yok sözlerimde. Buradakilerin hepsinin, özellikle yabancılarla konuşurken, bir aralar aktif olduklarını yadsıdıkları anlamında değil, aksine <nazi dahi olamamışlar> anlamında söylüyorum bunu.

Başka deyişle: Genel bir meseleyi <mesele> olarak kavrayıp <kendi meseleleri> haline getirmekten ve hayatlarını buna adamaktan âcizlermiş tümüyle. Nasyonal sosyalizmin bir bar-

Memleket -yhn

Yeni ülke -yhn

barlık ve <kamusallığının> bir aldatmaca olduğunun hiçbir önemi yok ayrıca. Âmâ biri için algıyla optik yanılsama arasındaki ayrımın ne kadar önemi varsa bu tipler için de düzmece olanla olmayan arasındaki ayrım o kadar önemli.

<Meselesi olmamak> ifadesi bu insanların yalnızca özel hayatlarına dönük yaşadıkları şeklinde anlaşılabilir. Öyle de değilmiş ama. <Meselesi olmamak> kendine ait ve kendine has bir hayat anlamıyorsa hiç gelmiyor. Tam tersine: Eski çağların ve başka sınıfların tüketilip bitirilmiş töre, kültür ve din öğelerinden beslenerek sürdürdükleri gelenekselliklerinin eline kimse su dökemez. Apokaliptik çağın bağınazlarıydı bu insanlar.

Tarihsel açıdan bakarsak, Metternich döneminin son torunları bunlar. Oldum olası yurttaş sorumluluğundan tek anladıkları şey <huzur>larıymış. Meziyet olarak gördükleri şey, daima bir güvenceyle altını çizdikleri muhalefet etmemeydi.... kime muhalefet etmediklerinin de onlar açısından zerrece önemi yoktu. Bir yazgılarının olmaması için ellerinden geleni yapmışlar. En iyi bahane olarak hiçbir şey yapmamayı gördüklerinden de esas itibarıyla hiçbir şey yapmamışlar. Derken Hitler rejimi sırasında olmadık bir şeyle karşılaşmışlar:

Hiçbir şey yapmadıkları için başlarına gelene kaderin cilvesi denebilir; en azından içlerinden bazıları açısından. Kolaylıkla anlaşılacağı gibi. Çünkü nasyonal sosyalist devlette muhalefet etmemek ve parmağını kıpırdatmamak yetmez. Hatta böylesi düpedüz sabotaj sayılır. Sonra bir şeylere maruz kaldıklarında da şaşkınlıklarını yenememişler. Bağlılığın prensipte hiç karışmamadan ibaret olduğuna dair inançları da hâlâ sürdürdüğünden, bir şeye karışmadıkları halde cezalandırılmalarına anlam veremememişler. Böylece onların içinde de rejime karşı kötürüm bir öfke oluşmasında şaşılacak şey yok. Ancak kendilerinin vurguladığı nokta esas itibarıyla suçsuz olduklarıydı. (Dün duyduğumu aktarıyorum: “İyi ama ben hiçbir şey

yapmamıştım ki”) Bir *antifaşist* hem düşmanının suçunu hem çok az şey <yaptığını> düşündüğü için kendi suçunu vurgular oysa.

Dün sohbet ettiğim, bilgili, donanımlı diyebileceğimiz, tutkulu bir Hitler düşmanının ağzından çıkan umarsız sözleri, Metternich zamanının bu mirasçılarını tanıma fırsatı bulmuş biri kavrayabilir ancak. “Ne muazzam bir fırsat yakalamış olurduk,” diye hayıflandı yüksek sesle, sözünü ettiğim kişi, “şöyle gerçek bir naziyle karşılıklı oturup konuşabilseydik. En azından bir meselesi vardı, yanlış ve akıl almaz derecede barbarca da olsa. Hiç değilse yanılığını gözüne sokardık, yanlış hedeflerini düzeltebilirdik, yanlış tutkusunu gerçekten daha iyi şeylere kanalize edebilirdik belki, kimbilir.”

Biliyorum rezilce sözler bunlar, kulakları tırmalıyor. Keza benim kulaklarımı da. Ancak anlaşılır bir şeydi patlaması.

Nasıl bir zaman bu böyle, ciddi diyeceğimiz insanlar, eski can düşmanlarını diğer insanlara tercih ediyorlar! Lakin çe-kiçle pamuk dövülmez, demir dövülür. Diğerleri pamuk oluyor işte.

Viyana, Kasım

Ötede uzaktayken, istikrarlı ve güvenilir bir tarzda nefreti sürdürebilme özgürlüğüne sahip olmamız ne büyük lükstü. Burada kalan Hitler düşmanları, bu tür bir istikrardan yoksundular. Günbegün sahici insanlarla çevrili olmak, her yerde (fabrikada, ofiste, tramvayda, mağazada) belki de nazi olmalarına rağmen yine de varlıkları sadece nazi olmakla sınırlı kalmayan, aynı zamanda anne, kız, komşu, insan olan kişilerle karşılaşmak – ondan sonra da bizim nefret ettiğimiz gibi nefret edebilmek, hayır, bir insandan bu kadarını istemek çok fazla. Kimbilir kaç kez olmuştur, en iyiler bile ağır basan <insani> yanlarıyla bir an için örneğin <düşman> saflarından bir genç

kadının pürüzsüz cildinden ya da şen şakrak haliyle kur yapmasından etkilenmiş, <ayrıca> insanları ve insan onurunu perişan edenlere tezahürat yaptığını unutmuştur. Biz uzaktakiler için bu tür <bundan başka bir de> diye bir şey yoktu. Tek tek izlenimlerden kaynaklanabilecek tehlikeyle bağlantımız kopuk, ampirik hiçbir şeyle kafamız karışmadan, doğruluğunda ısrar ettiğimiz içeriklerin dayandığı düsturu göz ardı etmeden, <sağlam karakterli> kalabildik. Öte tarafı (yani burayı) düşündüğümüzde, insanlar bizim açımızdan profesyonel naziydiler, başka da bir şey değildiler. Ne denli yanlış bir inançsa da bu, ahlaki açıdan da yanlış olduğu kanısında değilim.

Bir düşmanın <ayrıca> ne olduğu - böyle bir şeyi telaffuz etmek korkunç - insanı ilgilendirmemeli yazık ki. Bir SA üyesinin sakatladığı birini, bu suçu işleyenin, suçunu <sadece bir> nazi *olarak* işlemliliği, bunun haricinde araba tamircisi ve nazik bir insan olması ne ilgilendirir. Belki gerçekten de şu ya da bu kişi, cinayetlerini sadece nazi <olarak> işlemiştir; ne var ki hafifletici diyeceğimiz bu <olarak>, cürmünün sonuçlarına dahil değil. Onun sadece bir nazi <sıfatıyla> öldürdüğü ve sadece Hitler düşmanı <sıfatıyla> canını yitiren adam, artık ölü biri ve hiçbir vasıflandırmaya girmiyor. Hesaba katılması gereken vasıflandırma değil, sadece öldürme eylemi ve ölmüş olma gerçeğidir.

Viyana, Aralık

D. anlatıyor: Bir bombardıman sırasında sığınakta yanında oturan Hamburglu bir kadın, tamamen küçümseyerek sormuş: “Yani siz şimdi *buna* hava saldırısı mı diyorsunuz?” – sanki bu saldırı, Alman İmparatorluğu’nun <daha hamarat> zulmüyle kıyaslanınca tipik Avusturya acemiliği ya da üstün-körü bir işmiş gibi. Şu dünyada neler gurur kaynağı olabiliyor.

Yalnız gösterilen tepkinin de absürdlükte aşağı kalır yanı

yok. Bodrumdakilerden biri alınıp karşılık vermiş: “Beğene-mediyse, geldiğiniz yere dönün kardeşim.”

Viyana, Aralık

Kural: Çok halkalı neden-sonuç sıralamalarını hemen hemen hiç kavrayamıyorlar. Örneğin Hitler-B-C-D-Felaket dizilişini asla. Belleklerinde *yekpare* resim olarak sakladıkları, neden-sellik zincirinin son iki halkası hep. Bombardıman filosu-enkaz şeklinde örneğin.

<Bellek ayıklayıp seçmedir, ayıklayıp seçme ise bir zekâ performansıdır> diyor günümüzde psikologlar, psikologdan çok havariler, insana bir şey olmasın diye uğraşan. Ifadenin <bellek ayıklamadır> şeklindeki ilk kısmı kabul edilebilir: İnsan her defasında en güçlü izlenimleri seçip ayırır. Ama öte yandan *her seçip ayırma aynı zamanda bir es geçmedir*. Seçen bellek başka içerikleri atladığı üzere seçip ayırdığı içeriği *izole eder*. Seçme bir *çözüp bütünden ayırmadır* kısacası, bağlamından sıyırmadır. Bir içeriğin bağlamından sıyrılması ise onu anlamsız kılar.

İşte belleğin yaptığı da bu şimdi. Daha algı, işin içeriğini - çoğu kere - anlamamışken, bellek tutar hepten anlamsızlaştırır. O yüzden belleğin performansı yalnızca zekânın değil aynı zamanda ahmaklığın da göstergesidir. <Bütün>ü <gerçek> olarak kavradığı pek görülmemiştir. Şu <yüksek performans> dediğimiz şeylerden hiçbirisi bu kadar diyalektik dışı, bu kadar diyalektik karşıtı olamaz herhalde.

Bizim ayakkabı tamircisinin sözleriyle:

“Eh doktor, savaş çıkmasaydı keşke. İşsizlik diye bir şey yoktu. İyi zamanlardı doğrusu.”

“Ne olurdu peki, savaş çıkmasaydı?” diye sordum.

“Amma yaptınız ha,” diye yanıtladı. “Sorduğunuz şeye bakın.” Derken sesimin tonundaki keskinliği fark etti, gözlük

camlarının tepesinden beni süzdü, sonra da ellerini sildi, bir şeye hazırlık yapar gibi.

Başka deyişle: Savaş hatırlama onun açısından izole bir görüntü oluşturunuyordu. İşsizlerin olmadığı eski <güzel zaman>ın görüntüsünün de daha az izole olduğu söylene-
mez. İki resmin de gözünün önünde hâlâ net mi yoksa çoktan silikleşmiş mi durduğu bir yana; belirleyici olan, kafasındaki resimlerin hiçbirinde bir diğerine *gönderme* olmaması; izole edilmiş iki unsur <savaş ve herkese iş sağlanması> arasındaki ilişkinin canlı anısına dair üçüncü bir resmi tasavvur etmek-
ten âciz olması.

38'e gelindiğinde tam istihdamın <güzel zamanları>yla savaş arasında henüz dolaylı olarak bile bir neden-sonuç ilişkisinin bulunmaması da onun bu konudaki aczini daha bir artırıyor. Sonuçta Polonya'nın işgali, tam istihdamın sonucu değil, aksine tam istihdam, savaş planlarının bir sonucuydu. Zamansal açıdan sonrakini zamansal açıdan öncekinin nedeni, önceki refahı ise sonraki felaketin sonucu olarak kavramasını ve böyle hatırlamasını beklemek insafsızlık olurdu doğrusu.

Ayrıca şu da var, tamircinin o sıralar yaptığı iş ve ortaya çıkardığı ürün, hiçbir biçimde savaş <hatırlatmıyordu>: İş bombardımanla değil gizli pençeyleydi. Tam istihdam, devam ettikçe, savaş hazırlığı olduğu ikide bir ayırt edilemeyecek kadar tatlı geliyordu nihayetinde. İşin içyüzünü anlamak, verdiği keyfi berbat ederdi ne de olsa.

Anlayacağınız ta o zamanlar bile olguyla anlam arasındaki bağlantı kesikti onun açısından. Tamircimizden, <güzel zamanların> görüntüsüyle, evinin üstüne düşen bombaların görüntüsünü, başlangıçtaki algısında da aynı tabloda bir araya gelmemiş bu iki resmi sonradan geniş, yekpare bir hatıra freskinde toplamasını beklemek hiç akıl kârı değil.

Bilmedikleri ya da hatırlamadıkları sadece *felaketlerin nedenleriyle* sınırlı kalsa yine iyi. Korkarım birçoğu, bizzat *felaketin* kendisini de çoktan unuttu. Nedenler *henüz* bilinmiyor; felaketin gerçekliğiye *artık* bilinmiyor. Bununla 1918'den sonra <sırtından hançerlenme efsanesi> diye öğretilen türden bir <yenilgi> düşüncesinin kafadan silinmeye çalışılmasını kastetmiyorum yalnızca. Çok daha önemli bir şeyden söz ediyorum.

Tıpkı sağlığın hastalık fikrini, resmen bu fikri düşleyebilme becerisini bile yok etmesi gibi, artık bu arada nispeten normalle dönmüş Viyana'daki gündelik hayat da cehenneme ilişkin anıları silip yok ediyor. Öncesiyle kıyaslarsak (hangi önceyle? Öyle ya, 1914'ten sonra hangi dönem olağandışı değildi ki?) dünyaları ve yaşadıkları hayat hâlâ normal değil. Ancak dünyalarındaki yeni birçok ayırıcı özelliği (örneğin işgalle yakından ilişkili olanları) gündelik hayatlarındaki görüntüye dahil etmiş ve olağan kabul edip soğurmuş durumdalar. Ayrıca onyıllar boyunca (her ne kadar son bir iki onyılıda böyle değilse de) resmi hiçbir işleyişle ilgilenmemek bir Avusturyalının yaşamının parçası olduğundan, 34-45 yılları arası kargaşa içindeki sancılı hayattansa şimdiki, sıkça da özel hayata tümünden geri çekiliş, bir bakıma <daha Avusturyalı> ve <daha normal> davranışı temsil ediyor.

Başöğretmen T. “Jesses, hiçbir şey hatırlamıyorum artık” derken, felaket dönemine ait herhangi bir anıyı bilincinin derinliklerinden çıkarmayı reddettiğini ifade ediyor. Bu sözleriyle, kafasına yediği darbeden sonra artık bu darbeyi hatırlamayan birine benziyor.

En iyi (son derece ender) ihtimalle bazı (bu arada hiçbiri artık hayatta olmayan) kültür dergilerinin yapmaya çalıştığını yapıyor: Yani doğrudan 1930'da kaldığı yerden devam etmek,

yani Büyülü Dağ'a değinmek, Kübizm benzeri <modern akımlara> açık olmak.

Devre dışı kalışı da çoğu kez daha bir radikal. Belirgin çocukça bir hazla yatağına uzanıyor, "bir-iki yıl önce" (gerçekte 1927'de) ölmüş anne babasının kahverengi bir sürü fotoğrafını çıkarıyor, ne kapı zilini duyuyor ne telefona yanıt veriyor: Yani bir bakıma bir zaman boykotuna başlıyor ve bellek yitimi ni kasten yaratıyor.

İşte sinirleri zayıf olanlar, felaketi böyle <unuttular>, akılda tutmaya ya da üstesinden gelmeye güçleri yetmedi çünkü.

Peki ya dar kafalılar neden unuttular? Tas kebabı önüne gelince dünkü açlığını unutursun da ondan; bu arada tas kebabı da hem hiç fena değildir hem zamanla kanıksamışsındır artık.

Sinir hastalarının bir şey bildiği yok dedik. Ahmakların da öyle. Peki olup biteni kim akılda tutacak, kim ders çıkaracak, uyarıları kim dile getirecek yahu? O zamanlar burada olmayan bizler mi? Mümkün değil.

Yoksa acaba vahşetin bastırılmaya çalışılan etkisi yıllar geçtikçe yeniden mi su yüzüne çıkacak? Yıkıntılar, onarıldıktan sonra mı gerçeklik kazanacaklar?

Viyana, Aralık

Aylardır buradayım. Daha hiçbir sohbet - dahası bizzat dahil olmadığım diyaloglarda da - Hitler'in adının geçtiğini duymadım. Avusturyalılar da (hem de ilk anda afallayarak) bu adın hiç ağza alınmadığını teslim ediyorlar. Düşündürücü buluyorum bu durumu.

Musset demişti bir yerlerde, gençliğinde Napolyon ismini duyamamaktan kulağı tırmalanıyormuş. Benzer şekilde benim de kulaklarım tırmalanıyor.

Bunu nasıl açıklamalı? Bahane ihtiyacına sözüm olmaz.

Ama sonuçta Hitler, tesadüfen ona kurban gitmeyenleri, özel yaşamlarının en ince ayrıntısına dek etkilemedi mi? Bugün yirmi beş yaşında olanlar, on üçünden yirmisine dek; otuzunda olanlar, on sekizinden yirmi beşine dek, onu neredeyse bir tanrı gibi yüceltmediler mi? Bu insanların, ilahlarını ve bu ilaha adanmış yaşam kesitlerini unutmuş olmaları olanaksız. Bunu ümit etmek bile istemem. Böylesi bir unutkanlığı, hani neredeyse, kendilerini öyle bir adama adanmış olmaları gerçeğinden daha içler acısı bir durum sayardım doğrusu. Yo hayır, sözünü etmeyerek onu yok saydıkları aklıma yatmıyor. Kimbilir. Tam tersine <sözünü etmeyerek yaşıyor> olmasınlar onu? Belli etmeden tabulaştırıp bir mite dönüştürüyor olmasınlar? Suskunluk zamanı, Hitler'in belki de siyaset dışı kalmış bir mesih saygınlığına doğru evrildiği, tehlikeli bir kuluçka devresi mi yoksa?

Paris'te, kentteki onca heykel arasında bir tek Napolyon figürünü göremezsiniz. Heykel sanatında onu yok saymışlardır. Ama bu onun 19. Yüzyıl'ın efsaneleşen tek hükümdarı olmasını önleyemedi.

Viyana, Aralık

Fırın işleten N. ailesiyle üçüncü uzun sohbetimiz oluyor bu. Ne aktif nazi karşıtı ne nazi olmuş uysal karakterler... ama nihayetinde hem herkes gibi olan bitene bir şekilde bulaşmış hem dönemin sıkıntısını çekmiş insanlar. Kız kardeşlerden biri kuşatma sırasında yaşamını yitirmiş, erkek kardeşlerden biri bombardıman yüzünden sakat kalmış; oğulları savaşta Rusya'da ölmüş.

Tamamen anlamsız bir nedenden ötürü, L.'nin annesi ta yirmi yıl önce onların dükkânından düzenli aralıklarla ayçöreği aldığı için bana gözü kapalı güveniyorlar. Benden gizledikleri hiçbir konu yok. Kadının böbrek taşlarını da anlatıyorlar,

adamın panayırda atıcılıkta kazandığı ödülleri de. Hal böyleyken savaşta yitirdikleri oğullarından (komşulardan öğrendim bu gerçeği) asla söz etmemeleri, onu nadiren hatırlamalarından kaynaklanıyor kanımca; benimle konuşurken öleni bile rek yok saymalarından değil.

Bu durumsa bir istisna değil. Onca kişiyle karşılaştım, savaş kayıplarından hiç söz eden olmadı. Bu dönemin kurbanlarından konuşacak olduklarında, akıllarına sadece Viyana'da bombardımanda ölenler geldi hep. Neden? Taşkalplilik mi? Bu sadece bir sözcük. Unutkanlık da tam açıklamıyor meseleyi. Daha derine ışık tutmak gerekir.

Savaşta ölmüş oğullarından söz etmemelerinin kuşkusuz bilinçli olmayan ilk gerekçesi şu: O, bugün artık ya gerçekten reddettikleri ya da reddetmek zorunda kaldıkları bir dava (ve davayla özdeş bir figür) yüzünden öldü. Onun ölümünü akla getirmek anlaşılan ruhsal açıdan kaldıramayacakları sıkıntıları beraberinde getiriyor. Onu <kahraman> olarak hatırlasalar, uğruna öldüğü davaya onay vermiş olacaklar ister istemez. Oysa böyle bir şeyi istemezler ya da istemeye kalkışmazlar. Öte yandan çocuklarının *Hitler'in kurbanı* olduğunu, yani bir hiç uğruna öldüğünü itiraf edemeyecek, bu gecikmiş, boş hayallerden tamamıyla kurtulma işini pratiğe dökemeyecek kadar ahlaki bağımsızlıktan yoksunlar.

Oğullarının ölüm haberi onun kahramanca öldüğü, <canını Führrer'e feda ettiği> şeklinde tebliğ edilmiş onlara Yani ölümün haberi ile yorumu aynı anda tek bir şey olarak ulaşmış kendilerine. Ölüm haberi tebligatta nasıl yorumlanmışsa öyle kalmış akıllarında. Şöyle de denebilir: Savaş sonrası dönem yüzünden bu yorumu o haliyle sürdürmek zorlaşmamış olsaydı, oğullarını bugün hâlâ netlikle hatırlıyor *olurlardı*. Bugün artık kalkıp da komşularına (bereket versin ki) şunu diyemezler: "Bu çarşamba oğlumuzun Führrer için can verişinin yedinci yıldönümü."

Yorumu gerçeğin üzerinden sonradan sıyrıp atmak ve çıplak gerçeği akılda tutmak ya da ona yepyeni bir yorum kazandırmak o kadar zor ki. Ama daha zor olanı kaybın tamamen boş yere verilmiş olmasını kabullenmek.

İkinci neden: Çocukları için gözleriyle görmedikleri bir şeyi hatırlamak olağanüstü zahmetli bir iş. Tersinden ifade edersek: *Ancak bizzat algıladıkları bir şeyi akılda tutabilirler.* Çocuklarının Rusya'daki ölümünü gözleriyle görmediler. Böylelikle hatırdaki kalan görünüm, herhangi bir sahnenin yaşadıkları kayıpla bağlantısı kurulabilirse tabii, mat ve bulanık. Delikanlıyı hatırlıyorlar, ölümü ise akıllarına gelmiyor.

Viyana'ya yapılan hava saldırılarını ise bizzat yaşayıp gördüler, ölümler gözlerinin önünde, yıkıntıların altında duruyordu. Algıladıkları bu gerçek öylece kaldı ve hâlâ hatırlarında.

Viyana, Aralık

Hayır, algıladıkları şeylerin tamamını bile akılda tutamıyorlar. Sistematik olarak savaşa hazırlanıldığını fabrikalarda, derneklerde, resmigeçitlerde hepsi kendi gözleriyle gördü; ama gördüklerini anlamadılar. Şöyle ki - anlamak aynı zamanda düş gücü gerektirir algıladıkları şeyin sonuçlarını göz önüne getirecek düş gücünden yoksunlardı. Daha doğrusu - çünkü anlamak ahlaki bir performanstır - algıladıkları şeyin sonuçlarını tasavvur edebilecekleri düş gücünü toparlayacak cesareten yoksunlardı. İşte o zamanlar tasavvur edemedikleri şeyi, şimdi, sonrasında, hatırlamayı da beceremiyorlar: Çünkü hatırlamak sonradan tasavvur etmektir.

O sıralar içlerinde nadiren, kavrayışa benzer bir şeyin ortaya çıkmış olması mümkündür. Ancak bu kavrayış, <bunu düşünmek tehlikelidir> ya da <böyle bir şeyi düşünmek tehlikeli olduğu için ağır ihanettir> şeklindeki bir korku düşüncesine kenetli olduğundan, gözlerini hemen tekrar açmış olmalılar,

salt algılamak için. Yani sadece algıda kalarak sonuçların tasavvurunu bertaraf etmek için. *Yalnız başına algı körleştirir.*

Viyana, Aralık

Savaşta sakatlanmış olanların sayısı hayli fazla da olsa (fırına her gidişimde, alışveriş yapan, tek kollu ya da tek bacaklı birine mutlaka rastlamışımdır), kimse kendilerine, onları kolsuz ya da bacaksız bırakan asıl suçlunun baş tanıkları muamelesi yapmıyor. Genelde bir dikkate alma ve gözetme var. Ancak her jest bir belirsizlik taşıyor, yarı sinik, yarı merhametli bir <such is life>* jesti, hiçbiri <such was Hitler> jesti değil. Sakatlara gelince, korkarım, onların kendilerine yaklaşımları da pek farklı değil.

Viyana, Aralık

Kısa bir süre önce, Viyana'da ölenlerin, uzakta savaşta ölenlerden daha fazla ve düzenli hatırlanmalarını garipsemiştim.

Ancak kendi maddi kayıplarını daha da fazla ve benzersiz bir süreklilikle hatırlıyorlar. Neden?

Son günlerde duyduğum üç ifade şekli bana üç anahtar sundu.

(1) “*Yemek odasında uyandığım her sabah...*”

Yatak odasında değil de yemek odasında. Her obje (ev, oda, palto) sadece kendisine ait ve başka hiçbir şey tarafından yerine getirilemeyen, belli bir “aygıt işlevi”ne sahiptir. Bir obje hasar gördüğünde, bir boşluk, ardı sıra objenin efekti ölçüsünde belirlenmiş ve keskin sınırlarla ayrılmış bir ihtiyaç oluşur. Karşılanmadıkça sürüp giden bir ihtiyaçtır bu. Paltosuz üşürüm.

İnsanlarınsa belli bir edimleri yoktur. Birinin dört oğlu var

diyelim. Birincinin, ikincinin, üçüncünün ya da dördüncünün ne işe yaradığı sorusunu yanıtlayamaz doğallıkla. Oğullarından birini yitirecek olursa <onunla birlikte> neyi yitirdiğini açıklayamaz. Ne kadar paradoksal gözükürse gözüksün: İnsanın kendisi, <değeri> ve işlevi, yegâne ve önceden kestirilemez olduğu için tam da, kaybı da belirsizlik taşır. Yitirilene duyulan ihtiyaç tanımsızdır. (Erkeğin evin geçimini sağlayan niteliğiyle ya da kadının ev kadını niteliğiyle <yitirildiği> durumlarda iş değişir elbette.)

(2) “Peki Doktor, zannediyor musunuz ki insanlar bana taziye de bulundular?”

Yatak odasının çökmesinden sonra yani. Oysa amcasının ölümünden sonra taziye de bulunmuşlardı. Yani bir yakınının ölümü, telafi olarak, yastaki kişiye az ya da çok bir saygınlığı beraberinde getirir; oysa maddi zararlarda böyle değildir. Dahası toplum insanı yakınlarının kaybına, hatta kendi ölümüne bile hazırlamıştır: Annenin bir gün öleceğini herkes bilir; evin öleceğini kimse bilmez. Kişi, en yakınının ölümüne hazırlıklı olmasa bile toplum, örf ve âdetleriyle bu tür durumların önlemine almıştır. Ölümü, pozitif bir yaşamsal ve toplumsal olguya dönüştürmemiş tek bir uygarlık bile yoktur. Bireyin bu tür durumlarda nasıl davranacağı, hatta ne ve kendini nasıl hissedeceği ona ziyadesiyle öğretilmiştir.

Ama yatak odasının tavanı üstüne çöktüğünde nasıl bir tepki vermesi ve neler hissetmesi gerektiği hiçbir yerde yazılı değil. Ona, dayanağını belli bir örften alan bir davranışla yardım edecek kimse de çıkmaz. Mülkünü âniden kaybettiği hallerde, ortalama insan, serinkanlılıktan tamamen uzaktır. Yaşadığı şok, örflerce savuşturulmadığı için bir yakınının ölümünün yaşattığından daha şiddetlidir bir bakıma. Buna bir de beklenmedik şekilde mülkünden olan birinin, <dul kalma> ya da <öksüz kalma>ya eşdeğer belli herhangi bir sosyal statüye kavuşamaması eklenir.

Sonuçta servet kaybı herhalde çoğu kez üstesinden gelinemeyen, biçimlendirilemeyen bir *factum brutum** olarak kalır. <Travma>nın doğası <üstesinden gelememe> olduğu için de servet kaybının, sevdiklerinin ölümünden daha büyük bir travmaya yol açması mümkündür.

(3) “Bizim gibi adamların oturduğu evlere bak.”

Yani insan neye sahipse odur (Feuerbach’ın ilkel cümlesi <insan ne yerse odur> da neymiş). Sahip olduğun şeyi yitirince, kendini de yitiriyorsun. Toplumda saygınlığın kalmıyor bir anlamda.

Üç erkek kardeşini kaybetmek itibarı hiç zedelediği gibi çoğu kez yarar sağlar. Söz konusu üç kardeş, doğrudan yardımcı oluyor ya da saygınlığın artmasına aracılık ediyorlarsa, kayıpları ancak o zaman zarar oluşturur. Ama eğer önceden üç evin varsa ve birden kiracı olarak tek odayı iki kişiyle paylaşmak zorunda kalmışsan, artık bir hiçsindir ve bitiksindir. Bu durum sürdükçe de kaybın, yani sosyal konumundaki değişiklik aklından çıkmaz. *Hatırlamanın temel formu yokluğu duyumsamaktır*. O yüzden sürekli yokluğu nedeniyle sürekli özlenen şey, yani mülk daha iyi hatırlanır.

Viyana, Ocak 1951

İçinde bulunduğumuz zaman, bizim gibilerden belli ölçüde - geçmiş dönemlerde hem bilinmeyen hem gereksiz olan - bir karakter sağlamlığı bekliyor. Biri, yetişkinliğinin tamamında hep yollara düşmüşse; hiçbir yerde bir iki yıldan fazla, hiçbir odada bir yıldan çok kalmamışsa; bütün bu yollarda geçen ömrünün hiçbir etabı aldığı ahlaki eğitime denk düşmemiş, Berlin’i, Kaliforniya’yı, Paris’i, New York’u <yeri yurdu> olarak adlandırmışsa; (felsefe hiçbir yerde para etmediği için) bir orada bir burada, ama hep ehil olmadığı işlerde çalışmışsa; de-

* Lat. Açıklama gerektirmeyecek çıplak olgu –yhn

gişik çevrelerde ve işyerlerinde, (her defasında başka) başkalarınca, hep başkası (oysa her yerde bir hiç) - yani kâh özel öğretmen, kâh Yahudi, kâh tahta cilalayan biri, kâh Alman, kâh sanat kuramcısı, kâh Hitler karşıtı, kâh Amerikalı, kâh vasıfsız işçi vesaire vesaire - olarak görülmüşse; böyle birinin kimliğini koruması hiç de kolay değil. Önceleri, yaşadığı dünya ve onun değişmezliği, insanın karakter yapısını biçimlendiren ve güvence altına alan etkenler arasındaydı. İnsan, hangi sınırlı dünyada hangi sınırlı görevleri olduğunu bilirse, kendini ona göre ayarlayabilir, bu doğrultuda direnmesinden de <karakter> dediğimiz şey çıkar. Yaşamdan ve onun belirlediği karakterden bu tür bir yardım görme şansına sahip olmadık hiç. Herkes kendi kişiliğini tek başına korumak durumundaydı. Biz huzuru sadece çalışırken; sadece, hiç etkilenmeden, değişmeyen ödevlerin başında oturmaya devam edersek bulabiliriz, her ne kadar koltuklarımız seyahat koltuklarıysa da. Belki tam da bu nedenle. Bunu becerebilenler, eskinin sabit bir yerde yaşayıp her gün başka şey yazan gazeteci tipinin zıt örneğini oluşturan, gayet modern bir tipi temsil ediyorlar: Çünkü biz her günü başka bir yerde geçirip yine de aynı şeyi yazanlarız; en azından deniyoruz bunu. Nerede olursak olalım. Yazılanların, ortalıkta savrulup duran kendi kök liflerimizden daha derine kök salıp salmayacağıysa ayrı bir konu.

Viyana, Ocak

Bir süre önce, bombardımanlar sırasında yağan bombaları selamlayacak ve ateş altındayken, yaklaşan <düşman> topçu taburlarını nefretlik rejimin sonu olarak yorumlayıp sevinçle karşılayacak kadar objektif olabilmiş insanlar çıkmış mıdır diye sormuştum.

Böyle bir şeyi beklemenin, bizim içler acısı hayal gücümüzü gösterdiği kanısına kapıldığım oldu sık sık.

Haksızlık etmişim. Öğrendim ki böyle insanlar da varmış.

Sayıları hakkında fikrim yok elbette. Ancak ikisini tanıma fırsatı buldum. İkisi de kadın, ikisi de hoş insanlar, siyasi fanatizmin epey uzağındalar; biri çocuk doktoru, diğeri evli, ev kadını. Tabii her ikisi de sevdiklerinden birçoğunu rejime kurban vermişler. Duraksamadan ve her tür kibirden uzak, ama hâlâ sevinçten titreyerek anlatıyorlar: Yaklaşan uçak filosunun çıkardığı gürültü her seferinde bir zafer coşkusu yaratmış içlerinde, hâlâ uçak motorlarının uğultusu büyölmüş onları; yüzlerindeki, hoşnutluğun yol açtığı gülümsemeyi başkalarından gizleyebilmek için akla kararı seçerlermiş; o derece mutluluğa boğulurlarmış ki korkuya kapılmak hiç akıllarına gelmezmiş; hava saldırısının olmadığı günlerde kendilerini ihanete uğramış sayarlar, öyle günleri en azından kayıp olarak değerlendirirlermiş. B. Hanım, ağır bombardımanlar sonrası, kocasıyla çıkıp <denetleme gezintileri> (kendi sözleri) yaptıklarını da anlattı, bir yerde her tahribatı tek tek görüp doğrulamak için; bata çıka arasında yürüdüğü kırıkların ve döküntülerin takırdamasını hâlâ duyar gibiymiş, o sesler, hınzırca sevincinin müziği olarak kulağına çalınan seslermiş.

Sıkıcı bir tip olan S., bu bombalara pekâlâ bizzat hedef olabileceği ihtimalini aklından geçirip geçirmediğini sordu kendisine. “Hedef olmak mı?” diye tekrarladı ve soruyu soran S’ye baktı, naifliğin bu kadarı da fazla dercesine: “Ona bakarsan, çok daha öncesinde, bombalar düşmeye başlamadan çok çok önce hedef olabilirdim. Tehlike açısından pek değişen bir şey olmadı. Ama bu tehlikenin yarattığı fırsatlar o kadar önemliydi ki.”

Viyana, Ocak

M., mesleği oyunculuk, yıllarca toplama kampında kalmış, dört yıl önce yeniden eski işine dönmüş, orada, o dönemde toplama kampını boylamasına neden olan ihbarcılardan iki-

siyle birlikte çalışıyormuş. “Sorun yok,” diyor, “pek dert etmiyorum.”

O ikisinin kim olduklarını sürekli akılda tutmaya çalışsa, sanırım bu rezil heriflerle çalışmak epey zor gelirdi ona.

Böylesi bir ısrarsa bir *çifte yaşamı* gerekli kılardı; oysa *çifte yaşam* pek az kişinin kotarabileceği bir şey. *Yalnızca soyutlama virtüözleri*, fabrikada, ofiste, mağazada ya da tiyatrodan her gün birlikte çalıştığı kişileri, bir yandan sürekli insan yerine koyup, bir yandan da kendi içinden, yaklaşımından soyutlayarak, ruhunun el altındaki gizli bölmelerinde <adi herifler> ya da <caniler> olarak adlandırabilir.

Viyana, Ocak

1933’ten 1938’e kadar uzanan dönemdeki tektipleştirmenin sözde akıl sır ermez yaygınlığının nedeni belki de bu, *çifte yaşamı* becerememe olgusuydu. İç dünyasında standartlaşmamış biri, davranışlarında bu konformizm eksikliğini gösteremezdi. Ne var ki davranışta ya da sözlerde kendini ortaya koyamayan bir nonkonformizm, tıpkı hiç kullanılmayan bir organ gibi kötürlümler. *Hiç söylenmemiş, gerçekdışı olur.* Dayatılmış tutum, üstünlüğü ele geçirir. Haykırılması zorunlu <Sieg heil>ın,* sonunda inanılan bir şey haline gelmesi çok doğal, çünkü inanmadan haykırmak bir hayli zahmetliydi.

Viyana, Ocak

Sözcüklerin alinyazısı. Öyle görünüyor ki 44’ten itibaren, biz-zat en fanatik nazilerde bile <nihai zafer>e olan inanç sarsılmaya başlamış. Tabir, âdeta bir anahtar sözcüğe dönüşmüş, herkes tarafından anlaşılan, felaketi allayıp pullamaya yönelik bir sözcüğe.

* Nazi selamı –çn

Dr. L. anlattı:

“Baskı altındaki memurların o güne dek asla yeltenemeyecekleri itirazlar, bu sihirli sözcüğün yardımıyla mümkün hale geldi. Burnundan kıl aldırmayan nazi bürokratlarının talimatlarına, <Ne dersiniz, sizce bu, nihai zaferden sonra aleyhinize kullanılmaz mı?> sorusuyla karşılık verilebiliyordu. Bu uyarı sorusundan sonra da baştaki talimatta ısrar edildiği nadirdi.”

Bugün, aradan sadece birkaç yıl geçmişken, o kibirli bürokratların yeniden - ya da hâlâ - iş başında olduğu bir gerçek. Nihai zaferi atlattılar. O zamanlar bu <nihai zafer> tabirini zekice suistimal eden o memurlarınsa işi şimdi de zor.

Fakat sözcük yeniden eski anlamını, <suistimal> döneminden önce sahip olduğu anlamı almaya başladı. Şöyle ki yeniden canlanan naziler, bugünü, gün doğmadan neler doğar duygusunun ağır bastığı bir gece olarak görüyorlar.

Viyana, Ocak

Kısa bir süre önce “Yalnızca bizzat gördükleri şeyleri, kendi gözlerinin önünde yıkıntılar altında kalanları hatırlıyorlar; savaşta nerede öldükleri bilinmeyenler gelmiyor akıllarına,” diye yazmıştım. Bu sınırlama bile çok fazla boşluk bırakmıyor mu?

Dün gece şöyle bir olay yaşandı bu kentte: Kenar semtlerden birinde yirmi yaşında bir genç, dans edilen bir lokale giriyor, pistteki çiftleri sağa sola iterek bakmıyor, derken kendisi gibi yirmi yaşındakilerin gözü önünde, dans etmekte olan bir genç kızı vuruyor.

Her yerde yaşanabilecek bir kıskançlık cinayeti. Vakai adıye.

Anormal olan bundan sonrası: Çünkü beş dakikalık bir sigara molasından sonra kimse olayı umursamıyor. Yuhalayarak orkestrayı çağırıyorlar, çiftler piste doluşuyor, herkes keyifle programın akışına ayak uyduruyor.

Katil yakalanıyor bu arada elbette. Ama sanki bir yankesici gibi. Cesedi dışarı taşıyorlar. Ama sanki düşüp kırılmış kapacak gibi. Pistteki kanı siliyorlar. Ama sanki yere dökülmüş kızartma sosu gibi.

Anormallik, peşi sıra hiçbir şey olmamasında.

Hepsi görgü tanığıydı; yani bizim tezimize göre, yaşananları akılda tutacak fırsat geçmişti ellerine. Ancak beş dakika sonra olayı hatırlayan yoktu. Yahut bu kısacık zaman aralığında <hatırlama>nın sözü bile edilemeyeceğı için olsa gerek, daha aradan beş dakika geçmişken, olayın <kopyası> ruhlarnın retinasından silinmişti. Genç kızın az önce kanlar içinde yattığı yere hiç bakmadan üzerinde patinaj yapıp durmuşlar.

Ne biçim bir kuşak bu! Durup bakmadan <hareket etmekten> başka bir şey öğrenmemişler. Öyle ya, daha on dört yaşındalarken ezberletildi bu onlara.

Şiddetin yol açtığı ölümlerin doğal karşılandığı bir dünyada büyüdüler; ders programları birilerinin enkaz altında kalabileceğı öngörüsüyle belirlenmişti, herhangi bir evin çökebileceğı göz önüne alınmıştı – zavallı kuşak! Daha o zamanlardan her gün her saat öğrenmek zorundaydınız olan biteni dikkate almayıp işinize bakmayı. Ruhları körleşmişler olarak paçayı kurtarabildiniz ancak. Sizden ne beklenir ki artık?

Sizleri suçlamak yersiz elbette. Ne var ki bayağısınız işte, her ne kadar başkalarının bayağılıkları yüzünden bu hale geldinizse de. Bundan sonra da sizlere yardım edilebileceğine inanmıyorum doğrusu.

Viyana, Ocak

O kötü günlerde görüp yaşadıkları, bir anda yan binaya isabet eden bombaydı, aynı anda yanbaşlarındaki birinin yıkıntıları altında kalmasıydı. Bütün bunlardan hiçbir şekilde etkilenmemeliydiler. Ne yapıp edip sıyrılmaya bakmalıydılar. Dönüp

geriye bakmanın sırası değildi. Birazdan neler olacağını kim kestirebilir ki?

Olağan yaşamda asla tek tek noktalara ilişkin algı yoktur. Yalnızca zamanın içinde akıp giden algının kesintisizliği vardır. Her sahne bir önceki sahneye ya da olası bir sonrakine gönderme yapar.

Oysa burada, olağandışı güvensizlik anlarında, facia yaşanan durumlarda, algı dumura uğrayıp tek tek noktaların bağımsız algısı şeklindeki bir anormalliğe dönüşmüştür. Her biri sonuçsuz kalmıştır, her biri anlık görüntüden ibarettir. Parlادığı anda sönme durumundadır, belleğin diski bir sonraki görüntü için boş kalmalıdır. Kısaca algı aslında artık <kaydetmeyi> bırakmıştı, <kaydetmekten> kastettiğimiz bir tür <alıkoyma>ysa eğer. <izlenim> olmaktan da çıkmıştı, <izlenim>den <iz bırakan>, yani kalıcı bir şeyi anlıyorsak. Her bir algı artık sadece bağlantısı kopmuş bir resim sunuyordu ve her bir resmin hemen rafa kaldırılması zorunlu olduğu için de hiçbirine tekrar dönmek mümkün değildi. *Hatırlamanın körelmesi* demek ki ta *algının körelmesine dayanıyor*. Ruh körlüğü de keza, çünkü tek tek her algı körleşmişçesine ve iz bırakmadan kaybolup gidiyordu.

Ancak algının körelmesi de sonuçtan başka bir şey değil.

İnsanın bir şeyleri sadece anlık yaşamasının nedeni fiili olarak da sadece anlık yaşamasıdır: Yani geçmiş olmadan. Şu anda olup biten o yüzden önemsizdir, çünkü *ona dokunmamıştır*. Algının felaketler sırasında bildiği biricik zaman doğrultusu, dolaysız (neredeyse şimdiki) geleceğe uzanandır: *Burada algılama denen şey sadece paçayı kurtarma fırsatını değerlendirmedir; hem de hemen o an*.

Dolayısıyla: Can derdine düştüğünde insan için artık geçmiş yoktur. Zaman bilinci ağır hasar görmüştür, tek kolludur, <geçmiş> boyutu ampütasyonla alınıp atılmıştır. Bu tür durumlarda, olup bitenler <geçmemiş>, resmen <geçip gitmiştir>.

İşte balo salonunda dans edenler için de kısa süre önce gözlerinin önünde yerde kanlar içinde yatan kızcağız bu anlamda <geçip gitmiştir>.

Afet ortamında yetiştikleri için bugün bile o zamanki tek kollu zaman bilinciyle hareket ediyorlar. Bunca yıldan sonra ikinci kollarının yeniden çıkacağını ümit etmek yersiz. Tek bir noktayı dikkate alarak yaşayacaklar, bir <şimdi>den diğerine hoplayarak. Bu hallerini, ders olacak bir geçmiş niteliğiyle akımızda tutmazsak, yarın bir gün kendileri de <geçip gitmiş> olacaklar; bir sonraki kuşak da buna hiç aldırmadan, o kısmı atlayıp müzik diye seslenecek ve tepinecek; keyifleri de programın akışına uygun olacak.

Viyana, Şubat

Yeni yeni ancak, sohbetlerden ve sürüyle dergi yıllığını okuduktan sonra, neler kaçırdığım noktasında fikir sahibi olmaya başlıyorum. On yedi yıllık uzaklık boyunca ne kadar çok düşünsel ve edebi eserden habersiz kalmışım. <Söz sahibi> olmak ve gerek nerede durduğum gerek çalışmalarımın hangi edebi ve ahlaki çevrelere ulaşacağı konusunda akıl yürütmek istiyorsam, kaçırdıklarımı telafi etmek zorundayım. Bu iş hiç hoşuma gitmese de. Örneğin Jünger'in üslubunun ne kadar belirleyici rol oynadığını; romanda on beş yıldır <Jüngerlemeler>, keza şiirde <Rilkelemeler> olduğunu bilmiyordum. Bu sadece bir örnek.

Akil etmem gerekirdi oysa bunu. Yirmi beş yıl önce Paris'teyken, <diğer tarafta> hayat devam etmiyormuş, her şey nasılsa öyle kalmış gibi konuşmayı ve yazmayı sürdürüp gülünç duruma düşen Rus göçmenlere tanık olan ben değil miydim? Daha sonra Maine'da, ataları Fransa'yı ta 18. Yüzyıl'da terk etmiş Kanadalıların ağzından duyduğum Fransız şivesine ne demeliydi peki, bir tarih şakasıymış gibi gelmiyor muydu kulağa?

Yan yollar bunlar. Bir yere kadar gidip tıkanan ve şoseler çoktan başka yerlerden geçtiği halde, kendilerini hâlâ anayol sanan.

Evet, akıl etmem gerekirdi bunu. Akıl *etmiştim de*. Daha sürgündeki ilk yılımda bir fabl yazmıştım, *uzakta olanı değişmez* sanma eğilimine karşı bir uyarıydı. Ancak görüş sahibi olmakla o görüşü sürdürmek farklı şeyler. İnsan bazen olduğundan daha aptaldır. O sıralar kendime doğru dürüst kulak verseydim, bugün, edebiyatın <bir şekilde> Hitler'in boyunduruğu altındayken de devam ettiği gerçeği karşısında bu kadar incinmezdim.

Merak ediyorum, tamamlanması gereken noksanlar bir gün benim <doğal mülküm> haline gelecek mi acaba?

Viyana, Mayıs

Pazar öğleden sonra. Tıka basa dolu bir birahanenin bahçesi. Masalarda çoğunlukla üç kuşaktan oluşan aileler, ekmeklerini yanlarında getirmişler, meşrubatlar, biralar.

Birbirleriyle konuşurken ne kadar nazikler; yaşlılara ve engellilere karşı ne kadar yardımseverler; çocuklarıyla ne hoş bir görüntü oluşturunuyorlar.

Öğleden önceki sohbette, yaşanan vahşeti konu etmiştik. Katliama katılanlar şu sıralar ne yapıyorlardır acaba diye soruştuk.

Tek tek her yüzü dikkatle süzuyoruz: Hangisiydi acaba? Hangileriydi? Sonuçta aralarında katliama bulaşan birileri vardı mutlaka. En azından bir kişi.

Ama hiçbirine bakıp da *şu veya şu herhalde* veya sadece *belki de şudur* diyemiyorum.

Sahiden başka yerde olduklarından farklı kişiler mi? Eski den olduklarından çok mu farklı bu insanlar? Gerçekten değişmişler mi?

Dün soruları sürdürmekte kararsız kaldım. Sözcüklere dök-tüğüm anda sorudan şüphelendim, savunma gibi geldi bana, bir çeşit <whitewashing>* gibi. Ne var ki denemekten başka çarem yok. Şimdi soruyu ikiye ayırıyorum:

(1) Acaba o kişiler, insanlık dışı şeyler yapmak zorunda ol-dukları sürece mi insanlıktan çıktılar bir tek ya da kendilerini öyle hissettiler? Başka bir tutum sergileme ve başka duygula-ra sahip olma şansları kalmadığında mı? (Böylece insanlıktan çıktıklarını kabullenmiş oluyorum. Baskı altında insanlıktan çıkmış olmalarına rağmen başka türlü duygular içinde olduk-larını iddia etmek naifçe ve boş hayal bence.)

(2) Peki şimdi, baskı ortamı ortadan kalktıktan sonra, ger-çekten bir kez daha değişip eski hallerine dönmüş olamazlar mı? Tıpkı suyun bir ara buz olup sonra fiilen yine suya dönüş-mesi gibi. Eski yaşadıkları ortamda gerçekten eskisi gibi olma-mışlar mıdır? (Nota bene: Bununla sadece, bugün o barbarlığa kalkışmayacaklarını değil, aksine, gerçekten de yine yeniden, barbarlık yapacak durumda olmadıklarını söylemek istiyor-um; hatta buna niyetlenecek ya da sırf akıllarının ucundan geçirecek yapıda bile değiller.)

Soruyorum sadece.

K. ile Viyana sokaklarında turluyoruz. Konu yine imha düze-neklerinden açıldı. K., en azından cephedeki ve işgal bölgele-rindeki askerlerin genelde bundan haberleri olduğunu iddia etti. K. vahşeti geçiştirmeyen az sayıdaki düzgün insandan biri. O kadar ki yaşananları kendi zaman hesabının sıfır nok-tası olarak belirlemiş; yani yaşamını ve insanlar hakkındaki fikrini o gaddarlıklardan hareketle geriye ya da ileriye doğru

* İng. Aklama -yhn

başlatmış; radikal düsturunu da öylesine keskinleştirmiş ki o iğrençliklerde <insanın gerçek doğasını> görüyor, <insanın ne mal olduğu ortaya çıktı sonunda> diyor.

Bu çok sivri düstur, beni de varsayımlarımı aynı şekilde sivriltmek zorunda bıraktı.

“İyi ama, birçokları baskı ve tehditle zorlandı buna.”

Yüzünde kuşku ifadesi belirdi.

“Bundan kuşkunuz mu var yoksa?” diye sordum.

“Bana kalırsa o insanlar o iğrençliklere kalkışmamaları için öncesinde baskı altındaydılar. Ama sizin <baskı> dediğiniz şey gündeme oturunca, onlara *baskının sona ermesi* gibi geldi bu; o zalimlikleri yapma *ruhsatı* gibi; bir bentteki gedik gibi: Böylece sular kendiliğinden boşaldı. Keşke bir görseydiniz, insanların nasıl bir hafiflikle toplu infazlar yapmaya gittiğini; bu işi nasıl hiç önemsemeden kotardıklarını; geri geldiklerinde ne kadar serinkanlı olduklarını.”

Ne de olsa tüm bu olanları ben değil o yaşamıştı birebir. Epey bir süre suskunluğumu bozmadan yürüdüm yanında. Fakat ikna olacak gibi değildim.

“Bana öyle geliyor ki,” deyip söze girmeyi denedim sonunda. “Gözden kaçırdığınız bir şey var.”

“Neymiş?”

“Bir ruh yasası.”

“Psikolog değilim ben.”

“Psikolojide bunun esamesi okunmaz.”

“O halde?”

“Duygular ve davranışlar tersine çevrilebilir.”

“Anlayamadım.”

“Eğer birine karşı bir şey hissetmiyorsanız, ona karşı tavrımız da umursamazlık olur.”

“Öyle. Sonra peki?”

“Tersine çevirin. Birine karşı kayıtsız davranıyorsanız, ona karşı hissettiklerinizde de kayıtsızlaşırsınız.”

“Aynen öyle,” diye mırıldandı.

“Ne demek aynen öyle?”

“İşte alçaklık tam da böylesi bir şey.”

Sessizlik.

“İnsanlardan çok fazla şey beklenebileceğini nereden çıkar-
dınız?”

“Nasıl fazla şey?”

“Her iki edimi titizce birbirinden ayırma gücü ve özgürlü-
ğü.”

“Edimmiş,” dedi alaycı bir tonda.

Öfkelendim. “Ne zannettiniz ya, edim tabii. Sabahtan akşama kadar insanları hayvan yerine koyup onlara bağırığınızı, hayvan muamelesi yaptığınızı varsayalım, sonrasında duygularınızı bu davranışlarınızdan ayıracak gücünüz kalır mı zannediyorsunuz?”

Alaycı bir bakışla “Siz orada mıydınız?”

“Bu gücü bulabilir misiniz kendinizde?” diye sordum tekrar.

“Aynen öyle,” diye mırıldandı. “Alçaklık da burada ya zaten.”

“Kısa bir süre sonra insanları artık insandan saymamaya başlarsınız. Onu bırakın, algılayamazsınız bile. Size dayatılmış her alçaklık sırasında, karşınızdakilerin insan olduğunu fark edecek olsanız, bunu hissedecek olsanız, son verirsiniz yaptıklarınıza.”

Kaşlarını çattı. Kimbilir neyi hatırladı. Bir süre sonra da özetledi: “Aklama çabaları işte.”

Ne kadar üzücü ve ne kadar yanıltıcı, karşılıklı başka dilden konuşuyor olmamız. Veda edip ayrıldık: Bir tarafta, yaşadıklarını unutmamış, dürüstlüğünü korumuş, çok sonrasında bile kendini yalnızlaşmış hissetmiş ve bunca yıldan sonra nihayet

yakınlık duyabileceği bir iç dünyası olan birini bulduğunu zanneden o; diğer tarafta geri dönmüş ve yaşananları kavrayabilme yolunda şimdi ilk ürkek adımları atmaya deneyen ben. Vedalaşıp ayrıldık kısacası, birbirimizi karşılıklı hayal kırıklığına uğratarak. Ben onu, çünkü kısa devre yaparak düşündüğünden, benim <aklama> çabasında olduğumdan emindi. O da beni, çünkü onun bu gözü dönmüştük savının kimseye bir yararı yoktu. İkimizin, burada kalmış olanla sürgüne gönderilmiş olanın, birlikte hareket etmesi gerekirken bu denli uyumsuz olmasında, suçun ne onda ne bende olduğunu nasıl anlatabilirim ki ona.

Viyana. Bir birahanenin bahçesi, Mayıs

Boğulmak üzereyken, ölüm korkusuyla, yüzmekte olan birine sarılıp tutunarak onu birlikte dibe çeken kişi katil değildir. Fakat zaruretten öyle davrandığı şeklindeki gerekçe yetersizdir. Boğulanın gözünde, yüzmeye bilen insan ya da kendi benzeri bir varlık değil de tamamıyla başka, çok daha genel bir kategoriye ait bir nesne, yani bir <dayanak> olduğu söylenirse ancak, açıklamanın eksiği giderilmiş olur. Yüzen birine tutunmasına bakarak, böyle biri daha önce de, bütün yaşamı boyunca kolaylıkla benzer şekilde boğulup ölebilirdi gibi bir sonuç çıkarmak anlamsız.

O zamanlar o caniliği yapanların çoğunun, boğulmakta olanın içine düştüğü türden bir acil durumda olmadığı söylenebilir mi? İnsanları yakmaya zorlananların, kurbanlarını o andan sonra da insan olarak algıladıkları düşüncesi aklın alacağı bir şey değil. Tahminen insanlar onlar için <bambaşka bir kategorinin nesneleri> haline gelmişti. Hatta muhtemelen kurbanlarını <yanlışlıkla> yeniden insan olarak görüp ayırt etme tehlikesini sezdiklerinde, onlara daha <insanlık dışı> davranışla ve daha bir panik içinde vurmuşlardır.

Belki de böyle biri şimdi yan masalardan birinde oturuyor. Şurada kestane ağacının dibinde, annesi ve karısıyla. Soldan ikinci örneğin, dobermanıyla oynayan adam. Yakayı ele verdiği bir bilse. Ama burada insanları insan olarak görme şansına sahip; o da laf mı, başka türlü algılama şans yok.

Demek istediğim, burada, tanındığı, görüldüğü ve değerlendirildiği bir ortamda o alçaklıklara kalkışma cesaretini gösteremeyecek olması bir yana, böyle şeyleri içinden geçirmesi dahi söz konusu olamaz. Burada birilerine kötü davranmak ne benim aklıma gelir ne onun.

Kısacası: Onu içine ittikleri o dehşet ortamında hakikaten dehşet verici biri olup çıktığını ve tanınmayacak hale geldiğini yadsıdığım yok. Ancak o ortam çözülüp dağıldığı için bu adamın hâlâ o haliyle kaldığından ve nihai olarak hurdaya çıktığından emin değilim.

Kuşkusuz bu <geridönüşüm>ün olumsuz bir yanı da var: Şöyle ki tecrübeden yoksun kalmış oldu. Hatta denebilir ki tecrübe kazanacak kapasitede değildi.

Viyana, Mayıs

O halde ayırt etmemiz gereken üç olasılık var:

(1) İnsanlar o vahşeti ister hevesle, ister baskı altında, gönülsüzce sergilemiş olsunlar: Bir kez işlemiş oldukları bu suçun izleri asla silinmez, o yüzden bugün hâlâ ve nihai olarak bozulmuş halleri geçerlidir. (Bu durumu ele almadık.)

(2) K.'nin savı: İnsanlar vahşet sırasında gerçek yüzlerini gösterdiler. Bu kadar çabuk yozlaşabildiklerine göre oldum olası aşağılıktılar.

(3) Benim varsayımım: Yaptıkları, o zamanlar onları gerçekten biçimlendirmiştir; ama işte sadece o zamanlar. Çünkü bugün artık şimdiki durum tarafından keza gerçekten <biçimlendiriliyorlar> ya da gerisin geri eski biçimlerine sokuluyorlar.

Üçüncü olasılık, doğruysa eğer, aynı zamanda hem avutucu hem cesaret kırıcı. Bir arada yaşadığın kişilerin <canavar> olmadıklarını bilmek avutucu. Her seferinde içine düştükleri durumların birer varyantından başka bir şey olmayan insanlarla bir arada yaşadığını bilmekse cesaret kırıcı.

Birinci ve üçüncü olasılık birbiriyle çelişmiyor. Sadece farklı vakalara ilişkinler. B durumuyla biçimlenmiş binlerce kişinin, yeniden A durumunda yaşayacak beceriyi gösterememesi mümkün (Birinci Dünya Savaşı sonrasında uygarlıklarına yeniden dönme becerisi gösteremeyen Baltıklılar gibi). Diğer (kafa yorduğum) binlercesiyse yeniden kavuşulan A durumunun dayattığı davranış tarzı nedeniyle, yeniden <eskisi> gibiler. (Hiç kuşku yok, yarın bir gün, yeni bir durumla karşılaşınca yeniden <başka birileri> olacaklar).

Viyana, Mayıs

Bütün bunlar biraz çarpık olmadı mı yine de?

Yüzen kişiyi artık insan olarak algılamaz deyip boğulma tehlikesi geçirenin tarafını tuttuğumda, K.'nin usulca söylenişini yeniden duyar gibi oldum: "Alçaklık da bu ya işte."

Çıkışmakta haklı değil miydi?

Boğulmakta olan birinin gözünde karşısındakinin yabancılaştığı, onu artık sadece <tutunacak bir şey> olarak algıladığı ve insanlara <materyal> muamelesi yapmak zorunda kalan birinin, çok geçmeden onları artık insandan saymayacağı saptamaları doğru gerçi, ama bu, bir olguyu tanımlamanın ötesinde bir şey mi peki? Ahlakçıların buna itiraz ettiği oldu mu? Bu gerçeği daha yeni kabullenmediler mi? Ama işte bir <skandal> olarak görmediler mi? Tam da skandalı kabullendikleri için mi ahlaki bir zorunluluk sayıyorlar? Ahlak çağrısı daima ve esas olarak bu doğal, yabancılaşma olgusunu alt etmeye ve kırma-ya yönelik değil miydi?

Kendi çöplüğünde ahlaklı davranmak, orada insanı insan olarak görmek marifet değil. Ahlaki sorumluluk ait olmadığı yerlerde, yabancılaşmaların araya girdiği, insanı insan olarak kavramanın güçleştirildiği durumlarda başlamaz mı asıl? Dahası ahlakı edim tam da boğulmakta olanın her şeye rağmen tavizsizce, sonuna kadar karşısındakini insan olarak algılaması ve ona asla <tutunacak bir şey> gözüyle bakmaması değil midir?

Sorular...

Viyana, Mayıs

Soruların yanıtının <evet> olduğunu varsayalım.

Ne olursa olsun, bu evet, aynı zamanda insana ahlakı açıdan varlık gösterme fırsatı sunuyor diye yabancılaşmaları da onayladığımız anlamına gelmemeli asla. (Biraz da kimi zaman bedenselliğin ruhun rakibi olarak kabul edilmesi gibi).

Aksine diyorum ki: *Kahrolsun ahlakı edimlerin zorunluluğu*. Bizlerin görevi aslen, yabancılaşmanın sorumlusu olan güçlere; insanları, başkalarını insan olarak görmemeye planlı programlı - yönlendiren Hitler iktidarı gibilerine karşı kavga vermektir.

Ahlaken imrenilecek olan, mümkün olduğunca fazla sayıda insanın (Dünya'ya karşı) ahlaken doğru tavır takındığı ya da takınmak zorunda kaldığı durum değil; tam tersine insanlıktan çıkmaya dönük <ayartılma> olasılığının en aza indiği durumdur. Yani paradoksal bir ifadeyle, etiğin <kalktığı> ve olmasa da olur diyebileceğimiz durumdur.

Çünkü sonuçta etik pek öyle arzu edilecek bir şey değil: Etiğin varlığı, toplumun organizasyonunun, insanı sürekli suçlu hale getirebilen ve etiği <kaçınılmaz> kılan türde olduğunu kanıtlar sadece. *İyi bir Dünya'da erdemler gereksizleşir*.

Edebiyatın, gerek İkinci gerek Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dehşeti ne kadar az konu ettiğine tekrar tekrar şaşırmadan edemiyor insan.

Açıklaması: Daha olağan bir yaşamda, utanmazlıklara ve bayağılıklara yer yoktur, öylelikle hatırlanmazlar da. Şimdi artık biraz daha yaşanır olmuş Dünya'da yeniden nazik komşumuz olup çıkmış, o zamanın gözünü kan bürümüş ucubesinden, tutup da o canavarlıkları hatırlamasını bekleyebilir miyiz acaba? (Bambaşka bir <Dünya'nın> denk düştüğü) o zamanki yaşam tarzı, şimdikinden masif mi masif bir duvarla ayrılmış mıdır da öylelikle ulaşılmaz, yani hatırlanamaz olmuştur?

Galiba bellek yitimi sanıldığından çok daha yaygın bir şey. Gün geceyi hatırlamaz, gece günü. Nadiren hatırlar ya da. Bu bellek yitimine neden olan şey şöyle açıklanabilir: Bir A durumundan (ya da <ortamından>) tamamıyla farklı bir B durumuna atlayan kişinin kimliği gerçekten yiter gider. B durumunda, A durumuna gönderme yapan hiçbir unsur bulamaz. Gündelik dil sadece <başkaydın> demekle yetinmez, <orada bambaşka biriydin> diyerek kestirip atar. Doğru söze ne denir.

K. ve bir tanıdığıyla dolaşıyoruz. Geçen günkü tema ve K.'nin, vahşeti aklamaya çalıştığım yönündeki eleştirisi peşimizi bırakmıyor. Konuyu hiç açmadığımız halde. Tek kelime etmeden öylece birlikte yürüdük.

Wienzeile'deki pazar yerine geldiğimizde ancak konuşma fırsatı doğdu. Satıcı kadınlardan biri, önündeki tekneye elini daldırıp bir turnabalığı çıkararak tezgâhın üzerine attı; sonra da bir müşterisiyle çene çalmaya başladı; o sırada hayvancağız tahtanın üzerinde çırpınıp duruyordu.

K. de bu durumu bir süre izledi. “Balığın bu yaptığı da sizin düsturunuza verilmiş bir yanıt,” dedim.

“Hangi düsturuma?”

“Vahşet uygularken insanın gerçek yüzünün ortaya çıktığı yolundaki.”

“Tecrübeyle sabit bu.” Durmayıp devam edelim istedi.

“Tamam, tecrübe.”

“Turnabalığının konuyla ne ilgisi var şimdi?”

“Her zamankinden farklı davranıyor da ondan. Bildiğimiz <asıl halinde> ondan asla beklenmeyecek hareketler sergiliyor.”

“Almancası: Suda olsaydı böyle bir davranışta bulunmazdı.”

“Aynen öyle.”

“Yanlış: Yalnızca sudayken böyle bir davranışta bulunurdu.”

“Belki de. Çünkü yalnızca sudayken bu hareketler gerçek anlamda <davranış> sayılabilirdi. Suyun içinde ancak, isabetli, anlamlı, koordine ve başarılı olurlardı. Oysa şu anda bir panik ve oynatmışlık halini anlatıyor.”

“Oynatmış,” diye tekrarladı.

“Aynen öyle, oynatmış. Sözcüğün gerçek anlamıyla. Sıfat-fiil anlamında. Çünkü kendi doğal ortamındaki yerinden oynatılmış ve ters bir ortama kaydırılmış durumda. Her bir organ oynatmış durumda. Çünkü bu organlar sadece suya hazırlıklılar, sadece suyu <kavrayabilirler>. Solungaçlarının nasıl çalıştığına bir baksanıza.”

Bakışlarını kaçırdı balıktan.

“Hava sanki suymuş gibi resmen,” diye açıkladım.

Omuzlarını silktiler. “Bu iş için varlar.”

“Kuşkusuz. Ama sonuçta havaya da ihtiyacı var hayvanın.”

“Suda,” diye karşılık verdi.

“İşte taşı gedigiine koydunuz. Havayı bile ancak sudan al-

dığında kullanabilir sadece. Bu dışarıdaki hava ise kendisine yabancı, hem de bildiğimiz havadan başka bir şey olmamasına rağmen. Sırf havadan başka bir şey olmadığı için denebilir ya da. Hava, balık için burada âdeta bilinmeyen ve hava olarak teşhis edemeyeceği bir şey. Her halükârda, hava olarak *kapa-mıyor* bu şeyi. O yüzden de hava olarak algılayamıyor. Hava-sızlıktan boğulup ölecek.”

<Yabancı>, <bilinmeyen> ve <algılamak> tabirleri sırasında kaşlarını çatmıştı. Paralellikleri seziyordu. “Lafı nereye getirmek istiyorsunuz?”

“Sizin meseleye,” diye karşılık verdim. “Şu anda gelmiş bulduğumuz.”

“Yani?”

“Balığın bu oynatmış hali bize onu tanıma fırsatı verir mi sizce?”

Yanıt vermedi.

Daha bir genelleyerek devam ettim. “Bir canlının, tam da doğasına aykırı bu tür bir durumda gerçek <yüzünü> ortaya koyacağına inanıyor musunuz?”

“Olmaz herhalde.”

“Çünkü bir varlık,” diye özetledim, “kendini ancak doğal ortamında ortaya koyar.”

Bu ilk galibiyetten sonra öncelikle susmayı tercih ettim. Konuya yeniden dönen o oldu.

“Yani sizin iddianıza göre,” diye tercüme etti, “Hitler’in boyunduruğu altındayken de insanlar doğal ortamlarından koparılmışlardı; doğal olmayan bir duruma itilmişlerdi. O durumda karşılaştıkları şeyleri neye benzeteceklerini bilmiyorlardı, örneğin insanları insan yerine koyamadıkları gibi, kendi yaptıklarını da ayırt edemiyorlardı.”

“Böyle düşünmeye çalışıyorum en azından. O yüzden bu durumun insanın gerçek doğasını ‘gözler önüne serdiğini’ söyleyemeyiz.”

“Hmm, peki nerede gözler önüne seriyorlar insanlar doğalarını?”

“Siz, ‘bu durumda’ dersiniz, ben de derim ki doksan dokuz kere de *kendilerine* ait, *kendi* doğal ortamları olan bir dünya, o tür iğrençlikleri akıllarından dahi geçirmeyecekleri bir dünya kurma becerilerini ortaya koydukları durumlarda. İşte o zaman ortaya çıkar doğaları.”

O anda hiçbir karşı argüman elle tutulabilirmiş gibi gelmedi ona. Ancak kuyruğu kıştırarak biri değildi, aykırılık içine işlemişti. Ahlaki varoluşu buna bağlıydı. Yüz ifadesi benim tüm argümanlarımı birer saptırma olarak gördüğünü ele veriyordu, *bu meselelere* saptırmalarla yaklaşmak da kabul edilebilir şey değildi onun açısından. Yolun ortasında durdu, “Bakar mısınız,” diye sordu birden, “sahiden, mazeret madrabazlığına soyunmaya mı geldiniz buraya? Vahşeti savunmaya mı? Böylelerinden yeteri kadar var başımızda.”

Üzülerek kafamı iki yana salladım. “Aksine insanların yeniden iğrençleşeceği durumların yine yaratılmasını önlemek... bunu önlemeye yardımcı olabilmek için.”

“Bilmez miyim,” diye yanıt verdi. Beni bir ahmak olarak gördüğü su götürmezdi. Çünkü acı çeken kasvetli birinin gözünde, pes etmeyen herkes ahmaktır.

Viyana, Haziran

K. gider gitmez, tanıdığı, kolumdan tutarak, birkaç dakikamı almak istediğini söyledi. Bizim konuşmalarımız boyunca sessiz kalmıştı. Tamamen ihmal etmiştik onu. “Rica ederim buyrun,” dedim.

“Turnabalığı diyorum hani,” diye girdi söze.

“Evet, ne olmuş?”

“Basmakalıp bir hayat tarzı var. Tüm hayvanlarda olduğu gibi. Davranış biçimi <belirlenmiştir>. Belli bir dünyaya göre belirlenmiştir.”

“Ee?”

“Belirlenmiş olduğu içindir ki hakkında gözlem yapıp fikir yürütebiliyoruz. Örneğin akıllıca bir saptamayla, tezgâhın üzerine atılmış balığın ona ters bir ortamda bulunduğunu söyleyebiliyoruz.” Yüzünde benimle dalga geçtiğini gösteren en ufak bir belirti yoktu.

“Felsefeci misiniz?” diye sordum.

“Öylesine hobi benimkisi. Bu doğal olmayan halde balığın hiçbir şeyi ayırt edemediği ihtimalini dile getirirken kuşkusuz haklısınız da. Genelleyerek söylersek tek tek şeyler, aşına olmadığımız ve bilmediğimiz ortamlarda karşımıza çıktığında yadırgar ve teşhis edemeyiz.”

Şaşkınlıkla yüzüne baktım.

“Şöyle diyelim ya da, balık kendi dünyasından koparıldığında, onsuz yaşayabildiği süre boyunca, en azından henüz ölmemişse, her şeyi, hatta her girişimi, tek bir şey, asıl ortamına geri dönebilmenin bir aracı olarak görür sırf. Ne yaparsa yapsın, yaptığının bilincinde değildir. Doğru anlamış mıyım sizi?”

“Benim kendimi anladığımdan daha iyi anlamışsınız,” dedim.

“Teşekkür ederim. Bunlar ön açıklamalar sadece. Şimdi bizi düşünün bir de. İnsanı yani. İnsanın da turnabalığı gibi belirlenmiş olduğunu söyleyebilir misiniz?”

Bekledim.

“Bir sürü dünyası yok mudur kurup ettiği? Toplum biçimlerinin her türünü denememiş midir? Tarih boyunca demek istiyorum. Hepsi yapay değil mi?”

Hak verdim.

“Teşekkür ederim. Peki hepsi yapaysa, <doğrusunun> hangisi olduğunu nereden bileceğiz? Hangisi bir yaşamsal öge, hangisi değil? Ne fark eder artık? Bu yapay dünyaların her biri <ona ait> hale gelmemiş midir? Tercih ettiği sayısız yaşam tarzı, onun ikinci doğası olmamış mıdır?”

“Öyledir belki de, ikincidir,” diye kesin olmayan bir yanıt verdim.

“Elbette ikinci. Çünkü insanın birinci doğasını oluşturan şey, tam da bir doğasının olmayışıdır.”

İfade şekli benim için sarsıcı olmaktan uzaktı. Tersine, aynı yirmi yıl önce hararetle ben savunmuştum. Hatta bu yüzden Cassirer tarafından sertçe eleştirildim. “Açıklar mısınız,” dedim.

“İnsanın ne belirlenmiş bir yaşam biçimi vardır ne belirlenmiş ve ona uygun bir dünyası. Çünkü insan <doğası>, tam da işte kendine ait dünyaları bizzat üretmesi, değiştirebilmesi ve sürekli yeniden tasarlayabilmesinden oluşur. Tarihin akışına baktığımızda örneklerini fazlasıyla görüyoruz. İşte insan <doğası> budur. Yapaylıktır yani. İsterseniz siz <özgürlük> deyin buna: İnsanın özgürce şöyle ya da böyle olabilmesi. Dünyasının şöyle ama aynı zamanda başka türlü de olabilmesi.” Küçümser bir tavırla omuzlarını silktilti: “Eski kulağı kesiklerden tabii, hem de ne eskilerden.”

“Yani?”

“İşte asıl mesele de burada ya. Dediğim gibi. İnsan tarafından oluşturulmuş durumların hepsi yapaysa ve bu yapay ortamlar onun için doğal hale gelmişse, insanı anlatırken ‘doğal’ ya da ‘yapay’ terimlerini kullanamayız. Aradaki fark anlamsızlaşmıştır artık. Sizi alıkoyup vaktinizi aldığım için özür dilerim.”

Sonra da beklemeyip gitti.

Viyana, Haziran

Yanıtımı yazılı olarak K. aracılığıyla kendisine ulaştırdım. Mektuptan alıntılar: “Doğru, biz insanlar tarih boyunca sayısız farklı dünyada, yine sayısız, bu dünyalara göre ölçülüp biçilmiş davranış formuyla yaşadık... sanırım sayısız olası

<dünya> da henüz önümüzde duruyor: Hepsinin benzer şekilde <doğal> ve <yapay> olduğunu da yadsıyacak değilim. Bu dünyaları <gerçek> ve <sahte> diye ayırmayı ciddi hiçbir tarihçi düşünmez; ayıracak olsa da aradaki sınır çizgisi, insanlara sözde <doğal> gelen Dünya şeklindeki bir bölgeyle <yapay dünyalar> arasında uzanmazdı. Aksine bu sınır, yapaylıkların alanı dahilinde kalırdı: Çünkü hepsi birer insan ürünü.

Ancak <sahte> dünyalar buna rağmen var ve <gerçek>le <sahte> arasında ayırım yapmak her şeye rağmen meşru. Şöyle ki bu ayırım yapabilme hakkı, sizin tayin ettiğiniz özgürlük sorunuyla bağlantılı, gerçi <özgürlük> denince sizin anladığınızdan çok daha elle tutulur bir şey anlıyorum. Sizin sözünü ettiğiniz insanın özgürlüğü sadece. <Ya kimin olacaktı?> diye soracaksınız. Sorunuza soruyla karşılık veriyorum: <İnsan dediğiniz kimdir? Bir bütün olarak mı insanlık?>

İnsan derken, dış görünüş itibarıyla hayvanlardan farklı olmayı mı kastediyoruz? Bu arka planla forsalar bile özgür sayılırdı kuşkusuz. Bu tür bir özgürlüğü ahlak tartışmalarına dahil ettiğimizde, özgürlük kavramı dediğimiz şey bir perdeleme manevrasına dönüşmez mi? <Etik> adını verdiğimiz alanda insanla hayvan arasındaki ayırım konu edilmez, insana da rastlanmaz orada ayrıca. İnsan için kullanılan eril ön isim eki bile bir aldatmaca.* Dilini kullandığınız felsefi antropoloji de böylelikle kolayca sistematik bir allayıp pullamaya dönüşür.

Demek istediğim, insanın insanlar olduğudur. İnsanın yalnızca çoğul olarak var olduğudur. İnsanlar, <insan> fikrinin tesadüfen seri üretimle imal edilmiş örnekleri değildir, aksine çoğul kavramı bu modelin özelliklerindendir. <İnsanlar> tekil <insan>ın çoğulu değildir, tersine tek tek her insan esasen <insanlar>ın tekil halidir.

Biliyorum <insan> derken siz de tek bir insanı kastetmiyorsunuz. Ne var ki tipin tanımlanmasına hizmet eden, dilde-

Almancadaki "der", yani maskulin ön eki kastediliyor –çn

ki tekil, <insan doğası>nın özelliklerinden olan insanın çoğul haline bakışı bulandırmakta ya da engellemektedir işte. Öte yandan bu engelleme filozofların pek işine gelmektedir: Çünkü tekil, sorunun diyalektiğini gözden kaçırmaya yol açmaktadır. Böylece şunu demek istiyorum:

<İnsan - insanlardır> formülünde dile getirilen çoğul da bir bakıma yarım hakikattir. Çünkü 'insanlar' hiçbir zaman nicelik olarak çokluğu ifade etmez, aksine her zaman toplum demektir. Bizzat 'toplum' sözcüğü bile tam olarak hakikati ifade etmez. Çünkü toplum bir de daima egemenlik içerir. Egemenlik de daima egemenlerden ve boyunduruk altındakilerden oluşur: Şu adına yaraşır özgürlük ve bağımlılık meselesi ilk bu bağlamda ortaya çıkar ancak. <İnsan> birçok ortama, tarzların ve davranış kalıplarının sonsuz sayıdalığına açıktır, bu açıdan özgür olabilir. *Ne var ki insanların çoğunluğu dilek kipinde özgürdür. Olabilmeyi çok isterlerdi; ama olamazlar.* Bunun nedeni ise başka birilerinin, yani egemenlerin sahiden özgür olabilmesidir, bildirme kipinde yani. Yoksa şimdi siz de mi kalkıp tutsaklığı bizzat özgürlüğün göstergesi ilan edeceksiniz; insan özgürlüğünün bir yanıyla da insanın insanı boyunduruk altına almak olduğu savını mı ileri süreceksiniz? Umarım yapmazsınız.

Argümanlarınız, insanın tarihte değişik çağlarda, tam üstüne oturan ve benzer şekilde yaşamının <esas> haline gelen farklı dünyalar yarattığı varsayımını içeriyordu. Sizin insanın yerine <toplum>u koymamız halinde bu varsayımın haklılığı tartışılır doğrusu.

Hükmedenleri ve hükmedilenleri olduğu için bu dünyalardan hiçbiri toplumun bütünü tarafından tasarlanmamış, hiçbiri toplumun tamamının üstüne <oturması> amacıyla kurulmamıştır. <Esasen insan> hakkında söylediğiniz her şey yalnızca efektif anlamda özgür olanlar için geçerlidir. Egemen bir sınıf, sahip olduğu dünyayı <bizim dünyamız> olarak adlandırıyorsa, yerden göğe haklıdır. Onlar açısından, iyelik za-

miri sadece psikolojik bir anlam ya da sadece aidiyet duygusu değil, aynı zamanda reel bir mülkiyet ilişkisi, reel bir karar verme ve düzenleyip uyarlama yetkisi ifade eder. Dünya biçilmiş kaftan gibi üzerlerine <oturur> ya da bir klavye gibi parmaklarına yakışır. O dünyada yaşamak, ona uygun davranmak, egemen sınıfın gerçekten de <ikinci doğası>. Ama işte sadece egemen sınıfın.

Peki ya hükmedilen açısından durum nedir? En uç örnekten yola çıkarsak, köle açısından?

Erk dünyasında onun da hesaba katıldığı doğrudur gerçi. Ne var ki Dünya'nın ona göre de <ölçülüp biçilmiş> olması anlamında değil. Onun yaşamı, daha çok diğerlerinin dünyasına alet olacak şekilde düzenlenmiştir: Yani üzerine oturan bir elbiseyi giymek yerine, egemenlerin üzerine oturan elbiseye uyar. <Dünyam> ve <dünyamız> diye konuşmakta serbesttir - uşaklar da <efendim> demiyor mu - ancak kullandığı iyelik zamiri neyin ona ait olduğunu değil, onun nereye, resmen kime ait olduğunu gösterir. Bu gerçeği <insanın özgürlüğü>nün kanıtı olarak kullanmakta zorlanacağınızı düşünüyorum; meğer ki insanın baskı altındayken de, dışlandığı dünyayı, en azından psikolojik olarak, <kendi> dünyasına dönüştürebilecek ve kendini o dünyanın yerlisi hissedebilecek kadar özgür (yani mümkün olduğunca az belirlenmiş ve mümkün olduğunca kalıba sokulabilir) olduğu yolundaki savı sahiplenmeye cüret etmiş olun. Buna karşın hayvan hayli tekdüzedir, pek az özgürdür. Hayvandan adam olmaz, uşak hiç olmaz örneğin. Böyle bakarsak, dışlandığımız dünyayı yine de <kendi> dünyamız olarak algıladığımız olgusu elbette tartışılmaz. Sosyolojik olarak da büyük önem taşır bu. Böylelikle örneğin tipik bir küçük burjuvayı, kendisini psikolojik açıdan aslen dışlandığı bir dünyaya ait sanmasıyla tanımlayabiliriz düpedüz. Ancak <olmak>la <bilinç>* arasındaki bu uyumsuzluğu özgürlük gös-

Almancada: 'Sein' ve 'Bewusstsein' -çn

tergesi olarak kabullenmemiz mümkün değil. Ben, <insanın> ayrıcalığı denince başka bir şey anlıyorum.

İşte böylece, sizin yadsıdığınız, <doğru> bir dünyayla <yanlış> dünya arasındaki ayrımın, meşru, hatta zorunlu olduğunun açıkça görülebildiği noktaya gelmiş bulunuyoruz. <Yanlış> dünya, tümüyle başkalarının dünyasına ait objelerden oluşan dünyadır; sırf psikolojik anlamda <benim> olan, buna karşılık kullanım alanında bana ait olmayan dünyadır. Ahlaken de eo ipso yanlıştır: Köle, kendini, bir A erkinin A dünyasına kusursuz biçimde uyumlu kılma ve orada kendi doğal ortamında yaşadığını sanmayı becerse bile, belirleyici olan o durumda kendini artık insan olarak <algılamayıp>, tersine Kant'ın diliyle söylersek, <içindeki insanlığı> kaldıran bir araç yerine koymasındır.

Daha da ileri gideceğim. Köleyi âdeta <dünyasız> biri olarak nitelediğimde, bir kere <Dünya'da> olduğu bile tartışılır dediğimde de - üstelik akıllara zarar bir cümle kurduğumu biliyorum - beni yanlış anlayacağınızı düşünüyorum açıkçası. Bununla hedef tahtasına koyduğum şey, sizin argümanlarınıza da sinmiş olan, Heidegger'in <var olmak> eo ipso <Dünya'da olmaktır> şeklindeki tezi. Bu tez, maksimum bir geçerliliğe ulaşıyormuş gibi görünse de kanımca burada yalnızca erk sahibi insan kastedilmiştir ya da insanın pekâlâ <özgür> olduğu varsayımından yola çıkılmaktadır. Ne demek istiyorum?

Siz de en az benim kadar biliyorsunuz, sözünü ettiğim tezde <Dünya> sözcüğüyle kastedilen fiziksel evren değil, Heidegger'in deyişiyle <var olma>nın <çırpınıp durduğu> durumdur. Bu Dünya kavramı ne kadar <idealistçe> gözükürse gözüksün, anlamsız olduğu söylenemez. <Bugünün Dünyası>ndan söz ettiğimizde örneğin, evreni değil, tersine güç odaklarının kendilerini sarmaladıkları, yani bizzat üretilmiş bir dünyayı kastederiz. İfadenin idealistçe gözükmesinin nedeni, elle tutulur üretim gerçeğinin yerine spekülâtif bir te-

rimi geçirmesidir. Aynı şekilde ona göre Dünya, tasarlanmış bir şemadır, var olmanın bir ürünüdür. Biz de ekleyelim, ürün olarak, özgürlüğün bir göstergesidir.

Böyle bakıldığında - ve dediğim gibi, bu kavram meşrudur - <Dünya> tüm şeylerin toplamı değildir. Daha çok, mümkün olan her şeyin ve deneyimlerin, kararların ve beklentilerin yer aldığı ve yön bulduğu bir çerçevedir, yani bir şemadır. Biz-zat bilerek böyle düzenlenmiş bir Dünya'da yaşıyor olunca bu şema, tartışmaya meydan vermeyecek kadar açıktır. Öyle ki belli bir amacı gözeterek özel kullanım için üretilmiş tek bir aygıtın işlevselliği kadar açıktır. O kadar açıktır ki bizzat kendisi bile bir <dünya görüşü>dür ve ayrı bir dünya görüşünü gereksiz kılmaktadır.

Oysa yönetilen, bir anlamı olan o şemaya, başkasının kendi kullanımı için oluşturduğu dünyaya katılmaz, hem de bu dünyayı asıl <yapan> o olduğu halde. O bu şemada eğreti *durur, perspektifi kaymıştır*. Bulunduğu yerden, sahne dekorunu yarım yamalak gören (kendisi sahnede rol aldığı halde ya da tam da bu yüzden) oyuncununkine benzer bir perspektifledir aşağı yukarı. Başka deyişle hükmedenin dünyasında yer alan konumuyla, yönetilen, başkalarının <dünyasını> oluşturan şeylere yanlış perspektiften bakar, hatta o kadar yanlış bakar ki, başkaları için <dünya> olan şey onun için yalnızca <şeylerden> oluşur.

<Dünya görüşü yoktur da ondan>, diye itiraz edeceksiniz şimdi. Haklı olarak. Ne var ki bu saptama düşündüğünüzden farklı bir anlama sahip. <Dünya görüşü> terimini sözcük anlamıyla alırsak, şeyler <dünya> olarak görülebilir demektir bu. Öylelikle, dünya görüşü olmayan da, o şeyleri <dünya> olarak elde bulundurma şansından mahrum kalana denir. Tam da böyle birinin bir dünya görüşü peşinde koşmasında çelişkili bir durum yok; böyle olmasının nedeni bir kere en başta bir <dünya>ya sahip olmak için uğraş vermesidir.

Gördüğünüz gibi düşüncelerimin akışı, tasarladığının çok ötesine götürdü beni. Şunu ileri sürmüştünüz: Her türden insan dünyası yapay olduğu, yani insan tarafından özgürce oluşturulduğu için <gerçek> dünyayla <sahte> dünya arasındaki ayrım meşruluğunu yitirir. Şimdi ben, sadece bu ayrımın meşruluğunu koruduğunu iddia etmekle kalmayacağım, aynı zamanda, her tür özgürlüğü gaspedilmiş insanın, adını hak eden bir Dünya'da değil de başkaları için bir <dünya> ifade eden şeyler arasında yaşadığını söyleyeceğim. Savaş sırasında Hitler tarafından Almanya'ya sevk ettirilmiş ve zorla çalıştırılmış yabancı işçilerin hâlâ bir <dünya>da yaşadığını öne sürmek örneğin, katıksız sinizmdir. Sözünü ettiğim o insanlar, karşı koymadıkları sürece daha çok da aygıtların arasında yaşıyorlardı sırf; nasyonal sosyalist şemada işlevleri fazlasıyla belirlenmiş bu aygıtlar onlar için öylesine <objeler>di. Yabancı bir dünyada yaşamak şöyle dursun, hiçbir dünyada yaşamıyorlardı. Keza Voltaire'in öfkesi sayesinde ünlü olmuş kürek mahkûmunun, dünya adını hak eden bir <dünya>da yaşadığını iddia etmek akıldışı olurdu doğrusu. Bütün organları ve impulsları, elinden alınmış bir dünyaya göre biçimlenmişti onun. Dünkü felsefi kelime oyununa yeniden dönersek, <oynatmış> gibi davranması (tıpkı tezgâhın üzerine fırlatılmış turnabalığı gibi) doğal ortamından <oynatılıp> hiçbir şeyi kavrayamadığı başka bir ortama kaydırılmış olması yüzündendir. En alışık olduğu şeyleri de kavrayamaz o ortamda; çünkü dünyasızlık durumunda - bunlar sizin sözlerinizdi - bilinen şeyler de tanınmaz olur ve anlamsızlaşır. Belki de son bir <anlam> kalmıştı onun için, ama bu, çevresindeki tüm şeylerin ortak anlamıydı. Her biri onun <Dünya'da olması>nın önünde bir engeldi, başka da bir şey değildi (ya da her biri belki de kurtarma aracı olarak denenebilirdi, başka da bir işe yaramazdı). Yaşadığı panığın dayanılmaz hale geldiği bir anda önündekini öldürmesiyle, turnabalığının tezgâhta çırpınmasının nedeni aynı.

Bunun asıl konumuz açısından anlamı şu: Hitler”in boyunduruğu altında milyonlarca insanın - ve milyonlarca Hitler yanlısının da - zaten her türlü perspektiften yoksun biçimde eklendikleri <dünya>dan nihai olarak sökülüp koparıldıklarından adım gibi eminim. Vahşete doğrudan katılmış olanların birçoğunun <bir dünyası> yoktu artık; o dünyasız konumlarında hiçbir şeyin farkına varamıyorlardı; insanları insan olarak algılamıyorlardı, algılayamıyorlardı; (yine sizin sözlerinizle) <yabancı bir ortamda, bildikleri şeyler de yabancı> geliyordu kendilerine; en nihayetinde de daha önce asla olmaz dedikleri eylemler mümkün hale gelmişti, çünkü o dünyasız ortamda hiçbir ayrımın önemi kalmamıştı, her şey hem imkân dahilinde hem imkânsızdı âdeta.

Gerçek bir dünyayla sahte bir dünyayı ayırt etmenin meşru olmadığından emin misiniz şahiden?

Aradaki ayrıma itirazı olan biri, sadece teorik bir sav ortaya atmakla kalmaz. Daha ziyade, günümüzün ahlaki görevini, bir anlamda doğru bir Dünya’yı mümkün kılma ya da - aynı kapağa çıkar zaten - insanları sistematik olarak dünyasızlaştıran ve insanlıktan çıkaran güçlerin ipliğini pazara çıkarıp onlarla mücadele etme görevini doğrudan felce uğratar.

Her kim <insan özgürdür> biçimindeki genelgeçer iddiayla yola çıkıyor ve bu özgürlük kavramını ahlak tartışmalarında kullanıyorsa, çok geçmeden bu kavram elinden alınacak ve o daha ne olduğunu anlayamadan, insanların insanları tutsak edebilecekleri olgusu da aynı şekilde <özgürlük> olarak görülecektir. Tutsaklığa <özgürlük> mührünün basılıp onaylanması bir ilk değil.

<İnsan özgürlüğü>nü benim argümanlarımın karşısına çıkardınız ya, gerçekten sizin kendi argümanınız mıydı bu? Çünkü kendi felsefelerini altlarındaki iradesiz topluluğun kuşağına usulca fısıldamak, iktidarların yöntemlerinden biridir; o denli usulca ki söz konusu topluluğun üyeleri, bu duydukları

rı şeyin kendi içlerinden gelen sestən başka bir şey olmadığını düşünür ve <işin felsefesini de> yaparak sırf kendilerini ya da hakikati ifade ettiklerini sanırlar. Öyle mi gerçekten? Sahiden kendilerini mi? Sahiden hakikati mi?”

Temmuz

Bunları yazarken, günlüğü iki haftadır hiç elime almadığımı fark ettim. Oysa gördüğüm ve duyduğum <yeni şeyler>, önceki haftalardakinden daha az değildi. Ne var ki artık gördüklerimi günlüğün gözüyle göremiyorum. Yabancı olmanın verdiği avantajın yavaş yavaş kaybolmaya başlamasından olacak herhalde. Asıl nedense galiba, yoluna devam eden Dünya, benim bazı kararların arifesinde olmam, ufukta bazı yeni uğraşların belirmesi, kısacası ısınmaya başlamam. Hareket halinde olan biriye bu işlerin, raporların adamı değildir. Gördüklerim karşısındaki reaksiyonlarım tamamen değişti. Uyarımlara <Demek böyle ha?> ve <Neden böyle?> diye tepki vermek yerine <Benim bu meseledeki tavrım ne olmalı?> sorusunu soruyorum.

Sonuçta günlüğün evinin kapısını bir kez daha kilitliyorum. Ama dışarıdan. Sokaktayım artık çünkü...

Günümüzde Harabeler

1952/53

Freiburg, Aralık 1952

Yakılıp yıkılmış olanın daha güzel bir görüntüye kavuşacağı aklıma gelmezdi! İşte karşımda, ışıkları ta uzaklardan seçilen, her zamankinden daha şık, ilk kez gerçek bir sembol niteliğinde, pazar yerinin küçük evlerinin bodurluğundan sıyrılmış haliyle Freiburg Katedrali: Yeniden doğuşunu bir terör saldırısına borçlu!

Heidelberg, Ocak 1953

Saray harabesi. O da hâlâ yerinde duruyor. Henüz her şey sağlam ve dayanıklıyken abidelerin de kalıcı olmadığını gösteren bir abideydi herkesin gözünde; yani görülmeye değer bir çöküş sembolüydü. Şimdiyse dayanıklı şeylerin kendileri çökmüş olduğu için, bu kalıntılar, o işlerin tıkırında gittiği, durumun harabelere elverdiği zamanların melankolik bir anıtına dönüşmüş durumda. Bu saray da değişmiş öylelikle. Onun tarihi de yerinde durmamış. Dün önceki günü değişime uğratmış anlayacağınız. Yarınımız dünümüze daha neler yapacak kimbilir.

Doğrusu patetik bir azamet eksik. Sağlamken bir eksiği olduğundan değil. Hatta görkemliydi belki de o haliyle. Işın aslı, kalıntıların, ancak tamamıyla yitip gitmiş bir dünyanın

tanıklığını yaptıkları zaman patetik olabilmeleri; bu yitik dünyanın izole olmuş elçileri olarak arta kaldıklarında ve şimdi kendi çöküşleriyle, güçbela tanıklığını yapmaya devam ettikleri dünyayı nihai olarak altlarına alıp gömecek gibi olduklarında yani.

Antikçağ'dan geriye harabeler dışında hiçbir şey kalmadı. Bu 'hiçbir şey' harabeleri patetik kılıyor.

Ama bu harabenin tanıklığını yaptığı Rönesans dönemi dünyasından harika şeyler duruyor hâlâ. O yüzden de patetik bir harabe değil.

Heidelberg, Ocak

Harabeler, bizim zamanımızda bile çekici şeylerdi. Bizim bile, ense kökümüzde çocuk sırt çantalarıyla, ailece çıkıp Kynast harabelerine gittiğimiz olmuştur. Neden güzel acaba sorusuna ya da güzel olmadığı düşüncesine takılma ihtimalimiz yoktu çocuklar olarak. Babam da takılmazdı böyle şeylere. Tıpkı sıradağların ya da denizlerin güzelliğinden kuşku duymanın aklımıza gelmemesi gibi. Neden sorusu kuşkuya işaretledi, ruh körlüğünün ya da benzeri bir şeyin belirtisi sayılırdı. <Okumuşlardan> sayılma konusunda az çok iddiası olan biri, eo ipso belli ölçüde sanata ve doğaya meraklıydı ve tabii harabe sevgisi de buna dahildi, hem de anladığım kadarıyla <doğrudan doğruya duygusal>dı bu sevgi bağı.

Günümüzde bu tür bir doğrudanlık nasıl da kuşku uyandırır oldu. Ne kadar rehberlik gerektiriyor bu doğrudanlık! Nitekim sakın kafayla bakınca, yıkılmışın ya da kırılmışın güzel tarafını keşfedip sevmek hiç de öyle anlaşılır bir şey değil. Kimlerin gözûyle baktık acaba biz? Atalardan kim, bizim bu <dolaysızlığımızın> vaftiz babalığını yapmış olabilir di ki?

Kimler olduğunu ortaya çıkarmak zor değil. Kynast harabelerini anımsadığımda, karşımda muazzam bir görüntü belirliyor. Bugün dahi. Yaşanıp görülmüş olanın sonraki sureti bile o zamanki epizodun ideali aracılığıyla oluşuyor. Elbette sadece muazzamlığın payı yok bunda. Harabelerde özlemini duydukları eskinin, yani darmadağın olmuş kutsal Alman İmparatorluğu'nun kalıntılarını görmüş olan tüm Romantiklerin idollerinin de rolü büyük. Vaftiz babalarımız onlar işte.

Ancak harabe kültürünün kurucuları Romantikler de değildi tabii ki. Onların zamanında vardı bu kült zaten; onlara bile, defalarca empoze edilmiş bir anlayış olarak ulaşmıştı. Orijinaliyle karşılaştırıldığında tanınmayacak kadar dönüşmüş ve Almanlaşmıştı.

Bu anlayışı hayata geçirenler Almanya'dakiler değildi kesinlikle, İtalya'dakilerdi; yüz elli yıl önce değil beş yüz yıl önce; Romantik çağın değil Rönesans'ın temsilcileriydi. Harabeleri gören gözleri bize onlar yerleştirdi. Vaftiz babalarımız onlardı.

<Harabenin güzelliği> denince bizim anladığımızdan farklı bir şey anlıyorlardı onlar kuşkusuz. Memleketlerinin toprağını eşip kırık dökük parçalar aramış ve gün ışığına çıkardıkları her yarım heykel gövdesine hürmette kusur etmemişlerse *bu, o bulgu yarım gövde olduğu için değil, aksine yarım gövde olmasına rağmen*di. Aradıkları güzellik (yani Antik Dünya) bir yerlerde sapasağlam karşısına çıkacak olsaydı, uğruna tüm o kırıkları hiç düşünmeden feda ederlerdi. Toprak, *tek bir bulguyu* bile zarar görmemiş şekliyle sunduğunda nasıl da coşkuya kapılıyorlardı. Ne var ki güzelliği harabelerde buldular işte – *ne yazık ki* harabelerde: Bu <ne yazık ki>yi ne kadar vurgulayıp tekrar etsek azdır. Sonuçta o sağlam parçalar da birer yarım gövdeydiler: 'Aetas aurea'nın' birer sembolü olarak gördükleri şeyler, eksiksiz haliyle boşuna geri getirmeye çalıştıkları bir dünyanın, sadece kırıklarıydılar bir bakıma.

Değişmeyen bir gerçek varsa o da aradıkları güzelliği kırıklarda da olsa bulmuş oldukları, hem de bir iki istisnayı saymazsak, yalnızca kırıklarda bulmuş olduklarıdır. Böylelikle de güzellikle harabe arasındaki bağlantı kök salmış oldu. Temel sağlamdı artık; yanlış anlama serüveni başlayabilirdi.

Bu tür yanlış anlamalar hiç gecikmez çünkü. Tarih, bir sendrom oluşturmaya görsün hele, anında bu sendroma nereden vardığını unuttur. Böylece çok geçmeden (kesin daha ikinci kuşakta) <güzellik-harabe> ilişkisi âdeta tersyüz olmuştu. Başta güzelin harabesi olan şey sonradan harabenin güzelliğine dönüşmüştü, *harika şeylerin mahzun elçisi* niteliğiyle duran şey, artık *hüzün harika elçisi* görünümündeydi demek istiyorum. Bu durum sürüp gitti, o kadar ki ressamalar peyzajlarını bile (hatta mitolojik olanlarını ya da Antik tarihi konu edenlerini bile) harabe manzaraları şeklinde resmetmeye başlayıp bu peyzajları (tabloları ya da) <güzelleştirme> görevini resmen harabelerin üzerine yıktılar.

Kuşkusuz melankoli yüklü bir güzellikti. Bulguların yarattığı şevke başlangıçta eşlik eden elem, şevkin içine geçmiş ve bu alaşımdan *coşkulu bir melankoli* doğmuştur. Evet, melankolinin yarattığı coşkudur bu ve harabelerle tatmin edilebilir ancak. Öylelikle harabeler resmedilmekle kalmamış, aynı zamanda gerçek manzarayı <pitoresk>leştirmek amacıyla fiilen üretilmişlerdir de.

Bu söylenenler, hangi özgün tarihsel güç ve çıkarların, güzel olanın harabe halinin âni bir değişimle harabelerin güzelliği olmasına yol açtığı ya da en azından yardımcı olduğu sorusuna açıklık getirmiyor kuşkusuz. Ancak harabe merakını doğuran, dolaylı yollardan ve sayısız karışımlardan geçerek bizim çocukluğumuzdaki döneme dek uzanan sürecin modeli, biçimsel açıdan tanımlanmıştır.

Lakin çocukluğumuzda sarmaşıkla kaplı duvarlarda sevdiğimiz şey, Antikçağ değildi artık. Çünkü Rönesans'tan bu yana,

değişen sadece harabelere bakış değil harabe sevgisinin objesiydi de aynı zamanda. Her yeni, özellikle de her yeni ulusal, Rönesansçı akımla birlikte, yitik geçmişlerin başka <yeni> kalıntıları ön plana çıktı. Tapınakların yerini derebeylerinin şatoları aldı. (Elbette bu şatolar yalnızca vurdumduymaz cahillerin gözünde imparatorluğun parlak döneminin simgesiydi.) Ama hep aynı ters çevrilme vakıası baş gösterdi. İyi karşılanan şeylerin yıkıntıları, hıleyle, yıkıntıların iyi karşılanmasına döndürüldü; coşkuya eşlik eden hüznün, hüznün yarattığı coşku halini aldı. Çocukken, Kynast harabelerinin önünde dikildiğim anlarda ben de bu coşkuya katıldım, bilirim.

Trenle Köln'e giderken, Ocak

Yeniden, güzelin yıkıntısının yıkıntının güzelliği haline geldiği âni değişime dönüyorum.

Somut tarihte tanık olduğumuz refleksiyon denen şey, hiç de öyle sadece <bilginin bilinmesi>nden ibaret değildir. Aynı zamanda <anımsamanın anımsanması>ndan, <özleme duyulan özlem>den, <coşkunun yarattığı coşku>dan, <gururdan duyulan gurur>dan vesaire – kısaca duygusal yinelemelerden oluşur. Bu yinelemeler göz önüne alınmaksızın tarihteki en önemli fenomenler anlaşılamaz. Klasisizm akımı örneğin, Rönesans döneminin tutkusuna olan tutkuydu. Poussin'in Antikçağ'a yönelik heyecanının, Rönesans'ın heyecanına benzediği söylenemez, en azından aynı dolaysızlık özelliğini taşımıyordu; bilakis onu heyecanlandıran, Antikçağ'ın Rönesans'ta yarattığı heyecandı.

Bir coşkunluk, kazanımları kadar acılarıyla da var olmuş bir devre ilişkin olunca da o acıları kendi şevk tasavvurunda <saklayacaktır>, olumlayacaktır yani. Öte yandan bununla, acılara neden olan yanlarını da olumlayacaktır: Rönesans örneğinde bunlar yıkıntılar ve yarım gövdelerdir. Onlar da bu

arada gözde çağın unsurları olarak yüceltilen şeyler arasında yerlerini alacaklar. Ağıt yakana gösterilecek derin hürmet, arkasından ağlanan şeyi <güzelleştirir.>

Dışarıda kentin ilk göze çarpan yıkıntıları.

Parantez: Amerika'da tuttuğum günlükten alıntı. New York, 1945

Yıkıma uğramış bir kenti, harabeye dönmüş bir semti, paramparça olmuş bir yolu ya da darmadağın edilmiş bir evi, bunlardan hiç olmazsa birini anıt olarak korumaya almalı. Kimin kime ne kötülük yaptığı her gün herkesin gözünün önünde olsun ve hiç kimse olan biteni unutmasın diye.

Köln, Ocak 1953

Savaş sona erdiğinde öyle fazla hayale kapıldığımı sanmıyorum. Hal böyleyken o zamanki harabe anıtıyla ilgili <umudum> ne büyük bir hayalperestlikmiş.

İşte karşımda, bu darmadağın olmuş kent. Yıkıntılar yerinde duruyor; hâlâ, bu kadar yıldan sonra da. Lakin kime neyi hatırlatıyorlar? Kime ne için anıtlar? Peki yarın bir gün kime bir mesaj verecekler, daha bugünden, onları anıt olarak gören kimse kalmamışsa artık? <Kimse artık> da ne demek? Felaket sırasında, başlarına ne geldiğini kavramışlar mıydı ki? İnmekte olan darbeler sırasında asıl saldırganın elini fark etmişler miydi? Peki sızlanıp durduklarında saldırganı suçlamak gelmiş midir akıllarına? Gerek onu gerek kendilerini? Derken, tepelerindeki gökyüzü kızıllaştığında, yaşadıkları çevreyi silip süpüren o ateşin, 33 yılının fener alaylarındaki ateşin aynısı olduğunu görebilmişler midir? Kendi içlerindeki kundakçıyı peki?

Belki de mümkün değildi böyle bir şey. Kimsenin harcı değildi üstelik. Dahası insanlardan beklenebilecek olanın çok üstündeydi.

Ahlak, sırf <doğrudan> yaşananı değil aynı zamanda <doğrudan> yaşanan şeyin öğrettiklerini de; sırf meseleyi de değil aynı zamanda altında yatan nedeni, yani kendi suçunu da yaşayıp görmekse, o halde ahlak savunuculuğu da sadece uzak-tan mümkün olan bir şeydir herhalde.

Öyleyse yıkılıp dökülmüş olanı toparlayıp kaldırmak hakları. Anıtlardan uzak durmak da. Yeniden inşa da. Çünkü tarih, hasıraltı etmelerin tarihidir. Her bugün de bir unutkanlık abidesidir.

Köln, 4 Ocak

Wilhelm Dönemi'nden kalma bir otelin önündeyim. Şurada hâlâ gerçek stil ya da yanlış stil, zevkli ya da yavan, büyük ya da önemsiz demenin bir anlamı var mı? Yıkılıp dağılınca berbat bir şey bile hatırı sayılır hale geliyor, harabeye dönünce en şişirme şey de saygınlık kazanıyor. Yalnızca sahici olanlar değil, faniliğin gerçek tanığı haline gelenler; çöküşleriyle birlikte bu taşlar da Akropolis'tekilerin kardeşleri oluyor.

Karşımda duran bir harabe duvarında - Ren Nehri'yle arasında iki yüz metre bile yok - renkli bir afiş: REN KİYİSİNDA-Kİ KALE HARABELERİNİ GEZİN! *Burada* hem de. Hem de hâlâ. Harabelerin harabeleri atlatması tam bir absürdlük.

Güzel bir şey görmek amacıyla pazar günlerini Ren kıyısındaki harabeleri görmeye harcayan birileri var mıdır bu kentte?

Köln, Karnaval

Akşamüzeri, sulu kar altında, yıkıntıların bulunduğu yerlerde dolanıp Ren kıyısına doğru indim. Aydınlatmadan eser yok.

Birden, Romanesk bir pencerenin görkemli kemeriyle çevrelenmiş, ateşten bir palmiye yükseldi gökyüzüne, bir an orada tutundu ve püskürüp dağıldı, aynı anda kemer de yok oldu;

kapanışı, Ren taraflarından uzaklardan ya da Deutz yakasından gelen bir patlama sesi yaptı. Kızıl palmiyeyi sarı bir salkım izledi, onu mavi bir kuyrukliyıldız ve her Bengal işi görüntüyle birlikte kemer de ortaya çıktı, ilki sönünce diğeri de yok oldu.

İşte sekiz yılının karnaval gösterisini bu şekilde, bir kilisenin ya da manastırın harap olmuş duvarları arasından, anlayacağınız kutsal Köln şehrinde nasıl icap ediyorsa öyle izledim. Kemerin çerçevelediği serpilen ateş yağmurunun mu, yoksa ateş yağmurunun kesip çıkardığı pencere kemerinin mi daha güzel olduğunu söylemek zor. Eski yeniyi, yeni de eskiyi güzelleştirmişti.

Birkaç adım attıktan sonra şaşırarak duraksadım. Hangi romanesk yapı olabilirdi bu? Eskiden orada bir kilise mi vardı? Bir manastır mıydı yoksa? Yakından incelemek için geri döndüm.

Bir yan cephede, sokak lambasının aydınlattığı, elbette yine romanesk tarzda bir giriş kapısının üzerindeki SÜVARİ KİŞLASI yazısı gözüme çarptı, bir de yılı belirten 188'le başlayan bir sayı. Kilise ya da manastır değil demek ki. Romanesk bir yapı olmadığı da açık. Hiç öyle eski falan da değilmiş. Seksenli yıllardan kalma, tarihsel görünüm verilerek inşa edilmiş kutulardan biri.

Bu kadar güzel olan bu muymuş yani?

Sağlam olduğu sürece eminim güzel değildi. Henüz değildi. Ama şimdi yerle bir olmuşken - ait olduğu dönem de keza onunla aynı kaderi paylaşmışken - artık güzel.

Varsayalım ki Dünya'nın tüm romanesk yapıları tuz buz olmuş, romantik dönemden geriye, yedi yüz yıl sonra gereksiz yere, şevksiz ve bilgisizce inşa edilmiş bu taklitlerden başka bir şey kalmamış olsun - bu kalıntı gerçek sanılıp yanlış anlaşılabilir mi? Ona ne şüphe. Haklı olarak yanlış anlaşılabilir. Hatta <yanlış anlaşılması> dahi mümkün olmayabilir.

Her ne kadar bu baştan savma yapının mimarları o önemli

devrin ruhunu zerrece anlamamış, biçimlerini sıkıcı ve basmakalıp bir tazda kullanmışlarsa da devrin tek tanığı olma özelliğiyle bu yapı gerçek bir örneğe dönüşürdü. Arta kalan türevde bile orijinalden izler bulunabilir, göz istesin yeter ki. Bazen basmakalıp örnekler de yeşerir.

Otuz küsur yıl önce Japonya'dan gelmiş birine Louvre'ü gezdiriyordum. Konuğum Ingres'in bir tablosunun önünde kalakaldı şaşkınlıkla. Ben ona bir Poussin gösterdiğimdeyse heyecanlandı: "Hayır!" diye bağırdı, "benim deminki resimde kastettiğim şey *buydu!*" Raphael'in karşısındaysa büyülenmiş gibiydi, ağzından çıkan "Hayır, bu!" sözcükleriyle Poussin için söylediklerini geri aldı; Milo Venüsü önüne gelince de Raphael için söylediklerini tekzip etti. Ancak ondan sonra mutlu olduysa da Klasisizmin araya girmiş tüm buzlu camlarına rağmen orijinali tanıyabilmişti yine de.

Geçmiş kültürlerin tek nüsha olma özellikleriyle özenle saklanan kırık parçalarının bir çoğu, sonraki bu, sahte ama yıkıldığı için <gerçek> olmuş, romanesk kışlanın kardeşleri olmasın? Kimbilir.

Kafamda tüm bu sorular, tökezleyerek ilerlemeye devam ettim (bu arada sokakların karanlığını geride bırakmıştım, şimdi bulunduğum bölge tertemiz bombalanmıştı, yolu kaybetmeye neden olabilecek hiçbir şey kalmamıştı), önümde artık gerçekten eskinin kalıntıları vardı, diğer yakadaki havai fişek gösterisi değişen mavi, kırmızı ve sarı ışıklarıyla kraterli araziyi gündüz gibi aydınlatıyordu. Bir solukta St. Martin Evi'nin, derken eski belediye binasının olduğu yere ulaştım. İkisinin arasında, sesler birbirine karışmış halde, 1930'ların hüzünlü mü hüzünlü popüler Alman operet şarkılarıyla 1940'ların popüler caz parçaları çalıyor, boş ve yağmurdan ıslanmış atlıkarıncalar dönüyor, daha yüksekteyse bobslede benzer bir eğlence treni hızla turluyordu.

İşte sekiz yılının, yani 1953 kışının Köln'ü.

Almancadaki boş konuşmaların bayağılığının tepemi attırmasının hiç mi sonu gelmeyecek? Yoksa diğer dillere alerjimin daha az olmasının nedeni, onlardaki yavanlığı iyi göremeyişim mi?

“Köln’ü daha yeni mi gördünüz?” diye sordu, karşımda oturan, anlaşılan öylesine yolculuk yapan Berlinli biri. Ardından kısmen benim geç kalışıma üzülerək, kısmen dehşeti yaşamış olmakla böbürlenerek, toplamda ise şen şakrak seslendi: “45’teki nahoş sürprizi görmeyiz lazımdı. Fena dağıtıcılar ortalığı doğrusu.”

<Fena değildi doğrusu.>* Aslında kökeni zümre kibrine dayanan ve zamanla yalnızca soy sop değil, her türden etkileyici şeyin de altını çizen bu fiyakalı deyişin yardımıyla, soylu çevrelerden gelmediği ya da Corpsstudent’lerden** olmadığı belli olan bu adam, duygusal ve ahlaki açıdan üstesinden gilemeyen şeyi hatırlıyor. Başarılı olmadığı da söylenemez. Dil anımsamaya bağlıdır, anımsama da bir o kadar dile. Yaşadığı felaket, görüntüsü yerini bu deyişe bıraktığı ve kendisi sadece deyişte var olmaya devam ettiği için silinmiş artık. Bu deyişin performansı gerçekten de <fena değildi doğrusu>. Eğer günün birinde yine <hiç de fena olmayan> birileri, ikinci bir Hitler çıkarsa, karşımda oturan kişi yine sevinç gösterilerinde bulunanlara katılacak, yapılanları yine yapacak. Ta ki <hiç de fena olmayan> radyasyonlu bir moloz yığını üstünü örtene dek.

Dışarıda Frankfurt’un yıkıntıları gözükmeye başladı.

Frankfurt, 15 Şubat

Diyelim ki tarih bu ülkeye soluklanabilme şansı verdi ve enkaz halindeki kentler de yeniden inşa edilecek; dünyanın yıkıntı-

* Almanca: “Nicht von schlechten Eltern = İyi aile çocuğu” deyişi, “fena değil” anlamında kullanılır –çn

Kökeni 18. Yüzyıl’a dayanan öğrenci birlikleri –çn

sının, Dünya tarihi açısından bakarsak, bir fırsat oluşturmaya-
cağını kim söyleyebilir: Savaşta zarar görmeyen kentler, tıpkı
saygıdan, tutumluluktan ya da uyuşukluktan görünümelerini
bozmayan ve radikal bir *slum clearing** kararını asla vereme-
yen ya da vermek istemeyen kentler gibi arka plana düşmez-
ler mi? Kısa süre sonra belki de Avrupa'nın galip güçlerinin
kentleri, savaşı kaybedenlerin kentlerinin yanında bir müze
görüntüsü oluşturacaklar. Daha şimdiden belirginlik kazan-
maya başlamış, Frankfurt kent merkezi diyebileceğimiz şey-
le karşılaştırdınca aynı büyüklükteki birçok Avrupa kenti, 19.
Yüzyıl'ın kalıntısı gibi duruyor.

Frankfurt, 16 Şubat

Bir zamanlar <Römer>in** olduğu yerdeydim. Hayır Römer'in
önünde değil, gerçekten de bir zamanlar onun doldurduğu
yerde dikildim. Bulunduğum yerden, önemli zatların, impa-
ratorun taç giyme töreni sırasında pencereden dışarıya göz at-
tıklarında bakışlarının isabet edeceği karşıdaki evlere baktım.
Ancak evlerin bulunduğu cepheyi yarıp geçti bakışım, çünkü
cephe artık yoktu. Arkadaki blokları da, çünkü onlar da yok-
tu. Öylece bir dış cepheden geçip diğerine - hiçbir şey kal-
mamıştı geriye çünkü - derken <Römer>deki efendilerin asla
göremedikleri şeyi gördüm: Katedrali. Tepeden tırnağa hem
de. Akıl sır ermez nedenlerden ve sanki arasından yükseldiği
enkaz kaosundan habersiz, hâlâ duruyor orada, üstelik her za-
mankinden daha fazla göze çarpacak şekilde.

Bir zamanlar Römer olan boşluğa adımımı atmak için arka-
mı döndüğümde ise baktım yine de bir şey var orada. Bu <bir
şey> üzerine birkaç laf etmeye değer. Sahicinin telef olduğu yer-
de sahtenin sahicleştiğini bana bir kez daha gösterdi çünkü.

Gecekondular yıkımı -yhn
Tarihi Frankfurt Belediye Binası.

Yine de Römer'den geriye pek bir şey kaldığı söylenemez doğrusu. İşin aslı, Römer'in ön cephesinde bulunan, dökülmüş iki yapıyı, ta bu yüzyılın başında yenilemişler. Aslına sadık kalarak eskisinin aynısını, ama önceki olanakların elvermediği biçimde daha sağlamını yapmışlar. İşte bu sahte yedek parçaları, bu ikinci el Römer evleriymiş, demin bir şeyler varmış daha derken kastettiğim. Yıkılıştan önce var oldukları ve o yıkılışı atlatıp kurtuldukları için şimdi artık bir zamanların parçaları onlar. Eski olan onlar. Yarın bir gün, her türlü sınırlamadan uzak ve art niyet taşımaksızın, <Römer> adını alırlarsa, bu adı haklı olarak taşıyacaklar ve <Römer> olacaklar.

Frankfurt, 17 Şubat

Gerçek tarihin dejenere olup sahte bir bilgi birikimine dönüştüğünü duymaktan usandım. Diğeri de var mıdır acaba? <Sahte>nin <sahici>ye, kopyanın orijinale dönüştüğü süreç?

Bir sonraki kuşakta, yaşadıkları dönemin kapısından dışarı başlarını uzatıp saygı dolu bir ses tonuyla, “Burasıydı. Goethe'nin kastettiği yer bu,” diye fısıldayacak çocuklar çıkarsa objenin orijinal ya da kopya olmasının ne önemi var? Buluşma <gerçek>se eğer, eseri de tutar <gerçeğe> dönüştürür.

Daha Klasik Çağ'da sergilenen Theseus'un gemisinde, yüzyıllar boyunca çürüyen tahta ve parçalar sürekli yenileriyle değiştirildiğinden, zaman içinde geminin ne uskuru ne yama olmayan tek bir kalası kaldı. Gemi yine de <Theseus'un gemisi> olarak bilinir. Tabii ki Theseus'undu gemi.

Frankfurt şehri de bu gemi değil mi? Olamaz mı? Yeterince güçlüyse, taklitleri yeniden imgelemeyi başaracaktır. Böylelikle sahteleri gerçeğine çevirmeyi de.

Varmış meğerse, kıyamet bölgesinde tek başına, bilinmeyen nedenlerle bir kenarda kalmış, eski Frankfurt'tan bir yapı duruyormuş. Hangi yapı olduğunu hemen çıkaramadım, doğrudan önüme çıkana kadar da anlamadım. Bu yapıyı tanıdığım o arkaik zamanlarda, sıfır yılından önceki dönemde, sağında solunda kardeş evler yer alıyordu ve henüz bir sokağı vardı kendine ait.

Yeniler ölürken eskilerin sağ kalması, değersizler yıkılırken değerlilerin ayakta kalması, hiç hesapta yoktu. Tarihin akışının düsturlarıyla öyle cûretkârca çelişiyordu ki bu, pek gözüm tutmadı doğrusu. Şurası kesin, onu çevreleyen boşluğu, yapının kendisinden daha uzun bir süre ve daha dikkatle inceledim. Çünkü boşluk yabancıydı, yapıysa bildik, her ne kadar yeni çevresi ya da çevresizliği ona biraz yabancılık kazandırmışsa da.

Kapısı kapalıydı. İşime gelmedi diyemem.

Fakat yine de girdim içine bugün. Başta en az eskisi kadar korkarak; eskisi gibi nefesimi tutarak, kıyametin yok edemediğini, takındığım saygı yok edecekmiş gibi bir duyguyla. Ama salona ayak basar basmaz, üstelik baktım benden başka kimse yok - rehberin eşlik ettiği grup, o sırada yukarıda bir yerlerdeydi tahminen - yuvaya dönmüş olmanın verdiği mutluluktan, korkuya yer kalmadı. Çeyrek yüzyıldan fazla bir zamandır bu eşikten içeri adımımı atmadığım halde ve bu arada sayısız mesken tutmayı ve sayısız mesken edinmemeyi (hiçbirini hatırladığım söylenemezdi) <evim> olarak adlandırdığım halde, burası benden sorulurdu, gözü kapalı bulamayacağım tek köşe yoktu.

Elbette önce sağa doğru döndüm, parmak uçlarıma basarak, Aja Hanım'ın hâkimiyet bölgesine, mutfağa girdim.

Pasta kalıpları yerlerinde asılıydı, sayıları tamamdı, kazan, ocağın üstündeydi, bakır ve kalaylar temizlenmişti; bir de taze pişmiş hamur işi ya da dereotlu sos kokusu gelseydi hiç şaşır-mazdım.

Mutfağın çaprazında bulunan yemek odasında o kadar sı-cak bir atmosfer yoktu; duvarda hâlâ, hem de kaldırılсын diye Wolfgang kendini paraladığı halde, o zamanların Jugendstil canavarı, bir Venedik işi ayna kıvranıyordu. Ağır sandalyeler-se anneyle oğlun masaya oturduklarındaki içli dışlı halleriyle kopardıkları şamata dan çok, babanın ağırbaşlılığına tanıklık ediyorlardı.

Giriş holünde tatlı bir serinlik vardı. Merdivenlerse bildi-gimiz eski konforunda: Hakikaten hali vakti yerinde bir ailey-miş, iki yetişkin, iki çocuk için böyle krallara layık merdiven boşluğu yaptırmak herkesin harcı değil. Yavaşça yukarı çıktım (Wolfgang'la Cornelia büyük olasılıkla buralarda atlayıp zıplı-yorlardı) – tabii ya, yerlerinde asılıydılar onlar da: Büyük boy İtalyan gravürleri, konsey üyesi beyefendinin güneyden getir-diği, onlarsız hiçbir İtalya seyahatinin gerçekleşmediği gravür-ler... şurada mozole duruyor, şurada da...

“...işte dediğim gibi 44 Martı'nda bu ev, temeline varana dek yandı. Alt katın ön cephesi orijinal parçalardan oluşuyor gerçi; pencerelerin önüne takılan dövme demirler de bir yer-lerden çıktı. Ama geri kalan kısmı...”

Ama geri kalan kısmı. Kalbim duracak gibi oldu. Ne oldu geri kalan kısmına? Rehber ve sürüsü, patırtı kütürtüyle geç-tiler önümden.

Geri kalan kısma nasıl ulaştığımı doğru dürüst hatırlamı-yorum. Ama sonuçta baktım kapısının önündeyim, aynen öyle: Kapısının; derken odasında, aynen öyle: Odasında. Ça-

lışma masasının önünde, aynen öyle: *Onun... Werther'i yazdığı* alışma masasının önünde durarak Goethe'nin yaşadığı evde dakikalarca kaldığını söylesem, aksini kim iddia edebilir peki?

Çünkü sahte, gerçek olabiliyor.

Trende, 20 şubat

Bu, gerçek olma ya da gerçek kılma düşüncesinin pek hoşuma gittiğini söyleyemem. şaşırdıp şu türbe kültüne methiye düzme işine yanaşıyor olmayayım? Bir talaş parçasına ha kıymığı muamelesi yapıp kutsayan ya da bir kemik parçasında bir azizi gören her kişiyi onaylamış olmuyor muyum? O tür bir şeyi baskı altında kalmadan gönüllü yapmalarına karşın, bu gerçeği asla teslim edemeyecek olmalarını hem de üstüne basa basa mazur göstermiş olmuyor muyum böylece? Bir türbenin, sahiciliğini, kendi inancına borçlu olduğunu itiraf edecek biri, artık inanmamaya başlar çünkü.

Yoksa acaba sahte bir gerçeklik kavramı mı beni bu denli kuşkuda bırakıyor? Tarihsel tortular, fiziksel kimliklerini korudukları için mi <gerçek>ler? Tek tek her taşı, Hudson kıyısındaki Fort Tryon Parkı'na taşınıp yeniden inşa edilen <Cloister> örneğin, sahidin <gerçek> mi? Tam da kendi varlığına hiç gönderme yapmayan bir dünyanın ortasında durduğu için sahte değil mi? <Sahte> ve <gerçek>, sırf herhangi bir güncel zamanın geçmişle ilişkisi, yani tarihin kendisiyle ilişkisi değil mi? Bu açıdan bakınca röprodüksiyonlar orijinallerden daha gerçek olamaz mı? Hatta seri üretim röprodüksiyonları? Belki tam da bu tür şeyler? Tek başına kalmış ve neredeyse artık gerçek olmaktan çıkmış orijinalin yaratamadığı etkinin sahidin oluşması fırsatını verdikleri için? Bu konu üzerinde düşünmeliyim.

Demek ki şurada, biraz ileride. On dakika sonra oradaymışız. <Yolculuğun> çemberi tamamlanmış olacak böylece. Şu ana dek sadece gri bir duvar görünüyor ufukta. Bir fabrika baca-sından çıkan duman da olabilir, bir enkaz toz bulutu da. Yirmi yıl önce bu <yolculuk> başladığında nasıldı her şey?

33 Martı. Gece yolculuğu. Paris'e kaçış. Zoo Garı'ndan Köln'e kadar, kompartımanın bir köşesinde, pardösümü üzerime örtmüş uyuma numarası yapıyorum. Öbür koltuklarda yedi kişiden oluşan SA elemanları oturuyor çünkü, aralıksız bağırıyor ve marş söylüyorlar:

Kaldırımlarda uzun bıçakları bileyin!

Sonra da daldırın böğrüne Yahudinin!

Oluk oluk kan aksın şöyle!

Sokarım özgürlüğüne de Yahudi cumhuriyetine de!

Hele bir intikam vakti gelsin,

doğrarız gözümüzü kırpmadan hepsini de.

Zoo Garı'ndan Köln'e kadar hiç kesilmedi bu. Yanlarında oturan bense bir Yahudi bedenyidim, bilmiyorlardı. Büyük olasılıkla o şarkıları söyleyenlerin hiçbiri sağ kalmadı. Ama kitle katliamlarının verdiği memnuniyetin tadına vardılar öncesinde ne de olsa. Aşağıda Havel ve Babelsberg seçiliyor. Görünüm dingin. Birkaç dakika kaldı, çok uzun zaman önce-sinden siparişini verdiğim âni yaşamaya. <Misilleme âni mı?> Yok canım. Gerçekten düşünülecek şey değil. Şu aşağıda yarattıkları trajediyle hangi misilleme olasılığı, hatta hangi misilleme arzusu başedebilir.

Berlin üzerinde

Dikdörtgenler halinde sıralanmış yıkıntılar. Buymuş demek. Bin kere rüyasını görmüşsün oysa yuvaya dönmenin. Kavra-ması zor, tepeden tırnağa yabancı bir şeyin - ki kıyaslansa, hiç

ama hiç bilmediğini bir kent bile daha tanıdık gelir - evet böyle bir şeyin senin yurdun olmasını ve 'aşağılara böyle bakma'nın kavuşma sayılmasını.

Seni terk ettiğimde, yirmi yıl önce - aşağılarda şuralarda bir yerde Zoo Garı olmalı ya da vardı bir zamanlar - üzerindeki gökyüzü kıpkırmızıydı, Reichstag yanıyordu. Ne tarafta acaba sendeki o ilk suçun işlendiği yer? Fark edilmemek için kurbanlarının arasına mı saklanmış? Yoksa başlangıcı orası olan mahvoluş, misilleme yapıp onu haritadan mı sildi? Suç denen şey, ne denli büyükse, kurbanlarının sayısı ne denli fazlaysa o denli gizlenme şansı bulur. Görünen yalnızca küçük suçlardır, yalnızca önemsiz cürümlerdir fark edilen. *Büyük suçunsa, yol açtığı sonuçlarca üstü örtülür.*

Durduk. Tempelhof Havaalanı.

Berlin, 19 Haziran

Bugün hâlâ, aradan sekiz yıl geçmişken de, sokaklarında dolaşan şey kentten çok kentin haritası.

Berlin'in eski halini bilen, yaşça daha büyük olanlar enkazı çoktan kanıksadığı, gençler de Berlin'i hiç başka türlü görmedikleri için yıkıntıları moloz yığını ya da moloz seti olarak algılayacak kimse yok. <Yuvaya dönmüş>, komik denebilecek kadar anakronik birisi dışında. O da şimdi en sona kalmış, çölü arşınıyor, ortalık sanki daha yeni çöle dönmüş gibi, oynadığı sokakların ve çalıştığı yerlerin izini sürüyor - şuralarda yukarıda bir yerlerde olmalı Tartini çalıştığım ev, şurada boşlukta, gül desenli iki karış duvar kâğıdının hemen sağında.

"Ne var orada yukarıda?" diye soruyor Berlin aksanıyla konuşan, arkasına yanaşıp onunla birlikte yukarı bakan biri. "Yok bir şey," diyor yabancı ve bir mahcubiyet duygusuyla yoluna devam ediyor.

Çünkü gerçekten de olan bir şey yok orada. Hiçbir şey ol-

mamış: Ne oynamak, ne çalışmak – geçmişten hiçbir şey yok. Geçmişin suretine nasıl geri dönebilir ki insan, bu yeni görüntüler - odanın olması gereken yerdeki boşluk, evin olması gereken yerdeki arka plan - evet bu yeni görüntüler, onunla çocukluğu arasına girdiğinde? Nasıl kanıtlayabilir ki tüm bunların eskiden gerçekten var olduğunu ve bugünkü sanrıdan çok daha fazla şey ifade ettiğini?

Keşke bunu doğrulayacak biri olsaydı.

Bu ortalıkta dolaşanlar, sessiz ve işleri başından aşkın, kentin yalnızca şimdiki görüntüsünü değil, eski halini de yadsıyan bu insanlarsa, onun gözünde yabancılar ve hiçbir şeye tanıklık edemezler belli ki. Edebilecek olanlardan - bu yabancının nerede bu kentteki kadar arkadaşı oldu ki? - (kimi sürülmüş kimi yollarda ölmüş, vurulmuş, gaz odalarında zehirlenmiş, savaşta yaşamını yitirmiş, kimi burada enkazın altında yatan), onlardan geriye tanıklık edecekleri şeyler kadarı da kalmadı.

Böylece dolaşmaya devam etti yabancı, en uzak ülkede olduğundan daha büyük bir yabancılıkla. O uzak diyarları reddetmesinin bedelini de burada memleketinin onu reddetmesiyle ödedi.

Berlin, 19 Haziran

Çok saçma, ama halihazırda oryantasyonumu bozan ve beni ürküten, eksik olan değil, aksine eski bildiğimiz haliyle duran şeyler; yıkılıp yıkılmış olan değil, varlığını sürdüren şeyler. Çünkü varlığını sürdüren, zamanı yalanlar. Ne olup bittiğini yadsımakla kalmaz, geçen zaman zarfında bir şeylerin *olup bittiğini* de yadsır.

Dışarıda sokakta, idare eder henüz. Etrafı boş olduğu için de sağlam kalmış evler alışılmadık bir görüntü oluşturuyorlar. Ama içeride öyle mi, örneğin *burada* odamda ve hatta *şimdi*

akşamüstü, perdeler çekilmişken? Dışarıda yıkıntılar mı var? Bir moloz okyanusuyla mı çevriliyim? Güldürmeyin adamı! Dışarıda Berlin var!

Niyetim kendimi kandırmak olsaydı, bu iş için bu odadan daha uygun bir yer bulamazdım. Sapasağlam oluşu ve şirinliği bir yana, benim öğrenciyken sık sık kaldığım Berlin'in tipik, avluya bakan mobilyalı odalarından biri.

Kapıyla pencere arasında gidip gelip ikide bir “elli üç” diye kendi kendime mırıldanmanın ne faydası olacak ki? Aynanın tutup suratıma kır saçlı birini fırlatmasının ya da. Eşya, tek kelime etmeden galip geliyor. Yıl 1925, bilemedin 1930, en fazla 1933.

Hitler hiç iktidara gelmemiş. Hitler de kim? Hiç kaçmamışım. Kimden kaçacaktım ki? Bombalar yağmamış, kim bomba atar ki?

At kendini dışarı!

Kurfürstendamm'da bir kafenin terası, 19 Haziran, saat 22

Buradaki ışıklandırmanın diğer yerlerdekinden güçlü olduğu söylenemez. Daha iyi aydınlatılan yerler görmüşümdür kesin.

Buna rağmen ışıkların buradaki marifeti gözümü kamaştırdı. Eminim başka yerlerde sadece *deneme amaçlı* kullanılmıştır şimdiye dek; asıl amacına uygun haline kavuşamamıştır ve gerçek zaferini ilk burada kutluyordur.

Paris'teki güzelliği aydınlatan şey bunun yanında nedir ki? Place de la Concorde'un ön cephesi gece olduğu kadar gündüz de vardı; ampul hevenklerinin Châtelet'nin üzerine çektiği çizgilerin izleyeceği yol, önceden mimarisiyle belirlenmişti; ışıklandırmayla, zaten olan bir şeyi pekiştirmiş ve aydınlatmışlardı sadece.

Oysa buradaki? Aydınlatmak için değil, aksine yadsımak için parlıyor buradaki ışık. Var olanı onaylamak için değil,

kentin yokluğunu karartmak için. Gören olmamız için değil, gözümüzü almak için.

Olmayan yapı sanatlarını karanlığa gömüyor. Olmayan anakapıları süslüyor. Gerçekdışı bir dünyada aldatıcı bir yapı ustası. Parladığı için aydınlatıyormuş gibi gösteriyor. Hakikaten gibi gösteriyor. Sözcüğün her iki anlamında da. Gösterdiğiyse kendisinden başka bir şey değil.

Saat 23

Ama daha büyük bir ışıktı karanlığı yaran ve her şeyi yaratan. Bir de baktık oradalardı ve görünür olmuşlardı. Dünya'nın ışığına gözlerini açtı her biri. Işıyan bir şeyin olduğu yerde aydınlanan bir şeyin de olmasına o denli alışmış, kadim Güneş'in meziyetiyle o denli şımarmışız ki yeni olanın parlaklığı altında amaçsızca dolanmaya başladık. Bizim de bu aldatmacaya direnecek gücümüz yoktu, o yüzden bir dünya çevreledi bizi; parıldayan bir şey olduğu için de etrafımızdaki şeyler görünür oldu.

Geceyarısı, evde

Biraz önce yeni güneşleri söndürdüler. Onlarla birlikte cadde de karardı. Demin oturduğumuz cadde, ışıklandırılmış falan değildi, sırf ışıktan oluşan bir caddeydi.

Işığın günümüzde oynadığı rol, dilinkiyle aynı. Işık demeti, parola ve slogana tekabül ediyor. Nasıl sloganlar bizi gerçeklerin kasvetine karşı sağırlaştırıyorsa, ışık demeti de Dünya'nın karanlıklarına karşı körleştiriyor.

Nasıl dilin düzenbazları varsa, ışıklandırmanın da karanlık adamları var.

Maniştivist devirlerde yaşayanlar şanslıymış. Hiç dert etmeden ışığı <hakikat>, karanlığı da <yalan dolan> olarak adlandırmışlar. Bizse neon ışıklarının parıltısı altında, görüntünün

ve aldatmacanın ışığında yol alıyoruz. Karanlıkta parlayan ama karanlığı daha da karartan ve gözlerimizi sadece bizi kör etmek için kamaştıran aldatmacanın ışığında.

İşte böyle gözümüz boyanmış bir halde oturduk Café Wien'in terasında. Queen Mary gemisindeydik sanki, açık denizde bir yerlerde... sadece, gemideki yaşamın münasebetsiz zarafeti, bitmez tükenmez bir denizle değil, unufak olmuş enkaz okyanusuyla çevriliydi. Hemen önümüzde, arkamızda, sağımızda, solumuzda, her yana doğru, sınırsız bir çevreye yayılmış bu enkaz, Charlottenburg'a, Zoo'ya, ta Bayerische Viertel'e uzanıyordu.

Sanrının eksiğinin kalmaması için de kafenin küçük orkestrası çingene ezgileri çalıyordu. Gaz odalarına gönderilen insanların ezgilerini. Ama acaba izleyenler arasında bundan haberi olan var mıdır hiç ya da bunu bilen biri var mıdır hâlâ? Kıyıma uğramışların giysisi olan çardaş kostümü giymiş Pankow'lu bir kemancı onların yerini doldurmaya çalıştı, ayakta çalarak.

İşte böylece karanlığı daha da karartan ışığın göz boyamasıyla ve katledilenlerin ezgilerinin coşturmasıyla çizdi rotasını gemi, savaş sonrası tarihin sularında. Porsiyonlar devasaydı, şikâyet edilecek bir durum yoktu, sirenler ötmüyordu, sis borusu çalmıyordu. Okyanusun diğer kesimindeki olaylar da herhalde başka bir gezegende cereyan etmişti.*

Berlin, 20 Haziran

Berlin 'çöl'ünde <Knie>de** yeni inşa edilen Schiller Tiyatrosu'nda, L. ile birlikte Almancaya çevirdiğimiz, O'Casey'in *Gümüş Kupa*'sını izledik. Provokatörler, gürültü

17 Haziran 1953'te Doğu Berlin'de gerçekleşen işçi ayaklanması kastediliyor –çn

Berlin'de bir semtin halk arasındaki adı –çn

patırtı yapmak için - Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıntılarının görüntüsünden oluşan - ikinci perdeyi bahane ettiler. Kendilerini 1932 yılına geri dönmüş hissettiler. Hem tiyatro binasına girmeden önce hem dışarı çıktıktan sonra ve de her gün, yüz kat daha kötüsü gözlerinin önünde durmasına karşın – sahnede yansıtılan şeyi görünce gücendiler, sanırsınız ki tekrarlar, görüleni görünür kılıyor, gerçeği de gerçek. Kortner'in söz konusu şeyi yeniden tasavvur edebilme, algılama, kabullenme ve akılda tutmaya yönelik tiyatro anlayışı, onlarda sert kayaya çarpıyor anlaşılan. Yaralılar sedyeyle revire taşınırken, bağrışlar yükseldi: “Rezalet! Bitirin artık!” Eserin, savaşın insanları mahvettiği yolundaki basit saptamasını skandal olarak nitelidiler. Aslında skandal dedikleri şey, gerçeklerin kendilerine yeniden gösterilmesi idi elbette.

Bu protesto ne kadar korkunç da olsa, cesaret kırıcı değildi. Gerçeğin görüntülerini kayda düşen bizlerin boşuna uğraşmadığını, reel olanın bazı insanlara ancak bu realitenin *resimleri* önlerine konduktan sonra gerçekten görünür olduğunu kanıtıyor.

Mimesisin bu 'realize' eden performansı ile estetik pek, realizm kuramı ise hiç ilgilenmemiştir. Kastettiğim, resimlerin (sadece olanı <yansıttığını> zanneden resimlerin bile) bir şeyleri <gerçek gibi gösterdiği>. Biliyorum ifade çok yanıltıcı, normalde var olan bir şeye tekabül etmeyen bir görüntünün yaratılmasını anlatır. Yani görüntü aracılığıyla bir şeyi var gibi gösterme. Ancak <var gibi gösterme> pozitif bir anlam da taşıyabilir. Şöyle ki var olan bir şeyin bizzat görünmez kaldığı durumlarda. Örneğin, bastırılmış travmanın bilincine vardırıran psikanalizin, bu travmayı ön plana çıkarıp <var olarak gösterdiği> söylenebilir. Benzer şekilde bizler de göz ardı edilen ya da bastırılan gerçekleri <var olarak göstermekle> yükümlüyüz; tam da <öne>, görünürlüğü düzlemine; onları, resimlerimizin yardımı olmadan erişemeyecekleri düzleme çıkarmakla.

Goya, iç savaş sırasında yaralanıp sakat kalmış insanların arasına çömelip resim yapmaya başladığında, elindeki meşaleyle aydınlatma işini üstlenmiş hizmetkârı sormuş: “Üstat, neden böyle bir şey çiziyorsunuz?” “Ne yaptıklarını görsünler diye,” yanıtını vermiş Goya, “görüp de bir daha asla yapmasınlar diye!” Resmettiklerini *bütün bunlar olmasın* diye resmediyordu. Bu <bütün bunlar olmasın>, vahşeti tasvirin tek gerekçesi işte. Bu yaşadığımız vahşeti.

Berlin, 21 Haziran

Kaldığım odayı boşalttıkları için hiçbir art niyet gütmeden bana <Berlin tipi> bir oda tahsis ettiler. Şu anda öylesine afallamış, afallamak da söz mü, köpürmüş haldeyim ki. Nasıl olurdu da bugünle bir zamanlar, böylesine ensest bir ilişkiyle karıştırdı birbirine, buna nasıl izin vardı. Bu oda Toni Teyzemin evindeki Berlin tipi odanın, beş-sekiz yaş arası Berlin’de tatillerimi geçirdiğimde uyuduğum dev kovuğun aynısı. En azından her bakımdan o zamanki odaya *benzediği* açık: Aynı anlamsız büyüklükte; aynı şekilde arka avluya bakıyor; aynı akıl almaz orantı; aynı işlevi görüyor, evin daha <şık> bölümüyle (<erkek konukların ağırlandığı oda> ve <salon>) daha az zarif (yatak odası, mutfak, tuvalet) bölümünü birbirine bağlıyor; o yüzden de tıpkı o zamanki gibi insanın burnuna aynı anda bütün kokular geliyor: Mobilya cilası, soğuk puro külü, yağ, sabun ve lağım. Elli yıl oldu bu karışımı koklamayalı. Belki Proust, bundan işe yarar çok şey çıkarırdı. Bizim gibileriye bu tür bir diriliş sadece isyan ettiriyor.

Önümde Toni Teyzemin, meşe ağacından, Alman Rönesans tarzı büfesi, kuruluş döneminden kalma, korkunç bir nüfus politikasının iyimserliğini temsil eden, heybetli yüksek demirbaş: En azından yirmi dört kişilik bir aileye ya da yirmi dört davetliye yetecek porselen stokunu öngörüyor çünkü. Büfe-

nin her iki yanında Kaulbach'ın elinden çıkmış Hermann ve Dorothea tabloları. Her ikisi de bugüne kadar hiç yerinden oynatılmamış (arkalarındaki, açık renkli duvar kâğıdı kareleri bunun kanıtı). Solda kanepenin önünde miskin ve keyifsiz bir maun sehpa. Tek varlık nedeni, kendi kadar keyifsiz, bronzdan gülleci kadın figürünün taşıyıcısı olmak. İki anlamsız parça, karşılıklı birbirlerinin gerekçesi olmuşlar. Sahiden de Toni Teyzemin eşyası olmasınlar? Olmayacak şey değil bu, ne de olsa teyzem karşıdaki, artık yıkılmış ve yeri boş binada oturuyordu. Bir yerden sonra, gaz odalarına gönderilmiş insanların sahipsiz eşyasına merhamet gösterilmesi gerekiyordu; bir de en az teyzemin evine olduğu kadar buraya da aittir.

Aslında bu tür rastlantılar üzerinde durmanın gereği yok, dönemin feci denebilecek tarzı meseleyi açıklar nitelikte. Zengin işi bu kocaman büfelerden Halensee'den eski batı bölgesine kadar olan tüm evlerde vardı; Kaulbach tabloları her evin büfesini sağlı sollu süslerdi; gülle atan kadın figürü - aynı figürden binlercesi - bu sokaktaki tüm evleri sarmıştı, aslında boş yere duran maun sehpalara varlık nedeni bahşetmek ve o sehpların bahşettiği kendi varlık nedenlerini kabul buyurmaktı işleri.

Karşı evdeki keza ışısız Berlin tipi odanın içine bir göz atabilseydim eğer, büyük olasılıkla orada da aynı büfeyi, fotoğraf gravürlerini, bronz fûğürü, süslü masayı görecektim.

Kıyamet günü arkanızda kaldı. Neyi bekliyorsunuz?

Berlin, 21 Haziran

R. R.'nin oturduğu ev. O zamanlar. O zamanlar? Sıfır yılından önce. 1924. Otuz yıl önce. On yedisindeydi. O halde şimdi kırk altı yaşında olmalı. Neredeyse elli. Akıl alır gibi değil. Nerededir acaba? Yaşıyor mudur?

Hayır. Ev denemez. Dekorü andıran bir duvar parçası.

Katlar sayılabiliyor gerçi, en azından duvar kâğıdı kaplı dörtgenlerden bir zamanki katlar seçilebiliyor. R. R. üçüncü katta oturuyordu. Bu duvar kâğıdını, evet bu büyük çizgili benekli duvar kâğıdını hatırlıyorum. Glayöl desenli miydi neydi. İnatçılığı tuttuğu zaman, kafasını arkaya atar, bu duvar kâğıdına yaslanırdı. Konuşmaya çalışmak hiçbir yarar sağlamazdı. Şurada, yukarıda süzülüp duruyor sanki.

Bir yerde bir şey eksikse, bir zaman sonra eksik olan şeyin eksikliğinin eksikliği de hissedilir. Bir yerde bir şey yoksa artık, bir zaman sonra o şeyin yokluğu da yoktur artık. Her var olmuş olan, böylece ikinci kez ölür. Bu ikinci ölüm olmasaydı, geri getiremeyeceğimiz hiçbir geçmişin üstesinden gelemeydik.

Lakin yıkıntılar bu ikinci ölümü engelliyorlar. Ya da erteliyorlar. Çünkü onlar var olma kılığındaki yoklar; hatırdaki olma kılığındaki unutulmuşlar. ἔστι τὸ μὴ ὄν.* Onları akıl almaz ve katlanılmaz kılan bu.

Ara not. New York, 1946

Kaiser Wilhelm anısına yapılmış kilisenin harabesinin fotoğrafı

Anıtlar inşa etmek yerine objeleri anıt olarak devrilmalı. Örneğin bu kilisenin harabesini. Hitler'e bir anıt olarak. Her san'timi ikiyüzlülük anlatıyor. Ürkütücü boyuta yıkımdan sonra ulaşmış. Hangi abide bir imparatora bu kadar yaraşırdı? Daha-sı onunla boy ölçüşebilirdi?

Korunsun bu kilise derim! Bıraksınlar yerinde dursun! Harsarları da öylece kalsın!

Gedaechtniskirche, Berlin, 21 Haziran 1953, akşamüstü.

* Yun. Var olmayan vardır -yhn

Beş dakikadır bu anıt kilisenin önünde durmuş, kafasını kaldırıp yukarı bakacak birini bekliyorum. Nerede kaldıysa.

Peki bu canavarı kime borçlu olduğunu düşünecek biri nerede? Anısına bir zamanlar bu kilisenin inşa edildiği İmparator Birinci Wilhelm'i anımsayan olur en fazla, ama herhalde Hitler kimsenin aklına gelmez. Halk arasında sadece <Anıt Kilise> olarak adlandırılması, yani anısına inşa edildiği kişinin adının geçmemesi, bellekten umudu kesmemiz gerektiğini ne kadar da çarpıcı biçimde gösteriyor. Bu iş için öngörülen anıtlar bile boşuna. Herhangi birinin bakıp da herhangi bir insanı ya da herhangi bir günü hatırladığı anıtlar var mıdır ki?

Pek bir <tarihsel> varlıklar olduğumuz çokça söylenir. Eğitim safsatası. Bugün yeni olan bir şey, yarın bize ta ezelden beri yeniymiş gibi geliyor. Oysa alışkanlık, hatırlamanın değil unutkanlığın kızıdır.

Berlin, 22 Haziran

Ormanda yaşayan bir hayvan için deli dolu açan şeyin çürüyenle ve canlının ölüyle iç içe olması nasıl yaşamın bir parçasıysa, animal Berolinse' açısından da dünyasının doğal görünüşünün beşte dördü ölü dişlerden ve çürüyen duvarlardan oluşuyor.

<Kent manzarası> tabiri otuzlu yıllarda çok revaçtaydı. Ne kadar nahoş bir deyişmiş meğerse.

Berlin, 22 Haziran

On yaşındakiler için Nollendorfplatz'la Zoo arasındaki moloz tepelerine tırmanıp durmak ve Budapester Strasse'deki evlerin bodrum katında kelebek yakalamak, pek iç açıcı bir keşif turu

* Berolina: Berlin'in eski adı. "Animal Berolinse" ile Berlin sakinleri kastedilmektedir —çn

değil. Kentin dışına doğru değil de içine doğru başıboş dolaşıp serserilik yapıyorlar bir anlamda. İçi dışına çıkmış bir dünya çünkü. Çevre kentin bağrında; sağlam ve oturulabilir olan <merkez>se dışarıda.

Bir zamanlar merkez sayılan Bülów Strasse artık banliyô-nün banliyôsü. Caddenin ortasında durmuş (bir ağaç arama zahmetine dahi girmeden, öylesine boşluğa doğru) ihtiyacı-nı gideren adam kimsede şaşkınlık yaratmıyor. Çünkü, à la recherche du monde perdu,* bu kadar içerilere ve bu kadar dışarılara uzanan benim dışımda kimin yolu oralara düşer ki?

Berlin, 22 Haziran

Biri vardı ama, halihazırda olanı, hatta planladığı, henüz hayata geçmemiş şeyleri bile o zamanlar *sanal harabe* olarak düşünen; aklını, lisede öğretilen idolleşmiş kahramanlarla bozmuş, ölümden sonraki şöhreti için yaşayan; kendini daha baştan Büyük İskender'le Sezar'ın yanına yerleştiren, yani geçmişten biri sanan; <Dôme des Invalides>de fotoğrafçılara poz veren; eylemlerini ve cürûmlerini, bunların önemli devirlerin tanığı olarak ünlerini yitirmeden kalacağını umut ederek gerçekleştiren; şimdiki zamanı geçmişin imalinin aracı olarak, tarihi de tarih kitaplarına malzeme olarak görüp kötüye kullanan – kısacası <gelecek zamanın hikâyesi>nde, <geçmişte kalacağım ve geçmiş olarak kalacağım> modunda yaşayan biri.

Görlitz ve Quint'in kaleme aldığı biyografiden Hitler'in Nürnberg'deki devasa parti binalarının inşası tamamlanmadan çok önce bu binaların *günün birinde harabeyken nasıl görüneceklerinin* çizilmesi talimatı verdiğini öğreniyoruz. Kendi Akropolis'ini ya da Mausoleum'unu hazırlamış yani. Bu binaların parçalanmış abideler olarak binlerce yıl yaşayacak ve kendisine tanıklık edecek olmalarından önce yapılıp bitmiş halde

sapasağlam durmaları gerektiğini, hiç kuşku yok, nahoş geçici durum şeklinde algılamış ve bu süreyi kısaltmak için elinden geleni ardına koymamış. Planladığı her şeyi yakın geleceğin torsoları olarak planlamıştı; milyonlara haykırdığı “Heil” sözcüğüyle felakete zaten davetiye çıkmıştı, ama o aynı zamanda bu felaketi içten içe ümit de etmiştir.

Ara not, New York 1943

Yakılıp yıkılmış bir kentin fotoğrafı. Böyle bir harabeye bakarken bireyle nesne arasındaki zorlama ayrım ne kadar gülünç kalıyor. Bir insanın ölümünün bir kentin yitirilmesinden kesinlikle daha büyük kayıp olduğu sahiden o kadar kendiliğinden anlaşılır bir şey mi? Arşimet’in ölümünün Sirakûza’nın yok olmasından daha büyük kayıp olduğu doğru mu? Bir kent bir <nesne> midir peki? Bir kent, içinde yaşayan <bireylerin> (Viyanalılar ya da Berlinliler için ne kadar soyut ve küçük düşürücü bir sözcük) biçimlenişlerini borçlu oldukları, onları başka türlü değil de oldukları biçimde kentlileştiren bir <dünya> değil midir? Canlarını kurtarmış dahi olsalar, kentleri harap olmuşsa, kent sakinleri de harap olmaz mı? Paris yerle bir olsa Dünya batmış olmaz mı? Scipio’nun, enkaz halindeki Kartaca’dan yükselen dumanlara bakıp döktüğü gözyaşları, bizim gözyaşlarımız değil miydi? Biz insanların, Dünya’yı batırmayı becerebilecek olması karşısında duyduğumuz dehşet yüzünden döktüğümüz gözyaşları?

Öte yandan, <İkinci Molusyalıların> öyküsü de var:

Molusyalıların ataları, kentlerini savunmak için surların önünde kıyasıya direnmişler. Ta ki bir teki bile sağ kalmayana dek. İşgalciler çoluğuyla çocuğuyla, sağlam kalmış kapılardan içeri dalıp kenti ele geçirmiş. Oysa kentin yapıları ve görünüşü onu fethedenlerin ruhundan daha dayanıklıymış. Böylece oraya yerleşen yeni sahipleri, zamanla Molusya’nın çocukları

olmuşlar. Efsaneye göre, çok geçmeden görünüşleri de örf ve âdetleri de ilk Molusyalılarınkinden ayırt edilemez olmuş. Bir zaman sonra da <kentlerinin> kadimliğiyle gurur duyup o ilk Molusyalıları ataları olarak görmeye başlamışlar. Molusya'nın geleneğinde bir çatlak, hatta bir dikiş izi olsun bulmak tarihçilere bile nasip olmamış. Dahası o tarihçiler, Molusya'nın geçmişini kesintisiz bir tarihin ideal örneği olarak niteleyip övgüye değer bulmuşlar.

Berlin, 23 Haziran 1953

<Modern sanat> konulu bir sergiyi gezdim. Bu başlık altında kübizmden sürrealizme kadar bütün akımları toplamışlar. Her şeyde bir garabet göze çarpıyordu.

En başta <modern> sözcüğünde garabet var. Bu sözcük 1880'le 1920 arası moderndi, ama artık, yıkıntıların diline serpiştirilmiş haliyle, tarihe tutarsızlaşmış iyimser bakışıyla, feci köhnemiş geliyor kulağa. Bu kentteki her şey için geçerli sayılabilecek, *zarar görmemiş olanın yıkılmış olandan daha ürkütücü gözüküşü* gerçeği, sözcükler için de geçerli. Hem de en başta bu sözcük için. <Modern> sözcüğünden artık çürümenin o tuhaf, kendine özgü kokusu yayılmakta. Sararmış gelecekler ve tükenmiş umutlar yayıyor o kokuyu.

Dünya'nın (bütünüyle insanlığın) hep ileriye gittiğine inanıldığı sürece, her son aşamanın ürünlerinin <modern> olarak adlandırılması biraz da haklı nedenlere dayanıyordu. Ancak şimdiki durumda bundan söz edemeyiz. Günümüzde <en son> olanı <modern> olarak niteliyorlarsa, bunu ilerlemeye inandıkları için değil, kendilerine, ilerlemeye olan inancı (yeniden) telkin etmek için yapıyorlar. Büyükbabalarında kuruntu olan, şimdi onlarda kendilerini kandırma aracına dönüşmüş durumda.

Ayrıca şu da var - meseleyi daha da tuhaflaştıran - <mo-

dern> diye adlandırdıkları bu evre hiç de son evre değil, sadece onlar açısından sonuncu, çünkü on iki yıllık Hitler iktidarı nedeniyle Dünya'nın geri kalan kısmıyla eşzamanlılıktan koparıldılar. Şimdi bu kadar gurur duydukları sürrealizm de nereden bakılsa otuz yılı aşkın bir süredir var. Ama dediğim gibi bu sergideki her şey ucube. En ucube tarafı da şuydu: Darmadağın olmuş bir caddeden gelip salona giriyor ve darmadağın olmuş dünyayı tekrar karşında buluyorsun. Fransız ve Amerikalı ressamların röprodüksiyonları halinde yani; sonra da bakıyorsun, sergiyi gezenlerin hiçbiri bu işte bir tuhaflık görmüyor.

Molusyalılarla ilgili anlatılır, veba uyarılarını başta hiç ciddiye almadıkları gibi uyarıda bulunanları da öldürmüşler; salgının etkisini yitirmesiyle de önceki uyarıları, dönemin en anlamlı lirik eserleri olarak değerlendirip yüceltmişler. Bu hikâyeye bir türlü inanasım gelmemişti. Artık inanıyorum.

Çünkü sergideki tüm resimler - bilsinler bilmesinler, kabul etsinler etmesinler - Dünya'nın ve insanların darmadağın edilmesini anlatıyor. Bazıları, en iyileri diyelim, gerçek uyarılar, abartılı karamsarlıkla tehlikeye dikkat çeken resimler, utancın ve korkunun yarattığı, Dünya'nın yakılıp yıkılmasına dair felaket tellallığı; bazıları bu tema üzerine uçarı rapsodiler; yine bazıları açık sinik yapıtlar, insanın sökülüp parçalara ayrılmasını ve nesneleştirilmesini konu edinen, oh olsunculuk ibrazları.

Bu resimlerde önceden söylenen ya da açıklanan yıkımı, bu sergiyi gezen herkes bizzat yaşadı - <bizzat yaşadı> kısmen <katılmak>, kısmen de <katlanmak> anlamında. Şimdiyse sağ kalanlar, çöküş arkalarında kaldığı için bu çöküşün o zamanki beyanının tadını çıkarmakta ısrarlı. Vebanın tahmin edilmesini de çağın en üst düzeydeki ifadesi olarak görüp yüceltiyorlar.

“Berbat bir dönemden sonra yeniden insan olmanın huzuruna kavuşmanın verdiği derin bir memnuniyet duygusu için-

deyim,” diye tamamladı sözlerini, açılış konuşmasını yapan kişi. İzleyiciler de alkışladı. Anlayacağınız, konuşmacı, gerçek yıkıntıların verdiği yorgunluğunu, tahribatın sorumlularınca <dejenere> diye aşağılanan yıkıntı sanatları sergisinde atıyor. Güzelce çerçevelenmiş enkaz sayesinde yakaladığı <aydınlanma> fırsatını da özgürlüğün ve kültürün göstergesi olarak görüp tadını çıkarıyor besbelli. O da epey hasar görmüş demek ki. Anlaşılan, ruhunun sanatı kavrayan hatta tadına varan kırık parçasıyla, gerçek olanı, cinayeti, ırza geçmeyi, sakat bırakmayı, kentleri yakıp yıkmayı yaşamış diğer kırık parçasının en ufak bir teması yok. Aynı şey izleyiciler açısından da geçerli.

Abartılı bireycilikten yakınılıyordu bir zamanlar, kolektifin tek tek bireylere bölünmesi ve birinin diğerinden <haberdar> olmaması hayıflanma nedeniydi. Ne güzel zamanlarmış. Çünkü bu arada parçalama makinası işlemeye devam etti: Artık tek tek herkes parçalandı, her birey <bölünenlerine> ayrışıp ufalandı. Tıpkı iddia edildiği gibi, nasıl ki önceden bireylerin birbirleriyle bağlantısı zayıf idiyse bugün de insanın her bir parçası diğer parçalarından kopuk halde.

Resimlerin önünde duran halleriyle, *parçalara bakan parçaları* andırıyorlardı; *yarım gövdelerin tadını çıkaran yarım gövdelerdi*. Aslında kendileri de o resimlerde yer alsalar, kırık dökük halleriyle, tasvir edilen kırıkların arasına karışsalar olurdu. Son derece gerçeküstü bir tablo düşünülebilir, alçıdan yapılmış insanların gerçeküstü bir resim sergisinin ziyaretçileri olarak resmedildiği. Ama sürrealizmi realizme çevirecek sözünü ettiğimiz bu sürrealist resim de onlar açısından tadı çıkarılacak bir kültür malzemesi sayılırdı herhalde. Resimde kendilerinin anlatıldığını idrak edeceklerini ise sanmıyorum. Tıpkı, kendilerinin eşek kulaklı sanat snopları olarak tasvir edildiği, Goya’nın oyma eserlerini beğenerek seyreden, Madrid’in saraylıları gibi.

Demin pansiyona dönerken, ışıkları kararmış Fasanenstrasse'den geçiyordum, harabeler arasında bir bina-
nın kabuğuna rastladım. Diğerlerine benzemeyen, kendi başı-
na kalakalmış bir kabuk. Tahribatı diğerlerinden altı yedi yıl
daha önce gerçekleşmişti. Çevresindeki yapılar güven dolu ve
her şeyden bihaber öylece dururken, bu, çoktan harabe olmuş
çıkmişti. Diğerlerinden farklı tarzda bu hale düştüğü gibi ic-
racılar da farklıydı.

Diğer yıkıntılar, çekilen cezanın verileri; *bu*, işlenen suçun
göstergesi. Diğerleri havadan atılanlarla yıkılırken, *bu*, içten
yanıp kül olmuş. Diğerlerine ateş düşerken, *bu*, içten ateşe ve-
rilmiş.

Ama sanki, bu yapının ölümünden altı ya da yedi yıl sonra
kenti kasıp kavuran bela, zaten mahvolmuş sinagogu bir kez
daha hırpalamaktan kaçınmış da o da şimdi sağındaki solun-
daki yıkıntılarla karşılaştırıldığında neredeyse zarar görmemiş
gibi duruyor; içi boş <sadece>, <sadece> çıplak, temizlenerek
içi boşaltılmış <sadece>.

İmanı zor olmazdı, ama neye yarayacak? Bin kişi sığardı
içine, ama bu bin kişi nerede?

Yahudi olmayanlar! Bu, şimdi artık sizin sinagogunuz!
Onu altı milyonun anıtı yapabilirsiniz!

Bu sabah bir kez daha gittim oraya. Çoktan bir anıt olmuş
doğrusu. Tabii başka türde bir anıt.

Çapraz kemiklerin ve kuru kafanın, bu zehir sembollerin-
nin yasak olduğu yazmıyor ya bir yerlerde. Dört köşeli taşla-
rın üzerinde bunlar var işte, dünün gamalı haçlarının yerini
almışlar. Semboller değişiyor. Ama nefret sürüyor.

Kime karşı duyulan nefret?

“Yazık ama, öyle değil mi?” diye yorum yaptı biri geçerken.

“Ne gibi?” diye sordum şaşırarak, bir anlığına bir parça ümitlendim.

“Yani, bütün işi halletmişler!” deyip uzaklaştı.

Hemen anlamadım ne demek istediğini. Ama şimdi biliyorum: “Yazık, bize iş bırakmamışlar; <bütün işi> sadece bir kereliğine halledebiliyorsun. İnsanları sadece bir kere öldürmek mümkün ne yazık ki.”

Yahudilerin sonunun gelmesiyle antisemitizmin de sonunun geldiğini ve katillerin katlettikleri kimselerle birlikte kazara nefretlerini de öldürdüklerini düşünmek naiflik olurdu. Antisemitizm için Yahudilerin varlığı gerekmiyor.

Gerçi <Yahudi> diye niteledikleri şey, şimdiye dek hep bir görüntüydü. Ama şimdi, gerçeğinin katledilmesinden sonra, onların bakışıyla tam bir hayalete dönüşmüş durumda. Bıraktığı boşluk yüzünden ve nefretlerinin o boşluğa düşmesi nedeniyle, Yahudilere o kadar sinirleniyorlar ki. Bugün onlara lanet okumaları ‘yokluk’larından kaynaklanıyor.

Nedenler değişiyor.

Semboller de keza.

Nefret kalıyor.

Banyo penceresinden dışarıya bakış, Berlin, 24 Haziran

Ama bu pencerenin baktığı avlunun görüntüsü gerçekten de benzerlikle sınırlı kalmıyor. Sahiden Toni Teyzemin avlusu. Bu yapma tûf taşı kalıntılarından, kimse bana bunun <ne gibi bir şey> olduğunu ya da ne gibi özelliği bulunduğunu açıklamadığı için beş yaşındayken kafamı karıştıran bu yığından bir tane daha olması olanaksızdı. Demek o da hâlâ duruyor. Hayatta kalmasını sağlayan şey neydi acaba? Ölü numarası yapma kurnazlığı mı? Enkaz dünyasına gösterdiği vakitsiz mikri mi? Neden tam da o?

Evet bu anlamsız ‘neden bu ve neden öbürü değil?’ sorusu işte. Yerinde duran veya durmayan her evin, her nesnenin önünde, her köşe başında insanın ağzından çıkan soru bu.

Masa başında kolay çıkıyorsun işin içinden: “Rastlantının hakkını vermek doğruluğun gereğidir” ya da “Neden diye sormamak felsefe yapmanın ilk adımıdır” diyorsun. Oysa burada öyle mi?

Yanıtı bilmesek de olur. Zaten başka çaremiz de yok. Ama soruları, hangi üçkâğıda başvurup da bastıracaksın? Filozofun, hayatın anlamına ilişkin anlamsız sorulara karşı filozof olmayan birine oranla daha şerbetli olduğunu zannetmek, çileciliği benimsemiş birinin, ayartmalara çileci olmayan birinden daha az maruz kaldığını varsaymak kadar budalaca. Savunma, pozisyonun kanıtıdır.

Berlin, Kleiststrasse, 25 Haziran

Tahminen daha lise yıllarında elime geçmiş bir felsefe makalesini hatırlıyorum hayal meyal. İçeriği, <harabe>nin - herhalde makalenin başlığı da buydu - insan yapısı şeylerin doğaya karşı yürüttüğü yavaş ama temelde nafile savaşımının ifadesi olduğu gibi bir şeydi. Buna göre harabe henüz <objektif akıl> tarafında yer aldığı ama bu arada zorunluluk âlemine de dahil olduğundan diyalektik bir temaydı. Diyalektik orada kendini gösteriyordu âdeta. Özgürlüğün doğadaki yerçekimine karşı temelde nafile savaşımının seyri, bizi melankolikleştiriyordu gerçi. Tıpkı günbatımı gibi. (Claude Lorrain gibi ressamların, harabeleri akşamın kızılığında tasvir etmeyi sevmelerinin rastlantı olmadığı anlatılıyordu.) Ama tıpkı günbatımı gibi harabe de kendine has bir <güzelliğe> sahip deniyordu. Hatta

iki kat güzeldi, çünkü hem sanatsal hem doğal güzelliklerin alanına dahildi. Aşağı yukarı böyleydi makale.

Gel de imrenme, ne kadar da naif bu savaş öncesinin felsefesi! Diyalektiğin, bir yandan özgürlükle zorunluluğun, öte yandan insanla doğanın ilişkisine ihracı! Sanırsınız harabeler, akşamları da bir güzel aydınlatılmış halleriyle, savaş bölgelerinde değil de, Rickert'in doğa bilimleriyle sosyal bilimler arasına çektiği şu <doğa bilimleri kavram türetimi sınırı>nda bulunuyor. Hakikaten, bu felsefeden çıkan ses Heidelberg resmen: Aslı <efendi ve köle> olan diyalektik modelin yerine Heidelberg sarayı geçmiş. Hegel'in patlayıcı madde olarak dile sürdüğü kavram da artık ayaklarını uzatıp rahatına baksın ve sanat estetiğiyle doğa güzelliği arasında zararsızca oradan oraya salınan ve parıldayan bir şeyi tanımlayadursun.

Ellerimizle yarattığımız eserlerin, tüm mücadeleleri sanki doğaya karşıymış gibi; sanki sadece bu mücadele esnasında eskiyor, çürüyor ve yenik düşüyorlarmış gibi.

Hayır, bu duvarlar çürümedi. Olsa olsa sonradan çürümüşlerdir. Aksine harap edildiler. *İnsan icadı ölmüş şeyler değil, öldürülmüş eserler. İmal edilmiş harabeler onlar, yani bizzat insanoglunun marifeti.*

Bu yapıtlar <doğa>nın eline de düşseler, bunun nedeni de yine, biz insanların başının altından çıkan doğayı provoke etme fikri. Doğanın yardımını alarak yaptıklarımızı mahvediyoruz.

Bu ne yalnızca bu harabelerle sınırlı kalıyor ne yalnızca bugünün harabeleriyle. Aksine tüm Dünya'nın harabeleri açısından geçerli. Ne var ki işte, torunlar unutkan olur, bilirsiniz, bizler katledilmişleri daima kendi kendine ölmüslere dönüştürüyoruz, dünün savaş meydanlarını bugünün mezarlıklarına ve atalarımızın yaşadığı dehşeti de melankolimizin tatlı içeceğine.

Berlin, 25 Haziran

<Sınırlarda> duruyor gerçi bu harabeler. Ama işin doğrusu, felsefi açıdan temelde birbirinden ayrılan <doğa> ve <zihin> gibi <dallar> arasındaki sınırda değil de iki düşman arasındaki sınırdalar. <Diyalektik> olduğu da kesin bu sınırın. Ama hakikaten öyle sınırların hep diyalektik sayıldığı klasik anlamda değil sadece, aksine tahmin edilemeyecek yeni bir anlamda. İnsan icadı olan topyekûn savaşta coğrafi anlamda <sınırlar> artık kalmadığından, bizzat diyalektik <sınır> kavramı da diyalektik bir tersyüz olma tecrübesi yaşadı. Son savaşta olduğu gibi, her nokta, her kent, her ev <cephe>, yani <sınır> özelliği kazanınca, <sınır> kavramı da çöküyor. O da darmadağın olmuş durumda. Artık bu kavram da bir harabe.

Berlin, 26 Haziran

Güzel mi?

Hayır, hakikaten güzel falan değil artık bu harabeler.

Her ne kadar kıyametten önce düşünme deneyleri yapıp, beklenen yıkımın güzel tarafını görmeye çalışan birileri çıkmışsa da (topyekûn savaş antisipasyonuyla Jünger gibileri, Hitler gibileri) bugün bu girişimler yankı bulmuyor her halükârda. Çok şey denendi bu yıkıntılarla: Önemsiz gösterildiler; görmezden gelindiler; kullanıldılar; satıldılar; üstlerine nefretin bayrağı dikildi; ama yüceltilip güzel gösterilmek istendiğini, çocukluğumuzun tapınakları ya da şatoları gibi batmakta olan güneşin ışıklarıyla aydınlatılmaya çalışıldığını duymadım hiç.

Alçakların bile ahlaki çekinceleri oluyor demek ki. En azından cürmün ardından.

Bahçe kapısında bir tabela: *Harabesiyle birlikte satılık villa.*

Fakat bu harabe, şimdiye dek gördüklerim içinde en azmanı.

Bahçede, tam suyun kenarında, kaderine terk edilmiş, keza bir şatoyu andıran <Hildegarde Evi>nin arkasında (X., bana buranın sahibinin para babası fabrikatör L. olduğunu söylemişti), villanın kendisinden daha iyi durumda, belli ki çok sağlam inşa edilmiş <harap durumda bir şato> yükseliyor. Gerçi gerçek bir şatodan daha küçük ama yine de bir oyuncaktan daha heybetli, dolayısıyla da daha ciddi bir şey. Villa, seksenli yıllardan kalma olduğuna göre ona ait bu Ortaçağ şubesi de kendisiyle aynı yaşta olsa gerek.

Azmanın tarihsel arka planına gelince:

Eskimiş olan yaşlılığı belgelediği, yaşlılık da otoriteyi kuvvetlendirdiği için, eskimiş nesneleri sergilemek, bu sonradan görme nüfuz sahiplerinin çok önemseddiği bir şey. Genç imparatorluk da mişli geçmiş zaman parçalarına iştahı ve teşhirciliğe düşkünlüğüyle doymak bilmiyordu.

Böylece imparatorluğa bağlılığını göstermek isteyen herkes, bu geçmiş kültü işine el attı, hem de öyle zorla falan değil, tam bir coşkuyla. Anavatanın sembollerine sahip olmak anavatan sevgisinin sembolüydü.

Bu vatanseverlerden biri de L.'ymiş bu arada, <Hildegarde Villası>nın sahibi. Yeterince gerekçesi de varmış, kendi yükselişiyle imparatorluğun yükselişi aynı döneme denk geliyor haliyle. Bu yükselişi, imparatorluk sınırları içinde artan refaha borçlu olmadığı aşıkârsa da.

Ne var ki o sıralar anavatan sembollerine olan muazzam talep artışı karşılanamadığı ve bir de Mark bölgesinin kumlu sömürge toprağı pek o kadar fazla imparatorluk kalıntısı sunamadığı için bu tür kalıntıları üretmekten başka çare yoktu.

Geleceğini üreten bir ülke geçmişini de üretmeden edemez.

O zamanki sonradan görme Almanya'nın tamamı için geçerli olan, bizzat sonradan görme L. açısından da geçerliydi haliyle. Adamımız, (yine X'in anlattığına göre) bir asalet unvanı alabilmek için yanıp tutuşuyormuş. Harabeden de anlaşıyor zaten bu. Bu yapı sayesinde onda eksik olan kökeni ve mahrum kaldığı asaleti kendine bizzat yine kendi tevcih etmiş oldu. Amerikalı milyonerlerden farklı olarak kendi kazandığıyla gurur duymak yerine, kendi yaptığını miras kalmış gibi gösterebilmeyi istiyordu. Ne ideolojik ne duygusal açıdan bir selfmade-man* olduğu söylenebilirdi, tam tersine feodal kıstaslara karşı derin bir hürmetle hareket ediyordu. O halde bu harabenin şiarı şöyle olmalı: *"Çalışarak edindiğini öyle göster ki babadan kalma sansınlar."* Ya da: *"Mirasına konamadığın atarlardan sende de olmasını istiyorsan onları kendin imal et."*

Gedaechniskirche'nin yanı başındaki bir kafenin terası, Berlin 26 Haziran

<Pitoresk> demiştik harabelere öyle değil mi! Gerçeklik, o kadar kıyamet kopardı ki zamanla bizi bu kategoriden vazgeçirdi!

Pitoresk olan hep istisnaydı çünkü. İlerlemenin, temizliğin, hali vakti yerindeliliğin ve güvence altına alınmış yaşamın istisnası. İstisna olma özellikleriyle de genelde tatildeki keyif objeleriydi: Napoli'deki, giysisinin kollarından dirsekleri fırlamış çocuk; yaşlı dilenci; her yanı dökülen kulübe. Çalışma üzerine kurulmuş, iyi çekilip çevrilen, neyin ne olduğu dosyalarla belirlenmiş, imar polisince güvence altına alınmış, kendi dünyamızın gerçekliğinde kesinkes <yasak> olan şeyleri <pitoresk> görüp hoşlanıyorduk hâsılı. Ne diye hoşlanıyorduk peki?

Çok basit, güzellik (iş'i sanatın konusu yapmaya çalışan bütün politik girişimlere rağmen) çalışmanın karşıtı bir kav-

* İng. Kendi kendini yetiştirmiş kişi –yhn

ramdır da ondan. Boş zaman, en azından iş olmayan şey, güzelliğin önkoşulu olduğu gibi sanata da enfes bir malzemedir. Sanat, <alinterinin> lanetini görünüşte de olsa çürütmeye çalışır çünkü. Estetik olan, çalışmaktan yıpranmamış vücuttur; güzel olan, işe ihtiyaç duymadığı anlaşılan 'aetas aurea'nın dünyasıdır.

Şöyle ki, lazzarone,* dökülen ev, yaşlı dilenci, hepsi de çalışmama ve aldirışsızlık timsalidir: Hiçbir şeyi dert etmez, öylesine takılırlar. Onlar da - asıl tam da onlar - 'aetas aurea'nın elçileridir; çünkü *far niente*'ye** özgü saadetin ve gamsızlığın sefalette bile mümkün olabileceğini asıl onlar kanıtlamaktadır. Bu nedenle, (gerçekçi tasvirlerde bile) <güzel> ya da <pitoresk> olarak görülmüşlerdir. Sefaletin lüksüne <pitoresk> deniyor.

Büyük ninemin, dilencilerin şahsen girmelerine zinhar izin verilmeyecek salonunda, dilencilerin resimleri asılıydı. Büyük ninem açısından iki şeyin göstergesiydi bu:

Birincisi (Rousseauculuk daha ölmemişti çünkü) kendi içinde yaşadığı lüksün sefaletinin. Öyle yapaydı ki yaşamı. Bu olgu onda melankoliye indirgenmiş kültürel bir vicdan azabına yol açıyordu... melankoli ise *comme telle**** tatlı olduğundan büyük ninem kesinlikle vicdan azabının da bir kez daha tadını çıkarıyordu. Öte yandan ama - işin bu kısmı çok daha önemliydi - resimlerde tasvir edilen sefalet muazzam bir hoşnutluk yaratıyordu: Kendi refahlarının arka planı görevini gören o resimler vazgeçilmezdi. Her dilenci, ona, kendisinin ne kadar iyi konumda bulunduğunu kanıtlıyordu. Her harabe onun kendi evini nasıl konumuna yaraşır şekilde dayayıp döşediğini. Gerçek anlamdaki berbat sefaleti hayatlarında fon olarak kullanmaktaki acımasızlık yetmemiş olacak ki tutup

It. Napoli'de aylaklara ve berduşlara verilen ad -çn

It. Yan gelip yatmak, hiçbir şey yapmamak -yhñ

Fr. Böylesi, bu haliyle -çn

bir de (anlaşılan yine de mesut saydıkları) ‘dolce far niente’nin’ sefaletinin resmini asıyorlardı duvarlarına.

Yalnızca tuzu kuru olanın perspektifinden bakıldığında, her tarafı dökülen şey, pitoreskmış gibi bir duygu verebilir. Sosyal statüdeki yükselmenin pitoresk olana tutkuyu artırdığı, âdeta doğurduğu ve bu tutkunun acımanın kız kardeşi olduğu kesin. Harabelerin ortasında dikilip duran, sadaka bekleyen dilenci, pitoresk olanın arayıp da bulamadığı bir motif gerçekten de.

Yıkık dökük olanın keyif nesnesi olarak neden <pitoresk> diye nitelendiği sorusunun yanıtı (en azından sayısız <pitoresk resim>le karşılaştırıldığında), kayda değer <pitoresk plastik sanat eserleri>nin olmadığı kafada berraklaştırılırsa verilebilir. Sefalet, resim olarak yine de görüntüden ibaret kalıyor çünkü, gerçeklikte fazla yer işgal etmeyecek kadar mesafeli henüz. Oysa heykeller sahiden üç boyutlu olma özellikleriyle üç boyutlu Dünya’nın içine bir güzel kurulacak kadar yüz­süzler. Zenginlerin misafir odasında sefilliği anlatan bir heykel, istila anlamına gelirdi. Böyle bir istila, bir sokak çocuğunun o salona dalmasıyla eşdeğerdedir. Sanat sosyolojisi açısından bunun anlamı şudur: Bir sanat türü ne kadar görüntüden ibaretse o kadar gerçekçi anlatıma soyunabilir, hatta rezalete yol açanı tasvir etmeye cûret edebilir ve bir o kadar da <devrimci> olmasında sakınca yoktur.

Duvarlarında dilencilerin ve harabelerin resimlerinin asılı olduğu, büyük ninemin misafir odasında, plastik sanatların çok daha tutucu kalmış olması ve sehpa­ların üzerinde ne halt karıştırdıkları bilinmeyen mini heykellerin, Apollon’lardan ve Diana’lardan oluşması kesinlikle rastlantı değildi.

Acıklı eserler gibi, pitoresk meraklısı da gözünü sefaletten ayıramaz. <Yüksekteki konumu>nun gerçekliğini ayırt etmek ve tadını çıkarmak için bozulmanın varlığına ihtiyaç

duyduğundan, belli ölçüdeki bir gerçekçilikten vazgeçemez. ‘Dünya ruhu’ bir kez daha yapmış yapacağını: Merhamet edebiyatıyla dolaylı olarak sosyal kurama götürmesine benzer şekilde, pitoresk üzerinden de yolu gerçek realizme çıkarmış. (Millet).*

Bizimse böyle şeyler görmeye ihtiyacımız kalmadı. Gerçeklik yeteri kadar gerçek oldu. Keyfini çıkaracağımız istisnalar varsa da bunlar harabeler değil, <sağlam> dünyanın parçaları. Bir zamanlar evlerinin duvarları harabe resimleriyle tıkabasa dolu Kurfürstendamm’a şimdi harabe denizinde ada gözüyle bakılıyor. Artık şiirlerimizin teması da sefalet değil lüks.

27 Haziran

Bir Rodin konferansı sonrası. Yarım gövdelerin taklitlerinin üretimi günümüze dek uzanıyor resmen! Bu, baştan sakatlanmış olarak tasarlanan eserler ne kadar da çelişkili! Bir yandan, kazılarda daha yeni bulunmuş gibi gözükerek, arkeolojik klasisizm geleneğinde yerlerini alıyorlar. Diğer yandan Rodin’in bu sözde arkaik eserleri yaratarak klasiğin tüm katmanlarını çiğnemeyi denediği ve tüm bilinen tarihin öncesindeki bir zamana ulaşmayı, bir bakıma tarihten firar etmeyi hedeflediği çok açık. Hakikaten Rodin’in bazı yarım gövdeleri <tersyüz edilmiş harabeler> gibi görünüyor. Yani çoktan beri değil de henüz parçalar halinde; doğanın parçaladığı, biçimlerinden olmuş varlıklar değil de doğa tarafından çiziktirilmiş, henüz biçim kazanmamış eskizler gibi duruyorlar.

Felsefesi sırf dinamikten, natüralizmi sırf oluşumdan, zaman kuramı sırf gelecekte ibaret bir çağda, yarım gövdeler de biçimlerini yitirmiş olarak çıkamazlardı ortaya artık, tersine yalnızca henüz-biçimine-kavuşmamış şeyler olarak boy gösterebilirlerdi. Geçen yüzyılın ikinci yarısında başlayan eskiz

Fransız ressam Jean-François Millet (1814-1875)

hayranlığı, harabe kùltünden nòbeti gerçek anlamda devralmış gibi görünüyor. Her halùkârda Rodin'da bu iki motif, eksik gövdeyle eskiz, neredeyse iç içedir: Henüz bitmemiş olan, arkaik; arkaik tarzda yapılan da gelişme havasında. Eserlerin tarih öncesini temsil etme sevdaları da aynı zamanda hem çok eskiyi hem henüz-tarihi-olmayanı, yani geleceğe dönük olanı anlatıyor.

<Antik eser taklitçisi> sözünü ahlaki değil felsefi anlamıyla alırsak, Rodin'ı böyle nitelememizin de sakıncası yok. Sahiden ilk döneme ait gerçek yarım gövdelere çoğu kez taslak gözüyle bakıp hayranlık duymakla, başka deyişle kırılmışın biçim bozukluğunu, henüz-ısrarla-biçimini-arama olarak yorumlamakla kalmamış; bizzat kendisi de eserlerini, sanki her biri ilk dönemin bir kalıntısı ya da ilk oluşumuymuş gibi yaratmıştır. Bu taklitçilik işini tek yapan Rodin değil elbette. Eski orijinal metinlerin icadı, Ossian'la birlikte beklenmedik ölçüde yaygınlık kazandı; farklı ulusçu eğilimler, kendilerine meşru dayanak yaratmak amacıyla bu tahrifleri sistematik biçimde sürdürdüler; bir şey <kurmaya> niyetlenilen her yerde bir <zemin> üretildi, buna dinler de dahil. Sözde dinî metinleri dile getiren Blavatsky de buna bir örnek. Gerçek kalıntı metinlerden yola çıkarak günümüz açısından sözde belirleyici, sahte Parmenides'ler ya da sahte Herakleitos'lar uydurduğuna bakılırsa Heidegger, bugün hâlâ aynı şeyi yapıyor. Ayrıca nasyonalizm de bir imparatorluk kurma amacıyla aradığı arkaik gerekçeyi <ırk>ta keşfederek çoktan gelenek-selleşmiş <köken üretimi> meselesinin üstüne tüy dikmiştir.

Berlin, 28 Haziran

Hangi kuşaktan çocukların bu bollukta taştan oyuncak blokları olmuştur? 1953'ün Zille* tiplemesi afacanları tuğlaların

Heinrich Zille, Alman ressam (1858-1929) –yhn

arasında yerde oynuyorlar, kimbilir o tuğlaların altında kimler yatıyor. Taşlarla bir şeyler kuruyorlar. Grolman Sokağı'nın orta yerinde.

Yapı taşlarının nereden geldiğini, bunu kime borçlu olduklarını bilmiyorlar, bilmeleri de mümkün değil, geç doğanlar onlar. Felakete tanık olmadıkları gibi, Dünya'yı da sağlam haliyle görmediler. Tuğlalar var işte. Nasıl bizim için denizlerin o bitmek tükenmek bilmeyen stokları, kumlar var idiyse; biz de sormamıştık nereden geldiğini, bir velinimete teşekkür etme gereği de duymamıştık. (Ayrıca şu da var ki *biz de* tuğlayı tercih ederdik, bu türden yapı taşlarının yanında kumun lafı mı olur.)

Birden durdum. "Neler yapıyorsunuz bakayım öyle?"

Küçüklerden birisi, kafasını bile kaldırmadan (Berlin şivesiyle):

"Kafanıjda göjleyiniş yok mu şijin ya?" İnşaata devam etti.

"Sığınak mı?" diye sordum.

"Sığınak!" diye tekrarladı. Sonra sanki karşısında umutsuz vaka bir ahmak varmış gibi: "Yo, mağara!"

"Ha tabii!" dedim, görev aşkıyla, sanki böyle yanılmış olmam bağışlanamayacak bir şeymiş gibi. "Muhteşem bir mağara!" Ama hiç oralı olmadı.

Demek ki o noktaya vardık yine.

İlk insan mağarayla yetinmişti. Sonraki kuşaklardan bir insanoğlu gelmiş, eşmek yerine ev kurmakla gurur duymuş. Sonra onun torunu insanoğlu gelmiş, tahta yerine taş kullanmakla övünmüş. Derken onun torunu insanoğlu gelip yapılmış olanı yerle bir etmekle böbürlenmiş. En sonunda da onun torunu gelmiş ve gayet mağrur: "Kafanıjda göjleyiniş yok mu şijin?" diye sormuş.

Mağaralar.

Enkazla çevrili olmak nasıl erdem değilse, sağlam olmak da karalanma nedeni değil sonuçta. Bu her şeyden habersiz ve deneyimsiz sokakların aşağılanması en ufak bir haklılık payı yok, bu konudaki ahlaki çaba gereksiz külfet. Kendilerine dokunulmamış bu yapıların arasında dolanmak yine de ıstırap veriyor. Her biri, buradan sadece birkaç kilometre ötede ki kardeş yapıların başına geleni yadsır gibi.

Sağlam kalmış olana karşı bu kibir de neyin nesi? Ya sağlam kalmış kentlerin sakinlerine karşı sergilenen kibir? Az ötedeki, o harabelerde bir zamanlar oturmuş insanlar, yaşadıklarından sonra daha mı görmüş geçirmiş sayılıyorlar? Düştükleri çukurun derinliği yüzünden daha mı derinlikli insanlar? Daha mı insaniler?

Öyle olduklarını varsayalım. Diyelim ki olağandışı durumların, <iki arada bir derede> kalmanın ne demek olduğunu çok daha iyi biliyorlar, hatta o açmazdan yüz akıyla çıkmış olsunlar, peki korkunç şeylere tanık olmuş ve ayrıca taviz de vermemiş biri, <daha mı avantajlıdır> ya da barışı ve dostluğu yaşama şansından mahrum kalmamış birine oranla daha mı iyi ya da makbul yahut sevimlidir? Çöküşün <derinliği> neden bize yıkılmamış olanın seviyesinden daha <yüksek> geliyor? Daha derine düşmüş olan daha mı <derinliklidir>? Acaba fark ettirmeden <vivere pericolosamente>* idealinin yerine <pericolosamente yaşamışlık> idealini mi geçirdik? Talihsizlik övgüye layık bir şey mi?

Acaba diyorum, felaketi, krizi, olağandışı halleri, böyle kasvetli bir şekilde gözde büyütme, çöküşün verdiği bu gurur, dert deryasına olan bu heves, mutluluğa karşı bu kurumlanma, tüm bunlar çekemeden kaynaklanıyor olmasın?

Berlin

Final dediğin böyle olur: 1957 yılında, Sigismund Sokağı'nda, Amerikalı bir yapımcı şirket - olay 1945 yılının, yerle bir olmuş Berlini'nde geçiyor - bir film çekiyor. Ama <ne yazık ki> Sigismund Sokağı bu arada tamamen yeniden kurulup inşa edilmiş bulunuyor. Bu da şirketi, turlarla enkaz getirtip, kartondan yapılmış yıkık bina ön cepheleri kurmak zorunda bırakmış. Sokakları darmadağın edilirken evlerinin bodrumunda oturan bu insanlar, şimdi bir melankoliyle (ne olursa olsun, geçmiş her zaman tatlıdır) bu eğlencelik enkazı seyrediyorlardı. Kendilerine, bu yıkıntı görüntüleriyle yüz yüze gelmeyi reva gören şirketin bunu telafi için ödeme yapması nedeniyle de sokaktakilerin keyfine diyecek yok. İşte bu, Berlin'in sonunun sonu demek.

Haziran

Kimseye fark ettirmeden Hansaviertel'e daldım. Henüz inşaat halinde (yakında açılacak uluslararası bir mimarlık fuarına hazırlanıyor), her yanı kapatmışlar. Artık Berlin sahiden öldü.

Yıkıntılar ortalıktayken henüz, binaların cesetleri hâlâ geçmişi anlatıyordu, ölüm geçmişte kalanı gösteriyordu daha. Artık bu ölmüslük de öldü. Yepyeni bir kent doğuyor, bir zamanlar <eski Batı>nın olduğu bölgede. Naumannlar oturuyordu orada, bir de Bergerler. O tarafta bir yerlere gidip uyuyorlardı. Şimdi ya rüzgâr esiyor o yerde ya da geçmişi tamamen yadsıyan bir yapı boy göstermiş. Lakin işin ürpertici yanı, kalıntının da kalıntısı olarak sokak adlarını, hatta gördüğüm kadarıyla - <Lessingstrasse>, <Klopstockstrasse> vb. - eski sokak tabelalarını olduğu gibi bırakmış olmaları. Tabutları ve ölüleri

çoktan kaldırıldığı halde mezar taşları yerinde duran mezarlıkları hatırlatıyor bu durum.

Kaç yıl yaşayacak bu Lessingstrasse, Lessingstrasse'nin bu halefi? Peki ya üçüncü Lessingstrasse? Neye benzeyecek acaba?

EK 1962

Roma, Aralık

*Urbs aeterna?** Bu harabeler koleksiyonu kadar, ölümün sürekliliğini böylesine amansızca ve adımını attığın her yerde kafaya vura vura öğreten ikinci bir kent yok bence. Hâlâ varlar diye bu harabalere ezeli şeyler gözûyle bakmak tam bir yanılsama. Varlıkları, bize bir zamanlar ait oldukları dünyanın yerinde yeller estiğini kanıtlamak için tam da kılpayı yeten bir 'var' oluş. Hiçbir kırık sütun ezelin göstergesi değil ki; tam tersine her biri ait oldukları bütünün artık var olmadığının kanıtı. Bu diyalektiği pitoresk bulmamız, yokluğa işaret etmeye ancak yetebilecek kadar güçleri kalmış bütün bu kalıntıları keyif objeleri olarak algılamamız, pek de övgüye değer bir durum değil. Sahiplerinin silip süpürdüğü tabaklardaki kemikler ve kılçıkları iştah açıcı bulan evcil hayvanlara benziyoruz. Ben bu işte yokum; dört yıl önce Hiroşima dönüşü uçakla buraya geldiğimizde de aynı düşüncedeydim. Hele buradaki çözümlenin azar azar gerçekleşmesinin, benim gibi en modern yöntemlerle üretilmiş harabeler görmüş birine köhnemişlik, dolayısıyla da hafif aşağılanacak bir durum ifade ettiğini göz önüne alırsak. Bu harabeler artık birer bina olmaktan çıkmışlar, bu bir yana, üstüne üslûk harabe olmaktan da çıkmışlar. Ayrıca bu köhnemiş harabeler nihai ve <aeternum>'' bir harabelik sürdüreceklerine dair kuruntuya kapılmasalar iyi

Lat. Ebedi şehir -yhn

Lat. Ebedi -yhn

olur. Bu harap olmuşluk onları kurtarmayacak. Bizi bekleyen yıkım, Kansas City'deki yeni yapılmış bir iş merkeziyle Foro Romano* arasında fark gözetmeyecek. Günümüzde mortui** tıpkı halihazırda yaşayan bizler gibi morituri.***

Pompei, Aralık

Ne muazzam bir paradoks, bu kentin bir afet yüzünden bugünlere dek korunmuş olması. Oysa o zamanki diğer kentler (yaşamları sürdüğü, hep bir metabolizmaya ve tarihe sahip oldukları, yani o zamanlar bir tahribatla karşılaşmadıkları için) tahrip olmaktan kurtulamadılar. Şayet tamamen yok olmadı-larsa tanınmaz hale geldiler.

Çiseleyen yağmurda neredeyse kentin sahipleriymişiz gibi saatlerce dolaştık sokaklarda. Kafa karışıklığı yaratan déjà vu duygusundan da kurtulamadık. Bu manzarayı nerede görmüş-tük? Derken birden kendimi, sağlıklı sollu bombalanmış yapıla-rın arasında Köln'de geziyormuşum gibi hissettim. Buralarda-kinden farksızdı oradaki görüntü. Bir şey, ister dün yerle bir olmuş olsun ister bin dokuz yüz yıl önce, yarattığı etki aynı: Geriye kalan, yani harabe, <zamandışı> olduğu izlenimi uyan-dırıyor hemen. Köln'deki, kısa bir süre önce tahrip edilmiş yalancı gotik tarzdaki kapalı pazar yerinin dış duvarlarının, eskilikte buradaki, neredeyse iki bin yıl önce harap olmuş ka-palı pazar yerinin dış duvarlarından hiç de aşağı kalır yanı yok. Derken 1942'de bir uçaktan atılan bombanın harabeye çevirdi-ği harabenin olduğu yere geldik. Acaba hayranlıkla seyrettiği-miz harap olmuşluk hâlâ o yeni harap olmuşluk muydu, yoksa <harabelerin ebediliğini> korumak için, harabeye dönmüş ha-rabe sağlam gözüksün diye restore edilip yeniden eski harap

Roma'daki kent merkezi -yhn

Lat. Ölüler -yhn

Lat. Ölecek olanlar -yhn

olmuşluğuna mı kavuşturulmuştu, bunu anlamak çok zor. Her halükârda böyle bir şeyi planladıklarını biliyorum. Pompei denen bu bir parça tarihe, daha sonraki tarihi ve ölümü çok görmeleri ne garip. 1942 yılı, bugün içinde bulunduğumuz 1962 yılında fark edilmemeli burada. <Ebediyet>ten anladıkları şey <geleceksizlik> besbelli. Anlaşılan ileride de kentin imhasını ebedileştirmek için post festum yani kentin, post mortem'inde* gerçekleşen olayların izlerini silme yükümlülüğü var.

EK 1962

Milano, Temmuz

Bugün artık başka bir harabe türü var. Tuttuğum notları <Günümüzde Harabeler> başlığı altında özetlerken, böyle harabelerin olabileceğinden haberim yoktu. Kastettiğim, geçmişin değil de geleceğin harabeleri. Mar Tirreno** kıyısında sayfiye yerlerinden geçerken, apartman görünümünde, yarıda kalmış otel inşaatları gördük, <boş pencerelerden oluşan kovukları>yla çürümeye doğru yol alan. Tahminen bu inşaatlara, henüz turist sayısının artacağı öngörüsüyle hareket edilirken ve örneğin Yugoslavya'daki gibi ucuz kitle turizmi merkezlerinin türeyeceği hesaba katılmıyorken başlandı. Bir bakıma daha doğumlarından önce dağılmaya başlamış bu devasa harabeler, çirkinliklerine rağmen zamanında görevini yapmış ve âdet olduğu üzere yaşadıkdan sonra ölmüş yapıların yıkıntılarından daha trajikler. Benim gözümde günümüzün asıl sembolleri bunlar: Çünkü bu gidişle Dünyamız, günün birinde yarım kalmış haliyle, 'in statu nascendi'*** gafil avlanacak ve kaba inşaatı bitmeden mahvolacak.

Lat. Ölüm sonrası -yhn

It. Tiren Denizi -yhn

Lat. Doğum aşamasında, doğum halinde -yhn

Baskın

(1962)

Son aylarda, akşamları gemimin küpeştesini adımladığımda defalarca aynı şeyi yaşadım, öyle ki geçmişin çalkantılı sularından sesler yükseliyordu hep, çoğunlukla korku ve yakarma sesleri ile imdat çığlıklarıydı bunlar. Hiç kuşku yoktu, gemimin peşinden yüzdükleri ya da uçtukları anlaşılan bu bağırانların her biri, nedendir bilmem, beni olası bir cankurtaran olarak görüyorlardı ve yine her biri benim seleflerimdendi. Ben, yıllardır gününü, bugünkü ya da yarınki fark etmeksizin, amaçsızca yaşamış biriydim. Her halükârda, ardımda kalanların varlığı silinmişti. Bir aralar benim adımlı taşımış onca çocuğun, gencin ve yetişkinin içinden bazılarının çıkıp da geriden gelerek gemimin dümen suyunda peşimsıra yüzdükleri gerçeğinden habersizdim. Bilakis bir şekilde üzerinde düşündüğüm olmuşsa hepsinin çok gerilerde kaldığından, gözden kaybolup geminin rotasından ayrıldıklarından emindim. Üstelik bu pek öyle dert ettiğim bir şey de değildi, tersine işime geldiğini bile söyleyebilirim, çünkü epey bir zamandır - ve bunu âdeta ilke haline getirmiştım - gemimin, dalgaları sertçe yararlanarak geleceğe doğru rotasında ilerleyişini yavaşlatabilecek her şeyden uzak durdum. Çoktandır yaşadığım bu sanrının farkına varışmsa başlarda can sıkıcı olmaktan öteye gitmemiştı doğrusu. Sonuçta her gece bir görev bilinciyle sürdürdüğüm turlarım sırasında bağrış çağrışların duyulduğu güvertenin o kısmında adımlarımı hızlandırmak yetiyordu, seslerden uzaklaşıyor-

dum çabucak. Meraktan ya da seleflerimi kurtarma isteğinden eser yoktu, ne de olsa ben onları aramıyordum, onlar beni bulmak istiyordu.

Ne var ki son haftalarda durum hatırı sayılır oranda değişti, hatta bana kalırsa gereğinden fazla değişti, üstelik kötüyeye gitti. Yaygaracılar gittikçe cüretkârlaştı, geceyle de yetinmemeye başladılar, bazen daha gün batarken duyulur oldu korku ve imdat çağlıkları; derken sadece tornistanda değil, güverteye her çıkışında, bazıları bir yunus ya da martı gibi gemiye sağlam solu eşlik ediyor, hatta onunla yarışıyor gibiydi; bundan birkaç gün önce bir öğleden sonra ise, sisten göz gözü görmüyordu, iki ya da üç tanesi ön taraftan karşıma çıktı, (kulaklarıma inanamadım, nasıl olurdu da geçmişteki biri insanın önüne geçerdi, ama yanılmadığım kesin) kâh havadan kâh - belki de - sudan (bu kesif çamaşırhane havasında yerlerini belirlemek olanaksızdı) seslenerek beni selamladılar, bunlar öncekiler gibi edepli, yakaran ve dilenen değil, aksine düpedüz alaycı ve oh olsuncu seslenişlerdi, sanki çok büyük bir dolap çevirmişler de durumu tamamıyla kendi lehlerine çevirmeyi, yani yolumu kesmeyi ve beni ricacı konumuna düşürmeyi başarmışlar gibi.

Denebilir ki beni, bildik geleneksel yerlerinden, yani geçmişten çağrımalarına göz yumulabilir, ne de olsa bu alışılmışın dışında bir şey değil. Ama benim de henüz ulaşmadığım ve kendisine doğru yol aldığım, henüz keşfedilmemiş gelecek diyarından önüme çıkıp beni karşılamaları biraz garipti doğrusu. Yoksa gemiyle yerküremizin çevresinde bir turu tamamlayıp, geçmişe bir ölçüde arkadan ikinci kez varmak gibi bir gaflete mi düşmüştüm? Yo, cidden böyle bir şey söz konusu olamazdı. Ama nedeni ne olursa olsun, şimdiye kadarki gibi kayıtsız kalamaz, artık bu huzur bozanların varlığını görmezden gelemezdim. Sanırım işte, hatta büyük olasılıkla, bir süre duraksadıktan sonra ölçüp biçtim, dahası karar aldım, bu çı-

ğırtkanlara, tabii bu arada kaptanlığın her gün ve her saat başı bana yüklediği sorumlulukları ihmal etmeden, bu konuda hiç şakam yoktur çünkü; evet, dediğim gibi, ölçüp biçtim, bu ğırtkanlara hiç değilse ara sıra güler yüz gösterecektim. Örneğin yerine göre kendilerine iyi niyetimden ufak tefek emareler bahsedeyim ya da ne bileyim, önlerine birkaç takdir sözcüğü ya da bağlılıkları için teşekkür ifadesi yahut bir iki lokma yüreklendirici lakırdı atayım diyordum. Veyahut onları avutup, endişeye kapılmalarına gerek olmadığını, unutulmadıkları gibi hiçbir zaman unutulamayacaklarını, birisi ya da bir şey şu ya da bu zamanda bir kez olmuşsa, bu gerçeği sonradan yok saymaya kimsenin gücünün yetmeyeceğini temin edecektim. Kısacası geçimsiz birileri karşısında akla gelebilecek ne kadar ucuz ilgi ve sakinleştirme yöntemi varsa hepsini uygulamaya karar vermiştim.

Şimdi düşünüyorum da neler olup bitmiş bu arada. O zamanlar onlara karşı daha uzlaşmacı davranma kararı aldığımı saptamamsa, aslında konuya hiçbir açıklık getirmiyor. Şöyle ki geçmiştekilerin beni, yani güncel olanı geçip geride bırakabilecekleri olgusu kadar esrarengiz bir şey de benim gözümde bu yaygaracıların nasıl ve hangi duyu organlarıyla - çünkü ne de olsa uzlaşma niyetimi hiç belli etmemiştim - evet bu varlıkların nasıl olup da benim göze batmayan dalgalanmamı kayda geçtikleri sorusuydu. Böyle olduğuyorsa su götürmez, tartışılacak hiçbir yanı yok. Neden derseniz, eğer öyle olsaydı, eğer şu ya da bu şekilde zaafımı fark etmemiş ve bu konuda şu ya da bu şekilde görüş birliğine varmamış olsalardı, birkaç saat önceki, bana düzenledikleri, dramatik denebilecek karşılama töreni asla vuku bulmaz, iş oraya varmazdı. İşte kolay değilse de bu karşılamayı anlatmam gerekiyor sanırım.

Geceleri motoru bir çeyrek saatliğine durdurup harita kamerasına çıkan basamakları tırmanarak hava almaya yukarı çıktığımda, genellikle, rotanın bundan sonraki seyri hakkında

derin düşüncelere dalmış olurum. Yanılmıyorsam dün gece de öyleydi. Kafam tamamen boştu belki de. Her halûkârda yakaranlar ya da dünkü uzlaşma niyetim gelmedi aklıma hiç ya da ne dersek diyelim artık bu çöküşe. Üstte güvertede olup bitenin soluğumu kesmesinde şaşılacak bir şey yok anlayacağınız. Aslında hâlâ kendime gelebilmiş değilim. Denizin ortasında yıldızlı gecenin sessizliğiyle başbaşa kalacağımı düşünmüşken içine sürüklendiğim kargaşaya ilişkin derli toplu bir rapor verecek durumda hissetmiyorum kendimi en azından. Çünkü bağırarak ve öterek kulaklarımın dibinde süzülenler ve uçuşanlar, sürüler halindeydi, sayıları binleri buluyordu. Yaşadığım ilk şok ne kadar sürdü, bir saniye mi yoksa saatlerce mi bilmiyorum. Galiba en fazla şu ya da bu ayrıntıyı tasvir edebilirim. Örneğin daha ben açık havaya çıkar çıkmaz bir sivrisinek sürüsü gibi vızıldayıp başımın etrafını saran, cılız bağrıslardan oluşan bulutu, yüzümü ellerimle kapatarak savuşturmaya çalıştım. Derken kart sesli bir bağırıtı, fırlatılmış bir taş gibi yüzümü sıyrıp geçti, karanlıklara çarparak düşüp kayboldu; sonra da (galiba en etkili sahne buydu, en azından en törenseli) aniden bir mola. Daha doğrusu görünüşte bir molaydı, çünkü sadece ön plandaki bağırıtı ve ötüşlerle kanat çırpımlar durdu. Onun yerine bu kez birden yırtılan bir perdenin ortasından geçip gelen bir koro sesi duyulur oldu sanki. Uzaklardan gelen, arka plan seslerinden oluşan bir koro. Belli ki tüm o sesler sırasında bu koro da (nasıl desem) birlikte bağırmış ya da birlikte müzik yapmış, diğerleri tarafından bastırılmıştı sadece. Alçak sesle, usulca inlemeler, çocuk sesleri, güçlkle duyulabilen. Uzaklarda ufukta şamandıraların üstünde salınıp duruyorlarmış gibi geldi bana.

Şimdi bu anlattıklarım tek tek görüntülerle, sahnelerle ve örneklerle sınırlı. Bana karşı dört koldan girilmiş bu saldırının yoğunluğunu tüm ihtişamıyla aktarmak için örnekleri rasgele çoğaltabilirdim istesem ama bunu anlatmaya bin ay-

rıntı yetmez. Şu kadarını söyleyeyim, en önemlisi de bu zaten, üstelik ilk andan itibaren açıklık kazanmıştı: Bu kalabalık, benim önceki zamanlarımdan uçuşup gelmiş seslerin tesadüfi ve başıboş buluşması değildi. Kendiliğinden toplanmalar böyle olmaz. Burada söz konusu olan daha çok, sistematik ve müt-hiş organize bir ayaklanmaydı. Tüm geçmişlerimdeki yığınlar azmedip birleşmiş olmalıydı. Aralarında dayanışma sağlayıp bana başkaldırıyorlardı. Şimdiye dek sadece tek başlarına ya da ikiye üçer denedikleri ve bu yüzden de başarısız olmuş bir şeyi, çoğalarak yarattıkları baş döndürücü şiddet sayesinde zorla, geç de olsa kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Anlayacağınız, beni ileriye doğru olan yolculuğuma bir daha devam etmemek üzere son vermeye zorlayıp, ileri gitmektense yaşamımın geri kalan yıllarını tamamen kendilerinin bakımına, onları beslemeye ve moral vermeye ve avutmaya ve şımartmaya, kısacası onları kurtarma ve ölümsüz kılma işine adamamı istiyorlardı.

Dediğim gibi, bana, bugünkü 'ben'e karşı düzenlenen bu toplu saldırı ne kadar sürdü, ne kadar süre hareketsiz kaldıktan sonra kendimi bir şeyler yapacak durumda hissettim (<bir şeyler> diyorum, savunmadan ya da bir karşı saldırıdan söz edip yüksekte atmanın âlemi yok çünkü), doğrusu bilmiyorum, fazla zaman da geçmedi üzerinden oysa - emin olduğum tek şey (sonuçta yenilgimi tescilleyip kayıtsız şartsız teslim olmama yol açtı çünkü), evet tek şey, bu yaygaracılardan bazı- larını yakalamak için zıplayıp üstlerine atılmaya başladığım -, çocuk oynucağıydı bu ne de olsa; tam tersine, hiç tutamamak büyük maharet gerektirir diye düşünmüştüm.

Neden böyle bir ava kalkıştığım sorulacaktır herhalde. Bunun yanıtını da veremiyorum. Acaba birkaçını etkisiz hale getirip, tutsak ederek öcümü almayı, hatta belki de parmak- larımın arasında ezilmelerini mi umut ediyordum? Yoksa tam tersine onlara, kendileriyle ilgilenmeye, bakımlarını üstlen-meye kararlı olduğumu mu kanıtlamak istiyordum? Yahut

birbirleriyle çeliştikleri halde, her iki saike birden mi kulak vermiştim acaba? Dediğim gibi, bunu da hatırlamıyorum. Nihayetinde pek de önemi yok. Nedenine gelince, onca kalabalık, dahası sürüler halinde olmalarına rağmen anlaşılır gibi değildi avlanma abalarımın sonuçsuz kalması. Küçük bir tanesini bile yakalamayı becerememiştim. Hep aynı şey tekrarlanmıştı: Sağ tarafımdaki bir tanesinin üstüne atladığımda, hemen sol taraftaki bir tanesi bağırıyordu. Onun üstüne atıldığımdaysa sağdan bir ses yükseliyordu. O kadar yaratıcı bir uyum içindeydiler ki âdeta orkestra gibiydiler. Bereket o sırada onlardan başka kimse tanık olmadı buna. Başka birileri, sergilediğim görüntüler karşısında, sadece saçmaladığımı düşünmekle kalmaz, bana kaçık gözüyle bakar, sanal kelebek avına çıkmış moruğun teki ya da dans eden bir palyaço sanırdı herhalde. Gerçi olayın tanığı olmuş ya da olmamış fark etmez, hem kendime hem onlara yeteri kadar rezil oldum doğrusu. Çünkü bu nafile zıplamalarımın birinde ayaklarımın üstüne düşmek yerine dengemi kaybedip başımı geminin demirine ya da başka bir demirden kütleye çarptım ve yerde bir süre hareketsiz kaldım. Sanki dört gözle bu ânı bekliyorlarmış gibi zafer kazanmış bir edayla öyle cırtlak sesler çıkardılar ki. Daha önce böylesini hiç duymamıştım. Onyıllar önce yedinci sınıftayken bir kutlama sırasında sunum yapacağım podyumda okul arkadaşlarımdan birinin taktığı elmeden sonra orada toplanmış öğretmenlerin, velilerin ve öğrencilerin gözü önünde iki seksen yere uzanışım sırasındakileri saymazsak. İşte demin tıpkı o zamanki gibi yatıyordum yerde, zafer coşkusu içindeki yüzlerce yaygaracı da başıma toplanmıştı. Oysa daha biraz önce beni sözde kurtarıcı olarak görüp peşime düşüyor, başıma üşüşüyorlardı. Ne kadar budalaymışım, nasıl da yedim numaralarını! Beni bu komediye alet ettiler resmen! Bana ihtiyaçları var ha! Benden bin kere daha din olmalarına bakmıyorlar hiç, sayıca bin kat fazla olmaları da cabası. Tabii ya, bana göstermek istedikleri

buydu işte. Benim gibi tek başına yaşayan ve tam da bugün, sırf bugün, keza onların da bir zamanlar benden önce taşıdığı adı taşıyan birine, onlarca yılı temsil eden bu ezici üstünlüğün yanında bir hiç olduğunu, hem de en bayağı ve en elle tutulur şekilde kavratmışlardı.

Yolculuğumun devam etmeyeceğini, kimbilir ne zaman tayin ettiğim varış limanına ulaşamayacağımı, ulaşmayı da denemeyeceğimi belirtmem gerek yok sanırım. Şu anda etraf sakın gerçi, doğuda şafak sökerkenki kızılık. Seleflerim ortalıkta yok, sesler kesilmiş – ama her an yeniden çıkıp gelebilirler. Salınıp duran gemimin nereye gittiği belli değil. Hâlâ güverteye tırmanmadan önce hesapladığım ve - bu olan bite-ni nasıl adlandırsam ki - baskının diyelim, gerçekleştiği pozisyondaysam, tahminen iki ya da üç saat sonra, belki de bu mektubu güvertesine fırlatacağım bir posta teknesi çıkacaktır yoluma. Ama bu arada - bu da ihtimal dahilinde - olur da rotayı kaybeder, başka taraflara sürüklenir, başka sulara gezinirsem şayet, işte o zaman bu anlattıklarım da *temps perdu*'ye dahildir. Üstesinden gelinebilecek bir kayıp olurdu kuşkusuz.

“Holocaust”tan Sonra

1979

1966 yılında Holocaust’un vuku bulduğu kentten başlayıp yine aynı canilerce yerle bir edilmiş - ve haliyle artık Polonyalıların egemenliğindeki - çocukluğumun kentine uzanan seyahatimi kâğıda döktüğümde, güncemin benim gibi Breslau’da doğup büyümüş okurları - yaşananların üzerinden yirmi yıl geçmiş olmasına karşın - milyonlarca insanın canına kıymış, Polonya’nın tüm yerleşim merkezlerini harabeye çevirmiş olanların, bazı kentler üzerindeki haklarını (kaldı ki bu kentler zamanında bir yağma savaşıyla Almanlaştırılmıştı) çarçur ettiğini kavramaktan uzaklardı. Mitscherlich’in, Almanların savaş bittiğinde de günümüzde de, olan bitenlerin acısını yüreklerinde taşımaktan âciz oldukları yolundaki gözlemi yanlış olmamakla birlikte tam anlamıyla gerçeği de yansıtmıyor. Burada Almanlara özgü bir arızadan söz edilemez; katledilmiş milyonlarca insana gerçek anlamda üzölmek kimsenin harcı değil. Lakin bu olgunun dile getirilmesi, rahatlamanın gerekçesi olmamalı. Hiç değilse, yaşananlara yaraşır bir kederin hiçbir zaman duyulamayacağı gerçeği karşısında kederlenmeli. Hayata geçmemiş, geçmesi olanaksız, daha büyük matemi temsilen.

Sık sık, katliama omuz vermiş olanların çocuklarının bu gerçekliğe kafa yorması ve kurbanların neler çektiğini hissetmesi gerektiğine dair çağrımın, kolektif cezanın savunuculuğuna soyunduğumun göstergesi olduğu yolunda itirazlarla

karşılaşıyorum. Üstelik bu, anne-babalarımızın cinayetlerinin “suçlusu biz değiliz” şeklindeki itirazı yöneltenler istisnasız, 1933’te gözlerini kırpmadan <ortak sorumluluk> ilkesini benimseyip uygulayanların çocukları. Saçmalıyorlar elbette, sonuçta kimseyi anne-babalarının işlediği suçtan sorumlu tutmuyorum.

Gelgelelim şöyle ya da böyle bir özdeşleşme (araya mesafe konduğu vurgulanarak da olsa) yersiz değil bence. Ne de olsa insanların, atalarının - keza kendilerinin ‘sorumlu tutulamayacağı’ - ‘anlı şanlı’ eylemleriyle övünmesi âdetten. Okullarda da atalarımızın yaptıklarıyla gurur duymamız gerektiği öğretiliyor mu sonuçta? O halde bireylerin ebeveynlerin cürümlerinin sonuçlarını yüreğinde hissetmesi yolundaki çağrı yakışıksız bir yaklaşım değil. Bu cürümlerden ötürü utanmak gerekmiyorsa da hiç değilse *dehşete düşmeli*.

İşte bu dehşetin, <Holocaust> dizisinin gösterimiyle birlikte gündeme geldiğini gözlemliyoruz. Bu diziden sonra aldığım notları, filmin tema ettiği şeyi iliklerinde hissedenleri gözeterek eski günlüklerime ekliyorum. Belki bu düşünceler, duydukları ürpertiye dile getirmede işlerine yarayabilir. Bu sayfalar kendilerine ithaf edilmiştir.

Nisan 1979, Viyana
G. A.

4 Mart 1979

Dizi filmin tamamını izlemiş bulunuyoruz. Olan bitenin gün yüzüne çıkmasından bu yana, yani otuz altı yıldır kafası sürekli bununla meşgul bizim gibiler dahi ekranda gördüklerinden sonra dondu kaldı. Meseleye estetiğin ölçütleriyle yaklaşanlar haksızlık ediyorlar. Dahası, dizinin ekonomik arkaplanı, *çıkış sağlayanları*, suçluları göstermediğini, dolayısıyla yetersiz olduğunu söyleyenlere de hak vermiyorum. Çünkü öncelik-

le yapılması gereken, yaşananlardan haberi olmayanlar ya da <sadece üstünkörü bilgiye sahip olup> için boyutlarını tasavvur etmemişler için - ki çağdaşlarımızın % 99'u bu insanlardan oluşuyor - *olguları* gözler önüne sermekti. İkinci bir dizi çekilse ne kadar isabetli olurdu. Hem de hiç vakit kaybetmeden. Birinci filmi görmüş olanlar ikinciye izlerken ilkindeki sahneleri hatırlar böylece. Tabii *etiolojik* olacak bu ikinci dizi ABD'de ya da Almanya'da finanse edilip çekilebilir mi, doğrusu tartışılır. Yapımcılar senaryoyu fazla <Marksist> bulacak ve bu işe yanaşmayacaktır muhtemelen. Bu arada bu dizi, daha önce bin türlü <detaylı> kitap ve istatistiğin ortaya koyduğundan daha fazlasını görünür kılıyor. Şu teoremi akıldan çıkarmamalı: *Factum yalnızca fictio sayesinde, sınırsız olan yalnızca bireysel vakaya indirgenerek açıklığa kavuşturulup zihinlere kazanabilir.* Filmde bu yapılmış. Şu eleştirellikten uzak onay ifadesini kullanırsak tam anlamıyla 'başarılı olmuş.'

Almanlar açısından Hitler sonrası dönem işte şimdi başladı. Olan biteni o sıralar, 45 yılında henüz kavramamışlardı; kimse dehşete kapılmamıştı. Arkalarında kalan on iki yılla bağ kuramadılar, ne eleştirel olabildiler ne üzüldüler ne de pişmanlık duydular. 1945'te gündemde olması gereken şok daha yeni baş gösterdiği için 1978'i aslında 1945 olarak görebiliriz. Aradaki 35 yılı kapsayan süreci tarihsel ve düşünsel açıdan tanımlamak zor. Benjamin'in tema ettiği, Klee'nin tablosundaki, tarihin akışının ileriye taşıdığı fakat kendi geriye bakan <angelus novus>* figürünününe benzer bir yaklaşımdan söz etmek mümkün değil. 1945'i izleyen yıllarda Almanya geriye, yani on iki yıllık milenyuma dönüp bakmak şöyle dursun, bu zaman dilimini yok saydı. Öte yandan ülke, geleceğe koşmadı ya da tarihin akışı toplumu herhangi bir geleceğe de taşımadı. Tepeden tırnağa yenilmiş bir kitleye gelecek ve geçmişin her türlüşünden gına gelmişti, belki bin yıl hiçbir şeye kafa

* Lat. Yeni melek -yhn

yormak istemiyorlardı - müttefikler de bu toplumdan gerçek bir yenilgiyi esirgediler, onaylamayacakları politik sonuçlar doğurabilirdi böyle bir şey - tek dertleri *şimdiki zamandı*. Yani ev, karın doyurmak, televizyon, seyahat etmek ve seks, hâsılı *tüketimdi*. Bu, tarihsellikten arınmış istekleri çarçabuk, feci hâlde çabuk ve o güne dek görülmemiş bollukta yerine gelince (daha doğrusu yerine getirilince) geleceğe dönüp de bakmadılar bile. *Onlara ait olmayan bir tarih rûzgârıyla sürüklenmeyi* yeglediler; en iyi ihtimalle başka bir tarih öznesi eşliğinde *tarihe* iliştiler. Tüketim denen olgunun ne geçmişle bağı olur ne gelecekle. Tüketici, ne yüzünü geleceğe dönüp plan yapar ne de geçmişi anımsayıp özler. Doğrusu Almanya, son otuz beş yıldaki yoğun gündeme rağmen *ahistorik* bir ülke olup çıkmıştı. O savaş yıllarıyla bağ kurma yoluyla yeniden bir devamlılık sağlama, başka deyişle yeniden tarihsel olabilme fırsatını ancak bugün yakaladı. Muhtemelen çok geç kaldı. Artık Dünya'daki emperyal güçlerin sayısı ikiye-üçü geçmediğinden bağımsız tarihsel özneler geçmişte kaldı.

5 Mart

Filmin bazı baş karakterleri zihnimi kurcalayıp duruyorlar hakikaten. Kastettiğim karakterlerin ön planda olmasını eleştirmenler, hatta, *avant la lettre*' bile aşağılayarak <kişileştirme> diye niteliyor. Lakin bu eleştiri çarpık bence. Filme <kişileştirme> atfeden ve milyonlarca insana yönelik, özünde kitlesel imha yatan 'nihai çözüm'ün perdelenip önemsizleştirildiğini ileri sürenler, pratikte bu, çözüm'ün devasa sonuçlarını hedef tahtasına oturtmaktalar.

<Kişileştirme> sözcüğünü nasıl da içini boşaltarak ve çarpıtarak kullanıyorlar. Çünkü ancak kişilikdışı şeyler, dolayısıyla nesneler ya da fikirler kişileştirilebilir – kavramın bir anlamı olsun isteniyorsa. Nesnelere, örneğin bir muskaya büyüsel güç

atfeden animist, fikirlere ise örneğin <adalet>i kadın figürü olarak biçimlendiren alegori ustaları kişilik kazandırır. Konumuzla bağını düşündüğümüzde, bu sözcüğün burada işi yok diyorum; kişiler, kişileştirilmez. Olsa olsa *yeniden kişiliklerine kavuşturulabilirler*; şöyle ki köleleştirilmiş ya da nesneleştirilmiş veyahut (Auschwitz'te, hatta salt imha amacıyla kurulmuş kamplarda olduğu gibi) bir posa yığınının dönüştürülmüş, benlikleri gaspedilmiş, kısacası <kişiliklerinden edilmişlerse>. Bu dizi film işte bunu anlatıyor, başarısı burada yatıyor. İnsanların nasıl kişiliksizleştirildiğini, işlenip hurda yığınının dönüştürülen varlıkların kısa süre öncesine dek bir benliğe sahip olduklarını belgeliyor. <Prima materia>* kavramına benzer bir <ultima materia>** kavramını hayata geçirmeli bence. *İzlediğimiz film, o kamplarda <ultima materia> muamelesi gören 'kütle'nin bir zamanlar <ben> ve <biz> diyebildiğini, umut edebildiğini, aşık olabildiğini, velhasıl <persona>*** olduklarını gösteriyor.*

Bireylerin ön plana çıkması ne diye bir defo olsun ki? Aiskhylos'tan günümüze, hiçbir oyun yazarı dünya dertlerini <kişiselleştirdiği> yolundaki bir eleştiriye anlayamazdı. <İnsanlığın ortak sorunlarını> işleyen tüm tragedya yazarları bu sorunları tek tek insanların şahsında sembolize etmiş, yani <kişiselleştirmiş>, kişiselleştirmek zorunda kalmıştır. Ne kadar düzenbazca bir sözcük bu tema ettiğimiz. Sanırsınız o korkunç muameleye maruz kalanlar birey değil. Sanki gerçeklik, bireylerin şahsında bir genellemede değil, toptan bakışta; numaralanmış insanlarda değil, sayılarda saklı. Yaşananların <üstesinden gelmek> zorunda olan bizlerin kitle katliamcılarının kişiliksizleştirme suçuna ortak olması mı gerekir?

Caniler, insanların kargo misali yüklendiği trenlerin hare-

Lat. İlk madde -yhn

Lat. Son madde -yhn

Lat. Kişilik, şahsiyet -yhn

ket planlarını hazırlayıp düzenlerken hayata geçti bu kişilik-sizleştirme edimi. Annelerimizi, babalarımızı, kardeşlerimizi <altinsan> diye niteleyip - bu yaftalamadan sonra işleri kolaydı - onlara altinsan ya da sığır muamelesi reva gördüklerinde. Birkenau'da trenden inenleri fiilen de <altinsan> olmaya, yani bir önceki trenle gelenlerin kömürleşmiş cesetlerini fırınlardan kazımaya zorlayıp sonra da bu insanları da cırılçıplak gaz odalarına tıktıklarında. Film <kişiselleştiriyor> öyle mi? Asıl, canilerin yaptığı bireyleri kişiliksizleştirmek değil miydi? Bunu göstermek için o insanları önce birey olarak canlandırmak gerekir. Filmin kotardığı, bizim de yapmamız gereken, sayıları yeniden insanlara dönüştürmek, böylelikle kamplarda katledilmiş altı milyonun altı milyon birey olduğunu somutlaştırmak olmalı.

5 Mart'ı 6 Mart'a bağlayan gece

Filmde abartı olması şöyle dursun, <azımsama> var; insanların <çöpe dönüştürülmesi> - <nesneleştirme> sözcüğü, geçen yüzyıldan kalma, allayıp pullamaya yarayan bir tortu artık - devasa bir çekinceyle işleniyor çünkü. 'Kibar' bir film, sadece insanların canavarlığını değil, canavarların insanlığını da sergiliyor; aynı zamanda gaddarlaşmayı makulmuş gibi gösteriyor. Üstelik felsefi yanı da var, daha önce hiçbir romanda ve filmde görmediğimiz, günümüz sahtekârları içindeki en önemli tipi - hem de baş karakterlerden biri olarak - ekrana taşımış oldu. Bu tipi şöyle tarif edebiliriz: Doğrudan yalan dolanla değil, katliamı, başka türlü adlandırarak, çağımız insanının, suça ortak olanların, naif bakışlıların, amirlerin, hatta kurbanların ve nihayetinde de kendi nazarında zararsız ve sözünü etmeye değmeyen bir olguymuşçasına indirgeyen biri (<Etiket hilebazı> adını verdiğim bu çağdaş yalancı karakteri hakkında daha fazla yorumu "Ahir Zaman ve Zamanların

Sonu” başlıklı makalede bulabilirsiniz). Hasılı dizi en önemli şeyi işleyip sunmuş. Soykırımdan sonuçta kimin çıkar sağladığını ise doğrudan açıklamıyor. Kolay da değil zaten bu temayı deşmek; ne de olsa bir muhasebe girişimi - örneğin mevcut devasa görüntü malzemesinden yararlanılsa - savaş çıkarma gayretlerini hatırı sayılır biçimde sabote etmiş olurdu. Lakin perde gerisindeki herifleri teşhir edecek bir film ne (Amerika’da) çekilebilir ne (Almanya’da) gösterime girebilir. <Holocaust>u sôzümona katışıksız estetik perspektiften bakarak eleştirmek ve alay konusu etmek; şoke eden sahneleri <duygusal> deyip aşağılamak; yapımın bir <meta> olduğunu ve salt kâr amacıyla çekildiğini öne sürüp yermek komik, daha doğrusu nahoş bir hilebazlık. Bazı ağızlardan birdenbire ne sözcükler duyar olduk! Kaldı ki kâr gözetmeden yapılmayan ve meta özelliği taşımayan film mi var?

6 Mart

Hiç kuşkusuz aramızda çok net, arkaik anlamda, düpedüz hödük, sadist, zalim, kaba kuvvet yanlısı, işkenceci ve cani diyebileceğimiz binlerce kişi yaşıyor. Ne de olsa ceset üretiminden sorumlu tipler hiç de öyle <masa başında oturan katiller> değildi. Ellerini kirletmeme derdinde olan o masa başındakilerin, cürmü doğrudan işleyecek birilerine ihtiyacı vardı. Bu iş için binlerce maşa hazırды; nasyonal sosyalizm onlara, daha önce tarihte örneği görülmemiş bir *cezasız kalacak barbarlık fırsatı sundu*. Caniliğin serbest olması bir yana - bakınız Himmler - ilahi bir görev addedilmesi sayesinde her gün <elleriyle> yapacakları işkencenin ve işleyecekleri cinayetlerin vereceği hazzı hayır diyemeyen binlerce kişi. Kurbanlara salt bir insan yığını gözüyle bakmak ne kadar yanlıssa katilleri salt devasa ölüm düzeneğinin <makine aksamı> olarak görmek de o kadar çarpık. *Her fail bir bireydi sonuçta; düzeneğin sunduğu*

fırsatı kendi sadist zevklerini tatmin için kullandı hepsi. Yine onlar da 'kişiliksizleştirilmemeli'; her ne kadar Kantçı anlamda ahlaklı <bireyler> olmasalar da münferit varlıklardı; Hegelce söylersek hiçbir, yaptıklarının şahsen hesabını verme <hakkindan> men edilemez.

6 Mart

Gazetelerde, dergilerde, radyolarda <bastırma> sözcüğünden geçilmiyor. Aradan geçen 36 yıl <bastırılmış duygularla> dolu yıllarmış, öyle diyorlar, <Bastırılmış> olan mı su yüzüne çıktı şimdi sahiden? Bu kadar uzun bir kuluçka döneminden sonra birden yüz binlerce hatta milyonlarca insanın dahil olduğu bir kūr gerçekleşsin öyle mi? Kuşkuluyum doğrusu.

<Bastırma> ifadesi, o sıralar katlanılmaz ve hazmı zor olduğu için belleğin çaresiz kaldığı bir durumun, başka deyişle bir travmanın yaşandığını varsayar. Haklılık payı var mı peki böyle bir varsayımda?

Mesele salt anımsamaktan âcizlik, salt üzölmeyi bilmemek değil. Söz konusu acz daha eski tarihli: İşledikleri ya da tanıdığı oldukları *tarif edilemez korkunç kabahatleri dehşet olarak duyumsamaz, vahşeti vahşet olarak algılayıp kavramazken acz içindeydiler. Bunların belleklerinde yer etmesi şöyle dursun, travma dahi yaşamadılar. Mat ve duygusuzdular ya da o hale getirilmişlerdi. Yaraları yoktu ki kabuk bağlasın.*

Fiilen işkenceye ve cinayetlere dahil olanlar için söylediklerim *mutatis mutandis** Yahudilerin kökünün kazınmasına seyirci kalanlar ve yordakçılar - dolayısıyla ezici çoğunluk - için de geçerli. Kırklı yılların başında Almanya ve Avusturya'da yaşayan hiç kimse, bir zamanlar milyonun üstünde Yahudinin de yurdu olan ölkelerin o tarihlerde artık, (keza kimseyi rahatsız etmeyen) tiksinti verici bir edebikelamla ifade edildi-

* Lat. Gereken değişiklikler yapılmak suretiyle -yhn

gi gibi <Yahudiden arındırılmış> bölgeye dönüştürüldüğünü görmezden, bilmezden gelemes, anlamazlık edemezdi. Bu gerçeği mi bastırdılar? Gereğinden fazla onurlandırıyoruz onları; öyle ya, söz konusu kavramla bu insanların aslen yaralanmış ve sarsılmış olduğu varsayılıyor. Oysa ne incindiler ne sarsıldılar. Aksine <eksik olan fark edilmez> düsturu geçerliydi; toplum öylesine <totaliterleşmişti> ki görmemeleri gereken şeyi hakikaten görmediler; daha doğrusu hissetmemeleri gereken şeyi hakikaten hissetmediler. *Düşünsel açıdan olduğu kadar duygusal açıdan da köleleştirilmişlerdi.*

1945'ten sonra da durum farklı değildi. O sıralar, yani otuz beş yıl önce kitaplarda, fotoğraflarda, filmlerde; toplama kamplarına, fırınlara, ceset yığınlarına denk gelmemek olanaksızdı. Müttetikler'in toplama kamplarını kurtardıktan sonra çektiği filmlerin kolektif kâbusa dönüşmesi gerekirdi, ama ne gezer! Bırakın kâbusa dönüşmesini, o görüntüler algılanmadılar bile, haliyle bastırılmalarına da sıra gelmedi! Bu insanların, önce bir kendilerinin enkazın altından kalkması gerektiği ya da kıl payı kurtulmuş birileri sıfatıyla kurtulamayanlar hakkında bir şey duymak-görmek işlerine gelmediği ya da kısa bir süre öncesine dek isterik tezahüratlarla destekledikleri kimseleri anımsamak istemedikleri yahut içlerindeki utanma duygusu on iki yıl boyunca sistematik olarak kötekle dışarı pompalanıp boşaltıldığı, dahası bu on iki yıl boyunca yine kötekle ruhlarına arsızlık tıktırıldığı için mi tüm o gördüklerini algılamadıklarını zannediyorsunuz? Hayır - işte burada bir kez daha <kişiselleştirme> sorunu çıkıyor karşımıza - asıl neden şu: *Görüntülerde haddinden fazla ceset vardı; fotoğraflardaki ve filmlerdeki cesetlerin sayısı arttıkça ölümlerin, hatta cinayetlerin yarattığı dehşet duygusu azalır.* Bir diğer önemli neden de görüntülerde sadece işlenen büyük suçun sonuçlarının, yani dağ gibi yığılmış cesetlerin kadraja girmesi (başka ne gösterebilirlerdi ki?), canilerin işbaşında ve kurbanların reel olarak, daha doğrusu

<maruz kaldıkları muamele> sonucunda <yanıp tutuşurken> görülememesi; sadece anonim ölümlerin kaydedildiği karelere yer verilmesi; seyircilerin sağlıklarında tanıdıkları, hatta yakınlık kurdukları kimselerin ölüsüne bu belgesellerde rastlamamaları. Dahası görüntülerin değil de metinlerin devreye girdiği yerlerde ise donuk <altı milyon> sayısı okunuyor ya da duyuluyordu; oysa işkence görenlerin inlemesi ve işkencecilerin gülmesi, bırakın altı milyonu ya da altı bini, altı kez bile yansıtılmamıştı. Sayıyı <megacorp>* misali bir nicelik olarak teslim alıp kabul ettiler, altı milyonu birle çarpmak kimsenin aklına gelmedi. Mesaj, devasa sayıya indirgendiği için kulaklara, gözlere ve yüreklere otuz üç yıl boyunca erişemedi. Olgunun <yerine varması> isteniyorsa bu sonuçlarla sınırlama ve bu <devasalığa indirgeme> yaklaşımının hükümsüz kılınması gerekirdi. İşte şimdi film sayesinde gerçekleşti bu. Küçümsenen bu indirgeyiş sayesinde milyonlar - burada istisnaen yaşayanları kastediyorum - gerçeği algılayabildi. Olguların öylesine aktarılması, hatta alt alta sıralanan istatistikler tasavvur gücünü canlandıramaz ve aydınlatamazken <Holocaust> dizisi bu işi becerdi. Kurgulanmış yaşamına tanık olduğumuz, gönlümüzde yer eden - işkence görmüş insanlardan seçilmiş - sanal tek bir karakter, milyonlarca insanın akıbeti hakkında o kadar çok şey anlatıyor ki. Milyonlara dair istatistiksel verilerse tek bir insanın yazgısına bile ışık tutamıyor.

6 Mart'ı 7 Mart'a bağlayan gece

Alman toplumu <geçmişiyile yüzleşmedi> deniyor. <Geçmişle yüzleşmek> diye bir şey var mı gerçekten? Varsa da, arzu edilen bir şey mi?

Otuz dört yıldır kullanılan <geçmişiyile hesaplaşmak>, içi boş bir söylem. Meselenin asıl ürpertici yanı büyük çoğun-

Ing. "Megacorporation", "mega şirket" -yhn

luğun, geçmişi düşünmeyip huzurunu bozmadan yaşama-
yı becermiş olması. Tabir, hiç sorgulamaksızın yaşananların
bir yara açtığından, bir <travma> yarattığından, bu trav-
manın - işin bu kısmı sürecin ikinci evresi olarak görülü-
yor - <bastırıldığı>ndan yola çıkıyor. Bu <hesaplaşma>, yani
'bastırma'yı hükümsüz kılma prosedürü ise - en azından el-
zem görülen - üçüncü evre olarak değerlendiriliyor. Söyleme
zemin oluşturan varsayımsa üzerinde kafa yorulmamış bir
önsav. Çoğunluk 'bastırma'yı devreden çıkarmak gibi bir şeye
ihtiyaç duymuyor oysa, çünkü bir şeyleri bastırmış değillerdi.
Bastırmamışlardı, çünkü yaşayıp gördükleri (bunlara dene-
yim denebilirse tabii) hiç de travmatik değildi, sonradan da
olmadı. <Geçmişle yüzleşmek> ifadesi lafûgüzaf. Bu ifadenin
temelinde, o vahim on iki yıl boyunca Almanların ruhsal açı-
dan nelere maruz kaldıklarına, daha doğrusu asıl nelere maruz
kalmadıklarına dair bir kavrayışın zerresi dahi yok.

<Yüzleşme>, Alman toprağında yetişmiş bir postulat değil.
Kavram, 34 yıl önce <travma> → <bastırma> → <bastırılmış
olanın ortaya çıkarılması> (= <yüzleşme>) → <sağlık> şeklin-
deki şablonu naif ve mekanik bir yaklaşımla uzmanlığı dışın-
da kalan bir alana uygulayan vulgar psikanalizin icadı. Psika-
nalistlerin, geçmişindeki bir olayla <yüzleşmiş> bir hastadan
söz etmeleri, hastanın gelecekte kendine eziyet *etmeden* yaşa-
yabileceği, yaşamaya hakkı olduğu anlamına gelir. Oysa biz,
bu sözcüğü kullanacak olduğumuzda *tam tersini* kastederiz. O
dönemi yaşayanlar geçmişleriyle, daha muhasebeye başlama-
dan hesaplaşıp konuyu kapattıkları için bizim <yüzleşme>den
anladığımız, bu insanların - nihayet - geçmişleriyle başa çıkama-
malarının, kendilerine bir travma yaratmalarının ya da edinme-
lerinin zamanının geldiğidir. <İyileşmek> için değil <bir yaraya
kavuşmak> için uğraşmalılar. Eskiden <pişmanlık> denirdi.
Çünkü pişmanlık, işlenen bir "kabahat"ın verdiği duyguyla
baş edememek, o kabahati işlememiş olmayı dilemektir. Ha-

kikaten de o topluluk <yüzleşme> dendiğinde kendilerinden böyle bir adımın beklendiğini çok iyi biliyor. Gösterdikleri reaksiyonlardan anlaşılıyor, çünkü <yüzleşme> sözcüğünü tamamen kendilerine utanmazca bir müdahale olarak görüyorlar. Lanet olsun deyip ayak diredikleri ya da <Holocaust>a kadar ayak diremiş oldukları şey, o on iki yılda tanık oldukları hiçbir sahne tarafından taciz edilmeyen bellekleriyle 'yan gelip yaşadıkları', ebedi istirahatgâhlara - cinayetgâhlara desek daha iyi olur - mahsus huzurlu ortamlarını bozacağımız korkusu. Şişkin hodpesentlikleriyle masum olduklarından eminler. Üstelik ortak oldukları kötülüklerden acı ve rahatsızlık duymadıkları için kendilerini suçsuz ilan ederek akıllara zarar bir tavır sergiliyorlar. *Vicdanlarının tutukluk yapmasını hakkaniyet duygularının kanıtı olarak kullanıyorlar.*

Gündeme gelmesi gereken, bugünlerde bu filmle birlikte baş gösteren gelişme, psikanalitik bir sağalma sürecinin tam tersi dolayısıyla: Pekâlâ sağlığın bozulması, deyim yerindeyse bir *sarsılma*. Hakikaten de <Holocaust> dizisini seyreden binlerce insan, sürüklendiği ruh halini <sarsılma> sözcüğüyle tanımlayabildi ancak. Filmin tekrar gösterilmesini isteyenler de bu 'sarsıntı' geçiren kişilerdi. Sarsıntı, ahlaken <sağalma> ihtimalinin önkoşulu gerçekten.

İşin tuhaf ve üzücü yanıysa <sarsıldığını> söyleyenlerin çoğunun, olup bitenlerde hiçbir suçu bulunmayan genç insanlar olmasıydı. Şunu da söylemeliyim, bu gençleri sarsan, ebeveynlerinin böyle bir şeyin faili ya da yordakçısı olabileceği düşüncesi değil, aynı koşullarda kendilerinin de bu türden suçlara ortak olma ya da <yordakçılık etme> ihtimalinin bulunmasıydı. Filmi izleyen ve gördüklerinin onda nasıl bir izlenim bıraktığını sorduğum on altı yaşındaki gencin verdiği yanıtta (bu ifadeyi bu bağlamda kullanmakta sakınca yok herhalde) iç açıcıydı: "Korkuyorum." "Weiss ailesinin maruz kaldığı şey senin de başına gelebilir diye mi?" şeklindeki soruma,

bir süre dalıp gittikten sonra usulca şöyle karşılık verdi: “Evet öyle de olabilir, ama beni asıl düşündüren, Dorf’un yaptıklarını yapacak konuma düşme endişesi.”

8 Mart

Yaşananlar bence <üstesinden gelmek> isteyen birilerinin çıktığını varsaysak dahi - üstesinden gelinebilir gibi değil. Üç nedeni var bunun: Birincisi, çoğu vakada sadece <suça iştirak>, yani üst mercilerden gelen emirle (ya da <yasak koymamayla>) yapılanlar söz konusuydu; işte bu suç ortaklığı, tek tek bireylerin vicdan bütçesini pek öyle sarsacak bir kalem oluşturmuyordu – askerlerin savaşta doğallıkla cinayet işlemleri bunun kanıtıdır. Vicdanda, sadece omuz verilmiş olanın izine rastlamak bir anlamda olanaksızdır. Hiroşima pilotlarından Eatherly’nin durumu ne yazık ki istisna oluşturuyor. Bu arada, ortak olduğu suçun pişmanlığını duyma çabaları onun açısından da şöyle ya da böyle nafileydi. Bilakis pişmanlık girişimlerinin sonuçsuz kalmasından ıstırap duyuyordu – ayrıca bunun da takdire değer bir istisna olarak kaldığını belirtmeli. Öfkeyle sağa sola saldırması ve elinde pişmanlık duymanın zeminini oluşturacak bir şey olsun isterken suçlu durumuna düşmesi o nafile çabayla açıklanabilir. İkinci nedene gelince: Genellikle cürümler öyle boyutlardaydı ki ruhsal anlamda bu edimlerin dengi olma girişimleri çuvallamaya mahkûmdu. Dahası bırakın binlerce insan için üzölmeyi, katledilmiş binlerce insanı anımsamak, daha doğrusu gözlerin kaydettiği binlerce cesedi tam anlamıyla algılayıp realite olarak görmek, yani gerçekten kavramak da mümkün değildir. Devasa şeylerin olduğu yerde algı da sekteye uğrar. Bu saptama, muazzam boyuttaki suçların kurbanları için de geçerlidir ayrıca. Hiroşima’dan sağ kurtulmuş insanlardan bombanın patlama anındaki sesi ve ışığı betimlemelerini rica ettiğimde kekele-

yerek verdikleri yanıtlar kanıttır buna. Hatta içlerinden biri şöyle demişti: “*I didn’t experience it at all.*”* Benzer şekilde, cürmün boyutu ne denli büyükse hatırlanması o denli güçleşir; <üstesinden gelme> şansı da azalır dolayısıyla. Suç devasa olduğu için pişmanlık doğmaz. Üçüncüsü, insanlar sadece dilin araçlarıyla hakından gelebildikleri şeyleri hatırlayabilir ya da tasavvur edebilir, hatta layıkıyla algılayabilir. Velhasıl duyusal-lık ve bellek, dilselliğin hapsettiği alanın dışına çıkamazlar. Dil bazında ustaca söze dökülemeyen izlenimler güdük kalmaya mahkûmdur. Auschwitz’ten sonra şiir yazılamaz diyen Adorno, yargısındaki hakikatin bu derece doğrulanacağını tahmin etmemiştir. Auschwitz’i sözcüklerle ifade etmeye dilimizin yetmeyeceğini herkes bilir. Celan’ın bunun üstesinden geldiği iddiası, Altmışlı yıllarda sırf revaçta diye tatlısu antifaşizmini benimseyenlerin uydurduğu, modaya uygun safsatadan başka bir şey değil.

9 Mart

Eatherly örneği - 1963’te Meksika’da buluştuğumuzda çaresizlikten bağırduğuna tanık olmuştum resmen - günümüzde çaresizliğin pişmanlık şeklinde su yüzüne çıkmadığını gösteriyor. İnsanların, suçlarını kavradığı, kabullendiği, onlarla özdeşleştiği ve <mea culpa, mea maxima culpa>” diye hayıflandığı devirlere özlem duymamak mümkün mü? Bu çağda keder - o da baş gösterirse tabii - yardakçısı olunan cürmün muazzamlığından ötürü *nafile* bir ‘suçla özdeşleşme’ girişiminin yarattığı ruh halidir. Claude E. o buluşmamızda “*If I only could repent it!*”*** diye sızlanmıştı. Ama hep pişmanlık hissetmeye çalıştı. Magazin gazetecisi Huie, <Eatherly’nin pişmanlığı

İng. Hiç hissetmedim -yhn

Lat. Benim hatam, en feci hatam -yhn

İng. Bir pişman olabilsem -yhn

efsanesi>nin eğlenceli bir dalavere olduğunu <debunk>* amacıyla onu ziyaretinden sonra alaycı bir bayağılıkla Claude'da hiçbir pişmanlık emaresine rastlamadığını beyan ederken, nükleer karşıtı hareketten rahatsızlık duyan resmi mercilerin çıkarları doğrultusunda, pişman olunacak bir durum bulunmadığını kanıtlama derdindeydi; Truman'ın sözleriyle "Hiroshima alright"tı.** <Pişman olacağım bir durum yoksa, ortada haksızlık da yok demektir>; – işte bu absürd düşünce şablonunu Auschwitz'te görev almış herifler de kullanıyorlar haliyle. Huie'nin kavramadığı fakat haklı olduğu bir noktayı gözden kaçırmamalı bu arada. Çaresizce arzu ettiği pişmanlık duygusu Eatherly için gerçekten lükstü, çünkü böylesine muazzam bir 'meblağı' tedarik etmesi olanaksızdı. Lakin gazetecinin, bu pişman olamama halini ellerini ovuşturarak teşhis etmesi tam bir rezillik. Böylesine devasa bir suçtan ötürü üzüldüğü pişman olmak hiçbir insanın harcı değil çünkü; suçluluk duygusunu var etme çabasında ısrar da şöyle dursun. Öte yandan Eatherly hep denedi bunu. Çok daha ağır suçlar işlemiş Eichmann gibilere, Zyklon B gazını nerede kullanılacağını bile bile üretip satan kimya sektörünün bazı kodamanlarına, ölüm fabrikalarının kurulmasında canla başla çalışan - <Çalışmak özgürleştirir> öyle ya - mimar ve mühendislerle hiç benzemedi.

11 Mart

Konu bir kez daha <yüzleşme> postulatı. Ahlak felsefesinin bildiğim hiçbir öğretisinde bu kavrama rastlamış değilim. Bir failin suçuna bakışı söz konusu olduğunda daha ziyade "kefare"t ya da <telafi> kavramları tercih edilmiştir. Her halükârda binlerce, milyonlarca insanın katledilmesi nasıl telafi edilebilir ki? Peki öyleyse neden hiç değilse <üzüntü duymak> denmi-

* Çürütme -yhn
Hiroşima tamamdır -yhn

yor? Bu sözcüğün onca sanığın ağzından bir kez bile çıkmamış olması korkunç bir şey değil mi? (F. Novak hakkında açılan her iki davada da izleyici olarak katıldığım duruşmalarda haftalarca bu sözcüğü duymayı bekleyip durdum. Nihayetinde de Novak – toplama kamplarına trenle nakilleri planlama ve koordine etme işine bakıyordu, doğrudan Eichmann’a bağlı bir SS subayıydı ve zekâsına diyecek yoktu [daha doğrusu zekâsına diyecek yok, çünkü beraat etti ve elini kolunu sallaya sallaya dolaşıyor] – tüm marifetlerini ve yol açtığı acıların görmezden geldi. Beklediğim sözcüğü duyamadım tabii. O kadar masum pozlarındaydı ki vahşete ilişkin saatlerce süren tartışmalar sırasında, üstelik tanıklara rağmen yerinden kımıldayıp, fısıltıyla da olsa şu ya da bu durumdan ötürü <üzüntü duyduğunu> söylemedi.) Peki açıklaması nedir bu olgunun?

- Pişmanlık duymuyorlar, çünkü geriye dönüp baktıklarında (hatta belki de edimleri sırasında) *işledikleri suçu kendi suçları, kendilerini de o zamanın suçluları olarak görmüyor ya da hissetmiyorlar*. Olan bitenlerle aralarında daha baştan bir mesafe oluşmuş. Bu mesafeyi (insanın kimliğinden cayamaması gerçeğine nafile kafa tutarak) arzu eden, lakin failin kendileri olduğunu bir an dahi akıllarından çıkaramayan <normal katiller>le aralarındaki fark bu. Pişmanlığın önkoşulu olan bu özdeşleşmeyi günümüzün kitle katliamcılarının önce bir öğrenmesi gerekir. Peki ama neden bu denli uzağındalar özdeşleşmenin?

Cinayetleri çoğunlukla *kendi iradeleriyle işlemediler, emirleri yerine getirdiler*; dolayısıyla kendi avukatlarının bile olanca naiflikleriyle mazur göstermeye çalıştıkları gibi - işin iğrenç tarafı da bu ya - yaptıklarını görev bildiler. Dahası suçu *kendileri değil*, <... sıfatıyla> işlediler. Sözümona bu, nitelik’leriyle özdeş değillerdi, her halükârda şimdi artık özdeş olmadıklarından eminlermiş. (Bkz. “Nitelikler,” başlıklı mesel, “Kuleden Bakış,” s. 1)

Cinayetleri *doğrudan değil dolaylı yollardan* işlediler. Örneğin Zyklon B gazının üreticileri, bu gazı sonuçta kullanmadıklarını, <sadece ürettiklerini> söylemişlerdi. <Başkalarının bu ürünle ne haltlar karıştıracığı beni ilgilendirmez.> Söz konusu olan tekil cinayetler değil, suçların *aralıksız sürmesi*ydi. Bir anlamda *sırf bu suçlarla dolu <rezil bir yaşam>*dı. Pek kolay olmasa da bir insanın, tek bir cinayetin pişmanlığını duyması, başka deyişle ampütasyonla yaşamından çıkarması sonuçta mümkün. Oysa yaşamı *handiyse boydan boya kaplamış bir bütünün rezeksiyonu* neredeyse imkânsızdır.

Cinayetleri yalnız başlarına değil, çoğunlukla başkalarıyla birlikte işlediler; birbirlerini <taşıldılar>, öyle hissediyorlardı. Görüşlerince, kendilerini taşıyanlar bir <meşruiyet efekti> yaratıyorlardı. Onlara kalırsa suçları (başkalarıyla birlikte, en azından başkalarının bilgisi dahilinde yapılanların <suç> olduğundan da emin değiller tabii) en fazla <suça ortak> olmaktı. Hasbelkader bir suç oluşturan şeyler yapılmışsa da *kendilerinin sorumlu olmadığı* kesindi.

Yukarıdan açıkça o yönde emir gelmemişse marifetlerini suç saymıyorlardı, *çünkü açıkça yasaklanmamıştı tüm o kötülükler*. Yasaklanmamış bir şeye ise serbest, hatta yetki verilmiş gözûyle bakıyorlardı.

Failler onyıllardır cinayetlerinden *hiç söz etmediler*. Üzerinde konuşulmayan bir temaysa bir süre sonra hatırlanmaz olur. Epey bir süre sonra ise sanki hiç olmamış gibidir. Söz konusu cürümlerle <sıradan ağır suçlar> arasındaki fark esastır. Çünkü bu cürümler, <transcendunt proportionem humanam> yani kavranamayacak, hatırlanamayacak ve pişmanlık duyulamayacak kadar devasadır. Bu söylediğim imha kamplarında görevli herifler için olduğu kadar Eatherly için de geçerli.

Kastettiğimiz alçaklıklar, belleğin, kişisel yüz karası suçlar

kadar kolaylıkla erişebileceği türden değil. Kişisel suçlar, geçmişe dönük bir muhasebeyle çabucak kontrol altına alınabilir, pişmanlık konusu edilebilir. Mitscherlich'in, mateme mesai harcamaktan âciziz demesi boşuna değil. Buna işaret etmekte haksız değil elbette. Öte yandan böylesine bir uğraşın verilmesi talebinin yepyeni bir şey olduğunu yeterince vurgulamıyor sanki. Vicdanının sesine kulak verip - Augustinus gibi - sözümona suçla dolup taşmış gençliğinden ötürü yerinen birinin, hatırladığı günahların orta yerinde kendini keşfetmek için <emek vermesine>, hatta herhangi bir zahmete katlanmasına dahi gerek yoktur (her ne kadar yüreğinin sızlamasından kurtulamayacaksa da). <Ego feci>* O halde şu ya da bu günahı işleyen bendim ifadesi, ayan beyan, dahası aynı zamanda kaçınılmaz bir tecrübeydi. Yaşanmış olanı aramaya gerek yoktur, o kendiliğinden <su yüzüne çıkar>.

Sanıklara toplama kamplarındaki karman çorman üst üste yığılmış cesetlerin fotoğrafları gösterildiğinde <bunu biz yaptık>, ya da <bunu yapan bendim> şeklinde bir özdeşleşme girişiyle karşılaşılma belli ki. Eğer içimizden birileri içimizden birilerine bir daha asla böyle bir kötülük yapmasın, hatta sırf yordakçılık edip olup bitenlere sessiz kalmasın istiyorsak bu, kendini teşhis etme'ye yönelik girişimleri - hep çuvallamayla da sonuçlansa - hiç ara vermeden teşvik etmeliyiz. Yoksa günün birinde yine istemeyerek de olsa yapacaklarımızla ve yine ne yaptığımızı bilmeden (üstelik her şey apaçık ortadayken) yeniden dağ gibi yığılmış cesetlerle ve göğe yükselen moloz yığınlarıyla baş başa kalabiliriz. Gök demişken, oradan biz insanlara - kendimizi kandırmanın âlemi yok - en fazla başkalarına, yani öldürülebilen, gaspedilebilen, dolandırılabilen hemcinslerimize yapmamamız gereken kötülöklere dair ahlaiki direktifler gelmişse de aygıtlamış bir dünyanın mensupları olan bizlere neyin yasak olduğu söylenmemiş. Tarihteki dinsel

ve felsefi etik öğretilerinin tamamı baştan aşağı köhnemiştir artık; bu öğretilerin hepsi Hiroşima'da havaya uçtu, Auschwitz'te gaz odalarını boyladı. Yeni etik anlayışı açısından bakarsak sıfır yılındayız. Yüksek yerden (hem de sıklıkla insandan değil bir aygıttan) gelen emirle varlığından bihaber olduğumuz ve gelecekte yokluğundan haberdar olmayacağımız bir kenti yerle bir etme yahut akarbanтта (Auschwitz'in modernizasyonundan ve tavuk üretim çiftliklerinin standardına kavuşturulmuş olduğundan kuşkunuz mu var?) cesetleri fırınlara sürme işiyle görevlendirilmek gibi bir musibetin hepimizin başına gelebileceği öngörülebilir bir şey değildi elbette.

Günümüzün (bu işte materyalizmin parmağı falan yok, sorumlusu teknoloji) Tanrısız dünyasında bir etik inşa etmenin (kim ya da ne dayatacak bunu?) anlamı var mı? Dahası artık - Dünyamız her an ahir zamandan zamanın sonuna devrilebileceği için - etiğe benzer bir şeyler yaratacak kadar (pek öyle önemi de kalmamış) zamanımız var mı? Bilmiyorum doğrusu. Yine benim de aklıma bir tek, Molusya hikâyesindeki, gemisi yan yattıktan sonra tayfalara direktif verip kamaralara gemide geçerli yönetmeliğin asılmasını isteyen kaptan geliyor.

11-12 Mart

Auschwitz dediğimde, bu yerin ismiyle çeşitli toplama kamplarında (özellikle de sırf imhaya yönelik olanlarında) organize edilen soykırımı kastediyorum. Bir de bu konu açıldığında bazı sözcük ve deyişlerin anında 'ağza damlamasına' karşı yapacak bir şey yok. <Kolektif suç> tabirinin başı çektiği bazı ifadeler, alternatif formül olarak dayatılmış durumda; dolayısıyla bu ibarelerden kaçınanlar, katliamın savunucusu ilan ediliyor. Sırf, 'evet' ya da 'hayır' şeklindeki yanıtların değil, muhtemelen beylik soruların da (<suçlu muyuz değil miyiz?>) pekâlâ boş lakırdı olabileceği düşüncesinin irdelenmesine kapılar

daha baştan kapatılıyor. <Kolektif suç diye bir şey var mı? Evet mi hayır mı?> şeklindeki soru ağızda iyice çiğnenip sufle ediliyor. Oysa soruyu bu şekliyle sineye çekip yanıtlamaktan uzak durmalı. Önce bir, ifadenin geçerliliğini masaya yatırmak daha doğru. En önemlisi de bu soru kimlerin işine geliyor onu sorgulamalı.

Bu ifadenin Nürnberg davasında, şu naif re-edükasyon girişimlerinde peyda olduğu muhakkak. ‘Kolektif suç’ tabirini ortaya atan Amerikalı sözde filozoflarsa kavramı çoktan unuttular. Ayrıca son otuz yılda önemli hiçbir Alman düşünür ya da gazeteci tarafından kullanıldığını görmedim. Hayır, bugüne dek *sözcüğü koruyup, kullanma tekelini elinde tutan muhafazakârlar*, itham edenler değil suçlulardı. Hâlâ öyle üstelik. Hiçbir basın organı bu <kolektif suç> kavramını <Deutsche National-und Soldatenzeitung>* kadar kararlılıkla, deyim yerindeyse sadakatle kullanmıyor. Washington’daki cahil filozoflardan biri akıl etmeseydi, böyle bir tabiri nazi eskileri icat etmek zorunda kalırdı. Bu kavram olmadan yapamazlardı. Sık kullandılar, çünkü amaçları bu kavramın saçmalığına işaret edip yadsımak, sözünün geçtiği yerde hiddetlenmek ve hiddetlerine dayanarak haklı konuma geçmekti. Argümanları: <Kolektif suç diye bir şey olmadığına göre kolektif olarak suçlu değiliz, hiçbirimize suçlu muamelesi yapılamaz.> Kısacası kavramın geçersizliğini öne sürerek hem başkalarına hem de kendilerine kendi suçsuzluklarını kanıtladıklarını düşünüyorlar. İroniye bakın, tam da bu güruh aslında eskiden beri var olan kolektif suç kavramını çıkarlarına alet ediyor. Antisemitizm, tüm Yahudilerin Yahudi (ya da hain) sıfatıyla suçlu olduğunu varsaydığı için, kolektif suç savının orijinal hali çünkü. Kendilerini götürü bir yaklaşımla sanık sandalyesine oturtulmuş gördükleri için şimdi kalkmış tam bir ukalalıkla “vaftiz edilmişlerin eski masallarının ısıtılıp önlerine konulmasına”

(nasıl da çıkıyor ağızlarından bu sözcükler) hiddetleniyorlar. Özellikle de meselenin yeniden güncellik kazanmasından ötürü, güttükleri kolektif kinin meşruluğunun doğrulandığından eminler. “*Şu Yahudilerin, Auschwitz’i bir türlü bağışlayamaması Hristiyanlarla aralarında ne büyük bir fark olduğunu gösteriyor. Biz çoktan unuttuk o günleri!*” (Bir “Oysa biz onları çoktan affettik!” demedikleri kaldı.) Tema ettiğimiz kavrama gösterdikleri kulak tırmalayıcı tepkiye bakılırsa, bağırıp çağıran birinin başka bir sesi bastırmak istediğini düşünmekte haklıyız. *Qui conteste, s’accuse.**

İşte şimdi bu film gösterildiği için kışkırtıldıkları vesvesesiyle kurumlanıp bastılar yaygarayı. Yadsınamayacak bu, suçun sorumluluğuna ortak olma meselesine kafa yormak gerektiğini düşünenleri - haliyle ve haklı olarak filmin senarist ve yapımcıları da bu gruba dahil - herkesin suçluluğu iddiasına onay vermekle, bir anlamda ‘kolektif suç’ savının propagandasını yapmakla itham ediyorlar.

Savaşın galiplerinin <kolektif suç> nitelemesi, öylesine ortaya atılmış, psikolojik açıdan gerçekdışı ya da absürd bir tabir değildi; *totalitarizme* gösterilmiş gayet anlaşılır bir *tepkiydi*. Sonuçta Almanlar, rejimin icraatına ve suçlarına şöyle ya da böyle omuz vermişlerdi; totaliter rejimle yönetilmeyen hiçbir ülkenin yurttaşları devletlerinin suçlarına bu ölçüde payandalık etmemişlerdi. Bu açıdan bakıldığında <kolektif suç> nitelemesindeki haklılık payı görülecektir. Kolektif suçsa öyle sanıldığı gibi kolektif eylemlerde değil, *böylesine ağır bir cürmü işleyen ve insanı böyle kötülöklere bulaştıran bir devlete karşı başkaldırının kolektif olarak savsaklanması* - ki bu suçun da diğerinden aşağı kalır yanı yok - yatıyordu. Savsaklamak da bir eylemdir.

Söylemesi kolay, şeklinde bir itiraz gelecektir; kafa tutmak mümkün müydü o sıralar denecektir. Lakin o <imkânsızlığın>

Fr. İtiraz eden, kendini suçlamış olur-yhn

koşullarına giden sürece göz yumulmuş olması bile suçtu ben-
ce. Suç, *herkesin kendi benliğine karşı seferber edilmeye alet ol-
masıydı*; tüm toplumun eli kanlı baskı rejimiyle aynı hizaya
gelmeyi sineye çekerek, o rejimin *muhafız alayı* olup çıkma-
sıydı. (Yahudilerin aşağılanmaya ve imhaya hiç direnmedikle-
ri yolundaki suçlayıcı yaklaşımsa - bu iddianın gerçeği yansı-
madığının göstergesi olan Varşova'daki getto ayaklanması da
bir yana - anlaşılır şey değil, çünkü elinde [örneğin grev gibi]
silahları olan o yetmiş milyonluk kitle, nazilere karşı koymayı
aklından bile geçirmedir. Zevahiri kurtarmak için adları anılan
kahramanlarsa mikroskobik bir azınlıktı ve Alman halkının o
zamanki halini yansıtamayacak kadar atipiktiler. Bu olgu ne-
deniyle o az sayıdaki direnişçi takdir edilmeyi daha bir hak
ediyor.)

Kaldı ki toplumdaki herkes başından sonuna, şüphesiz
olabildiğince yalan dolanla, güncel gelişmelerden *haberdar
edildiği için de* rejimin operasyonlarına ateşli destek ver-
meleri gelişmelere dair az çok bir şeyler bilmelerinden ge-
çiyordu - sorumluluğa ve suça ortaktı. Kimse hiçbir şeyden
haberinin olmadığı gibi bir bahaneye sığınamaz. Neler dön-
düğü - milyonlarca insanın katledilmesi de buna dahil elbet-
te - biliniyordu haliyle. Yardakçıların ve tanıkların sayısı on
binleri buluyordu. Bu paydaşların, gördüklerini kesinlikle
kendilerine sakladıklarını, o denli dramatik, olağandışı vuku-
atın haberinin ağızdan ağıza dolaşmadığını düşünmek insan
zekâsını hiçe sayan bir küstahlık; sosyal psikolojinin en banal
aksiyonlarına bile ters. Hiçbir şeyden haberleri olmadığını
söyleyenler en fazla kendi ahmaklıklarını itiraf ediyorlar. O
sıralar Amerika'da yaşadığım halde toplama kamplarına dair
ilk söylentiler 43 yazında kulağıma çalınmıştı; söylentilerin
doğrulanması ise 44 baharına denk geliyor. Burunlarının di-
bindeki kamplarda olan bitenin, oralarla doğrudan bağlantı-
lı Almanya'da hiç duyulmamış olması mümkün mü? Binde

birinden haberdar olduklarını varsayalım; bu binde bir dahi t   ler   rpertici değil miydi? Akarbant usul   ger  ekle  tirilen imha aksiyonunun ba  lamasından     yıl sonra bile toplumun afallamadığı kesin; cinayetlerden doğrudan sorumlu olanlara yapılan tezah  ratlar biliniyor.

Tabiri belli anlamda bug  nlerde yeniden kullanabiliriz. H  l   (ya da yine) toplama kamplarının varlığını inatla reddeden ve utanmazca, “Siyonizmin yumurtladığı bir palavrayı yuttuğumuzu” orada yakınlarını kaybeden bizlerin y  z  ne haykıran, dirseğimizdeki matem bandını   ekip   ıkarmaya   alışan bu heriflere, d    nce   zg  rl  ğ ne duyduğumuz h  rmetten   t  r   yalan s  yleme   zg  rl  ğ  tanırırsak eğer, i  te o zaman biz de bu i  e bula  mı  , kolektif su  a ortak olmu   oluruz.

Dahası nihayetinde kolektif olan, almamız gereken sorumluluktur.   zellikle de ya  ananların tekrarlanmaması i  in. Benzer bir   ey bir daha ya  anırsa, o zaman hakikaten hepimiz su  lu konumuna d   eceğiz. Kar  ıla  acağımız bir sonraki katliamda “kolektif su  ” tabiri, kullanılması  n yerindeliği    yle dursun, ka  ınılmaz olacak.

13 Mart

<Holocaust> dizisinin 35 yıllık bir gecikmeden sonra yol a  tığı afallamı  lık, bu film olmadan da ya  anır mıydı acaba? Hi   sanmıyorum. Belki de kimse yerinden kımıldamaz, duygusal k  rl  k devam eder, Almanya’nın Hitler sonrası tarihinde psikolojik anlamda belki de en dramatik vaka olan bu kolektif sarsılmayla kar  ıla  mazdık (nihai bir <d  n     m>den s  z etmek i  inse hen  z erken). Ne denli utan   verici de olsa *hakikat vaktinin gelip   attığı, Almanlara sınır   tesinden ilan edildi; deh  etin ger  ekliği dı  arıdan <talih ku  u> olarak gelip ba  larına kondu.* Filmi Almanlar   evirmedi; <kapılarının   n  n   kendileri s  p  rmedi> (hep ukalaca ba  kalarından isterler bunu’).

R. Hochhuth'un eseri önemli bir istisna oluşturuyor. Bunun ötesinde Holocaust üzerine yazılmış her şey tamamen ülkeden göçmüş olanların ya da kurbanların kaleminden çıktı. Keza, saikler ne olursa olsun (ki bunları özellikle sorgulamamızı gerektirecek bir neden yok) *prodüksiyon*, heyecan verici, eğlencelik bir malzeme olmanın çok ötesinde - yapımcıların elde ettiği kazanca rağmen (doktorlar da bedavaya çalışmıyor sonuçta) - *politik ve ahlaki yanı olan bir ürün*. Öyle de karşılandı zaten. Seyredenler, henüz filmin ilk dakikalarında <seyirci> olmaktan çıktılar. Daha film yayımlanmadan kestirip atanları (örneğin Avusturya'nın en ciddi geçinen gazetesinin en ciddi redaktörü bilinen Ch., filmi görmeden "ticari amaçlı, kârlı yatırım olduğu belli Hollywood melodramı" hakkında küçümseyici bir köşe yazısı yazmıştı) saymazsak ahlâki anlamda tepki göstermemiş, afallamamış, utanç, acı, tiksinti ve öfke duymamış birine rastlamak zordu. Kant'ın <güzel görüntü> kuramı ne kadar arkalarda kalıyor. Çünkü film bize düpedüz 'korkunç resmi', daha doğrusu algılanan gerçeklik yoluyla kavranamayan, ancak sanat aracılığıyla anlatılabilen 'korkunçluğun görüntüsü'nü aktarıyor. Üstelik teslim aldığımız şey bir <görüntü>den çok o zamanki gerçeklik. Bu gerçekliğin, kavranması için <kurgu>ya dönüşmesi gerekiyordu. Yine de <gerçekçilik>ten söz etmek doğru olmaz; (görünür) bir gerçekliğin "kopyası" değil çünkü izlediğimiz, daha ziyade görüntü (<picture>) sayesinde tarihsel bir gerçekliğe ve teşhis edilebilir bir olguya dönüşmekte. Kant'ın <kayıtsız haz> kavramı ne kadar ardımızda, ne kadar uzakta kaldı! Filmi değerlendirenlerin yaklaşımında, sadece <haz>dan ziyade dehşet değil, aynı zamanda <kayıtsız haz>dan ziyade *derin ilgi* vardı. 1945'ten sonra popülerleşen ama filmin yorumlanışında seyirciyi değil filmi kotaranları anlatan tabiri kullanmakta sakınca yoksa, *derin bir <angajman> gözlemleniyor*. Vaktiyle Schiller'in tiyatro sanatından beklediği <ahlaki bir kurum>

olma işlevi, yine Brecht'in bu bağlamda - Schiller'den pek de uzağa düşmeyerek - didaktik oyunlarında yaratmayı hedeflediği şey, bu filmle hayata geçti. Öte yandan <Holocaust> filmi, hepsinin yapıtlarının toplamından bin kat fazla etki yarattığı için, dar kafalı yaklaşımlarından kaynaklanan perişan bir cesaretle bu filmi <tek yanlı angaje bir yapıt> diye niteleyip (o halde hiçbir söylevin değeri yok, çünkü hepsi angaje) kayda değer bulmayan; milyonlarca insanı gözyaşına boğduğu için diziyi tipik Hollywood işi bir <acıklı film> yakıştırmasıyla aşağılayan ve - işte bunu da filmdeki hakikatin karşısına argüman diye çıkarıyorlar - ekranın bir uyarı gereci olarak <kötüye kullanılması>ndan - kötüye kullanmanın anlamını da öğrenmiş oluyoruz böylece hoşlanmadıklarını deklare eden eleştirmenlerinse kendileri - hem de milyonların gözünde - alay konusu olacak.

14 Mart gecesi

R., biraz önce alaylı bir ses tonuyla itiraz etti: "İyi ama ta o zamanlar biliyorlardı bu gerçeği ve o günden bu yana, 35 yıldır, hep bildiler!" Bir soruyla yanıtladım: "*Bilmek dediğin nedir ki?*" Bilmek, ilginin en cılız biçimidir, ilgisizlik'ten daha boylu poslu olduğu söylenemez. <Sadece bildiğim bir şey beni ırgalamaz>. Elli yılı aşkın bir süre önce yazdığım, "Kuleden Bakış" başlıklı kitaptaki fabllardan birinde bir kuleden etrafı seyrederken oğlunun trafik kazasına kurban gidişini gören bir kadın figürü yaratmıştım. Yüksekten bakınca aşağıdaki her şey oyuncak gibi görünmektedir. Kadının, aşağıya caddeye inmeye ayak direr, çünkü böylece oğlunun ölümünü salt bilmenin ötesine geçecektir. "Aşağıda olsaydım dayanamaz, üzüntüden çıldırırdım!" diye çığlık atar. İşte milyonlarca Alman, altı milyonun ölmesi karşısında fabldaki kadın gibi davrandı, aşağıya inmemek, olup bitenle <göz göze gelmemek> için di-

rendi. Şimdi ise aşağı indirildiler ve bilmenin ötesine geçmeye zorlandılar. Artık moraller yerle bir. Hele şükür demek lazım. Bereket versin - haklarını teslim etmeden olmaz - çokları, gerçeğe ilk kez, göz attıktan' ve bu gerçeği şimdiye dek <sadece bildiklerini> gördükten sonra, bir tabuya dönüşmüş olan şeyle, adım adım, sabırla yüzleştiler. Üstelik bazıları, öylesine, gerçeğin müptelası' olmuşlar ki sadece kaçırانlar için değil, kendileri için de dizinin tekrar gösterilmesi çağrısında bulundular.

16 Mart

Bir televizyon dizisinin böyle bir etki yaratmasına ilk kez tanık oluyoruz. İlk örnekler Vietnam'daki çatışmaların ekrana taşındığı programlardı, (25 yıl önce yazdığım "Fantom ve Matris Haliyle Dünya" adlı makalemde kastettiğim şekliyle) <imge> oldukları halde gerçek vakaları ilk defa gerçekten aktaran nitelikteydiler. Gerçekliği (o sıralardaki anlatımımınla) <şirin göstermekten> uzak (bu terimi görüntülerin yarattığı etkiyi sabitlemek için kullanmışım) bu programlar, çoklarının bizzat tanıklık edemeyeceği gelişmelerin, gerçeklik' olmalarını sağlamış ve insanların sürece somut müdahalesinin yolunu açmıştır. O <hayali görüntüler> olmasaydı, Vietnam'daki savaş pekâlâ devam ediyor olabilirdi.

Lakin <Holocaust> filminde çok daha garip bir fenomenle karşı karşıyayız. Seyrettiklerimiz, günümüzde gerçekten vuku bulan gelişmenin kareleri değil, zamansalaçından da uzağımızda kalmış, yani 35 yıl öncesinde yaşananların - dahası izlediğimiz ayrıntılarla gerçekleşmemiş, yani kurgulanmış olanın - ekrana yansıtılmasıdır. İşin şaşırtıcı yanıysa *bu kurgunun bize aktardığı olgular sayesinde ancak, geçmişte kalmış bir vakaya dair 'son gelişmelerden' haberdar olmamız.* Bu kadarla da bitmiyor. Bu türden bir kurgu, bize aktarılması amaçlanan gerçeğin artık

algılanamaz oluşu nedeniyle, daha da önemlisi günümüzde olup bitenlerin (son Dünya Savaşı da buna dahil) korkunçluğu ve masifliği hiçbir zaman kavranıp ayırt edilemeyeceği için vazgeçilmezdir. *Olduğu gibi görünmemesi, içyüzünü saklaması, bir anlamda artık görünmez oluşu günümüz dünyasının belirleyici özelliklerindendir.* Gaz odalarının ya da imha silahlarının yahut nükleer enerji santrallerinin görünümüleriyle içeriklerini açık ettiği mi var? Bu <görünmezlik>, sadece gerçeği yakalamak için değil Yeryüzü'nde yaşamın sürmesi için de devre dışı bırakılmalıdır. Bunun hayata geçebilmesi içinse <merceklere> ihtiyacımız var; ama büyüteçlere değil, <küçülteçlere>.

*İnsanın Eskimişliği'nin** birinci cildinde <hakikat doğrultusunda abartmamızı> salık vermiştim; şimdi ise tersini, <hakikat doğrultusunda küçültmeyi> öneriyorum, yani devasallığı nedeniyle kavranamaz olan gerçekliği daraltmayı ve böylece bu gerçeklik tarafından tamamen dışlanmayacağımız koşulları yaratmayı. Kastettiğim şey, <Holocaust> filmiyle kotarılmış. Fena da olmamış. <Daraltılarak> ele alınışı, yani <understatement> sayesinde bu tema milyonların görüş alanına ve duygu menziline girebildi.

19 Mart

Hayır, Yeryüzü'nün Auschwitz yüzünden değil Hiroşima'nın doğurduğu sonuçlarla batacağı her ne kadar gerçekse de, Auschwitz, etik açıdan kıyaslanamayacak kadar korkunçtu. Bunu vurgulamak istiyorum, çünkü notlarımı karıştırırken, Auschwitz'i, kitle katliamının bir yöntemine ilişkin saptamaların diğer katliamlar için de geçerli olduğu gibi bir önyargıyla ele almış olabileceğime dair kuşkuyla kapıldım. Yanlış bir çıkarım çünkü. Auschwitz'in - sayıları binleri bulan - canileri-

Günther Anders, *İnsanın Eskimişliği*, 2 cilt, çev. Herdem Belen - Hüseyin Ertürk, İthaki Yayınları, 2017-2018.

nin yanında Japonya'ya uçan pilotlar masum kalıyordu. Bunun <ilerleme> olup olmadığı ise ayrı bir tartışmanın konusu.

Hiroşima'da bir anlamda sadece <düğmeye basıldı> – bu arada 1945'te bombalar en azından, olay yeri'nin semalarında aşağı bırakılırken, günümüzde, <nuclear missiles>* açısından bakarsak, her şey uzaktan düğmeye basmayla, halloluyor.' Görevlendirilmiş o adamlar, edimlerinin (yani tek bir el hareketinin) sonuçlarının uzağındaydılar; tıpkı çağımızda işçilerin %99'unun pratikte, çalışmalarının doğuracağı sonuçlardan soyutlanmış olması gibi. Aslında roketlerin icadından sonra <olay yeri> kavramı anlamını yitirdi. Esasen bu kavram, önceden tek bir yeri, hem cürmün işlendiği hem acının çekildiği tek bir yeri anlatıyordu. Bu sintopik duruma - kavramın sonunun başlangıcı ateşli silahların icadıyladır artık nadiren rastlanıyor (Mylai bunlardan biri). Pasifik Okyanusu'nda ateşlenen bir füzenin erimi Sibiry'a'ya dek uzanıyor. Olay yeri neresi o halde peki? Okyanus mu, Sibiry'a mı? <Şizotopya> tabirini, günümüzün etik ve etikdışı kategorilerinin belirleyici kavramı olarak literatüre kazandırmanın zamanı geldi. Benzer şekilde, bombaları talihsiz iki kentin üzerine bırakan iki Air Force pilotu sayıları yüz binleri bulan kurbanlarını günlerce, yıllarca aşağılamak ve işkenceden geçirmek şöyle dur-sun - Auschwitz'te âdettendi bunlar - görmediler bile, daha doğrusu tasavvur dahi etmediler. Elleri tepeden tırnağa temiz kaldı gibi bir şey söylerken elbette Eichmann ve şürekâsının tırnaklarınıninkine benzer bir temizliği kastetmiyorum. Pilotlar kitle katliamı için tüm ayrıntılarını düşündükleri bir plan yapmamışlardı; zamanlarını titiz ve noksansız bir çalışmayla, günlük ceset üretiminin aksamayacağı koşulları oluşturmakla geçirmemişlerdi. Sırf <misyon>da görev aldılar diye o pilotlar, özellikle de eylemlerini doğrudan olay yerinde gerçekleştiren, aralıksız her gün işkence, <şiringalar>, insanları gaz odala-

rına tıkmak gibi alçaklıklarla bizzat iştilal eden binlerce SS mensubu ve <yardımcı güçleri>yle aynı kefeye konulamazlar. <Misyon>a sırf sadist oldukları ya da gözlerini kırpmadan zevkle cinayet işlemeyi öğrendikleri için katıldıkları da söylenemez – bu aksiyonla tatmin olmazlardı zaten. Keza *edimle-riyle* (tek bir el hareketiyle) ya da her gün kalkıştıkları alçaklıklarla canavarlaştıkları da olmadı. Hiroşima ve Nagasaki’de *katilsiz kitle katliamı* yapıldı, ‘kötülük’süz olup bitti her şey.

Auschwitz’in canileri içinse bu iki farklı kitle katliamı arasına bu açıdan ne denli kalın bir çizgi çekilse yeridir - geçerli değil bu son söylediğimiz. Hakikaten sadece <kötünün masumiyeti> (Eatherly) ve <kötülüğün sıradanlığı> değil, aynı zamanda, pardon aynı zamanda değil, her şeyden önce, ‘gerçekten kötü’nün kötülüğü ya da sürekli kötülük yüzünden kaçınılmaz şekilde kötüye dönüşmüş ya da dönüştürülmüşler de var. Bunlar - işte bu yönleri nedeniyle Eatherly benzeri kitle katliamcılarıyla aralarında esaslı bir fark vardır - molasız aşağılama, işkence, <şırınga> vb. şeklinde <full time job>* olarak icra ettikleri kötülüğü ve dönüşü olmayan ‘bayağılaşmışlık’larını teşhis etmekten âcizdiler. Canlılara <hâlâ eziyet edilebilir> varlıklar gözüyle bakmaları (bu da işte kamplardaki <yaşam>ın kamufle edilmiş tanımı), insanlara bu zihniyetle muamele etmeleri, üstüne üstlük bu muamelenin, serbest olmanın ötesinde görev bilinip, talimatla uygulanması (hepsi aynı kapıya çıkıyordu; Himmler, yapılanları kahramanlık ve gurur duyulması gereken bir <kararlılık> olarak görüp övüyordu), tüm bunlar artık ayırdına varmadıkları şeylerdi. Çünkü *kötülük ahlaki açıdan artık duyarsızlığın hâkim olduğu bir gündelik yaşamın zemininde yükselmüyordu, bilakis başlı başına bir dünya olup çıkmıştı* (<Le monde concentrationnaire>”). Olağan ve sıradan olan kötülüğün kendisiydi; öyle bir dünya-

İng. Tam zamanlı iş –yhn

Fr. Toplama kamplarının dünyası –yhn

da olsa olsa (bizim anladığımız anlamda sıradan) rezillikten, bayağılıktan, kötü niyetten uzak söz ya da edimler garip kaçardı herhalde. Bir SS mensubunun ağzından çıkacak iki sözcük - örneğin <iyi geceler> - Auschwitz cehenneminde skandal sayılırdı. (Bu arada <cehennem> nitelemesiyle fazlasıyla onurlandırdık kampları, ne de olsa bu sözcük kötülerin cezalarını çekmeye yollandığı koloni olan klasik cehennemi anlatıyor. Hiç kuşku yok, naziler altına imzalarını atarlardı bu tabirin, çünkü kamplara tıktıkları insanları, 'Yahudilik', 'çingenelik', 'Marksistlik' gibi doğalarında olan kötülükler nedeniyle <cezalandırıyorlardı>.)

Tüm bu saydıklarımın nükleer suça bulaşmış failler için geçerli olmadığı ve SS görevlilerine kıyasla Eatherly gibilerin ahlaken üstünlüğü olgusu, - aslında karşılaştırılması bile abes - eylemlerinin daha az korkunç olduğu anlamına gelmiyor elbette. Aksine Hiroşima Auschwitz'ten çok daha kötüydü. Bir insanın, bir saniyelik bir hamleyle iki yüz bin (bugün olsa milyonlarca) insanı yok edebilmesi gerçeğinin yanında milyonları sadece ağır ağır katledebilen birkaç bin SS mensubu (sözcüğün bağışlanması diliyorum), 'zararsız' kalır. Nükleer tehlike insanlığın tamamı için bir tehdit çünkü. Toplama kampları için aynı şey söylenemez. Nükleer silahlar kelimenin tam anlamıyla <apokaliptik>; oysa kamplar yalnızca mecazi anlamda <kıyamet> demektir. Modern katliam yöntemleriyle kıyaslandığında Hiroşima'nın öncesindeki üç yıl boyunca imha kamplarında olanlar (sözcüğü yazmaya elim varmıyor) basit kalır. Kamplardaki düzeneklerin randımanı ve teknolojisi, günümüzün füze üslerinin teknolojik normunun ve erişebilecekleri performansın yanında hantal, âdeta 19. Yüzyıl'dan kalmadır. Bu, 'tesisler' bir günlük işlemde yüz binlerce ya da milyonlarca insanı değil (yine kullanmaya dilimin varmadığı bir tabirle) <sadece> yüzlerce kişiyi haklayabiliyordu.

Hiç kuşku yok: <Gelecek>, modern kitle katliamlarının-

dır. ('Geleceksizlik' üreten aparatlara <gelecek> yakıştırmak mümkünse tabii). Henüz endüstriyel gelişmesini tamamlamamış ülkelerde Auschwitz'in daha uzunca bir süre model oluşturması olasılığı devre dışı kalmıyor elbette. Henüz Hiroşima üretecek konumda olmayan güçler Auschwitz'teki <işleyişle> yetinmek zorunda. Hâsılı <gelecek> henüz her yerde <başlamadığı> için Auschwitz modelinin de bir geleceği var. Modern kitle katliamı metoduyla pek de yeni olmayan diğer metot - tabii bu arada insanlığın 'sağ kalmasına' izin verirlerse - daha uzunca bir süre <örtüşecek>.

22 Mart

"H. Journal"de - motifi neredeyse 'kıskançlık' diyeceğim - bir makale okudum bugün. Yazar, Yahudi olmayan milyonlarca insan da savaşın kurbanı sonuçta, diyordu. Yazdıklarına bir de 'bu Yahudilerin her zaman olduğu gibi savaş kurbanları arasında şeref locasını kapmak için öne geçmeye çalıştıkları' gibi bir tümce eklememiş bereket.

Yahudiler bu türden ayrıcalıklı mevkilerden feragat etmeyi ne çok isterlerdi oysa. Lakin - şeref locası denemeyeceği apaçık - bu yerlerin gerçekliği su götürmez. Kamplarda ölenler, <öylesine> yaşamını yitirmiş savaş kurbanlarına dahil değillerdi çünkü. Hitler'in, siyasi hedeflerine ulaşmak amacıyla feda edilmelerini <sineye çektiği> milyonlarca Alman askeri ve sivil ya da hedefe yakınlaştıran savaş metodunun gereği olarak görülen kayıplar, örneğin işgal bölgelerindeki düşman birliklerine ya da halka verdirilen kayıplar kategorisinde de değillerdi. Hayır, Yahudilerin yok edilişi ne bedel ne araçtı, bizzat nasyonal sosyalizmin hedefi, hatta paronoya denebilecek başlıca hedeflerinden biriydi. İşte o nedenle, ölülerimiz ve yine katledilen yüzbinlerce Sinti ve Roman, katledilen Slavlar, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşamını çatışmalarda yitirmiş olan-

lardan - çağın diğer savaşlarında ölenlere değinmiyorum bile - tamamen farklı anlamda bir 'ölü' kategorisindeler. İçler acısı koşullarda yaşamını yitirmiş, o yılların tüm kurbanları derin bir saygıyı hak ediyor. Bizlerin diğer kurbanlardan daha rezil bir biçimde katledilmesinde bit yeniği arayan, bir kere daha özel muamele talep ettiğimizi, böylelikle boşuna gaz odalarını boylamadığımızı düşünenlerse en esaslısından bir aşağılama-ya layıklar.

26-27 Mart gecesi

Peki ama neden? Neden milyonlarca insanı 'Todt Teşkilatı'nda yol vb. yapımında çalıştırmak varken imha etmeyi yeğlediler? Öldürdüklerinin yerine dışarıdan, işgal edilmiş bölgelerden milyonlarca işçiyi yurt içine nakletmeleri gerektiği halde neden kalkıştılar bu katliama? Külüstür yük vagonları bile nazi ordusu ve bu orduya yoğun tedarik için bulunmaz nimetken, onca tren neden toplama kampları için seferber edildi? Ayrıntılara boğulan açıklamalar bile 'neden', daha doğrusu 'ne diye' sorusuna açıklık getirmiyor. *'Yahudilerin kökünü kazımak isterken hangi amacı güdüyorlardı?' sorusunun yanıtı şudur: Yahudilerin kökünü kazımak. Bu bir araç değil hedefti.*

Hitler, Himmler ve tayfası, Yahudileri - hem debdebeli bir amiyane metafizik örneği hem makro tarzda kurnazca bir siyasi demagojiydi bu - tüm olumsuzlukların, kötülüğün, kirin, çürümenin, hilebazlığın, para ve şehvet düşkünlüğünün simgesi olarak görüyordu. Neden böyle bir figüre ihtiyaç duymuşlardı peki? Birçok nedeni var:

1. Şöyle ki - hiç kimse, hakikaten aptal olmayan Hitler kadar ayırdına varıp çıkarları doğrultusunda kullanmadı bunu (herkesin malumu olduğu üzere) sadece <Tanrı> değil, <Şeytan da ölmüştü>. Çoğunluk, özellikle de hakları ellerinden alınmışlar, Tanrı'nın yokluğunu unutturacak bir şeylere

(doğa, aşk, sanat) nasıl sarıldılarsa, birikmiş agresifliklerini ve dar kafalı hoşnutsuzluklarını üstüne salabilecekleri, yani Şeytan'ın yerini doldurabilecek bir figür olmadan da yapamazdı. Hitler onlara <ikame Şeytan> olarak <Yahudiye> bahşetti (Pek bir tercih edilen, şeytanlaştırıcı tekil ifade, Şeytan'ı şeytanlaştıran tekile tekabül ediyor). Bu 'vekâlet', milyonlar tarafından coşkuyla karşılandı. Dinin mantığına göre Şeytan, lekesiz bir karşı figürü gerektirdiği ve mümkün kıldığı için de Şeytan'ı armağan eden kişi kolaylıkla bu tür bir lekesiz figür, bir çeşit kurtarıcı olarak boy gösterebilir ve bu sıfatla 'Heil haykırışları' eşliğinde ilahlaşabilirdi. *Yahudiler olmasaydı Hitler Tanrı muamelesi göremezdi.* Statüsündeki ihtişamı Yahudilere borçludur. (Şurası bir gerçek ki Yeryüzü'nde şeytanlaştırmaya başvurmeyen kişilik kültü yoktur; Troçki karalanıp suçlanmasa, Stalin hiçbir zaman Sovyet toplumunun 'manevi babası' olmayacaktı; Troçki'ye yönelik yapay nefret üretilmeseydi, nefretleri üzerine çekmeden milyonun üstünde insanı katletmesi mümkün değildi. Bu arada Anti-Troçkizmin bir zaman sonra Antisemitizme dönüşmesi rastlantı değildi elbette.)

2. Diktatörler, iyiyi ve kötüyü, belirlenmiş bir varoluş biçimine sabitleme ihtiyacı duymuşlardır. Toplumun çoğunluğu da heveslidir bu türden <ontolojikleştirmelere>. <Ontolojikleştirme>den, uğraşı, erdemi, ayıbı, inançlı olmayı, kâfirliği, görev aşkını, görevi ihmali ya da mizacı <iyi> ya da <kötü> saymama - aslında çoğunluğun hiçbir zaman gerçek anlamda içselleştirmedeği bir etik anlayışı bu - <iyi> ya da <kötü>yü daha ziyade doğuştan var olan şeyler olarak görme yaklaşımını anlıyorum. Buna göre, örneğin paryaların değersiz görülmelerinin nedeni şu veya bu edimleri, şundan veya bundan kaçınmaları, şu veya bu şekilde düşünmeleri veya düşünmemeleri değildir; aksine bir parya, parya olduğu - ve isyan etmediği sürece kendini de öyle kavradığı - için şöyle değil de böyle davranır, şundan değil de bundan uzak durur, şöyle değil de böyle düşünür. Hâsılı bu <etik>

türünde <iyi> ya da <kötü>, varlık mertebesidir. Yunancadaki <esthlos> = soylu, kavramının kökeninin <einai> = var olmak, olması rastlantı değil. Benzer şekilde soyluların 'yükseklerde' konumlandırılmış olmalarının (birçok yerde hâlâ öyle) nedeni de hünelerleri ya da düşünce kapasiteleri - en azından öncelikli olarak bu yönleri - değildi. 'Üstlerde' olmalarının temelini (aristokrat diliyle kendilerinin de ifşa ettiği gibi) <iyi bir (ahırdan) aileden geliyor olmaları> oluşturunuyordu. <Prestij ve erdem>, Schiller'in tarif ettiği gibi (<Asalet sadece ahlakın temel alındığı yerde olur>) bir <ahlaki> nitelik değil, <yetiştirildiğiniz haranın normuydu>. İşte Hitler, burjuvazinin ahlak kavramlarını atlayarak bu soyluluk ölçütünü devraldı. Tabii gözü kara ve paradoksal bir yaklaşımla. Köken - ya da dedikleri gibi ahır - ölçütünü sürdürmekle birlikte bir de tutup sokaktaki adamı, yani (eskiden aristokrasinin kendisiyle bir tutmadığı) avamı asil ilan etti (bir ilkti bu, çünkü proletarya kendini en fazla <tarihsel anlamda öncü> görmüştü). Toplumun yüzde doksan dokuzunu manipüle ederek elit tabaka olduklarına, daha doğrusu elitin hası olduklarına inandırdı. Bunu başarabilmesi için mutlaka bir *karşıt figür* yaratması gerekiyordu. *Toplum bu figürün varlığı sayesinde kendini <asil> (= üstün ırk) addedebildi.* İcat edilen <avam>la (bu kez <ayak takımı>, <aşağılık> anlamında) kıyaslandığında kendilerini <olağanüstü> varlıklar olarak algıladılar. Kavuştukları asalet ve kendine güvenin temelinde Yahudi olmayışları yatıyordu; sırf çoğunluğun <iyi ahır>ndan geldikleri için <orijinal> ve soyluydular. Sınıfların var olduğu, yani bilinen tüm tarih boyunca aristokrasinin hep, soylu olmayan ezici çoğunluğun dışında bir azınlığı oluşturduğunu düşünürsek, geline nokta da demin de değindiğimiz gibi eşi benzeri olmayan bir absürdlük sergilendi. <Kitlese soylu> ya da <vulgar aristokrasi> kavramlarının meşruiyetine diyecek yoktu. Bu arada bu topluluğun tarihte görülmüş en ödlek ve en mızıkçı 'asiller' olduğu da es geçilmemeli; milyonlarca 'seçkin',

birkaç bin kişiyi can düşmanı ve kurban ilan etmekten çekinmedi. Bu birkaç bin insanın önemini sonuçta aşırı abartıp onları Dünya çapında bir güç (<Siyonist Lobi>) olarak etiketlediler. Karşıt figür - Yahudi - olmasaydı Alman halkına seçkin oldukları yutturmacası telkin edilemezdi. Bu şekilde asalete konan %99, hatta kenar mahallelerde pinekleyen işsizler bile, gerçekteki pek de seçkin denemeyecek yaşam koşullarını görmezden geldiler. *Ari ırk vesikası, kitlenin asalet rehberiydi, hangi sınıfa ait olduklarının önemi yoktu, hep birlikte kayıtlıydılar bu rehber.* Hitler, milyonlarca sıradan insanı soyluluğa terfi ettirerek, yol açtığı hasarın - yani onların sınıfsal aidiyet bilincini ve yurttaşlığın gereği olan tüm özgürlüklerini gaspetmesinin - tazminatını ödedi. <Yahudi>ye ihtiyaç duymasının nedeni buydu.

Bu tür bir figür olmasaydı, hakikaten icat etmek zorunda kalırdı, başka çaresi yoktu. Gerçi neden <olmasaydı> diyorum ki? Hitler'in fon olarak ihtiyaç duyduğu ve kullandığı Yahudi karakterleri sonuçta gerçeklikte değil, yalnızca "Stürmer" gazetesinin kışkırtıcı karikatürlerinde vardı. Sonrasında - bu söylediğim ne denli kulak tırmalayıcı da olsa - gerçekten vücuda gelmişlerse, gaddarca muameleyle kamplardaki insanları *Stürmer'deki karikatürlerin kopyalarına* dönüştürmeyi başaran SS güruhunun marifetidir bu. *Ölüm cül karikatürlerin suretinden gerçekleri yaratıldı.* Bir varlık (Aryan) doğuştan ve geri dönüşsüz biçimde iyiyi simgeliyorsa; diğer bir varlıksa (Yahudi) yine doğuştan ve geri dönüşsüz, kötüyü temsil ediyorsa, artık özgürlüğe (iyiyi ya da kötüyü tercihe) yer kalmamış demektir, ayrıca yine geri dönüşsüzlük geçerlidir. Dahası - keza geri dönüşü yok - bu verili durumda <koşulsuzluğa> da yer bırakılmamıştır; koşulsuzluk, varolmayla zorunluluk arasında sıkışıp âdeta ezilmiştir.

Nasyonal sosyalist diktatörlüğün hedeflediği şey tam da buydu. *Zorunluluğun hükmünün geçtiği yerde koşulsuzluğun işi yoktur.* Aryansan yapman gerekeni yapacaksın. Vice versa: Ya-

hudi doğmuşsan katlanman gerekenlere katlanacaksın.

Nasyonal sosyalizme <ahlaksızlık> atfetmek ‘understatement of the century.’ Çünkü nazizmin en çarpıcı <marifeti> *koşulsuzluk kategorisinin büsbütün yok edilmesinde yatar*. Bu imhanın başlıca kurbanlarının tam da ‘On Emir’le ve ‘Dağdaki Vaaz’la <kategorik buyruğu> oluşturanların torunları olması rastlantı değil; böylelikle ‘koşulsuzluğun’ hayata geçirilmesinden tarihsel boyutta ölç alınmış oldu. Kant’ın <kategorik imperatifleri>nin sık sık sözünün geçmesine (<kategorik> sıfatı cezbetmişti onu) rağmen Hitler, (Schiller’in <her şeyi çiğneyip ufalayan> dediği) Kant’ı çiğneyip ezmiştir.

28 Mart

Şu <arı> sözcüğü. Nazi metafiziğinde insanlık, hatta bence Dünya, doğuştan (ezoterik <metafizikler>deki gibi) pozitif ve negatif, arı ve kirli olmak üzere ikiye ayrılıyor. Pozitif ya da negatif olana aidiyet *a priori* belirlenmiştir. İyi ya da ortodoks olma yahut *kurtulma* olasılıklarının önünü kapatmamış geçmişin doktrinleriyle arada esaslı bir fark var. Buna karşın *sonradan Aryan olmak mümkün değildir*; iyi niyet *para* etmez. Daha toplama kampını boylamamışken de kökeninin ölümüne mahkûm tutsağısındır. Yahudi dediğin, ebediyete dek Yahudi kalmanın lanetine mahkûmdur, o yüzden de <lanetlidir>. <Selamet âleminde> (ahlaken bozulmamış kulaklar açısından katlanılmaz bir tabir!), bu âleme dahil olma lütfuna erişmiş herkesin birbirini <Heil!> diye selamladığı ortamda Yahudiler vazgeçilemeyecek bir karşı figürdüler, *musibet* timsaliydiler. İtile kakıla Auschwitz’in ana kapısından içeri sokulan insanların girişte asılı o ünlü tümceyle değil de bu sözcükle karşılanmaları gerekirdi aslen.

<Arı> sözcüğünü her duyduğumda tüylerim diken diken

oluyor. Benim için bu sözcük daima <Almanya'yı Yahudilerden arınmış ülke yapacağız!> tûmcesine kenetli. Arılık ülküsü, sadece cinsel olanı da değil üstelik, her daim - sodomi korkusundan olacak, yabancılarla, değil evlilik, dirsek ve beden temasından bile ödleri patlayan - fanatiklerin ülküsü olagelmıştır (<ırkın alınına sürülecek kara leke>). İşte korktukları bu şeyi <tabu> haline getirmişlerdir (<Dokunulmazlar>). Bu temas korkusu, en korkunç versiyonlarında yumuşaklığın göz kamaştırıcı beyaz elbisesini giyer. Sonra da amaca uygun bir iffet ve vejetaryenlik kılığında boy gösterir. Altmış milyon insanın kanına giren Hitler'in ciğer ezmesi sosisine el süremesinde, yeşillik ve havuç düşkünü biri sıfatıyla Yahudilerin, Sinti ve Romanların, Slavların canına okumuş olmasında hiç de çelişkili bir durum yok. Bilakis, *arılıkla aklını bozmuş birinin gözünde her şey (pis) domuzdur*. Eh, domuzlara da el sürmemek olmaz, 'silip süpürmek' gerekir her birini.

5 Nisan

Bu eksen de aynı zamanda - üstelik ilk bakışta sahicilik ve arılık aristokrasisiyle bağdaşmayan - sosyal Darwinciliğin de önemi büyüktür. Bu kavram da imhaya gerekçe oluşturunuyordu. Anı olan kökenle özdeşken, sosyal Darwinciler geleceği referans alır. Onlara göre (sözûmona arılıkla özdeş) <sağlık> sayesinde yaşama hakkı olanın, yani yaşaması gereken ve yaşayacak olanın onaylanması gerekir. Darwin'in son derece tuhaf (mekanik ve zoolojik ilerlemeye arka çıkan) ontolojik temel tezi, varlığını sürdürenlerin varolma mücadelesinde galip gelmiş olmaları gerekir; aksi takdirde soyu tükenmiş olurdu, şeklindedir. Kısaca ifade edersek, 'çekişme', 'yarıştan galip çıkma' gibi sözcükler ontolojik kavramlar olarak karşımıza çıkarlar: Yaşam = sağ kalmış olmak; varoluş = henüz var olma. Türlerin, henüz var olmaları, rekabetten, yani yaşam mücadelesinden zafer kazanarak, daha

güçlü olduklarını ortaya koyarak çıktıklarının kanıtıdır, bu sayede yaşama hakkı elde etmişlerdir. Galip gelmemiş herhangi bir türün dinazorlar gibi soyu tükenmiş olurdu; bir anlamda yaşama hakkı yitip gitmiş demektir.

İşte Hitler bu Darwinci tezi bir ideale ya da postulata dönüştürdü. ‘Yaşamak için, yaşama hakkını elde etmek için Darwinciliği pratiğe dökmeli, başkalarına üstünlük sağlamalıyız’ – rakiplere her şey müstahaktır. <Rakibimden büyüğüm, onu yok ediyorum, o halde yaşamak hakkım. Cinayet varolmanın önkoşuludur.>

Hayatta kalmanın vazgeçilmez koşulu olan kurbanın ideal türü ve sembolüyse - yeniden konumuza döndük - Yahudilerdir. O yüzdendir ki Auschwitz, nasyonal sosyalist politika çerçevesinde - korkunçluğu malum - tüm olup bitenlerin ötesinde bir vakadır; bir anlamda nasyonal sosyalist ontolojinin paradigmasıdır; merkezidir. Hâlâ toplama kamplarının varlığını yadsıyanlar belli ki bunu kavramışlar. Rettetikleri tek başına olgunun kendisi değil, nasyonal sosyalizmin asıl ilkesi.

Bu arada bu türden bir sosyal Darwinciliğin böylesine önemli, belirleyici bir rol oynaması çok garip doğrusu. Çünkü ona bakarsanız özellikle de Yahudi halkı, tarihte herkesten daha frapan bir biçimde hayatta kaldı ve aslında var olma hakkının gerekçesini sundu. Lakin sadece görünüşte çelişkili bir durum var. Çünkü tam da Yahudiler benzersiz bir <survival>, deyim yerindeyse ölümsüzlük örneği sergiledikleri için (“Ezeli Yahudi”)* ciddiye alınacak tek rakip olarak görüldüler, o yüzden ortadan kaldırılmaları gerekiyordu. Ayrıca nasyonal sosyalistler (yurttaş eşitliğinin başlangıcından itibaren var olmuş antisemitizm geleneğini sürdürerek) yeni bir ölümsüzlük kavramını kullandılar. Buna ben, Hegel’in bilinen ifadesini biraz değiştirerek <murdar ölümsüzlük> diyorum. Nasyonal sosyalizm, Yahudilerin kendi güçlerine dayanarak değil de

başkalarının sırtından, yani *parazit* olarak günümüze dek varlıklarını sürdürdüklerini savunmuş ve öğretmiştir. ‘En zayıf ırk oldukları halde güçlünün sırtından <vurgunculuk yaptıkları> ve <sırtımızdan geçindikleri> için Yeryüzü’nde hâlâ mevcuttur. Gücümüzü <emen>, görünüşte daha güçlü bu gürüha göz yumulamayacağı apaçıktı.’ İki satır öncesinde tırnak içinde aktardıklarımın aşırı keskin, *tahrik edici ifadeler* olduğu açık; kapitalistlerin kaba tasvirinde kullanıldığı için bu sözcükler haliyle işçi sınıfı saflarında da geniş yankı buldu.

7 Nisan

Kısacası Yahudi düşmanlığı, kapitalizm düşmanlığının yerini alması hedeflenmiş yedek <aşırı taşkınlıktı>. Hitler, Yirmili yıllarda önünde hazır duran, öfkeye evrilmiş ‘egemen sınıfa nefreti’ yok saymaması gerektiğini, öyle bir çırpıda ortadan kaldıramayacağını, dahası eldeki bu birikmiş enerji kuantumunu kullanmanın, hatta artırıp başka bir nefret objesine kanallize etmenin son derece kârlı olacağını görmüştü. <Etiket hilebazlığı>nın bu muazzamlıkta hayata geçirilişinin ilk örneğiymi yapılanlar. İsim değişikliğiyle, nefret objesi sermayedarın yerini <Yahudi> aldı. Gerçek Yahudilerse yapay olarak üretilmiş <nefret>in önüne yem olarak atıldılar. Kuşkusuz Yahudilikle kapitalizmin eşdeğer tutulması Hitler’in buluşu değildi; Yüz yıllık bir gelenekten yararlanıldı. Marx’ın *Yahudi Sorunu*’nda dahi akuttur bu anlayış. Erken kapitalizm döneminin (Grosz ve Weber’e dek uzanan çizgideki) karikatürlerinde sermayedarları karga burunlu ve borsacılar özgü silindir şapkayla resmetme eğilimi yaygındı. “Stürmer”in bu geleneği sürdürmesi yeterliydi. (Aynı umacı, komünizmden korkanlara da servis edildi bu arada. Nasyonal sosyalist propagandanın kullandığı çizimlerde yalnızca kapitalistler değil, Bolşevikler de karga burunluydu. Troçki, “Stürmer”deki karikatürlerde

göbekli Rothschild'in cılız kardeşi gibi duruyordu. Bu açıdan Sovyetler'deki "Krokodil" dergisi de pek farklı çizgide değildi.)

Dolayısıyla tüm nefret edilecekler muazzam pratik bir çözümdü - eritilip tek bir <negatif fetiş>te birleştirilmişti. Bu figürden nefret etmek serbestti, hatta ödevdi. Daha doğrusu yükümlülüktü; öylelikle nefreti asıl hak edenlere ayıracak bir tutam nefret bile kalmasın isteniyordu. Beklenti boşa çıkmadı: Nefret etmek, izinli, daha doğrusu ödev, daha doğrusu zorunlu oldu mu, insan *çok geçmeden nefret objesine bağlanır, ruhundan öyle çabuk söküp atamaz*. Hitler'in, Alman toplumuna gerçekten de bir şey armağan ettiği, yani o topluma nefret etme fırsatını bahşettiği tartışılmaz. Bugün bile o armağan edilmiş nefretten sıyrılamayan çok insan var.

Yukarıda sözünü ettiğimiz 'öcü' aynı zamanda - ikinci varlık nedeni de buydu - aşırı baskı altında bir yaşama ve ölüme mahkûm olanlara hiç beklemedikleri bir 'başkalarını ezme ve öylelikle elit gruba dahil olma' şansı sundu. Molusya atasözüdür: <Uşağından koşulsuz sadakat bekliyorsan ona bir köle armağan et. Kendi uşaklığını unutacaktır.> İşte Yahudiler bu uşakların köleleri sıfatıyla Holocaust'ta ölüme yollandılar. O sıralar aslında o uşakların köleleri arasında yer alması gereken ve kırk beş yıldır şans eseri fazladan yaşamış olan bense burada oturmuş canilerin hizmetlerine koştukları caniler hakkında kafa patlatıyorum. Ara sıra pencereden dışarıyı seyrettiğimde ise karşıdaki yangın duvarında hâlâ yazılı duran, daha doğrusu yeniden yazılmış olan Holocaust sloganını görüyorum: <Geber Yahudi.>

20 Nisan

R. hayret dolu bakışlarla, kafa yorduğum bu düşüncelerimden ötürü ne büyük bir <cesaret> sergilediğimi söyledi. Bütününü yersiz bir iltifat. O totaliter devlette - kamplar da şöyle dursun

- bir insanın gıkını çıkarması bile benim düşünüşümdeki radikallikten çok daha fazla <cesaret> gerektiriyordu. Her ne kadar bu düşünme tarzı başımı ağrıtıyorsa da bazen, fiziksel bir tehlikeyle karşı karşıya değilim... düşünmedeki radikalliğin vazgeçilmezliğini sarsacak bir durum değil bu ayrıca. Gerçekler gerçekliklerini, dile getirilmelerindeki gözüpeklığe borçlu degillerdir. Bazı zırvaları söze dökmek de hayli riskli örneğin. Kamplarda kaçıklar da katledildi.

Burada tüm kayda düşülenler, “Ahir Zaman ve Zamanların Sonu” adlı kitabımda analiz edilmiş sorunlarla sıkı sıkıya ilişkili. Hiroşima ve Auschwitz çağımızın gerçekten en büyük ahlak skandalları oldukları ve önümüze en önemli ahlaki ödevleri koydukları için bu iki temaya ilişkin yazılmış metinlerin üst başlığı şu olmalı:

MAXIMA MORALIA

Ölüler diyarını ziyaret

TEMMUZ 1966

Auschwitz'ten çıkış. Arabada, 5 Temmuz

Korkunun da ferahlananın da ne olduğunu şimdi anladım.

Korku, üç karyolaya on iki kişi uzanmış yatarken, gece bir trenin geldiğini duymak, neler olup bittiğini anlamak için karanlığa kulak kabartmaktır. Kimbilir ne çok yeni gelen olacak, karyolayı seninle paylaşacak ya da yarım saat içinde ne kadar çok kişi dışarı atılacak, yeni gelenlere yer açmak için. Sen de onlardan biri mi olacaksın acaba?

Ferahlama ise trenin Auschwitz'te sadece yavaşladığını ama durmadığını, birkaç yüz metre uzaklıkta bulunan Birkenau'daki rampaya doğru devam ettiğini duymaktır; bunun ne anlama geldiğini biliyorsundur, karyola yüzünden çekişecek olduğun insanlar, bulunduğu bloğun arkasından geçen trendeki herkes, yirmi dakika sonra bir dumana dönüşüp bacadan tütecek belki.

*

“Ölü falan da görmedik oysa,” diye fısıldadı Ch.

“Aynen öyle,” diye fısıltıyla yanıt verdim. “O kadar ölüler işte.”

“Ne demek istiyorsun?”

“Ölülerin bile buralarda bir yerlerde olduğunu. Ama biz yalnızca onların yokluğunu gördük. Tabii var olan şeyler kı-

lığında. Bavulları, bavul yığınları, gözlükleri, gözlük yığınları, saçları, saç yığınları, ayakkabıları, ayakkabı yığınları şeklinde. Yani şunu gördük, tüm eşyamızın, kullanılacak durumdalarsa eğer, affedildiğini, oysa bizleri affetmediklerini. İşte bunu görmüş olmak, ceset görmüş olmaktan çok daha kötü.”

Binlerce insanın işkence gördüğü ve milyonlarca insanın öldürüldüğü yerde, yıllar sonra orada olmak. Oysa biz o sıralar – sahi ne yapıyorduk, ne yaşıyorduk o sıralar? O zamanlar neler yapmış olursak olalım - en yararlı şey bile - neler yaşamış olursak olalım - en güzel şey bile - şimdi hepsi geçersizleşmiş ya da hiç vuku bulmamış gibi. Çünkü o zamanlar yaptıklarımızı ya da yaşadıklarımızı, aynı anda başka yerde olan bitenin yanında anlamları olup olmadığını kestiremeden yapıp yaşadık. Hitler, bu kadar zaman sonra şimdi bile yaşamımızı darma-dağın ediyor. Yıllardır kendi mülkümüz olarak gördüğümüz yaşam kesitlerini bile.

Katoviçe Kilisesine giderken yolun yarısında bir dönemeçte durduk. Gezinmek için arabadan indik. Demir parmaklıklar arasından oradaki mezarlığa baktık. *Böyle bir şeyin olmasına şaştık kaldık.* Lükse bak. Ölüler, tek yataklı odalarında kıyamete kadar kalabilme özgürlüğüne sahip, hem de kendilerine armağan edilen çiçeklerin süslediği, üzerinde kendi adları yazılı mezar taşlarıyla. Arkada bıraktığımız Auschwitz'teki, kendilerine bir toplu mezar bile çok görülen ölülerle karşılaştınca, buradakiler 'single room'larında ölmüş bile sayılmazlar doğrusu. Her halükârda geride kalan yakınlarınca henüz ölü olarak görülmüyorlar. Birine armağan sunuyorsan onu henüz yok saymıyorsun demektir. “Sana armağan veriyorum, demek ki hâlâ varsın.”

Peki biz o geride kalan yakınlardan daha mı akıllıyız? Ölümü kabullenmeyi daha mı iyi beceriyoruz? Daha mı hazırlık-

lıyız buna? Sadece <ölüler> sözünü bile sarf etmemiz yetiyor işte (Meyer'in şiirinde geçen <ölülerin daha büyük orduları> da şöyle dursun) – bir de bakmışsın dildeki bu hileyle o ölüleri nesnelere çevirmişiz. Haklarında görüş bildiriyoruz bir de (ölü olmaları hakkında yani), sanki bu ölü olma durumu, hasta olma ya da aç olma türünden bir şeymiş gibi, <var> kabul edilen objelerin var olma durumuymuş gibi. Oysa artık öyle olmadıklarını biliyoruz. Öyle *değiller* artık. Benim şu cümleme bile hâlâ hile yapışık.

Katoviçe, Temmuz

Akşamımızı M. ve R. ile geçiriyoruz. Kendisi de Auschwitz'i yaşamış olan M., Simonsohn adlı bir ihtiyarın hikâyesini anlattı. Hikâyenin kahramanı, 1942 kışında bir akşam, güçbela sürünerek, <kaldığı> barakanın arkasına atmış kendisini. Orada (insanlar ne ümitler besliyorlarmış o zamanlar, inanılır gibi değil) yüzükoyun yatmış, yağan karla üstü kaplansın da kimse fark etmeden, öylece ölebilsin diye. Başaramamış tabii. Kamp-taki düzenden sorumlu heriflerden biri onu bulmuş, bir sıçanı çevirir gibi çizmeleriyle sırtüstü çevirmiş ve <haddini bildirmiş>. “İyi be, bir de bu çıktı başımıza,” diye bağırıp <açıkgöz> ihtiyarı tekmelemiş, “Var mı öyle herkesin kafasına göre takılması, kaçıp kendi damak zevkine göre nalları dikmesi.” Arkasından da M.'nin çağımızın kilit tümcesi olarak nitelediği o tümce gelmiş: “*Bak dostum, bu kampta, nerede, ne zaman ve nasıl ölüneceğine biz karar veririz, anladın mı!*”

Ölüneceğine. Tıpkı, “Tutsaklar yemeklerini saat 12'de alabilir” değil de edilgen formdaki: “Yemek saat 12'de alınacak” gibi, o zamanki söyleyiş şekli de “Yahudiler ölecek” değil “Ölünecek”ti. Burada da edilgen çatının kullanılması anlaşılır bir şey değil, öyle ya, <ölmek> sözcüğü zaten aktivitenin ve özgürlüğün sonu, aynı zamanda da pasifliğin zaferi değil

mi? Ama sadece bizce anlaşılmaz bir şey bu. Öldürmeyi teke-line almış meslekten canilerin gözünde, öldürülme dışı kalarak ölen, hatta ölmek için bilinçli olarak yere uzanan toplama kampındaki her tutsak, öldürülmekten kaytaran, cinayet teke-lini sabote eden, böylece intihar girişimindeki özgürlüğe cüret eden utanmazın biri konumundaydı. Bu kaytarma sevdasının ya da sabotajın yahut küstahlığın önüne geçip, tayin edilen güne ve programa uygun olarak öldürülmesi için el altında bulunsun diye, bu Simonsohn'a basmış tekmeyle anlayacağınız SS elemanı. Şu işe bak ki bu tekmeyle yarı ölü adamı hayata döndürmüş ve sağ kalmasını sağlamış, ta ki - üç gün sonra yani - adaba uygun bir şekilde gaz odasının yolunu tutacağı ana dek.

M.'den bunları dinledik. R. ise toplama kampından sağ kurtulup memleketlerine, Lemberg yakınlarındaki bir kasabaya geri dönen ve vardıkları gün kasabadakiler tarafından öldürülen beş Yahudiden söz etti. Nokta. Sadece şu söylenebilir: Kuşkusuz tanınmayacak haldeki, iskelet görünümlü o insanların Yahudi oldukları için değil de *hortlak* zannedilerek öldürüldüklerini umut edelim. R.'den bu umudu destekleyecek hiçbir yorum gelmedi elbette.

*

Auschwitz'ten buraya geldiğimde, daha kötüsüyle asla karşılaşmayacağımdan emindim. Yanlış. Hep daha kötüsü var. Öylesine ölüp gitmek varken infaz için kurtarılan insanların olduğu; yine, başka insanların da, yıllar süren alçaltıcı zulme yenik düşmeyip, gazla zehirlenmekten kurtulup, bir deri bir kemik kalmış halde, lime lime olmuş giysilerle, günlerce haftalarca karda kıyamette yıkıntılar arasından yürüyerek, sonunda, yıllarca düşünüyordukları yuvalarına varan ve aynı anda, ne diye hem de, gaz odalarını boylamadıkları için, gazlanmaktan kurtulma cüretini gösterdikleri için canlarından

olan insanların da olduğu gerçeği, Auschwitz'te gördüklerimizi bile unutturuyor.

Yabancı biri, M. ve R.'nin Auschwitz'ten yeni gelmiş bizleri mahcup etmek, hatta birbirlerinin anlattıklarını gölgede bırakmak istedikleri gibi bir izlenime kapılabilirdi. Of, hiç de öyle değil. Hiçbirimiz göz göze gelmeye cesaret edemedik. Sessizce vedalaşıp ayrıldık.

Katoviçe, 6 Temmuz

Bu, Auschwitz'ten bir sonraki gün anlayacağınız. Önceki gün de Krakow'da K.'yle Hiroşima hakkında konuştuk. Gazetelerde yine Vietnam'daki terör saldırılarına ilişkin, bir de halkları adına konuşan, <özgürlük için mücadele>yi dillerinden düşürmeyen malum politikacıların ikiyüzlülüğünden ibaret dayanışmalarıyla ilgili haberler.

Hakikaten öyle zamanlar, günler ve anlar var ki histeriye *kapılmamak* olanaksız gibi. Çünkü *çok fazla* baş kaldırma hikâyesi eşzamanlı dayatılıyor bizlere. Bir zamanlar ne güzelmış - doğru dürüst hatırlamıyorum bile artık - her seferinde sadece bir şeye, tek bir alçaklığa öfkelenme ve henüz <duygusal açıdan konsantre olma> lüksümüz varmış. Ya bugün? Gazetenin sayfalarını karıştırdığın beş dakika gibi kısa bir zaman zarfında ilk sayfadaki soykırımın, ikinci sayfadaki kara çalmaların, üçüncü sayfadaki ikiyüzlülüklerin vb. hücumuna uğruyorsun. Günümüzde aşırı duygusal yüklenmeden söz ediliyor, ben de yıllarca bu konuda yazdım. Ama bugün artık en beter aşırı duygusal yüklenme, ahlaki olan. Aynı anda hem Hiroşima'ya hem Auschwitz'e hem Cezayir'e hem Vietnam'a tepki verme zorunluluğu. Kendi kendine <sus artık!> diyebilmek, kendini sükûnete ve çalışabilmeye, yani, belki de yarın olabilecek kötülükleri bir nebze olsun azaltmaya yönelik bir çabaya zorlamak ne kadar da zor.

Okuyorum: “Kesin olan tek şey, gaz odalarının, giysileri ve cesetleri dezenfekte etmede kullanıldıkları. Yahudilerin bu tür bir yöntemle öldürüldüklerine dair hiçbir kanıt yok.” Bu saçmalığı öne sürebilmek için göstermelik bir kanıt uydurmanın bile mümkün olmadığı bir hapishane hüccesinde yazılmış, tesadüf olmayan bu satırlar, nazi gizli servisinin eski bir subayının, Theodor Soucek’in kaleminden çıkmış. Üstelik Soucek (tabii ki çoktan özgürlüğüne kavuştu, ne de olsa ‘Bay 1945’ten sonra özgürlük devri başlamıştı) sekiz ya da dokuz yıl sonra bu yazdıklarını yayınlatabildi. Yani o ölüm fabrikalarının bulunmasından, fotoğraflarının çekilmesinden, filme alınmasından, santim santim dökümünün çıkarılmasından ve dediklerine bakılırsa, tüm Dünya’ya tanıtılmasından on bir yıl sonra. Belli bir ürün yelpazesi içeren tüm kitapçıların, üç yıl öncesine dek, yani yedi yıl boyunca, o kitabı sergileyip yetişkinlere ve gençlere satışa sunmasına kimse karışmadı.

Peki ya bugün?

Okuyorum:

“Gaz odaları küçüktü,
ileride daha büyüklerini yapacağız,
sonra da hepiniz doğru oraya!”

Bir gaz odası şarkısı. O zamanlardan mı? Hiç de öyle değil. Altı yıl öncesinden. Söyleyenler de Auschwitz döneminde henüz çocuk olan ya da daha doğmamış olan gençler; 1960 yılından bir plak kaydı, <Vatansever Gençlik Birliği>nin erkekler korosu söylemiş. Böylelikle evlerdeki akşam saatlerini <keyifli hale getirmeyi> umuyorlarmış. Bu olay, 1960’ta bu birliğin başındaki kişiye açılan davanın görülmesi sırasında ortaya çıktı.

Bu şarkı bugün de hâlâ söyleniyor mudur dersiniz?

Daha altı yıl öncesinde bile bu, <hâlâ söylenen bir şarkı> olmaktan çok <yine yeniden söylenen bir şarkı>ydı. O halde

bundan kuşku duymamızı gerektirecek çok ama çok az neden var elimizde.

Breslau'ya giderken, 6 Temmuz

Yol kenarında durduk. Tarlaların dibindeki fundalığın gölgesinde uzanıp dinleneceğiz. Pek temiz bir alan değil, ortalıkta ki dikenli teller, kırık tuğlalar toplanmamış. Arada bir tabela: ÇALGI ÇALMAK, KONAKLAMAK, DİLENMEK YASAKTIR! Yazının üstü boydan boya çizilmiş. Uykuya dalmak üzereydik ki tam hizamızda bir kamyon durdu. Sürücü pürtelaş, zehir yeşili bir bez parçası çıkarıp bize doğru sallamaya başladı, sonra baktık ki yanına gitmemizi işaret ediyor. Hemen fırladık yerimizden, herhalde yanlış yere park ettik diye düşündük. O sırada bir anlığına yasak lehvasının arka yüzünün de yazılı olduğunu fark ettim ama beni ne ilgilendirirdi bu.

İlgilendirirmiş oysa, hem de çok. Yolun kenarına vardığımızda adamcağız öyle derin bir nefes aldı ki sanırsınız o an, boğuldu denilen çocuklarını canlı canlı sudan çıkardı; sözünü ettiğim zehir yeşili bezle yüzündeki terleri sildi; sonra Lehçe bir şeyler söyledi, sesinin tınısı şunun gibi bir şey: <Ben sizi bu günler için mi okuttum?>; kavramadığımızı kavrayınca tıslayarak bir patlama sesi taklit etti, kollarıyla da havaya uçmuş gibi bir hareket yaptı. Bu Lehçeyi ikimiz de anladık hemen. Kuşku ya ne hacet, tabelanın arkasında yazan şey şu: <Dikkat! Mayından arındırılmamış bölge!> Her halükârda: <Ölüm tehlikesi!> Teşekkür jestleriyle karşılık verdik. Hatta Ch. parmağını dudaklarına götürüp öpücük yolladı, o da bir şövalye edasıyla öpücükle karşılık verdi ve gitti. Biz de yola koyulduk, çalgı çalamadan, konaklayamadan, dilenemeden ve yanlış bir adımla, yirmi yıldır etkisiz hale getirilmemiş bir mayına basıp yolculuğumuzu yarıda kesmeden, Breslau yönüne doğru; kurtarıcımıza rastlamış olmakla da hani denebilir ki: Wrocław yönüne doğru.

Buralarda, endüstri bölgesine ait, adı çıkmış, moloz ve çöp dökülen devasa bir mıntıka olmalı. Ama bir de baktık, beklentimizin tersine geniş bir alan uzanıyor önümüzde, yüzlerce dönüm büyüklüğünde diyebilirim, havası temiz, endüstri bölgesini çağrıştıran hiçbir şey kalmadı. İçinde stadyumu, gezinti yerleri, havuzları, oturulacak bankları, atlıkarıncaları olan yeşil bir alan, <park> deniyor. Tabii ki ağaç falan yok ama ağacı nereden bulsalardı? Aynı zamanda muazzam bir dönüşüm bu: Çorak ve çerçöp dolu bir arazi adam edilmiş. Bir düşünürsek, yirmi beş-otuz kilometre güneyde insani olanın çöpe dönüştüğü yer duruyor. Ancak burası Auschwitz'in karşı ağırlığı olamaz elbette. Hiçbir Tanrı Auschwitz'i telafi edecek bir şey yaratamaz.

Beuthen'in arka taraflarındayız. Hâlâ kömür havzasındayız. Dizlerimin üstünde yol haritası. Birden gözüme (buradan yirmi kilometre kuzeyde, biz o noktayla güneydoğuda aramızda kalan Auschwitz'in tam ortasındayız) Lubliniec yazısı ilişti, bir yerlerden aklımda kalmış bu isim, belli ki hiç iyi anısı yok bende – derken o şey aklıma geliyor, hayır bir şey değil, birisi, bir kız. Bu <kız>ın, annemle babamın sohbetlerinde sıkça adı geçtiği için (o zamanlar sayıları çok az olan kız öğrencilerden biriydi ve sanırım içlerinde en yeteneklisiydi) hakkındaki bazı şeyleri biliyordum, Lublinitz'li olduğunu da – Buna inanasım gelmediği gibi korkunç da buluyordum hatta. Tanrı'nın belli bazı insanları, bu derece bilinmeyen ve sadece haritada var olan Lublinitz gibi ücra bir köşede Dünya'ya getirtip sonra da o karanlıkta doğanlardan hangisinin karanlıkta kalacağını ve hangisinin yolunun Dünya'nın <Breslau> denen parıldayan merkezine düşeceğini tesadüflerin takdirine bırakmasını hem kavrayamıyor hem bağışlanamaz bir haksızlık olarak görüyordum. Anlayacağınız, yer adı o zamanlar (ayrıca ne annem ne

babam böyle bir şeyi makul karşılardı, o yüzden bu konuya hiç girmedim tabii) Tanrı'nın sportmenliğe aykırı davranışını simgeliyordu, benim gözümde *teolojik bir kavramdı*. İşte bu yer adının şimdi, 1966 yılında dahi, neden haritadan gözüme sıçradığı ve beni ürküttüğü, açıklığa kavuşmuş oluyor böylece. – Kızın adı Edith Stein'di.

Yolda

İki yerleşim merkezi arasında (<arasında> denebilirse tabii, çünkü tüm bölge aslında hiç bitmeyen tek bir kentten ibaret) akünün suyunun bittiğini fark ediyoruz. Derken, eski bir çiftlik evinde faaliyet gösteren bir tamirhane buluyoruz. Lehçe bilmediğimi söyleyip özür diliyorum. Tableau. Bize bakan iki yaşlı adam tam tersine coşkuyla karşılıyorlar Almanca konuşmamı. Kimbilir, benim elli yıl sonra bile tam zımparalanmamış Silezya aksanımı tanımış dahi olabilirler. Kısacası tesadüfen, o bölgeyi terk etmemiş küçücük azınlığa ait iki adama denk geldik. Tutup beni <kendilerinden biriymişim> gibi selamladılar. Korkarım bu sadece eski bir Alman değil aynı zamanda eski bir nazi olduğum anlamına geliyordu. Şu işe bak, otuz üç yıl sonra, hem de benim başıma böyle bir şey gelsin; ellerine geçsem beni o zamanlar sürececek, dövecek ya da gaz odasına tıkacak adamlardan, onlardan biriymişim gibi muamele göreyim ve benden para almasınlar, üstelik bir de Polonya'da. Kaçtığım 33 yılında kim derdi ki bunlar olacak? 33 yılında üç yaşında olan, yani 30'da Kaliforniya'da doğmuş Yahudi Ch.'ye bile hempalarıymış gibi bakışlar fırlatmalarının absürdlüğü de şöyle dursun.

Edith Stein aklımdan çıkmıyor. Sanki karşımda duruyor yine: İri gözleriyle ve kalın saç örgüsünün çevrelediği Yahudi kızı simasıyla; tipik sınıf birincisi yüzü, aslında güzel olmadığı

söylenemez, ancak yine de biraz fazla terbiyeli, fazla küçük burjuva, fazla şirin, fazlaca öksüz bir kız çocuğunu andırıyordu, keyifsiz bir görünümü de vardı biraz, ağzının hali gözden kaçmıyordu. Doğrusu o Edith'i gerçekten kendi gözlerimle mi o şekilde görmüştüm yoksa fotoğraflardan mı böyle tanıyordum, elli yıl sonra bunu artık bilemeyeceğim. O zamanlar eğer onu bizzat böyle görmüşsem, kafamı kaldırıp yukarı doğru ona bakmış olmalıyım, babamın öğrencisi olan birinin otoritesi tabii ki benim açımdan tartışılmazdı o zamanlar, dokuz ya da on yaşındaydım herhalde, o ise yaşını başını almış bir genç kadın olmalıydı, yani en az yirmiydi. Yo, yalnızca fotoğrafları da hatırlıyor olabilirim pekâlâ. Evde, babamın öğrencileriyle çektiirdiği fotoğraflarla dolu bir sürü albüm vardı. Sonradan; madem Flandre'deki, Somme bölgesindeki ya da Galiçya'daki topraklara gömüleceklerdi, derslere girme zahmetine hiç katlanmasalardı da olurdu diye hayıflanarak sözünü ettiği öğrencileriyle. Ancak babam, gönlünde taht kurmuş, çok fazla sayıda kayıp vermiş, Breslau'daki bu vefakâr öğrenci grubunu yine de hiçbir zaman unutmadı. Çeyrek yüzyıl sonra bile, artık kendisi de bir kuşak geride kalmış ve çoktan sararmış 35 yılında, uzaklardaki güney eyaleti North Carolina'da sürgün devri başladığında bu fotoğraflar yanındaydı. Hatta 38 yılında, ölümünden birkaç ay önce de orada albümlere birlikte bakmıştık.

İşte bu fotoğrafların bazılarında o da vardı: İri gözlü, yetenekli, Lublinitz'li genç bayan Stein, babamın gözde öğrencisiydi, doktorasını babamda yapması planlanıyordu, ama sonra kimseye haber vermeden Breslau'dan ayrıldı. Nereye ve kime gittiğini (yani Göttingen'e Husserl'e) ve bu ayrılışın babamın gururunu pek okşamadığını sonradan öğrendim elbette. Ama şu var ki fotoğraflardan gitmemişti ve bu fotoğraflardan 1911'den ya da 1912'den olduğunu düşündüğüm bir tanesinin o kadar aklımda kalmış olmasının nedeni, büyük ihtimalle

öğrencilerin bir kıyafet balosunda çekilmiş olması ve fotoğrafçının - bu da o sahneyi gerçeküstü yapmıştı - masalsı ve egzotik tarzda giyinmiş insanları olanca titizliğiyle ve mümkün olduğunca simetriyle makinanın karşısına dikmişliydi. Ne yapsın, lise mezunlarının, Corp öğrencilerinin ya da Protestanlık eğitimi alanların fotoğrafını çekerken öyle görmüştü. İşte bu fotoğrafta bir Frizyalı olarak ölümsüzleşmişti genç bayan Stein – anlaşılan bir kereliğine bile olsa tam bir Alman kızına dönüşme, bir bakıma bir geceliğine <asimile olup-öbür tarafa geçme> fırsatını iyi değerlendirmişti Lublinitz’li genç bayan. Daha az mutsuz olan diğerleriye bir kereliğine de olsa Alman olmamanın tadını çıkarıyorlardı, onun yerine Türk, İspanyol ya da Kızılderili kılığında olmayı tercih etmişlerdi. Edith’in melankolik ve gettoları çağrıştıran yüz hatları, folklorik kostümle kontrast oluşturması nedeniyle daha bir belirginleşmişti elbette. Derslerdeki parlak zekâsına rağmen işin bu kısmını gözden kaçırmıştı belli ki. Aklın bu tuhaf devre dışılığı ise öyle kişisel falan değil tüm Dünya’da yaygın bir defoydu. Düşünme gücü ile naiflik birbirini dışlamıyor ne de olsa, hatta tersine çoğu kere kaynaşmış gibidirler. Alman Yahudilerinin düşünenlerinin hayli uyanık olduğunu zanneden biri, olan biteni hiç kavrayamamıştır. Asıl yaygın olan acıklı bir temiz kalplilikti. Polonya-Prusya sınırını ya da Yukarı Silezya’nın o şehirciğiyle Breslau metropolü arasında uzanan kültür sınırını geçer geçmez içlerinde (elbette yanı sıra vatanseverliklerini ve güvenilir bir vergi mükellefi olduklarını kanıtlamaları koşuluyla) bir umut, yo inanç desek daha iyi olur, filizleniyordu sorun çıkmayacağına dair ve anında tüm Almanlar tarafından doğma büyüme Alman olarak kabul edilip dostça karşılanmayı bekliyorlardı, bunun için Ortaçağ yazı dili Almancasını araştırmanın ya da Beethoven’ın sonatlarını çalmanın ya da Lessing, Kant ya da Goethe üzerine kitaplar yazmanın yeteceğini düşünüyorlardı. İki bin yıldır o sayede

halk olarak kalabildikleri, bir kitap toplumu olarak yaşayageldikleri için benzer şeyleri karşıdan da bekliyorlardı: Yani başka bir topluma o toplumun kitaplarını okuyup inceleyerek ya da yorumlayarak hatta gerekirse yazarak ait olabilmeyi. Ne Salomon Maimon'un ne Mendelssohn'un ne de babamın sorguladığı naif düstur buydu. Şimdi gencecik Edith Hanım kalkıp da bir adım daha ileri gitmeyi denemiş ve başkalarının geçmişine de talip olmak ve bir geceliğine de olsa Kuzey Almanyalı ya da Hollandalı köylü ya da balıkçıların torununun torunu kılığında gözükme istemişse bunun nedenini onun ilk sadakat sınavını çoktan başardığından emin olmasında aramak gerekir. Okulda Goethe ya da Schiller ya da Almanya'da Romantik dönem üzerine ve elbette daima sınıfın en iyisi olan kompozisyonlar yazmıştı çünkü. Diyeceğim, Frizyalı kılığında (kendisi derviş ya da benzeri bir şey olarak en ortada duran) babamın sol koluna girmişti, bu pozisyon <girmek> olarak adlandırılabilirse eğer, çünkü <motorik açıdan budalaca> gözükken bir jestti. En azından, en hafif bedensel temastan ödü kopuyormuş gibi korkunç beceriksizce ve utangaç duruyordu; babamın sağ kolunaysa çok daha inandırıcı görüntüsüyle, çünkü malın sahibi olduğundan emin, Venedikli ya da İspanyol gibi giyinmiş (doğrusu bunun için o kadar uğraşmasına gerek yoktu) annem girmişti.

Derken o isim, hiç beklenmedik bir anda - aradan geçen zaman en fazla on yıl olmasına rağmen yepyeni bir çağda, çünkü ne de olsa bu arada bir Dünya savaşı yaşanmıştı ve ben dokuz değil on dokuz yaşındaydım - yeniden karşıma çıktı. Yabancı bir yerdeki ilk sömestrin, Freiburg'daki o harika ilk yaz sömestrinin ilk gününden söz ediyorum. Ev sahibem, Kybfelsen'deki birahanenin karşısına düşen Günterstal'de bahçıvandı, benim kayıt belgemi heceleyerek okuduktan sonra birden coşkuyla: <Breslau!> diye bağırmış ve Breslaulu başka birinin daha benim kaldığım odada kalmış, benim yattığım yatakta

yatmış olduğunu anlatmıştı. Bayan Stein, Edith'miş adı. Breslau o kadar da büyük değildi ya, onu oradan tanıyıp tanımadığımı sormuştu. Duyduğuna göre bu genç bayan, bir sürü yabancı öğrencinin uğruna buralara geldiği ünlü bir profesörün < tam anlamıyla gözdesiymiş>, bundan da kimbilir ne anlaşılmış. Nihayetinde ben de her şeyden önce bu profesörü düşünüyorum, yani Husserl'i. Bana sonradan, doktoramdan önceki sömestrlerde tekrar tekrar ve övgüyle Edith Stein'dan, gökte ararken yerde bulduğu ideal asistan diye söz eden; daha doğrusu, büyük bir ıstırapla ve biraz da şaşkınlıkla "onun son zamanda yaşadığı düşünsel süreç"ten (yaşını başını almış bu adamın daha keskin sözcükleri ağzına almamak için nasıl dişini sıkıdığını görebiliyordum) - yeni öğrencisi ben olduğumdan, Stein'in asistanlık yaptığı güzel dönem geride kalmıştı artık çünkü - onun < parlak gelecek vadeden>, doğrusu asla şimdiki gibi bir gelişmenin ipuçlarını vermeyen o 'summa cum laude' başlangıcı'ndan sonra deyim yerindeyse üzücü yola girdiğinden; bu yola frapan ve bir o kadar da yetenekli olan (<dâhi>, hele <şeytani> gibi sözcükler asla ağzından çıkmazdı, biliyorum) Bay Scheler'in etkisi altında kalması yüzünden girmiş olabileceğinden - kuşkusuz bu daha da kavranamaz bir şey diyen, çünkü ne de olsa Bayan Stein tam da kendisinininkine benzer bir yaklaşımla başlamış ve onun rehberliğinde akılcı ve dürüst araştırmacılığı öğrenmişti, yoksa (herhalde <metafiziksel dolandırıcı> demek istedi) onun idaresinde değil - kısacası Edith Stein'in, Göttingen'de biçimlenen fenomenolojiden cayıp Katolikliğe geçişinden bahseden Husserl'i. O bu konulara ilk kez değindiğinde, kıyafet balosu fotoğraflarını düşünmeden edemedim elbette, çünkü bu kez de yine kendisinin olmayan bir geçmişe soyunmayı denemişe, daha doğrusu bunun cazibesine direnememişe benziyordu. Bu kez ulusal değil de dinîydi gerçi ama vaka prensipte aynı sonuçta. Edith Stein'in

önceki çalışmalarını yayınlamayı sürdüren ve benim gözümde, hayal kırıklığına uğramasına rağmen sabırla bir kenarda bekleyen âşığı andıran Husserl'in olup biteni kavradığını, şöyle ki zavallı Stein Hanım'ın aslında sadece bir simge, yani tarifi zor <ait olma ama yine de tam ait olamama>nın bir simgesi olduğunu - bu hiçbir Yahudinin yüzleşmekten kaçınmadığı bir zorluktu - evet Husserl'in bunu kavradığını hiç sanmıyorum. Ama bu mesele hakkında bildiğim kesin bir şey yok, ne kadar zor gelmiş olsa da bu konuda hiç ağzımı açmadım. Her şeyden önce Husserl'in başından da bir vaftiz geçtiğini öğrenmiştim, Protestan olmuştu yani. Protestanlık hakkında hiçbir şey bilmiyordum ancak onun asıl felsefi görüşleriyle uzaktan yakından ilgisi olamazdı - bu kadarı bir Husserl öğrencisi için açıkltı sonuçta - oysa Edith Stein'in 'bona fide'sinden, hatta 'optima fide'sinden' kuşku duymak için ilk etapta bir sebep yoktu. O yüzden onun, bu çok sevdiği öğrencisinin attığı tuhaf adıma ilişkin serzenişine katılmam mümkün değildi. Üstüne üstlük benim, pek alışık olmadığı suskunluğumu tamamen yanlış anlaması da meselenin büsbütün çarpıklaşmasına yol açtı, bir ara Edith Stein'in yaptığına sempatiyle baktığım gibi bir kuşkuya bile kapıldı diyebilirim. Ama yirmi ikisinde biri olarak bu absürd durumu nasıl düzeltebilirdim bilmiyordum. Kendisinin, hiçbir ortak yönünün bulunmadığı bir dine inançsızca bağlılığını içten ve dürüst olarak değerlendirip, Edith Stein'in oportünistlikle ilgisinin olmadığı bilinen adımına kuşkuyla yaklaşmanın bana ters geleceğini ona nasıl açıklasaydım? Anlamazdı ki bunu. Avusturya'nın öyle bir yerinden geliyordu ki kuşağının erkekleri, tacirler ve fabrikatörler kadar bilim adamları ve sanatçılar da, vaftizi, halledilmesi gereken <ufak bir formalite> olarak görüyor, bununla kalsa yine iyi, bu <formaliteyi> halletmemeyi dar kafalılığın ve iflah olmaz tutuculuğun göstergesi sayıyorlardı. Büyük olasılıkla Husserl, uydu-

ruk din değiştirmeyi, kendisinin dinlerle ilgisi olmayan felsefi doğrularının önünü açma olanağı sunması olarak açıklamak gibi bir argümana başvurur, ben de bu argümanı reddederdim. Yahu bu Yahudiler, böyle ahlaki açıdan belirsiz ve çarpık durumlara düşmekten hiç mi kurtulamayacaklar? Nasıl bir absürdlük bu! Karşımızda Moravyalı Yahudilerin yaşadığı ücra beldeden gelmiş ve Katolik Freiburg'da felsefe öğreten bir filozof vardı. Bu felsefede, değil dinlerin varlığı, belli bir dinin bile adı geçmiyordu, filozofun ciddi ciddi, tüm felsefe tarihinde, sıkı onur unvanı <felsefe>yi gerçekten hak eden ilk akım olduğunu iddia ettiği bir düşünme sistemiydi söz konusu olan. İşte bu filozof aynı zamanda hâlâ kökenini belli ettiğini, hatta her geçen yıl daha da fazla bir aziz hahama benzediğini dahi sezemeyecek kadar naifti. Dahası bu adam Freiburg'daki ünlü felsefe kürsüsüne atanabilmesinin ve kendini sözde biricik doğru felsefesine böylesine tümenden adayabilmesinin sırf zamanında kendi dini olmadığı gibi yabancı da kaldığı, tanımak için bir sebep görmediği bir dini kabullenmişliği sayesinde olduğunu - bastırmaya çalışmamışsa tabii - unutmuştu anlaşılan. İşte ileri yaştaki, felsefi doğruları uğruna uyduruk bir vaftizi gözünü bile kırpmadan sineye çekmiş ve bu durumun hazin absürdlüğünü ayırt etmemiş bu insanın karşısında yirmi iki yaşında, Musevi dininden bir o kadar anlamayan hatta belki de Moravyalı bu yaşlı adam kadar da anlamayan (Büyük dedesi bile Almanca tarih kitapları yazmış, ondan mıdır) - ne de olsa profesör bir getto bölgesinden geliyordu - biri oturuyordu. Ama bu yirmi iki yaşındakine, profesörü taklit etmek, yani onun gibi, inançsızlığı nedeniyle ve doğruların gün ışığına çıkması uğruna, hakikate aykırı birşey yapmak, başka deyişle herhangi bir başka inanca aitmiş izlenimi yaratmak, form doldururken bile yanıltıcı bir not düşmek, itici geliyordu (yanlış anlamayın kişisel karakter sağlamlığının göstergesi falan değil bu, sadece kuşak meselesi). Kaldı ki öyle davranmış

olsa bile bunun ona hiçbir yararı olmazdı. Nasıl ki Thomasçı ve Katolik ve hatta Karmelit olmak Edith Stein'in işine yaramadıysa: Şu anda ardımızda kalan o yerde, hiç vaftiz edilmişlerle farkı gözetilmedi, kül olup gitti. Yaşça büyüğümüz Husserl'den böyle bir son esirgendiye eğer, tek nedeni daha önce ölüp gitmiş olmasıdır.

Oppeln

Keskin boğucu Temmuz, iç çamaşırlarımız üzerimize yapışıyor. Soluklanmaya çalışıyoruz. Daha önce buraya hiç gelmemiştim. Oderwiese'de salkımsöğüt altında bir banktayız. Neredeyse hemen üstümüzde demiryolu köprüsü, oradan sonsuz uzunlukta kömür yüklü bir tren geçiyor, gürültüler çıkararak Breslau yönüne doğru gözden kayboluyor. Kömür havzasıyla bağlantıyı sağlayan ulaşım hattı bu. Yani aynı zamanda Auschwitz'le de. İki on yıl önce köprüden paldır küldür geçenler ve belki de tıktırıldıkları sığır vagonlarındaki aralıklardan dışarıyı gözetlerken bu suyu, bu çayırıları görmüş olanlar, iki saat sonra dumana dönüşmüşlerdi. Birkenau'daki bacalardan tüten bu duman, Yukarı Silezya'nın zaten sürekli isli göğünü eser miktarda daha isli kılmıştı. Şu köprü'nün üzerinden trenle o yöne gidenler dumandı tamamen, geçici olarak erkek, kadın ve çocuk kılığına girmiş duman.

İşte gürültüyle köprüden geçen trenlerden birinde o da vardı. Westfalyalı kız öğrencilerine Alman edebiyatına giriş dersi vermesi hiçbir işine yaramadı. Birinci Dünya Savaşı sırasında yirmi dört yaşındayken, Husserlcliğini yüzüstü bırakıp yurttaşlık görevini yerine getirmek uğruna bir epidemi hastanesinde Alman askerlerinin bakımıyla uğraşması da hiçbir yarar sağlamadı. 1919'da bölgenin Alman varlığına ait kalması için yürütülen halk oylaması kampanyasına ne pahasına olursa olsun katılabilmek amacıyla kalabalık ailesinin tüm fertleriyle

Lublinitz'e dönmesi de. (Muhtemelen bu toplu seyahat <Yahudi aile, 1939'daki kaçış sırasında> gibi bir görüntüye sahipti ya da onun bir genel provası görünümündeydi; ama kim daha o zamandan bu benzerliği görebilirdi ki?) Hayır, hiçbiri fayda etmedi, hiçbiri bir yere varmadı. Adam yerine mi koyulacağız yoksa yakılacak mıyız, bizim elimizde olan bir şey değil bu. Kendimizi o topluma ait hissedip hissetmediğimizin hiçbir önemi yok, hissetmek de neymiş hem, aidiyetimizi göstermeye yönelik fedakârlıkların bile önemi yok, bunları düşünen mi var, hatta belki de akla en az gelen şey bu. Bilakis her şey kendilerinden olmayı umduklarımıza bağlıdır, onların kafalarından geçene, varlığımızı ya da yokluğumuzu ne şekilde kullanmak istediklerine bakar her şeyden önce.

Ah, onun da bu sığır vagonlarından birinde bir ağıla tıklı olduğunu düşünmek;

onun da şuradan Oder Nehri'nin üstünden paldır küldür geçip gittiğini;

iki saat sonra dumana dönüşmekten kurtulamayıp bacadan tüttüğünü;

ve daha bir saat öncesinde Breslau'dan - Breslausu'ndan - geçtiğini;

ve o sırada belki de vagonun aralığından dışarıya bakmaya çalıştığını;

ve belki de - çünkü Breslau'nun ölü şeyleri sağladı daha o zamanlar - Elisabeth Kilisesi'nin kulesini son bir kez görmüş olduğunu;

ya da bir kez daha bir saniyeliğine okulunun görüntüsünü yakalamış olabileceğini, o da olmadı, merkez garının çirkin - bildiğin bir şey çirkinmiş ne gam, öyleyken en çirkin şey bile güzeldir - arka avlusunun civarını;

ya da kayda değer kariyerinin başladığı üniversitenin geniş ön cephesini;

ya da o absürd kaçışı sırasında ağlayan ailesiyle vedalaştığı

sokağı, sahi, yüz binleri bulan o zamanki kaçışlar içinde en absürd olanı; kafese dönüşen Almanya'dan değil, ikinci dereceden bir kafese, kafes içinde bir kafese, manastırdaki kapalı odasına kaçmıştı, bu oda tabii ki kafes işlevi görmedi, nihayetinde bulunup çıkarıldı oradan da;

ve son yolculuğunun diğerlerinininkinden, onunla birlikte fırınlara doğru yol alan binlerce başka insanınkinden daha ıstıraplı olduğunu, üstelik yol arkadaşlarının tümünün onun kendilerinden biri olduğunu ayırt ettikleri halde yine bu kez de - ne dehşet dolu bir tekrar! - bir tür kıyafet balosu oyunu oynadığını, yani Karmelit kılık kıyafetiyle aralarında oturduğunu tasavvur etmek.

Buna ilişkin bir şey öğrenmek asla mümkün olmayacak. Burada yukarıda, hayatta olanların diyarında, bu konuda bir şeyler anlatabilecek bir tanığı nereden bulacağız? Ancak uzak ihtimal değil - büyük olasılıkla dememizde de sakınca yok kanımca - zavallı Edith'in ağır bir bedel ödemek zorunda kalmış olması: Diğerleri gibi, canilerin sövgüsüne ve aşağılamasına maruz kalması bir yana, yolculuğa birlikte çıktığı insanlardan da aynı sövgü ve hakaretleri görmüş olması. Öyle ya Karmelit rahibeyi bir döneke ya da hain olarak görmemeleri ve ona öyle muamele etmemeleri için o insanların melek olması gerekmez mi? Kusuru olmayan atsin ilk taşı.

Ara not, Viyana, Sonbahar

Bu zavallı ve çılgın Yahudi kızını - tarihi momentini akıl sır ermez biçimde yanlış yorumlayarak tam da asimilasyon çağının son bulduğu bir anda tamamen asimile olabileceğini ummuş ve çöp yerine konup yakılmak dışında hiçbir hak elde edememiş bu kadını - bu zavallı ve anakronik kızcağızı şimdi de azizeliğe yükseltme düşüncesindeler. Yeni de değil bu düşünce üstelik. Ta on yıl önce başladılar azizeliğine sözde kanıtlar

toplamaya, hatta onun adının geçtiği duaların yarattığı mucizevi etkiler üzerine haberler derlemeye. Sevinilecek hele de gurur duyulacak bir şey değil bu. Milyonlarca insan imha edildiğinde, tüm Dünya'nın gözü önünde bu işin sorumlularının ne mal olduklarını dile getirmeye cesaret edememiş, kudretli dediğimiz kurumlar, işte bunlar şimdi kalkmış post festum, post mortem Yahudi kızını kendilerine mal etmeye çalışıyorlar. Sözünü ettiğimiz kurum, o zamanlar sessiz kalmasaydı eğer; bu kızcağız belki de ölmeyecek ve sessizliğe gömülmeyecekti. İşte şimdi bu kurum, Edith'i azize mertebesine yükseltmeyi bile düşünüyor. Kilise Edith'e yeniden hayat veremez. En fazla sonsuzluk bağışlayabilir. Bununsa lafı mı olur?

Hayır, her ne kadar o utangaç, alçakgönüllü ve megaloman Edith, ad maiorem gloriam Christi* odun yığınının üstüne çıkmakta duraksamayacaktıysa da ve her ne kadar ölmesinin, kavminin kayıp topluluğunu selamete çıkaracağına olan inancı tamdıysa da, gerçek bu değildi. Yalın ve çarpıtılmamış gerçek, tam tersine, diğer altı milyon insan gibi onun da kökeni nedeniyle yok edilmiş olmasıdır. Bence Kilise, nazi döneminde neleri savsakladığı böylesine ortaya çıkmışken, bu kutsama gerçekten yapılmalı mı diye üç kez düşünmeli. Korkarım bu tür bir girişim, gelecekteki birçok insanın gözüne, ucuza kapatılmış, elden düşme bir mazeret olarak görünecektir. Hele Edith Stein'in daha 1933-1938 arası Papa Pius'un huzuruna kabul edilmek için başvurduğu, Papa'nın, Hitler'in Yahudi politikasına ve halkının uğradığı hakaretlere karşı bir ferman çıkarmasını sağlamak için uğraştığı; bu başvurunun, kelimesi kelimesine aktarıyorum; <ziyaretçilerin yarattığı büyük izdiham> nedeniyle reddedildiği kesinleşmişken. Bu ayrıntı, Kilise'nin baskı ruhsatıyla çıkmış <Yaşamöyküsü>nde*** yer al-

İsa'nın yüce onuru adına -yhn

Edith Stein, "Yüzyılımızın Büyük Kadını" (*Eine grosse Frau unseres Jahrhunderts*), Herder Yayınevi.

dığına göre doğru olduğunu kabullenmemde sakınca yok diye düşünüyorum. Yalnız bu kitabın yazarı rahibe Theresa Renata di Spiritu Sancto, bu gerçeği neden böylesine açıklıkla aktarmış, anlaşılır şey değil. Belli ki bu beyandaki aleyhte içeriklerin ne anlama geldiğini ne kendisi kavramış ne sansürcü. Ne olursa olsun, Hochuth ve Friedlaender'in ifşaatlarından çok daha öncesinde onların da konu ettiği Vatikan taktiğini gözler önüne seren bu gerçek, ilk kez bir Karmelit manastırının baş rahibesi tarafından açıklanmış oldu. "Bu şekilde ricamı yazılı olarak sundum", diyor, Edith Stein'in bir mektubundan alındığı anlaşılan satırlarda, "mektubumun Aziz Peder'e kapalı ve mühürlü olarak teslim edildiğinden eminim; bir süre sonra da şahsım ve ailem için hayır dualarını aldım. Başka da bir şey gelmedi. Ama sonradan sık sık düşünmüşümdür, acaba o mektup hiç mi aklına gelmez diye." Bu sözlere iyi kulak verilmeli. Hiç de Papa'nın yanılmazlığına olan inancı ifade etmiyor. Çok şükür ki etmiyor.

Onur hak edenindir. Edith Stein bir girişimde bulundu. Bu girişim sonuçsuz kaldıysa bu onun suçu değil, hiç şüphe yok. Ama o zamanlar sesi çıkmayanların bu kadının azizeliğe layık olup olmadığını incelemeye kalkması meşru mu? Önceki çuvalayışlarını teslim ettikleri takdirde belki. Belki bu bile yetmez.

<Azizelik> ya peki? Yardım etme ve insanların hayatını kurtarma çabası, yani ahlaki açıdan kendiliğinden anlaşılır bir şey, neden azizelik belirtisi olsun? En banal doğrunun tersyüz edilmesi değil mi bu? Asıl doğru olan, yardımı savsaklayanın hiçbir koşulda aziz sayılamayacağı. Tersine, kurtuluş için bir şeyler yapmak Edith Stein'in aklına hiç gelmeseydi korkunç olmaz mıydı?

Bir azize mi? Çektiği tarifsiz acılar nedeniyle? Belki. Ah, yaşadığı şeyleri kaldırabilmek, ölüme gidebilmek, yalnızca kâtilerince değil, birlikte ölmeye mahkûm edildiği kişilerce de

hor görölmek, bütöün bunlar için bir azize kuvveti *gerekebileceğini* yadsımıyorum. Bu aşağılamalara dayanabildi mi, dayanabildiyse nasıl, bunları kim bilebilir? Bütöün o horlanmalara katlanmaktan, yani kahraman olmaktan başka çaresi mi vardı ayrıca? Kendini herhangi bir şey için feda etmemiş, tersine kendisine kıyılmış bu insanı göğöe yükseltmektense Oppeln Köprüsü üzerindeki o gürültölü yolculuğö, büsbütöün acı ve öfke duyarak anmayı daha değerli ve yaraşır buluyorum. Anısına saygıyla. Ama yalnızca saygıyla.

Vatikan'ın Edith'i kutsama işini bu kadar önemsemesinin, sırf kendilerine mazeret arama ihtiyacından kaynaklandığını düşünmeden edemiyorum. Roma'nın, milyonlarca Yahudinin imha edilmesini protestosuz - en azından duyulur bir protesto yoktu, etkilisi de şöyle dursun - kabullendiğö gerçegi ayyuka çıktı. İşte bu ayyuka çıkan şey günümüzün milyonlarca insanı tarafından duyulduğö ve yarının milyonlarca insanı tarafından da duyulabileceğö için Kilise'nin bu yükselen sesi bastırmak ve çuvallayışını affettirmek için çareler ve yollar araması anlaşılır bir şey. Bu iş için o zamanlar zehirli gazla yok edilmiş bir erkek ya da kadın Yahudinin post festum kutsanması prosedüründen daha inandırıcı ne olabilir ki? Yahudi bir kadını uygun gördü Vatikan. Elbette rasgele birini değil. Çünkü ancak yaşarken ve yaşamıyla, yani Yahudilikten zamanında çıkması ve Katolikliğö zamanında geçmesiyle bu işö uygunluğönu kanıtlamış biri söz konusu olabilirdi. Kısacası yaşam - öyküsü, Kilise adına anlşanlı bir sayfa oluşturan biri; yakılarak öldürölmesi <Biz de yakılarak şehit olduk> anlamına gelen, göklere çıkarılmasıyla Kilise'nin de kendini göklere çıkarabileceğö biri. Korkarım sırf bu nedenle Edith ideal adaydı, o yüzden seçildi. Amacı Edith'in kutsanmasının ön hazırlığı olduğö anlaşılan kitabı okuyunca insan, zavallının bir Hıristiyan olarak bu işkenceleri çekmesi için Hollanda'dan zorla alınıp Doğö'ya götürölldüğü ve Auschwitz'te, ailesinin memleketinden kırk

kilometre uzakta yanıp kül olduğu izlenimine kapılıyor. Haki-
katen bir tek, Edith Stein'in Katolik Kilisesi mensubu olduğu
için odun ateşiiyle yandığını ya da sözde, tıpkı çarmıha gerilen
gibi Yahudilerin kurbanı olduğunu iddia etmedikleri kaldı.
Denecektir ki duyduğum acı tüm orantıları çarpıtıyor ve söy-
lediklerimi haksız kılıyor. Hiç sanmıyorum. Söz konusu ki-
tabın hiçbir yerinde Edith'in Hristiyanlığına rağmen ortadan
kaldırıldığı açıklıkla yer almıyor. Bu <rağmen>i tüm açıklığı-
yla vurgulamak, kutsama planlarına ters düşeceği gibi Edith'in
Hristiyan şehit ününün parıltısını da söndürürdü.

Başka bir versiyon da var, buna göre Edith, din değiştir-
mesinin ona sağlayabileceği her türden avantajı elinin tersiyle
itmiş, hatta içinden geldiği halkla dayanışma halinde ölüme
gitmesi nedeniyle de bir bakıma içi rahatmış. Bu versiyona
inanmamak için hiçbir neden görmüyorum. Ben de saygıyla
eğiliyorum önünde – yanlış bir şey de yapmış olmam, dışında
kalamadığı facianın devasallığı her koşulda saygı gerektiriyor,
hem de sonsuz bir saygı. Ama ölmeyi göze aldığı gerçeği onun
kendini Yahudiler için feda ettiği anlamına gelmiyor - sözü
geçen kitapta bazı bölümler öyle anlaşıyor - saçma sapan bir
düşünce bu. Çünkü Edith de diğerleri gibi katledildi, onun
tercihi değildi bu son, üstelik kurtulma şansı da yoktu. Doğ-
rusu onun kendini feda ettiği iddiası sadece saçma değil aynı
zamanda yanıltıcı. Yahudilerin suçlu olduğu imasını içeriyor
sanki. <Sanki> de laf mı, 159. sayfada kaynak göstermeden
Edith'e mal edilen şu sözleri okuyoruz: “Kristal Gece, halkı-
mın üzerine çektiği lanetin gerçekleşmesidir.” Bu cümle yeti-
yor. Öldürülen milyonlarca cezasını bulmuş Yahudiyle onun,
yani Hristiyan şehidin arasındaki mesafenin açık tutulması
gerektiğini ifade ediyor çünkü. Edith Stein'in yanarak ölme-
sini ondan önce, sonra ve onunla birlikte yakılan milyonlarca
lanetlinin ölümünden farklı değerlendirmemiz isteniyor. “Yüz
hatlarında Yahudi kökenini ele veren hiçbir yan yoktu” cüm-

lesi rastlantı değil. Kitabın kapağındaki röprodüksiyonda yüzünden Yahudilik akan genç kadın fotoğrafının yalanladığı bu tümce, birtakım şeyleri feci şekilde ortaya seriyor. Sırf sakinleştirme amacına hizmet eden bir tümce. Dolaylı olarak şunu demek istiyor: Belki de yakında bu yeni Azize Theresa'ya dua edecek olan sizler! Endişe etmenize gerek yok, bir Rebecca'ya ya da bir Sarah'a, "Stürmer"den* bildiğiniz bir Yahudi kadına dua etmenizi kimse istemez. Yahudi görünümünün böylesine açıkça yadsınması, gerçekte Yahudi tipinin aslında düşük nitelikte bir görünüm arz ettiği yolundaki yargının açıkça tanınmasından başka bir şey değil; en azından açık biçimde, bu görüşte olanların dikkate alınması demek. Kuşku yok: Antisemitizm, bu kitapta bir olgu olarak kabul görmekle kalmıyor, aynı zamanda kimi pasajlarda meşru bir olgu sayılıyor.

Oppeln - Brieg arası, 6 Temmuz

Aslında ölmemin, katledilip çöpe dönüşmemin öngörüldüğü yerden geliyorum, yirmi beş yıl önce olacaktı bu yani. Neden kurtulduğum, neden benim ayakkabılarımın da Auschwitz'in ayakkabı yığınlarının, benim bavullarımın da Auschwitz'in bavul yığınlarının, benim saçlarımın da Auschwitz'in saç yığınlarının, benim gözlüklerimin de Auschwitz'in gözlük yığınlarının bir parçası olmadığı, bazılarının yirmi beş yıl önce dolaştığı yerde neden daha ilk dün dolaştığım ve neden oradan ayrılıp gidebildiğim, istediğim zaman hem de, gözetlenmeden ve sanki bizzat Höss'ün** kendisiymişim gibi... Bu soruları yanıtlamak mümkün değil. İşte oradan gelip, Dünya'nın <ışığına> gözlerimi açmamın öngörüldüğü yere doğru ilerliyorum. Yo, benim için bu <öngörülmemişti>, tesadüftü doğumumun

1923 -1945 arası Nürnberg'de yayımlanan, antisemitik ve kışkırtıcı bir dil kullanan haftalık gazete -çn

Rudolf Höss, Auschwitz toplama kampının sorumlusu nazi subayı (1900-1947) -çn

orada olması. Annem babam oralı değil, Berlinliydi çünkü. Ne yapalım, orası olmuş. Varlığını öğrendiğim yer, bir Dünya'nın olduğunu, bu Dünya'nın nasıl göründüğünü, yerinde yurdunda olmanın ne demek olduğunu, atları ve faytonları ve köprüleri öğrendiğim bir de. Tüm bu saydıklarımın ilk orada haberdar oldum ve benim için gerçek atlar ve gerçek faytonlar ve gerçek köprüler bugün bile hâlâ sadece Breslau'daki atlar, faytonlar, köprüler; orada hâlâ atlar, faytonlar, köprüler var mı yok mu önemli değil, ilk orada öğrendim hepsini. Tohum, düştüğü yerde yurdundadır, yuvama gidiyorum anlayacağınız. Ne var ki yarım yüzyıldır, orada geçirdiğim sürenin dört katı bir zamandır görmedim yurdumu. Benim sesimi duymuş kimse yok orada artık, orada öğrendiğim dili konuşan kimse de kalmamıştır belki. Bu dili (çünkü konuşmayı orada öğrendim) tüm göçlerime ve yerküre turlarıma karşı bugün dahi kendi dilim olarak konuşuyorum. Bir de belki o yer yoktur artık, duruyor mudur ki Führer'in ve takımının çıldırmasıyla zorunlu olarak yerle bir edilmiş o kent?

Var olduğunu söylüyorlar. Biraz sonra anlayacağım bunun doğru olup olmadığını. Ama kent varsa eğer, 1910'da Brandenburger Caddesi 54 No'lu evin tavan arası penceresinden baka baka ezberlediğim siluet duruyorsa eğer, geldiğim yer olan bu geçmişte kalmış kenti elli yıl sonra yeniden göreceğim olmam, benim için de öngörülmuş Auschwitz'teki fırınlara daha demin, soğumalarından yirmi beş yıl sonra dokunmuş olmam kadar ihtimal dışı.

Brieg civarında

Elli yıl uzakta kalmak. Ch., dile kolay bu, o kadar kolay ki söylemesi, bu mesafeyi kafanda bir berraklaştırman gerekiyor, hatta bunu benim de yapmam gerekiyor.

Şu an içine doğru yol aldığımız zaman, benim için fosil

çağının ilk dönemlerine ait. Çünkü her şey o zaman başladı. Daha öncesinde de bir şeylerin var olduğu iddiasına hâlâ güvenmiyorum. Ama bu 1916'yla 1966 arasındaki zaman, yalnızca benim kısa yaşamımın ölçüleriyle değerlendirildiğinde değil, tarihin ölçülerini işin içine kattığımızda da uzun. Çünkü şöyle diyelim örneğin, Haydn'ın hâlâ beste yaptığı 1809'la, artık *Tristan*'ın da olduğu 1859 arasındaki süreden kısa değil bir kere. <Kutsal İttifak>ın imzalanışı, yani sonsuza dek kraliyetçi statükoyla *Kapital*'in ilk cildi arasında geçen zamandan da aşağı kalır yanı yok; Goethe'nin *İtalya Seyahati*'yle Jules Verne'in *Aya Seyahat*i arasındakinden de; Napolyon'un Helena'daki ölümüyle Babamın Berlin'deki doğumu arasındakinden de. Söz açılmışken, 1870'teki Fransa-Prusya Savaşı olmasaydı babam Berlin'de değil Paris'te doğacaktı. Seninle Almanca konuşmamı ve Breslau'da doğmuş olmayı sırf Bismarck'ın Ems telgrafı üzerindeki dalaveresine borçluyum.* Haliyle Breslau'ya bu yolculuğumuz da dolaylı olarak Bismarck'ın eseri – ama şimdi bunu ele almanın yeri değil.

O zamanlar Breslau, kırtasiyelerinde, üzerlerinde “Her tekme izi bir İngilizli...”, “Her darbe ansızın bir Fransızın...”, “Her ateş bir Rus yerde leş...” benzeri rezil metinler yazılı kartpostalların satıldığı bir kentti. Bir de hepimizin, evet biz de dahiliz buna, hatta babam da - ne de olsa kafası çalışmayan bir adam değildi, sıradışı şeyler düşünmekten, yazmaktan ve yayınlamaktan çekinmemişti hem de - evet hepimizin, Dünya'nın en doğal şeylerinden biriymiş gibi, Tanrı, imparator ve anavatan için (jimnastik kulübünden verdikleri kemerimin tokasında bile yazılıydı bu) zaferden zafere, nihai zafere koştuğu bir kentti. Bir kez bile evde kuşku taşıyan bir söz ya da okulda hanedanlık karşısı bir yorum yahut herhangi

* Prusya Şansölyesi Otto von Bismarck'ın, Bad Ems'den gelen ve Fransa'nın taleplerini ileten telgrafı kısaltarak ve tahrif ederek basına açıklaması ve bunun üzerine Fransa'nın Prusya'ya savaş ilan etmesi kastediliyor—çn

bir yerde o zamanki kanlı olayların meşruluğuna yönelik bir eleştiri duyduğumu hatırlamıyorum. Hepimizin sinsice saldırıya uğradığı su götürmezdi. Beş hafta içinde gidişatı tersine çeviren Marne Muharebesi hakkında bir şey duyduysak da en fazla, çoktan telafi edilmiş küçük bir bozgun olduğu yönündeydi – yani anlayacağımız Breslau, o zafer senin bu zafer benim, geleceğe doğru koştuğumuz bir kentti, o gelecekte tabii ki ne bir Verdun vardı ne Ekim Devrimi ne enflasyon ne Hitler ne Auschwitz ne Hiroşima ne de bir Vietnam. Onun yerine devasa tek bir Almanya, okulları tatil, bayrakları dalgalanan, tüm Dünya'yı ıslah edecek bir Almanya vardı. En azından Belçika'yı, Briey Havzası'nı, Polonya'dan birkaç parçayı koyacaktık cebimize, bir iki de sömürge tabii, e ama sahiden hak etmiştik, kahramanlarımız damarlarındaki Alman kanını bir hiç, koca bir hiç uğruna mı dökmüşlerdi?

İşte ben şimdi o zamana geri dönüyorum Ch. Oysa sana bunlardan hiç söz etmeyecek orada göreceklelerin, tersine bambaşka bir geleceği anlatacak, tabii o gelecek de, en azından büyük bir kısmı, yine aynı şekilde yok oldu ve unutuldu.

Ohlau

Burası Breslau'dan önceki son nokta. Varışı geciktirmeye çalışıyorum. Oder Nehri kenarında birkaç dakikalık bir mola daha veriyoruz. Korkmaya başladım. Egzotik mi egzotik bir ülkeye yapılan, tehlikelerin hiçe sayıldığı bir keşif gezisine katılmış gibi hissediyorum kendimi. Ay'a giden bir roketle ya da <Gibi> de laf mı?

Resmen egzotik. Çünkü genellikle böyle adlandırılan şeyler, son yıllarda gördüğüm sözde egzotik tüm o yerler, Meksika'daki, doğanın parçası olmuş devasa Güneş Tapınağı kompleksi, Kalküta'da çıplak bedenlerle kaplandığından görülmez olmuş caddeler, Kuzey Kutbu. Bütün bu yerler egzotik miydi?

Egzotik şeyler yalnızca, Berlin-Charlottenburg ya da Viyana-Mauer ya da Sixième Arrondissement ya da Upper Manhattan gibi yerlerde doğmanın normal olduğundan ve ancak bu gibi yerlerde ikamet etmenin yakışık alacağından emin olanlar için vardır. Egzotiklik, “Bir insan nasıl olur da Frankfurtlı olmaz” diye şaşırان kara cahiller için vardır sadece. Bugün hâlâ egzotik olandan söz etmek avanaklık. Viyanalı birine Bangkok nasıl egzotik geliyorsa Bangkoklu biri için de Viyana’nın öyle sayılması bir yana, bugün artık bir insanın her yerde kendini evinde hissetmesinin doğal sayılıp sayılamayacağı sadece parasının olup olmamasına bağlıdır. Bir de belki onu zapt ve cinayet amacıyla sağa sola yollayan emperyalist güçlerin adamı mıdır, yoksa küçük ve ihtirassız bir gücün mü ona bakar. Egzotik şeyler yalnızca uçakla yolculuk edemeyenler, yalnızca <egzotik> dedikleri yerlere erişemeyenler, bu egzotik şeyleri göremeyenler için var. Hatta onlar bile destek görüyorlar, onlar bile gruplar halinde ve okul çocukları gibi uygun fiyatlara oralara götürülüyorlar. Götürülüyorlar, çünkü gidilen yer sözde egzotik – nihayetinde egzotikliği de kalmıyor oranın. “See exotic Hawaii. Everybody does!” Şu tarz bir şey ya da (böyle bir reklam sloganı duyarsak şaşırmayalım): “Join the army and destroy exotic Vietnam. Everybody does!”**

Egzotik mi? Hayır, içine doğduğum çağda <egzotik> kavramı anlamını yitirdi, en fazla turizmde faaliyet gösteren ya da militarist şirketlerde reklam sözcüğü olarak varlığını sürdürüyor. O yüzden eskiden egzotik sayılan ve seyahat şirketlerinin bugün hâlâ (yarın kesinlikle çok geç olacak) <egzotik> diye reklamını yaptığı bir sürü yer dolaştığım halde, egzotik olanına hiç rastlamadım şimdiye dek. Hatta bu söylediğim, bir roketin içinde Dünya’nın çevresinde tur atsaydım (köhne-miş biri olarak kaçırdım bu fırsatı) ya da roketin dışına çıkıp

Herkes gibi siz de egzotik Hawai’yi görün –yhn

Herkes gibi siz de orduya katılın ve egzotik Vietnam’ı yok edin –yhn

boşlukta dolansaydım dahi geçerliydi. Kuzey Kutbu, Kalkûta, Meksika ya da uzay fark etmez, bu yerlerin ya da yörüngelerin tuhaf bir tarafı yok, çünkü varlar işte, çünkü şu an, onlardan söz ettiğim şu an, oturup Ch.'ye bu düşünceleri açıklamaya çalıştığım şu sırada bulunduğumuz nokta kadar halihazırda ve varlar. Bu yerlerin hepsi (Einstein'ın eşzamanlılık diyalektiği bunu hiçbir şekilde zayıflatmaz) aynı şimdiki zaman zarfındalar. Bangkok şu anda var, Kuzey Kutbu şu anda var, roketin yörüngesi şu anda var. Bu noktalar bize sadece mekânsal olarak uzaktalar, bununla önemi yok, mekânsal uzaklıktaki bir yere ulaşmak sorun değil. Henüz ulaşılmamış da olsa ulaşılabilir bir yeri <egzotik> diye adlandırmak düpedüz anlamsız.

“Ama?” diye araya girdi Ch.

“Ama şimdi mesele tuhaflaşmaya ve kuşku uyandırmaya başladı. Belki de şu aşağıda akan nehrin, buradan hiç bakmamıştım o nehre (buraya da hiç gelmemiştim çünkü), bu arada başka bir ad alması iyi olmuş bence, artık <Odra> diyorlar, öyle ama Odra Oder işte ve Breslau'da; Breslau ise yüzyılın başında, hayır onunla kalsa iyi, yüzyılın başı, topu topu yarım yüzyıllık mesafede, oysa Oder ve Breslau benim yaşamımın tarihöncesi kısmına ait. Çoktan sona ermiş fosil çağına, Dünya'nın başlangıcına yakın zamanlara. Öyle ya, benim yaşamımın başlangıcından önce ne vardı ki Dünya'da? Oraya mı gidiyorum şimdi yani? Geçmişe doğru mu iniyorum?”

“Should we turn back?”

Kafa salladım. Yola devam ediyoruz, tabii biraz daha yavaşladık, hem de vakit geç olmasına rağmen. Gerçekten egzotik olan bir yere öyle prestissimo” yaklaşmak, yeraltı dünyasına son sürat gitmek pek de yakışık almazdı. Ford Angliamız eliliyle ilerliyor, derken elli kırk oluyor ve WROCLAW tabelası, ölüler diyarının sınırını arkamızda bıraktığımızı gösteriyor.

* Geri mi dönsek? –yhn

İt. Müzikte çok hızlı tempo –yhn

Ben daha ne olduğunu kavrayamadan ve kente giriş yaptığımız caddenin de içine daldığımız semtin de neresi olduğunu anlayamadan geldik. Herhalde bir zamanların Dürrgoy'u ya da benzer bir yer. Önüme bir şey çıkıyor, çok iyi bildiğim bir şey gerçi: Bir dizi kulesiyle katedral adasının silueti. Bu katedralden eser kalmadığını, yeniden inşa edildiğini biliyorum, bu arada "Katedral", "Protestan Kilisesi" ve "Kum Adacığ1 Kilisesi"ni Ch.'ye açıklıyorum, bu adlar ona hiçbir şey ifade etmiyor elbette; evet bu kadar bildiğim bir şey olmasına karşın siluette bir gariplik seziyorum. Şimdi ancak, o yapı topluluğuna demin nereden baktığımı anlayınca aradaki farkı kavradım. Önceden oradan bakınca o kilise kompleksi hiç gözükmiyordu. Orayla, şimdi boşluk ve moloz yığınlarının toplandığı yer olan bulunduğum nokta arasında, görüşü engelleyen mahalleler vardı. Vay be, bugün, yirmi bir yıl sonra dahi böyle burası, Köln bile 50 yılında böyle görünmüyordu. Bombalanan kentlerle, sistematik bir topçu ateş1yle çökertilen kentler arasında ne kadar da büyük fark var. Breslau, Stalingrad'a benzemiş olmalı. Gerçi şimdi kent merkezinin nerede olduğunu seçebiliyorum, Elisabeth Kilisesi her yerden görünüyor, bir yığın çatı, sanki sıradan bir günmüş gibi, yine de oryantasyonumu sağlamakta zorlanıyorum, nerede dönüp durduğumuzu bilmiyorum, (haritayı inceledikten sonra ancak) tam da 1909'la 1915 arası gezip dolaştığım yerlerde turladığımı fark ediyorum. Latincenin labirentlerinden ya da geometrideki ispat teoremlerinin, hipotez bağıntılarının içinden çıkabilecek miyim diye her gün tir tir titreyerek tur attığım yerlerde, teneffüslerde <at sırtında>, yani daha büyük bir öğrencinin ensesine binmiş halde, kolunu benim boynuma dolamış, benim gibi <ata binmiş> bir diğ1erinden kurtulmaya çabaladığım. Yani okulun, hatta kesinlikle eski okul avlusunun olduğı yerdeyim tam, ta

arkaik zamanlarda her gün akla karayı seçtiğim bu yerde demin de akla karayı seçtim, en azından okulumdan, Johanneum Lisesi'nden geriye kalan ıssız harabelerin arasında dolaşırken. Okulumdan geriye, gözlerimi kapatıp hatırladıklarımın da azı kalmış. Ama dediğim gibi demin nerede olduğumu kestirememiştim, nereden kestirecektim ya da farkına varacaktım, okula bu yönden hiç gelmemiştim ki, hiçbir zaman, ne güneydoğu yönünden ne Auschwitz'ten; hep güneybatıdan, hep güven dolu bölgeden, evden, 4 Numara'yla Gabitz Sokağı'ndan Brüder Sokağı'na kadar. Gabitz Sokağı'ndan önce ve Brüder Sokağı'ndan sonra başka hangi duraklar vardı, Dünya bu durakların ötesinde nasıldı, ötede Ohlau ve Oppeln, bir de Katowice ve Auschwitz var mıydı, en azından olabilirler miydi, o zamanlar bütün bunlara hiç kafa yormamıştım tabii. Nasıl fark etseydim demin nerede olduğumu? Okuldan bakıldığında, dökülmekte olan yangın duvarlarıyla çevrili avludan başka bir şey gözükmüyordu ki. Çizim salonundan dışarı baktığımızdaysa, karşıdaki Paradies Sokağı'nda, bir feniğe meyankökü aldığımız, şekerlemeler satan, perişan durumdaki dükkânın bulunduğu binayı görebiliyorduk bir tek. Oysa şimdi (arada yıkılmadık hiçbir şey kalmadığı için) çok şey, fazlasıyla çok şey, katedral, nehirdeki adanın üzerindeki kilise, Protestan kilisesi, hepsi görülebiliyor. İşte bu kadar çok şey görebildiğim için demin nerede olduğumu anlamam olanaksızdı. Aynı yerde üç tur döndükten sonra, olmayan bir sokakla olmayan bir başka sokağın kesiştiği yerde pes ettim ve <Stalingradzka>ya ne taraftan gidilir diye sormaya karar verdim. Geçmişin kalıntıları arasında yolumu bulayım diye Krakowlu bir arkadaşımın verdiği küçük kent haritasında, kuzey-güney bağlantısının, yani bir zamanların Schweidnitzer Caddesi'nin adı böyleydi. Ama yardım girişimi fayda getirmemişti, <nowy>* olduğunu iddia ettiği halde bu kent haritası da eskimişti bu

arada, o da geçmişe aitti artık. Çünkü gitmek istediğim cadde-
nin adı artık <Schweidnitzer> olmadığı gibi <Stalingradzka>
da değildi. Arabadan başımı uzatıp yol sorduğum kadın (köy-
lû, başörtülû, önlüklû, ayağında ağır ayakkabılar) taş kesildi.
Almancam mıydı acaba onu böyle ürküten, yani beni, tam da
beni, hortlamış bir nazi olarak mı gördü; yoksa kabahat cad-
denin adında mıydı - bu arada yeni adı <Swidnica> - yahut da
bende, tam da bende Stalinizmin reenkarnasyonunu sezer gibi
mi oldu bilmiyorum, tek bildiğim, bir süre kaskatı kesilmiş
halde durduktan sonra birden sıçrayıp şeytan görmüş gibi ba-
ğırmaya - öyle ki gören Munch'un Çılgılık tablosundan kaçmış
sanır - ve koşmaya başladığı; bunun üzerine, kısmen panik
karşısında kendimiz de paniğe kapılmış olarak, kısmen daha
fazla dehşete kapılmasın ve takip ettiğimizi sanmasın diye dö-
nüş yaptık, böylelikle de, mucizeye bak, bir şekilde (herhalde
<sur hendeği>nin oradan geçerek) Schweidnitzer Caddesi'ne
düştük. Oradan Tauentziehen Meydanı'nı bulmak zor olmadı.
Meydan her zamankinden güzeldi bu arada (şu da var ki es-
kiden nefret ettiğim bir yerdi, köşedeki evlerden birinde diş
hekimimiz Treuenfels oturuyordu çünkü). Vardığımızda, ar-
navutkaldırımındaki taşlar sökülüyordu (benim için o ses, diş
kliniklerinde kullanılan aeretörden geliyordu); elbette Garten
Caddesi de otelimiz de oradaydı, Krakow'da tarif etmişlerdi,
merkez garın tam karşısında kalacaktık. Geldik işte.

Garten Caddesi'ne paralel sokaklardan birine park ediyor-
ruz. İsimler aklımda kalmamış. Şimdiki ismi Rejtane ve şu an
geçerli olan bir tek bu isim, çünkü arabayı tekrar bulabilme-
miz gerekiyor. Evlerin eskiden kaldığı belli, müthiş bakımsız-
lar. Duvarlar kurşun izleriyle dolu, sıvalar tamamen dökül-
müş, 1950'deki Köln gibi. Sokakta perişan bir hareketlilik var,
buranın yerlisi olmayanlar, merkez garın sakinleri geziniyor.
Ancak bu evlerin hâlâ duruyor olması, hatta kendi içinde bir
bütün oluşturan sokağın bir bölümü, neredeyse bütün bir so-

kağın varlığı, akıl alır gibi değil. Artık olmayan şeyler ve boşluk değil, tam tersine aslında beklenen bir boşlukta yine de tesadüfi bir şeylerin bulunması ürkütüyor. Suç ortağıymışız gibi el sallıyorum sıralanmış evlerin ön yüzlerine. Ch. ürkekçe beni izliyor bu arada, tüm bunların bana biraz fazla gelmesinden korkmuş gibi bir tavrı var. Yersiz bu korku, biraz uzun yaşayınca, insanın sarsıntıları ertelemeyi ister istemez öğrendiğini, kendisinin de ileriki yaşlarda bunu becerebileceğini henüz bilmiyor işte. Ona bu evlerin ön yüzüyle ortak yanı-
mız olduğunu açıklıyorum, tıpkı benim gibi onların da varlıklarını, hâlâ varoluşlarını aynı banal raison d'être sayesinde sürdürdüklerini, aynı onur kırıcı tesadüfe borçlu olduklarını, yani tarihin özensiz çalıştığını, işini doğru yapmadığını, bazılarını elinden kaçırdığını anlatıyorum. Vive la Négligence!* Merkez garın çok yakınında olmamıza karşın bu sokak (gelirken yan gözle bakıp keşfetmiş, gözlerime inanamamıştım) on beş yirmi ev ötede boş bir araziye açılıyor sanki. Orada, önceden doğrudan merkez gara çıkan geniş Taschen Caddesi'nin olması gereken yer, çok aydınlık, bomboş gibi.

Otel binası eski konforlu Alman evlerinden besbelli. Büyük bir oda, tertemiz yataklar, sırayla üzerlerine uzanıyorum. Sıcak su akıyor ama ilk çağlardan kalma bir sıhhi tesisatçının işi; lavabo pembe nilüfer desenli, tıpkı büyükannemin Berlin'deki evinin tuvaletindeki gibi, belli ki o zamanlardan. Ahizeyi kaldırıyorum, telefon bile çalışıyor. Biri yirmi diğeri yirmi sekiz yıldır okyanusun öbür yanında unutulmuş kül kavanozlarında duruyor olmasalardı, annemle babamı arayabilirdim yani. Nasıl sinirlenirlerdi kimbilir evimizde yatmayıp otelde kalmama, bir de evli olmama, hem de bir Amerikalıyla! Aşağıdan Garten Sokağı'ndan (ya da yirmi yıldan beri adı neyse artık) tarifi imkânsız bir teneke gürültüsü geliyor. Pencereye yanaşıyorum. Bunlar o zamanki tramvaylar olmasın? Benim

<dört> numara olmasın bu? “Yarın sabah yedi buçukta” diyorum, yanımda pencere pervazına yaslanan Ch.’ye, “beni dokuz yaşında okula gidiyorken görebilirsin şurada.” Beni pek dinlememiş olan Ch. kararlı biçimde yarın uzun uyuyacağını söylüyor. Bu son birkaç günden sonra bunu tam anlamıyla hak etti doğrusu.

Valizleri boşalttıktan sonra odada duramıyorum. Ch. yorgunluktan ölüyor, ama yine de benimle geliyor. Bir süre otele önünde dikiliyoruz. Garten Caddesi eskisi gibi ana arter, ortalık genç kaynıyor, Krakow’dakilerden ya da Katoviçe’dekilerden daha kötü giyinmişler, Polonya’nın diğer yerlerindeki gençlerden daha perişanlar. Büyük ihtimalle, yitik doğu bölgesinden, Lemberg’ten falan gelip, kapağı buraya atmış anasız babasız yalnız yaşayan gençler. Derken önce, kente girdiğimiz sırada yakaladığım olasılık dışı görüntüyü tasdiklemek ya da yalanlamak için sola doğru karşıya geçtik. Ama öyleymiş, doğru görmüşüm, resmen o tren garıydı, benim hayatımda ilk gördüğüm gar, ta o zamanlar bile çok eski ve gülünç <merkez gar>dı, kulecikleri ve mazgal dişleriyle, bizim o zamanki adlandırmamızla <kocaman şövalye şatosu.> Buranın mimarı (İmparatorluğun kurulmasından önce yapıldığı kesin) oraya öyle daha ilk bakışta gar olduğunu belli edecek kadar romantizmden yoksun bir şey kondurmaktan utanmış belli ki. “Güzel dediğin, ne olduğunu inkâr eden şeydir.” Ayrıca bu gar öyle bir şey olmalıydı ki biz Silezyalılara, yurtseverliğimizden ötürü gerçek bir Ren Bölgesi şatosunu kafamızda nasıl canlandırmanın gerektiğini de göstermeliydi. Inanasım gelmiyor: Tam da bu şey, her şey yerle bir olurken (kentin yüzde yetmiş beşi yok oldu deniyor), tam da bu şey ayakta kalsın, kentin batışını atlatsın. Yoksa? Yoksa Polonyalılar mı bu büyük kapılı, kuleli, mazgal dişli Alman cengâverliğini bu şekilde yeniden yaptılar? Bana, pek öyle olmayacak bir şeymiş gibi gelmiyor bu. Hatta büyük olasılıkla öyle. Krakow’da, hem de biraz kibirlenerek,

sadece Krakow'da sağlam yapılar kaldığını, Polonya'da geriye kalan her şeyin <sağlam hale getirildiğini> anlattılar. Ben de bundan üç yıl önce Varşova'nın Ortaçağ'dan kalma, henüz birkaç yıllık sokaklarında dolaşmışım. (Öte yandan Hitler'in bir daha asla belini doğrultamaz dediği un ufak olmuş Varşova'yı yeniden inşa etmedeki dikbaşlılıkları ve ölülerine gösterdikleri saygı göz önüne alınırsa <sahte>likten ya da benzer bir şeyden söz etmek saçmalık olurdu.) Peki ya burayı? Ne de olsa Breslau *kendi kentleri değildi*, hatta düşmanın kentiydi. Neden burayı da? Galiba savaşın bitiminde, bir moloz yığınına dönüşmüş Breslau'ya girdiklerinde bu <şövalye şatosunun> yarısını sağlam bulduklarından. Bu şatoyu tamamen başka biçimde ve <modern> tarzda düzeltmeyi nasıl becereceklerdi, kim yapacaktı bunu? Ayrıca o sıralar ellerinde yalnızca cesetlerden, kelepir mallardan ve kentlerin harabelerinden oluşan bir ülke varken <modern> ne anlama gelirdi? Muhtemelen kullanılacak ve az çok ayakta duran ve bir çatısı da olan her şeyi, o şeyin stili (ya da stilsizliği) nasıl gerektirmişse ya da gerektirir gibi gözükmüşse, öyle restore ettiler. Aynı şey üç dakika sonra, Schweidinitzer Caddesi'ne doğru yürürken önünden geçtiğimiz, her yanından Wilhelm Dönemi stili bir Barok fıski-ran resmi bina için de geçerli. Çevredeki hemen her şey yerle bir olmuşken, bir tabunun bu kasıntı binayı korumuş olması, tıpkı merkez garın hedef alınmamış olabileceği ihtimali gibi gerçekdışı bence. Acaba diyorum, bu dolgun göğüslü korkunç yaratık, düzeltilip dört köşe bir yapıya mı dönüştürülseydi? Bu arada, önünden geçerken, Ch.'ye (hiç farkında olmadan) "İşte bu da eyalet binası" dedim. "Eyalet binası ne anlama geliyor?" diye sorduğunda da "Binanın adı bu işte," diye yanıt verdim. Devasa yaratığın o zamanki işlevi neydi hiç bilmiyorum, tıpkı bugün ne için kullanıldığını bilmediğim gibi. Ama hiçbir anlamı olmayan bu isim, yarımyüzyıl önce her gün okula giderken önünden geçtiğim için birden ağızımdan çıkıvermişti.

<Yeni Schweidnitzer> Caddesi'ne sapıyoruz – yepyeni bir cadde, ferah tasarım, Tauentziehen Meydanı'na dek makul modern büyük yapılar göze çarpıyor. Meydansa şaşırtıcı, yeniden inşa sonrası planlanmış oteller ve kafelerle (hepsinin çatısı aynı hizada) sahiden güzel bir yer olmuş. Baş döndürücü bir ıhlamur kokusu. Meydanın ortasındaki anıt (herhalde Tauentziehen'di, her kimdiyse artık) yok olmuş. Bir de şık görünen büyük bir lokanta var, oraya girmeye çalışıyoruz ancak kapısında bekleyenlerin sayısı hayli fazla. Çok yorgun olduğumuzdan sıraya girmek istemiyoruz. Aç dolaşmaya, birkaç dakikalığına sahiden Breslau sokaklarında gezinmeye devam: Hava kararmasına rağmen sağ kolda sur hendeği ve kilise seçiliyor, sol kolda opera var, Borodin çalışırlarmış bugün, biz gidemiyoruz, ama dış cephe eskiden nasılsa öyle kalmış. Ch. saatlerce direksiyonda oturmaktan yürüyemeyecek durumda. İki dakika sonra Schweidnitzer Caddesi'ni seçemiyoruz, Ring'den hemen önce sağlı sollu, çehresiz, her küçük kentte (ama sadece oralarda) inandırıcı görünen, evlerin ve dükkânların yer aldığı binalar. Derken.

Bu gördüğüm doğru olamaz. Ring de Belediye Binası da yerinde. O halde 1905 ve 1915 de yerinde duruyor. Evhamlı bir tavırla etrafıma bakıyorum, ama eksik olan bir şey yok. Sol taraftaki, soylu kent eşrafına ait binalar bile yerlerindeler, yeniden yerlerindeler mi desek acaba? Ch., içimden neler geçtiğini saklayamadığım için boynunu büküyor, böyle geç doğmuş olmaktan, böyle genç olmaktan utanır gibi bir hali var, ne de olsa benim burada dikildiğim en son günden sonra doğmak için bir on beş yıl daha beklemişti. Suskunluğumuzu bozmak için “Yemeğimizi burada yiyeceğiz”, diye atılıyorum yapay bir canlılıkla, bununla da ünlü <Belediye Mahzen Lokantası>nı kastediyorum. Gotik tarzdaki çapraz kemerli tonozu, 1912'de Johanneum Lisesi'nde gördüğümüz <yurt bilgisi> dersinden aklımda kalmış. Tabii ki sadece oradan biliyorum. Ama telafisi

mûmkûn şimdi işte, never say too late,* bir de baktık, mahzen gerçekten var, hâlâ ya da yine, kimbilir – bir farkla, başka bir şey daha var artık: Derinden, geçmişin mahzenmezarından Amerika çalınıyor kulağımıza, caz yani, en azından burada caz olarak geçen, cazla polka karışımı tuhaf bir şey. Bu karışımı kaldırılabileydik, Auschwitz'ten gelmiş halimizle ve on saatlik yorucu bir yolculuktan ve elli yıllık bir uzaklıktan sonra, on dördüncü ya da on beşinci yüzyıldan bir çapraz kemerli tonoz altında gulas yiyerek caz dinleyecek gücü bulabilseydik bile aşağıya kadar inmemiz çok zordu, merdivenler, çoğunluğu uzun saçlı bir sürü genç ve bir iki senkop yakalamak isteyen çok sayıda caz meraklısı tarafından işgal edilmişti, bunları, karşı gelmenin, cüretkârlığın ve özgürlüğün sembolü olarak görüyorlardı çünkü, aradan geçmeye kalkışmak, üstelik bunu bizim gibi Almanca konuşan birilerinin denemesi, sonuçsuz kalırdı. Biçare geri döndük, bugün bir yerlerde bir yemek izine rastlamak bizim için ütopyaydı âdeta. Tekrar merkez gara döndüğümüzde son bir girişimde bulunuyoruz. Bir de ne görelim, bekleme salonunda, üstelik bu saatte de insan kaynamasına rağmen, iki yer boşalıyor. Polonyalı birileriyle aynı masada oturuyoruz. Statülerini ve mesleklerini tahmin etmek bizim için zor. Bizi Batı Alman olarak gördükleri halde çok kibar ve yardımseverler; nezaketimiz şimdiye dek hiç karşılıksız kalmadı doğrusu. Menüü bizim için tercüme etmeyi deniyorlar, ancak yanlışlıkla Lehçeden Lehçeye tercüme yapıyorlar, bunun üzerine karşılıklı konuşamadan gülmeye başlıyoruz. Yanılgı, ortamı çekilir hale getiriyor. Menüden rasgele bir şey gösterip ısmarlıyoruz, nefis sığır eti geliyor, yemeği beğendiğimiz ve tabakları tertemiz yaptığımız için masadaki Polonyalılar gururlanıyorlar. Çıkışta bir reklam panosuna çarpıyoruz, kadın çorabı ya da Nivea reklamı falan değil de, arkeoloji müzesinin reklamı, bir taş balta resmiyle kısmen kültürün tanıtı-

* Asla çok geç deme –yhn

minı yapıyor, kısmen de Breslau toprağının daima Slav toprağı olduğu gerçeğinin altını çiziyor. İlk gençliğimde öyle olmadığı kesin, kafamda benim ilk gençliğimden daha arkaik bir geçmiş canlandırmayı ya da öyle bir geçmişi teslim etmeyi beceremeyecek kadar yorgunum şu anda. Uyku hapı alıp dokuza kadar külçe gibi uyuyoruz. Yani yedi buçuktaki dört numaralı tramvayla okula giden, benimle aynı isimdeki oğlan çocuğunu kaçırıyoruz. Biliyorum, biz olmasak da varacaktır okuluna.

7 Temmuz, sabah

Ch. mışıl mışıl uyuyor henüz; Breslau'da, of all places.* Su götürmez biçimde burada olmasına karşın, şu anda rüyasında, büyük olasılıkla hiçbir yerde ya da çok başka yerlerde. Belki ne bir zamanlar Breslau diye bir yer olduğunu ne artık Breslau diye bir yer olmadığını ne de Wroclaw diye bir yer olduğunu biliyor. Bilmesi de gerekmez zaten.

Parmak ucunda yürüyerek çıkıp gidiyorum. Eve mi? Hayır! O kadar çabuk değil. Yeniden kentin içine dalıyorum. Schweidnitzer Caddesi'nin sur hendeğiyle kesiştiği yeri geçmiyorum. Bu kadarı yetiyor.

<Bu arada.>

<Bu arada> ne demek? Eğer burada dikiliyorsan: Sağ kol-da tesisler ve bazilika (adını zaten hiçbir zaman bilmediğin); onun çapraz karşısında şehir tiyatrosu binası, onun arkasında külüstür Monopol Oteli; tam sol tarafta asliye mahkemesinin şato görünümlü kuleleri. Burada son defa dikildiğin, dün müydü, önceki gün müydü, 1915 ya da 1914 müydü, fark etmez, o günden sonra bu arada bir şeyler olup bittiğinin söylenmesine kulak asma. Hiçbir şey olmadı. Hepsi sayıklama, hepsi düş, hepsi efsane. 1915'te Hamburg'a taşındığımız sayıklama, Freiburg'ta öğrenim gördüğün düş, Berlin'de enflasyonda aç

* Bunca yer varken -yhn

kaldığın efsane. Paris'e kaçışın sayıklama, New York'ta bekle-yişle geçen yıllar düş, Avrupa'ya geri dönüşün efsane. Weimar Cumhuriyeti bir sayıklama, SA'nın bağrıışları düş, Auschwitz efsane. Hiroşima sayıklama, Cezayir'deki işkenceler düş, ya-nan Vietnam efsane. Hiçbiri, hiçbiri, hiçbiri, bunların hiçbiri olmadı, inanma söylenenlere, yutma bu yalanları, yürümeye devam et, <Ring>e doğru yürü, on iki yaşındasın, hadi on üç diyelim, Barasch mağazasının önünden geç, babanın enstitü-süne kadar git, seni bekliyor çünkü, birlikte, yolu uzatarak, Weisgerberlohe'den geçip, Neue Graupen Sokağı'ndan eve gi-deceksiniz.

Yoksa öyle değil mi? İyice bak şuraya! Öyle yerli yerinde olmayan bir şey görüyor musun? Bu arada çok fazla değilse de bir şeyler olup bitmiş midir acaba? Örneğin önümde at sır-tında İmparator I. Wilhelm duruyordu. Her gün buradaydı. Nereye gitmiş olabilir ki? Bir de şu sol tarafta sur hendeğiyle şehir tiyatrosu arası, ne kadar da boş görünüyor. Orada da bir şeyler eksik, ne olduğunu bir bilsem. Anlaşılan bu arada bir şeyler olup bitmiş, en iyisi dikkatli ol, daha ileriye gitme, baba-nı bulup bulamayacağın belli değil, Neue Graupen Sokağı'nı, Brandenburger Caddesi'ndeki evinizi bulup bulamayacağını da bilemezsin. Geri dön, otelde kalıyorsun, yaşlı bir adamsın sen ve itiraf et ki, elli yıl hiçbir şey değilse de elli yıldır.

Eve ilk keşif gezisi

Kahvaltıdan sonra (kahvaltı salonu şık sayılırdı, etrafımızda do-lanan güler yüzlü üç garsona peçete üzerine yumurta resmi çi-zip göstermemden, Ch.'nin de garanti olsun diye gıdaklamasın-dan sonra bir yerine dört yumurta geldi), "Hadi!" diyorum, iyi de <hadi> ne demek şimdi? Nereye hadi? Eve mi yoksa? "Fazla uzakta olamaz" diyorum kendi kendime, "buradan en fazla bir-kaç dakika, önce Garten Caddesi'nden aşağı Höfchen Sokağı'na,

oradan aşığı, Moritz Sokağı'na kadar, zaten o da Brandenburger Caddesi'nin devamı, derken bir bakıyorsun oradasın." Ancak bu baskın girişimine kanmıyorum. Elli yıldan sonra öyle an-sızın <eve gitmek> olur mu, daha değil, saçma sapan da olsa bir bahane bulmam gerekiyor. Böylece önce biraz daha zararsız bir semti denemeye karar veriyorum. İlk keman öğretmenim Putz'un oturduğu semti. Gravelotte Sokağı ya da Sedan Sokağı ya da bunlara benzer 'vatanperver' bir isimdi. Aslında ona gi-derken yanımda Sewzek ya da Sevcics'in, <yeni başlayanlar için keman teknikleri>ni götürmem gerekir, neyse bu seferlik böyle idare edeceğiz. Oradan devam ederiz artık.

Tahmin ettiğim gibi demiryolunun geçtiği bir tünel var (Lohe Sokağı'na ya da Neudorf Sokağı'na çıkıyor olmalı), hat-ta bu o zamanki eski tünel galiba. Oradan geçtik, sonra de-vam ediyoruz, tramvay rayları bile olan geniş bir yol, lakin ufak bir pürüz var, evler yok. Böylece biz de önümüzde giden tramvayın yaptığı gibi kentin güney kısmından dolanmak ye-rine açıkta, yaz güneşinin vurduğu bir yeşillikten, çayırların ve koruların, gelinciklerin ve baldıranların arasından geçerek ilerliyoruz boş arazide. Bay Putz'un evi yerine hiçbir yere gi-diyoruz.

Dördüncü sınıfta <taş taş üstünde bırakmamak> deyimini öğrenmiştik (şurada biraz ötedeki Paradies Sokağı'nda, oku-lun, dün akşam hiç de cennete benzemeyen arazisinde kay-bolmuştuk). Ama elli yıl önce lisedeyken, bu deyimle dalga geçiyorduk, çünkü sadece lafta var olduğundan o kadar emin-dik ki. Bir de <Ostermann>da* ve sıraların altından gizlice kopyalarını kullandığımız *De Bello Gallico*'da vardı en fazla. Yanlışmış. Hatta daha o zamandan yanlıştı. Çünkü o devir-de de Belçika'da, Polonya'da, Fransa'da öyle köyler, kasabalar vardı ki artık onlara köy ya da kasaba denemezdi. Gerçekleş-miş ölümleri sonrası, kurmay haritalarında bir hayalet hayatı

sürdürüyorlardı, çünkü oralarda “taş taş üstünde bırakılmamıştı.” Bunu yapanlar bizim kahramanlarımızdı tabii ki, Belçikalılar Belçika’yı istila edecek, Polonyalılar Polonya’yı tahrip edecek, Fransızlar Fransa’yı dağıtacak değildi ya. Bu kadarını biliyorduk, ama kalıbımızı basardık ki bunu kendileri istemişti, dolayısıyla hak etmişlerdi. Ayrıca bizlerin kan ve enkazla yüz yüze gelmesi sistematik olarak engellenmişti hep. Kanlı meydan savaşlarının ve yakıp yıkmaların, gösterişçi, süslü sözlerle ya da askeri-teknik terimlerle bezenip ima edilerek söylenmesi ve üstünün sıvanması, daha o zamanlardan gelenek halini almıştı. Böylece neyin söz konusu edildiğini hem biliyor hem bilmiyorduk. Savaş meydanları hakkında çok az şey duymuştuk örneğin, oysa <savaşın seyrine dair sahneler> sözünü her gün duyuyorduk. İster istemez bu bizlerde, en azından bende, bu kadar önemli sahnelerin içeriğinin gösteri amaçlı olduğu duygusu yaratıyordu. Binlerce kartpostal, özellikle Longwy’de at sırtında veliaht ve Lüttich önlerinde ateş saçan <şişko Bertha>* kartpostalları bu işlere bakıyor, bizimle ilgileniyorlardı. Yani elli yıl önce bile durum böyleydi ve uzun süre de devam etti bu. Oysa şimdi - biz böyle Breslau’nun o güney tarafında, açıklıktan, Güneş vuran tarladan, çayır ve çalılıklardan, gelinciklerden ve baldıranlardan, anlayacağınız <civardan başka hiçbir şeyin> olmadığı bir yerde ilerlerken - şimdi artık o tür yöntemlerin vakti geçti. <Taş taş üstünde bırakmamak> deyimini öğrendiğimiz o sekizinci sınıf, sekizinci sınıfında olduğumuz okul, o okulun bulunduğu sokak, o sokağın olduğu semt, o semtin ait olduğu kent, tüm bunlar bulunamaz hale geldiği için eninde sonunda, iyi mi kötü mü bilinmez, anlaşıldı ki, dayanıklı çıkan ve gerçekliğini kanıtlayan tek şey, tam da sadece kâğıt üzerinde var sandığımız <taş taş üstünde bırakmamak> deyimi oldu.

* Birinci Dünya Savaşı’nda ilk kez kullanılan Alman ağır topları –çn

Tramvayın burada boşlukta ne aradığını birden kavırıyoruz. Bir duvar boyunca ilerliyorduk, üstünden morsalkımlar, sarısalıkımlar sarkmıştı, daha arkada kavakların yanı sıra gerçek çamlar ve Böcklin işi selviler yükseliyordu. Çok açık, burası mezarlıktı, daha doğrusu bir mezarlıklar kümesiydi. Yo hayır, bu kadarını kaldıramazdım. Boykot ediyorum. Nihayetinde tüm bu bölge, sadece Breslau'ya ait olan değil üstelik, arabayla katettiğimiz yüzlerce kilometre uzunluktaki, Tatra'dan buraya kadar olan, üstünde Nowy Targ'ın ve Krakow'un ve Auschwitz'in yer aldığı bu topraklar, nihayetinde bu toprakların tamamı devasa tek bir mezarlık, devasa tek bir toplu mezar, kuşkusuz bakımsız, kendini öyle de adlandırmayan, ölülerinin adını da vermeyen üstelik. Bir önemi var mı ki bunun? Bu büyük ve karman çorman mezarlıkta, bu büyük toplu mezar da şu lüks ölü bakım adacıklarının ne işi var? İçindeki bu mezarlıkların ve tek tek mezarların anlamı ne? Geri dönüyoruz!

Ara not, Viyana, Ağustos

“Klasik anlamda bir kale olmayan Breslau, çarpışmalar sırasında nihayetinde yine de kaleye dönüştü. Çünkü Breslau'ya has manevi değerleri, bu büyük kentteki gerek askeri gerek sivil fiziksel güçlerle ve malzemeyeyle birleştirip canlandırmak ve böylece iyi bir işbirliği sağlamak mümkün oldu.” Tümce- nin ortaya koyduğu, Almancadaki tahribata, burada değinmek istemiyorum. Belirtilmesi gereken, iki yazarın felaketten on beş yıl sonra dahi “iyi bir işbirliği” ve “maddi manevi değer- ler” palavrasını sallayacak, hatta “canlandırma” sözcüğünü ağza alacak cesaretleri ve ahmaklıkları. Doğrusu bu olgu benim gözümde, kentin o zamanlar yıkıma terk edilmesinden ve enkazın (Almanya'nın malı deyip hâlâ geri istedikleri),

* İstihkâm komutanları H. von Ahlfen ve H. Niehoff'un kaleme aldığı *So kämpfte Breslau* (Breslau Böyle Savaştı) adlı kitaptaki önsözün son cümlesi.

Almanya'nın kapitülasyonundan sonra ancak karşıt güçlere tesliminden daha tûyler ürpertici.

Eve ikinci keşif gezisi

Güneye ulaşmak için ikinci deneme. Oryantasyonumuzu yitirmemek amacıyla Garten Caddesi'nden yola çıkıyoruz yine, bu kez eski Kaiser-Wilhelm Caddesi'nden aşağı doğru, yeni adı Powstancow Slaskich, ama sadece adı var, sadece Powstancow Slaskich fikrinin ifadesi, her ne kadar sağlı sollu, varlıkları su götürmez bir iki evle Lohe Sokağı'na fark atmışsa da işi fiziki bir var oluşa kadar götürememiş. Eski geniş Kaiser-Wilhelm Caddesi'nin inşa planı elbette hâlâ ayırt edilebiliyor, ne de olsa planlar sadece *ante rem* değil *post rem* de varlar; bazen kat planlarının arkeologlarca beş bin yıl sonra keşfedildiği bile oluyor – birden bir döner kavşak çıkıyor önümüze, eskinin Kaiser-Wilhelm Meydanı olsa gerek, hatta kesinlikle orası, ama <eskinin> ne demek ki, şöyle ya da böyle Kaiser-Wilhelm Meydanı'nın kendisi işte. İmparatorluk zamanından kalma bazı zengin evleri, o sıralar bir hayli modern olan villalar yerlerinde duruyorlar tüm konforlarıyla, öyle ki bu arada olup biten şeylerden zerre haberleri olmamış gibi görünüyorlar. Her biri, hemen ilk bakışta tanıdık gelen çehresini koruyor; her biri, komşu evlerin arasında değil de 'solo' durduğu için aynı zamanda tamamen yabancı kaldığı halde. Anlaşılan, vefasızlığa, sadece biz insanlarda değil, ölü nesnelerde de rastlanıyor. Her halûkârda huzurlu ve suskun duran, faciadan sağ kurtulmuş bu varlıkların bende uyandırdığı asıl izlenim, riyakârca naif bir tavır takınmış oldukları yönünde; bir an âdeta öfke doluyor içime, bir teki bile yanındaki yok olmuş komşusunun peşinden haykırma gereği duymuyor çünkü.

Lat. nesneden önce ve nesneden sonra, yani söz konusu yapılar inşa edilmeden önce ve sonra –yhn.

Güney Parkı'nın başladığı yer en azından eskisi gibi kalmış. Orada iniyorum arabadan. Bu çölün adı Landsberger Caddesi ya da ona benzer bir şeydi. Triest'ler Birinci Dünya Savaşı'na dek burada oturuyorlardı. Robert, bir çingene gibi keman çalardı. Onun böyle keman çalması ve enstrümanın kestane rengindeki egzotik güzelliği nedeniyle annemle babamı bana da bir keman alınana dek sıkboğaz etmiştim. Benimki daha çelimsiz ama açık doru renk, Stainer işi bir kemandı, <cadı> adını takmıştım ona, gerçekten de bir on beş yıl kadar üstünde tepindim. Ta ki 1933'te Paris'teki sürgünde önce boğaz sonra müzik deyip elden çıkarana dek. Kadın taciri gibi hissetmiştim kendimi, kimbilir nerede o keman şimdi, doru rengi Hitler dönemini atlatabilmiş midir, öyleyse şimdi kimler çalıyor onu acaba? Ne önemi var ki bunun, benim bu arada artık eklem iltihabı olan yaşlı erkek ellerim zaten ses çıkaramaz ondan. <Eklem iltihabı> da nereden çıktı, ağzı açık bir halde burada dikilmiş, Robert'in arşe ve yay akrobasisini izleyen on ya da on bir yaşlarında bir çocukta eklem iltihabı ne gezer, ne demek olduğunu bile bilmez. Sarasate ya da Wieniawski olmalıydı Robert'in çaldığı; zevk denen bir şey yoktu Robert'te, ama harikalar yaratıyordu. Ayrıca sihirbazlığın yanında zevkin lafı mı olur. O halde şu anda bulunduğum yerde, 1912'de ya da 1913'te olmalıyız en azından. Birinci Dünya Savaşı çıkmamış henüz, <Dünya Savaşı>nın ne demek olduğunu bilinmediği bir gündeyiz. Çünkü Robert, hani *dulce et decorum est** ya, daha 1914 Ağustosu'nda savaşa gönüllü olarak katılmak için Polonya'da kalmıştı, savaş başlayalı iki ya da üç hafta olmuştu, ne kadar iyi durumdaymış ki (âdeta kavranamaz bir şey, o zamanki kuşak bu ayrıcalıklara sahip olmak için hangi numaralara başvurdu bir bilsek) o sıralar kafasına bir kurşun yeme hakkından öncelikli yararlanması öngörülmüş. Kurşun, kah-

Lat. Dulce et decorum est [pro patria mori], Türkçesi: [Vatan için ölme] tatlı ve onurludur –çn

ramanımızın göğsüne de gelmiş olabilir kimbilir, 'şafak vakti şafak vakti, ışığı göreyim erken öleyim',* keza Polonya'da kalmış yeğenlerine benzememiş hiç. Biliyoruz ki çeyrek yüzyıl sonra onlar, ama şafak vakti olmadan ve kafaya ya da göğüse isabet edecek kurşunlara hedef olma hakkını saklı tutamadan, daha çok çırılçıplak gaz odasının yolunu tutmakla ve - çalışmak özgürleştirir - kül olup Birkenau'nun bacalarından Yukarı Silezya'nın kurumlu göğüne yükselmekle yetinmek zorunda kaldılar. Aklıma gelmişken, önceki gün Auschwitz'in koridorlarında dolanırken bavul yığınlarını oluşturan o binlerce bavuldan birinin üzerinde iri ve beyaz matbaa harfleriyle TRIEST yazıyordu. Bu ada az rastlanmakla birlikte, bavulun sahibi Robert'in yeğenlerinden ya da akrabalarından biri olacak diye bir şey yok. Çünkü Triesteli bir Yahudiye ait olma ihtimali de var, <yolculuğa çıkmadan> önce (işimizi sağlama alalım) güzel bir liman kenti olan memleketinin adını bavulun üzerine resmetmiş ve belli ki yanlış anlamadan kaynaklanan bu seyahatten çabucak döneceği için bavulunu hiç beklemeden teslim alabilme amacı gütmüş olabilir. Ne var ki bavulun sahibinin kim olduğu sorusunun önemi yok artık. Bugün ne yazık ki ne adı Triest olan o kişiden eser kaldı ne Triesteli olandan, yirmi yıldan fazla bir süredir ikisi de listelerden silinmiş durumda, tıpkı elli yıl önce bundan nasibini alan Robert ve yirmi yıl önce paçayı kurtaramamış, bir zamanlar bu Güney Parkı'na bitişik olan ev gibi.

Buz pateni alanı

Park - bir kez daha görüyoruz ki doğa ebedidir işte - hiç değişmemiş. Kavak ve kayın ağaçları arasından küçük gölün parıldadığını görebiliyorum. Altı yaşındayken o gölette - şimdi artık çoktan unuttuğum - patenle kaymayı öğrenmiştim. Yine

orada, o zaman sekiz yaşımda olan Hilde'nin yıllar süren nefretini kazanmıştım, çünkü bükülen ayak bilekleriyle buzun üzerinde kaymaya başladığında, onun yüzünden utanıyor ve kardeşliğe sığmayan bir tavırla onu tanımazlıktan geliyor, burnum havada, gizlenmiş bir bandonun paten kayan kalabalığın ortasına üflediği vals müziğine ayak uydurup kavisler çiziyor, sağlı sollu bakışları, özellikle de Hilde'nin arkadaşlarının bakışlarını üzerime çekiyordum. Hatırladığım bir başka şey de müziğe ara verdiklerinde önce inanamaz, sonra büyülenmiş bakışlarla, enstrümanlardan tükürüklerin temizlenişini izleyişimdi. Yani açık havadaki bu tarif edilemez güzelliikteki müziğin, böyle bir iğrençlikle zorunlu bağlantısını keşfedişimin, yaşamımın sanatla ilgili ilk korkunç, hatta belki de en korkunç hayal kırıklığı olduğuydu. Hilde'ye karşı olan tavrıma gelince, 38 yılında bile, otuz yıl sonra yani, tereyağından kıl çeker gibi nazi hapishanesinden kurtulup New York'a geldiğinde, bana, üzerinde o güne dek hiç düşünmediğim bu konuyu açtı ve onun genç kızlığına ihanetimi yüzünden, benden şiddetle nefret ettiğini ve bu duygusunu yıllarca yenemediğini itiraf etti. Ah, bu gecikmiş itirafın üzerinden de artık neredeyse otuz yıl geçti. Şimdi Hilde'nin nefreti de dinmiştir kuşkusuz, en azından hiçbir yerde izine rastlanamaz. Çünkü yıllar var ki artık Hilde'nin kendisini de hiçbir yerde bulmak mümkün değil. Amin.

Krietern

Ancak bir kısmı imar edilmiş bir bölgeden geçiyoruz, tek tük evler, hobi bahçelerinde kulübeler, herhalde Krietern burası. Sınıfın ayrılmaz üçlüsüyduk, yedi yaşında olmalıyım, 1909 ya da 1910'du, buralarda sürtmeyi severdik, iribaş yakalardık. Bilimkurguya dair elimize geçen ne varsa, yani resimli Kosmos uzay romanlarının hepsini, yalamadan yuttuğumuz için

sanıyorduk ki (ne <sanması>, biliyorduk) hızlı hareket eden, bacaksız, aslında soyu tükenmiş bu minik varlıklar, milyonlarca yıl önceki bir çağa, uçan kertenkelelerin ve küçük başlı dinazorların çağına aitlerdi ve - ne de olsa her şey ilerliyordu - günün birinde milyonlarca yıl uzaklıktaki bir gelecekte, kurbağa olacakları belirlenmişti. Bu dönüşümün sırrına, Wilhelm Bölsche'nin Darwinci popüler yazılarını okuyarak varmıştık. Bu hızlı hareket eden mahlukların sansasyonel tarafı ise bizim gibi okyanus devlerinin ve zeplinlerin çağdaşlarının geç de olsa ilk çağlardan nasibini almasını mümkün kılmalarının yanı sıra, bize (aslında çağlar boyu sürecek) bu dönüşümlerini evde onları içine koyduğumuz, akvaryum adını verdiğimiz reçel kavanozlarında izleme olanağı da sağlamalarıydı. Bu benzersiz varlıkları yakalamak için bata çıka içinde dolaştığımız göleti, o sazlığı, sivrisinek sürülerini ve yusufçukları göremiyorum gerçi ama belki de bu Pontine bataklığı yok artık, belki de Hitler ıslah etti orayı ya da Ruslar yanan tanklarını söndürmek için tulumbalarla su çekip boşalttılar; bir bilsem çocukluğumu kimin kuruttuğunu. Ama yanılmadığım kesin, tam buradaydı, çünkü sadece Krietern'den bakılınca Güney Parkı solda, Zopten de ileride ufukta kalıyordu ve her ikisi de her zaman oldukları yerde, olmaları gereken noktadaydılar. Zopten bir sis bulutu olarak görünüyor o başka. Şimdiden, sabahın onunda bile çok sıcak burası, havada sıcaklığın buğusu ve Ch. - bu perişan tepe ona bir şey ifade etmiyor elbette - benden daha keskin gözleri olmasına karşın, göremiyor orayı hiç. Aynı şekilde burada demin gerçekleşen sahneyi, resmen uğruna buralara geldiğim sahneyi de göremiyor. Artık hatırlamıyorum, o üçlûden hangimizdik her şeyi başlatan, öbürünün daha büyük ya da daha iyi iribaşlarını kıskanan, eline vurup kavanozunu yere düşüren ve yerde kıvranan, bu henüz karadaki yaşam için hazır olmayan hayvancıkları üzerlerine basarak ezen. Ama çok iyi bildiğim bir şey varsa o da yerlerde

yuvarlandığımız, öfkeyle birbirimize vurduğumuz, cam kırıklarının ellerimizi, dizlerimizi kestiği ve bu arada o küçük varlıkların tamamının milyonlarca yıl önce donatıldıkları, adlarına yaraşır gerçek bir kurbağa olabilme şansını her halükârda yitirdikleriydi. Kimi doğranmış kimi ezilip sümük gibi olmuş kimi kumların arasında havasız kalmış o küçük şeyler henüz doğmamış bir dizi kuşağı temsil ediyorlardı, sadece bugünün varlıklarını öldürmekle kalmamıştık, daha kötüsü, uzak geleceğe uzanan cinayetlerin sorumlusuyduk.

Şöyle ya da böyle buna ilişkin bir şeyler hissetmiş olmalıyız o sıralar. Çünkü hatırlıyorum da sonuçta, giysilerimiz yırtılmış, her yanımız kir pas, yara bere içinde, tek kelime etmeden, kaz adımlarıyla, Hanslar'ın evinin bulunduğu Kleinburg'un yolunu tutmuştuk. Hans'ın annesi ya da ablası, her halükârda bir yetişkin, eline bir fırça alıp bizi tepeden tırnağa iyotladığında ve kızılderililere ya da palyaçolara benzediğimizde de suskun kalmıştık. Diğerlerini bilmem ama ben, sayısız kuşakların ölümünden sorumlu olduğumuzu düşündüğüm için, her yanıma yakan iyotun verdiği acıyı hak ettiğimiz bir ceza olarak görmüştüm.

Evi bulma derdindeyiz. Bir benzin istasyonu. Çaresiz bir kararlılıkla doğrudan Hohenzollern Caddesi'ni soruyorum. Görevli, Breslau'nun yerlilerinden gerçi ama demek ki o kadar da yaşlı değilmiş, Hohenzollern Caddesi'ni, Hohenzollern Caddesi olarak bilemedi, bir soruyla karşılık verdi (hiç çekinmeden, nazi dayanışmasının gayet doğal olduğunu varsayarmışçasına; bir düşünürsek, yirmi bir yıldır Polonya toprağı olan Breslau'da bir Yahudiye soruyor bu soruyu), SA-Bulvarı'nı mı kastediyormuşum. O kadar ürktüm ki yanıt veremedim. Bu arada yanıtı ihtiyacım da kalmadı, hiçbir şey söylemeden benzin parasını öderken bir şey keşfettim çünkü, tüm soruları gereksiz kılan bir şey: Su kulesi yerinde duruyor, çocukluğumun, Arjantin

bardak tipindeki ve bu görüntüsünü hâlâ koruyan su kulesi. Oraya yürümek her günkü rutin görevlerimizdendi. Oradan yalnız başıma <evin> yolunu rahatlıkla bulabilirim. Son elli yılda elli ülkede kaç yüz kule görmüşümdür kimbilir, hepsi o kadar aklımda kalmış ki ezbere resimlerini çizebilirim. Ama demek ki hiçbiri bu kule kadar yer etmemiş bende. Öyle ki kafamı çevirip doğru dürüst bakma gereği bile duymadığımı ya da sadece laf olsun diye baktığımı fark ediyorum.

Arabadan inip kulenin etrafını dolaşıyorum. Birden aklıma geliyor: Ansızın şaha kalkıp süvarilerini üzerlerinden atmış, caddeden yukarı doğru dörtlüla arkamızdan gelen atları görünce, buraya, kulenin bu kırmızı tuğlalardan örülü duvarının dibine sığınmıştık (<biz> = Dadımız Else, dört yaşındaki ben ve bebek arabasındaki Eva). Tıpkı sonraki yıllarda her sınıfta ve her tarih kitabında karşımıza çıkan meydan savaşı resimlerindeki görüntüyü andıran bir durumdu. <Gravelotte> bu işin doruk noktasıydı. O zamanlar, atların su kulesini ele geçirme girişimini atlatmış, hatta o hücumu gözümü kırpmadan savuşturduğuma kendimi inandırmış biri olarak, sekizinci sınıfa gelene dek, tarihin tüm süvari savaşlarını kazandığım duyusuna kapılmamda şaşılacak bir şey yok. O ünlü süvari savaşının cereyan ettiği yer olan bu kulenin hem de hiç değişmeden hâlâ yerinde durmasını anlamam mümkün değil, bildiğim kadarıyla doğrudan Rusların menzilindeydi çünkü ve onlar kuleyi çökertselerdi eğer, kanımca kenti teslim alabilirlerdi. Hiç değilse burada bir fotoğrafımı çekiyor Ch. Çocukluk günleri ve süvari saldırıları geçmiş; ak saçlı ve uysal halimle arabanın üstüne oturuyorum. Umarım kulenin Arjantin bardak şeklindeki mimarisi arka planda iyi çıkar.

Kırmızı tuğlalı tanıdık bir bina. İnanasım gelmiyor. Yahudilerin kökü kurutulmuş, kent yerle bir edilmiş, ama yıkılmamış tek bina olan su kulesini saymazsak, burada boşlukta duran,

yetmiş ya da seksen yıl önce Yahudi cemaati tarafından yaptırılan <Musevi Hastanesi>. Yoksa bunu da mı yeniden inşa ettiler? Her halükârda eski haliyle karşımda. Kulak-burun-boğaz bölümünü gözü kapalı bulabilirim, işte tam şurada yukarıda soldaydı, 191 l'de annemin elinden tutarak buraya, orta kulak iltihabımı tedaviye gelip gittiğim için iyi biliyorum. Bina gerçekten hâlâ ya da yine kullanılıyor, genç bir kadın çıkıyor dışarı, profesyonel adımlarla yürüyor, bir asistan doktor olabilir. İçeri girsem mi? Ancak muhtemelen Almanca bilmeyen birine ziyaretimin nedenini nasıl açıklayacağım? Vazgeç en iyisi. Bin arabaya, doğru asıl hedefine yollan.

Ch.'ye hitaben

“Üzgünüm, ama sana gelince, galiba bir süre susup kendini yok sayman gerekecek. Arabayla şu anda bulunduğumuz yerde 1906 yılındayız, yani sen daha yoksun, hatta günün birinde (aşktan çok can sıkıntısından) birlikte olacak iki genç insan (erkek Philadelphia'da, kadın Brooklyn'de) ne için... hayır öyle demeyelim de, <bu sayede> evet bu sayede, hazdan çok yanlışlıkla (ama şu anda 1906 yılında henüz bir şeyden haberleri yok) bir kız çocuğunun Dünya'ya gelmesine yol açarlar, senin adını ve yirmi beş yıl sonra benim adımları taşıyacak, on yıl sonra da beni arabayla Wrocław'a getirecek bir kız çocuğu. Evet ne diye bu kız çocuğunun varlığını dikkate alayım, içine doğru ilerlemekte olduğumuz o 1906 yılında o iki genç insan, bu kız çocuğunun anne-babası dahi bahsedilmeye hak kazanmamışken, onlar da dört ya da yedi yaşındalarken, benim yaşlılarım yani, anlıyorsun değil mi, denizci kıyafeti giymiş o çocuğun yaşlıları, benim adımları taşıyan, şimdi belki de sağımızda ya da solumuzda koşan, belki de bizi geçmeye çalışan çocuğun. Oradaki, Brooklyn ve Philadelphia'daki (iki) kids,”

olası annen babanla, burada Breslau'daki ben, yani olası eşin arasındaki mesafe aşırı uzak olmasaydı (<modern hızlı buharlı gemilerle Hamburg-New York arası on bir gün sürüyormuş, bu bile <Yeniçağ'ın aşılmaz kazanımı> olarak kabul görmüş durumda), belki o zaman üçümüz, o oğlan çocuğu, o kız ve ben <hide and seek>* ya da <cops and robbers>” oynuyor olabilirdik. Lakin gereksiz düşünceler bunlar. Şimdi burada, gittiğimiz yerde ve içinde bulunduğumuz 1906 yılında asıl önemlisi, birbirimizi tanımıyor oluşumuz. Ben oradaki diğer ikisini, onlar beni tanımadığı gibi o ikisi henüz birbirlerini de tanımıyorlar, hele günün birinde birlikte yatağa gireceklerini hiç bilmiyorlar - gerçi bu arada (yani bugün 1966 yılında) bunu da artık unutup, neredeyse hayal ürününe (ama Allah'tan olmamış bir şeye değil) çevirdiler - bir gün senin olacağını ise zaten hiç bilmiyorlar, doğumun için - bu Dünya'ya helikopter gibi yükselişin, yani sezaryenle teşrif buyurman doğum denen saygınsözcüğü hak ediyorsa tabii - daha bir yirmi dört yıl beklemek zorundalar. Bana öyle sitemle bakma! Başka zaman bu bakışlarla beni düşüncelerimden caydırabilirsin, ama bugün, burada bu yitikler diyarında zor. Bu âleme senin gibi yabancı bir zamanın, henüz var olmayan bir zamanın yöresinden gelmiş biri, göz yumulmanın ötesinde bir şey beklemesin. Ama sana söz veriyorum, bu yitikler diyarını terk ettiğimiz andan itibaren yeniden eski haklarınla donatılacaksın.”

Ch.'nin hiç bu kadar derinden incindiğini görmemiştim.

Hohenzollern Caddesi

Birkaç dakika boyunca hiçbir şey belli olmuyor. Her ne kadar, Ford Angliamızın - en fazla beş kilometre hızla gidiyor, rahatça yanında yürüyebilirim - <Sudecka>dan aşağı doğru ilerle-

Saklambaç -yhn

Hırsız-polis -yhn

diğini, <Sudecka>nın eski SA bulvarı, SA bulvarının da eski Hohenzollern Caddesi olduğunu, 1915'te Hamburg'a taşınmadan önce üç yıl boyunca burada Hohenzollern Caddesi'nde oturduğumuzu ve 1912'den önce (hatta Dünya'nın yaratılmasından bu yana) bu caddeden sadece birkaç ev ileride, <Hohenzollern Meydanı> denen aynı perişan yeşil üçgene bakan Brandenburger Caddesi'nde oturduğumuzu, kısacası yaşamımın çemberinin birazdan kapanacağını, bir çırpıda eve varacağımı biliyorsam da – meğer ki önümüze ilk çıkan sokaktan son anda sağa ya da sola kırıp ölümler diyarına hiç göz atmadan, gerisin geri bugüne firar edecek cesareti bulmuş ya da bunu yapacak korkaklığı toparlamış olayım. Yoksa hiçbir gerçek değil mi bunların? *Buranın* Hohenzollern Caddesi olduğu yönündeki iddiayı ciddiye alabilmek için gündelik Tanrı'ya güvenden daha fazlası gerekiyor gerçekten de. Ne de olsa caddede o zamanlar orta tabakaya ait evlerden, hatta büyük ölçüde asillerin ve gayet asillerin beş altı katlı evlerinden oluşuyordu. Tarz: Berlin-Kurfürstendamm. Evlerin, ağır dövme demirden yapılmış pnömatik giriş kapıları vardı, biz çocuklar okuldan geldiğimizde, sırt çantalarımızı tampon olarak kullanıp tüm bedenimizle yüklenirdik o kapılara, ancak öyle açabiliyorduk. O tarihlerde caddedeki evlerin ön cephelelerinden balkonlar fışkırıyordu, çökmemeleri için de bu balkonları, kaslı devasa heriflerin göğsüne çevrilmiş avuç içleri taşıyordu. Ayrıca bu, yalancı Barok Herküller, göbek altında da adam gibi aynen devam etmek yerine ya pürüzsüz bir ampütasyona kurban gitmişlerdi (bunun, içimi bir hadım edilme dehşetiyle doldurduğunu belirtmeliyim) ya da (yine pek imrenilecek bir durum değildi) dikilitaşlara dönüşmüşlerdi yahut banyo havlusuna benzer bir şeyde çözölmüşlerdi (hiç değilse bu katlanılır bir görüntüydü), bu havlu gibi şeylerse hiç gereği yokken uçuşup, uçuşma sırasında bir de taş kesilmişlerdi. Ne olursa ol-

sun, bu Herküller 'genii loci'ydiler,' Hohenzollern Caddesi'nin cinleriydiler, caddeye karakterini vermişlerdi, hatta ben başta onları bir nevi <Hohenzollern>ler, bu mağrur bulvara adını verenler olarak görüyordum. Şimdi o cadde bu mu yani? Burası mı? Ne taşkın balkonlardan, ne dövme demir pnömatrik kapılardan ne de Hohenzollern soyundan Herkül'lerden eser kalmış, <evler>i geçtik, <ev> demeye dayanak oluşturabilecek en ufak bir iz kalmamış. Sadece inşaatlar, bir iki de toprak küreyen araç, herhalde yapılacak bodrum katlarının yerlerini kazmaya yarıyorlar. Peki acaba, olası ya da gelecekteki bodrumlar, Hohenzollern Caddesi mi yoksa? Bunu sorarken arabayı durduruyorum, çünkü geldik.

Hohenzollern Caddesi No: 20

Temmuz rüzgârı yumuşacık esiyor evin dış kapısından içeri. Ne bir kapı var çünkü ne bir ev.

Temmuz güneşi apartman girişinin gölgesine vuruyor. Çünkü ne bir gölge var ne apartman girişi.

Onun yerine önümde uzanan şey, herhalde daha önce de böyle uzanıp durmuştu burada, <tarih> denen aranağme işe başlamadan, yani burada sokakları, kaldırımları, evleri ve asansörleriyle bir kent oluşmadan önce, yani otları, yoncaları ve gelincikleriyle bir tarla. 1915'te sırtımdaki okul çantasıyla pnömatrik demir kapıya yüklendiğim, sonra da halı kaplı merdivenlerden (<ev sahiplerinden başkası giremez, dilenmek ve seyyar satıcılık yapmak yasaktır!>) ikinci kata çıktığım, 1915'te, 'düşmanın çoksa şerefine de çoktur' üstüne zaferlerimizle sarhoş bir halde, yedi odalı, suyu, gazı, elektriği, iki balkonu ve diğer tüm aksesuarları olan eve girdiğim bu yerde, burada eğiliyorum ve incinmiş Ch.'nin gönlünü almak için iki gelincik koparmaya yelteniyorum. Ancak bu armağan bile

yanı yolda kalıyor, çiçekler, geçiciliği, enkazından kendi güzel-liklerini devşirdikleri şeylerden bile daha çabuk öğrenmişler. Ch.'ye bu iki kırmızı kadehi uzatmak istediğim anda elimde iki saptan başka bir şey olmadığını görüyorum.

Brandenburger Caddesi No: 54

Ama gerçek evim burası değildi zaten. Dünya'daki doğru dü-rüst hatırladığım ilk mekân, oldum olası, ezelden beri yaşa-mış bulunduğum yer (bir zamanlar var olmadığım da nereden çıktı), ötede, çapraz karşıdaydı. Brandenburger Caddesi 54 Numara diyorduk oraya. Şimdi bile Birinci Dünya Savaşı ön-cesindeki gibi kolayca çıkıyor ağızdan. Ne var ki nesneler ad-ları kadar dayanıklı değiller işte. Elbette Hohenzollern Cadde-si'ndeyken göz ucuyla da orayı süzmüştüm. O tarafa gitmeyi göze almadan önce de durumun ayırdına varmıştım. Haritaya bakılırsa orada bir sokak var. Adı da <Lubuska>ymış. Var ol-mayan şeylerin neden adı var pek aklım ermiyor. Hiç değilse olmayan evleri sayıya dökmeye kalkışmamışlar. Lubuska'da bir 54 Numara da yok haliyle.

Memlekette memlekette, kavuşmak var memlekette!*

Hiçbir şey kalmamış kavuşulacak. Balçık ve havadan başka.

Tam doğru noktada olduğumu, boşlukta doğru noktada dur-duğumu nereden biliyorum? Hohenzollern Meydanı, akasya ağaçları ve oyun parkıyla üçgen biçimini korumuş da ondan. Brandenburger Caddesi üçgenin hipotenüsüydü, evimiz de bu hipotenüsün tam ortasındaydı, ben de işte tam orada dikili-yordum.

Bu hipotenüsün, yani evlerin ön cephelerinin yükseldiği yerde, şimdi, kabaca çakılmış tahtalardan yapılma bir çit var. Onun arkası da boşluk işte. Başka da söylenecek bir şey yok.

* Almanca tekerleme -çn

Sanırım buraya bir kez daha gelirim. Failin cinayet mahalline geri dönmesi gibi. Sonra da beklerim, bakalım bu olay yeri ağzını açıp da birkaç kelime eder mi diye. Bilemiyorum.

Kuryelik

Olmayan Moritz Sokağı'yla olmayan Schwerin Sokağı'nın kesiştiği yer. Demiryolunun geçtiği yere doğru birkaç adım atıyorum. "Where are you heading?" diye sesleniyor Ch. arabanın içinden. Ona, "Steinitzler'e, Götzen Sokağı'na gidiyorum" desem anlamaz ki. Kimi öldürülmüş kimi pek akıllıca davranıp cinayetler çağından önce ölmüş Steinitzler'in kim olduklarını da bilmez, yirmi bir yıldan beri olmayan Götzen Sokağı'nın benim için ne ifade ettiğini de. Ziyaretimden vazgeçeyim diyorum. Ama birden, buradan nereye gittiğim, daha çok da koşturmayı alışkanlık haline getirdiğim geliyor aklıma. Sık sık babamın tertemiz steno edilmiş metinlerinin yer aldığı (içimi hiyeroglifler gibi derin hürmet ürpertisiyle dolduran, sonradan, tıpkı tırtılların kelebeğe dönüşmesi gibi babamın kitaplarına dönüşeceğini bildiğim) sayfaları Steinitzler'e taşırdım, demin de dediğim gibi. Götzen Sokağı'nda demiryolunu gören köşede - demiryolu hâlâ oradan geçiyor ayrıca, demin bir trenin gürültüsünü duydum - ne diyorduk, orada tam köşedeki evde cüceleri andıran beş kız kardeş, Steinitzler oturuyordu. Kız kardeşlerden Martha (<Matşek> derlerdi, öylesine masumca Polonezleştirirlerdi bazı şeyleri o zamanlar) babamın daha o zamanlardan eski moda (<yeni Stolze>" derlerdi o başka) steno yazısını okumayı öğrenmişti. Bunu öğrenebilmesi de - bu bana daha da masalsı geliyordu - bu hiyeroglifleri okunabilir metinlere çevirebilme becerisine sahip olması, yani

İng. Nereye gidiyorsun? -yhn

H. A. Wilhelm Stolze, Almanya ve Avusturya'da kullanılan stenografinin kurucusu (1798-1867) -çn

daktilo bilmesi sayesindeydi. Yüksek bir bebek sandalyesine oturarak hantal bir daktiloyla yapardı işini; bu aletin o cüce kadının çocuksu parmaklarına itaat etmesini, diğer taraftan da onca masifliğine rağmen makine yerine konduğu için ezilip büzülmesini insan anlayamazdı doğrusu. İtalik harflerle yazan bir daktiloydu çünkü, yazılar sanki insan, hatta bir kadın elinden çıkmış gibiydi. Yıllarca bu makinenin el yazısını Mat-şek Hanım'ın el yazısı zannettim gerçekten de. İşte ayda iki ya da üç kez babamın baştan aşağı eksantrik hiyerogliflerle dolu sayfalarını oraya götürür ve açık mavi renkte daktiloya çekilmiş olarak (üç dakikalık mesafe için kumanya olarak bir öksürük şekeri verilmeden çıkmazdım oradan) alıp geri getirdim, bunlar babamın sondan bir önceki hiyeroglifleriydi. Bu kuryelikler her seferinde, benden otuz yaş büyük olmasına karşın babamın, bu arada o zamanlar şimdiki benden otuz yaş gençti, ona temiz nüshayı teslim ederken, kısmen kibarlıktan kısmen de düşünce gücümü sınamak amacıyla beni, onun için vazgeçilmez olduğuma, bu götürüp getirmeler olmasa hiçbir kitabının çıkamayacağına, aksine her sayfanın ilk başta onda, sonra da Steinitzler'de ortalıkta öylece duracağına iknaya çalışmasıyla son bulurdu. Söylediklerine pek inanasım gelmiyordu ama hiç inanmamak da işime gelmiyordu. İşte böyle, Steinitzler'e doğru gidiyordum ki Ch.'nin bana seslendiğini duydum, daha üç adım bile atmamıştım. Ziyaretimden vazgeçtim, dönüp arabaya bindim.

Grabiszynska

Daha yarım dakika geçmemişti ki durup dururken geniş, ferah, Los Angelesvari bir bulvarda bulduk kendimizi, daha doğrusu buraya savrulduk; tıpkı radyonun düğmesini azıcık çevirip başka bir kentin ya da ülkenin yayınına savrulur gibi. On katlı, hepsi *penthouselar*la taçlandırılmış yapılar arasında

ilerliyoruz. Her biri tek başına duran, ayrıca ustalıkla birbirinin çaprazına oturtulmuş, komşusunun ışığını ya da havasını engellemeyen apartmanlar. Mimarileri ve yapı planları hayli iç açıcı; pek deli dolu gözükmedikleri halde tutucu ya da gösterişli de değiller, diğer büyük, ölçülü modern büyükşehir projelerindekilerden hemen hemen farksızlar.

Ch. rahatlıyor, geri döndü, yeniden Dünya'da. Buna karşılık ben kendimi asıl şimdi, yeraltında, ölümler âleminde hissediyorum. Çünkü geçmişte kalanın yokluğu, demin Brandenburger ve Hohenzollern Caddeleri'nde olduğu gibi gelip yerlerine kurulan boşlukla değil, geçmişte kalanın ya da boşluğun yerinde başka bir şey uzandığında tescilleniyor ancak. Benim gözümde Breslau ancak bu olumsuzlamanın olumsuzlanmasıyla nihai olarak yok edilmiştir. İşte bu deneyimi demin Grabiszynska'da yaşadım. Bu ulica' bir zamanların Graebischer Caddesi'nin olduğu yerde uzanıyor ya da bu muhteşem modern Ulica Grabiszynska'nın, anlaşılan kalıcı olduğu yerde bir zamanlar, 1945 yılına dek, nedendir bilinmez <Graebischer> denen bir cadde yayılıyor, pardon daralıyordu.

Şimdi, şu anda otel odasında oturmuşken söylemesi kolay. Oysa biraz önce, Grabiszynska üzerindeyken iki şeyi aynı anda düşünmek asla mümkün değildi benim için. Eskinin küçük burjuvamsı kalabalık alışveriş caddesini, şu an önümde gördüğüm Graebischer'i gözümün önüne getirmem olanaksızdı demin. Görünür olan, hiçbir Breslaulunun öngöremediği yeni şeylere bakışım, önümü kapatmıştı. Artık yer etmiş olan bu yenilikler, tartışılmaz ve alt edilemez biçimde, geçmiştekini bastırmakla kalmıyor, onun geçip gitmişliğine dair bir kavrayışa da yer bırakmıyor, öyle bir kavrayış dahi tasavvur edilemez hale geliyor. Mekânda bir noktada aynı anda iki farklı nesnenin olamayacağı yasasına, mekânda bir noktada aynı anda iki farklı zamanın olamayacağı yasası denk düşüyor galiba.

Schiller, “yeni yaşamın yıkıntılardan doğduğunu” öne sürmüştü; yeni yaşamın yıkıntıyı nihaileştirdiğini söylemek daha doğru. Brandenburger Caddesi’nin yokluğunu, henüz tahrip edilmeden (inşaat makineleri yıkıntıların olduğu boş arazide duruyorlardı, çok geçmeden her şey tam anlamıyla bitecek) son anda görmüş olmam ne büyük şans. Şimdi boşluğun henüz korunduğu yerde, yakın gelecekte herhangi bir şey yükselecek büyük olasılıkla, yeni ve büyük bir şey, tahminen o büyük Grabiszynska Yapı Kompleksi’nin devamı olacak.

Biliyorum, biliyorum, tüm bu söylediklerim feci, korkunç tutucu geliyor kulağa. Ama nihayetinde hepsi benim açımdan böyle sadece. Şu bulunduğumuz yerde, benim gibi her şeyini yitirmiş anakronik biri, işte böyle biri, hani nasıl denir, burada “ne arıyor”dur! Kenara çekilsin, yeni bir sürü şeylerin yükseleceği yerlerde durmasın. Burada yalnızca bugünün insanlarına yer var. Yarının genç Polonyalılarına ait bu bulvar. Bu kaleme aldıklarımın onlar için hiçbir anlamı yok elbette. Onlardan, üzerinde yaşadıkları toprak parçasının geçmişin yıkıntılarından oluştuğunu, bu Grabiszynskaları’nda <Graebshener>in mezarları üstünde oturduklarını düşünmelerini, buna dair bir duygu beklemek de hakikaten olur şey değil. Üstelik burada eskiden varolanın onların dünyasına ait olmadığını, hatta onlar tarafından tahrip edilmediğini düşünersek bir de, öyle bir beklentinin saçmalığı hepten ortaya çıkar. Bunu yapanlar asıl ilk onların ülkelerini yakıp yıkmış, budamış, halkını katletmiş olanlar. Bir vakitler kendilerine ait kenti yerle bir etmiş olanlar da aynı kişiler.

Yo hayır, benim bu görmüş olduğum, Breslau değil. Wrocław. Burada yer almakta da tamamen haklı. Bu kente, gelecekteki her şeyin gönlünce olmasını diliyorum.

Etrafı yeni yapılarla çevrili biraz tuhaf bir kule, bir meydanın odak noktası olacak gibi görünüyor. Bir yerlerden tanıyorum bu yapıyı ama çıkaramıyorum. Dört katlı, ilk üç katın her birinde üç dar romanesk pencere deliği açılmış, en üst kat büyük, tek bir köprü kemerine benziyor. Çatıdaysa çalılar hatta küçük ağaçlar var. Haritaya bakınca anlıyorum nerede olduğumu. O zamanlar hayli taşralı, hiç şüphe yok, yapı olarak da sıradan <Güzel Sanatlar Müzesi>nden tesadüfen arta kalmış son parçanın önünde duruyordum. Ancak bu son kesit, yalnızca bir parçadan ibaret haliyle, bütünün yok edilişinin intikamı olarak, müzenin sağlam halinden çok daha güzel olmuş bir bakıma; hatta içerisinde şimdiye dek duvarlarda asılı olan her şeyden daha güzel olmuş denebilir. Üstelik belki de daha sahici. Bir yapının gerçek bir harabeye dönüşmesi için sağlığında sahici olmuş olması gerekmiyor ne de olsa. Taşralıymış, sıradanmış, doğrusu hiç önemi yoktu, on yaşındayken içinde turlayıp durduğum bu müze benim için Akropolis'le Louvre'un birleşmiş haliydi. O Antikçağ salonunda, Venüs'ün, Ege'nin köpüklü sularından ilk çıkışı yok mu, benim için oradaki kırık alçı mermerdi, mermer ten ve tense şahaneydi. Yağlı boya resimler gördüğüm ilk yer de orasıydı. İkinci katta duvarlarda asılı o tablolar üçüncü sınıf da olsalar, okul çocuklarının yaptığı şeyler ya da kopya gibi de dursalar, portre nedir, peyzaj nedir, onlardan öğrendim. Çocukken yaptığım çizimlerin her boş anımda resim yapıyordum üstelik Hals'ın, ya da Rembrandt'ın ya da Ostade'nin ya da Goyen'in ya da Cuyp'ın öğrencilerinin elinden çıkmış gibi gözükmesi başka türlü açıklanabilir mi? Gerçekten de bu kulenin yukarısında (yoksa sağında ya da solunda, şimdi boşluk olan yerde miydi, acaba bu arta kalan taraf, müzenin orta kısmı mı yoksa sağ ya da sol yan cephelerinden biri mi, bilemeyiz artık doğrusu),

işte ilk kez orada yukarıda açtı kapılarını bana sanat krallığı; resimsiz ve tablosuz düşünemeyeceğim yaşam orada başladı benim için; ayrıca yaşamım hâlâ resimlerle ve resim sanatıyla dolu. Selamlarımı minnetle o yana doğru yolluyorum. Tepe-
sindeki ağaçla bu viran yer, benim en önemli öğretmenlerim-
den biriydi.

Bir dakika sonra, Schweidnitzer şehir hendeği boyunca ilerlerken, bir şeyin eksikliğini hissediyorum. Ne olduğunu hemen çıkaramıyorum, etrafta bir eksiklik yok gibi görün-
yor, özellikle irice ve masif emniyet binası sayesinde. Olma-
yanı saptamak çok zor. Şimdi ancak, yine kent planının yar-
dımıyla, henüz yerinde duran asliye mahkemesinin yalancı
burcunun karşısında aynı şekilde tamamen yalancı romanesk,
kubbeli bir yapı olan sinagogun yerinde olmadığını görüyo-
rum. Bu sinagogun neden <Yeni Sinagog> diye adlandırıldı-
ğını bilmiyorum, vaktiyle yeni olmuştur haliyle ancak benim
zamanımda sanırım pek muhteremdi artık. Şimdiyse en azın-
dan, tabii eğer hâlâ ondan söz edebilirsek, düşünülebilecek
en yüksek yaşa vardı, çünkü artık *o kadar* ileri yaşta/eskimiş
ki eksikliği bile unutuldu, yo hatta eksikliğinin unutulduğu
bile unutuldu çoktan. Bugün Wrocław'da yaşayan hiç kimse
sinagogun kalıntılarını görmemiştir herhalde. Nazilerin daha
Breslau'yu mahvetmeden epey önce bu sinagogu yok ettiğini
tahmin etmek zor değil. Yahu kimse kavrayamadı mı hâlâ, biz
Yahudilerin katledilmesi uğursuzluktan başka bir şey getirmi-
yor. Gözlerini kırpmadan bizi yakanlar sonra gözlerini kırp-
madan *herkesi* yakıyorlar. Breslau'yu yakıp kül eden yangın
1938'de çıkarıldı; Kristal Gece'de.

Ek, Viyana, Sonbahar

1960'ta yayımlanmış "Breslau Böyle Savaştı" adlı kitaba eklen-
miş, 22 Şubat-7 Mart 1945 tarihli, üstünde Kaiser Caddesi'nin

havaalanı yolu olarak işaretlendiği 5 numaralı asker haritasında - gözlerime inanamıyorum - bu onyıllardır olmayan sinagogu keşfediyorum, hem de sanki o zaman daha hiçbir şey olmamış gibi eski adıyla yani <Yeni Sinagog> olarak yer alıyor. 1945'te başına neler geldiğini düşünürsek, hem sadece onun değil, bütün sinagogların, dahası sadece sinagogların değil onun içinde toplananların da, bu 45 yılının haritasına sinagogu alanların ve bu kaydı 60 yılında devralanların avanaklığına ve saygısızlığına resmen ne diyeceğini bilemiyor insan. İnsanları ve o insanların kutsal saydığı şeyleri havagazı olarak görüp yok ettikleri yetmemiş, onları yok ettikleri gerçeği bile artık havagazı geliyor kendilerine.

Otelde

Vestiyer görevlisi biraz önce bana - turistik bir yeri anlatıyormuş gibi bir ses tonuyla - Grabiszynska 330 Numara'da, 1945 Nisanı'nda, oradaki göğüs göğüse çarpışmalarda ölen Polonyalı askerlere ait iki toplu mezar olduğundan söz etti. Hatırlar gibiyim anıta benzer bir şeyler gördüğümü, ama demin önünden geçip gitmiştik. Durmak gerekir miydi ki? Burada akla ölülerini getirmeyen bir şey mi var sanki? Breslau'nun kendi bir toplu mezar. Daha büyük bir toplu mezarın içine yerleştirilmiş bir toplu mezar. Saygısızlık değil bu. Olsa olsa duyduğum acıya karşı bir saygısızlık, kutulara koyup yerleştirme türünden şeylere gelemeyen bu acıya. Sonradan şapka çıkarıyorum gerçi. Ama diğer taraftan da bunu boşuna yaptığım, bu ölülerini ve ölümlerini artık tek tek tasavvur edemediğim bilinci var.

Otelde

Akşam yemeği sonrası. Ch. hemen uykuya daldı. Beni buralara çeken şeyin ne olduğunu bir bilsem. Yurt özlemi mi? Elli yıllık uzaklık boyunca Breslau'dan ne bir görüntü ne bir kule ne de

bir çocuk odası yolunu şaşırp girdi rüyalarım. Aşağıda takırdayan tramvaylardan hiçbiri ‘a streetcar named desire’” olmadı. Dün akşamdan beri bir kez bile burada kalma isteği duymadım. Tam da bu düşünce absürd. Ne peki? Hani denir ya “kendimi mi aramakla meşgulüm”? Saçma. Kendimle onyıllardır ilgilenmedim. Yaşamlarını, geçmişlerinin külünü eşeleyip durmakla geçiren ya da başka insanların yardımıyla ömürlerinin embriyonal dönemlerine ait ıslak kundak bezlerini son anda ucundan yakalamaya çalışanlara budala gözüyle bakmışımdır hep. Ben daha bu insanların ne yaptıklarını bile anlamış değilim. Ama yine de buraya gelmenin akıllıca bir karar olduğu tartışılmaz. En azından, bu ölüler diyarı bir kaplıca kadar iyi geldi bana. Bu dinlendirici seyahate çok daha önce karar vermiş olsaydım daha doğru olurdu belki de. Ne peki? Antaios’mu?” Bu daha da saçma. Hep kuşkuyla bakmışımdır o herife. Sadece yere temas etmeyle, nakavt olmuşken bile, hemen tekrar gücüne kavuştuğu yolundaki iddia, anti-şehir efsanesinden başka bir şey değil. Ben her halükârda Herakles’in tarafını tutmuşumdur oldum olası. Herakles değil miydi bu ‘kan ve toprak’tan herifi, soluğu kesilene dek havada tutmayı başaran. Ben şimdi bu Antaios gibi biri miyim yani? Gücünü kökeninden alan? <Köken> sözcüğünü duymak bile tepemi attırıyor. Yaban ellerden aldım gücümü ben. Daima <özgürce salındığım> gerçeğinden bir de. Onyıllar önce sürgünde bir yerlerde not aldığım:

Bizi harekete geçirendir deneyimli kılan
uzaklara kaldırıp atan, ta uzaklara
hareketli yıllara borçluyuz her şeyi
çocukluğaysa hiçbir şeyi

bu dörtlük bugün de geçerli. Konuya kim kafa yorarsa yorsun.
Ch. derin uyuyor. Usulca sıvışıp eve gidiyorum.

İng. Bir arzu tramvayı; Tennessee Williams’in eserine atıfla –yhn
Yunan mitolojisinde, yorulunca annesi olan topraktan güç alan, Poseidon ile Gaia’nın oğlu dev –yhn

À la recherche du temps perdu? Bilemiyorum. Yolun şu ya da bu parçasının görüntüleri kaybolmuş olabilir. Yolculuk uzun ve alaca bulacaydı. Fazlasıyla uzun ve fazlasıyla alaca bulaca. Avrupa, Amerika, Asya. Durakların sayısı da kabarıktı, hepsini eksiksiz kafamda canlandırmam çok zor, hem gerekir mi zaten, cui bono? Hayır <recherche> hiç yaptığım bir şey değildi. Ama eğer Dünya'daki ilk günü (benim ilk günüm olur mu, elbette Dünya'nın ilk günü) gözümün önüne getirme isteğine kapılmışsam, ki olmuştur bazen, ön planda çiçek açmış akasya ağaçlarıyla, arka planda pis kum havuzlarıyla, Hohenzollern Meydanı'nı; bir köşeden diğerine sırlıkla yürüyen, sözde benimle özdeş ya da ben onunla özdeşim sözde, Günther adındaki çocukla (her iki versiyon da aynı oranda deli saçması, her ne kadar kuşkusuz aynı oranda gerçekse de) Brandenburger Caddesi'ni ve önündeki sağlı sollu, çıplak, sakallı, kaslı adamlarla evin giriş kapısını...

Kısacası, yaşamımdaki, belleğime kazınmış bu ilk görüntüleri gözümün önüne getirebilmek için yazgı beni nereye götürüp bırakmış olursa olsun, Avrupa, Amerika ya da Asya fark etmiyordu, sadece gözümü kapamam yetiyordu, başka bir şeye asla ihtiyacım olmadı. Gözümü kapayıp çağırdığım anda geliyordu bu dünya ve ben yuvaya dönmüş oluyordum. Aslında şimdi de başka bir şeye ihtiyacım olduğu söylenemezdi.

Ama ne diye? Ne diye yedekte durana, yani resme çağrı yapmalıyım ki? İşte buradayım ya. Yuvaya döndüm ya işte. Selam sana ey suskun ev.

Buradaki her metrekafe, aynı şekilde herhangi bir başka ülkede ya da herhangi bir başka onyılda da sırtmazdı. Kaba bir çitin arkasındaki balçıklı zemin, arka tarafa doğru biraz yükseli-

yor, bir amfi gibi, en iyi ihtimalle bir inşaat arsası. Çitin önünde de balçıklı zemin var, şu anda durduğum, zamanında tabii ki asfalt olan yerde - henüz asfalttı ya da çoktan asfalttı - bugün, zamanında buranın asfalt olduğunu ayırt edebilecek insan da çıkmaz artık Tanrı da, biliyorum. Her zaman öğrenilecek bir şeyler çıkıyor. Örneğin yirmi yıldır kaldırım taşları olmayan bir sokağın ya da ne dersek diyelim bu şeye, hiç kaldırım taşları olmamış bir sokaktan zerrece farkının olmadığı; öncesiyle sonrasının birbirine benzediği, hatta âdeta iç içe geçtiği; arada bir şeylerin, kısa süren bir tarihin, karanlıkla karanlık arasında bir aranağme olduğu.

Çit, sanırım, burada Hohenzollern Meydanı'nda, ya da adı neyse artık, sağa sola koşturarak oynayan çocukları (bizim zamanımızdan bin kat daha iyi yapabiliyorlar bunu, çünkü molozlar, vadileri ve zirveleriyle sıradağları aratmıyordu), çitin arkasında kalanlardan koruma amacına hizmet ediyordu. Orada çitin arkasında şimdilik bir şey belli olmuyor, sadece moloz ve toprak var, ama bugün tatil, ölü bir gün, orada hafriyat için duran araç da bu boşluğun çoktan bir inşaat alanı olduğunun göstergesi. Dün burada sıkı bir çalışma yapılmadığını kim söyleyebilir, belki de yarın bodrumun (elli beş yıl önce Hilde'yle kıran kırana, unutulmayacak bir meydan muharebesi yapmıştık orada, kilere istiflenmiş patateslerle birbirimizi bombardımana tutmuştuk, akşam üzeri ancak, pislik ve kan revan içinde bulmuşlardı bizi. Otuz küsür yıl sonra ise, yani yirmi bir yıl önce, sonradan akıbetleri bilinmeyen genç çocuklar makineli tüfekler kullanacaklardı aynı yerde), işte belki de yarın bu bodrumun yeri kazılıp temizlenecek. Yerine bir şeyler inşa edilebilsin ve hiçlikten geriye hiçbir şey kalmasın diye.

Balçık, gazete yırtıkları ve tuğla kırıkları arasında beyaz bir şey göze çarpıyor, bir tavuk kemiği olmalı, ama belki de bir insan kemiğidir, şaşırtmazdı doğrusu. Ama yirmi bir yıl sonra böyle bir insan kemiği, tavuk kemiğinden daha korkunç gö-

r nmezdi ve başka bir varoluş biçimine ait olması da d   n lemezdi. O zamanlar, daha hayattayken henüz, bir ku un bedeninde mi i  gördüğünü, yoksa bizden sonraki kiracılardan birinin bedeninde mi yer ald   n , yoksa evimizin c ken tavanlarından birinin altında gömülü Sibiryal  bir piyade erine mi ait olduğunu, bunu artık şimdi ne kemik söyleyebilir ne biz.

Tart   lmaz biçimde arta kalan bir şey varsa o da yolun ta  tlara ait kısmındaki d  seli ta lar, belki bir de (kaldırımın kendisi artık sadece balçıktan oluştuğu halde) az c ok e  k yerine geçen oluklu kenar ta ları. Ortalık yangın yerine döndüğünde yoldaki asfalt da eridi sanırım.

 ocuklu umda, burada oturdu umuz zaman  takip eden bir iki yıl boyunca arkeolog olmak istemi tim.   te  imdi geç de olsa arkeolog oldum. T pk  Claude Lorrain'ın, bir zamanlar Augustus'un tezahüratlarla alk   land   , Forum Romanum'un otlarla kaplı güzel ta larının üstünde usulca gezinmesi gibi - yanı başında da inekler otluyordu - dikkatlice atıyorum adımlarımı, elli beş yıl önce Hohenzollern Meydanı sırıkla yürüme yarışmasında  c-sekiz ya  grubunda birincili imi ilan ettiğim bu fiyakalı beton zeminde. Her taraf c mur. Elbette c mur o zaman da vardı, sırıkla y r d    mde de, ama <vardı> ne demek ki, ne görülüyordu ne biliniyordu ve hiç kimse, betonun birkaç santimetre altında, yerkürenin merkezine dek, hatta oradan antipoddaki yüzeye dek, her yerin c mur olduğunu aklına getirmiyordu. O olduğu gibi duran k tleninse, insanın müdahalelerinden ve fiyakalı beton zeminden c kan seslerden hiç haberi yoktu.   te bu kütle burada şimdi yeniden ba  göstermiş durumda. Otele geri dönüyorum.

Babama gidi im

Schweidnitzer Caddesi'ni ve Schmiede Köprüsü'n  geçiyoruz. Babamın her gün derslerine giderken kırk dakikasını harca-

dığı mesafenin kısalığına şaşırmadan edemiyorum. Breslau'da yaşadığı yaklaşık yirmi yıl boyunca, garibim bu yolu birkaç bin kere gitmiştir herhalde, üstelik sadece yürüyerek ya da tramvayla. Otomobil mi? 1906'da ona, günün birinde, 66 yılında, benim bu mesafeyi hem de kendi arabamla katedeceğim söylenecekti, babam bunu, oğlunun gelecekte Breslau belediye başkanı olacağı kehaneti kadar avanakça bulurdu. Oğulsa kâhinin söylediklerine zaten hiç metelik vermezdi. O vakitler benim gözümde arabalar bütünüyle doğaüstü varlıklardı çünkü. Hele Breslau'da gördüğüm ilk araba var ki: Kocaman tekerlekli Triumph markaydı, imparator - <imparator manevrası>na gelmişti Breslau'ya - arabanın içinde süzülerek yavaşça Garten ve Schweidnitzer caddelerinden geçmişti (yanılmıyorsam zırhlı süvari kılığındaydı, kıvrık çizmelerle ve kafasında kuyruklu korkunç bir miğferle, belki de Bismarck görüntüleriyle karıştırıyorum, neyse). Gördüğüm ilk otomobil, içindeki imparatorun, birkaç yıl sonra sözde onun için Marne'de ya da Karpatlar'da canlarını veren ve böylece artık kendisine sevinç gösterilerinde bulunamayacak olanların alkışlarını acele tarafından kabul etmesi için Breslau'nun ana-caddelerinde süzülerek ilerleyen 'fayton'du. O zamanlar işin bu yanını bilmiyordum tabii, tıpkı ona el sallayan binlercesi gibi. Tek bildiğim, daha doğrusu gördüğüm, kendisinin ya da faytonunun ata ihtiyaç duymaması ve caddede <öylesine> zahmetsizce ilerleyebilmesiydi. Bu olgu ona masalsı bir ihtişam kazandırıyordu, bir tür kral-imparator ihtişamı, mutlak kudret ihtişamı. At sırtındaki sürüyle generalin, bu doğaüstü taşıtın etrafında fır dönmesinin ve içinde süzülüp duran haşmetli varlığa hürmet göstermesinin, benim açımdan anlaşılmayacak bir yanı yoktu. İşte yaşamımın ik otomobili buydu. Üzgünüm, bu ihtişam kalmadı artık. Majestelerinin zafer coşkusu yaşadığı yerde şimdi her geçen çöp arabası üstünlüğünü ilan ediyor, yirmi küsur yıl önce de zırhlı birlik-

ler üstünlüklerini ilan etmişlerdi. Günümüzde ben bile atsız süzülebiliyorum, <öylesine işte>, Schweidnitzer Caddesi'nden aşağı, milyonlarca İmparator Wilhelm'den biri olarak. Tabii artık caddenin adı Schweidnitzer değil de Swidnica, oradan da Schmiede Köprüsü'ne, tabii adı artık Kuznica olan. Daha oraya bir dönüp bakmadan, 50 ya da 60 yıl önce olduğu gibi, üniversitenin önünden geçtim.

Kendimi <Fechterbrunnen>in* önünde buluyorum. (Bu gülünç ve baştan savma iş de zarar görmeden kalmış). Tam, babamı beklediğim yerde duruyorum, seminerlerinden çıktığında sık sık karşılardım onu. Ne göreyim (hayır kesinlikle <bir de ne göreyim!> değil, hiç şaşırmadım doğrusu, başka ne olacaktı ki orada), *babamın* binası! Kurduğu enstitüye tahsis edilen o harika, Barok stili eğitim binası, o da - hem de eskiden nasılsa öyle - duruyor hâlâ. Birazdan, yanında ona eşlik eden bir öğrencisi, büyük olasılıkla en sevdiği öğrencilerinden Hermesen, 1915'te gönüllü olarak katıldığı savaşta Flandre'de yaşamını yitiren Hermesen, evet birazdan Barok kapıdan dışarı çıkacak, elini gözlerine siper edip beni görmek için bakınacak, ben ona soyadımızla sesleneceğim. Peki ama bu arabayı gördüğünde gözlerine ve de kulaklarına inanabilecek mi, duyduğu sesin arabadan geldiğini fark edince ne yapacak? Benim ben olduğuma inanacak mı?

Bir şeylerin yok olup gitmesi zaten yeterince üzücü. Daha da kötüsü bazen yok olmayıp kalmış olmaları. O zaman başka bir şey yok olup gidiyor çünkü: Bu arada kendi yaşamış olduğun hayatın zamanı ve gerçekliği. Burada duruyorum şu anda ve yine 1910'dayız. O zamandan bu zamana olup biten her şey silindi. Geriye kalansa yaşanmış olanın ölümü. Sonradan Berlin'de yaşadığım, olmamış hiç. Daha sonra Paris'te yaşadığım olmadı. Daha sonra New York'a kaçtığım da olmadı.

Breslau Üniversitesi önünde bulunan anıt, Alman heykeltıraş Hugo Lederer'in (1871-1940) eseri -çn

Hitler de olmadı. Hiroşima da olmadı. Auschwitz de olmadı. Vietnam da olmadı. Gitmeliyim buradan, bir an önce gitmeliyim! Harabelere dönmeliyim gerisin geri, içinde bulunduğumuz günün önceki gün değil bugün olduğunu kanıtlayan o hoş harabelere.

Höfchen Sokağı, 8 Temmuz

Aklımda yarım saat olarak kalmış uzaklıklar arabayla sıfırda indi. Bunu bilmiyor değilim elbette. İyi de bilmek dediğin nedir ki? Yola çıkmamızla ortasına dalmamız bir oldu. “Burası Höfchen Meydanı” diyorum Ch.’ye “Neresi?” diye soruyor ve bu tenhalıkta, aslında bana kalırsa <meydan>dan başka hiçbir şeye benzemeyen bu tenhalıkta, öyle ayrı bir meydan görmediğinden benim iddiamı “the overstatement of the year”^{*} diye nitelendiriyor. Kendi perspektifinden haklı elbette. Ona görünür olan tek şey ortada duran yalancı gotik, kırmızı bina. Herhangi bir sigorta kuruluşunun kutusu. Oysa benim için görünen çok daha fazlası. O zamanki Höfchen Meydanı’nın çehresini belirleyen, vasatlığı aşamasa da ona en azından kendine özgü bir görünüm kazandıran bu kutuydu. Bu kutu hâlâ mı yoksa yine mi, hiç önemi yok - şimdi de vardı. İşte o yüzden meydan da var. Üstüne üstlük bir adı da var yine artık. <Yine artık> diyorum, çünkü elbette adı <Höfchen Meydanı> değil, bambaşka bir şey ve elbette yirmi yıldan fazla bir süredir öyle. O nedenle halihazırda yirmi yaşına varmış bazı doğma büyüme Breslaulular için buradaki boşluğun hiç başka bir adı olmadı. Tuhaftır ki bu ad bir Yahudi adı hatta, <Ludwik Hirszfeld>^{**} yani. Kimbilir kim ya da bu adı seçmelerinin nedeni ne? Hem neden bu ad <Höfchen>den daha kötü ya da isabetsiz olsun ki. Belki de Ludwik Hirszfeld bir direniş sa-

Ing. Yılın abartısı –yhn

Polonyalı tanınmış tıpcı (1884-1954) –yhn

vaşçısıydı, yararlıklarının ne olduğu meçhul Höfchen Bey ya da Hanım için de benzer şekilde onurlu bir şeyden söz edilebilir mi bilemiyorum? Sadece Höfchen Meydanı'nın değil, aynı zamanda bu olmayan meydana çıkan, olmayan Höfchen Sokağı'nın da, meydandan da az var olan, çünkü tek bir ev bile çıkaramayan bu sokağın da adı var. Her neyse. Bu var olmayan sokağa Tadeusz Zielinski' adını vermişler, telaffuzu zor bu ad da Hirszfeld adı kadar az şey anlatıyor bana, ama sokağının inşası işini halledeceğine inanıyorum. Bir şeyin adı varsa, günün birinde *kendi* de olacaktır. Sokaksız bir ad, adsız bir sokaktan daha fazla şey vadediyor. Bir kez daha buraya gelecek olursak (hiç sanmıyorum doğrusu, bu sefer bile buradan sağlam çıkacağım kuşkulu, doğum günümü burada geçireğim düşüncesi bile canımı sıkıyor, ama diyelim ki bu vahşi hayvanı bir kez daha tahrik edecek kadar uzun ömürlü ve akılsızım) sana söz veriyorum, gezintimizi, tartışmasız var olan ve sağlam bir beton zemin döşenmiş bir Ulica Tadeusza Zielinskiego ve tartışmasız hoş bir <Plac Ludwika Hirszfelda> üzerinde yapacağız.

Arabadan ineli çok oldu, kafamı kaldırıp Temmuz göğüne bakıyorum. Bu bakış bende alışkanlığa dönüştü gibi.

Ne var orada?

Hiç.

Ne tür bir hiç?

Bir pencere.

Nasıl bir pencere ki?

Bir zamanlar annemin bana gösterdiği. Tam bu bulundugumuz yerden. Bu basamaklarda dururken. Şurada yukarıda, olmayan bir evin olmayan dördüncü katında, 101 no'lu evin, (evet 101, bu rakam yaşamımın asla silinmeyecek üç dört rakamından biri) olmayan Höfchen Sokağı'nda. Annem bu pencereyi hep bir tür törenle göstermiştir. Onun açısından çok

büyük önemi varmış gibi. Benim için de çok büyük önem taşımasını arzuluyormuş gibi.

Peki var mıydı senin için önemi?

Zannederim evet. Gel gör ki onun istediğinden bütünü farklı bir şeydi bu. Çok eskilere gidiyorum şimdi ve anlatıyorum:

Farzet ki diyerek başlıyorum, şimdi annem, bir fanfar eşliğinde şurada sahne alsa, sallanan devekuşu tüyleriyle süslü, değirmen taşı büyüklüğündeki hasır şapkasıyla, sol elinde yeşil renkte güneş şemsiyesiyle, yaka baliniyle çenesine dek iliklenmiş beyaz bluzuyla, yere değen koyu renk eteğiyle, sağ elinde denizci giysisiyle ben, kısacası bir tür (biraz edeplince söylersek) Toulouse-Lautrec figürü olarak çıkagelse ve senin önünde dursa, kesinlikle etkilenir, “What a period play!”* ya da “Look at that fantastic scarecrow!”** diye bağırırdın. Lakin yanılırdın işte. Şapkasının kenarını biraz kaldırdığında - tıpkı kısa eteğine rağmen 1966’da bir zamane figürü olmayan senin gibi onun da - bir “zamane figürü” olmadığını görürdün. Dahası korkuluğa benzer bir yanı olmadığını fark ederdin. Tersine hoş ve narin bir kadındı, her ne kadar olgunlaşıp gelişimini tamamlamış olduğu söylenemezse de. Görünüşü büyük olasılıkla iki bin yıl önce Celile’de, daha sonraları İspanya’da yaşamış ve belki de - umarım - iki bin yıl sonra da bir yerlerde görülebilecek Yahudi kadınlarinkini andırıyordu. Ayrıca halihazırdaki sende on iki yaş daha gençti. Her ne kadar, eteğinin ucuyla <yaya kaldırımı>nı ya da <tretuvar>ı süpürüyorduysa da (o zamanlar <yaya kaldırımı> ve <tretuvar> sözcükleri kullanılıyordu). Senin eteğineyse, burada Polonya’da bile, biraz kocamış kızların eteği gözüyle bakılır (bu manzarayı görse kızarıp bozarırdı), çünkü dizlerine geliyor. Hayır, bunların bir önemi yok. Dediğim gibi, şapkasının ucunu şöyle bir kaldıracak olsan, altındaki

* Ne şahane bir tarihi piyes –yhn
İng. Şu korkuluğa bak, olağanüstü –yhn

melankolik El Grecovari yüz çıkardı ortaya. Bir süre önce, Auschwitz'te yani numaralanmış, sayıları yüzleri bulan (Yahudi kadınlara ait) pasaportlarda sayısız örneğini gördüğümüz şu narin Yahudi kadın yüzlerinden biri; yüksek yerden gelen emirle hepsine ikinci isim olarak İbrahim'in hikâyesinde kulağa hoş ve saygın gelen, Sarah (Tanrı'nın onu "ulusların anası" tayin ettiği sırada yüzüne bir gülümseme yonttuğu, İbrahim'in karısı Sarah) isminin işlendiği pasaportlarda; öyle ki sanki bu Sarah ismi maskaralığın simgesi olup çıkmıştı, sanırsın bu saygın ismi taşıyanlar, artık hayat bahşetme onuruna sahip olmadıkları gibi kendileri dahi yaşamaya layık değillerdi. Neyse. Bu suretlerin yüzlercesi annemin vesikalık fotoğrafı olabilirdi. Onun pasaportuna da günün birinde bu saygın ve ölümcül-maskara ikinci isim yazılacaktı, daha doğrusu bu saygın ve ölümcül-maskara ikinci isim yazıldı bir defasında. Ama şimdi burada bundan söz etmek bizi konudan uzaklaştırırdı, çünkü annem, gerçek olan, şimdi 1906 yılında senin önünde duran, kafasında değirmen taşı büyüklüğünde devekuşu tüylü şapkası, sol elinde yeşil güneş şemsiyesi, sağında elinden tuttuğu denizci kıyafeti giymiş ben; şu anda Auschwitz'i hem henüz bilmiyor hem ileride son durağı gerçekten Auschwitz değil, (hani derler ya, Tanrı'nın işine akıl sır ermez) aksine New York olacak; bunu söylemekle anneme bir eleştiri yöneltmiyorum asla ya da Hitler tarafından öldürülmeyenler, akıbetlerinden, yani alınıp götürülmekten ya da gaz odasından kaytardılar gibi bir iddiada bulunmuyorum, birinin geleceğinde ya da geçmişinde Auschwitz'in olmaması utanç nedeni değil sonuçta, tıpkı Auschwitz'e götürülmenin ya da götürülmüş olmanın da bir utanç ya da liyakat nedeni olmaması gibi; ah, ne biçim bir laf bu 'akıbetten kaytarmak', istesen de kaçamazsın, ister Auschwitz'te ol ister New York'ta, kurtuluş yok, Manhattan'da da günün birinde sonuçta ağrılarına yenik düşüyorsun, nitekim bu söylediğim yirmi yıl önce orada başına geldi annemin.

O zamanlar oysa, yani 1906'da burada dururken annem, yani şimdi önümüzde dikiliyorken, değirmen taşı büyüklüğünde hasır şapkası kafasında, sağ elinden tutmuş denizci kıyafetli çocukla; benim adımla taşıyan çocuğa yeşil güneş şemsiyesiyle yukarıyı gösteriyor, dördüncü kattaki bir pencereyi, buradan ve günümüzden bakarak göremeyeceğimiz pencereyi; işte 1906 Temmuzunda, tabii çok genç o zamanlar, senden on iki yaş daha genç, yirmi dördünde henüz, günün birinde başına gelecek şey, yani 78. Cadde East Manhattan adresindeki ölümden habersiz, o ölümden bile payını almamış daha. Kimin nerede öleceği bugün de kimsenin kafasına takılan bir şey değil, birilerini <seleksiyonlardan> ötürü hangi ölüm türünün bekleyebileceği sorusu da şöyle dursun. Birkenau rampasından bu yana sızli söyleyemediğimiz sözcük, 1906 Temmuzunda çok masum henüz, hiç zorlanmadan sarf edebiliyoruz, şimdilik büsbütün masumuz, 1906'nın Breslausu'ndayız, bir yaz günü öğleden sonra, o gün denizci kıyafetli dört yaşındaki ben, onun elini tutmuş bir sözünü ettiğim pencereye bir kendisine bakıyorum, ayrıca evdeki resimli *Binbir Gece Masalları* kitabından kaçtığı konusunda hiçbir kuşku taşımıyorum, bu civarda ondan güzel kadın yok diyordum, hatta dünyada ondan güzel kadın yok diyordum. Babam da hep öyle söylüyordu, doğrusunu babam biliyordur herhalde... Hayır, saçmalık, hiç öyle bir şey bildiği yoktu babamın, hep öyle söylediği halde, bugün altmış yıl sonra rahatlıkla dile getirebilirim bunu, şahiden, senden çekinmemi gerektirecek hiçbir neden de yok, ne babamı ne annemi tanıyabildin sonuçta - tanıma ihtimalin bile yoktu - hayır babam kadınları hiç anlamadı, annemi başka kadınlarla kıyaslamak rüyasında bile aklına gelmemiştir, <kadınlar> sözcüğünü asla ağzına almazdı sanıyorum, sadece o çoğul hal bile ona çokeşlilik gibi gelirdi. Şahiden bugün bile çok iyi hatırlıyorum. Hep, annemin <tanıdığı en güzel kadın> olduğunu iddia etmişse de, bununla annemden çok kendini anlatmış oluyordu - her

ne kadar sadece onu sevmişse de, ki bundan zerrece kuşku yok, bununla aynı zamanda, daha doğrusu her şeyden önce tam da kendi deneyimsizliğini ve monogamik korkaklığını erdeme dönüştürmüş, bu erdeminden ötürü kendi göğsüne bir madalya takmıştır. Hayır, annem en güzel kadın değildi (tabii bunu ancak birkaç yıl sonra ve çok şaşırarak anladım), ne yazık ki gerçek bir oryantal güzellik, bir ‘Şaron çiçeği, vadideki gül’ olacak kadar açılmadı, çünkü Doğulu prenses yüzüne kız lisesinden, çalışma hırsından ve dediğim dediklikten bir şeyler yerleşmişti, şaşırtıcı yanı da yoktu bunun, çocukluğunu, daha- sı genç kızlığını da, hatta doğrudan düğününe kadarki zamanını tam bir anaerkil evde geçirmiş olma şanssızlığını yaşamıştı. Öyle bir ev ki tamamen erkeksiz ve cinsiyetsiz bir kraliyet. Sak- sı palmyeleri arasında rahat koltuğuna kurulmuş olarak hükümdarlığını sürdüren bir büyük nine (ben de görebildim onu hükmederken, “dik dur bakayım”, doksanlık ninemizin bana söylediği yegâne sözcüklerdi). Kısacası annem, amansız bir büyükanne dışında yalnızca hatunların ve ‘ast hatun’ların olduğu bir evde büyüdüğü için, aslında sadece ‘ast hatunlar’ın desek daha doğru olur, çünkü büyük ninenin kızı yani annemin an- nesi de, bu nazık ve erken dul kalmış kadın da felçli kocasının dünyadan ayrılmasının ardından yeniden bir kız çocuğuna, de- yim yerindeyse bir bakireye dönüşmüştü ve öylelikle, kendi annesinin somurtkanlığı eşliğinde hayat bahşettiği diğer altı kız (teyzelerim) gibi onun da sözü hiç geçmiyordu; kısacası annem, büyükanne tarafından yönetilen, bir anne ve beş kız kardeşle çevrili olarak ve tabii çamaşır sepetleri, küçük sonat- lar, kasnaklar, Fransızca dilbilgisi kitapları, jüponlar, tabular, şapkalar ve tabii Kaulbach’ın resimlediği klasiklerden oluşan - bir de kendiliğinden ve perpetuum mobile* misali ayakta kala- mayacağından, tam tersine, çekilip çevrilebilmesi için - ayrıca bir küme daha başka hatunu, yani dadıları, hizmetçi kızları,

* Lat. Devridaimle çalışabileceği düşünülen araçlar -yhn

Fransızca öğretmenlerini, piyano dersi verenleri, dikişçi kadınları gerekli kılan bu hatun imparatorluğunda büyüdüğü için... işte annemin dünyası bunlardan ibaret olduğu için; üstüne üstlük, sert huylu büyükanne, bu mal mülk zengini, hem de erkek reisi olmayan Yahudi imparatorluğunun, etraftakilerce her gün gözlem altında, dahası her gün şüphe altında tutulduğunu ve böyle bir tehlikeden korunmak için, hükümdarlığın yüksek ahlaki düzeyinin her gün yeniden ortaya konması gerektiğini bildiğinden, emrindeki bütün canlılara belli sorumluluklar yüklemişti. Yerine getirilip getirilmediğini Argos misali izleyip denetlediği kenarları yaldızlı olması zorunlu hayır işleri örneğinin. Bütün bu ödevlerin konu komşuya mesafeli bir biçimde açık edilmesi işine ise doğrudan ulaklar ve hizmetkârlar bakıyordu. Yeniden anneme dönüyorum ya da o hatunlar dünyasındaki adıyla Klaracık'a. Annem (pek yaratıcı oldukları söylenemeyecek altı kız kardeş içinde en beceriklisi) daha on beş yaşındayken, yani 92'de ya da 93'te, yani bana hayat bahşetmesinden on yıl önce, körler yurduna yollanmıştı. Alman kültüründen mahrum kalmışlıkları kendi suçları olmayan genç kız ve kadınların geç de olsa bu kültürden sebeplenmeleri için bu garibanlara, onlar örgü ya da sepet örerken Schiller, Körner, Platen, en çok da tabii ki Geibel'den pasajlar okuyordu. Görme yetisinden yoksun olmasalardı asla bir yerde duyamayacakları şiirler. Neyse, taze tutkusuyla ya da gençliğinin verdiği tutkuyla Klaracık (altmış yıl sonra, hem de sürgünde, tek sağ kalan kız kardeş Wally bununla gurur duyuyordu) yalnızca bu yoksul ve âmâ kadınları belli aralıklarla duygulandırıp ağlatmakla kalmıyordu - körler yurdunun müdürlerinin de Klaracık'ın başarılarını övmeye birbirlerinden geri kalır tarafları yokmuş deniyor - asıl başarısı, bu hatunlar klanının onlarca yıllık tarihinde, klana kazandırdığı itibar nedeniyle, sert mizaçlı büyükanne tarafından hem de diğerlerinin gözü önünde alnına öpücük kondurulan tek üye olma bahtiyarlığına erişmesiydi.

İşte yaşananların bir bedeli oluyor haliyle, iyilik de cezasız kalmıyor ayrıca, bunlar annemin tuhaf yüz ifadesini açıklıyor. Aslında bu yüz *Tanah*'taki <güzel ve şirin> kadar güzel olabilir-di, oysa o yüzde hiç yeri olmayan ifadeler kazınmıştı çehresine: Aristokrat aile kızı ifadesi, kocamışlık, kılı kırk yaran bir titizlik ve dediğim dediklik. Yüzü eğrilmemişti belki bu saydıklarım nedeniyle, hatta yaşlandığında dahi bir <el oyması mücevher>i andıran profilini koruyordu. Fakat çeyizlerin en güzeline rağmen ışıltılı bir Züleyha güzelliğiyle sivrilememiş olması, mahkûm olduğu anaerki ve yaldızlı gençlikten kaynaklanıyordu kuşkusuz.

Belki de deneyimli, aynı zamanda akılcı ve sevecen bir tarzda tavizsiz bir sevgili ya da eş, ipleri eline alsaydı, onu, henüz oturmamış, dediğim dedik tavrından ve müşkülpesentliğinden döndürebilirdi, hatta belki de birkaç haftada, çünkü annem babama <vardığında> henüz yirmisindeymiş, yani yüzü bir parça da olsa işlenebilirmiş. Anlaşılan babam bu konuda hiçbir şey yapmamış. Bunun nedenleri üzerinde, şimdi yetmiş yıl sonra tahmin yürütülebilir ancak. Belki de fizyonomiyle uzaktan yakından ilgisi olmadığı, yani annemin yüz çizgileri onu hiç rahatsız etmediği içindir. Bir yüzü yoluna koymaktan ya da ferahlatıp şenlendirmekten anlamadığındandır belki de. Henüz kalıcılık kazanmamış yüz hatları nasıl güle seve yok edilir, bunun yolunu yordamını bilmediği içindir. Yahut - korkarım ki gerçeğe en yakın olanı bu açıklama - annemin yüzündeki yüksek tabaka çocuğu ifadesi babamın işine gelmişti. Hiç kuşum yok, babam, Şarklı bir görünüme sahip bu genç kadını, meslektaşlarının, yarı Prusyalı yarı Slav görünümlü, genellikle de aptalca davranışlar sergileyen eşlerinin arasında gördüğünde her defasında ürkmüştür. Günün birinde ordinaryüs olma düşleri kuran bir Yahudi doçent - bu yeterince alışılmadık bir şeydi - ayrıca göze batacak her tür davranıştan kaçınmak zorundaydı. Annem, görüntüsüne uyacak bir egzotikliğe kaçmadığı, ortalıkta Süleyman'ın *Şarkısı*'ndaki Şaron

gölü gibi dolaşmadığı, bulunulan ortamlarda, akla gelebilecek tüm tabuların ve kusursuzlukların timsali olarak sessizce yerini aldığı, yani kimsenin laf edemeyeceği bir duruşa sahip olduğu için babam herhalde Tanrı'ya şükretmiştir. Kısacası annemin yüzündeki varlıklı aile kızı ifadesi, babamı rahatsız etmek şöyle dursun, onun aristokratik bulup övdüğü ve teşvik ettiği bir özellikti diye düşünüyorum.

Ah, ne kadar ağır oldu bunun sonuçları. Annem, kırk yıl sonra (bu arada babamın ordinaryüs olma hayali çoktan gerçekleşmişti, ama bu gerçekleşen hayal de bir işe yaramamış, babam da ölüp gitmişti) New York'ta ölüm döşegindeyken, yüzünde bu artık kırıksıklıklara dönüşmüş ve derinleşmiş donuk titizlikten ve mağrurluktan başka hiçbir şey kalmamıştı geriye. O, dünyanın en güzel kadınının oryantal masalsı yüzünden izler kalmış mıdır geriye diye çok bakındım ama boşunaydı. Şimdi artık kendisi de hayatta olmayan ablam Hilde, gözyaşları içinde, annemin yüzünde ne bulmayı umduğumu sorduğunda ona, "Breslau günlerimizdeki o binbir gece masallarının parıltısını" yanıtını vermiştim, oysa Hilde bir zamanlar öyle bir parlaklığın var olduğunu bile unutmuştu anlaşılan, her halükârda bana anlayamaz gözlerle baktı, o arada da mümkün olabilecek en frapan tarzda anneme benzemeyi ihmal etmedi. Ah, ikisi şimdi daha da çok birbirlerine benziyorlar, çünkü ölmüşlükleriyle artık neredeyse aynı kuşağa aitler, artık ikiz gibiler ve ikisi de yüzünü çoktan yitirdi.

Yine de yavrucuğum, o şimdi burada önümüzde duran haliyle, burada Höfchen Meydanı'nda, şimdi 1906 yılında, şu anki senden on iki yaş daha genç. Hem de çoktan Dünya'ya getirmiş olduğu, Hilde'ye, Eva'ya ve bana rağmen, nasıl olup da üç çocuk doğurduğunu kesin o da doğru dürüst anlayamamıştır,

bildikleri evlilik öncesi bildiklerinden fazla değildir, öyle ya ince ayrıntısıyla bilmek yakışık almaz, öncesinde de sonrasında da, arada bir şeylerin bulunması ya da olmuşluğu yetmez mi zaten, bellek dahi dönemin tabularının emrinde. Şapkasının kenarını kaldırıp bir bak, hoş bir Yahudi kız, dünyadan haberi olmayan, en fazla yirmi yaşında gösteren. Eğer onu şimdi burada sana teslim ediyor ve kendisiyle biraz ilgilenmeni rica ediyorsam, benim varlığında, böyle yaşlı bir adamın varlığında kesin utanıp çekineceğini bildiğimdendir. Hem bu altmış dördlük halimle, böyle genç, tüylü şapkalı bir kadının dilinden sahiden pek anlamam. Diyeceğim, şimdi burada onu sana verirsem, sen (bu sert sözcükten ötürü kusura bakma: İster kabul et ister etme, *otuzunu* geçmiş bulunuyorsun, bu talih-sizliği sineye çekmek zorundasın) *yaşının büyüklüğü* itibarıyla ve onunkiyle karşılaştırıldığında bir kozmonotunki kadar çok deneyiminle ona kız kardeşinmiş gibi davranabilir, ailenin en küçüğüymüş gibi kanatlarının altına alabilirsin. Her ne kadar ilk önce çekingen davranacak ve seni garipseyecekse de bir yandan da (şimdi bize aptalca gelen, o zamanlar çok revaçtaki bu sözcük ne anlama geliyorsa artık) ‘çok çok enteresan’ bulacaktır. En başta şu yüzden ‘çok çok enteresan’, çünkü sen alışlagelmişin dışında uzak bir yerden, Kaliforniya’dan gelmişsin, ayrıca bir ‘sanatçı’sın resmen. Ama sen de yavrucuğum, bu feci halde Yahudi’den arındırılmış Avrupa’ya benim yüzümden düşmüşlüğüyle ve gençliğinde alıştığın tüm simalardan yoksun kalmışlığıyla, sen de belki soluklanırsın, bir saatliğine bu genç Sarah’ı arabaya yanına alsan. Denizci kıyafetli ufaklıkla ben ilgilenirim o arada, ya evet, kucağıma alırım onu, belki dördümüz bir koşu karşıdaki Monopol Otel’e gideriz, torunum yaşındaki o çocuğa dondurma alırım orada.

“Yeter!” diye bağırdı Ch. “Bu saçmalığa bir son ver artık! Aksi halde ben gidiyorum!”

“Tamam rahat ol,” diyorum bir süre sonra. “Elbette tamamen haklısın. Geçmiş geçmişte kaldı. Bugünse bugündür. Üstelik dört değil iki kişiyiz. Ama şu olmayan 101 Numara’daki evin olmayan penceresinin önünden – annemin yeşil şemsiyesiyle gösterdiği, doğum gününe kutsanmış bir hava vermek için, belki de o anı benim için unutulmaz kılmak amacıyla (gördüğün gibi başarmış da) – hiçbir şey yokmuş gibi geçip gide-mem. Çünkü bu pencere yolculuğumun hedefiydi, en azın-dan. Çünkü <analara>* bundan daha yakın olamam.”

Anlamıyor bunu Ch.

“Anlaman zor elbette bunu. Bunu anlayabilmen için benim o zamanlar tamamen masum olduğumu bilmen gerekir. Kavra-mın, şu gülünç kendine özgü anlamını, aptalların, masumiyeti ve suçluluğu bel altında bir yerlere yerleştirerek bu sözcüğü kullanmaları doğrultusundaki anlamını kastetmiyorum. Çok daha geniş anlamda, ontolojik anlamda ifade ediyorum, de-mek istiyorum ki o sıralar daha, bir zamanlar Dünya’da olma-dığımı bilmiyordum, tıpkı bitkilerin ve hayvanların da bunu bilmemesi gibi. Hatta var olduğum, hayır var olduğumuz, yani babam, annem ve biz üç çocuk, onca zaman boyunca, Bran-denburger Caddesi 54’teki evimizde oturmadığımız dönemler de bulunduğunu, hatta başka bir yerde oturmuş olabileceği-mizi bile bilmiyordum. Tersinden söylersek, o zamana dek, yani bir bakıma hep, o zaman da dahil, hep var olduğumdan emindim. Bu hep var olmuş - ya da hiç yok olmamış - olma hali, bu <geriye doğru ölümsüzlük>, benim yaşamımda asıl ap-priori buydu. Bu boşlukta, tuğla kırıklarının ve kazılmış topra-ğın ortasında, bu tür ifadelerin kulağa ne kadar banal geldiğini biliyorum. Bunun ne önemi var, ontolojik terimler ve kuram-lar, sadece bu terk edilmiş bölgede değil, her yerde çuvalli-yorlar. Hangi var olan şey dönüp de bir kez biz ontologların suratına baktı ki şimdiye dek? Ayrıca şunu da söyleyeyim, şu

* Faust’un II. cildinde geçen, yaşamın kaynağı olan ezeli varlıklar –yhn

anda <apriori>den daha iyi bir terime pek gerek de yok, benim için halihazırda önem taşıyan şey, bu apriori değil, yaşadığım şu çöküş. Zaten çökmüş bir şey için hangi tanımın uygun düşeceği üzerine kafa yormak gereksiz. Kısacası işte o anda, annemin yeşil şemsiyeyle yukarıyı gösterip pencerenin anlamını açıkladığı anda, benim apriori, ağır topçu ateşine maruz kalmış bir evin duvarı gibi çöktü. Şöyle ki annem (o güne dek yalnızca doğum günü sırları için ayırdığı törensel fısıltı tonuyla) benim, *o yukarıdaki pencerenin ardında dünyaya geldiğimi aktardı*. <Dünyaya geldin>. Yani kendisinin <beni dünyaya getirdiğini> değil de bunu söylemişti. Öyle bir ifade hatırlamıyorum en azından. Ama belleğim beni yanıltıyorsa da, annem daha o zaman bana tam bir açıklama yapmak, yani bedeninin kuytu köşesinde onun bir parçası olarak geliştiğimi anlatmak istemişse eğer, bu ilk denemesinde başarısız olduğu kesin. Her şeyden önce <dünyaya gelmek> ifadesinde yatan iddia baştan o kadar riskliydi ki ek bilgileri, sıradışı sayılabilecekleri bile, algılayacak durumda değildim. Nihayetinde bu ifade Dünya'nın benden önce davrandığı, benim gelip, benden daha önce var olan bu Dünya'ya katıldığım, sadece sonradan katıldığım anlamına geliyordu. Ben, daha öncesinde, bilmem ki, belki de (var olmayanların durumunu öyle tanımlıyorlardı) <ölüydüm>, <henüz ölüydüm> anlayacağın, hatta - tasavvur edilecek gibi değildi - ezelden beri ölüydüm. Bu kadar korkunç bir şey ortaya çıktıktan sonra herhangi bir güvencesi var mıydı bu işin? Geleceğin, geçmişten daha iyi olduğunu bana kim garanti edebilirdi? Bir iki yıl sonra bir iki yıl öncekinden daha mı az ölümlü olacaktım? Hayır, annem o gün, onun bedeninde pinkelediğim dokuz aydan söz etseydi bile, o nahoş, nahoş da laf mı, daha çok da korkunç ve feci haberin, benim yokluğumun ezeli oluşuna dair bu haberin korkunçluğunu ve feciliğini bir nebze dahi azaltmazdı bu, orası kesin. Masumiyet bir kez kaybedilmeyegörsün, artık sonsuza dek kaybedilmiştir. Çünkü o

zaman da kalkıp, onun bedenindeki ikametimden önce nerede olduğumu soracaktım, yani sorun sadece ertelenmiş olacaktı. O yüzden de annem, yeşil şemsiyesiyle yukarıyı gösterdiğinde, beni, hani denir ya <aydınlatmış mıydı> acaba, hakikaten önemi yoktu bunun. Annemin yanında dikilip durduğum o dört yaşındaki halimle, <ontoloji> ve <fizyoloji> sözcüklerini hiç duymamıştım gerçi ama ontolojik meseleler söz konusuyken fizyolojik terimlerle baştan savılmayı o zaman da sineye çekmez, şiddetle karşı çıkardım.”

Derken Ch. de yukarıyı işaret edip ürkekçe bir bana bir havaya doğru baktı, benim, altmış küsur yıl önce Barok bir melek gibi, kanatlı küçük erkek çocuğu figürünü andırırcasına havada salınmış olmam gereken yere. “Orada mı?”

“Evet, aşağı yukarı orada,” diye yanıt verdim, “doğrusu ben de bilmiyorum artık tam neresiydi. Bir koordinat sistemi ya da bir iz yok orada yukarıda, *a shade more to the left*” diyesim var, şurada, şu küçük bulutun altında, ama zaten olayın biraz sağa doğru bir yerde mi yoksa daha çok solda mı olduğunun bir önemi yok. Annem yukarılarda bir yerlerde sancılarla salınmış ve ben karanlıktan gelip Dünya’ya doğru ciyaklamıştım, aynen öyle, bu Dünya’ya doğru, hem de - lütfen ağzıma bak - bu dudaklarla ve bu dille. Marifet annemde miydi o zaman yoksa bende mi bunu belirlemek çok zor artık, hatta o zaman bile belirlenemezdi belki de, yukarıdaki o akrobatlığımız sırasında (sirk diliyle söylersek) <ağla mı> çalıştık ağsız mı onu da bilemeyiz keza, ama bana kalırsa ağla, çünkü o sıralar dördüncü katın zemini vardı ayağımızın altında, garanti olsun diye de bir altta üçüncü katın zemini vardı. Daha da garantili olsun diye de ikinci katın ki vb. Yani aşağı düşmemiz mümkün değildi pek öyle. Ama pozitif anlamda şu kadarını biliyorum, ikimiz de hayranlık uyandırıcı bir çabukluk ve yetkinlik sergilemişiz, normal değildi tabii bu, ne de olsa ben opus 2 oluyor-

dum onun açısından, kendimse böyle bir şeyi daha önce hiç denememiştim. Bir buçuk saatten az bir sürede konuyu kapatmıştık. Anlattıklarına bakılırsa annem sabah sekizde iştahla birinci kahvaltısını ettiği halde ben ikinci kahvaltıya kalmadan çıkagelmişim. Annem hayatı boyunca övündü bununla, haksız da sayılmazdı (kadınlar o sıralar en fazla neyle gurur duyabilecekti?), ölümünden birkaç gün önce dahi, artık dili dönmezken, bana bu rekoru hatırlattı bir kez daha, sanırım daha çok da benim yardımına muhtaç olduğu o çaresizliğinde bu desteği hak ettiğinin altını çizmek için. Anlayacağın şurada gökte gerçekleşen bu presto-performans onun kırk yıldan fazla bir süre boyunca hep önemsedığı bir şey oldu. Ah ne diye? Benim için bir önemi yok ki artık. Ben sadece onun hatırladığını hatırlıyorum. Benim bunu hatırladığımı da gün gelecek kimse hatırlamayacak.

Sana şimdi anlattıklarım, geriye kalan son şeyler. Annemin kendisinin (yani Happy Dale Krematoryumu'ndaki kül kavanozunda duran tozunu, yeni tozlara yer açmak için dökmemişlerse eğer, <yeni> dediğimiz şeye bak) onun kendisinin en ufak bir haberi yok, bir zamanlar burada Breslau'da Höfchen Sokağı No 101'de dördüncü katta, Temmuz rüzgârlarının estiği bu yerde doğurmada dünya sürat rekorunu kırdığından. Nereden haberi olacak ki, daha kendisinin bir zamanlar var olduğunu bilmiyor. Ölmüş olmak, kuzum - bunu hiçbir zaman vaktinde öğrenemeyeceğiz, öyle olmasaydı, günün birinde uyanır ve şaşkınlıktan küçük dilimizi yutardık - ölmüş olmak sadece ölmüş olmak değil aynı zamanda hiç var olmamış olmaktır.”

Schweidnitz sur hendeğinin kıyısında bir bankta

Bankta oturuyoruz. Ch. çok az şey görüyor, çünkü neyi görmediğini bilmiyor. Ben, önümüzde saray müzesini görmüyorum. Arkamızda sinagogu görmüyorum.

Höfchen Sokağı, Ch.'nin içinde bir şeyler karıştırmaya devam ediyor gibi. Ama az tuhaf değil bu dönüp duran şeyler. Tam da ne diye o sıralar denizci kıyafetiyle dolaştığım. Nereden aklıma geldiği bunun.

“Benim aklıma mı? Bizim! Tam da denizlerde bir Dünya egemenliği kurmak üzere olduğumuzu düşünürsen, pek öyle şaşılacak bir şey yok!”

“Biz kim?”

“Anlasana,” diye rica ediyorum, “şu anda Alman İmparatorluğu’ndayız. Yıl da 1966 değil, 1906. Bu koşullar altında senin buna şaşırman çok anlamsız. Denizci kıyafeti gayet normal bir şey, bu kostümü mazur gösteren binlerce şey var: Donanma derneği, donanma takvimi, Togo posta pulları, Kamerun’u anlatan resimli kitaplar, sonra <geleceğimiz sulardadır> (diye Wilhelm’in ilan ettiği ya da ne bileyim, edeceği şey); işte bu ve benzeri bir ton başka ayrıntı - anlaşılmayacak bir yanı yok bunun - kıyafetlerde, hatta okyanuslar içinde kesinlikle parmağı olmayan Silezyalıların giydiklerinde, hatta Silezyalı Yahudi çocukların bayram kıyafetlerinde bile hükümünü sürdürüyor. Silezya’nın o Yahudi çocuklarınınsa seafaring people* olarak Dünya’yı <Almanlık kurtaracak> deyip de <Albion’u dize getirmek> amacıyla ya da buna benzer niyetlerle sinsice okyanusları dolaşma hevesinde olduklarını kimse iddia edemez. Hayır, Yahudi çocukları bugün, yani 12 Temmuz 1906’da, okyanuslarda turluyorlarsa - günümüzde böyle Yahudi çocukları sahiden de var - Almanya’da değil sırf başka yerlerde kötülük hüküm sürdüğü içindir, Kişinev’de örneğin daha bir süre önce bir kıyım gerçekleştiği ve bu çocuklar resmen kaçmak zorunda kaldıkları içindir. Sağ kalanların şimdi Yeni Dünya’nın yolunu tutmaları nedeniyledir. Bu sözünü ettiklerim oraya, havaya kalkmış eliyle zorbaların geçmemesi için kıtanın kapılarına bekçilik eden heybetli, kuvvetli, balıketi şahsın kanatlarının

* Denizci bir millet –yhn

altına sığınmaya gidiyorlar. Şu senin <Statue of Liberty>den söz ediyorum, hani meşalesi ışık anlamına gelen ve özgürlük ve adalet demek olan (hayır, bir süreliğine Vietnam'ı ve oradaki gerginliği unutmaya çalış, orada öldürülenler yüzünden New York Limanı'ndaki taştan bayanı suçlamak anakronik bir davranış olurdu), işte o meşale ışık, özgürlük ve adalet anlamına geliyor öyle değil mi, yoksa Kişinev'deki meşaleler gibi ölüm ve yangın değil... dur yahu nerelere gittim, öyle ya, şu anda Breslau'dayız, denizci kıyafetlerimden <iyisini> giyip gezmeye gitiğim Breslau'da (bir tane de <kötüsü> var çünkü gündelik giydiğim), ne de olsa biz Breslaulu çocukların o Kişinevli sığınmacılar grubunda yeri yoktu, olacak şey miydi canım, öyle saçma şey mi olurdu, Ay'da yaşamıyoruz ya, Besarabya'da** ya da Polonya'da da değiliz, aksine düşünürlerin ve şairlerin ülkesindeyiz, insan onurunun, her şeyden önce de tüm yurttaşların eşitliğinin, yani bizlerin de, en azından Amerika'daki kadar, yani sonsuza dek güvence altında olduğu bir ülkedeyiz, amin. O yüzden biz de diğer çocukların giydiği kıyafetleri giyip dolaşabiliyoruz, o yüzden biz de özellikle pazar günlerinde, doğum günlerinde ve Noel'de ve cuma akşamları ve Yom Kippur'da bayram bayramdır - Majesteleri'nin gemilerinin ya da okul gemilerinin <mavi oğlanları> ve <mavi kızları>yız. Majesteleri'nin Lützow gemisinden ve hatta (aynen öyle, böyle bir kruvazör de var anladın mı) Majesteleri'nin Breslausu'ndanız, Silezya'nın rüzgârlarında gururla uçuşan keplerimizin kenarındaki şeritlerde memleketimizin adı yazıyor, Majesteleri bir bakışta hangi geminin güvertesinde, gerektiğinde Tanrı için, onun için ve vatan için, Albion karşısında ya da sarı tehlikeye ya da Hotantolar'a karşı tuzlu ve kahramanca bir ölüme hazır olduğumuzu görebilirdi. Sana evde, Viyana'da yani, her ne kadar aslında *burayı* evim olarak görmem gerekiyorsa da,

Özgürlük Heykeli -yhn

Bugünkü Moldova'nın tarihteki adı -çn

neyse Viyana'daki evde yani, döndüğümüzde hatırlat lütfen, sararmış eski fotoğraflarımı göstereyim olmaz mı. Benim de var sararmış fotoğraflarım. Bu fotoğraflar, o mavi beyaz çizgili yakalı, siyah boyun bağlı bahriyeli kıyafetinin bana ne kadar yakıştığının kanıtı, sen de göreceksin, on yıllardır giydiğim şu sıradan şeylerden çok daha fazla yakışıyordu o kıyafet. Bu arada kepimin üstünde adı yazan bu <Majesteleri'nin Breslau-su> da (bu belki seni daha da az ilgilendiriyor) sekiz yıl sonra bir Türk kruvazörü, hatta sultanın donanmadaki gururu oldu; Birinci Dünya Savaşı'nın başında yani. Ama şimdi <Birinci Dünya Savaşı> da nereden çıktı? Ayrıca <Dünya Savaşı> ya da sırf <savaş> ne demek? Çünkü korkusuz denizci kıyafetlerimize, dahası Majesteleri uğruna Helgoland açıklarında ya da Çin denizlerinde boğulup gitmeye seve seve hazır olmamıza rağmen, buna rağmen, ne kadar çelişkiliymiş gibi görünse de ileri bir çağda, Kızıl Haç çağında, Düppel Tabyası ve ölü atlarıyla resimli kitaplardan bildiğimiz esas savaşların patlak veremeyeceği kadar insancıl bir çağda yaşıyoruz elbette. Tam da temmuzun ortasındaki o günlerde iyice belli oldu bu. 12 Temmuz'un öneminin öyle benim doğum günümle falan ilgisi yok (bu arada bu seferki doğum günümü burada kutlamak istemiyorum, yarın gidiyoruz), hayır, doğum günü çocuğunu bir süre olduğu yerde, Höfchen Meydanı'nda bırakabilirsin, merak etme kimse çalmaz. Bu 12 Temmuz 1906, binlerce insan açısından unutulmaz bir tarihti. Fransız hükümetinin Yüzbaşı Dreyfus'a yönelttiği suçlamalardan, sözde <Dünya vicdanı>nın (her kimse ya da neyse artık) baskısı altında kalarak vazgeçtiği kıvanç dolu gündü o gün. Bu olayı, bütün dangalak babalarımız kadar bütün kafası çalışan ve eğitimli babalarımız da Yeryüzü'ndeki adaletin nihai zaferi olarak görüp her yerde hüküm süren Yahudi düşmanlığının önü alınamaz tükenişi olarak selamladılar. <Bizde Almanya'da> (diyen babamın sesini hâlâ duyar gibiyim, çünkü Dreyfus Davası yıllarca soh-

betlere konu oldu) <bizde böyle bir şey kesinlikle olmazdı.> Yahu Ch., olacak şey mi bu, o babalarımız ve amcalarımız, o koca doktorlar, avukatlar, koca profesörler ne işe yarıyorlardı, ne diye bunca espri anlayışıyla donanmış olarak ve kuşaklarca sürmüş sıkıntıların deneyimiyle geldiler dünyaya? Dertsiz geçen bir iki yılın ardından tüyler ürpertici bönlere dönüşecek kadar dejenere olduktan sonra. Ne diye kafataslarını bu kadar akademik bilgiyle tıka basa doldurdular, yine de kalkıp Dreyfus Günü'nü valör kabul ettikten sonra. Öyle ki, sanırsın o günden sonra Liberté, Égalité ve Fraternité'nin* garantisi hazırды, o günden sonra kimsenin ne kendi adına ne çocukları ve torunları adına, mağduriyet ve haksızlık yaşama endişesine kapılmasına gerek vardı. Merak ediyorum, üç buçuk on yıl sonra sığır vagonlarında, (Oppeln'de altında oturduğumuz köprüden geçerek) paldır küldür Auschwitz fırınlarına doğru yol alanların, sonlarına sadece iki saat uzaklıkta olanların içinde, o garibanların arasında, o kıvançlı ve unutulmayacak 12 Temmuz 1906 günü yaşanan sevince ortak olanlar da var mıydı acaba? Hatta, o zaman bile, yani 1942'de ya da 1943'te çılgılık atanların ve ölümlerin arasına sıkışmış vaziyette, yaklaşan son dolayısıyla (hayır, tam da <dolayısıyla> olmadığı açık) hâlâ gayet kendinden emin bir tonda <ama yani rica ederim dostum, düşündüğünüz şeye bakın, Ortaçağ'da mı yaşıyoruz, günümüzde bu tür şeyler...> şeklinde ısrarını sürdüren olmuş mudur?

Geçelim bunları. Bu tür şeylerden, zekilerin ahmaklığından, keskin görüşlülerin körlüğünden, umut taşıyanların şaşallığından, Oppeln Köprüsü'nden paldır küldür geçen trenlerden, Birkenau'daki bacalardan, bütün bunlardan tekrar bahsetmeye niyetim yoktu elbette. Ama ne çare, bu korkunç meseleden başka mesele mi var, hangi temanın arkasında bu konu pusuda beklemiyor ki, hangi masif duvar bu meseleyi gözlerden

* Fr. Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik -yhn

saklayabilir ki? Ayrıca orada vuku bulmuş şeylerin doğrudan (sözcüğün kusuruna bakma) <hakkını vermek> olanaksızsa da, hangi konudan söz açarsak açalım, bir bakıma hep yana kayıp o olanları da konu edersek, kendimizi tekrar tekrar o ünlü yerin adıyla baş başa bulursak ancak, dolaylı olarak <hakkını vermemiz> mümkün. Bütün yollar Auschwitz'e çıkar."

Sessizce otele döndük.

Gece otelde

Ch. yarı uykulu haliyle: "Biliyor musun, bugün Höfchen Meydanı'nda ya da adı neyse artık, kendi gençliğinden değil de annenin gençliğinden anlattın. Kendinden daha çok büyükannden ve büyük ninenden. Hatta buradan daha çok Berlin'den söz ettin."

"Mümkündür," diyorum, "Nedeni belli."

"Neymiş nedeni?"

"Mnemosyne'ye bulaşınca böyle oluyor."

"Kime?"

"Bellek perisine. Hesiodos'un titan yakıştırmaları yaptığı. Haksız da sayılmaz. Hem de hain bir titan bence, ona küçük parmağımızı uzatsak, arkaya doğru öyle bir çekiyor ki kafaüstü çukura yuvarlanıyoruz. Düşeceğimiz yerin neresi olduğunu seçme hakkımızsa yok. Üstelik bir de bakmışız ki bizim olmayan, başkalarına ait geçmişleri boylamışız. Biz daha dünyaya gelmeden geçmiş halini almış geçmişleri."

Ch. daha bu açıklama sırasında uyumuş olmalı. Yorum yapmadı her halükârda, soluk alış da düzenliydi. Bu beni rahatlatmıştı. Annenin genç kızlığını hatırladığını mı iddia edeceksin diye sormasından korkmuştum doğrusu. Aşağıdan takır tukur geçen tramvay da hiç tartışmasız benim kendi geçmişime ait olması nedeniyle, beni daha da yatıştırdı. Böylece ben de uykuya dalabildim sonuçta.

arka avluya bakan balkonumuzun akasya ağacının tepesine kadar uzandığı. Bu balkonda, sıcak yaz akşamlarında üç çocuk (karşımızda, büyük ihtimalle İtalya hasreti çeken bir duvar ressamının, komşu evin yangın duvarına resmettiği, ateş püskürten Vezüv) oturup, kesilmiş süte karıştırılmış kamburüzümleri kaşıklıyor ve bu yemişlerin yardımıyla yüzümüzü bizim deyişimizle “mor zenci” yüzüne benzetiyorduk. Şimdi o yukarısı toprak artık, bahçe toprağı, enkaz toprağı, arsa toprağı ya da ne denirse artık Dünya’nın bu kirli hoş maddesine. Akasya dallarının kapladığı o yerde şimdi bitki kökleri görülüyor, bir çalı var orada, hem de büyük bir çalı, yirmi bir yaşında bir çalı olmalı, sıradan sarı çiçekleri var, bir şeylere şaşırabilmeyi ya da şaşırmamayı becerebilseydi, üzerinde olduğu yere şaşırmazdı herhalde. Çünkü başka yerde hiç olmadı ki ve eğer bir şeylere inanabilmeyi ya da inanmamayı becerebilseydi, kesinlikle inanmazdı, olduğu yerde üstte eskiden avluyu gören bir balkonun bir akasyanın tepesine uzandığına, sıcak yaz akşamlarında bu balkonda oturmayı seven üç çocuğun kesilmiş süte karıştırılmış kamburüzümlerini kaşıkladıklarına ve sonra bu yemişleri yüzlerine sürüp onların deyişiyle “mor zenci yüzü” yaptıklarına. Büyük çalıdan bu kadar yeter.

Bir de küçük çalı var orada, diğerinin yarı boyunda. Eskiden birinci katla ikinci kat arasındaki merdivenin bulunduğu yerde kök salmış olan. Tam o rengârenk camın, neredeyse bir kilise penceresi gibi duran açılır kapanır tablonun, kasvetli renkleriyle bizim, as kürküne sarınmış, bir yanına saf ve iyi niyetli dedesi I. Wilhelm’i, diğer yanına aşağı yukarı İsa görünümündeki Yüz Günlük Friedrich’i almış Wilhelmimizin yer aldığı tablonun, her gün, (seyyar satıcılar ve dağıtımıcılar

Tahtta doksan dokuz gün kalan, kanserden ölen imparator Friedrich (1831-1888) –çn

için yasak olan) merdiveni kullanan asilzadelerin vatanseverlik duygularını güçlendirdiği yerde.

Bizim ev mi?

İki adet çalı.

Yolda

İyi ama burası bir Alman şehriydi.

Muhakkak. Bazı şeyler öyleydi. Ama her <öyleydi> bir <böyle>nin mazereti olabilir mi? Bir statüko, apriori hakkını nereden alır ve neye dayanarak hukuken bağlayıcıdır? Zorla ele geçirilmiş bir erk, ne kadar yıl sonra kutsal bir alışkanlık hakkına dönüşür? Friedrich, Silezya'yı gaspetmeden önce Breslau bir Alman kenti miydi? O zamanlar kendini Berlin'in kardeş kenti olarak hissediyor muydu? O zamanki Breslauluların akşamdan sabaha Prusyalı ilan edilmelerine nasıl kızıp tepki gösterdiklerini tahmin etmek hiç de zor değil doğrusu. Günümüzde Avusturya kalkıp da Maria Theresa'nın bir zamanki sahipliğini dayanak gösterebilir mi? Yanıt evetse, o zaman aynı haklarla Çekler de gelebilir, ne de olsa Breslau bir aralar da Bohemya'ya aitti.

Hayır, meşruiyetler böyle savunulmaz. A adlı bir yerde doğrular diye o yer üzerinde her koşulda ve sonsuza dek <devredilemez bir hakka> sahip <yerliler> diye bir şey yoktur. Haklar kumarda kaybedilir bazen. Hakkını çarçur etmeyen, bu hak üzerinde hak iddia edebilir ancak. Polonyalıların şu andaki hukuki dayanağı için de geçerli elbette bu. Temelini oluşturan şey (kendilerince lüzumsuz yere aşırı vurgulanan) Breslau da dahil Silezya'nın bin yıl önce Slav hatta Polonya toprağı olması olgusu falan değil; bu, Silezya'nın bir aralar sırasıyla Bohemya'ya, Avusturya'ya, Almanya'ya ait olması gerçeğı gibi, pek bir şey anlatmıyor. Aksine Polonya'nın günümüzde bu bölge üzerindeki hakkı - tartışma götürmez bu - saldırgan Al-

man ordusunun, SS de şöyle dursun, 1939 Eylülü'nden başlayarak neredeyse tüm Polonya kentlerini yakıpyıkmasından ve Polonya halkının dörtte birini katletmesinden ötürüdür sırf. İşte kendilerine yapılan bu korkunç haksızlığa dayanır sağ kalan Polonyalıların sahip olduğu hak. Bu mağlup edilmiş işgalcilerin evlerine, <evlerine> pek doğru olmadı, harabelerine diyelim, <bir güzel yerleşme> hakkı da, kendilerine yapılan haksızlık ölçüsündedir, yani sınırsızdır.

Alegorik bir anlatımla: Komşusu tarafından öldürülen birinin, onuru çiğnenmiş ve sefaletе düşmüş ailesi, katil alt edildiğinde bu katilin evi üzerinde neden hak iddia edemesin? Tersinden bakarsak, oturduğu evi, üstelik yenilgisinin arifesinde bizzat yakıp yıkan bir katil, sonraki yıllarda yeniden inşasına en ufak bir katkıda bulunmadığı eve taşınma hakkına sahip olabilir mi?

Hayır, o eskinin Silezyalılarına, orada doğmuş olmalarını dayanak alıp hak iddia etmelerini tavsiye etmem. O zamanlar kenti terk edip kaçanların geri dönmeyi ciddi olarak düşünmemeleri, dönme isteğinin sadece lafta kalması bir yana, oralarda Breslau'da doğan Almanların sayısı günden güne azalıyor; Wrocław'da dünyaya gelen Polonyalıların sayısı ise günden güne artıyor. Otelde iki yaşında bir kız çocuğu gördüm, çalışanlardan birinin kızıymış, annesi on sekiz yıl önce Wrocław'da doğduğu için de kızı, Polonyalı ikinci kuşağı temsil ediyor. Bu olguyu hiçbir tartışma yok sayamaz artık.

Liebigshöhe

Boş boş dolaşmaya devam ettim. Hava çok sıcak. Tauentziehen Meydanı'nın sağ tarafında bir <basın evi> var, her renkten gazetenin bulunduğu, herkese açık bir okuma salonu. Doğu Bloku gazetelerini olduğu kadar Le Monde, Neue Zürcher, İngiliz bulvar gazetelerini bulmak da mümkün. Bir gün önce-

sinin New York Times'ını satın alıyorum. Uzakdoğu'yla ilgili haberleri okumak için kalıyorum. Sağımda bir Çinli ya da bir Vietnamlı oturuyor, solumda bir Afrikalı. İkisi de Fransızca bir şeyler okuyor. Bundan daha az taşralı olunmazdı. Breslau denen sapa yer burası mı şimdi? Çocuklar adam oluyor.

Dolaşmaya devam. Kent hendeğinin orada bir ağaç gölgesindeki banka birkaç dakikalığına oturdum. Soldaki yeşil alanda o kötü yer, babamın arkadaşı Malachowski'nin güzel kızının, tahminen bir turistin tecavüzüne uğramış olarak yarı baygın halde bulunduğu yer. 1915'te olmuştu bu ve çocukluğumuzun şokuydu. Bu talihsiz kızcağızın şimdi 75 yaşında olması gerekirdi. Ne kadar anlamsız bir istek kipi tabii, o güzel kızcağız, hamile kaldığını öğrenmiş ve kendini asmıştı. – Şiddet ve cinayetlere daha o zamanlar, 1915 yılında bile rastlandığına inanmak istemiyor insan, bir de sadece Vietnam'ı ya da Hiroşima'yı ya da Auschwitz'i değil, Verdun'u bile hiç ama hiç duymamış insanlar tanıdığına. Biz çocuklar için bu <Malachowski Vakası> - bu kötü olay, haftalarca gazetelerde bu şekilde yer almıştı - aşınası olduğumuz ortamımızda şiddetin açtığı ilk gedikti. Ebeveynlerimiz de paniğe kapılmıştı ve sanırım bunun nedeni bu talihsiz olayın yaşanmış olması ya da buna benzer bir şeyin tekrarlanma olasılığı değildi sırf, aynı zamanda <M. Vakasını> biz çocuklardan saklama girişimlerine rağmen dış dünyayı dışarıda tutmanın olanaksızlığını ilk kez ayırt etmiş olmalarıydı. Mazi oldu. Gerçekten tarihe gömüldü. Bugün artık benim dışımda bu olayı bilen biri kalmamıştır herhalde, hatta ben bile o talihsiz insanın ön adını artık anımsayamıyorum, burada olay yerinde bile, bulup çıkarmaya çalıştığım halde. Burada gelmeyecekse nerede gelecek aklıma. Tam bir final bu. Şimdi biraz önce benim onu anmamdan sonra, üstelik de ismini dahi söyleyemeden, artık kimse bu parktaki çalılıkta olan sessiz saldırıyı hatırlamayacak. Hem ne diye hatırlansın ki? Doğrusu bu zorbalık, binlercesinden bir

tanesi idi sadece, burada altında ölümlerin yatmadığı bir karış toprak parçası bile yok ki zaten. Her ne kadar çoğuna otuz yıl sonra sıra geldiyse de. Daha doğrusu gelecektiye de.

Bu hafif yokuş, <Liebigshöhe>ye çıkan eski yol. <Liebigshöhe> her neydiyse artık, orada bir seyir kulesi vardı sanıyorum. Ağaçların altında da bir lokanta, hatırladığım kadarıyla babamın özellikle keyifli olduğu günlerde (çoğunlukla da herhalde değişiklik olsun diye yine bir kitabını bitirdiğinde, doğrusu ben onun kadar sık yapamıyorum bunu), beşimiz (biz üç çocuk elimizde balonlarla arkada) buraya çıkar, lokantanın bahçesine oturup bizim açımızdan olağandışı, yo daha doğrusu âdeta İtalya işi egzotik bir şey yapardık, yani meyveli dondurma yerdik. Hatta adı da <cassata>ydı resmen (İtalya'yla gerçek ilk karşılaşmam) bu meyveli dondurmanın. Tabii bunun dışında bir de - üstelik bu benim için cassata'dan daha olağandışıydı - Liebigshöhe'nin, Dünya'da - başka zaman sadece harika bir aranağme olarak bildiğim - müziğin aralıksız, tamamen aralıksız çaldığı tek yer olmasıydı. Orada Hacılar Korosu, Düğün Marşı ya da Aida Uvertürü'yle dolu olmayan tek bir an yaşadığımı, böyle bir ânın beklentisi içine girdiğimi dahi hatırlamıyorum. Açıkçası o yer nasıl ki havasız, mekânsız ve zamansız düşünülemezse, müziksiz de düşünülemezdi. Son bir şey daha vardı ('son' yanlış sözcük aslında, daha ziyade benim açımdan o yerin en sansasyonel tarafı buydu), Liebigshöhe'den bakınca sonbaharda bulutsuz havalarda ufukta, delicesine hayran olduğum Krkonose Sıradağları'nın silüeti seçilebiliyordu, gerçi çok küçüktü, ters çevrilmiş bir opera dürbünüyle bakıyormuşçasına, ama yine de su götürmeyecek biçimde görülebiliyordu. Aslında tatillerimizin tekelinde olan silüetin, tatil dışındaki zamanlarda da varlığını sürdürmesi ve hatta Breslau'dan da görülebilmesi, işin içinde türlü hileler olduğu kanısına varmama yol açmıştı. Doğaüstü olanın, hiç izin almadan gündelik yaşamın ortasına dalmasıydı bu, oysa böyle

bir şeyi ümit etmeye ya da tadını çıkarmaya hakkımız yoktu.

Biraz önce orada yukarıdaydım. Ancak hava bugün çok sıcak. Krkonose Sıradağları'ndan eser yok. Darda kalınırsa dikkatle bakılıp Zobten'in buğulu konturu seçilebilir.

Ek not, Viyana, Ağustos

Otuz yıl sonra Liebigshöhe'den yararlanmış olanların, benim o zamanki hayranlığımı anlamış olduklarına hiç ihtimal vermiyorum. 1945'ten kalan askeri haritaya bakılırsa, Breslau'daki birliklerin başkomutanı, alevler içinde kalmış kentteki yangını (ya da on beş yıl sonra alaycı bir tarzda söylediği gibi ateş yağmurunu) bu merkezden yönetmek amacıyla, bizim masalsı köşemizin kutsallığını bozup, oraya bir savaş komuta merkezi kurduymuş. Bu arada Krkonose Dağları'yla onun da özel bir ilişkisi varmış, şu anda okuduğuma göre, dış dünyayla <desimetre bağlantısının> ileri karakolu olarak karlı doruğu kullanmış. Şimdi anlıyorum, Tanrı karlı doruğu bunun için yaratmış demek ki.

Hendek Boyu'nda bir bankta

Üzerinde oturduğum bank çürümüş. Eskiden kalmış olmalı. Çocukken burada sık oynadığım için bu bankın üzerinde oturmamış olmam olanaksız. Oturulan yerini okşuyorum. Diğer tahtalardan farkı yok. Auschwitz'teki krematoryumun tuğlaları gibi. Onlara da dokunmuştum. Tuğlalar birbirinin benzeriydi. Yolculuğumdan geriye eve kutsal emanetler götürmeyeceğim.

Burada kalmak dayanılır gibi değil. Bir kere, yüzyılın başına ait bu yerin aslında artık olmaması gerekir. İkincisi, tıpkı Hiroşima'daki gibi, Auschwitz de şöyle dursun, bir mezarlığa hapsedilmiş durumdayım; ölülerin üstüne basmadan tek adım

atmam mümkün değil. Şimdi Şurada oturduğum yerde toprağı kazmaya başlasam, düşünmesi bile korkunç, biliyorum elbette neyi bulup çıkaracağımı, hâlâ tanınacak durumdalarsa, başka yerlerde karşıma çıkacaklardan farklı Şeyleri, katillerin ve ruh hastalarının kemiklerini bulurdum. Biliyorum. Ama (burada yakılmış ve katledilmiş çocuk ve kadınlara ise hiç değinmiyorum) sormadan edemiyorum, bu caniler ve ruh hastaları <kendiliklerinden>mi cani ve ruh hastası oldular? O hale getirilmediler mi? <Kendiliklerinden> (ne demekse bu), hatta heves ederek cani ve ruh hastası olmuş olsalar bile, önemi var mı artık bunun? Ölümlle pençeleşmeye başladıkları andan itibaren önemini yitirmedi mi bu? Onlara da tıpkı ellerini kana bulamadan ve suçsuz kurbanlar olarak, en azından haklı bir dava için ölenlere olduğu kadar zor gelmemiş midir ölmek? İnsanlar inlediklerinde ya da acıdan böğrdüklerinde zorbayla kurban arasında fark kalır mı? Kötyle iyi arasında? Sakat kalmış hinoğluhinlerle sakat kalmış azizlerin birbirinden farkı mı var? Biliyorum biliyorum, burada toprağın altında yatanların çoğu hak ettiler bunu. Ayrıca bunlar gibiler bugün yeniden ortaya çıkıp da bir daha Dünya'ya tecavüze kalkışsalar hiç gözümüzü kırpmadan onlarla yeniden mücadele etmemiz gerektiğini de biliyorum. Ancak bu, acımızın azaldığı anlamına gelir mi? Asıl acı olan, bazı insanların ellerine geçen *tek* yaşamı <bu sonu hak edecek> biçimde geçirmiş olmaları değil mi? Tam da bu insanlar yüzünden bizlerin de nefret etmek ve edebilmek, öldürmek ve öldürmeyi becerebilmek zorunda kalmamız değil mi acı olan?

Bosch tarzı bir tablo hatırlıyorum, kan damlayan kılıcı dizinin üstünde bir cellat ve boynunu vurduğu, kafasını bir çocuk gibi göğsüne bastırmış kurbanı el ele <in the same boat> oturuyorlardı. Bu kayık Styx Irmağı'nda aşağı doğru giden kayıktı muhakkak.

Gizlice yine eve gittim. Yukarılarda salınan:

Annem. Geçirdiği tifodan sonra, 1909 ya da 1910, karanfiller ve sümbüller arasında, katafalkta yatar gibi yatıyor, tanınmayacak halde, o denli zayıflamış. Ama *duruyor* işte yine de, mucize bu, çünkü babam, hastalık sırasında beni postaladığı Gaudenz'e yolladığı mektuplarda hep: "Annen yaşayacak mı bilemiyorum oğlum" diye yazdı. Ama bak, yaşıyor işte *resmen*, bizi bırakıp gitmemiş, ayaklarımın ucuna basarak odaya girdiğimde hemen tanıyamıyorum kendisini gerçi ama, dikkatli bakınca o olduğu anlaşıyor. Yalnız bu kavuşma ânı için Graudenz'de haftalarca ezberlediğim şiiri nasıl okuyacağım? "Annen iyileşmekte," diyor babam fısıldayarak; bu <iyileşme> sözcüğü, o gün hayatımda ilk kez duyduğum bu sözcük o zamandan bu yana, yani 57 yıldır benim için Almancanın en güzel sözcüğü olarak kaldı. Her duyuşumda, karanfiller ve sümbüller içinde uzanmış ama işte bu sayede tekrar karşımda duran annemin görüntüsü geliyor aklıma. Bu sözcük de yukarıda boşlukta, kanatlı küçük çocuk figürü gibi salınan şeylere dahil.

Keza orada yukarıda salınan bir şey de:

Babamın, ışığında birşeyler yazdığı, yeşil siperli gaz lambası. Kitaplarından biridir muhakkak. Ama nasıl mümkün olabilir ki bu, hiç de öyle üzerinde düşünüyormuş gibi görünmüyor, eli düzgün bir biçimde ve hiç ara vermeden satırdan satıra geçiyor, acaba alta öylece üstünden geçtiği gizli bir şablon mu yerleştirmiş? Babam mı? Yok canım! Hayır. Babamın böyle şeylere ihtiyacı olmaz. Sessiz olun. Rahatsız etmeyelim onu tamam mı!

Başka şeyler de var asılı duran orada:

Zierold marka kuyruklu piyanomuzun üstünde, ne kadar külüstür olduklarını bilmeden biraz önce keşfettiğim üç adet

minör yedili akor. Heyecandan ter basıyor, tuşların davetini bile beklemiyorum, mutlaka denemeliyim, tadını çıkarmalıyım mutlaka, gamlar arasındaki duvarlar birden kapılara dönüştüler resmen, elimde üç maymuncuk var şimdi, bu maymuncuklara hiçbir kapı kilidi direnemiyor, böylelikle bir gamdan diğerine rahatlıkla geçebiliyorum, hem de birbirlerinden ne kadar uzakta olurlarsa olsunlar.

Başka bir şey daha var asılı duran orada:

Çinili soba. Karşısında uyuduğum, yo hayır, karşısında şu anda uyandığım çinili soba, çünkü Else, Schreiberhau'lu Elsemiz. (On yedi yaşında olmasına rağmen alımlı değil; ama şu anda sobanın önünde çömelmişken kızıl alevler saçlarına, boynuna, omuzlarına ve bir de şimdi eğildiği için vücudunun adını bilmediğim bir yerine yansıyor; ne bende ne kız kardeşlerimde var böyle şeyler, bizlerde orası dümdüz; ama Else'de güzel duruyorlar, meyve gibi, aslında doğruyu söylemek gerekirse yüz güzelliğine hiç ihtiyacı yok). Kısacası yeni uyanmışım, Else yarı çıplak eğilmiş sobayı yakıyor (yirmi yıl sonra evlenip Dresden'e gidecek ve yine yirmi yıl sonra kendisi yakılacak). Ama daha oralara gelmedik, ben daha üç, o daha on yedi yaşında, şurada yukarıda asılı olan daha 1905 yılı, henüz insanlar değil de sobalar yakılıyor. Ama yine de o sırada insanın başına bir şeyler gelebilir, örneğin kendisine kötü şekilde bağırılabilir ve kapı dışarı edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Elsemizin şimdi yaşadığı gibi. Duruma bakılırsa artık onu bir daha göremeyeceğim. Güzelliğini de bir daha göremeyeceğim. Yapacak bir şey yok, babam onu elinde tuttuğu gazeteye gazyağı dökerken gördü, hatta yanan sobanın içine de döktüğünü. Anlayacağınız, şurada yukarıda salınan şey, yalnızca sobadaki hoş kızıl alev ve Else'nin tenindeki yansımaları değil, aynı zamanda babamın bağırması. Dünya başıma yıkılacak gibi, babamın bağırabildiğini bilmiyordum, bağırınlar başkalarıydı hep, bu ses onun değil, belki de ona bile

yabancıdır bu ses, hiç alışık olmadığı besbelli, âdeta çatallaşan bir ses, ama tam da bu yüzden daha da korkutucu. Derken bakıyorum, yarı çıplak Else sıçırıyor olduğu yerden; tutuşmuş gazeteden meşale hâlâ elinde, Schreiberhau Köyü'nden, koşan bir Özgürlük Abidesi. Odasına girip kapıyı çarptığını ve anahtarı arkadan iki kez çevirdiğini duyuyorum. Ama yine de gitmedi kaldı, çünkü babam katı yürekli biri değildi. Böylelikle ben de o güzel şeyleri tekrar görebildim.

Elbette orada yukarıda asılı olan bir şey de şu:

Üçümüz için gayet doğal ama tüm komşu çocukları için resmen inanılmaz olan basamaklar. Hangi evde var ki böyle basamaklar, bizim odamızla annemlerin yatak odası arasında, benim üzerinde durup gözümü kapatarak geriye doğru atladığım, Eva'nın hemen beni taklit ettiği, sırtüstü düşüp kafasını yere vurduğu o üç basamak. Bir akşam daveti için süslenmiş annem, en üstteki basamakta belirlediğinde, dizlerine kadar inen siyah saçlarıyla, gecelerin kraliçesi gibi görünürdü ve bu saçlar yüzünü de tamamen kapladığı için neresi önü neresi arkası anlayamazdık. Üç kere doğru tahmin eden – stop!

Stop! Bu basamakta, annemin çözölmüş saçlarıyla durduğu bu basamakta vuku bulacak. Vuku bulmuştur ya da. Çatışmalar burada şiddetlenecek. Şiddetlenmiştir ya da. Bizden sonraki kiracılarla (ya da onların haleflerinin halefleriyle) Rus askerleri arasında göğüs göğüse çarpışmalar; üçüncü, en üst basamaktan başlayarak. Annemin kızlık saçlarına sarınmış halde durduğu basamakta birisi yukarıdan aşağıya indirecektir darbelerini. İndirmiştir ya da. Derken bir Rus süngüsünü yiyip arkaya devrilecek. Devrirmiştir ya da. Hemen hemen annemle babamın yatağının dibine – evet orada olacak bunlar, orada olmuştur, yirmi bir yıl üç ay önce. Meğer ki, bunu bilmek avutucu olurdu, meğer ki bina daha önceden yıkılmış ve üstünde şimdi çalılarının yükseldiği tepeye dönüşmüş olsun. Amin.

Bugün yeniden <Schweidnitzer> Caddesi'ni aşağı doğru yürüdüm. Ring Caddesi'ne çıkmadan hemen önce solda bir yan sokağa bakınca ileride, eskinin Blücher Meydanı'nı gördüm; dün gözümünden kaçmış. Sokak tabelasında -doğru mu bu, burası Junkern Sokağı değil miydi? - <ULICA OFIAR OSWIECIMSKICH> yazıyor, yani bir şekilde Auschwitz'le ilgisi var. Bu arada sözlüğe bakıp <ofiara>nın <kurban> demek olduğunu öğrendim. Sokak, Auschwitz'te öldürülenlerin anısına ithaf edilmiş yani. Öldürülmüş milyonlarca insanın anısına bir sokak tabelasıyla saygı göstermek ne kadar yetersizse de. Hangi onurlandırma yetersiz kalmazdı ki. O halde yetersiz de olsa anıya saygıyı akıl edenlere saygı duyalım! Ayrıca Almanya'da ya da Avusturya'da böyle yetersiz bir ithafın dahi hayata geçirilmeye çalışıldığını duymadım. Çünkü toplama kamplarının kurulduğu, kentlere uzak alanlarda dikilen anıtlar bile gülünç ve göstermelik olmaktan öteye gidemiyor. Hayır, kentlerin içinde olmalı bu anıtlar, katillerin kızlarının ve oğullarının gelip geçtiği yerlerde. Berlin'de bir Auschwitz Sokağı var mı? Viyana'da ya da? Hamburg'da? Münih'te yahut?

'Peki bu ithafların kime ne yararı olacak' şeklinde bir itiraz gelebilir bu söylediklerime. Hiç şimdiye dek, yolu Schiller Sokağı'na düşmüş biri örneğin, bu yüzden Schiller'i düşünüp anmış mıdır? Bir Schiller anıtı önünde durduğunda Schiller'i aklına getiren biri var mıdır ya da? Anıtların herhangi bir anlamı var mı artık? Bir insan ya da olayın anısını korumaya gelince, feci bir yaratıcılıktan uzaklık sergilemiyor muyuz?

Açık ve dik duran bir kitap gibi olmalı bu sokak. Her evin ön cephesinde bir kitap kapağı gibi büyük bir resim olmalı, ölmüş insanları gösteren. Ya da fırınları. Ya da dağ gibi yığılmış bavulları. Ya da kesilmiş saçların oluşturduğu koruluğu. O zaman sokağın adının bir anlamı olabilir. O zaman ancak, buradan geçenlerin şaşkınlıkla irkilerek donup kalmalarını ümit edebiliriz belki.

Babamın Eğitim Binası'nın önüne geldim. <Steffens'in Evi> diyorduk o sıralar bu binaya, sanırım 1813'te Steffens oradan Napolyon'a karşı mücadele çağrısı yapmıştı. Ama bu geçmiş beni ne ilgilendirir ki, artık o kadar eskide kalmış ki, oradan bakıldığında babamın, bundan altmış küsur yıl önce bu binada psikoloji enstitüsünü kurduğu, orada ilk IQ deneylerini ve tanık ifadelerinin güvenilirliğiyle ilgili ilk denemelerini yaptığı gerçeği henüz çok uzak bir gelecekte saklı.

Seminer salonunu bana açtılar. Daha önce içerisini hiç görmemiştim elbette. Karlı ya da yağmurlu günlerde babamı almaya geldiğimde, Steffens Binası'na girebiliyordum, ancak salona girmeme izin yoktu. Benim için bu salonun, aslında tüm yetişkinler âleminin demek daha doğru, esrarengiz bir yanının bulunmasında şaşılacak bir şey yoktu. Bu arada, binanın gördüğüm ilk Barok bina olması ve benim gözümde Bizans'ı ve güçlü bir tropikal havayı yansıtması bu gizemi daha da artırıyordu. Her iki şeyi de, gerek o sıralar henüz ne olduğunu öğrenemediğim bir esrarengizlik sezişimi gerek giriş yasağını onyıllardır unutmuşum. Biraz önce görevlinin kapıyı açıp nazik bir jestle beni içeri davet ettiği anda canlandı bu anı yeniden. Biraz duraksayarak içeri girdiğimde beklentim yerle bir oldu tabii. Upuzun seminer salonu güzel olmasına güzeldi de esrarengizliğini nereden çıkarmıştım anlayamadım doğrusu. Ayrıca babamı bu salonda hiç görmediğimden olacak onu burada tasavvur edemedim pek. Birkaç dakika kalıp sobayı süzmüş ya da pencereden bakmışsam, babamın anısına değil salonu açan görevliye ayıp olmasın diyedir, zahmet edip sırf bunun için yukarı katlardan birinden aşağıya inmişti. Babamı ziyaretimin başarılı olduğu söylenemez.

İçime korku salan şey, <her şeyin akıp gitmesi>, o zamanların bir daha geri gelemeyecek şekilde geçip gitmiş olması değil. Aksine, her şeyin akmaması, nehirde taşların durması korkutuyor beni. Yani o zamanki mekânın, hatırlayıcı olarak kendisinin de geçmişin bir parçası olduğunu düşündüğüm mekânın, o eski zamanlardan sıyrılıp özgürlüğüne kavuşması, eskiden nasılsa şimdi de öyle ortalıkta durması ve zamanı yalancı çıkarması. Yunanlar olsa, zaman, kalanın varlığını yalanlar derdi. Oysa bana öyle geliyor ki kalanlar, zamanın varlığını yalanlıyor.

Sahaf

Üniversitenin karşısında küçücük bir sahaf görüyorum. Bir sürü sanat kitabı var, hepsi Almanca, çoğu elli yıllık, şu <Knackfusslar'dan>,* onyıllardır görmemiştim, belki de Breslau'dan sonra hiç görmemiştim. Bunlar, Yirmili yıllardaki hoş sanat kitapları furyasında araya kaynayıp gitmişlerdi. Tabii önce Rembrandt'a sarılıyorum. Olmaz böyle şey! Bu koyu lekeler Rembrandt resimleri olduklarını iddia etmişlerdi yani öyle mi! Yoksa olabilir mi? Vaktiyle, bakarak tek tek kopya ettiğim bu sözde röprodüksiyonlardan, benim - günümüzün, orijinallerinden ayırt edilemeyen nefis röprodüksiyonlarının meraklılarıyla kıyaslandığında - Rembrandt üzerine daha az şey öğrendiğim tartışılır. Çaktırmadan ciltli kapağın iç tarafını kontrol ediyorum, acaba çocukluğumun el yazısıyla yazılmış adımın yolu, yanlışlıkla bu kapağa düşmüş müdür diye. Ancak böyle bir armağan, benim gibi, tesadüflerceşımartılmış birinin bile kucağına düşmüyor işte. Böylelikle cildin kapağında adım bugünden itibaren yer alacak. Yaşlı adam el yazımla yazılmış olarak. "Lütfen paketler misiniz!"

Hermann Knackfuss, akademisyen, sanat yazarı, ressam (1848-1915) –
çn

İkinci trouvaille: * Satıcı önüme bir deste Breslau kartpostalı koyuyor. Neredeyse tamamı belediye binası görüntüleri, İmparatorluk ve Weimar dönemlerinden pullar yapışık üzerlerine. Yani öğrencilik yıllarımdan, yo hatta yazmayı ilk öğrendiğim yıllardan objeler, bugün artık adamakıllı antikalaşmış olarak sınıflandırılıyorlar. Bunu tecrübe etmiş olmak pek sağaltıcı doğrusu. Kartpostal metni: “Kadim Gross-Brasselimizdeki jimnastik şenliğinden en sıcak selamlarımla! Sana ebediyen bağlı Gustav!” Etkiledi beni bu Gustav, sadakatini kanıtlamak için adının altına dolgun bir kurdele çizmiş, titizlikle yapılmış taramalarla kurdeleye belli bir görsellik kazandırmayı bile hedeflemiş, derz bandı gibi olmuş resmen. Bir bilseydi bu Gustav, şimdi, aradan elli yıl geçmişken, duysaydı bir, çizimiyle hiç kuşkusuz belli bir masiflik ve ebedilik kazandırmayı denediği o zamanki sadakat sertifikasının hâlâ durduğunu, o da söz mü, değerinin bilindiğini, dahası karşılığının para, hem de Polonya parası olduğunu. Belki de ürkmüş bir halde bu ebediliği savuşturur, ebedilik dediyse bu kadarını da kastetmediğini temin ederdi. Öte yandan tamamı <Breslau> damgası taşıyan bu kartpostalların nasıl ve ne diye Breslau’nun yolunu bulup geri döndüklerini açıklamak çok zor. Ayrıca ne diye rafta durdukları, hangi müşteriye bekledikleri de tam bir muamma. Anlaşılan o ki benim gibi delilerin yolunu gözlüyorlar.

Avusturya

Hava çok basık ve fırtınalı. Hem üniversite hem seminer binası kapalı olduğu için bu civardaki tek açık kapıdan içeri giriyoruz. Yani üniversiteye bitişik Matthias Kilisesi’nin kapısından. İçerisi tıka basa dolu. Roma’daki Gesu Kilisesi’ne benzer tarzda. Bu tıka basa dolu iç mekân da ziyaretçilerle dolup taşmış. Öyle ki içeri girmek gerçekten mümkün değil. Zan-

nederim bu kalabalık - kilisedeki ziyaretçiler komünist gibi durmuyordu, tersine aşırı derecede sosyetarydi - politik bir tavrın göstergesi. Büyük olasılıkla eski bir geleneğe dayanıyor. Polonya'nın Rusya'ya ait olduğu onyıllar boyunca, Roma-Katolik Kilisesi'ne bağlı kiliselere gidilerek, Ortodoks Rusya'yla araya mesafe konmak istendiğini biliyoruz. Bu kiliseye daha önce hiç girmemiştım elbette, Yahudi bir çocuk olarak Breslau'daki hiçbir kilisenin içini görmemiştım ki. Epey gecikmiş bir ilk gösterim yani. Ama yine de tam bir ilk gösterim sayılmaz. Cizvit Barok stiline aşınayım çünkü, işin ilginç tarafı, gençlik yıllarımdan değil, yaşlılığımdan bildiğim bir şey bu. Elli yaşında yazgım beni Viyana'ya sürükledi çünkü. Katedral adasının karşısında Oder kenarında dolaştığımızda da hiç bilmediğim bu haliyle de Breslau bana yabancılik hissettirmiyor. Bir hafta önce Krakow'da da aynı duyguyu yaşamıştım. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kokuyor, içimde Tuna Nehri kıyısında gezintiye çıkmışım gibi bir duygu var, Avusturya'nın her nasılsa hiç bilmediğim bir büyük kentindeyim sanki.

Almanlardan arındırma

Sokaklarda böyle dolanırken tekrar tekrar soruyorum kendime, acaba diyorum o kadar önemsemiyor muyum sahiden? Ruhumun gizli bir köşesinde kızgınlık taşıyor olmayayım, bu kent bir Polonya kenti olduğu için, sadece adı değil kendisi de gerçekten Wroclaw olduğu için. Sonuçta dilimi, Almanca konuşmayı burada öğrendim. Bu dille aramda hayatım boyunca, en azından benim açımdan, neredeyse katı monogamik bir aşk ilişkisi sürdürdüm. Öyle yakın bir ilişkiydi ki bu, Almanya'da olup bitenlere, bize ve başkalarına, ve kendilerine, hatta Alman diline yaptıkları karşısındaki öfkemi, Almancadan başka bir dilde haykırmam imkânsızdı. Herhalde susmayı dahi yalnızca Almanca becerebilirdim. Şimdiyse gelmiş burada,

konuşmamın kaynağı olan diyarda dolaşıyorum. Sur hendeği boyunca, artık sur hendeği olmayan. Çünkü artık Wrocław bir <şehir> değil, hendek de <hendek> değil. İşte burada dolaşıp duruyorum ve tam da burada ne bir kelime konuşabiliyorum ne bir kelime anlayabiliyorum. Buna rağmen mi incinmişlik hissetmiyorum?

Hayır. Bir nebze olsun incinmiyorum. En fazla, büyük bir acı duyuyorum. Incinmemiş olmamdan ötürü. Bunu dert etmememden ötürü. Biliyorum, geri döndüğümde Almanya'dan bazı arkadaşlarım kırılacak bana. Üzgünüm. Ne yazık ki bu tür deneyimsizliklere ve bu tür düş gücünden yoksunluklara saygı gösteremem. Emsallerinin çoğu gibi Oppeln üzerindeki köprüden paldır küldür geçip Auschwitz'teki fırınlara yollanmamış ve Edith Stein gibi duman olup Yukarı Silezya'nın göğüne yükselmemiş olmasını, sırf tesadüflere borçlu olan bir insandan, böyle birinden hem de bugün hâlâ, Alman yurtseverliği duygusu beklenebilir miydi dersiniz? Ah, öfke, üç on yıldır günlük tayınım oldu benim, hakikaten acemisi değilim öfkenin, Breslau'nun Almanlardan arındırılmasının da beni o sıralar öfkelenirmiş hatta çılgına çevirmiş olması mümkün. Ama 1945'te vuku bulan arındırma değil, üstleri başları lime lime olmuş Polonyalıların açlıkla boğuşarak, yakılıp yıkılmış (kim tarafından dersiniz?) ülkelerinde batıya doğru göçtüklerinde ve yeni bir yurt edinmek için yüz milyonlarca metreküp enkazı (kim yol açtı dersiniz?) kaldırmaya başladıklarında gerçekleşmiş olan değil. Çünkü o 1945'ten itibaren yaşanan, Almanların bıraktığı yıkıntıların temizlenmesiyle başlayan arındırma, başlı başına sadece son perdeydi. Almanlardan arındırma işi, on iki yıl öncesinde 1933 Martı'nda başlamıştı Breslau'da, üstelik - bu konuda tartışmak anlamsız - Almanların kendi eseri idi. Kötü nam salmış Heines* buraya emniyet

* Edmund Heines, SA lideri, Röhm Darbesi sırasında öldürülenler arasındaydı, gaddarlığının sınırsızlığıyla tanındı -çn

müdüğü olarak tayin edildiğinde. Almanlardan o andan itibaren arındırılmıştı kent, hatta her ne kadar dıştan bakıldığında mimari görüntüsünde değişiklik görülüyorduysa da çoktan yerle bir olmuştu. Belli ki aptalları (buna Yahudiler de dahil, bu yüzden ölüp gittiler) tekrar tekrar esasında hiçbir şeyin değişmediği, nihayetinde her şeyin eskisi gibi kaldığı yanılsamasına sürükleyen bir durumdu. Biz insanları, aynı kaldığı ya da kalacağı izlenimi uyandıran şeylerden daha beter aldatabilecek az şey bulunur.

Hayır, Almanlardan arındırmanın suçu, sadece bu da değil, kentin ölümünün suçu da, bu kadarla da bitmiyor, buradaki binlerce insanın ölümünün suçu da Hitler'de aranmalı. Artık Almanya'nın sonunun geldiğine dair hiçbir kuşkuya yer kalmamışken, evet o saatte bile, palavralar savurarak Breslau'yu kale ilan eden ve kentin sokak sokak, ev ev, yıkıntı yıkıntı savunulmasını yani batmasını emreden Hitler'de. On ikiye beş kala bile bu emre karşı gelmek için bir neden göremeyen, karşı gelme cesaretini de gösteremeyen, aksine köle gibi itaat etmeye devam eden, üstelik kendi binalarını havaya uçuran ve emirle HJ* üyesi kendi çocuklarını kor halindeki enkaza yollayanlarda bir de. Bu kenti nihai olarak Almanlardan arındıran ve kent üzerindeki haklarını nihai olarak kaybedenler onlar.

Almanlardan arındırmaya öfke mi? Hayır, şimdi düşününce acı dahi duymuyorum. Yalnızca, bu yeniden var olan kentin, onun bugünkü ve yarınki sakinlerinin benzer bir şeye bir daha hiç ama hiç maruz kalmamasını umut ediyorum.

Dördüncü kez Brandenburger Caddesi No 54

Orada yukarıdaydı işte, yukarıda ikinci katta havada asılı olmalı o sahne. Babam piyanonun başına oturmuş Beethoven çalıyor, bense piyanonun üstünde yüzükoyun uzanmışım,

* Hitler-Jugend, nazilerin gençlik organizasyonu —ÇN

ürkmüş ve büyülenmiş halimle yerimden kımıldayamadığımı gibi babamı da bu muazzam şeyleri yapan kişiyle özdeşleştiriyorum. Eğer birisi yapmışsa bunları tabii, çünkü aslında öylesine var gibiler, tıpkı dağlar, yağmur, orman ve Krkonose Sıradağları gibi. Peki kim çıkıp da yağmuru, dağları, ormanı ve Krkonose Sıradağları'nı birisi yaptı diyebilir ki, kim yapabilir ki böyle şeyleri. Neyse, o dinlediğim şeyi yapanın adı Beethoven'mış. Eğer bu Beethoven varsa, Tanrı gibi biri olmalı. Ama babam da Beethoven gibi biri olmalı, çünkü bu duyduğum müziği <yapan> o. Ve sık sık, belli bazı geçiş efektlerinde (<geçiş efekti> olarak adlandırıldıklarını elbette bilmediğim, ne tabirmiş ama, benim içinse bunlar muazzam doğa olayları), işte, bir saniye öncesinde tahmin edemediğim, olmaz dediğim, bu <olaylar> sırasında yüzükoyun uzanmış olduğum halde neredeyse düşüp bayılacağım, örneğin (*Appassionata* olmalı) eserin fa minör girişi sağır pedalla (ama ne biliyorum ki bu <sağır pedal> hakkında?) birden hoş bir sol bemol majörde tekrarlanıyor, yoksa buna tekrar denemez mi artık?

Orada yukarıda ikinci katta asılı olmalı o sahne, babamın haşın bir tonda (burnunun üstünde kelebekgözlük, yine de Tanrı) "Babacığım, babacığım!" diye seslendiği, panik içinde yardım isteyen çığlıkları: "Babacığım, babacığım, dokunuyor şimdi bana!" Olacak şey mi, korku içinde babasına seslenen babam, hangi babayı yardıma çağırıyor olabilirdi, "Peri Kralı"* da kimdi Allah aşkına, onu acılara boğan, sadece acı olsa iyi, hem de acayip bir çoğul ekiyle; <acılar>, akıl erdiremediğim nedenlerle, çoğul eki olmayan her tür acıdan kat kat fazla bir acı gibi gelmişti bana. Yaşadığım bu korkudan babama hiç söz etmedim, hiçbir zaman cesaret edemedim bu konuyu açmaya, otuz beş yıl boyunca, ta 38 yılına dek, gerçekten acılara maruz kaldığı o güne dek de açamadım. Gerçekten <acılar>dı, bu vahim çoğul ekiyleydi, yardım isteyecek baba da yoktu ortalıkta.

Goethe'nin baladına ve Schubert'in bu şiire bestelediği lied'e atıf -yhn

Çünkü *gerçekten* çok geçti artık. Durham diye bir yerdeydi. Şu yukarıda ikinci katta, kelebekgözlükleri burnunun üzerinde şarkı söylediği ve benim yüzükoyun piyanonun üzerine uzandığım ikinci katta öyle bir yer yok. Ama böyle bir yer olmalı bir taraflarda. Yoksa babam ölmezdi öyle bir yerde ya da ölecekti orada ne de olsa, en azından o gün böyle bir yer olmuş olmalı, ona bu Peri Kralı'nı anlatmakta artık geç kaldığım, o gün (sözü geçen Durham'da krematoryum olmadığı için) cenaze şirketinin sürücüsüyle, arkamızda takırdayıp duran tabut, Trinity Hospital'ın bulunduğu en yakın kente gitmiştim, adam arabayı çok hızlı kullanıyordu, yüzüme bakmadan "time is money"* diye mırıldanmıştı dişlerinin arasından. Ama gitmek zorundaydık, çünkü bu hastaneye bağlı bir otopsi salonu vardı, o salonunsa insan uzuvlarını yakmak için elektrikli bir düzeneği. Hayır <Peri Kralı>ndan babama hiç söz etmedim, ta ki onu yakmaya götürdüğüm o güne, yani iş işten geçene dek; prosedür sırasında dışarıda hastanenin bahçesinde beklemiştim, derken bir süre sonra sürücü dışarı gelmiş (elinde ne olduğunu seçemediğim bir şey sektiriyordu) ve bana babamın sağlığında parmağından bir türlü çıkaramadığı yüzüğünü teslim etmişti. Bu yüzük, o tarihten otuz yıl öncesinde, şurada ikinci katta Peri Kralı'nı söylerken ve ben yüzükoyun piyanonun üzerinde uzanmışken de parmağındaydı. Sürücü bana (herhalde beni beklettiği sürenin uzunluğu nedeniyle özür dilemek için), "the job" (bununla kastettiği kesmekten ve yakmaktan başka ne olabilirdi, "babacığım, ah babacığım!") "not so easy"*** dediğinde, çünkü ne de olsa Trinity Hospital'da cesetlerin parçalarının ayrı ayrı yakılmasında uzmanlaşmıştı yalnızca ve Auschwitz'teki gibi - hayır, *böyle* söylemiş olamaz, *bu* dört yıl sonra başlamıştı - neyse, sürücü bana "gömmek her halükârda daha iyi" deyip sigara tuttuğunda ve beni bu

* Ing. Vakit nakittir -yhn
Pek kolay bir iş değil -yhn

kez yüz kilometre hızla Durham'a geri getirdiğinde, babama bir şey açıklamak için artık çok ama çok geçti. Öylelikle babam - belki böylesi daha iyi - şurada yukarıda ikinci katta ne olduğunu, yani benim ne hissettiğimi hiçbir zaman öğrenemedi. Demek istiyorum ki bana Peri Kralı'nı söylerken (şüphesiz beni kıymetli Almanyası'nın kültür hazineleriyle tanıştırmak için) bizzat kendi, baba diye bağırdığı için, ona, Tanrı babaya duyduğum güveni yok etmiş ve o saatten itibaren benim için o da artık sadece bir insan olmuştu.

1906 ya da 1907'de olmuştu bu, şurada yukarıda boşlukta hâlâ bir kuyruklu piyano asılı olmalı, (üzerinde <Zierold> yazıyor, altın harflerle, kuşkusuz çoktan unutulup gitmiş bir piyano firması), babam hâlâ bu Zierold'un başında ve telaşla <Babacığım babacığım!> diye bağıyor ve getirip elli yıl önce evimizin bulunduğu yere diktikleri bir tahta paravana yaslanmış şurada duran bense hâlâ o Zierold yazısının altındayım. "Bitti mi?" diye soruyor Ch., dikkatlice. Bunun üzerine arabaya biniyorum, Ch. ise çok hızlı giderse bir şeylere zarar verebilirmiş gibi bir korkuyla çok yavaş bir tempoyla Graebsschener Caddesi'ne doğru yol alıyor.

Sonradan ek, Viyana

Bazı şeylerin hâlâ yerinde durmasının, bazılarının ise yok olmasının sıradışı nedenleri olabiliyor bazen. Örneğin - Breslau'daki iki komutan, General von Ahlfen ve General Niehoff'un kitabından aktarıyorum yine - "Düşmana bırakılacak binaların bulunduğu bazı semtleri, düşmanın gelecekte yüz yüze kalacağı tehlikeleri artırmak amacıyla sağlam bıraktık." Buna karşın - insan gözlerine inanamıyor - "savunmak istediğimiz bazı harabelerin duvarlarını havaya uçurduk." Başka deyişle bazı şeyler duruyor, çünkü elden çıkarılmış; bazıları ise tersine yok olmuş, çünkü sözde oralar elde tutulmak istenmiş. Kurtulmak

için intihar edilmiş bir bakıma. Hem de <kurtuluş> sözcüğünü ağza almanın çoktan anlamsızlaştığı bir zamanda.

Hohenzollern, Brandenburger ve Höfchen caddelerinin Ruslara kurban gittiği tartışılır o yüzden. Breslau'yu nazilerin tahrip ettiğini öne sürüyorsak, bu iddianın doğruluğu, sadece nazilerin kentin bu hale gelmesindeki siyasi ve ahlaki sorumlulukları yüzünden değil, fiilen bu fiziksel yıkımın büyük bir bölümünü gerçekleştirmiş olmaları yüzünden de tartışılmaz. Yine bir alıntı yapıyorum - ayrıca nasıl ki kentin yerle bir edilmesinin sorumlusu ben değilsem, yerle bir edilmiş dil için de sorumluluk kabul etmiyorum - “kasıtlı olarak, savunmaya özellikle elverişli yapılar, en başta da köşebaşlarındaki apartmanlar bizzat ateşe verilmiş, ardından iç ve dış duvarlar havaya uçurulmuştur. Böylece artık tutuşmayacak bir enkaz oluşmuş, bu enkazın iyi kamufle edilmiş bodrum pencerelerinde, makineli tüfeklerimiz ve bazukalarımız hevesle pusuya yatıp, saldıran düşmanı beklemeye koyulmuşlardır.”

Anlaşılan o ki eski komutan bile bu taktiğin “yararsız bir vandalizm” olarak görüleceği endişesine kapılmış. Ama bu bir yanlış anlamaymış, komutana göre. Bu intihara dönük önlemler aslında daha çok “başarılı ve zayıfatı azaltacak bir savunma savaşı için zorunlu önkoşul”muş. Dikkat çekici nokta, 1945 Martı'nın son on günündeki tamamıyla anlamsızlaşmış çatışmalara, yani Sovyet Ordusu'nun kentin kapılarına dayanmasının üzerinden geçen zamanın altı haftayı bulduğu bir döneme ilişkin bu “zorunlu” ve “başarılı” sözcüklerini 1960 yılında kullanırken, komutanın, on beş yıl sonra bile bizi, o zamanlar başarıların mümkün olduğuna inandırmanın peşine düşmesi. Büyük olasılıkla da haklı. O sıralar bir başarı şansının bulunduğu konusunda değil ama bu türden o zamanki şansların bugün dahi binlerce kitap okuruna yutturulabileceği konusunda. Hatta kendi bile böyle bir saçmalığa inanmışa benziyor. “Önemli olan,” diye iddia etmiş, “dönüp arkaya bakmaktan

kaçınmayan bir değerlendirmeye, planın büyük bir kısmının başarılı olduğunun buna karşın çok az bir kısmının başarısızlığa uğradığının kayda geçirilmesi.” Bununsa bir tek anlamı var, demek ki sonuçta Alman silahlarının zaferi önlenememiş. İnsana saç baş yoldururlar doğrusu. Çöle dönmüş Breslau da bizim “savaş meydanında yenilmediğimizi” gösteriyor besbelli.

Yine Grabiszynska, eski Graebshener Caddesi

Kocaman, ağzına kadar dolu, ağır bir çamaşır sepetinin gıcırdayarak üzerime geldiğini görüyorum. Taşınmaktan çok sürükleniyor. İki oğlan çocuğu tarafından sürükleniyor, on iki-on üç yaşlarında olmalılar, yıl 1914 çünkü.

Biri Hans, daha o yaşta burnunun üstünde gözlük, Opus 110'u çalabilen, ileride, yirmi yıl sonraysa 1934'te, Yahudiler dışarı Breslau'yu ve Beethoven'ı ardında bırakmaya mecbur edilecek, daha doğrusu mecbur edilmiş olan. Güney Amerika'ya kaçıp orada kümes temizleyerek yaşayacak (Peru'da dağların arasında bir yumurta üretim çiftliğinde, beş yıl sonra da 1939'da ölecek ya da şu veya bu şekilde intihar edecek, daha doğrusu 1939'da öldü, şu veya bu şekilde intihar etti; Peru dağlarındaki ölümü ya da intiharı da yirmi yedi yıl geride kaldı, çok çok geride, Peru'daki bu yalnız ölümü kim hatırlayacak ki; dört gün sonra Varşova bombalanmış ve dört yıl sonra da milyonlarca insan, içlerinde Hans'ın anne babası da vardı, Treblinka'da katledilmişlerdi; bu milyonlarca insan da kimse tarafından hatırlanmayacak). Her neyse, o zamanlar, o 1914 yılında, hayır, artık ben de her şeyi karıştırıyorum, 1934 yılında, Hans ülkeden gitmiş, yolu Peru'ya düşmüş, derken kendisini dağların arasında bir tavuk çiftliğinde bulmuştu. Bu arada yirmi kat büyümüş olan bu çiftliğin sahipleri artık, Hans'ın aşırı havalı iki oğlu. Onlar da elbette yine ve elbette ülkenin kızlarıyla (“ülkelerinin kızlarıyla”, hiç

çekinmeden böyle söyleyebiliyorlar) bir olup çocuk yapacaklardı, iki, üç ve yedi yaşlarında üç kız çocuğu. Bu çocukların, eğer o sırada yumurta çiftliğinin arkasında birbirlerinin saçını çekmekle meşgul değillerse, prensesler gibi süslenip püslenip, bir at arabasına bindirilerek Barok tarzı bir İspanyol kilisesine götürüldüklerini ve o gün sırada hangi aziz varsa ona hürmetlerini sunduklarını ve tabii yalnızca İspanyolca bildiklerini ve tabii Breslau'nun ve Beethoven'ın adını bile duymadıklarını ya da duymayacaklarını aktardılar bana. Kim bu prenseslere Graebshener Caddesi'ni ya da Opus 110'u ya da Hans'ın, anlı şanlı Alman kültürünün cazibesine kapılıp, Breslau sanki bir çeşit Atınaymış ya da Floransaymış ya da Parismiş gibi, Yukarı Silezya'dan ya da Bohemya'dan kuzeye göçen atalarını anlatacaktı ki? Bir de ne işe yarayacaktı ki bu, üç çocuk Perulu ve Perulu olmakla gurur duyuyorlar, haklılar da hatta, çünkü (Hans'ın çeyrek katkısını saymazsak) varlıklarını Perululara, yani Dünya'nın (örneğin eskiden <Alman İmparatorluğu>, <Polonya> ya da <Breslau> denen) bazı köşelerinin isimlerini dahi duymamış atalara borçlular. İşte anlayacağınız bunlar, bu Kızılderili prenses üçlüsü, benim yedinci sınıftan arkadaşım Hans'tan (en azından fiziksel olarak) geriye kalanlar. Şimdi durduğum yerde, Graebshener Caddesi'nde (şimdiki adı Grabiszynska olan ya da Grabiszynska üzerinde diyelim, bir zamanlar maksat denemek olsun diye Graebshener Caddesi diye adlandırdıkları, uzatmayalım, şimdiki apartman bloklarıyla Los Angeles'ın merkezine çıkan bir bulvar ya da Mexico City'nin merkezine çıkan bir Avenida gibi gözüken) 1914 Ağustosunda kocaman bir çamaşır sepetiyle, akla karayı seçen Hans'tan. Bugünün gözüyle o günlere bakarsak, büyük olasılıkla cilveli ve çikolata renkli bu Kızılderili prenseslerin var olabilmesi için, onların varlığına hiç itirazım yok elbette, tersine her şeyin gönüllerince olmasını diliyorum, (yazgının yolları bu denli eğri büğrü mü olmalı peki?) işte bu Kızılderili

kızların var olabilmesi için - bugün pazar olduğuna göre çingiraklı at arabalarının içinde Barok İspanyol kilisesine doğru yola koyulmuşlardır - Tanrı şu kararları almıştı, başka deyişle, şu aşağıdaki önlemleri alıp, hazırlığını çok önceden yapmak durumunda kalmıştı:

Avusturya-Bavyera sınırında Adolf Hitler adlı bir mahluku büyütüp elde hazır tutmak,

Beuthner adında bir Yahudi gencini, Katoviçe'den (yani o sıralar Avusturya'nın binlerce garnizon kasabasından biri olan ve gelecekteki Dünya çapındaki şöhretinden habersiz Auschwitz'ten) yukarılara Breslau'ya göç ettirmek,

bu gence bir kuşak önce Moravya'dan göçmüş antikacı Jakobsohn'un *Lohengrin*'de geçen adlardan 'Elsa'yla süslenmiş ve böylelikle sözde Almanlaşmış kızını bulmak,

bu Elsa'ya 1901 yılında Hans adında bir yavru Dünya'ya getirtmek,

bu Hans'ı, daha doğrusu bu yavrunun gelişip büyümüş hali olan adamı da diğer milyonlarca insanı olduğu gibi, 1934 yılında yukarıda adı geçen ve bu amaçla hazır edilen Adolf Hitler tarafından kovuşturmaya uğratmak,

bu Hans'ın Peru'dan başka bir yere vize alamadığı bir durum yaratmak,

böylelikle Peru'ya yollanan Hans'ı korkunç bir yalnızlığa itmek, onun, aklını yitirmek istemiyorsa, komşu çiftlikten ilk gözüne kestirdiği kızla törenle evlenmesini sağlamak ve böylece o kızın,

ona iki oğul doğurmasını mümkün kılmak. Elbette ki Katolik olacak olan oğullar da sonradan böylelikle,

ülkenin kızlarıyla birlik olup, kendi çocuklarını yapabileceklerdi. Quod erat demonstrandum,* böylece çikolata tenli o üç prensese geliyorum, şimdi onlar, ben burada Graebsschener Caddesi'nde dikilmiş dururken, çingiraklı at arabalarıyla Ba-

* Lat. Gösterilmek istenen buydu -yhn

rok İspanyol kilisesine gidiyorlar, Şu anda değilse bile (unk orada Güney Amerika gecesi sürüyor hâlâ ve pazar günü daha baŐlamadı), birkaç saat sonra, benim, Şimdi adı Ulica Generala Swierczewskiego olan Garten Caddesi'ndeki otelde (ya da yarım yüzyıl önce deneme amaçlı olarak, ama anlaşılan boşuna, adını <Garten Caddesi> koydukları Ulica Generala Swierczewskiego'daki otelde bir yatakta) uyumakta olduğum sırada. Her nasılsa işte, 1914 yılının Ağustosu'nda bir öğleden önce başka bir çocukla birlikte tıka basa dolu bir çamaşır sepetini ite kaka sürükleyip, kapı kapı dolaşan bu Hans. Daha doğrusu, ondan geriye kalanlar bunlar.

Sepeti öbür sapından, soldan tutan diğer çocuğa gelince, o pek fazla uęraŐtırmayacak beni, onun için eskilere uzanırken belleğimi o kadar zorlamam gerekmiyor, unk o ocuk ben ya da benim ya da bendim ya da günün birinde ben olacağım, burada zaman formu o kadar da önemli değil, her birinin aynı derecede gerçeğe uygun olması bir yana, asıl önemlisi anlattıklarımın burada Graebischener Caddesi'nde olup bitmiş olması, o Hans Beuthner'le, ruhu Şad olsun, benim, Dünya Savaşı'nın, aynen yle, Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığı hafta, 1914 Ağustosu'nda dükkân dükkân gezip ekmek, sandviç ekmeği, köfte, salatalık turşusu, tütsülenmiş içyağı, sosis, peynir, bira, iki, puro ve sigara ve "lütfen bezelye sosisi de unutulmasın", kısacası anavatanın yemişlerini dilenip topladığımız yerde yani. Karınlarının doyması için bütün bunları topladığımız kişilerin çocukları, yirmi yıl sonra bizleri kovalayacak ve otuz yıl sonra gaza boğacaklar; başka bir deyişle, torunları otuz yıl sonra (hemen hemen Hans'la benim o dönemdeki yaşımızda) HJ, Hitler'in gençleri olarak yangın yerine dönmüş Breslau'nun savunulmasına ve harabeye dönmesine yardımcı olacak olanların, daha doğrusu yardımcı olmuş olanların karınının doyması için uęraŐıyorduk, bu arada bunun üzerinden

de yirmi yıl geçti sonuçta. O zamanki çöküşte tesadüfen paçayı kurtarmış o Hitler gençliğinin elemanları da şimdi keza otuz beş yaşında (biz Hans'la o ekmeklere, sosislere, salatalıklara el koyarken, babamın olduğu yaşta tam) yani artık kendi oğulları da olan adamlar keza. Hans'la benim o zamanki yaşımızda olabilecek oğullar yani, burada, Wroclaw'da yaşamıyorlar gerçi (burada Breslaulu yok ki, Wroclaw'ın Wroclaw olmadığı zamanları bilen kimse kalmamış), ama o Hitler gençliğinin çocuklarının, yani Hans'la benim kendileri için ekmek, sosis ve salatalık topladıklarımızın torunlarının herhangi bir yerde karşımıza çıkmamış olmaları ihtimal dışı elbette.

Bizi burada ilgilendiren o anda, 1914 Ağustosunda tüm bunlar başlı başına spekülasyon; evet bizi tek ilgilendiren, Hans'la birlikte dükkân dükkân dolaşıp ekmek ve sandviç ekmeği ve köfte ve salatalık turşusu ve tütsülenmiş içyağı ve peynir ve bira ve içki ve puro ve sigara “ve lütfen bezelye sosisini de unutmayalım”, kısaca memleketimizin yemişlerini dilenip toparlamamızdı. Sonra da bu ganimetleri, Freiburg İstasyonu'nun 3. kategori büfesine teslim etmekte. Orada hepsi kesinlikle veliaht prenses Cecilia tipinde, onursal görevde ve dik göğüslü hanımlar (anlaşılan Dünya tarihi açısından önemli son birkaç günün estirdiği fırtına onların önyargılarını bile önüne katıp süpürmüştü), yüksek statülerine ve büfenin yanındaki istasyon tuvaletlerinden yükselen şüpheli kokulara ve boş gezenin boş kalfası sinek ve at sineği sürülerine aldırmadan hummalı bir çaba içinde <naçizane> (kullandıkları sözcük aynen buydu, daha önce hiç duymamıştım) bir katkıda bulunma peşindeydiler. Şöyle ki Hans'ın, benim ve diğer okul arkadaşlarımızın oflayıp puflayarak sürükleyip getirmeyi öğrendiği erzakı <kendi elleriyle> teslim almak (aynen öyle, kullandıkları sözcük <kendi elleriyle>), kendi elleriyle hazırlamak; halka sosisleri kendi elleriyle dilimlemek, sütlü küçük ekmekleri kendi elleriyle yağlamak, arasına tütsülenmiş

ıçyağı doldurulmuş ekmekleri kendi elleriyle paketlemek ve biraları kendi elleriyle doldurup ikram etmek, böylece yüzlerce kahramanı, Görlitz'in, Hirschberg'in, Schweidnitz'in hamam gibi trenlerinden aç susuz, terli ve toz toprak içinde inip peronlarda gürültülü patırtılı bir kalabalık oluşturan, sonra (üzerine tebeşirle "her kurşunda bir Rus" ya da buna benzer şeyler çiziktirilmiş) diğer vagonlara binerek Ağustos akşamında doğuya, yani Polonya'daki, Galiçya'daki, Rusya'daki toplu mezarlara doğru yollanan bu kahramanları molaları sırasında serinletip <kendilerine getirmek> (aynen öyle, bu da yine onların kullandığı sözcüktü) şeklinde. Hakikaten kavranabilir bir hırs ve hakikaten kavranabilir bir orgazm. Kız liselerinde eğitilmiş, belki de yaptıkları hiçbir şeyden memnun kalmamış bu Cecilia'ları, vatanın bunca evladına, bunca evlat, kılıçları ve meşe yaprağından çelenkleri de yanlarında, mezarlarında yerlerini almadan önce, bir kez daha memleketin yemişlerinden, ekmek, köfte, hıyar turşusu, tutsülenmiş ıçyağı, peynir, bira ikram etme ve onlara son kez noksansız bir doyum sağlama fırsatı kadar mesut edecek ve soluk soluğa bırakacak daha başka ne olabilirdi ki?

Birinci Dünya Savaşı, yıllarca ve her yanıyla kusursuz denebilecek biçimde planlanmışken (Belçika nasıl da tereyağından kıl çeker gibi işgal edilmişti) neden tam da Breslau'daki <Freiburg İstasyonu'nda> kahramanlara erzak temini için yapılan hazırlıklarda bu kadar âciz kalınmıştı da bizim gibi on iki yaşındaki iki Yahudi çocuğunun devreye girmesi ve ekmek, sos, bira ve peynir dilenip toplaması gerekmişti; neden biz olmasaydık mainadlar böylesine coşamaz ve toplu mezarlarına doğru yolculuk yapan kahramanlar doyamazdı, bu soruların yanıtı bir sır olarak kalacak haliyle. Yanlış hatırlıyor olmam neredeyse olanaksız. Karşımda duran deliller (daha doğrusu, çoktan unuttuğum ama birden karşımda gördüğüm) saymakla bitmez. Örneğin şu sütçü dükkânı, Hans'la birlikte cesaret

edip girdiğimiz ilk dükkân (bu blokların ön bahçesinde olmalı), orada bize en ucuz şeyi verdiler, bir kalıp <Harz peyniri.> İlk vurgunumuz oldu bu peynir. Sonra da üstüne mutlu ve tasasız bir halde diğer ganimetlerimizi yığmaya başladık: Ağır ekmekler, taş gibi salamlar, bira şişeleri, derken alttaki <Harz peyniri>nden geriye kokusundan başka bir şey kalmadı. Bu koku da haliyle o gün ganimetlere olan tüm seferlerimiz boyunca, hatta bir daha hiç çıkmadı, öyle ki bugün hâlâ nerede bir çamaşır sepeti görsem Harz peynirinin itiraz kabul etmez kokusunu burnumda hissederim. Eğer kanıt olarak bu yetmiyorsa, ayrıca istasyon komutanının imzalayıp mühürlediği ve çok geçmeden iri yağ lekeleriyle sarkıp gevşeyen kırmızı kimlik kartı var şu anda gözümün önünde. Tezgâhların üzerinden uzanıp, bize kuşkulu gözlerle bakan kasapların, fırıncıların ve tütüncülerin burunlarına bu kimliği dayıyorduk. Dördüncü ya da beşinci yağma seferinden sonra işlerin nasıl döndüğünü kavradığımız için de (bütün satıcıların tavrı aynıydı) zaferimizi peşinen ilan etmeyi savsaklamıyorduk. İlk anda bizi yaka paça dışarı atmak isteyen dükkân sahiplerinin, on yaşlarında gözüken bu toy afacanları otoritenin elçileri olarak tanımak durumunda kaldıklarında nasıl öfkелendiklerini, derken özellikle de dükkân müşteri doluyken bu öfkelerini nasıl bir vatanperverlik patlamasına dönüştürdüklerini ve bizi <Alman gençleri> diye nitelediklerini, ardından nasıl da tutkulu bir cömertlikle sosisleri, ekmekleri ya da puroları âdeta zorla elimize tutuşturduklarını, sepete kendi elleriyle istiflediklerini, bıyık altından gülerek izlemek çok keyifliydi doğrusu. Hayır, bu anı bolluğunda yanılmış olma ihtimaline yer yok.

Viyana, Ağustos

Benim Hans'la birlikte ekmek, peynir ve köfte dilenip topladığım semtte, aynı yerde, otuz yıl sonra yine çocuklar ka-

rıştı savaşa. Belki bizim o zaman olduğumuzdan üç-dört yaş büyüklerdi, ama yine onlar da çocuktular daha. Bana, <Hitler Gençliği Kôşesi>nde, yani Kaiser Wilhelm'le Augusta Caddesi'nin kesiştiği yerde, oğlan çocuklarının kendi yaptıkları sapanlarla - Roma tarihi bunun için ezberletilmişti demek ki onlara - kentte çoktan mutlak hâkimiyet kurmuş Rus askerlerine el bombaları fırlattıkları anlatıldı. Kendilerine *bu şekilde, böyle* gerçek silahlarla ve *böyle* kanlı sonuçları olan bir savaş oyunu oynama izni, daha doğrusu görevi verilmiş çocukların nasıl gururlandıklarını tahmin edebiliyorum. Ne oyunmuş ama, ne fantastik bir oyunmuş, gerçekten öldürebilmekle ve evleri tahrip edebilmekle kalmıyor, kendin de gerçekten ölebiliyordun! Olabildiğince canice istismar edilmiş, ölesiye bir savaşın sürdüğü koşullarda savaş oyunu oynayan bu çocukların çoğunun, kendi akan kanlarını bir kan akıtmacılık oyunu, hatta kendi ölümlerini bir ölmecilik oyunu olarak yanlış anlamadıklarını kim söyleyebilir? Doğrusu hiç de şaşılacak bir şey değil. Yetişkinlerin kendileri de (insan söylemeye utanıyor, gel gör ki katışıksız gerçek bu) o iğrenç kanlı aylara rağmen savaş oyunu oynamaktan başka ne yaptılar ki? Sımsıkı ablukaya alınmış ve yerle bir olmuş bir kentteki çarpışmanın, yani nazi imparatorluğunun ya ele geçirildiği ya da teslim olmaya mahkûm edildiği bir zamanda sürdürülen, yani anlamının kalmadığı ve hiçbir amaca hizmet etmediği belli bir çarpışmanın neresine ciddiyet atfedilebilir ki? Ciddiyetin sadece beri tarafında olan bir oyun düşkünlüğü'nün yanı sıra ciddiyet ötesi bir oyun düşkünlüğü de var. Süslü püslü ve yapmacık olan, yangının sahne ateşiyle sınırlı kaldığı, Götterdämmerung'daki şu bildiğimiz kıyamet değil yalnızca. Her şey çoktan yıkıntılar ve küller içinde olmasına rağmen sürdürülen o kıyamet de tam bir fantezi.

Adı geçen Breslau kitabında her şey çok farklı anlatılıyor haliyle. Sadece kentin <savunulması> değil, aynı zamanda ço-

cukların kullanılması ve kurban edilmesi de. 1960'ta hâlâ - bu alaycı sözleri dikte ettiren oh olsuncu zihniyetse gözden kaçmıyor - "herhalde düşman bu el bombalarının nereden ve nasıl fırlatıldığına bir türlü akıl erdirememiştir" ifadelerine rastlayabiliyoruz. Bir kere bu yalancı tekil "düşman" bile, yazarın her biri gerçek tekil olan ölmüş çocukları algılamamış olduğunu ve hâlâ algılayamadığını gösteriyor. "Düşman" "bu el bombalarının nereden fırlayıp geldiği"ne akıl erdirememiş olsa dahi, asıl bu çocukları bu ölüm oyununa yollamakta hiçbir çekince görmeyenler karşısında hayrete düşmüş olsa gerek.

Istasyonda

Eskisinden farklı. O zamanlar sanırım merkez istasyonunun cep boyuydu, yani ray hatları olan küçük bir şato. Şimdiyse amaca hizmet eden modern bir yapı. Bir açık büfe bulmayı beklediğim köşede, yani o zamanlar mainadvari bir Cecilia'lar grubunun ortalığı birbirine kattığı yerde, orada bir bilet gişesi var şimdi, sözünü ettiğim günlerde neler olup bittiğinden tamamen habersiz, öyle safça duruyor.

Benim içinse durum farklı. Benim için şimdi dahi o savaş başlayalı henüz birkaç gün olmuş. Şimdi dahi o kadar taze ki <Dünya Savaşı> adını>, <Birinci Dünya Savaşı> da şöyle dursun, taşımıyor. Benim için o Cecilia'lar hâlâ ortalığı ayağa kaldırıp duruyor bulduğum bu yerde. Hâlâ yüzlerinden okuyabiliyorum zaferin tarihini şimdiden bildiklerini ("en geç Noel'de") ve duruma göre, savaş kimbilir belki de 1915'e dek, hatta 1916'ya, hatta 1917'ye ya da 1918'e dek sürebilir, hatta kaybedilebilir deme cesaretini gösterebilecek herkesi, bu türden karamsar ve teslimiyetçi herkesi parçalayabileceklerini bugün dahi görebiliyorum. Ben, zaferden emin olmadığım için haliyle sesimi çıkarmıyorum.

"Beş limonata, otuz beş sosisli sandviç!"

Ah anne, gerek var mıydı bütün bunlara?

Senin sesin de geliyor kulağıma bu mainadlar korosundan, daha doğrusu, bu mainadlar korosunun arasından sivriliyor, keskin bir ses ve etraftaki tüm kulakların had safhada dikkatini çeken bir aksanla. (Senin kulakların hariç tabii, naıfsın çünkü ve seni New York'taki bir klinikten dışarı taşıdıkları, otuz yıl sonraki, o elemli güne dek de naif kalacaksın - yirmi yıl önceki o hazin güne dek, seni New York'taki bir klinikten dışarı çıkardıkları güne dek naif kaldın işte - kimsenin olamayacağı kadar naif, oysa biz Yahudiler, hayat bize başkalarına oranla daha da zorlaştırıldığı için en son naif olması gerekenleriz.)

O kadar dikkati çeken bir aksan ki bu. Hiçbir yerde konuşulmuyor çünkü. Ne burada Breslau'da ne Silezya'da ne de doğup büyüdüğü Berlin'de. Bu aksanın bu kadar fazla göze batmasının nedeni, hiçbir aksanla uzaktan yakından ilgisinin bulunmaması. Tersine, çıplak, tepeden bakan, antiseptik, bütün şivelerden arınmış bir yazı *Almancası* olması. Bunun için sana kim ne diyebilir, şivesiz konuşmak ayıp değil ki, nasıl şiveyle konuşmak bir erdem değilse. Senin gibi, komşuların haşarı çocuklarıyla arka avluda oynamak yerine mürebbiyelerle, *Dalgıç'la*,* *Iphigenia'yla*** büyümüş ve kafasına Almanya'nın aslen, iyi aile kızları yetiştiren bir kız lisesi, ondan sonra ancak bir ülke olduğu sokulmuş bir kız çocuğu, (çocukluğumda benim durumum da pek farklı değildi) başka bir dili nasıl keşfedebilecekti ki? Heyhat hiçbir zaman kuşkucu biri olmadığını için ve konuşmanın başkalarından ne kadar farklı olduğunu ve senin doğal bulduğun, konuştuğun şivesiz yazı dili *Almancasının* buranın yerlisi insanların kulağına ne kadar yapmacık geldiğini asla fark etmedin. Dahası sesini yükselttiğinde ve seslenmeye, hatta bağırmaya başladığında ne kadar tatsız bir duruma düştüğünü, herkesin gözünde inandırıcılığını yi-

Schiller'in bir baladı -yhn

Goethe'nin bir eseri (*Iphigenia Tauris'te*) -yhn

tirdiğini, insanların yüz çevirdiğini de. Biz yaşça daha küçük olanların, o da yakılmamışsak eğer, o arada öğrenmeye yeterince fırsatının olduğu tüm bu şeylerin ABC'sinden bile haberi yoktu. Tersine, Lessing'in *Nathan*'ı sayesinde, Lessing'in *Nathan*'ını hiç okumamış ve okusalardı zerrece ipelemeyecek olanlara dahil olduğundan hiç kuşkun yoktu; ve yine Goethe sayesinde (açık konuşalım anne!) Goethe'yi senin kadar bilmeyenlerin çevresinden biri gibi görüldüğünü düşünüyordun.

"Beş limonata!" diye bağıırıyorsun anlayacağın, yazı dili Almancasıyla, tiz ve panik yaratan bir bağırma bu, "beş limonata, otuz beş de sosisli sandviç!"

İşte şimdi seni de gördüm anne! En azından birkaç saniyeliğine. Bir yangını söndürecekmiş ya da Dünya'yı kurtaracakmış yahut Alman ordusu adına bir zafer kazanacakmış gibi sağa sola koşturuyorsun, derken yine gözden kayboluyorsun. Balınlı yakaları iliklenmiş beyaz bir bluz giymişsin, tıpkı diğer Cecilia'lar gibi, ter içinde kalmış bir bluz, vatanperverliküstü bu sağa sola koşuşturmacada başka türlü beklenmezdi, ayrıca sahiden bunaltıcı bir Ağustos gününün öğleden sonrası ne de olsa... yeniden görüyorum seni, yüzünü de tanıyabiliyorum bir anlığına, dudağının üstü terlemiş, tüm diğer Cecilia'lar gibi saçlarını örüp tepende toplamışsın, abanoz renginde saçlar tabii ki. Eski Ahit'ten fırlamış bir genç kıza benziyorsun tıpkı. Ama tam da bu yüzden (ne de olsa kanıtlamalısın, yani kendini; bu kızgın Ağustos göğünden düşmüş halklar savaşının sana sunduğu olanakla eline nihayet 'kendini' kanıtlama fırsatı geçtiği için hoşnut ve minnettarsın), evet tam da bu yüzden bu vatanperver Cecilia'ların içlerinden herhangi biri değil, asıl Ceciliyasın, örnek Cecilia, en ateşlisi, en güvenilir olanı, en Almanı – kısacası, diğer Cecilia'lar, Görlitz'den ya da Schweidnitz'den gelen kahramanlarının açıklıklarının ya da susuzluklarının giderildiğini görüp soluklanmak ya da bir şeyler içmek için oturduklarında, nöbet tutan, dinlenmeyen, misyo-

nu sürdüren, 'yo hayır daha değil' diyen bir sen varsın. Aksine kahramanların arkasından koşuyor, ne tarafa olduğunun hiç önemi yok, trene yeniden binerlerken şişeleri ellerine sıkıştırıyor, tren hareket ederken ekmek paketlerini pencerelerden içeri fırlatıyorsun. Evet bu kendini kaybetmiş örnek öğrenci sensin anne. Gerçekten yapman gerekir miydi bunları?

Ah, yirmi yıl oldu sen öleli, sadece külün var artık (New York'taki bir <mortician>ın' bana zorla sattığı, üzerinde senin asla okuyamayacağın İbranice semboller olan herhangi bir kül kavanozunda), New York'un bir banliyösünde (<with the loveliest view of the Hudson>"). Ah anne, orada peronda telaşa sağa sola koşman, bağırıp durman yok mu? Coşku dolusun, çünkü Cecilia'lardan biri olabilmişsin. Olacak şey mi, yaptığının ne kadar onur kırıcı, ne kadar yakışsız, ne kadar nafil olduğunu görmüyor musun? Alay konusu olacaksın sonra çünkü, aşağılanacaksın ve sürüleceksin; senin bu topluma ait olduğunu söylemen, zannetmen, hissetmen ya da kanıtlaman zerrece önem taşımayacak. Yurttaşlık ödevlerini yerine getirdin diye, bu topluma ait olmayı becerebileceğini mi sanıyorsun? Asıl tam da yurttaşlık ödevlerini yerine getirmek yetmeyecektir. Bu ödevleri coşkulu bir hevesle ve göze batacak biçimde yerine getirmekse hiç ama hiç para etmeyecektir.

Ama bunları nereden bileceksin ki anne, içinde bulunduğumuz 1914 Ağustosunda. O zamanlar nasıl bilebilirdin ki böyle olacağını. Daha çok da şöyle düşünüyorsun: "Böylesi bir hak eşitliğini kim tahmin edebilirdi ki?" Bir de: "Hayır, yaşanan savaş işin insani bakımdan güzel ve yüce ne çok yanını ön plana çıkarmıştır, hatta bazıları - ne kadar haksızlık etmişiz - kendilerinden beklenmeyecek fedakârlıklar gösterdiler!" Böyle düşünüyorsun ve gece nöbetlerinde kendini helak ettiğin için gurur duyuyorsun, tıpkı diğer Cecilia'lar gibi. Aynen

şöyle düşünüyorsun: “Majesteleri’nin, bu işte farklı taraflar tanımam artık, hepimiz Almanız yolundaki beyanı gerçekten hayata geçti!” Yorgunluktan ölüyorsun gerçi ama mutlusun.

Okuma salonu

Tekrar Tauentziehen Meydanı’ndaki okuma salonundayım.

<Les Américains au Vietnam>dan (Les Temps Modernes, No 236), Ngo-dinh-Diem’in* kardeşlerinin, “kentlerden uzak bölgelerde, yoksullaşmış köylülere uygulanan terör rejiminin prensiplerini <bireycilik> olarak” adlandırdıklarını, bu felsefi terimle sosyalistleri ve komünistleri barbar ve hödük olarak karalamayı amaçladıklarını, varlıklı büyük toprak sahipleri ile büyük tacirlerin gözüne girdiklerini ve bu terimin bayrağı altında binlerce insanı katlettiklerini okuyorum.

Baba, ah baba! Ah baba, bir bilseydin bunları! <Bireycilik> kavramını yaratırken, böyle olacağını bilseydin.

1908 ya da 1909’du sanırım, çok iyi anımsıyorum, sur hen-deği kenarındaki gezintilerimizden birinde anlatmıştın - nasıl da onurlandırılmış hissetmiştim kendimi, bana bir yaşıtın ya da sırdaşınmışım gibi davranmıştın çünkü kendi <felsefenin> ilk taslağını yazmak için yıllar önce Eulengebirge’ye gittiğini, şimdiyse ilk cildin çıkmış olduğunu, bu felsefeye, Kant’a gönderme yaparak bir isim de bulduğunu, <bireycilik> olarak adlandırdığını.

Felsefen unutuldu gerçi baba, ancak felsefenin adı hiç de unutulmuşa benzemiyor. İyi ki görmedin bu günleri, bu terimin ne zaman, nerede, kim tarafından, kime ve neye karşı kötüye kullanıldığını. Bu sözcük göçü pek öyle muamma değil. Hatta geçilen durakları adım adım izlemek mümkün. Terim önce Scheler’in felsefe anlayışına sindi - Scheler’in kendisi henüz Köln’deyken bana terimi devralışını anlattı - böylelikle

1955-1963 arasında Vietnam devlet başkanı, milliyetçi, antikomünist -çn

bu terim, neokatolik felsefenin bir parçası oldu. Scheler'den devralan Mounier oldu, bu da güvenilir bir bilgi, çünkü Mounier bunu bana 1933 Baharı'nda, kaçmayı başarmamdan hemen sonra Boul Mich'te' aktardı. Gerçekten de Mounier, kendini <bireyci> olarak adlandırmış ve terime sadece babamın değil Scheler'in de düşlediği ölçüde bir önem kazandırmıştır. Ama bir bakıma, onun tamamen iyi niyetli yaklaşımıyla terim Dünyaca, en azından o sıralar azımsanmayacak büyüklükteki Fransız Dünya İmparatorluğu'nda tanınma şansını yakaladı. Mounier'in Katolik dergisi "Esprit", bilinen, çok okunan bir dergiydi, daha doğrusu, dağıtım ağı hayli genişti, çünkü can alıcı toplumsal sorunlara değiniyordu ama buna rağmen - o sıralar hiç alışlagelmiş bir durum değildi bu - bilinçli olarak Katolik çizgisine sadıktı. Marksizmle ilgisi olmayan, hatta antimarksist yanıtlarla, özellikle de şu bildiğimiz entelektüellerin, aslında çoktan devrimciliğe yatkın ve Marksizmin eşliğinde olan o entelektüellerin gönlünü hoş tutuyordu. İşte o yüzden elbette iyi bir fırsattı bu, resmen dört elle sarıldılar bu fırsata. <Bireyciliğin> yardımıyla sanal karşıtları engellemeyi umuyorlardı. "Esprit", Fransız Çinhindi'nde de aynı işleve sahipti, böylece Mounier'in felsefesini, en azından kullandığı sözcük hazinesini benimseyenler arasında ünlü kanlı Diem ailesi de vardı. İşte böylece baba, Vietnam'daki binlerce köylü, senin Eulengebirge'de bulduğun sözcüğün flaması altında katledildi. Ah babacığım! Bir bilseydin!

Gece otelde

Çakımı kaybettim. Neredeyse otuz yıldır yanımda taşımışken, şimdi cebimdeki ampütasyon duygusu dikkatimi dağıtıyor resmen.

Babam 1938'de Durham'da öldüğünde, çalışma masası-

nın üzerinde bulmuştum bu çakıyı. O zaman, gizlice ve onu babamdan çalıyormuşum gibi bir duyguyla yanıma almamın nedeni, ondan bir parçayı hep yanımda taşıma arzum değildi yalnızca, köstekli saatini de alıp cebime koyabilirdim; o çakıyı kendi <keskin tûy çakı>sı olarak adlandırması da değil tek neden - sivriltilmesi gereken tûy kalemleri anımsatan bu dokunaklı terim ağzından her çıktığında, benim gözümde Lessing'in ya da Kant'ın nazik bir çağdaşı olup çıkardı -, keskin ucundaki gravürden de anlaşılacağı gibi, en önemli neden, çakıyla aynı memleketli olmamızdı, o da benim gibi Breslau'da açmıştı gözlerini Dünya'ya. Sahip olduğum tek parça Breslau oydu. Babamın ölümünden sonra benimle Durham'dan New York'a geldi. Oradan beş yıllığına Kaliforniya'ya. Oradan geriye Avrupa'ya. Oradan Kuzey Kutbu üzerinden Japonya'ya. Oradan Hindistan üzerinden Viyana'ya. Oradan Meksika'ya. Dün de üzerimdeydi muhakkak. Hatta sanırım biraz önce de. Ceplerimi kontrol ettim. Delik yok. Valizlerimizin ve çantalarımızın altını üstüne getirdim. Yok. Batıl inançlarım olsaydı, çakının burada kalmayı istediğini öne sürerdim. Psikanalist olsaydım ama, kendimden kuşkulanırdım herhalde, bilinçli olmasa da yine de kendi irademle çakıyı kaldırıp attığımı, bu kurbanı vererek, karşılığında bu ölümler diyarından sağlam çıkma - doğrusu hâlâ belli değil ne olacağı - güvencesini elde edebilmeyi umduğumu düşünürdüm.

Yine gizlice evin olduğu yerde, 10 Temmuz

İşte buradaydı demek ki, ne zaman olabilir, 1909 ya da 1910 herhalde. Peki hangi sözcükler o görüntüyü yeniden gözümün önünde canlandırıp kıyamete dek alıkoyacak sırnaşıklıkta? Burada işte, bir salisede olup biten bir arsızlık yaşanmıştı, ebedi boyutta bir vaka: Bir yıldız yükselmişti, daha önce hiçbir zaman hiçbir yerde hiç kimse tarafından görülmemiş bir yıl-

dız. Hold your horses, brother!* Büyük konuşma! Ne ebedi boyutu, o da nereden çıktı! Baştan al bakalım!

Burada olmuştu işte. Erotizmin tanrıçası, hiç haber vermeden, pervasızca ve olanca parlaklığıyla yaşamımın podyumuna sıçramış, elinde salladığı baltası, sahne ışıklarında birden parlayıp vınlayarak kafama inmiş, babamın, annemin, Else'yi de unutmayalım bu arada, yıllardır beynime pompaladığı tabular kıvılcımlar çıkararak unufak olmuştu; Venüs'ün bu darbesi kadar bahtiyar edici bir şey daha önce başıma hiç gelmediği için de gözüm kararmış ve yere yuvarlanmıştım.

Hold your horses, demiştim! şimdi de tamamen samala-dım çünkü! Venüs' n ne işi var burada şimdi!

İşin doğrusu, Pauline'ydi adı. Hatta tam adı Pauline Matuschke. Erotikliğin tanrıçası olmak şöyle dursun, etli butlu bir hatun bile değildi, bırakın onu hatun bile değildi, hatta kızıoğlankız bile sayılmazdı. Çünkü o kadarı için bile belli bazı minimum tatlı niteliklere ya da hiç değilse bu minimum şekerlemeleri haber veren belli bazı minimum vaatlere sahip olmalıydı. Saklama gereği duyacağı ya da zevkini ortalıkta paylaşmayabileceği tomurcuklara göndermeler, deyim yerindeyse. Ancak Pauline bu minik potansiyele de sahip olmadığı için - altmışlıkların ölçütüyle hiçbir şeye sahip değildi doğrusu -  zg n m, bakire de olamamıştı. Zihin gözümün önünde olan şey daha çok bir çocuktu. Yalınayak, ırpı bacaklı, za-yıf, illi, saçları kirli, bir dişi eksik, diliyle sürekli oynardı o boşlukla, bir ocuk. Kapıcımız genç bayan - kızlık soyadıyla

Matuschke'nin afacan kızı, bu afacanın bütün kaburga kemiklerini tek tek sayabilirdim. Bir de en fazla on iki yaşındaydı herhalde.

Bu döküntü arazide Venüs ya da Pauline fark etmez, birinin pervasız bir gülüşle üzerine sıçrayabileceği bir podyumun yükseldiği ya da onları ışıklandırarak bir sahnenin ya da vın-

layarak kafama inebilecek parlayan bir baltanın varlığı da keza bir o kadar gerçekdişi. Tabii ki öyle bir şey yoktu. İşin doğrusu, şimdi bir kez daha baştan alıyorum, olacak herhalde, ilk önce ebediyete uzanan sonra da mitolojik bir olay olduğunu iddia ettiğim şey makul orantısına kavuşacak; işin doğrusu, o zamanlar on iki yaşındaki bu Pauline ve o zamanlar yedi yaşındaki ben, sıcak bir ağustos akşamı arkada (bilinmeyen nedenlerle o zamanlar bahçe diye adlandırılan) avludaydık (bugün ne avludan ne bahçeden eser var); benim gözümün önünde ama katiyen benim hatırım için değil, ben kimdim ki ona göre, bücürün tekiydim, orada dikili duran, halı dövmeye yarayan ayaklı demir çubuğun üzerinde jimnastik hareketleri yapmaya başlamıştı, denediği hareketse o zamanlar (belki adı hâlâ aynıdır, gerçi burada öyle değildir o başka) <dizden sarkma> dediğimiz şeydi; bu egzersiz sırasında yerçekimi yasasından ötürü on iki yaşındaki bedeninin üzerinde taşıdığı ne varsa (eh ağustosta tabii ki bir bez parçasından ibaretti bu) solmuş bir çan çiçeği gibi, aşağıya sarkmış olan kafasının üzerine düşmüş, böylece bütün çıplaklığıyla, Tanrı'nın onu yarattığı gibi, daha doğrusu, Bayan Matuscke'nin onu doğurduğu gibi, daha doğrusu, kendi kendine doğumundan bu yana hedefinden emin geliştiği haliyle (hem de demin dediğim gibi kızoğlankız bile sayılamayacağı halde, o zamanki aklımın erdiği kadarıyla, yüce Tanrı'nın yaratabileceğinden ya da Matuschke Hanım'ın dünyaya getirebileceğinden çok daha şaşırtıcı, çok daha baş döndürücüydü) kesilip yolunmuş ve çengele geçirilmiş tavuk gibi kafaüstü asılı dururken, tüm zamanların tüm oğlan çocuklarının beslediği bütün içten arzuların ve köle sahiplerine özgü umutların gerçekleşmesini sağlamıştı.

İşte Dünya'yı sarsan emsalsiz olay, benim, uygun sözcükleri nafile arayışım sırasında başta <Venüs'ün balta vuruşu> olarak adlandırdığım darbe buydu. Hakikaten bütünyle anlamsız bir niteleme, çünkü Venüs, daha doğrusu Pauline

neye yol açtığından kesinlikle habersizdi. Yani yarattığı, beni kendimden geçiren baş dönmesi için de ondan hesap sorulamazdı. Bir kere her şeyden önce onun, on bir ya da on iki yaşındakinin, yani yetişkinin, bende, yedi yaşındaki birinde, o da varlığını dikkate aldıysa eğer, ciddiye alınacak bir yan görmediği kesin. Fakat bunun bir nedeni de benim yanımda hep-ten yetişkin kaldığı halde kendisinin de bir çocuk olmasıydı. Demek istediğim, bana neler sergilediğini ya da bana herhangi bir şey sergilemiş olduğunu ya da birilerine sergileyecek kadar bir şeyleri olduğunu ya da birileri için görülmeye değer üç yıldızlı bir şey sayılabileceğini kesinlikle bilmiyordu. O böyle çıplak ve yolunmuş haliyle üstüne halı serilen çubukta asılı kalmadan önce, bu gerçek, benim de hiç bilmediğim bir şeydi. Çok daha yaygın olan gerçekse bildiğim bir şey değildi. Yani bu Dünya’da görülecek, duyulacak, dokunulacak, tadılacak ve koklanacak milyonlarca şey içinde, oynanacak, yenilecek ve giyilecek şeyler içinde, hayvanlar ve bitkiler âleminde, tüm bunların arasında, daha doğrusu bunların yanı sıra, başka türden bir şey, diğerlerinden esaslıca, hayli heyecan verici ve muhteşem denecek kadar farklı ve tuhaftır ki diğer gündelik şeylere karışmış olmasına rağmen yine de tamamen başka bir gezegene aitmiş gibi görünen çok özel bir şey daha vardı. İşte ansızın yaşadığım deneyim buydu. O vesileyle kapıldığım korkuya rağmen öyle büyülenmişim ki az buçuk kendime geldikten sonra birden, kurnaz mı kurnaz belalı mı belalı muzır birinden bile uyanık davranıp, bu arada daha az ilginç egzersizlere geçmiş olan Pauline’ye tam bir ikiyüzlülükle, onun dizlerden sarkma hareketinin, örneğin beden eğitimi dersinde öğretmenimiz Schaller’in şart koştuğu kusursuzluğun hayli uzağında olduğunu, galiba egzersizi daha çok tekrarlaması gerektiğini, (hiç önemseymiymiş gibi bir edayla elbette) isterse kendisine seve seve “destek olabileceğimi” söyleyerek aklını çelmeye uğraşmıştım.

Başka deyişle yaşadığım bu şey de ister <Venüs> olarak adlandırayım ister <Pauline> ister <ten> ister <arzu> ister <şehvet> ister <saadet> ister <utanma> ister <korku>, daha sonra o kadar da anlamsız kalmayacak bu deneyim de burada bir başlangıç yapmıştı. En azından tam anlamıyla arkaik ve tam anlamıyla çocuksu bir başlangıcın başlangıcının başlangıcıydı.

Hâlâ var olan (bundan kuşku duymam mümkün değil), hatta yedi yaşındakiyle özdeş (buna biraz zor inanırım) benim dışımda - bu arada o yedi yaşındakini de o tatlı deprem az kalsın öbür tarafa yolluyordu - ve son sürgünlerinin beni hâlâ titrettiği (buna da pek inanasım yok) bana bugün dahi ulaştığı o tatlı deprem dışında, hayatta olan bu ikisi dışında, geçmişten bugüne gelen hiçbir şey yok burada. Üzerinde halı dövülen demir çubuğun üstü kapanmış. Kumlarla, kırıklarla, orada arada ne varsa artık. Belki dizlerden sarkma hareketi de. Belki Pauline'nin kendisi de. Dilerim herhangi bir yerde - Tanrı'nın hassasiyetinden bunu bekliyorum - mezarında yatıyor olsun. O deprem sırasında yeterince büyük biriydi, on iki yaşındaydı. O halde bugün - yaşlanmaktan daha beter bir hayasızlık düşünemiyorum - yetmiş yaşında biri olmalı. Yetmiş yaşındaki Pauline'ye izin yok. Yetmişine varmamış olması ve buralarda bir yerde yatıyor olması da mümkün. Oysa bu da pek iç açıcı bir düşünce ve gerçek anlamda bir avuntu değil. Kentin batışı sırasında elli yaşında olmuş olmalı, elli yaşında bir Pauline'ye de izin yok. Sonsuza dek on iki yaşında kalmalı.

Ama diyelim ki burada bir yerlerde yatıyor olsun ve yine diyelim ki o zamanlar o 1933 yılında ya da 1938'de (çünkü bu semtte birçok Yahudi oturuyordu, o yüzden sırtlan kesilmek bir kapıcı kadın için kuşkusuz çok kârlıydı), sırtlana dönüşmüş olsun, öyle bile olsa huzur içinde yatmasını dilerim. O halde ruhu şad olsun! Çünkü bu küller onun sayılmaz artık. Tahta çitin arkasında yığılı duran şey, çamur ve kum; ne bir şahıs görülüyor ne bir köken, bu sen değilsin artık Pauline, bu

yine Dünya'nın bildiğimiz kadim maddesi, çoktandır bilmiyor artık kimin bedeninde ortaya çıkmış olduğunu, bir de bir zamanlar geçici olarak senin adını alıp Dünya'nın o maddesinin geri kalan kütlesinden ayrıldığını ve Breslau'nun güneyinde, Brandenburger Caddesi 54 Numara'da arka avluda dizlerden sarkma hareketleri deneyeceğini. Hayır Pauline, şuradaki balçığın bir kırıntısının sana mı yoksa tanımadığım elli yaşındaki başka birine mi ait olduğu o kadar önemsiz ki artık. Sen olsan da önemi yok. Seni kötü ve karakersiz birine dönüştürmüşlerse, Hitler otuz üç yıl önce iktidara gelmişse ve sen bizi gözünü bile kırpmadan satmışsan, bütün içtenliğimle söylüyorum, bunda senin suçun yok. En azından, bu kentin sokaklarında otuz beş yıl önce amiyane ilahlarına sevinç gösterilerinde bulunan, böylelikle kendi sonlarına coşkuyla el sallayan, beleş halı umuduyla kendi binalarındaki kiracıları gammazlayan, arileştirilebilen piyanolara tamahla o kiracıları satan yüzlerce kapıcı kızından daha fazla suçlu değilsin. Hayır, diğerlerinden daha kötü biri olmuş olman olanaksız. Hitler'in kentimizi son anda kale ilan etmesi, Rusların, Leningrad'daki ve Stalingrad'daki enkazı, yollardaki darağaclarını, Treblinka'daki ve Auschwitz'teki toplama kamplarını görmüş Rusların, evimizi, halı dövülen çubuğumuzu, dizlerden sarkma hareketimizi yerle bir etmesi ve şimdi bu balçığın ve kumların bir parçası olman nedeniyle bugün artık sana sitem etmem söz konusu olamaz. Dahası acaba sen şurada yerlerde gördüğüm şeylere dahil misin, bunu dahi bilmiyorum, belki de seni yanlış yerde, yanlış mezarda anıyorum. Ama nerede olursan ol fark etmez, ruhun şad olsun, ilk arzularımın tanrıçası!

Kaiser Köprüsü

Varşovalı bir arkadaşımın meslektaşı olan, buradaki üniversitede görevli bir profesör, evine davet etti bizi. Kentin ku-

zeydoğusunda oturuyor. O yüzden Scheitnig yönüne doğru kenti boydan boya geçmemiz gerekiyor. Oder Nehri'ne yaklaşıyoruz. Kaiser Köprüsü'nde duruyoruz. Hiçbir şey değişmemiş. Ayrıca tarihi açıdan ilginç olmadığı söylenemez. Bu kaba, hemen hemen hiç yontulmamış taş blokların kullanıldığı stil, ırkçıların bulduğu bir şey olsa gerek. Çok kozmopolit, çok kadınsı, çok yumuşak ve çok Almanlıktan uzak görülen Jugendstil karşıtı bir stil olarak. Her şeye rağmen gençliğimde bu köprü benim köprümdü, hatta hâlâ öyle. Bu köprü'nün 1912'de ya da 1913'te açılışını yapanlardan biriyim çünkü. Açılış töreni için kıvırcık saçlı koro öğretmenimiz Amadeus Schmeidler, yüksek yerden gelen emirle bir kantat bestelemişti, adı da *Kaiser Köprüsü Kantatı*'ydı. Aklıma gelmişken, bu kantatı şimdi herhangi bir nedenle seslendirmem gerekse hiç zorlanmam, hatta bitiş füğünü ezbere okurum. Ne de olsa Bay Schmeidler'in Breslau'daki müzik kariyeri, en azından ölüm-süzlüğü, hiç kuşku yok, bu eserin başarısına bağlı olduğu için haftalarca prova yapmıştık. Sonra büyük gün geldiğinde biz korodakilere, sağdaki köprü ayağının orada durmamız söylenmişti. "Şurada duracağım," diyorum Ch.'ye, "bugün eserin galası var çünkü." Tabii ya, "gala" demişti, prova yaptıkça endamı artan Bay Schmeidler. Bu tanım bizi derinden etkilemişti, böylelikle Schmeidler, biz korodakilere demek istiyordu ki icramızı, eserin binlerce başka icrası, büyük olasılıkla başka köprü açılışlarında, belki de Dünya'nın çeşitli konser salonlarında söylenmesi izleyecekti. Ama ne var ki hiçbirinin bizimki kadar sansasyonel bir anlamı olmayacaktı, biz ilktik ne de olsa. O nedenle bu köprü ayağının önünde dikilip kantatı söylemeye başladığımızda, kalplerimiz yerinden fırlayacak gibiydi haliyle; daha önce hiç böyle resmi bir gösteride bulunmayışımız şöyle dursun, bizden başka kim böyle generallerin, belediye başkanlarının ve belediye meclisi üyelerinin önünde şarkı söylemişti ki? Üstüne üstlük bir de açık havada, hem de

nehirden yukarı esen ve seslerimizi dudaklarımızdan koparan rüzgâra karşı. Öylelikle ne kendi sesimizi ne birbirimizi duyabiliyorduk. Haftalarca her gün, karşılarında eseri seslendirmek için prova yapıp hazırlandığımız yüksek makamlardan konuklarımızın bizi duyamayacağı korkusuyla, dörtlükten dörtlüğe, gittikçe daha fazla bağırmaya başladık doğrusu. Hele bir gözünüzün önüne getirin bu kaybı. Bir düşünün, kantatın doruğa çıktığı “daima selamet ve bereket”, özellikle, sadece ebediyeti değil Alman sadakatının ebediliğini hatırlatan “daima”, bu “daima selamet ve bereket” üniformalara ve silindir şapkalara doğru dürüst ulaşmamış olsa ne büyük bir felaket yaşanırdı! Breslau ne yapardı! Kent bugün kimbilir ne hale gelirdi! Bizler kimbilir ne hallere düşerdik! Ancak bitişle birlikte anlaşıldı ki korkularımız yersizmiş. Çok şükür. Provalarda sürekli yalpalayan sonuncu ritardando* bile mükemmeldi. Sanki derinden gürleyen ‘dört sesli’, muhteşem ‘tek’ bir şarkıcının ağzından çıkmıştı. Bay Schmeidler müthiş alkış toplamıştı. Hatta her nasılsa alkışa benzer el hareketleri yapmaya yanan generallerden bile. Sonra da koluyla geniş bir kavis çizerek, Silezya’nın ünlü koro derneğiymişizcesine bu onuru bize aktarmıştı. Derken ertesi sabah kendimizi basılı bulduk, hem <Silezya’nın>kinde hem <Breslau’nun>kinde, gerçi şahsen yer almadık, Bay Schmeidler’in adı da geçmiyordu ama en azından bütün Breslau - kimse görmedim diyemezdi - iki gazetenin yerel haberler sayfasında “coşkulu açılış marşının pek bir maharetle söylendiğini” resmen okudu, bu tartışılmazdı. Gazeteler tarafından kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde tasdiklenen bu coşku da Johanneum Lisesi’nin korosu, yani biz olmadan, açıkçası, nereden baksan, alto seslerin ikinci yedek solisti ben de olmadan, asla ortaya çıkamayacağı için dolayısıyla ben de

Hilde’yle Eva feci şekilde kıskanmışlardı - gazetelerde yer almıştım. O sabah babam, iki yerel haberin sayfalarını kah-

* lt. Tempoda yavaşça azalma -yhn

valtıda içtiğim kakaonun yanına koyduğunda benim için çığır açan bir şeydi dersem, abartmış olmam. O sabah anonimliğin karanlık ve can sıkıcı yeraltı dünyasını, o güne dek yeryüzündeki milyonlarca insanla paylaştığım bu dünyayı ilk kez terk edebilmiş, en azından çatıda ilk kez bir delik açılmış, o delikten, herkesçe tanınmanın göz kamaştırıcı üst dünyasına bir göz atabilmişim. O âlemde bir gün muhakkak yerim olacaktı, belki de sonsuza kadar. Yani şimdi böyle köklü bir değişimi borçlu olduğum bu Kaiser Köprüsü'ne kalbimde imparatorlara yaraşır bir yer ayırmışım fena mı? Üstelik kalbimde bu bağlılığın artıklarını bulmuşum, çok mu?

Işın doğrusu, Kaiser Köprüsü'ne olan tutkum ve onunla duyduğum gurur ancak bir yıl sonra doruğa çıkmıştı. Her durumda bu köprüyü o yıl, öncesinde ya da sonrasında olduğundan daha sık gördüm. Çünkü o 1913 yılı sıradan bir yıl değildi, özeldi, <Kurtuluş Savaşları> denilen savaşların patlak vermesinin yüzüncü yıldönümüydü. Daha çok da Rus çarının, Avusturya imparatorunun ve Prusya kralının hanesine yazılması gereken o 'vatanperver' patlamanın, bu büyük geçmişin kutlama töreni çerçevesinde (bir yandan da Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ön kutlaması için, ne de olsa ona da sadece bir yıl kalmıştı, bizim Wilhelm'in hizmetinde görülmedik derecede işinin ehli kâhinler vardı belli ki) o zamanlar bizim Breslau koşullarına göre korkutucu büyüklükte bir etkinlik düzenlenmişti, şu <Yüzyılın Sergisi> denen şey açılmıştı: Salondan salona bir türlü bitmek bilmeyen bir teşhir, üniformalar, silahlar, dokümanlar, savaş meydanlarından resimler, Gneisenau'nun, Scharnhorst'un, yaşlı Blücher'in portreleri vesaire. Hepsinin amacı, bizi, o zamanki kahraman neslin, hiçbir kahramanca tarafı olmayan biz torunları ve torun torunlarını yeniden gurur duymaya ve onları taklide sevk etmektir. Hatta planlanmış en büyük vatanperver kutlamanın hayata geçirilebilmesi için içinde

Dünya'nın en büyük orguyla Dünya'nın en büyük kubbeli yapısı inşa edildi. Başka deyişle Breslau birden bir merkeze dönüştü, her ne kadar 'uygar' dünyanın ya da Almanya'nın olmasa da hiç değilse (o sıralar bu tanımı henüz bilmiyor da olsak) psikolojik savaş hazırlığının merkezine. Neyse, tüm diğer okul arkadaşlarım gibi ben de şanslıydım, bir öğrenci aboneliğim vardı, bundan bol bol yararlanıyordum. Ama asıl, sergideki ana bölüm, yani vatanseverlik kısmı dışında açılan bölüme sık gidiyordum. <Eğlence Parkı> dedikleri, <Teufelsrad>ların,* atış poligonlarının, eğlence trenlerinin, dans eden iskeletlerin, sosis satış tezgâhlarının, devasa akvaryumlarda kırmızı balık kostümlü kızların ve buna benzer mucizevi şeylerin olduğu bu bölüm, vatanseverlikle doğrudan ilgisi olmasa da vatanseverlik için gösterdiğimiz gayretten ötürü bizi cömertçe ödüllendiriyordu. Böylece yeniden Kaiser Köprüsü konusuna geldim. Köprüden geçmeden sergiye gidebilmek mümkün olmadığı için bana göre bu köprü tabii ki artık benim köprüm olmuştu.

"Kral çağırdı ve herkes ama herkes geldi." Giriş kapısının üzerinde parıldayan bu iddia, yanlış hatırlamıyorsam serginin sloganı olmuştu. İlk olarak ancak yüzüncü yıl kutlamasına da olsa ben de "geldim" işte. Çok sonra ancak, üniversite yıllarımda öğrendim ilk, kralın, yani III. Friedrich Wilhelm'in <çağırma> hiç istemediğini (inanırım doğrusu), daha çok "herkes ama herkes" in, yeterince yüksek sesle hem de, onu çağırdığını, Majesteleri'ne de "gelmek"ten başka seçenek bırakmadıklarını keza, bugünse, halkın spontaneliğini de en az kralların spontaneliği kadar inandırıcı bulmadığım için tıpkı birincisi gibi bu versiyonun doğruluğuna da güvenmiyorum. Sözde seslenip çağırdığı söylenen "herkes" kimlerdi örneğin? Nasıl bir şey oluyor bu "herkes ama herkes" in çağırması? O zamanlar 1913 yılında böyle kuşkucu sorular, çok uzağımda

kalıyordu. Yeni şeylerin ve yaşananların ani sel baskını, her gün başımdaydı, her gün üstüme çöküyordu, beni hiç rahat bırakmıyordu. Bir şeyleri kuşkuyla karşılamaya ne takatim kalıyordu ne zamanım (kuşkuyla yaklaşım da güç ve zaman gerektirir çünkü). Sadece ben değil, bütün çocuklar açısından durum böyleydi. Hatta belki de herkes açısından. En azından şuna inanıyorum, o sıralar her söylenene inanmaya benden daha az meyilli, daha az zaaf taşıyan, daha az çekincesiz, daha az manipüle edilmiş birini tanıdığımızı hatırlamıyorum. Üstelik bu söylediğim, çocuklar kadar yetişkinler için de geçerliydi. Daha doğrusu biz çocukların yetişkinlerden aşağı kalır yanı yoktu, çünkü yetişkinler bize öncülük ediyorlardı. Babam dahi istisna oluşturmuyordu bu konuda. Çünkü eğer babam istisna olsaydı, bana bu şovenist patırtı için abonelik armağan etmekten kaçınması gerekirdi. Yoksa bu yakışıksız ve şimdi söylemesi kolay, uygunsuz bir beklenti mi? Bir şeylerin dışında kalmak son derece zordu nitekim, hele de bağlılığın gösterilmesi gereği gündemde olunca. Bu zorluk en fazla da zaten “dahil” edilmediklerini (yani aidiyetlerinin henüz tam kabul görmediğini) düşünüp endişelenenler, hayır, daha doğrusu iyi bilenler, güçlkle tırmandıkları basamaktan tek bir yanlış adımla aşağı yuvarlanacakları kanısını taşıyanlar, yani biz Yahudiler için geçerliydi. Ama her şeye rağmen benim, silahların şakırtısından geçilmeyen bu sergiyle bağlantılı olarak, naif babacığımla ilgili düşüncem iç açıcı değil. Hele de bana sergiye defalarca gitmemi sağlayan bu olanağı sunmakla yetinmeyip, bazı pazarlar annemi, biz üç çocuğu ve Else’yi de tramvaya tıkıp sanki o fitilli tüfekler ve bayraklar bir Louvre oluşturmuyormuş ya da o eğlence parkı Baltık Denizi kıyısında bir kumsalmış gibi bütün gününü bizimle birlikte sergide geçirdiğini düşününce. Sonuçta ne de olsa o zamanlar kırk üç yaşındaydı, yani olgun bir adamdı, bir eğitimci, hatta yanına “reform” sözcüğünü eklemeyen “eğitim” lafını ağzına al-

mayan bir eğitimciydi; bir bilim adamı, hatta başına ss sıfatı “nyargısız”ı getirmeden “bilim” sözcüğünü kullanmayan bir bilim adamıydı. İçinden neler geçirmiş olduğunu anlamak çok zor. Belli ki hangi noktalarda önyargısız ve reformcu *olmadan* davranılması gerektiğini iyi biliyordu. Şimdi böyle söylemekle onun bunu bildiğini kastetmiyorum. Tüm akademisyen dostları gibi o da naifleşecek kadar zekiydi. Gerçekten de naifti, en azından o derece ki şimdi ona bu yüzden düzenbazlık suçlaması getirecek olsam, bu da benim naifliğimi gösterirdi. Bütün bu söylediklerim, ona sevgimin ve saygımın olmadığı şeklinde anlaşıyor belki. Ah, ama hiç de öyle değil. Eskisinden bir nebze bile az olmayan bu sevgiyi ve saygıyı, bugün dahi içimde o kadar yoğun hissediyorum ki. Babam hakkında söylediklerim aslında ona değil onun gibilere ve onun kuşacağına yönelik. O kuşığa ait olması ise onun suçu değil.

Profesör D.’yi ziyaret

Profesör D.’nin adresi şöyle: Plac Grunwaldzki. Bu büyük meydan önceden yoktu. Çünkü o noktada, geniş Kaiser Caddesi vardı, Scheitniger Parkı’na doğru uzanan. O yüzden bu alanda oryantasyonumuzu tamamen yitirmiş olarak, önce arabayla sonra yürüyerek dolanmamıza rağmen, uzun bir arayışın ve sıklıkla sormaların ardından ancak, doğru binayı ve doğru girişi bulmamıza şaşmamak gerekir. Profesör D.’nin anlattıklarından sonra, nereye gitmiş olduğumuzu biliyorum artık. Benim zamanımda olmayan bu kocaman alanı, kulağı ne kadar absürd gelirse gelsin <Führer>e borluymuşuz. Kendi yıkılışının hemen öncesinde, kentin ortasındaki bu geniş caddenin kiliseleriyle, evleriyle, ne varsa artık, yerle bir edilmesini buyurmuş. Gandau Havaalanı’nın Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra iniş kalkış yapamayan Alman savaşı uçaklarına yeni bir pist yaratılması, yani hâlâ cephaneye taşınabilmesi

için. Bu emir o kadar korkunç ki insan hangi noktaya parmak basacağını bilmiyor: Kendi kendini mahvetme çılgınlığına mı, yani Hitler'in, sözde kurtarmak için, zaten yüzde sekseni yerle bir olmuş kentin sağlam kalmış taraflarını da bizzat yerle bir etmesine mi? Yoksa henüz oturulan, sağlam denebilecek bir sokağın piste dönüştürülmesi, insanların arap sabununa dönüştürülmesiyle eşdeğer olduğu için, Auschwitz'le olan benzerliğe mi? Yahut emrin veriliş tarihine mi, yani Hitler'in, emri, Dresden'in enkaza dönüşmesinden on dört gün sonra, yani topyekûn kapitülasyonun an meselesi olduğu bir sırada vermesine mi? Her halükârda Plac Grunwaldzki'deki oryantasyonsuzluğuma bu <hava koridoru>nun yeşil alanı neden oldu. Polonyalılar da şehir planlaması açısından bu muazzam fırsatı, aynı <hava koridoru>na borçlular, değerlendiriyorlar da gerçekten.

Profesör D., belli ölçüde haz duyarak, bu bilerek kendini sakatlamanın amacına ulaşamadığını anlattı bana. Bir tek nazi uçağı bile bu piste inip kalkamamış, çünkü istisnasız hepsi Ruslar tarafından düşürülmüş.

Bulduğum yer, biraz acayip bir yer anlayacağınız. Profesör D. pistten söz ettiği sırada, pencereye yaslanıp altı kat aşağıda keşfettiğim şeyle birlikte daha da bir acayipleşiyor burası: Elli yıl önce hayranlıkla topları, bayrakları, meydan savaşı resimlerini seyrettiğim sergi salonları kompleksini görüyorum çünkü. Hemen yanında da Yüzyıl Salonu'nun yaşlılıktan kırılmış kocaman, kubbeli kısmı. Bu kez *ben* anlatmaya başlıyorum. Profesör D. garipseyerek sözümü kesiyor, <Yüzyıl Salonu> derken neyi kastettiğimi bilmek istiyor. Bilindiği gibi bu yapı Polonya'nın en büyük sinema salonu, diyor; hatta bu sözlerde bir parça milli gurur seziliyor. Olsun, Almanların Polonya'daki binlerce yapıyı tahrip ettikleri düşünülürse, bu zaten şüpheli yapıyla gurur duymasında sakınca yok. Bunu yapmakla benden bir şey çaldığı da yok. Ama kendi

eline bir şey geçiyor mu, tartışılır doğrusu. Velhasıl onunla Breslau'daki ilk gençlik yıllarımın sırlarını paylaşıırken, gözlerim aşağıdaki yapının üzerinde geziniyor. Elli yıl önce on bir yaşında günbegün gezindiğim yerlerde. Eğer şimdi bir opera dürbünüm olsaydı, şu aşağıda film izlemeye gelmiş, Yüzyıl Salonu'nun kapısından girip gözden kaybolan binlerce insan arasında beş kişilik bir grubu da kesinlikle seçerdim: Babamı, annemi, Hilde'yi, Eva'yı ve kendimi.

Ek not, Viyana, Ağustos

<Hava koridoru>na ilişkin: Breslau'daki iki komutanın, So *kämpfte Breslau* adlı kitabı yazdıkları tarihte, yani tahminen Ellili yılların sonunda kullandıkları ve <askeri harita> olarak yayımladıkları kent planı, Hitler zamanından falan değil, aksine Weimar Cumhuriyeti döneminden. Önümde bir de 1934'ten kalma Breslau kent planı duruyor. İki haritayı karşılaştırıyorum. İnanılır gibi değil: Sonraki planda, generallere ait olanında, Kaiser Caddesi pist olarak işaretlenmiş gerçi, ama bu amaçsızca yakılıp yıkılmış caddeye paralel cadde, henüz (ne budalaca bir "henüz"!) <Adolf Hitler Caddesi> adını almamış, aksine <Friedrich Ebert Caddesi> olarak duruyor. Friedrich Ebert Caddesi'ni öyle (Breslau'daki çatışmalara denk gelen dönemdeki gibi, tam o sıradaki adıyla) <Horst Wessel Sokağı> değil de sakın ve huzurlu <Grüneicheweg Sokağı> kesiyor. Bu, sokağın benim gençliğimdeki adı. Bu yüzden insan, çılgınca bir düşünceye kapılıp, kentin darmadağın edilmesinin 1925'te gerçekleştiğini sanabilir. Diğer bir deyişle bu generaller, bu aksiyonu, Breslau'nun yerle bir olmasını organize etmelerinden on beş yıl sonra, tutup kendi organizasyonlarından on beş yıl önce piyasada olan bir haritada işaretlemişler. İnsanı burada deniz tutabilir, daha doğrusu zaman tutabilir.

Profesör D. daha bizdeki sosyolojinin kulağına çalınmamış sorunlardan söz etti bana: Yani 1945'te buraya gelenlerin <ilk insanlar> olduğundan. Ne demek istiyordu ki bununla? Onların, başkalarının yaşadığı bir bölgeye göçmen gibi gelmediklerini, asimilasyonlarına yardımcı olacak topluluklara da katılmadıklarını; daha çok, öncü misali gelip boşluklara yerleştiklerini, elbette tam boşluklara değil de seleflerinden geriye kalan, ortalığa saçılmış, az ya da çok henüz işe yarayacak kent ve köy artıklarına. En azından bunun, göçle gelenlerin kapalı etnik topluluklar oluşturmadığı bölgeler için geçerli olduğunu belirtti. Kaldı ki bu tür, kapalı tek bir etnik topluluğun göç ettiği bölgeler de istisnaysa. Örneğin Wrocław, Polonya'nın hemen her yerinden gelenlerin oluşturduğu bir kentmiş, ilk kuşak göçmenler <tarihi olmayan insanlar>mış; daha doğrusu yanlarında getirdikleri tarih artıklarını, yani anılarını, geleneklerini vb. ne kendileriyle aynı zamanda buraya göçenlerle paylaştıklarından ne yeni yerleşim bölgeleriyle bağdaştırmayı becerebildiklerinden, geçici olarak bu tür <ilk insanlar>a dönüşüp, <tarihsiz insanlar> olmuşlar. Ama bu arada herkes kök salmış buraya elbette, doğma büyüme binlerce Breslaulu varmış artık. Soruyorum, "Kente başka yerlerden göçmemiş insanların yokluğunda sonradan gelmiş olmanın yol açtığı hor görülme tehlikesi savuşturuldu mu böylelikle? Yoksa 'Mayflower Kıvancı'na' benzer bir etkisi mi oldu bunun? Büyük kentlerin bir zamanki yerlilerinin, adı sanı bilinmeyen köylerden gelenlere karşı sergilediği kibir türünden?" Bu işin uzmanı olmadığını söyleyerek kısaca yanıtlıyor. Bana öyle geliyor ki kendisi de bulunduğu yörenin âşığı ve zarif denebilecek bir Lemberg'li olduğu için bu son soru pek hoşuna gitmiyor. Bir süre sonra yatıştırıcı bir tonda, kuşkusuz, diyor - ancak çok

genel bir bilgiyle sınırlı tutuyor söyleyeceklerini - bütün bu sorunlar metodik olarak araştırılıyor. Hatta hayli yenilikçi bir sosyolog grubu varmış bu <ilk kuşağın> sorunlarından başka bir şeyle ilgilenmeyen.

Yola çıkmadan önce bana iki metin gösteriyor. Bir tanesi Alman Federal Yüksek Mahkemesi'nin, 22 Eylül 1955 tarihli kararı, dosya numarasını kaydettim: g.H.4St R 269/54. Şöyle deniyor orada: "Breslau kenti, hâlâ Alman İmparatorluğu'nun topraklarına aittir, sınırlarını belirleyen, 31 Aralık 1937'deki koşullardır. Bu bölgede Alman devletinin yargı yetkisinin uygulanması hâlâ durdurulmuş bulunmakla birlikte, nihai olarak ortadan kalkmamıştır."

Bu yüksek mahkemenin yargıçları, hangi kentten bahsediyorlar bilmek isterim doğrusu.

Bahsi geçen kent, ona bakarsanız (onların sözleriyle söylersek) "ortadan kaldırıldı." Üstelik sözü geçen kararda kastedilenlerce değil, hem Breslau'nun batışının gerçek sorumlusu hem yıkımda elinden geleni ardına koymayan Almanlarca.

Alman yargı yetkisi açısından daha da bir doğru söylediklerim: Çünkü bu yetki, çok daha önce <ortadan kaldırıldı>, nasyonal sosyalistlerin iktidarı ele geçirdiği 1933 yılında yani.

Almanlar tarafından <ortadan kaldırılan> Alman yargı yetkisi, Almanlar tarafından <ortadan kaldırılan> kentte, hangi dayanakla geçerli olacak, anlayabilene aşkolsun.

Eğer orada, o, bir zamanlar Almanların yaşadığı Breslau'nun varolduğu yerde, bir zamanlar Alman yargı yetkisinin hüküm sürdüğü kentin - o Breslau'nun yasını ben de tutuyorum - bulunduğunu, bugün öyle kolay kolay yok sayamayacağımız bu yerde, bu coğrafyada, bilakis bir kent yükseliyorsa ve orada adaletin hükmü varsa, bu yalnızca, orada yeni bir kent kurulduğu - ama eski kenti <ortadan kaldıranlar>ca değil - ve yeniliği nedeniyle kurucular kente yeni bir ad verme hakkını elde ettiği içindir. Bu kentte "Alman yargı yetkisinin uy-

gulanmasının durdurulmuş bulunduğu” yolundaki milliyetçi sav (üstelik Alman dilinin suratına indirdiğı yumruk da şöyle dursun, düzgün bir Almancayla ifade edersek, doğrusu “engellendiğı” olacak) hepten saçma. Bu kent Breslau değil ki. Anlaşılan Breslau’nun yok olmasının suçluları ya da bu suça ortak olanlar yahut yol açtıkları yok oluşu içlerine sindiremeyenler, “durdurulmamış yargı yetkisinin uygulandığı” bir kent arzuluyorlar hâlâ. Onlara, istiyorlarsa, o tür Breslau’yu başka bir yerde kurmalarını öneririm. Ama şu aşağıdaki Yüzyıl Sergi Salonu’na ya da dün geceki belediye binasına rağmen Breslau olmayan - aksine Wroclaw olan - bu kent üzerindeki haklarını kaybetmişlerdir.

Profesör D. ayrıca Federal Almanya’da çıkan bir gazeteyi, daha önce adını hiç duymadığım Pommersche Zeitung’un dokuz ay önceki, 6 Kasım 1965 tarihli nüshasını gösterdi Altı çizilmiş yazıyı okuyorum, “Polonyalılar, bize karşı savaşı bile kazanamadılar. Varşova, savaşın son aylarında kendi olanaklarıyla kurtulamadı ki. O yüzden Almanya’dan yüklü tazminat istemek de neyin nesi?”

Gazeteyi onun bana uzattığı gibi sessizce geri uzatıyorum. Bu Almanya’ya ne demeli bilmem ki!

Bu devlet, muzaffer bir güç olduğu süre boyunca vahşice, gücünün somutluğunun ortaya koyduğu şeyin, eo ipso bu gücün bu devletin hakkı da olduğu anlamına geldiğini, hatta gücün hak hukuk olduğunu iddia etti ve vice versa: Güçsüzlük de eo ipso güçsüzlerin iktidarı hak etmediğinin, hatta temelde haksız olduklarının göstergesiydi.

Almanya, bu gazetede dile getirilen yönüyle tutarlılığa önem verseydi, yenilgisinden sonra, kendi çöküşünün ve içine düştüğü aczin gerçekliğinin, haksızlığını, yani egemenlik iddiasının temeli olmadığını kanıtladığı biçiminde bir argümana başvururdu. Ama ne gezer. Öne sürdüğü argümanı kendi için uygulamak bu Almanya’nın aklına gelmiyor. Tam tersine dün-

kü kurbanlarının, yani yere serdiği, tekmeleyip çamura yuvarladığı ve sakatladığı insanların, bu aşağılamalar sonrasında kendi başlarına ayağa kalkmayı beceremeyişlerinin, tazminat talebinde bulunma haklarını kaybetmelerinin kanıtı olduğuna hükmediyor. Pommersche Zeitung açısından hâlâ eski düşünme modeli - tabii söz konusu olan başkalarıysa - geçerli: Birisi ne kadar feci hırpalanmışsa hak iddiası da o ölçüde azalır. Dahası: Güçsüzlük, bizzat benim darbelerimin yol açtığı güçsüzlük bile haksızlığın - güçsüz duruma düşürülmüşlerin haksızlığının - kanıtıdır.

“Güvensizliğimizi tam anlamıyla aşmakta neden zorlandığımızı şimdi anlıyorsunuz değil mi,” diye soruyor Profesör.

Yine de yuvaya döndüm

Dönüşte yolumuzu kaybediyoruz. Nasıl olduğunu anlamadım. Her nasılsa birden başka bir semtte bulduk kendimizi. O zamanlardan kaldığı besbelli, bazı kasvetli sokaklar eski haliyle duruyor. Ancak bu semti daha önce hiç görmemiştim. Ne gala ama! Elli yıl sonra buraya geliyorum ve Breslau hakkında bildiklerimi tamamliyorum. Şiddetli yağmur yağdığı ve Güneşin ne tarafta olduğunu dahi göremediğimiz için bir süre sağa sola sapıp duruyoruz. Nikolai Banliyösü’nde olduğumuzu tahmin ediyorum. Bu semtin varlığından haberdardım (çünkü sınıfın en yoksul çocukları burada oturuyordu) ama hiç görmemiştim (herhalde proleterlerin mahallesi olduğundan). Birilerine, bu efsanevi yoksul semti hâlâ var mı diye sormam gerek. Birden yakınlarda Elisabeth Kilisesi’nin kulesi belirdi. Onu izleyerek bu sağlam kalmış, tanımadığım semti terk edip de Gustav-Freytag civarları olduğunu düşündüğüm bir enkaz bölgesinden geçerek Ring Caddesi’ne çıktığımızda “Kurtulduk!” diye bağırdım.

Breslau’ya geldiğimizde yuvaya dönmürlük duygusu taşı-

mıyordum doğrusu. Ama şimdi, Breslau'nun bana bu kadar yabancı bir yerine savrulduktan sonra, Breslau sınırları içinde yine de bir şekilde eve dönmüş oldum.

Akşam yemeği

Devletin işlettiği sık bir lokantadayız. Dans orkestrası, çok zor karakterize edilebilecek bir müzik 'üflüyor' Parçaların marş olduğu aşıkârsa da (hakikaten çiftler bu müzik eşliğinde basit ve eski tarz one-and two-step dansına kalkmışlar), müzisyenler, gençliğin caz dinleme arzusunu yerine getirmek üzere izin ya da talimat da almışlar belli ki. Birkaç senkop yardımıyla yapıyorlar bunu. Ancak bu basit ve metrik geçişler, bizim kulaklarımızı doyurmaktan çok uzak. Orkestra elemanlarının hiçbirinin en küçük bir doğaçlamaya yeltenmemesi de üstüne tuz biber ekliyor, müşkülpesentlik had safhada. Unutulmayanlar olarak kullanılan 'mol' ezgilerse ahenkli kompozisyonlarıyla, cazlanamayacak kadar yavanlar. Genel bir değerlendirmeye, çalınanların 1920'de Breslau'da bir itfaiye balosunda çalınanlardan farkı yoktu pek. İşte muhteşem votkalarımıza, ondan aşağı kalmayan lezzetli ve doyurucu çeşitlere eşlik eden müzik buydu. Masamıza bakan garson Yahudi olduğumu hemen anladı, ben et sarması ve karnabahar siparişi verirken, yan masaların dikkatini çekmemek için olacak, yüz ifadesini hiç değiştirmeden, Maidanek'teki toplama kampında bulunduğunu söyledi. Kısa kesmek için de hemen ardından, pek tabii bunu artık düşünmek istemediğini, düşünmekle eline bir şey geçmeyeceğini ekledi. Düşünse ne olacakmış ki. İnanmadım söylediklerine elbette, öyle olsa ne diye benimle paylaşma gereği duysun ki? İtiraz etmeye kalkmadım ama. Etraftaki tek Yahudi o muydu, böyle tesadüfen arta kalmış <minority of one> olarak kendini horlanmış mı hissediyordu, bir de

bu geçmişi elinde tepsiyle gezdirmesi, şunun şurasında ya-
şayacağı birkaç yıl boyunca duygularında bir kötöleşmeye
yol açar mıydı, bilemediğim için. Her halükârda gözlerinde
korku parlıyordu, daha doğrusu kararıyordu. Dedğim gibi,
karşı çıkmadım söylediklerine. Bir kere en başta, hiç kimse,
o zamanlar serbestçe dolaşan hiç kimse, o dönemin kurban-
larına pedagoğluk ya da yol göstericilik taslamamalı diye dü-
şündüğüm için. Benjamin'in 1933'teki, mülteci olmak erdem
değildir sözö, toplama kampına düşmüş olanlar için de geçerli
gerçi. Dahası, biliyorum kulağa akıldışıymış gibi geliyor ama
bir o kadar da doğru olan şu ki öyle devasa bazı acılar vardır
ki, saygımız üzerinde hak iddia etme özgürlükleri, erdemlerin
sıradışı olanlarınrından bile fazladır.

Otelde, gece vakti düşünceler

Babamın eleştirellikten uzak tavrı, özellikle de naif yurtsever-
liği, kafamı meşgul ediyor. Nasıl olmuştu da böyle bir düşünce
yetersizliğiyle böyle bir kavrama yeteneği ve yine nasıl olmuş-
tu da politik korkaklıkla o bildiğimiz hakkaniyet duygusu bir
araya gelmişti? Günümüzde, başımızdan geçen bunca şeyden
sonra babam, anlaşılması hayli zor bir vaka.

Sanırım, bir Yahudi olarak, üniversitede saygın bir görevi
üstlenebilmesi, onu aşırı mutlu etmişti. Bu başarıyı, kendi-
sinin de ayırt ettiği bir karakter defosuna maruz kalmadan,
yani karşılığını kültür bakanlığının tekrar tekrar tavsiye ettiği
<küçük adım>la, yani vaftiz edilmeyele ödemedenden elde ettiği
için haklı olarak gururluydu. Ahlaki sarsılmazlığına hakika-
ten şapka çıkarılırdı. Atılacak <küçük adıml> reddetmesinin
nedeni, kendisinin bu adımı <büyük> görmesi değildi. Yahudi
inanışından ya da Yahudi cemaatinin ortamından kopamaya-
cağını düşündüğü falan da yoktu. Kendisini herhangi bir ta-
rafa ait hissettiği olmamıştı. Dördüncü kuşak Alman Yahudisi

olarak bir inanç ya da cemaat çevresinde yetişmemiştir. Hayır, o <küçük adımı> reddettiye, yalnızca yükselme uğruna böyle bir şeye yanaşmayı ya da dayanışmadan kaçma ve sadakatsizlik pahasına kariyer yapmayı bayağılık olarak gördüğü ve kendisine uzak bulduğu içindir. Karakterinin sağlamlığı, inanmadığı bir şeye dahi ihanet etmeyi reddetmesinde yatıyordu. Ama yine de, kusursuzluk onun da özelliği değildi. Diğer herkes gibi o da <Sezuan'ın iyi insanı>* olarak ortalıkta dolanmak zorundaydı. <İşlem>i reddetmesine rağmen yıldan yıla artan becerisiyle, daha üst mevkilere gelmeyi başarması, onu körlüğe itti, hem de öyle aşırı bir körlüktü ki bu, karakter zayıflığından hiç farkı yoktu. Her halükârda kariyerini vaftize değil de Alman kültür ortamının liberalliğine, toleransa, Alman politikasının ileriliğine, muhalifliğin nankörlüğün daniskası olduğunu düşündüğü bir devlette, yani pekâlâ benimsenecek bir devlette yaşamasına borçlu olduğunu zannederek kendini kandırdı. Kendisine iyi muamele edildiği için ona göre iyi bir devletti bu. Politik açıdan bakarsak, babam hevesli bir reform yanlısıydı aslında, buna rağmen reformcu denemeyecek, hatta neredeyse konformist biri olarak kaldı. Adam gibi bir insan olarak yetiştirmeye çalıştığı oğlunu, yani beni, okuldaki militarist atmosfere ya da gözünü savaş bürümüş 'Yüzyılın Sergisi'ne kuşkuyla bakmaya özendirmek sanıyorum aklının ucundan bile geçmezdi.

Son bir defa Brandenburger Caddesi No 54, 11 Temmuz

"Buradaydı işte" ne demek, "burası" ne demek, çok yetersiz bir sözcük bu, sanki geriye mekândaki soyut noktadan başka bir şey kalmamış gibi. Oysa geriye kalmış olan, çok daha fazlası. Meselenin aslı kalmış. Orada tahta çitin arkasında yükselen şey, yani toprak, zemin ve çamur; aynı toprak, aynı zemin,

* Brecht'in aynı isimli yapıtına atıf -yhn

aynı çamur, o zamankinin tıpatıp aynısı. Oynamaktan yorgun düşmüş halimle akşamları bahçeden eve döndüğümde, Else'nin fırça ve suyla ellerimi ve dizlerimi ovarak temizlediklerinin kırıntısı kırıntısına aynısı.

Uzan çıtaların arasından, uzat ellerini oraya, son bir defa al ellerinin arasına gitsin! İstersen bir defa daha geçmişİ baş parmağınla işaretparmağın arasında yuvarlayabilir ve son bir defa yorgun düşmüş olarak ve üstün başın o zamanların kiri içinde, eve dönebilirsin.

Geri Dönüş

Öğleden sonra üçte, boğucu sıcakta yola çıkıyoruz. Çekoslovakya'da sınırın epey ilerisindeki Jablonec'e kadar gidebilmeyi umuyorum, orada geceleyeceğiz. Ama asıl isteğim birçok şeyi yanımda götürebilmek: Bir kere ne olursa olsun, o zamanki cenneti, yani Krkonose Sıradağları'nı. Ne de olsa bu adı hak ederek taşıyan tek dağ sırası (bu konuda söz söyleme hakkım var, çünkü nihayetinde Fuji-Yama'yı da görmüşüm, Popocatepetl'i de Alaska'daki dorukları da). Tüm diğer <sıradağlar> istedikleri kadar şamata yapıp binlikleriyle övünsünler, <sıradağ>lıklarına inandırmak için sırf o tür aşağılık araçlardan medet ummaları bile her şeyi anlatıyor. Gerçek sıradağ, *adam* gibi bir sıradağ olan Krkonose'dur ve elbette hep öyle kalacaktır. İşte o yüzden orayı görmeden geçemem, daha yolculuğun rotasını ilk çizişimde almıştım bu kararı. En azından en tepeyi bir kez daha görmeliydim, orası benim için bir yandan tatilin, yani altın çağın sembolüydü, öte yandan tartışmaya meydan vermeyecek biçimde yeryüzünün en yüksek tepesiydi. Beni de yeryüzünün tartışılmaz efendisi yapan. En tepeye çıkıp uğuldayan rüzgârda kendi etrafında döndüğünde, uzakta yakında bu dorukla aşık atacak tek bir rakip göremezdin. Ne Breslau'ya ne Dresden'e ne de Prag'a doğru,

senden daha yüksekte biri olabilirdi. Demem şu ki o zamanlar dağın tepesini sahiplenmemde, <benim> tepem diye adlandırmamda şaşılacak bir şey yok. Babama bile devretmezdim bu tekeli. Silueti benim gözümde hiyeratik bir ideogramla eşdeğerdeydi. Kalemi elimden düşürmediğim, hayatımın ilk on yılı boyunca hiçbir objeyi ya da motifi, ister bakarak ister ezbere aynı sıklıkta çizmemişimdir. Diğer oğlan çocuklarının sadece atları ya da sadece torpido gemilerini çizmelerine benzer bir saplantıyla hem de. Evdeyken neredeyse her gün büyük siyah yazı tahtasını kullanırdım. Brandenburger Caddesi 54 Numara'da, <üstümüzdeki> Müller ailesinin çocuklarının, ruhları şad olsun, sonu gelmez şaşkın bakışları altında, hatta gözümü kapatarak çizdiğim olurdu. Tatilin başladığı o büyük an gelip de Krummhübel'e vardığımızda, önümüzde henüz beş ya da altı hafta olmasına karşın, doruğumu en iyi nereden selamlayabilirim deyip bir yere, mümkünse Villa Marie'nin balkonuna mevzilenmeyi ve doruğumu, aslına bakarak çizmeyi, yapmam gereken en âcil şey olarak görürdüm. Doruk bütün çıplaklığıyla, doruk siste, doruk sabah, doruk akşamüzeri, kurşunkalemle doruk, çini mürekkebiyle doruk, tebeşirle doruk. Hatta bir gün erguvan renginde bile çizmiş olduğumu gördüm doruğu. Öyle şaşırdım ki. Çünkü yukarıya defalarca çıkmış ve onu oluşturan taş kütlelerinin erguvani değil, gri, yosun yeşili ve metal koyusu bir renkte olduklarını görmüş-tüm; lakin ne çare, doruğun o akşam erguvan rengi olduğu su götürmezdi, hatta içime kurt düşmüş, daha önce de, en azından bazen, bu rengi almış olabileceğini, ne var ki işte bunu kendime itiraf edecek cesareti bulamadığımı, ileride dikkat etmem gerektiğini düşünmeye başlamıştım. Neyse, o anda erguvan rengiydi artık, onu resmimde bir kereliğine böyle erguvan renginde boyamakla bir şey olmazdı ya. Hem de suluboya kutumdaki küçük erguvani kiremiti o güne dek bir kere bile denememişim, bu da beni hepten cezbediyordu. Ama işte bir

şey olabilirmiş demek ki, oldu da nitekim. Tam Hilde'yle (ak saçlarıyla Berlin'de gömülü olan, yo hayır, o zamanlar dokuz yaşındaki, siyah iki saç örgüsü olan) Eva (ak saçlarla Kudüs'te yaşıyan, yo hayır sarı  oban püskülü saçlarıyla o zamanlar beş yaşındaki), tam da ikisi benim erguvani doru u keşfetmiş, resmi elimden zorla almış ve savaş ganimetini delili ime kesin kanıt olarak - öyle ya ne zamandan beri doruk erguvaniydi - bir solukta anneme teslim etmişlerken, o da ne yapacağını bilemez haldeyken - acaba kime hak verseydi, resme yeteneği olan oğluna mı, yoksa asla aşı ılık kompleksine kapılmamaları gereken kızlarına mı? - gürültüden rahatsız olan babam bir deus ex machina olarak çıkageldi ve önce benim doru a, sonra karşılaştırmalı bir bakışla gerçek doru a bakıp doru un akşam kızılı ında sahiden de erguvani g r nd  ne karar verdi ve haklı olduğumu söyledi. Ancak bu Hilde'yle Eva'nın haklı olmadıkları anlamına gelmezdi, çünkü nihayetinde doruk erguvani *değildi*, sadece öyle *görünüyordu*. Bu kararın ardından annem babama taparcasına baktı, ancak hiç de onların zannetti i kadar bilgece bir karar değildi bu. Ne beni ne kız kardeşlerimi memnun etmişti, üçümüz de ihanete u radı ımızı düşünüyorduk, hatta babamın bu yargısı bende derin bir metafiziksel iç sıkıntısı yaratmıştı. Çünkü nasıl olurdu da doruk gibi hem de böylesine önemli bir şey olduğundan farklı g z kebilirdi, için içinde hile olduğu kesindi bana göre ve babamın da bundan çok doğal bir şeymiş, ge istirilecek bir meseleymiş gibi söz etmesini hiç ama hiç anlayamamıştım. O sıralar nereden bileyim babamın pek de öyle parlak bir bilgi kuramcısı olmadığını, üstüne üstlük 'bilgi kuramı açısından' bakıldığında belli bazı sorunlara şaşırma ı bile beceremedi ini? O zamanlar bunu görememiş olmamın bir nedeni, henüz bilgi kuramına yabancı olmamsa, bir nedeni de benim gözümde babamın (karla kaplı doruktan farksız) bir doruk olmasıydı, herhangi bir açıdan Tanrı'yla e de er olmadığı düşüncesini

aklımdan bile geçirmem mümkün değildi çünkü. İşte dorukla ve Krkonose Sıradağları'yla ilgili meselenin içeriği böyle. Şimdi oraya yaklaşıyoruz ve ben heyecandan duramıyorum, bir kez daha görmek istiyorum o dağları, tıpkı Breslau'yu bir kez daha görmüş olmayı istediğim gibi.

Gerçekten istemiş miydim Breslau'yu görmeyi? Artık hiçbir şey bilmiyorum. Emin değilim o kadar, hatta belki de tersi doğrudur. Son kırk sekiz saatte üzerime çöken şeylerin yoğunluğundan, farkına varmaya fırsat bulamadağım ya da belki bilmek istemediğim şeyi, Wrocław kent sınırını gösteren tabelayı görmemiz ve hemen bilfiil ardımızda bırakmamız sırasında, bir çırpıda kavramıştım. Orada Breslau'dayken dehşetli korkuya kapılmıştım, neden olduğunu da bilmiyorum, sanırım gelmekten çekinmediğim bu ölümler âleminde birden kapalı kalabileceğim korkusuydu bu. Şimdiyse sözünü ettiğim bu dünyanın bana fazla geldiğini biliyorum artık ve rahat bir nefes alıyorum. Geçmişe olan bu yolculuk, en azından yolculuğumun bu kısmı da artık geçmişte kaldı. Kentten çıkarken, bir daha asla görmeyeceğimi bildiğim bu silueti son bir kez aklıma kazımak için bir kere bile kafamı çevirip bakmadım, cui bono? Krummhübel'den de vazgeçtim galiba. Krkonose'dan da keza. "Bas gaze," diyorum Ch.'ye, "durmuyoruz, devam ediyoruz. Doruk beni görmese de bir şey olmaz." Öylece kızgın ovada, sanki peşimizde ya da bagajda intikam melekleri varmış gibi, son sürat yol alıyoruz; Zopten'e (bu kadar yakından görmemiştim. Galiba bizi o zamanlar dağlara götüren trenin hattı bu hatalı biçimde ortalıkta duran dağa uzak kalıyordu, karayolu daha yakındı), sonra Schweidnitz'e, Hirschberg'e ve derken sınıra doğru. Hızla yol aldığımız bu düzlükte dışarıyı hiç seyretmiyorum, köylerden geçerken yavaşladığımızda bile. Aslına bakarsak benim memleketimin köyleriydi bunlar. Ama "benim memleketimin köyleri" ne demek ki, hiç gelmemiştim ki o zamanlar buralara, gelecek fırsat mı olmuştu,

beş kişi, annem, babam, biz üç çocuk, hatta Else'yle birlikte altı kişiydik, 1906, 1907 ya da 1908'de tatile giderken (uyku tulumlarımızı, çamaşır sepetlerimizi, beş hafta yetecek erzakı yüklenmiş olarak) Breslau'yla Krummhübel arasındaki her önümüze gelen köyde inebilir miydik sanki. Kaçıklık olurdu resmen! "Aradaki" yerler yoktu bizim için, bu tür yerleri çok sonraları, savaştan sonra, enflasyon yıllarında keşfettik ancak. Trenle yolculuk etmekten vazgeçtiğimize - kısmen parasızlıktan, kısmen gençliğin verdiğı teknoloji düşmanlığından - ve boyumuz kadar sırt çantalarıyla ve isten yeterince nasibini almış tencerelerle ve prensipte akordu bozuk gitarlarla yollara düştüğümüzde, samanlıklarda uyuduğumuzda. O zaman her şeyden habersiz ne yaptığımız ancak şimdi anlaşılıyor. Yaklaşmakta olan nasyonal sosyalizme o sahte coşkuyu ve o sahte doğallığı hazırlamıştık, onlar da bunu alıp kendi amaçları doğrultusunda kullandılar. İşte ilk o zaman gördüm böyle arada kalan köyleri. Ama buradakileri, şimdi içinden geçtiklerimizi görmemiştim, çünkü Silezya'dan ayrılalı çok olmuştu, benim sonradan gördüğüm, 'arada kalanlarsa', Holstein'da, Schwarzwald'de ya da Bavyera'daydı. Neyse, şimdi, sözde memleketimin önceden hiç görmediğim köylerinden hızla geçerken, şu kadarını ayırt edebiliyorum, bu köy evleri hem güzel hem Karpatlar'da görmeye alışık olduğumuz, ortasından yarılmış ladin gövdelerinden derme çatma yapılmış, likenle kaplı, mavi-mor boyanmış, imparatorluk zamanlarından kalma cadı kulübeleriyle karşılaştırılamayacak kadar sağılamdılar. Savaş buradaki bu güzel köyleri de kasıp kavurmuş mu, evlere bakarak bunu anlamak mümkün değıl, artık ilgilendirmiyor da beni zaten, dediğim gibi, gördüklerim yetti bana, gitmek, sadece gitmek ve çıkmak istiyorum buradan, her şey çok fazla geldi birden, Boden Gölü atlısı" gibi hissediyorum kendimi.

Karaorman -yhn

Gustav Schwab'ın bir baladı (*Der Reiter und der Bodensee*). Yapılan bir

Schweidnitz'deki kilisenin yüksek kulesi de ilgilendirmiyor artık beni. (Oysa bu kule önceden fevkalade ilgimi çekiyordu. Çünkü istasyondan onu her görüşümüzde, babam, bizim çok daha büyük olan Breslaumuz'daki bütün kulelerden yüksek olduğunu anlatırdı, bendeki yöre sevgisini çok yaralardı bu). Ama bu incitici kilise kulesi de, beni demin bir kez daha, bir anlığına biraz inciten bu kule de artık arkamızda kaldı. Bir iki yeri görmek isteseydik bile, her geçen an bunu yapabilme olasılığımız azalıyor, çünkü hava gittikçe aydınlanıyor, <aydınlık> demek doğru mu, Hirschberg'e (şimdiki adı Jelenia Gora mıymış neymiş) çıkan bu yol bizi batıya doğru götürüyor çünkü, yani batmakta olan güneşe doğru, hem de istemediğimiz kadar hızlı gidiyoruz. Arkamızdan, doğudan öyle bir rüzgâr esiyor ki sanki yelkenle gidiyoruz, rüzgârın şiddeti giderek artıyor, gök gürültüsü de duyuluyor. Dönüp arkaya baktığımda göğün karardığını görüyorum, Breslau'nun olduğu, hayır eskiden olduğu, şimdi Wroclaw'ın olduğu yerde şimşekler çakıyor bile. On dakika sonra siyah tabaka, sanki peşimizden gelmiş, sanki bizi izlemiş gibi, tepemizde bitiyor. Ama bu, güneşi, zaman zaman iyice kör edercesine gözümüzü kamaştırmaktan alıkoymuyor. Öylelikle - Hirschberg olmalı kente vardığımızda ve gölge bir yer bulduğumuzda seviniyoruz. Akşama rağmen sıcaklığın, beş saat önceki Breslau'nun öğle sıcağından aşağı kalır tarafı yoktu. Serinleyip gözlerimizi dinlendiriyoruz. Ancak sonradan, bir yerlerde epey bir süre güneşten korunarak durduktan sonra, buranın Hirschberg olduğu kafamda netleşiyor ve gözlerime inanamıyorum. Çünkü Hirschberg ne de olsa aşınası olduğumuz bir sözcüktü. Hirschberg, "banliyö trenine aktarma olmak" ve o trenin çuf çuf yukarı, dağlara çıkması, yani "artık geldik" demektir. Yani Hirschberg'in bizim için anlamı vardı, hem de ne anlam! Ancak sokakları ve

yanlışın ne kadar tehlikeli olduğunu ancak sonradan fark etmeyi anlatır.
çn

evleri de olduğunu bilmiyorduk, hem de bu tarafını hiç düşünmemiştik, inanılmaz, eğer o zamanlar burada indiğimizde bir dolaşsaymışız, önümüze bunlar çıkacakmış: Kemeraltları, aslına uygun revaklar, tıpkı Treviso, Merano ya da Udine'deki gibi, çocukluk dönemiyle ya da Breslau'yla bir ilgisi yok bunun, tatille ilgisi varsa da o zamanki tatillerle değil. Bambaşka bir alana, yaşamın bambaşka bir bölümüne, bambaşka birinin yaşamına, mutlu geçen son on yıla ait tatillerle, güneydeki tatillerimizle, siamo in Italia, yahu ne kadar oldu gitmeyeli, nasıl oldu böyle bir şey, nasıl bu kadar dayandık anlamıyorum, bu kadar İtalya'sız kalmaya. Yeniden orada olmanın zamanıdır. Ne de olsa yıllardır biliyoruz, yalnızca <trattoria>* ya da <salumeria>** ya da <paneteria>*** ya da <pesce>**** sözcüklerini okumamızın ya da yalnızca piazza***** gören bir odada uyanmamızın yeteceğini, hemen sağlığınıza kavuşacağımızı ve yeniden çalışmaya başlayabileceğimizi. Ama son zamanlarda yapamadık pek bunu, iki yıl boyunca mümkün olmadı, sıkıştıramadık araya Vietnam varken; hastalıklar, nükleer tehlike, para kazanma zorunluluğu da cabası; evet, nükleer tehlike, hastalıklar, Vietnam derken, ama bak işte, her nasılsa bu yolculuğu kotarabildik resmen, kimbilir ne numaralara başvurduk. Şimdi yine de buradayız ve tıpkı iki ya da üç yıl önce Treviso ya da Merano'daki gibi revakların altında durup serinliyoruz, parlak güneşin yorduğu gözlerimizi dinlendiriyoruz. Sonuçta bu su götürmez bir gerçek, iyi yapmadım mı sence, ne diyorsun bu sürprize?

Saçmalık! Hold your horses! Ne piazzası, burası ne Merano, ne Udine ne de Treviso, keza burada <paneteria> ya da <sa-

İtalyan restoranı -yhn

İt. Şarküteri -yhn

İt. Fırın -yhn

İt. Balık -yhn

İt. Meydan -yhn

lumeria> ya da <trattoria> tabelaları falan da yok. Şu karşıdaki trattorianın tepesinde <trattoria> yazmıyor, <lokal> bile değil adı - ha şunu bileydin, hecelenerek okunabiliyor - <restaurac-ja>. Paneterianın adı da burada paneteria olmadığı gibi <fırın> da değil <piekarnia>, <pesce>nin buradaki adıyla <pesce> bir yana <balıkçı> dahi değil, tersine <ryby>. Bu levhaları bizim için asmamışlar tamam mı, bırak Udine'yi, Hirschberg'de bile değiliz; Hirschberg, Jelenia Gora adını almış çünkü. Hem sadece adı değil kendisi de Jelenia Gora *resmen*. Hem Jelenia Gora olmakla kalmıyor, *haklı olarak* öyle bir de. Başka bir halkı katletmiş, o halkın kentlerini, köylerini birer kül tarlasına çevirmiş bir halkın, herhangi bir talepte bulunma hakkı var mıdır? Hayır, bu ölçsüzlükte bir haksızlıktan sonra bütün hak talepleri çarçur edilmiştir. Kaldı ki bugün, yirmiyıl sonra, bu kentte yaşayanlar buranın zamanında bir Alman kenti olduğunu sadece duymuşlar (üstelik ezelden beri öyle değildi), çokları burada doğmuş ayrıca, yani sonradan gelip yerleşmiş de değiller.

Ama buna rağmen gerekçesi ne olursa olsun burada kalamam, burada durdukça deniz tutmuş gibi hissediyorum kendimi, ayaklarımın altında toprağa ihtiyacım var, gidelim Ch., geri dönelim, bizim biz olacağımız yerlere dönelim yine. Senin yine sen olacağın, benim yine ben olacağım, buranın yine burası olacağı, şimdinin yine şimdi, hadi, hadi durma! Çok geciktik, bak, ne kadar karardı ortalık, zaten patladı patlayacak, biz daha sınırı arkamızda bırakamadan, böylesi daha iyi, gerçi güneş hâlâ batmış değil, hatta tekrar arabaya bindiğimiz için daha bir yakıcı, ancak koyu tabaka gökyüzünü hepten kaplamış durumda artık, hadi öyleyse, bu akşam Gablonz'da olmalıyız, orayı tanımıyoruz, tanımamız gerekir mi ki, biliyoruz işte, ne Breslau gibi önceki günde ne bu piazza gibi aldatıcı dünde, tam tersine bugünde, bugünde, bugünde. Ne kadar yabancı, ne kadar iğrenç de olsa ait olduğumuz bugünde.

Durma hadi, bas gaza, aynen öyle, 90, 100, 110, bu arkadan iten rûzgâr mı yoksa, ne fark eder, ne kadar hızlansak o kadar iyidir, bu gökyüzü daha ne kadar böyle kalabilir ki, olduğu gibi incek üstümüze, Rembrandt'ın fırtına tablosunu gördün mü hiç, hızlan Ch., evde hatırlat, sana kitaptan o tabloyu göstereyim, tıpkı burası gibi, önde altın sarısı, üstte neredeyse kül mavisi ve şurada... On saniyeliğine ya da belki yirmi, direksiyonun üzerinde, güneybatıda, birden ve ne Rembrandt'la ilgisi var ne Treviso'yla, birden karşımızda gökyüzünün altın sarısı çizgisine karşı, erguvani, tıpkı Villa Marie'den bakarak çizdiğim gibi, Hilde'yle Eva'nın alay ettiği ve babamın bilgece savunduğunun aynısı, tıpkı ezbere bildiğim şekliyle, en az bin kez ve hatta gözümü kapatarak ve - üst kattaki - komşularımız Müller ailesinin çocuklarının şaşkın bakışları altında, hepsinin toprağı bol olsun, Brandenburger Caddesi'ndeki evimizin çocuk odasındaki koyu renk tahtaya çizdiğim gibi, işte orada, ünlü siluet, Krkonose sırtları ve tam ortada bir taç gibi doruk, benim doruğum, işte oradaydı, yine de gördüm, saniyelerle de olsa... Sonra da gözden kayboldu.

“Ee?” diye sordu Ch. Ne var ki görüntünün beni derinden etkilediğini ya da benim için sürpriz olduğunu ya da mutlu ettiğini yahut sıkıntı verdiğini söyleyemem. Neden bir şey hissetmediğimi de kavıyorum. Başka türlü olamayacak bir şey beni neden etkileyip şaşırttı ki? Ancak sonuçta yeri burası olan ve hiçbir zaman başka bir yerde bulunmamış bu dağ silsilesi burada olmasaydı etkilenir, şaşıır ya da paniğe kapılırdım herhalde. Ürkütücü olan, o dönemle bugün arasındaki zamanın (az da sayılmaz, elli yıldan fazla ve her yıl, her gün ağzına dek dolu dolu), bu zaman aralığının birden büsbütün gerçekdışı olması. Sanki arada olan biten her şey yutulmuş ya da silinmiş yahut Hamburg, sonra Berlin, sonra Freiburg, sonra Paris, New York, Kaliforniya, Japonya, Meksika, İtalya, Polonya, Avusturya bir daha hiç ama hiç bulunamayacakmış gibi.

Sanki şimdiki zamanın meşruluğu karanlık ve kuşku uyandı-
rıcıymış gibi. 100 km'nin üzerinde bir hızla dağlara doğru git-
tiğimiz şu sırada, yeterince gerçek olan Ch. bile bir düş sanki.
Ama dediğim gibi, bu sanrı, iki uydu doruğun arasında tahtına
kurulmuş doruğa, "benim doruğuma" ilişkin sanrı ve zaman
aralığının gerçekdışılığının algısı sadece bir an sürdü, çünkü
görüntünün benim gözüme çarpmasıyla ilk büyük damlaların
ön cama düşmesi, daha doğrusu vurması bir oldu. Önümüzde
uzanan şosenin kenarındaki ağaçlar, birer başak gibi eğiliyor-
lar rüzgârda. Birkaç saniye sonra o unutulmaz siluetten, 'fonda
kükürt sarısı bir gökyüzü', doruğumun erguvani siluetinden
eser kalmadı. Doğudan bizi izleyerek gelen ve bir çırpıda öne
geçen kurşuni kütle o an o görüntüyü yuttu. Doğruyu söyle-
mek gerekirse bu kararın anından itibaren herhangi bir şeyi
görmek şöyle dursun doğru dürüst fark etmedik bile, ta ki ertesi
gün <Jablonice> adlı - ama kesinlikle, gitmek istediğimiz
Gablonz değil - bir Bohemya kasabasındaki pansiyondan çıkıp
güneşli bir pazar yerine adımımızı atana dek. Tek seçebildiğim,
sonsuzmuş gibi uzayan, arkamızdaki rüzgârın etkisiyle dışına
çıktığımız, neredeyse dışına uçtuğumuz köyün Krummhübel
değil de Schreiberhau olduğu. Önceden aklıma gelmemiştir.

Ama şimdi nerede olduğumuzun hiç önemi yok, önemli
olan ileriye ve sınıra doğru gitmekte olduğumuz. Şakır şa-
kır yağın yağmur ön camı dövüyor. Yüksekteki geçide doğru
tırmandığımızı sadece yolun eğimini fark ederek anlıyoruz,
ama gördüğümüz bir şey yok. Sağımızda yukarı doğru uza-
nan, sis parçalarının örttüğü ormanın ladinden mi, göknardan
mı yoksa karaçamdan mı oluştuğunu da göremiyoruz. Burası
Karpatlar'da ya da Tirol'de kasım ayındaki bir orman da ola-
bilirdi pekâlâ. Tabii tüm bunlar benim tam tamına nerede ol-
duğumuzu, hangi ormandan geçip yukarı gittiğimizi bilmeme
engel değil. Burası Oberschreiberhau'daki <Weisbachtal> de-
nen yer. En azından zamanında böyle adlandırılan vadi; aşı-

ğıdan güröl güröl sesi gelen (köpüklü haliyle aklımda kalmış bu şey hiç görünmüyor) dere de benden bir parça. İçinde saatlerce kaldığım, taştan taşa atlayarak ıslanmadan dengemi bulmaya çalıştığım. O sırada sudan fena halde korkan Else (buralı olan, en azından Mittelschreiberhau'lu, sonra da - bir iki on yıl sonra - Tanrı'nın zor, Churchill'in kolay anlaşılır kararıyla Dresden'de Elbe kıyısında cayır cayır yanan; 1925'te gazete-deki bir ilanin cazibesine kapılıp Dresdenli bir marangozla evlenmeseydi keşke) o zamanlar on dokuz bile olmayan ve henüz hiç ama hiç yanmamış Else, çaresizlik içinde kollarını açıp kıyıda koşuşturuyor ve geri dönmem için bana sesleniyordu. Boşuna çabalıyordu tabii. Bu arada oduncuların onu taklit etmesi ve benim alaycılığım da cabası. Ama ne yapsın kızcağız, başka çaresi mi vardı, "Hanımefendi" - o zamanlar muhtemelen yirmi altı yaşındaki anneme böyle hitap ediyordu - kendisine öyle bir tembihleyip belletmişti ki "doğanın" (ne oluyorsa artık, çünkü doğanın ortasında büyümüş köy kızı Else'nin kulağına, doğa hakkında hiçbir şey çalınmamıştı öyle değil mi ama) istisnasız tehlike arz eden şeylerden, çürük ağaç gövdelerinden, delirmaklardan, paslı tellerden, olmamış eriklerden, engereklerden, kaygan köklerden, saldırgan ineklerden, böğürtlen çalılıklarından, zehirli mantarlardan, yenmeyen frenküzümlerinden ve derinliği anlaşılmayan derelerden oluştuğunu ve bu kötücül ve yanıltıcı şeylerin - ki buna Weisbach Deresi'nin köpüklü, buz gibi suları da dahildi - en başta biz üç çocuğu gözüne kestirdiğini; her şeyden önce de - başka türlü olsa şaşardım - beni, çünkü ben (kimbilir ne için, herhalde insanlık için olsa gerek) <ilerisi için saklanmalıydım>. Annem hangi budalalığın ya da kuruntunun neticesinde bende bir Goethelik ya da Beethovenlık (aşağısı kurtarmazdı), kendisinin ve Else'nin, kötülüklerden ve tehlikelerden ve çekememezliklerden koruması gereken bir deha gördü ve gari-ban köylü kızı Else, annem ona bu türden kibirli deyimlerle

tembihte bulunduğunda, kimbilir ne düşündü, artık altmış yıl sonra bilemem, bilmesem de olur, ilgilendirmiyor beni hiç. O ikisinin <ileriye saklamayı> sahiden de becerdiklerini tasdiklemem yeterli, çünkü bugün hâlâ varım sahiden, cui bono, orası ayrı mesele. Ayrıca bana daha fazla anıyı çağrıştıracak bir şeylerin bu havada gözüküyor oluşundan hoşnutum ve bereket yağmur gittikçe şiddetlenerek dövüyor arabanın tepesini, tasavvur edişler de birlikte kararıyor, anılar da dövülüyor bu arada, böylesi daha iyi. Bilincime, birden bir şeylerin parıldadığı bir anda kavuşuyorum ancak: Bariyerlerin ışığı. Geçmişin sınırına sahiden vardığımı ve hemen arkamda bırakacağımı anlatan ışık. Pasaportumu gösterdiğimde, memur kibarca göz kırpmıyor ve yarın her koşulda, iyi bir şişe kırmızı şarabın tadını çıkarmamı tembihliyor, kalemiyle tarihi işaret edince anlıyorum, doğum gününe sadece üç saat kaldığını. Bu yanlış mı yanlış ama içten mi içten Almancayla dile getirilmiş tebrik sözlerinden başka söz çıkmadı ağzından, ona burada özellikle teşekkür etmek isterim. Beni kutlama vesilesinin, bir tarihte Breslau'da Höfchen Sokağı 101 Numara'da gerçekleşen hadisenin, benim ve annemin becerisiyle bir buçuk saatte sorunsuz bir biçimde tamamlandığını bilmek de ilgisini çeker belki kimbilir. Neyse, o enfes yanlış ama olağanüstü içten iyi dilekleriyle sınır görevlisi, geçmişin ölümler diyarından çıkıp bugünkü dünyaya, Çek tarafına geçmemize izin verdi. Orası da ama - bunda sınır görevlisinin bir suçu yok - aynı şekilde karanlıktı ve diğer taraftaki gibi şakır şakır yağmur yağıyordu; yarım saat sonra yolumuzu öyle bir kaybettik ki geçmişin diyarında bir kez bile böyle kaybolmamıştık.

Sonsöz

Son yirmi beş yılda biriken günlüklerin küçük bir parçasını oluşturan bu derlemede, daha ziyade Dünyamızın tahribatını ve bugünkü varoluşumuza kasteden yıkımı konu eden notları bir araya topladım. Bu tema ön planda olduğu için metin bir günlüğün sürekliliğini arz etmiyor. Düşülmüş yüzlerce notu, bu yayınlananlarla aynı dönemde yazılmış olanlar da dahil, çizdiğim çerçevenin bütünlüğünü bozdukları ya da bozmaya aday oldukları için hasıraltı ettim.

Metinlerin neredeyse tamamı rötuşlandı. Bir topak hamuru her koşulda o hamurdan yapılmış pişmiş ekmekten daha sahici gören biri, elden geçirilmiş metinleri sahte diye niteleyecektir haliyle. Rahatsız etmiyor bu beni. Yapmam gerekeni hamur ya da un sergilemek olarak görmedim çünkü. Aksine, yaşananlardan ve olaylardan, sonuna dek düşünülmesi, sonuna dek yaşanması ve sonuna dek ifade edilmesi gerekenleri alıkoydum sadece. Bu nedenle taslak halindeki metinlerin sonradan gözden geçirilmesi, dolayısıyla düzeltilmesi ya da değiştirilmesi de, taslaklara yabancı ve onların <sahiciliğini> bozacak bir uğraş niteliğine bürünmedi. Bilakis yapılması gereken bu düzeltme ve değiştirme işlemi sırasında ancak tam anlamıyla gerçekliklerine kavuşan anlık izlenimlerin, meşruluklarını, deyim yerindeyse <sahiciliklerini> kanıtladıklarına inanmışımdır.

Benzer şekilde, yayınlanacak notları sırf kendimden değil dolaylı da olsa çağdaşlarımızdan söz ettiklerimden, böylelikle dolaylı da olsa onlara hitap ettiklerimden seçtim; yani daha baştan, belli bir <resmiyet> içeren notlardan.

Her okur, bu söylediklerimin özellikle metnin son kısmıyla, <Ölüler Diyarı'nı Ziyaret>le ilgili olduğunu hissedecektir. Tesadüf değil. Çünkü bu ziyaret çok kısaydı gerçekten, çok kısa notlarla kayda düşülebilirdi ancak. O ufak metinleri düzenleyip genişletmeseydim, yaşadıklarımı saklayıp koruma girişimi, o an bulunduğum yerde ve günü gününe aldığım notlarda yapmaya çalıştığım şey boşuna olacaktı, yani tıpkı geçmişten zorla koparmayı denediğim şeyler gibi unutulup gidecekti.

Bu kitapta yer alıyorsa ki kaçınılmazdı, ilk planda kitabın konusu olarak değil, bir tür mikroskop olarak varım; kendisi gözleme hizmet eden ancak seyir için sergilenmeyen bir mikroskop olarak.

Viyana, Nisan 1967

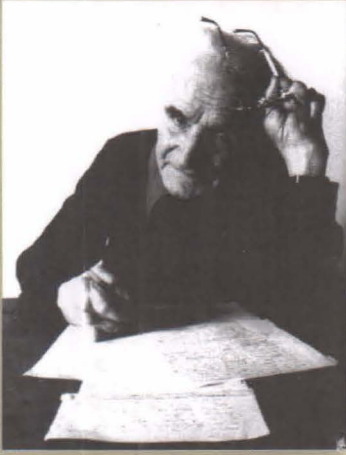
G. A.

Walter Benjamin'in kız kardeşi Dora'yla birlikte tatilde, 1914'ten önce.

Eva, Günther ve Hilde kardeşler, Schreiberhau 1909.

“Çoktan sönmüş bir yıldızın ışıltamasını görebilmek için epey uzağında olmak gerekir. Bir de öyle geçmişler vardır ki hayli uzaklarda yaşadıkları için bize henüz ulaşmamışlardır.”

Daha önce *İnsanın Eskimişliği* adlı iki ciltlik önemli yapıtını da yayımladığımız Günther Anders’in (1902-1992) *Günlükler*’i, filozofun II. Dünya Savaşı ekseninde Avrupa ve ABD’deki hayatına dair izlenimlerinin yer aldığı bir kitap olmakla kalmıyor, harabeler ve

Hollywood kostümlerinden müze kültürüne, Holocaust’tan atom bombasına ve savaş sonrası Almanya’nın ruhsal portresine kadar birçok konuda çarpıcı sorular ve yorumlarla dolu felsefi bir metin kimliğine de bürünüyor.

Hollywood’da temizlik işçiliği yaptığı dönemle başlayan, yirmi beş yılı kapsayan paragraflardan oluşan günlükler, öznelğe meraksız, kendini önemsemeyen, “Dünya’nın haline direnme düşüncesinin açıksözlü oksijeni” bir filozofun, sürgün yıllarından başlayıp elinin ayağının tutmadığı “morukluk günlerine” dek devam eden “zarif nezaketsizlikleri”dir bir anlamda.

Özeti: “Salona biletsiz girdin. Gösterinin sıkıcı olduğunu da iddia edemezsin. Hal böyle iken gösteri sırasında biri karşına dikilip yoksulluk, yoksunluk ve hastalık şeklinde bir bedel talep ederse, rezalet çıkarma, sökül. Dünya’ya gelmiş olmak her şeye değer.”

ithaki

■ /ithakiyayinlari
■ /ithakiyayinlari
■ /ithakiyayinlari

www.ithaki.com.tr
İnternet satış:
www.ilknokta.com

